

නමො තස්ස භගවතො අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්ස

අභිධම්මපිටකෙ

අට්ඨසාලිනී නාම

ධම්මසඞ්ගණි-අට්ඨකථා

ගන්ථාරම්භකථා

කරුණා විය සත්තෙසු, පඤ්ඤා යස්ස මහෙසිනො;
ඤෙය්‍යධම්මෙසු සබ්බෙසු, පවත්තිත්ථ යථාරුචි.

දයාය තාය සත්තෙසු, සමුස්සාහිතමානසො;
පාටිභීරාවසානම්භි, වසන්තො තිදසාලයෙ.

පාරිච්ඡත්තකමුලම්භි, පණ්ඩුකම්බලනාමකෙ;
සිලාසනෙ සන්නිසින්නො, ආදිච්චොව යුගන්ධරෙ.

චක්කවාලසහස්සෙහි, දසභාගම්ම සබ්බසො;
සන්නිසින්නෙන දෙවානං, ගණෙන පරිවාරිතො.

මාතරං පමුඛං කත්වා, තස්සා පඤ්ඤාය තෙජසා;
අභිධම්මකථාමග්ගං, දෙවානං සම්පවත්තයි.

තස්ස පාදෙ නමස්සිත්වා, සම්බුද්ධස්ස සිරිමනො;
සද්ධම්මඤ්චස්ස පුජෙත්වා, කත්වා සඛිසස්ස වඤ්ජලිං.

නිපච්චකාරස්සෙතස්ස, කතස්ස රතනත්තයෙ;
ආනුභාවෙන සොසෙත්වා, අන්තරායෙ අසෙසතො.

විසුද්ධාවාරසීලෙන, නිපුණාමලබුද්ධිනා;
භික්ඛුනා බුද්ධසොසෙන, සක්කච්චං අභියාචිතො.

යං දෙවදෙවො දෙවානං, දෙසෙත්වා නයතො පුත;
ථෙරස්ස සාරිපුත්තස්ස, සමාවික්ඛි විනායකො.

අනොතත්තදහෙ කත්වා, උපට්ඨානං මහෙසිනො;
යඤ්ච සුත්වාන සො ථෙරො, ආහරිත්වා මහීතලං.

භික්ඛුනං පයිරුදාහාසි, ඉති භික්ඛුහි ධාරිතො;

සඬගීතිකාලෙ සඬගීතො, වෙදෙහමුනිනා පුන.

තස්ස ගම්භීරඤාණෙනි, ඔගාල්හස්ස අභිණ්භසො;
නානානයවිචිත්තස්ස, අභිධම්මස්ස ආදිතො.

යා මහාකස්සපාදීහි, වසීහිට්ඨකථා පුරා;
සඬගීතා අනුසඬගීතා, පච්ඡාපි ව ඉසීහි යා.

ආහතා පන ටෙරෙන, මහින්දෙනෙතමුත්තමං;
යා දීපං දීපවාසීනං, භාසාය අභිසඬබ්බතා.

අපනෙත්වා තතො භාසං, තම්බපණ්ණිනිවාසීනං;
ආරොපයිත්වා නිද්දොසං, භාසං තත්තිනායානුගං.

නිකායන්තරලද්ධීහි, අසම්මිස්සං අනාකුලං;
මහාවිහාරවාසීනං, දීපයන්තො විනිච්ඡයං.

අත්ථං පකාසයිස්සාමි, ආගමට්ඨකථාසුපි;
ගහෙනබ්බං ගහෙත්වාන, තොසයන්තො විචක්ඛණේ.

කම්මට්ඨානානි සබ්බානි, වරියාහිඤ්ඤා විපස්සනා;
විසුද්ධිමග්ගෙ පනිදං, යස්මා සබ්බං පකාසීතං.

තස්මා තං අග්ගහෙත්වාන, සකලායපි තත්තියා;
පදානුක්කමතො එව, කරිස්සාමත්ථවණ්ණනං.

ඉති මෙ භාසමානස්ස, අභිධම්මකථං ඉමං;
අවික්ඛිත්තා නිසාමෙථ, දුල්ලභා හි අයං කථාති.

නිදානකථා

තත්ථ කෙනට්ඨෙත අභිධම්මො? ධම්මාතිරෙකධම්මවිසෙසට්ඨෙත.

අතිරෙකවිසෙසත්ථදීපකො හෙත්ථ ‘අභි’-සද්දො. “බාල්හා මෙ දුක්ඛා වෙදනා
අභික්කමන්ති නො පටික්කමන්ති” (ම. නි. 3.384; සං. නි. 5.195)

“අභික්කන්තවණ්ණා” තිආදීසු (සං. නි. 1.1-2) විය. තස්මා යථා සමුස්සිතෙසු බහුසු
ජත්තෙසු වෙච ධජෙසු ව යං අතිරෙකජපමාණං විසෙසවණ්ණසණ්ඨානඤ්ච ඡත්තං,
තං ‘අතිච්ඡත්ත’න්ති වුවචති, යො අතිරෙකජපමාණො
නානාවිරාගවණ්ණවිසෙසසම්පන්නො ව ධජො සො ‘අතිධජො’ති වුවචති, යථා ව
එකතො සන්නිපතිතෙසු බහුසු රාජකුමාරෙසු වෙච දෙවෙසු ව යො
ජාතිභොගයසඉස්සරියාදිසම්පත්තීහි අතිරෙකතරො වෙච විසෙසවන්තතරො ව
රාජකුමාරො සො ‘අතිරාජකුමාරො’ති වුවචති, යො

ආයුර්වේද ඉස්සරිය සසම්පන්න ආදීහි අතිරේක තරො වෙව විසෙසවන්ත තරො ව දෙවො සො ‘අතිදෙවො’ ති වුවිවති, තථාරූපො බ්‍රහ්මාපි ‘අතිබ්‍රහ්මා’ ති වුවිවති, එවමෙව අයම්පි ධම්මො ධම්මාතිරේක ධම්ම විසෙසට්ඨොන ‘අහි ධම්මො’ ති වුවිවති.

සුත්තන්ත ඤ්ඤි පත්වා පඤ්චක්ඛන්ධා එකදෙසෙනෙව විහත්තා, න නිජ්ජදෙසෙන; අහි ධම්මං පත්වා පන සුත්තන්ත භාජනීය අහි ධම්ම භාජනීය පඤ්ඤාපුච්ඡක නායානං වසෙන නිජ්ජදෙසනො විහත්තා. තථා ද්වාදසායන නානි, අට්ඨාරස ධාතු යො, වත්තාරි සච්චානි, බාවිසතින්ද්‍රියානි, ද්වාදස පදිකො පච්චයාකාරො. කෙවල ඤ්ඤි ඉන්ද්‍රිය විහඬිගෙ සුත්තන්ත භාජනීයං නත්ථි, පච්චයාකාරෙ ව පඤ්ඤාපුච්ඡකං නත්ථි. සුත්තන්ත ඤ්ඤි පත්වා වත්තාරො සතිපට්ඨානා එකදෙසෙනෙව විහත්තා, න නිජ්ජදෙසෙන; අහි ධම්මං පත්වා පන තිණ්ණමිපි නායානං වසෙන නිජ්ජදෙසනොව විහත්තා. තථා වත්තාරි සම්මජ්ජ ධානානි, වත්තාරො ඉද්ධිපාදා, සත්ත බොජ්ඣංගා, අරියො අට්ඨංගිකො මග්ගො, වත්තාරි ඤානානි, වතස්සො අජ්ජමඤ්ඤා යො, පඤ්ච සික්ඛාපදානි, වතස්සො පටිසම්භිදා. කෙවල ඤ්ඤෙහත්ථ සික්ඛාපද විහඬිගෙ සුත්තන්ත භාජනීයං නත්ථි. සුත්තන්තං පත්වා ව ඤාණං එකදෙසෙනෙව විහත්තං න නිජ්ජදෙසෙන; තථා කිලෙසා. අහි ධම්මං පත්වා පන ‘එක විධෙන ඤාණ වත්ථු’ ති ආදිනා (විහ. 751) න යෙන මානිකං යපෙත්වා නිජ්ජදෙසනොව විහත්තං. තථා එකකතො පට්ඨාය අනෙකෙහි න යෙහි කිලෙසා. සුත්තන්තං පත්වා ව භූමන්තර පරිච්ඡෙදො එකදෙසෙනෙව විහත්තො, න නිජ්ජදෙසෙන; අහි ධම්මං පන පත්වා තිණ්ණමිපි නායානං වසෙන භූමන්තර පරිච්ඡෙදො නිජ්ජදෙසනොව විහත්තො. එවං ධම්මාතිරේක ධම්ම විසෙසට්ඨොන අහි ධම්මොති වෙදිතබ්බො.

පකරණ පරිච්ඡෙදනො පනෙස

ධම්ම සඬ්භිග ඤ්ඤි විහඬිග ධාතු කථාපුග්ගල පඤ්ඤාත්තික ථා වත්ථු යමක පට්ඨානානං සත්තන්තං පකරණානං වසෙන ධීතො. අයමෙත්ථ ආචරියානං සමානකථා. විතණ්ඩවාදී පනාහ – ‘කථා වත්ථු කස්මා ගහිතං? නනු සම්මාසම්බුද්ධස්ස පරිනිබ්බානතො අට්ඨාරස වස්සාධිකානි ද්වෙ වස්සසතානි අතික්කම්ත්වා මොග්ගලීපුත්තතිස්සත්ථෙරෙනෙතං යපිතං? තස්මා සාවක භාසිතත්තා ඡඩ්ඛෙථ න’ ති. ‘කිං පන ඡජ්ජකරණානි අහි ධම්මො’ ති? ‘එවං න වදාමි’ ති. ‘අථ කිං වදෙසී’ ති. ‘සත්තජ්ජකරණානි’ ති. ‘කතරං ගහෙත්වා සත්ත කරොසී’ ති? ‘මහා ධම්ම හදයං නාම අත්ථි, එතෙන සහ සත්තා’ ති. ‘මහා ධම්ම හදයෙ අපුබ්බං නත්ථි, කතිපයාව පඤ්ඤාචාරා අවසෙසා, කථා වත්ථු නාව සද්ධිං සත්තා’ ති. ‘නො කථා වත්ථු නා, මහා ධාතු කථා නාම අත්ථි, තාය සද්ධිං සත්තා’ ති. ‘මහා ධාතු කථායං අපුබ්බං නත්ථි, අජ්ජමත්තිකාව තත්ති අවසෙසා. කථා වත්ථු නාව සද්ධිං සත්තා’ ති.

සම්මාසම්බුද්ධො හි සත්තජ්ජකරණානි දෙසෙන්නො කථා වත්ථුං පත්වා යා එසා පුග්ගල වාරෙ තාව චතුසු පඤ්ඤෙසු ද්විත්තං පඤ්චකානං වසෙන අට්ඨමුඛා වාදයුත්ති තං ආදිං කත්වා සබ්බකථා මග්ගෙසු අසම්පුණ්ණ භාණුවාරමත්තාය පාළියා මානිකං යපෙසි. සා පනෙසා ‘පුග්ගලො උපලබ්භති සච්චිකට්ඨ පරමත්ථෙ නානි. ආමන්තා.

යො සවිච්ඡාදිකට්ඨො පරමත්ථො තතො සො පුග්ගලො උපලබ්භති
සවිච්ඡාදිකට්ඨපරමත්ථොනාති. නහෙවං චත්තබ්බො. ආජානාහි නිග්ගහං...පෙ....
පුග්ගලො නුපලබ්භති සවිච්ඡාදිකට්ඨපරමත්ථොනාති. ආමන්තා. යො සවිච්ඡාදිකට්ඨො
පරමත්ථො තතො සො පුග්ගලො නුපලබ්භති සවිච්ඡාදිකට්ඨපරමත්ථොනාති. නහෙවං
චත්තබ්බො. ආජානාහි නිග්ගහං...පෙ.... සබ්බත්ථ පුග්ගලො උපලබ්භති සබ්බත්ථ
පුග්ගලො නුපලබ්භති, සබ්බදා පුග්ගලො උපලබ්භති සබ්බදා පුග්ගලො නුපලබ්භති,
සබ්බෙසු පුග්ගලො උපලබ්භති සබ්බෙසු පුග්ගලො නුපලබ්භති
සවිච්ඡාදිකට්ඨපරමත්ථොනාති (කථා. 15-16) එවං පයමං වාදං නිස්සාය පයමං
නිග්ගහං, දුතියං නිස්සාය දුතියං ...පෙ.... අට්ඨමං නිස්සාය අට්ඨමං නිග්ගහං
දස්සෙන්නෙත සත්ථාරා යපිතා. ඉමිනා නයෙන සබ්බත්ථ මාතිකායපනං වෙදිතබ්බං.
තං පනෙතං මාතිකං යපෙන්නො ඉමං දිස්වා යපෙසි – මම පරිනිබ්බානානො
අට්ඨාරසවස්සාධිකානං ද්විත්තං වස්සසනානං මත්ථකෙ
මොග්ගලිපුත්තනිස්සත්ථෙරො නාම භික්ඛු භික්ඛුසහස්සමජ්ඣෙ නිසින්නො
සකවාදෙ පඤ්ච සුත්තසනාති පරවාදෙ පඤ්චාති සුත්තසහස්සං සමොධානෙත්වා
දීඝනිකායජ්ජමාණං කථාවත්ථුජ්ජකරණං භාජෙස්සතිති.

මොග්ගලිපුත්තනිස්සත්ථෙරොපි ඉදං පකරණං දෙසෙන්නො න අත්තනො
ඤාණෙන දෙසෙසි, සත්ථාරා පන දින්නනායෙන යපිතමාතිකාය දෙසෙසි. ඉති
සත්ථාරා දින්නනායෙන යපිතමාතිකාය දෙසිතත්තා සකලමිපෙතං පකරණං
බුද්ධභාසිතමෙව නාම ජානං. යථා කිං? යථා මධුපිණ්ඩිකසුත්තන්තාදීති.
මධුපිණ්ඩිකසුත්තන්තස්මිඤ්ඤි හගවා “යතොනිදානං භික්ඛු පුරිසං
පපඤ්චසඤ්ඤාසඬ්ඛා සමුදාවරන්ති, එත්ථ වෙ නත්ථි අභිනන්දිතබ්බං අභිවදිතබ්බං
අජ්ඣොසිතබ්බං, එසෙවන්තො රාගානුසයාන” තිති (ම. නි. 1.202) මාතිකං
යපෙත්වා උට්ඨායාසනා විහාරං පාවිසි.

ධම්මජ්ජට්ඨිගාහකා භික්ඛු මහාකච්චානත්ථෙරං උපසඬ්ඤාමිත්වා දසබලෙන
යපිතමාතිකාය අත්ථං පුච්ඡංසු. ථෙරො පුච්ඡිතමත්තකෙනෙව අකථෙත්වා
දසබලස්ස අපචිතිදස්සනත්ථං “සෙය්‍යාපි ආවුසො පුරිසො සාරත්ථිකො
සාරගවෙසී” ති (ම. නි. 1.203) සාරොපමං ආහරිත්වා සාරරුක්ඛො විය හගවා
සාධාපලාසසදිසා සාවකා, “සො භාවුසො හගවා ජානං ජානාති, පස්සං පස්සති
චක්ඛුභූතො ඤාණභූතො ධම්මභූතො බ්‍රහ්මභූතො චත්තා පචත්තා අත්ථස්ස
නින්නෙනා අමතස්ස දානා ධම්මස්සාමී තථාගතො” ති සත්ථාරං ථොමෙත්වා
පුනජ්ජුනං ථෙරෙහි යාවිතො සත්ථාරා යපිතමාතිකාය අත්ථං විහජිත්වා
“ආකඬ්ඛමානා ව පන තුම්හෙ ආයස්මන්තො හගවන්තංයෙව උපසඬ්ඤාමිත්වා
එතමත්ථං පටිපුච්ඡෙය්‍යාථ සවෙ සබ්බඤ්ඤාඤාණෙන සද්ධිං සංසන්දියමානං
සමෙති ගණ්ඨෙය්‍යාථ, නො වෙ මා ගණ්ඨිත්ථා” ති ඉමිනා අධිජ්ජායෙන “යථා වො
හගවා බ්‍යාකරොති තථා නං ධාරෙය්‍යාථා” ති චත්වා උය්‍යාජෙසි.

තෙ සත්ථාරං උපසඬ්ඤාමිත්වා පුච්ඡංසු. සත්ථා දුක්ඛථිතං කච්චානෙනාති
අචත්වා සුචණ්ණාලිඬ්ගං උස්සාපෙන්නො විය ගීවං උන්නාමෙත්වා

සුප්‍රජීතසතපත්තසස්සිරිකං මහාමුඛං පුරන්තො බ්‍රහ්මස්සරං නිව්ඡාරන්වා සාධු
සාධුති ථෙරස්ස සාධුකාරං දත්වා “පණ්ඩිතො, භික්ඛවෙ, මහාකච්චානො,
මහාපඤ්ඤො භික්ඛවෙ මහාකච්චානො, මං වෙපි තුම්හෙ, භික්ඛවෙ, එතමත්ථං
පටිපුච්ඡෙය්‍යාථ, අහමිපි තං ඵවමෙවං බ්‍යාකරෙය්‍යං යථා තං මහාකච්චානෙන
බ්‍යාකත්”න්ති (ම. නි. 1.205) ආහ.

ඵවං සත්ථාරා අනුමොදිතකාලතො පට්ඨාය ව පන සකලං සුත්තං බුද්ධභාසිතං
නාම ජාතං. ආනන්දත්ථෙරාදීහි විත්ථාරිතසුත්තෙසුපි ඵසෙව නයො. ඵවමෙව
සම්මාසම්බුද්ධො සත්තප්පකරණානි දෙසෙන්නො කථාවත්ථුං පත්වා චුත්තනයෙන
මානිකං යපෙසි. යපෙන්නො ව පන ඉමං අද්දස –

මම පරිනිබ්බානතො අට්ඨාරසවස්සාධිකානං ද්වින්නං වස්සසත්තානං
මත්ථකෙ මොග්ගලිපුත්තනිස්සත්ථෙරො නාම භික්ඛු භික්ඛුසහස්සමජ්ඣෙ
නිසින්තො සකවාදෙ පඤ්ච සුත්තසත්තානි පරවාදෙ පඤ්චාති සුත්තසහස්සං
සමොධානෙත්වා දීඝනිකායප්පමාණං කථාවත්ථුප්පකරණං භාජෙස්සතීති.

මොග්ගලිපුත්තනිස්සත්ථෙරොපි ඉමං පකරණං දෙසෙන්නො න අත්තතො
ඤාණෙන දෙසෙසි, සත්ථාරා පන දින්නනයෙන යපිතමානිකාය දෙසෙසි. ඉති
සත්ථාරා දින්නනයෙන යපිතමානිකාය දෙසිතත්තා සකලම්පෙනං පකරණං
බුද්ධභාසිතමෙව ජාතං. ඵවං කථාවත්ථුනාව සද්ධිං සත්ත පකරණානි අභිධම්මො
නාම.

තත්ථ ධම්මසඬ්ගණිපකරණෙ වතස්සො විහත්තියො – විත්තවිහත්ති රූපවිහත්ති
නික්ඛෙපරාසි අත්ථුද්ධාරොති. තත්ථ කාමාවචරකුසලතො අට්ඨ, අකුසලතො
ද්වාදස, කුසලවිපාකතො සොළස, අකුසලවිපාකතො සත්ත, කිරියතො එකාදස;
රූපාවචරකුසලතො පඤ්ච, විපාකතො පඤ්ච, කිරියතො පඤ්ච;
අරූපාවචරකුසලතො චත්තාරි, විපාකතො චත්තාරි, කිරියතො චත්තාරි;
ලොකුත්තරකුසලතො චත්තාරි, විපාකතො චත්තාරීති එකුනනචුති විත්තානි
විත්තවිහත්ති නාම. විත්තුප්පාදකණ්ඩන්තිපි එතස්සෙව නාමං. තං වාවනාමග්ගතො
අතිරෙකජභාණවාරං, විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං එකවිධෙන දුට්ඨෙතාතිආදිනා නයෙන මානිකං යපෙත්වා
විත්ථාරෙන විහජිත්වා දස්සිතා රූපවිහත්ති නාම. රූපකණ්ඩන්තිපි එතස්සෙව නාමං.
තං වාවනාමග්ගතො අතිරෙකද්විභාණවාරං. විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං
හොති.

තදනන්තරං මූලතො බන්ධතො ද්වාරතො භූමිතො අත්ථතො ධම්මතො
නාමතො ලිඬ්ගතොති ඵවං මූලාදීහි නික්ඛිපිත්වා දෙසිතො නික්ඛෙපරාසි නාම. සො

—

මූලතො බන්ධතො වාපි, ද්වාරතො වාපි භූමිතො;

අත්ථතො ධම්මතො වාපි, නාමතො වාපි ලිඛිගතො;
නික්ඛිපිත්වා දෙසිතත්තා, නික්ඛෙපොති පවුච්චති.

නික්ඛෙපකණ්ඩන්තිපි තස්සෙව නාමං. තං වාචනාමග්ගතො තිමත්තභාණුවාරං.
චිත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං පන තෙපිටකස්ස බුද්ධච්චනස්ස අත්ථුද්ධාරභූතං යාව සරණදූකා
නික්ඛිත්තං අට්ඨකථාකණ්ඩං නාම. යතො මහාපකරණයා භික්ඛු මහාපකරණ
ගණනවාරං අසල්ලක්ඛෙන්තා ගණනවාරං සමානෙන්ති. තං වාචනාමග්ගතො
ද්විමත්තභාණුවාරං. චිත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

ඉති සකලම්පි ධම්මසඬ්භිගණිපකරණං වාචනාමග්ගතො
අතිරෙකතෙරසමත්තභාණුවාරං. චිත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.
එවමෙනං -

චිත්තවිහත්ති රූපඤ්ච, නික්ඛෙපො අත්ථජොතනා;
ගම්භිරං නිපුණං යානං, තම්පි බුද්ධෙන දෙසිතං.

තදනන්තරං විහඬගජ්ජකරණං නාම. තං ඛන්ධවිහඬගො ආයතනවිහඬගො
ධාතුවිහඬගො සච්චවිහඬගො ඉද්දියවිහඬගො පච්චයාකාරවිහඬගො
සතිපට්ඨානවිහඬගො සම්මජ්ජධානවිහඬගො ඉද්ධිපාදවිහඬගො
බොජ්ඣංගවිහඬගො මග්ගඬ්ඨවිහඬගො ඤානවිහඬගො අජ්ජමඤ්ඤාවිහඬගො
සික්ඛාපදවිහඬගො පටිසම්භිදාවිහඬගො ඤාණවිහඬගො බුද්දකචන්ද්‍රවිහඬගො
ධම්මහදයවිහඬගොති අට්ඨාරසවිධෙන විහත්තං.

තත්ථ ඛන්ධවිහඬගො සුත්තන්තභාජනීයඅභිධම්මභාජනීයපඤ්ඤපුච්ඡකානං
වසෙන තිඛා විහත්තො. සො වාචනාමග්ගතො පඤ්චමත්තභාණුවාරො,
චිත්ථාරියමානො පන අනන්තො අපරිමාණො හොති. තතො පරං
ආයතනවිහඬගාදයොපි එතෙහෙව තිහි නයෙහි විහත්තා. තෙසු ආයතනවිහඬගො
වාචනාමග්ගතො අතිරෙකභාණුවාරො, ධාතුවිහඬගො ද්විමත්තභාණුවාරො. තථා
සච්චවිහඬගො. ඉන්ද්‍රියවිහඬගෙ සුත්තන්තභාජනීයං නත්ථී; වාචනාමග්ගතො
පනෙස අතිරෙකභාණුවාරමත්තො. පච්චයාකාරවිහඬගො ඡමත්තභාණුවාරො,
පඤ්ඤපුච්ඡකං පනෙත්ථ නත්ථී. සතිපට්ඨානවිහඬගො අතිරෙකභාණුවාරමත්තො;
තථා සම්මජ්ජධාන ඉද්ධිපාදබොජ්ඣංගමග්ගඬ්ඨවිහඬගා. ඤානවිහඬගො
ද්විභාණුවාරමත්තො, අජ්ජමඤ්ඤාවිහඬගො අතිරෙකභාණුවාරමත්තො.
සික්ඛාපදවිහඬගෙපි සුත්තන්තභාජනීයං නත්ථී; වාචනාමග්ගතො පනෙස
අතිරෙකභාණුවාරමත්තො; තථා පටිසම්භිදාවිහඬගො. ඤාණවිහඬගො දසවිධෙන
විහත්තො; වාචනාමග්ගතො පනෙස තිමත්තභාණුවාරො. බුද්දකචන්ද්‍රවිහඬගොපි
දසවිධෙන විහත්තො; වාචනාමග්ගතො පනෙස තිමත්තභාණුවාරො.
ධම්මහදයවිහඬගො තිවිධෙන විහත්තො; වාචනාමග්ගතො පනෙස
අතිරෙකද්විභාණුවාරමත්තො. සබ්බෙපි චිත්ථාරියමානා අනන්තා අපරිමාණා

හොන්නි. එවමෙතං විහඬිගජ්ජකරණං වාචනාමග්ගතො පඤ්චතිංසමත්තභාණවාරං; විත්ථාරතො පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං ධාතුකථාපකරණං නාම. තං සඬිගහො අසඬිගහො, සඬිගහිතෙන අසඬිගහිතං, අසඬිගහිතෙන සඬිගහිතං, සඬිගහිතෙන සඬිගහිතං, අසඬිගහිතෙන අසඬිගහිතං; සම්පයොගො විජ්ජයොගො, සම්පයුත්තෙන විජ්ජයුත්තං, විජ්ජයුත්තෙන සම්පයුත්තං, සම්පයුත්තෙන සම්පයුත්තං, විජ්ජයුත්තෙන විජ්ජයුත්තං; සඬිගහිතෙන සම්පයුත්තං විජ්ජයුත්තං; සම්පයුත්තෙන සඬිගහිතං අසඬිගහිතං, අසඬිගහිතෙන සම්පයුත්තං විජ්ජයුත්තං, විජ්ජයුත්තෙන සඬිගහිතං අසඬිගහිතන්ති වුද්දසවිධෙන විභත්තං. තං වාචනාමග්ගතො අතිරෙකජභාණවාරමත්තං, විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං පුග්ගලපඤ්ඤත්ති නාම. සා ‘‘ඛන්ධපඤ්ඤත්ති ආයතනපඤ්ඤත්ති ධාතුපඤ්ඤත්ති සච්චපඤ්ඤත්ති ඉන්ද්රියපඤ්ඤත්ති පුග්ගලපඤ්ඤත්ති’’ති ඡබ්බිධෙන විභත්තා. සා වාචනාමග්ගතො අතිරෙකපඤ්චභාණවාරා; විත්ථාරියමානා පන අනන්තා අපරිමාණාව හොති.

තදනන්තරං කථාවත්ථුජ්ජකරණං නාම. තං සකවාදෙ පඤ්ච සුත්තසත්තානි පරවාදෙ පඤ්චාති සුත්තසහස්සං සමොධානෙන්වා විභත්තං. තං වාචනාමග්ගතො ඉදානි පොත්ථකෙ ලිඛිතං අග්ගහෙන්වා සඬිගිතිආරොපිතනයෙන දීඝනිකායජ්ජමාණං, විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං යමකං නාම. තං මූලයමකං ඛන්ධයමකං ආයතනයමකං ධාතුයමකං සච්චයමකං සඬිබාරයමකං අනුසයයමකං චිත්තයමකං ධම්මයමකං ඉන්ද්රියයමකන්ති දසවිධෙන විභත්තං. තං වාචනාමග්ගතො වීසභාණවාරසතං, විත්ථාරතො පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං මහාපකරණං නාම. පට්ඨානන්තිපි තස්සෙව නාමං. තං හෙතුපච්චයො ආරම්මණපච්චයො අධිපතිපච්චයො අනන්තරපච්චයො සමනන්තරපච්චයො සහජාතපච්චයො අඤ්ඤමඤ්ඤපච්චයො නිස්සයපච්චයො උපනිස්සයපච්චයො පුරෙජාතපච්චයො පච්ජාජාතපච්චයො ආසෙවනපච්චයො කම්මපච්චයො විපාකපච්චයො ආහාරපච්චයො ඉන්ද්රියපච්චයො ඤානපච්චයො මග්ගපච්චයො සම්පයුත්තපච්චයො විජ්ජයුත්තපච්චයො අත්ථිපච්චයො නත්ථිපච්චයො විගතපච්චයො අවිගතපච්චයොති. පච්චයවසෙන තාව චතුර්විසතිවිධෙන විභත්තං.

ඉමස්මිං පන යානෙ පට්ඨානං සමානෙතබ්බං. කුසලත්තිකාදයො හි ද්වාවිසති තිකා, නාම හෙතු ධම්මා නහෙතු ධම්මා...පෙ.... සරණා ධම්මා අරණා ධම්මාති ඉමෙ සතං දුකා. අපරෙපි විජ්ජාභාගිනො ධම්මා අවිජ්ජාභාගිනො ධම්මා...පෙ.... බයෙ ඤාණං, අනුජ්ජාදෙ ඤාණන්ති ද්වාචත්තාලීස සුත්තන්තිකදුකා නාම. තෙසු

ද්වාවිසති තිකා සතං දුකාති අයං ආභවිවහාසිතා ජීනවචනභූතා සබ්බඤ්ඤවුද්ධෙන දෙසිතා සත්තන්තං පකරණානං මාතිකා නාම.

අථාපරෙ ද්වාචත්තාලීස සුත්තන්තිකදුකා කුතොපහවා කෙන යපිතා කෙන දෙසිතාති? ධම්මසෙනාපතිසාරිපුත්තත්ථෙරජපහවා, තෙන යපිතා, තෙන දෙසිතාති. ඉමෙ යපෙන්තො පන ථෙරො න සාමුක්ඛංසිකෙන අත්තනො ඤාණෙන යපෙසි. එකුත්තරියං පන එකනිපාතදුකනිපාතසංඛිති දසුත්තරසුත්තන්තෙහි සමොධානෙන්වා ආභිධම්මිකත්ථෙරානං සුත්තන්තං පත්වා අකිලමත්ථං යපිතා. තෙ පනෙනෙ එකස්මිං නික්ඛෙපකණ්ඩෙයෙව මත්ථකං පාපෙන්වා විහත්තා. සෙසට්ඨානෙසු යාව සරණදුකා අභිධම්මො විහත්තො.

සම්මාසම්බුද්ධෙන හි අනුලොමපට්ඨානෙ ද්වාවිසති තිකෙ නිස්සාය තිකපට්ඨානං නාම නිද්දිට්ඨං. සතං දුකෙ නිස්සාය දුකපට්ඨානං නාම නිද්දිට්ඨං. තතො පරං ද්වාවිසති තිකෙ ගහෙන්වා දුකසතෙ පක්ඛිපිත්වා දුකතිකපට්ඨානං නාම දස්සිතං. තතො පරං දුකසතං ගහෙන්වා ද්වාවිසතියා තිකෙසු පක්ඛිපිත්වා තිකදුකපට්ඨානං නාම දස්සිතං. තිකෙ පන තිකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා තිකතිකපට්ඨානං නාම දස්සිතං. දුකෙ ව දුකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා දුකදුකපට්ඨානං නාම දස්සිතං. එවං —

තිකඤ්ච පට්ඨානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්චෙව තිකදුකඤ්ච;
තිකතිකඤ්චෙව දුකදුකඤ්ච,
ඡ අනුලොමමිති නයා සුගම්භිරාති. (පට්ඨා. 1.1.39);

පච්චනියපට්ඨානෙපි ද්වාවිසතිතිකෙ නිස්සාය තිකපට්ඨානං නාම. දුකසතං නිස්සාය දුකපට්ඨානං නාම. ද්වාවිසතිතිකෙ දුකසතෙ පක්ඛිපිත්වා දුකතිකපට්ඨානං නාම. දුකසතං ද්වාවිසතියා තිකෙසු පක්ඛිපිත්වා තිකදුකපට්ඨානං නාම. තිකෙ තිකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා තිකතිකපට්ඨානං නාම. දුකෙ දුකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා දුකදුකපට්ඨානං නාමාති පච්චනියෙපි ඡහි නයෙහි පට්ඨානං නිද්දිට්ඨං. තෙන වුත්තං —

තිකඤ්ච පට්ඨානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්චෙව තිකදුකඤ්ච;
තිකතිකඤ්චෙව දුකදුකඤ්ච,
ඡ පච්චනියමිති නයා සුගම්භිරාති. (පට්ඨා. 1.1.44);

තතො පරං අනුලොමපච්චනියෙපි එතෙනෙව උපායෙන ඡ නයා දස්සිතා. තෙනාහ —

තිකඤ්ච පට්ඨානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්චෙව තිකදුකඤ්ච;

තිකතිකඤ්ඤවෙව දුකදුකඤ්ඤව,
ඡ අනුලොමපච්චනීයමිහි නයා සුගමිහිරාති. (පටියා. 1.1.48);

තදනන්තරං පච්චනීයානුලොමෙපි එතෙහෙව ඡහි නයෙහි නිද්දිට්ඨං. තෙනාහ –

තිකඤ්ඤව පටියානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්ඤවෙව තිකදුකඤ්ඤව;
තිකතිකඤ්ඤවෙව දුකදුකඤ්ඤව,
ඡ පච්චනීයානුලොමමිහි නයා සුගමිහිරාති. (පටියා. 1.1.52);

එවං අනුලොමෙ ඡ පටියානානි, පටිලොමෙ ඡ, අනුලොමපච්චනීයෙ ඡ,
පච්චනීයානුලොමෙ ඡ පටියානානිහි ඉදං චතුච්ඡිසතිසමන්තපටියානසමොධානං
පටියානං මහාපකරණං නාම.

ඉදානි ඉමස්ස අභිධම්මස්ස ගමිහිරභාවච්ඡානනත්ථං චත්තාරො සාගරා
වෙදිතඛ්ඛා – සංසාරසාගරො, ජලසාගරො, නයසාගරො, ඤාණසාගරොති. තත්ථ
සංසාරසාගරො නාම –

ඛන්ධානඤ්ඤව පටිපාටි, ධාතුආයතනාන ව;
අඛිබ්බාවච්ඡිත්තං චත්තමානා, සංසාරොති පවුච්චතීති.

එවං චුත්තං සංසාරවට්ටං. ස්වායං යස්මා ඉමෙසං සත්තානං උප්පත්තියා පුරිමා
කොටි න පඤ්ඤායති එත්තකානඤ්ඤි වස්සසතානං වා වස්සසහස්සානං වා
වස්සසතසහස්සානං වා, කප්පසතානං වා කප්පසහස්සානං වා කප්පසතසහස්සානං
වා මත්ථකෙ සත්තා උප්පන්නා, තතො පුඛ්ඛෙ නාහෙසුන්ති වා, අසුකස්ස නාම
රඤ්ඤො කාලෙ උප්පන්නා, අසුකස්ස බුද්ධස්ස කාලෙ උප්පන්නා තතො පුඛ්ඛෙ
නාහෙසුන්ති වා, අයං පරිච්ඡෙදො නත්ථි; ‘පුරිමා, භික්ඛවෙ, කොටි න පඤ්ඤායති
අවිජ්ජාය, ඉතො පුඛ්ඛෙ අවිජ්ජා නාහොසි අථ පච්ඡා සමහවී’ති (අ. නි. 10.61)
ඉමිනා පන නයෙන සංසාරසාගරො අනමතග්ගොව.

මහාසමුද්දො පන ජලසාගරො නාමාති වෙදිතඛ්ඛො. සො
චතුරාසීතියොජනසහස්සගමිහිරො. තත්ථ උදකස්ස ආල්භකසතෙහි වා
ආල්භකසහස්සෙහි වා ආල්භකසතසහස්සෙහි වා පමාණං නාම නත්ථි. අථ ඛො
අසඬ්ඛොයොයො අප්පමෙයොයො මහාඋදකක්ඛන්ධොත්ථෙව සඬ්ඛොයං ගච්ඡති. අයං
ජලසාගරො නාම.

කතමො නයසාගරො? තෙපිටකං බුද්ධච්චනං. ද්වෙපි හි තත්තියො
පච්චචෙක්ඛන්තානං සද්ධාසම්පන්නානං පසාදබ්බලානං ඤාණුත්තරානං
කුලපුත්තානං අනන්තං පීතිසොමනස්සං උප්පජ්ජති. කතමා ද්වෙ? විනයඤ්ඤ
අභිධම්මඤ්ඤව. විනයධරහික්ඛුනඤ්ඤි විනයතත්තිං පච්චචෙක්ඛන්තානං දොසානුරූපං
සික්ඛාපදපඤ්ඤාපනං නාම – ඉමස්මිං දොසෙ ඉමස්මිං වීතික්කමෙ ඉදං නාම

හොතීති සික්ඛාපදපඤ්ඤාපනං - අඤ්ඤෙසං අවිසයො, බුද්ධානමෙව විසයොති.
 උත්තරිමනුස්සධම්මපෙය්‍යාලං පච්චචෙක්ඛන්තානං නීලපෙය්‍යාලං
 පච්චචෙක්ඛන්තානං සඤ්චරිත්තපෙය්‍යාලං පච්චචෙක්ඛන්තානං අනන්තං
 පීතියොමනස්සං උප්පජ්ජති. ආභිධම්මිකභික්ඛුනම්පි ඛන්ධන්තරං ආයතනන්තරං
 ධාත්වන්තරං ඉන්ද්‍රියන්තරං බලබෝජ්ඣකභිගම්මවිපාකන්තරං රූපාරූපපරිච්ඡේදං
 සංඝභස්සුබ්බධම්මං ගගනතලෙ තාරකරූපානි ගණ්හන්තො විය රූපාරූපධම්මෙ
 පබ්බං පබ්බං කොට්ඨාසං කොට්ඨාසං කත්වා විභජන්තො දස්සෙසි වත නො
 සත්ථාති අභිධම්මතන්ති. පච්චචෙක්ඛන්තානං අනන්තං පීතියොමනස්සං උප්පජ්ජති.

එවං උප්පත්තියා පනස්ස ඉදං වත්ථුපි වෙදිතබ්බං -
 මහාගතිගමීයනිස්සදත්තත්ථෙරො කිර නාම මහාබොධිං වන්දිස්සාමීති පරතීරං
 ගච්ඡන්තො නාවාය උපරිතලෙ නිසින්තො මහාසමුද්දං ඔලොකෙසි. අප්පස්ස තස්මිං
 සමයෙ නෙව පරතීරං පඤ්ඤායිත්ථ, න ඔරිමතීරං,
 උභිවෙගප්පහෙදසමුග්ගතජලවුණ්ණපරිකිණ්ණො පන
 පසාරිතරජතපට්ටසුමනපුප්ඵසන්ථරසදිසො මහාසමුද්දොව පඤ්ඤායිත්ථ. සො කිං
 නු බො මහාසමුද්දස්ස උභිවෙගො බලවා උදාහු වතුච්ඡිස්සතිප්පහෙදෙ
 සමන්තපට්ඨානෙන නයමුබං බලවන්ති වින්තෙසි. අප්පස්ස මහාසමුද්දෙ පරිච්ඡේදො
 පඤ්ඤායති - අයඤ්ඤි හෙට්ඨා මහාපථවියා පරිච්ඡින්නො, උපරි ආකාසෙන,
 එකතො චක්කවාලපබ්බතෙන, එකතො වෙලන්තෙන පරිච්ඡින්නො;
 සමන්තපට්ඨානස්ස පන පරිච්ඡේදො න පඤ්ඤායතීති සංඝභස්සුබ්බධම්මං
 පච්චචෙක්ඛන්තස්ස බලවපීති උප්පන්නා. සො පීතිං වික්ඛම්හෙන්වා විපස්සනං
 වඩ්ඪෙත්වා යථානිසින්තොව සබ්බකිලෙසෙ බෙපෙත්වා අග්ගඵලෙ අරහත්තෙ
 පතිට්ඨාය උදානං උදානෙසි -

අත්ථෙව ගම්භීරගතං සුදුබ්බුධං,
 සයං අභිඤ්ඤාය සහෙතුසම්භවං;
 යථානුපුබ්බං නිබ්බලෙන දෙසිතං,
 මහෙසිනා රූපගතංව පස්සතීති.

අයං නයසාගරො නාම.

කතමො ඤාණසාගරො? සබ්බඤ්ඤාඤාඤාණං ඤාණසාගරො නාම. අයං
 සංසාරසාගරො නාම, අයං ජලසාගරො නාම, අයං නයසාගරො නාමාති හි
 අඤ්ඤෙන න සක්කා ජානිතුං, සබ්බඤ්ඤාඤාඤාණෙනෙව සක්කා ජානිතුන්ති
 සබ්බඤ්ඤාඤාඤාණං ඤාණසාගරො නාම. ඉමෙසු වතුසු සාගරෙසු ඉමස්මිං යානෙ
 නයසාගරො අධිප්පෙනො. ඉමඤ්ඤි සබ්බඤ්ඤාබුද්ධාව පටිච්ඡික්ඛන්ති.

අයම්පි භගවා බොධිමූලෙ නිසින්තො ‘ඉමං පටිච්ඡික්ඛන්වා ඉමං වත මෙ ධම්මං
 එසන්තස්ස ගවෙසන්තස්ස කප්පසතසහස්සාධිකානි වත්තාරි අසඬ්ඛෙය්‍යානි
 විනිවත්තානි, අප් මෙ ඉමස්මිං පල්ලඬිකෙ නිසින්තෙන දියඬිඪකිලෙසසහස්සං
 බෙපෙත්වා අයං ධම්මො පටිච්ඡිද්ධො’ති පටිච්ඡිද්ධධම්මං පච්චචෙක්ඛන්තො සත්තාහං.

එකපල්ලඬකෙන නිසිදි. තනො තමිහා පල්ලඬකා වුටියාය ‘ඉමස්මිං වත මෙ පල්ලඬකෙ සබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාණං පටිවිද්ධ’න්ති අනිමිසෙහි චක්ඛුහි සත්තාහං පල්ලඬකං ඔලොකෙන්තො අටියාසි. තනො දෙවතානං ‘අප්පාපි නුන සිද්ධත්ථස්ස කත්තබ්බකිව්වං අත්ථි, පල්ලඬකස්මිඤ්ඤි ආලයං න විජහති’ති පරිචිතක්කො උදපාදි.

සත්ථා දෙවතානං චිතක්කං ඤාත්ථා තාවදෙව තාසං චිතක්කවූපසමනත්ථං වෙහාසං අබ්භුග්ගන්ත්ථා යමකපාටිභාරියං දස්සෙසි. මහාබොධිපල්ලඬකස්මිඤ්ඤි කතපාටිභාරියඤ්ඤව, ඤාතිසමාගමෙ කතපාටිභාරියඤ්ඤව, පාටියපුත්තසමාගමෙ කතපාටිභාරියඤ්ඤව, සබ්බං කණ්ඩමබරුක්කමුලෙ කතයමකපාටිභාරියසදිසමෙව අහොසි. එවං යමකපාටිභාරියං කත්ථා පල්ලඬකස්ස ධීතටියානස්ස ව අන්තරෙ ආකාසනො ඔරුග්ග සත්තාහං වඬිකමි. ඉමෙසු ව එකවිසතියා දිවසෙසු එකදිවසෙපි සත්ථු සරීරතො රස්මියො න නික්ඛන්තා.

චතුත්ථෙ පන සත්තාහෙ පච්ඡිමුත්තරාය දිසාය රතනසරෙ නිසිදි – රතනසරං නාම නෙව සත්තරතනමයං ගෙහං. සත්තන්තං පන පකරණානං සම්මසිතටියානං රතනසරන්ති වෙදිතබ්බං – තත්ථ ධම්මසඬගණිං සම්මසන්තස්සාපි සරීරතො රස්මියො න නික්ඛන්තා. විහඬගප්පකරණං ධාතුකථං පුග්ගලපඤ්ඤන්ති. කථාවත්ථුප්පකරණං යමකප්පකරණං සම්මසන්තස්සාපි සරීරතො රස්මියො න නික්ඛන්තා. යදා පන මහාපකරණං ඔරුග්ග ‘‘හෙතුපච්චයො ආරම්මණපච්චයො...පෙ.... අවිගතපච්චයො’’ති සම්මසනං ආරභි, අථස්ස චතුටිසතිසමන්තපටියානං සම්මසන්තස්ස එකන්තතො සබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාණං මහාපකරණෙයෙව ඔකාසං ලභි. යථා හි තිමිරපිඬගලමහාමච්ඡො චතුරාසිතියොජනසහස්සගම්හීරෙ මහාසමුද්දෙයෙව ඔකාසං ලභති, එවමෙව සබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාණං එකන්තතො මහාපකරණෙයෙව ඔකාසං ලභි.

සත්ථු එවං ලද්ධොකාසෙන සබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාණෙන යථාසුඛං සණ්ඨසුඛමධම්මං සම්මසන්තස්ස සරීරතො නීලපිතලොභිතොදාතමඤ්ජීටියපහස්සරවසෙන ඡබ්බණ්ණරස්මියො නික්ඛමිංසු. කෙසමස්සුහි වෙව අක්ඛීනඤ්ඤව නීලටියානෙහි නීලරස්මියො නික්ඛමිංසු, යාසං වසෙන ගගනතලං අඤ්ජනවුණ්ණසමොකිණ්ණං විය උමාපුප්ඵනීලප්පලදලසඤ්ජන්තං විය වීතිපතන්තමණිතාලවණ්ටං විය සම්පසාරිතමෙවකපටං විය ව අහොසි.

ඡටිතො වෙව අක්ඛීනඤ්ඤව පිතටියානෙහි පිතරස්මියො නික්ඛමිංසු; යාසං වසෙන දිසාහාගා සුවණ්ණරසධාරාහිසිඤ්ඤවමානා විය සුවණ්ණපටපසාරිතා විය කුඩකුමවුණ්ණකණ්ණකාරපුප්ඵසම්පරිකිණ්ණා විය ව විරොචිංසු.

මංසලොභිතෙහි වෙව අක්ඛීනඤ්ඤව රත්තටියානෙහි ලොභිතරස්මියො නික්ඛමිංසු යාසං වසෙන දිසාහාගා විනපිටියවුණ්ණරඤ්ජිතා විය සුපක්කලාබාරසසිඤ්ඤවමානා

විය රත්තකම්බලපරික්ඛිත්තා විය

ජයසුමනපාරිභද්දකඛන්ධුජීවකකුසුමසම්පරිකිණ්ණා විය ව විරොචිංසු.

අට්ඨිහි වෙව දන්තෙහි ව අක්ඛිනඤ්ච සෙතට්ඨානෙහි ඔදාතරස්මියො
නික්ඛමිංසු; යාසං වසෙන දිසාභාගා රජතසංචෙති
ආසිඤ්චමානබීරධාරාසම්පරිකිණ්ණා විය සම්පසාරිතරජතපට්ටචිතානා විය,
විනිපතන්තරජතතලවණ්ටා විය,
කුන්දකුමුදසින්දුවාරසුමනමල්ලිකාදිකුසුමසඤ්ජන්තා විය ව විරොචිංසු.

මඤ්ජීට්ඨපහස්සරා පන තම්භා තම්භා සරීරජපදෙසා නික්ඛමිංසු. ඉති තා
ජබ්බණ්ණරස්මියො නික්ඛමිත්වා සනමභාපට්ඨං ගණ්හිංසු.

චතුනහුතාධිකද්වියොජනසතසහස්සබහලා මහාපට්ඨි නිද්ධන්තසුවණ්ණපිණ්ඩි
විය අහොසි. අථ මහාපට්ඨං හින්දිත්වා හෙට්ඨා උදකං ගණ්හිංසු. පට්ඨසන්ධාරකං
අට්ඨනහුතාධිකචතුරියොජනසතසහස්සබහලං උදකං සුවණ්ණකලසෙහි
ආසිඤ්චමානවිලිනසුවණ්ණං විය අහොසි. උදකං විනිවිජ්ඣිත්වා වාතං අග්ගහෙසුං.
ජනහුතාධිකනවයොජනසතසහස්සබහලො වාතො සමුස්සිතසුවණ්ණක්ඛන්ධො විය
අහොසි. වාතං විනිවිජ්ඣිත්වා හෙට්ඨා අජටාකාසං පක්ඛන්දිංසු.

උපරිභාගෙන උග්ගන්ත්වාපි චාතුමහාරාජිකෙ ගණ්හිංසු. තෙ විනිවිජ්ඣිත්වා
තාවතිංසෙ තතො යාමෙ තතො තුසිතෙ තතො නිම්මානරතී තතො
පරනිම්මිතවසවත්තී තතො නව බ්‍රහ්මලොකෙ තතො වෙහජ්ඵලෙ තතො පඤ්ච
සුද්ධාවාසෙ විනිවිජ්ඣිත්වා චත්තාරො ආරුජ්ජෙ ගණ්හිංසු. චත්තාරො ව ආරුජ්ජෙ
විනිවිජ්ඣිත්වා අජටාකාසං පක්ඛන්දිංසු.

තිරියභාගෙනි අනන්තා ලොකධාතුයො පක්ඛන්දිංසු. එත්තකෙසු යානෙසු
චන්දම්භි චන්දප්පහා නත්ථි, සුරියෙ සුරියප්පහා නත්ථි, තාරකරුපෙසු
තාරකරුප්පහා නත්ථි, දෙවතානං උය්‍යානවිමානකප්පරුක්ඛෙසු වෙව සරීරෙසු ව
ආහරණෙසු වාති සබ්බත්ථ පහා නත්ථි. තිසහස්සිමහාසහස්සිලොකධාතුයා
ආලොකඵරණසමත්ථො මහාබ්‍රහ්මාපි සුරියුග්ගමනෙ ඛජ්ජොපනකො විය අහොසි.
චන්දසුරියතාරකරුපදෙවතුය්‍යානවිමානකප්පරුක්ඛානං පරිච්ඡෙදමත්තකමෙව
පඤ්ඤායිත්ථ. එත්තකං යානං බුද්ධරස්මිහියෙව අජ්ඣොක්ඛන්ධං අහොසි. අයඤ්ච
නෙව බුද්ධානං අධිට්ඨානිද්ධි, න භාවනාමයිද්ධි. සණ්භසුබ්බමධම්මං පන සම්මසතො
ලොකනාථස්ස ලොහිතං පසිදි, චත්ථුරුපං පසිදි, ඡව්වණ්ණො පසිදි.
විත්තසමුට්ඨානා වණ්ණධාතු සමන්තා අසිතිහත්ථමත්තෙ පදෙසෙ නිව්චලාව
අට්ඨාසි. ඉමිනා නිභාරෙන සත්තාහං සම්මසි.

සත්ත රත්තින්දිවාති සම්මසිතධම්මො කිත්තකො අහොසිති? අනන්තො
අපරිමාණො අහොසි. අයං තාව මනසාදෙසනා නාම. සත්ථා පන ඵලං සත්තාහං
මනසා විත්තිතධම්මං වට්ඨෙදං කත්වා දෙසෙන්නො වස්සසතෙනපි
වස්සසහස්සෙනපි වස්සසතසහස්සෙනපි මත්ථකං පාපෙත්වා දෙසෙතුං න

සක්කොතිති න වත්තබ්බං. අපරභාගෙපි හි තථාගතො තාවතිංසභවනෙ
 පාරිච්ඡත්තකමුලෙ පණ්ඩුකම්බලසිලායං දසසහස්සවක්කවාළදෙවනානං මජ්ඣේ
 නිසින්තො මාතරං කායසක්ඛිං කත්වා කුසලා ධම්මා, අකුසලා ධම්මා, අඛ්‍යාකතා
 ධම්මාති ධම්මං දෙසෙන්නො සතභාගෙන සහස්සභාගෙන සතසහස්සභාගෙන
 ධම්මන්තරා ධම්මන්තරං සඬකමිත්වා සඬකමිත්වාච දෙසෙසි. තයො මාසෙ
 නිරන්තරං පවත්තිතදෙසනා වෙගෙන පවත්තා ආකාසගඬගා විය
 අධොමුඛයපිතඋදකසටා නික්ඛන්තඋදකධාරා විය ච හුත්වා අනන්තා අපරිමාණා
 අහොසි.

බුද්ධානඤ්ඤි භත්තානුමොදනකාලෙපි ථොකං වඩ්ඪෙත්වා අනුමොදෙන්නානං
 දෙසනා දීඝමජ්ඣමනිකායජ්ජමාණා හොති. පච්ඡාභත්තං පන සම්පත්තපරිසාය
 ධම්මං දෙසෙන්නානං දෙසනා සංයුත්තඅඬගුත්තරිකද්වෙමභානිකායජ්ජමාණාච
 හොති. කස්මා? බුද්ධානඤ්ඤි භවඬගපරිවාසො ලහුකො දන්නාවරණං සුච්ඡිතං
 මුඛදානං සිලිට්ඨං ජීවිහා මුදුකා සරො මධුරො වචනං ලහුපරිවත්තං. තස්මා තං
 මුහුත්තං දෙසිතධම්මොපි එත්තකො හොති. තෙමාසං දෙසිතධම්මො පන අනන්තො
 අපරිමාණොයෙව.

ආනන්දත්ථෙරො හි බහුස්සුතො තිපිටකධරො පඤ්චදස ගාථාසහස්සානි සට්ඨි
 පදසහස්සානි ලතාපුප්ඵානි ආකඬ්ඨන්තො විය ඨිතපදෙනෙව යත්වා ගණ්භාති වා
 වාචෙති වා දෙසෙති වා. එත්තකො ථෙරස්ස ඵකො උද්දෙසමග්ගො නාම හොති.
 ථෙරස්ස හි අනුපදං උද්දෙසං දදමානො අඤ්ඤො දාතුං න සක්කොති, න
 සම්පාපුණාති. සම්මාසම්බුද්ධොච සම්පාපුණෙය්‍ය. එවං අධිමත්තසතිමා
 අධිමත්තගතිමා අධිමත්තධිතිමා සාවකො සත්ථාරා තෙමාසං ඉමිනා නීභාරෙන
 දෙසිතදෙසනං වස්සසතං වස්සසහස්සං උග්ගණ්භන්තොපි මත්ථකං පාපෙතුං න
 සක්කොති.

එවං තෙමාසං නිරන්තරං දෙසෙන්නස්ස පන තථාගතස්ස
 කබ්බිකාරාහාරජ්ජට්ඨං උපාදින්නකසරීරං කථං යාපෙසිති? පටිජග්ගෙනෙනෙව.
 බුද්ධානඤ්ඤි සො සො කාලො සුවචත්ථිතො සුපරිච්ඡින්නො සුපච්චක්ඛො. තස්මා
 භගවා ධම්මං දෙසෙන්නොච මනුස්සලොකෙ කාලං ඔලොකෙති. සො
 හික්ඛාවාරවෙලං සල්ලක්ඛෙත්වා නිමිතිබුද්ධං මාපෙත්වා ‘ඉමස්ස චීවරග්ගභණං
 පත්තග්ගභණං සරකුත්ති ආකප්පො ච එවරුපො නාම හොතු, එත්තකං නාම ධම්මං
 දෙසෙතු’ති අධිට්ඨාය පත්තචීවරමාදාය අනොතත්තදහං ගච්ඡති. දෙවතා
 නාගලතාදන්නකට්ඨං දෙන්නි. තං බාදිත්වා අනොතත්තදහෙ සරීරං පටිජග්ගිත්වා
 මනොසිලාතලෙ ඨිතො සුරත්තදුපට්ඨං නිවාසෙත්වා චීවරං පාරුපිත්වා
 වාතුමහාරාජදත්තියං සෙලමයං පත්තං ආදාය උත්තරකුරුං ගච්ඡති. තතො
 පිණ්ඩපාතං ආහරිත්වා අනොතත්තදහනීරෙ නිසින්තො තං පරිභුඤ්ජිත්වා
 දිවාචිහාරාය වන්දනවනං ගච්ඡති.

ධම්මසෙනාපතිසාරිපුත්තත්ථෙරොපි තත්ථ ගන්ත්වා සම්මාසම්බුද්ධස්ස වත්තං
 කත්වා එකමත්තං නිසිදති. අථස්ස සත්ථා නයං දෙති. ‘සාරිපුත්ත, එත්තකො

ධම්මො මයා දෙසිතො'ති ආවික්ඛති. එවං සම්මාසම්බුද්ධො නයං දෙන්තෙ පටිසම්භිදාප්පත්තස්ස අග්ගසාවකස්ස වෙලන්තෙ යත්වා හත්ථං පසාරෙත්වා දස්සිතසමුද්දසදිසං නයදානං හොති. ථෙරස්සාපි නයසතෙන නයසහස්සෙන නයසතසහස්සෙන භගවතා දෙසිතධම්මො උපට්ඨාතියෙව.

සත්ථා දිවාචිහාරං නිසීදිත්වා ධම්මං දෙසෙතුං කාය වෙලාය ගච්ඡතීති? සාවත්ථිවාසිනං කුලපුත්තානං සම්පත්තානං ධම්මදෙසනවෙලා නාම අත්ථි, කාය වෙලාය ගච්ඡති. ධම්මං දෙසෙත්වා ගච්ඡන්තං වා ආගච්ඡන්තං වා කෙ ජානන්ති කෙ න ජානන්තීති? මහෙසක්ඛා දෙවතා ජානන්ති, අප්පෙසක්ඛා දෙවතා න ජානන්ති. කස්මා න ජානන්තීති? සම්මාසම්බුද්ධස්ස වා නිම්මිතබුද්ධස්ස වා රස්මිආදීසු නානත්තාභාවා. උභින්නම්පි හි තෙසං රස්මීසු වා සරෙසු වා වචනෙසු වා නානත්තං නත්ථි.

සාරිපුත්තත්ථෙරොපි සත්ථාරා දෙසිතං දෙසිතං ධම්මං ආහරිත්වා අත්තනො සද්ධිවිහාරිකානං පඤ්චන්තං භික්ඛුසතානං දෙසෙසි. තෙසං අයං පුබ්බයොගො – තෙ කිර කස්සපදසබ්බස්ස කාලෙ බුද්දකවග්ගුලියොනියං නිබ්බත්තා පබ්භාරෙ ඔලම්බත්තා ද්වින්නං ආභිධම්මිකභික්ඛුනං අභිධම්මං සජ්ඣායන්තානං සරෙ නිමිත්තං ගහෙත්වා කණ්ඨපක්ඛසුක්කපක්ඛෙ අජානිත්වාපි සරෙ නිමිත්තග්ගාහමත්තකෙනෙව කාලං කත්වා දෙවලොකෙ නිබ්බත්තිංසු. එකං බුද්ධන්තරං දෙවලොකෙ වසිත්වා තස්මිං කාලෙ මනුස්සලොකෙ නිබ්බත්තා යමකපාටිහාරියෙ පසීදිත්වා ථෙරස්ස සන්තිකෙ පබ්බජිංසු. ථෙරො සත්ථාරා දෙසිතං දෙසිතං ධම්මං ආහරිත්වා තෙසං දෙසෙසි. සම්මාසම්බුද්ධස්ස අභිධම්මදෙසනාපරියොසානඤ්ච තෙසං භික්ඛුනං සත්තප්පකරණඋග්ගහණඤ්ච එකප්පහාරෙනෙව අහොසි.

අභිධම්මෙ වාචනාමග්ගො නාම සාරිපුත්තත්ථෙරස්පහවො. මහාපකරණෙ ගණනාවාරොපි ථෙරෙනෙව යපිතො. ථෙරො හි ඉමිනා නිහාරෙන ධම්මන්තරං අමක්ඛෙත්වාච සුඛං ගහෙතුං ධාරෙතුං පරියාපුණ්තුං වාවෙතුඤ්ච පහොතීති ගණනාවාරං යපෙසි. එවං සන්තෙ ථෙරොච පයමතරං ආභිධම්මිකො හොතීති? න හොති. සම්මාසම්බුද්ධොච පයමතරං ආභිධම්මිකො. සො හි නං මහාබොධිපල්ලඬකෙ නිසීදිත්වා පටිච්ඡකි. බුද්ධො හුත්වා ච පන සත්තාහං එකපල්ලඬකෙන නිසින්තො උදානං උදානෙසි –

“යදා හවෙ පාතුභවන්ති ධම්මා,
ආතාපිතො ක්ඛායතො බ්‍රාහ්මණස්ස;
අපස්ස කඬ්ඛා වපයන්ති සබ්බා,
යතො පජානාති සහෙතුධම්මං.

“යදා හවෙ පාතුභවන්ති ධම්මා,
ආතාපිතො ක්ඛායතො බ්‍රාහ්මණස්ස;
අපස්ස කඬ්ඛා වපයන්ති සබ්බා,

යතො බයං පච්චයානං අවෙදි.

“යදා හවෙ පාත්‍රභවන්ති ධම්මා,
ආතාපිනො ක්‍රියායතො බ්‍රාහ්මණස්ස;
විදුපයං තිට්ඨති මාරසෙනං,
සුරියොව ඔභාසයමන්තලික්ඛ”න්ති. (මහාව. 1-3; උදා. 1-3);

ඉදං පඨමබුද්ධච්චනං නාම. ධම්මපදභාණකා පන –

“අනෙකජාතිසංසාරං, සන්ධාවිස්සං අනිබ්බිසං;
ගහකාරං ගවෙසන්තො, දුක්ඛා ජාති පුනප්පුනං.

“ගහකාරක දිට්ඨොසි, පුන ගෙහං න කාහසි;
සබ්බා තෙ ඵාසුකා භග්ගා, ගහකුටං විසඬිතං;
විසඬිතාරගතං චිත්තං, තණ්හානං බයමජ්ඣගා”ති. (ධ. ප. 153-154);

ඉදං පඨමබුද්ධච්චනං නාමාති වදන්ති.

යමකසාලානමන්තරෙ නිපන්තෙන පරිනිබ්බානසමයෙ “හන්ද දානි, හික්ඛවෙ,
ආමන්තයාමි වො, වයධම්මා සඬ්ඛාරා, අප්පමාදෙන සම්පාදෙථා”ති (දී. නි. 2.218)
වුත්තච්චනං පච්ඡිමබුද්ධච්චනං නාම.

උභින්නමන්තරෙ පඤ්චවත්තාලිස වස්සානි පුප්ඵදාමං ගන්ථෙත්තෙන විය,
රතනාවලිං ආවුනත්තෙන විය, ව කටීතො අමතප්පකාසනො සද්ධම්මො
මජ්ඣිමබුද්ධච්චනං නාම.

තං සබ්බම්පි සඬ්ඛග්ගමානං පිටකතො තීණි පිටකානි හොන්ති, නිකායතො
පඤ්ච නිකායා, අඬ්ඛගතො නවඬ්ඛානි, ධම්මක්ඛන්ධතො
චතුරාසීතිධම්මක්ඛන්ධසහස්සානි. කථං? සබ්බම්පි හෙතං පිටකතො විනයපිටකං
සුත්තන්තපිටකං අභිධම්මපිටකන්ති තිප්පහෙදමෙව හොති. තත්ථ උභයානි
පාතිමොක්ඛානි ද්වෙ විභඬ්ඛා ද්වාච්චිසති ඛන්ධකා සොළස පරිවාරාති ඉදං
විනයපිටකං නාම. බ්‍රහ්මජාලාදිවතුත්තිංසසුත්තසඬ්ඛගහො දීඝනිකායො.
මූලපරියායසුත්තාදිදියඬ්චසතද්වෙසුත්තසඬ්ඛගහො මජ්ඣිමනිකායො.
ඔසතරණසුත්තාදිසත්තසුත්තසහස්සසත්තසතද්වාසට්ඨිසුත්තසඬ්ඛගහො
සංයුත්තනිකායො.
චිත්තපරියාදානසුත්තාදිනවසුත්තසහස්සපඤ්චසතසත්තපඤ්ඤාසසුත්තසඬ්ඛගහො
අඬ්ඟුත්තරනිකායො.
බුද්දකපාඨධම්මපදඋදානඉතිවුත්තකසුත්තනිපාතවිමානවත්ථුපෙතවත්ථුථෙරගාථා
ථෙරිගාථාජාතකනිද්දෙසපට්ඨසම්භිදාඅපදානබුද්ධචංසවරියාපිටකවසෙන
පන්තරසප්පහෙදො බුද්දකනිකායොති ඉදං සුත්තන්තපිටකං නාම.
ධම්මසඬ්ඛග්ගිආදීනි සත්ත පකරණානි අභිධම්මපිටකං නාම. තත්ථ –

විවිධවිසෙසනයත්තා, විනයනතො වෙව කායවාචානං;
විනයත්ථවිදුහි අයං, විනයො විනයොති අක්ඛාතො.

විවිධා හි එත්ථ

පඤ්චවිධපාතිමොක්ඛද්දෙසපාරාජිකාදිසත්තආපත්තික්ඛන්ධමාතිකාවිභවිගාදිප්පභෙ
දා නයා විසෙසභූතා ච දළ්භිකම්මසිථිලකරණප්පයොජනා අනුපඤ්ඤත්තිනයා.
කායිකවාචසිකඅප්ඣාචාරනිසෙධනතො වෙස කායං වාවඤ්ච විනෙති. තස්මා
විවිධනයත්තා විසෙසනයත්තා කායවාචානඤ්ච විනයනතො අයං විනයො විනයොති
අක්ඛාතො. තෙනෙතමෙතස්ස වචනත්ථකොසල්ලත්ථං වුත්තං -

“විවිධවිසෙසනයත්තා, විනයනතො වෙව කායවාචානං;
විනයත්ථවිදුහි අයං, විනයො විනයොති අක්ඛාතො” ති.

ඉතරං පන -

අත්ථානං සුවනතො, සුචුත්තතො සවනතොථ සුදනතො;
සුත්තාණා සුත්තසභාගතො ච ‘සුත්ත’න්ති අක්ඛාතං.

තඤ්භි අත්තත්ථපරත්ථාදිහෙදෙ අත්ථෙ සුවෙති. සුචුත්තා වෙන්ථ අත්ථා
වෙනෙයාප්ඣාසයානුලොමෙන වුත්තත්තා. සවති වෙනං අත්ථෙ, සස්සම්ච ඵලං,
පසවතීති වුත්තං හොති. සුදති වෙනං, ධෙනු විය බීරං, පග්ගරතීති වුත්තං හොති.
සුට්ඨු ච නෙ තායති රක්ඛතීති වුත්තං හොති. සුත්තසභාගඤ්චෙනං. යථා හි
තච්ඡකානං සුත්තං පමාණං හොති ඵවමෙනම්පි විඤ්ඤානං. යථා ච සුත්තෙන
සඬගහිතානි පුප්ඵානි න විකිරියන්ති න විද්ධංසියන්ති ඵවමෙනෙත සඬගහිතා අත්ථා.
තෙනෙතමෙතස්ස වචනත්ථකොසල්ලත්ථං වුත්තං -

“අත්ථානං සුවනතො, සුචුත්තතො සවනතොථ සුදනතො;
සුත්තාණා සුත්තසභාගතො ච සුත්තන්ති අක්ඛාතං”න්ති.

අභිධම්මස්ස වචනත්ථො වුත්තොයෙව. අපරො නයො -

යං එත්ථ වුඬ්ඪිමන්තො, සලක්ඛණා පුජිතා පරිච්ඡින්නා;
වුත්තාධිකා ච ධම්මා, අභිධම්මො තෙන අක්ඛාතො.

අයඤ්භි අභිසද්දො වුඬ්ඪිලක්ඛණපුජිතපරිච්ඡින්නාධිකෙසු දිස්සති. තථා හෙස
“බාළ්භා මෙ දුක්ඛා වෙදනා අභික්කමන්ති, නො පටික්කමන්ති” තිආදීසු (ම. නි.
3.384; සං. නි. 5.195) වුඬ්ඪියං ආගතො. “යා තා රත්තියො අභිඤ්ඤාතා
අභිලක්ඛිතා” තිආදීසු (ම. නි. 1.49) ලක්ඛණෙ. “රාජාහිරාජා මනුජින්දො” තිආදීසු
(ම. නි. 2.399; සු. නි. 558) පුජිතෙ. “පටිබලො විනෙතුං අභිධම්මෙ
අභිවිනයෙ” තිආදීසු (මහාව. 85) පරිච්ඡින්නෙ; අඤ්ඤමඤ්ඤසඬකරවිරහිතෙ ධම්මෙ

ව විනයයෙ වාති වුත්තං හොති. “අභික්කන්තෙන වණ්ණෙනා” තිආදීසු (වි. ව. 75) අධිකෙ.

එත්ථ ව “රුපුපපත්තියා මග්ගං භාවෙති මෙත්තාසහගතෙන චෙතසා එකං දිසං එරිත්වා විහරති” තිආදිනා (ධ. ස. 163 ආදයො) නයෙන වුඩ්ඪිමන්තොපි ධම්මා වුත්තා. “රුපාරම්මණං වා සද්දාරම්මණං වා” තිආදිනා (ධ. ස. 1) නයෙන ආරම්මණාදිහි ලක්ඛණියත්තා සලක්ඛණාපි. “සෙක්ඛා ධම්මා, අසෙක්ඛා ධම්මා, ලොකුත්තරා ධම්මා” තිආදිනා (ධ. ස. තිකමාතිකා 11; දුකමාතිකා 12) නයෙන පුජිතාපි; පුජාරහාති අධිප්පායො. “එස්සො හොති, වෙදනා හොති” තිආදිනා (ධ. ස. 1) නයෙන සභාවපරිච්ඡින්නත්තා පරිච්ඡින්නාපි. “මහග්ගතා ධම්මා, අප්පමාණා ධම්මා, අනුත්තරා ධම්මා” තිආදිනා (ධ. ස. තිකමාතිකා 12; දුකමාතිකා 99) නයෙන අධිකාපි ධම්මා වුත්තා. තෙනෙතමෙතස්ස වචනත්ථකොසල්ලත්ථං වුත්තං –

“යං එත්ථ වුඩ්ඪිමන්තො, සලක්ඛණා පුජිතා පරිච්ඡින්නා;
වුත්තාධිකා ව ධම්මා, අභිධම්මො තෙන අක්ඛාතො” ති.

යං පනෙත්ථ අවිසිට්ඨං, තං –

පිටකං පිටකත්ථවිදු, පරියත්තිඛාජනත්ථතො ආහු;
තෙන සමොධානෙත්වා, තයොපි විනයාදයො ඤෙය්‍යා.

පරියත්තිපි හි “මා පිටකසම්පදානෙනා” තිආදීසු (අ. නි. 3.66) පිටකන්ති වුවවති. “අථ පුරිසො ආගච්ඡෙය්‍යා කුදාලපිටකං ආදායා” තිආදීසු (ම. නි. 1.228; අ. නි. 3.70) යංකිඤ්චි භාජනම්පි. තස්මා පිටකං පිටකත්ථවිදු පරියත්තිභාජනත්ථතො ආහු.

ඉදානි තෙන සමොධානෙත්වා තයොපි විනයාදයො ඤෙය්‍යාති. තෙන එවං දුවිධත්ථෙන පිටකසද්දෙන සහ සමාසං කත්වා විනයො ව සො පිටකඤ්ච පරියත්තිභාවතො, තස්ස තස්ස අත්ථස්ස භාජනතො වාති විනයපිටකං. යථාවුත්තෙනෙව නයෙන සුත්තන්තඤ්ච තං පිටකඤ්චාති සුත්තන්තපිටකං. අභිධම්මො ව සො පිටකඤ්චාති අභිධම්මපිටකන්ති එවමෙනෙ තයොපි විනයාදයො ඤෙය්‍යා.

එවං ඤත්වා ව පුනපි තෙස්වෙව පිටකෙසු නානප්පකාරකොසල්ලත්ථං –

දෙසනාසාසනකථාහෙදං තෙසු යථාරහං;
සික්ඛාපහානගම්භීරහාවඤ්ච පරිදීපයෙ.
පරියත්තිහෙදං සම්පත්තිං, විපත්තිඤ්චාපි යං යහිං;
පාපුණාති යථා භික්ඛු, තම්පි සබ්බං විභාවයෙ.

තත්‍රායං පරිදීපනා විභාවනා ච – එතානි හි තීණි පිටකානි යථාක්කමං
ආණාචොභාරපරමත්ථදෙසනා, යථාපරාධයථානුලෝමයථාධම්මසාසනානි,
සංවරාසංවරදිට්ඨිවිනිවෙය්‍යනාමරූපපරිච්ඡෙදකථානි ච වුච්චන්ති.

එත්ථ හි විනයපිටකං ආණාරහෙන භගවතා ආණාබාහුල්ලනො දෙසිතත්තා
ආණාදෙසනා; සුත්තන්තපිටකං චොභාරකුසලෙන භගවතා චොභාරබාහුල්ලනො
දෙසිතත්තා චොභාරදෙසනා; අභිධම්මපිටකං පරමත්ථකුසලෙන භගවතා
පරමත්ථබාහුල්ලනො දෙසිතත්තා පරමත්ථදෙසනානි වුච්චති.

තථා පයම්මං යෙ තෙ පචුරාපරාධා සත්තා තෙ යථාපරාධං එත්ථ සාසිතානි
යථාපරාධසාසනං; දුතියං අනෙකජ්ඣාසයානුසයවරියාධිමුත්තිකා සත්තා
යථානුලෝමං එත්ථ සාසිතානි යථානුලෝමසාසනං; තතියං ධම්මපුඤ්ජමත්තෙ ‘අභං
මමා’ති සඤ්ඤිතො සත්තා යථාධම්මං එත්ථ සාසිතානි යථාධම්මසාසනන්ති වුච්චති.

තථා පයම්මං අජ්ඣාචාරපටිපක්ඛභූතො සංවරාසංවරො එත්ථ කථිතොති
සංවරාසංවරකථා; සංවරාසංවරොති බුද්දකො වෙච මහන්තො ච සංවරාසංවරො,
කම්මාකම්මං විය ච ඵලාඵලං විය ච; දුතියං ද්වාසට්ඨිදිට්ඨිපටිපක්ඛභූතා
දිට්ඨිවිනිවෙය්‍යා එත්ථ කථිතානි දිට්ඨිවිනිවෙය්‍යකථා; තතියං රාගාදිපටිපක්ඛභූතො
නාමරූපපරිච්ඡෙදො එත්ථ කථිතොති නාමරූපපරිච්ඡෙදකථානි වුච්චති.

තීසුපි වෙනෙසු තිස්සො සික්ඛා තීණි පභානානි චතුබ්බිධො ච ගම්භීරභාවො
වෙදිතබ්බො. තථා හි විනයපිටකෙ විසෙසෙන අධිසීලසික්ඛා චුත්තා,
සුත්තන්තපිටකෙ අධිචිත්තසික්ඛා, අභිධම්මපිටකෙ අධිපඤ්ඤාසික්ඛා.

විනයපිටකෙ ච චිතික්කමජ්ජභානං, කිලෙසානං චිතික්කමපටිපක්ඛත්තා
සීලස්ස; සුත්තන්තපිටකෙ පරිශුට්ඨානජ්ජභානං, පරිශුට්ඨානපටිපක්ඛත්තා
සමාධිස්ස; අභිධම්මපිටකෙ අනුසයජ්ජභානං, අනුසයපටිපක්ඛත්තා පඤ්ඤාය.

පයම්මෙ ච තදඛගජ්ජභානං කිලෙසානං, ඉතරෙසු
චිත්තමහනසමුච්ඡෙදජ්ජභානානි. පයම්මෙ ච දුච්චරිතසංකිලෙසස්ස පභානං, ඉතරෙසු
තණ්හාදිට්ඨිසංකිලෙසානං පභානං.

එකමෙකස්මිඤ්ඤෙත්ථ චතුබ්බිධොපි ධම්මත්ථදෙසනාපටිවෙධගම්භීරභාවො
වෙදිතබ්බො – තත්ථ ධම්මොති තන්ති. අත්ථොති තස්සායෙවත්ථො. දෙසනානි
තස්සා මනසා චචත්ථාපිතාය තන්තියා දෙසනා. පටිවෙධොති තන්තියා
තන්තිඅත්ථස්ස ච යථාභූතාවබ්බොධො. තීසුපි වෙනෙසු එතෙ
ධම්මත්ථදෙසනාපටිවෙධා. යස්මා සසාදිහි විය මහාසමුද්දො මන්දබුද්ධිහි
දුක්ඛොගාහා අලබ්භනෙය්‍යාපතිට්ඨා ච තස්මා ගම්භීරා. එවං එකමෙකස්මිං එත්ථ
චතුබ්බිධොපි ගම්භීරභාවො වෙදිතබ්බො.

අපරො නයො – ධම්මොති හෙතු. චුත්තඤ්ඤානං – “හෙතුමිති ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදා” ති (විභ. 720). අත්ථොති හෙතුඵලං. චුත්තඤ්ඤානං – “හෙතුඵලෙ ඤාණං අත්ථපටිසම්භිදා” ති (විභ. 720). දෙසනාති පඤ්ඤත්ති, යථාධම්මං ධම්මාභිලාපොති අධිප්පායො; අනුලොමපටිලොමසඬ්ඛෙපචිත්ථාරාදිවසෙන වා කථනං. පටිච්චෙධොති අභිසමයො. සො ච ලොකියලොකුත්තරො. විසයතො ච අසම්මොහතො ච; අත්ථානුරූපං ධම්මෙසු, ධම්මානුරූපං අත්ථෙසු, පඤ්ඤත්තිපථානුරූපං පඤ්ඤත්තිසු අවබොධො. තෙසං තෙසං වා තත්ථ තත්ථ චුත්තධම්මානං පටිච්ඡික්ඛිතබ්බො සලක්ඛණසඬ්ඛාතො අවිපරිතසභාවො.

ඉදානි යස්මා ඵතෙසු පිටකෙසු යං යං ධම්මජාතං වා අත්ථජාතං වා යා වායං යථා යථා ඤාපෙතබ්බො අත්ථො සොතුනං ඤාණස්ස අභිමුඛො හොති තථා තථා තදත්ථජොතිකා දෙසනා, යො චෙත්ථ අවිපරිතාවබොධසඬ්ඛාතො පටිච්චෙධො තෙසං තෙසං වා ධම්මානං පටිච්ඡික්ඛිතබ්බො සලක්ඛණසඬ්ඛාතො අවිපරිතසභාවො – සබ්බම්පෙතං අනුපචිතකුසලසම්භාරෙහි දුප්පඤ්ඤෙහි, සසාදිහි විය මහාසමුද්දො, දුක්ඛොගාහං අලබ්භනෙය්‍යපතිට්ඨඤ්ච, තස්මා ගම්භිරං. ඵවම්පි ඵකමෙකස්මිං ඵත්ථ චතුබ්බිධොපි ගම්භිරභාවො චෙදිතබ්බො. ඵත්තාවතා ච –

දෙසනාසාසනකථාහෙදං තෙසු යථාරහං;
සික්ඛාපහානගම්භිරභාවඤ්ච පරිදීපයෙති –

අයං ගාථා චුත්තත්ථා හොති.

පරියත්තිහෙදං සම්පත්තිං, විපත්තිඤ්චාපි යං යහිං;
පාපුණාති යථා භික්ඛු, තම්පි සබ්බං විභාවයෙති.

ඵත්ථ පන තීසු පිටකෙසු තිවිධො පරියත්තිහෙදො දට්ඨබ්බො. තිස්සො හි පරියත්තියො – අලගද්දුපමා නිස්සරණත්ථා භණ්ඩාගාරිකපරියත්තීති.

තත්ථ යා දුග්ගහිතා උපාරම්භාදිහෙතු පරියාපුටා අයං අලගද්දුපමා. යං සන්ධාය චුත්තං – “සෙය්‍යථාපි, භික්ඛවෙ, පුරිසො අලගද්දත්ථිකො අලගද්දගචෙසි අලගද්දපරියෙසනං වරමානො, සො පස්සෙය්‍ය මහත්තං අලගද්දං, තමෙනං භොගෙ වා නඬ්භුට්ඨෙ වා ගණ්භෙය්‍ය, තස්ස සො අලගද්දො පටිපරිච්ඡිත්තිත්ථා හත්ථෙ වා බාහාය වා අඤ්ඤතරස්මිං වා අඬ්භපච්චඬ්භෙ ඩංසෙය්‍ය, සො තතො නිදානං මරණං වා නිගච්ඡෙය්‍ය මරණමත්තං වා දුක්ඛං. තං කිස්ස හෙතු? දුග්ගහිතත්තා, භික්ඛවෙ, අලගද්දස්ස. ඵවමෙව බො, භික්ඛවෙ, ඉධෙකච්චෙ මොසපුරිසා ධම්මං පරියාපුණත්ති සුත්තං...පෙ.... චෙදල්ලං, තෙ තං ධම්මං පරියාපුණත්තා තෙසං ධම්මානං පඤ්ඤාය අත්ථං න උපපරික්ඛන්ති, තෙසං තෙ ධම්මා පඤ්ඤාය අත්ථං අනුපපරික්ඛනං න නිජ්ඣානං බමන්ති, තෙ උපාරම්භානිසංසා චෙව ධම්මං පරියාපුණත්ති ඉතිවාදප්පමොක්ඛානිසංසා ව. යස්ස චත්ථාය ධම්මං පරියාපුණත්ති තඤ්චස්ස අත්ථං නානුභොන්ති. තෙසං තෙ ධම්මා දුග්ගහිතා දීඝරත්තං අභිතාය

දුක්ඛාය සංවත්තන්ති. තං කිස්ස හෙතු? දුග්ගතිත්තා, හික්ඛවෙ, ධම්මාන’’න්ති (ම. නි. 1.238).

යා පන සුග්ගහිතා සීලක්ඛන්ධාදිපාරිපූරිංයෙව ආකච්චමානෙන පරියාපුටා න උපාරම්භාදිහෙතු, අයං නිස්සරණත්ථා. යං සන්ධාය චුත්තං – “තෙසං තෙ ධම්මා සුග්ගහිතා දීඝරත්තං හිතාය සුඛාය සංවත්තන්ති. තං කිස්ස හෙතු? සුග්ගහිතත්තා, හික්ඛවෙ, ධම්මාන’’න්ති (ම. නි. 1.239).

යං පන පරිඤ්ඤාතක්ඛන්ධො පහිනකිලෙසො භාවිතමග්ගො පටිවිද්ධාකුප්පො සච්ඡිකතනිරොධො ඛිණාසවො කෙවලං පච්චේනිපාලනත්ථාය වංසානුරක්ඛණත්ථාය පරියාපුණාති, අයං භණ්ඩාගාරිකපරියත්තීති.

විනයෙ පන සුප්පටිපන්නො හික්ඛු සීලසම්පදං නිස්සාය තිස්සො විජ්ජා පාපුණාති, තාසංයෙව ච තත්ථ පහෙදවචනතො. සුත්තෙ සුප්පටිපන්නො සමාධිසම්පදං නිස්සාය ඡළහිඤ්ඤා පාපුණාති, තාසංයෙව ච තත්ථ පහෙදවචනතො. අභිධම්මෙ සුප්පටිපන්නො පඤ්ඤාසම්පදං නිස්සාය වතස්සො පටිසම්භිදා පාපුණාති තාසඤ්ච තත්ථෙව පහෙදවචනතො. එවමෙනෙසු සුප්පටිපන්නො යථාක්කමෙන ඉමං විජ්ජාත්තයඡළහිඤ්ඤාවතුපටිසම්භිදාප්පහෙදං සම්පත්තිං පාපුණාති.

විනයෙ පන දුප්පටිපන්නො අනුඤ්ඤාතසුඛසම්ඵස්සඅත්ථරණපාචුරණාදිඵස්සසාමඤ්ඤතො පටික්ඛිත්තෙසු උපාදිත්තකඵස්සාදිසු අනවජ්ජසඤ්ඤී හොති. චුත්තඤ්ඤෙතං – “තථාහං භගවතා ධම්මං දෙසිතං ආජානාමි, යථා යෙමෙ අන්තරායිකා ධම්මා චුත්තා භගවතා තෙ පටිසෙවතො නාලං අන්තරායායා’’ති (පාවි. 417; ම. නි. 1.234). තතො දුස්සීලභාවං පාපුණාති. සුත්තෙ දුප්පටිපන්නො “චත්තාරොමෙ, හික්ඛවෙ, සුග්ගලා සන්නො සංවිජ්ජමානා ලොකස්මි’’න්තිආදිසු (අ. නි. 4.5) අධිජ්ජායං අජානන්තො දුග්ගහිතං ගණ්හාති. යං සන්ධාය චුත්තං – “අත්තනා දුග්ගහිතෙන අම්භෙ වෙව අබ්භාවික්ඛති අත්තනඤ්ච ඛනති ඛහුඤ්ච අපුඤ්ඤං පසවති’’ති (පාවි. 417; ම. නි. 1.236). තතො මිච්ඡාදිට්ඨිතං පාපුණාති. අභිධම්මෙ දුප්පටිපන්නො ධම්මචිත්තං අනිධාවන්තො අවිත්තෙය්‍යානිපි විත්තෙති, තතො විත්තක්ඛෙපං පාපුණාති. චුත්තඤ්ඤෙතං – “චත්තාරිමානි, හික්ඛවෙ, අවිත්තෙය්‍යානි, න විත්තෙතඛිබානි, යානි විත්තෙන්තො උම්මාදස්ස විසාතස්ස භාගී අස්සා’’ති (අ. නි. 4.77). එවමෙනෙසු දුප්පටිපන්නො යථාක්කමෙන ඉමං දුස්සීලභාවමිච්ඡාදිට්ඨිතාවිත්තක්ඛෙපප්පහෙදං විපත්තිං පාපුණාති. චත්තාවතා ව –

පරියත්තිහෙදං සම්පත්තිං, විපත්තිඤ්චාපි යං යහිං;
පාපුණාති යථා හික්ඛු, තම්පි සබ්බං විභාවයෙති.

අයම්පි ගාථා චුත්තත්ථා හොති. එවං නානාජපකාරතො පිටකානි ඤාත්වා තෙසං වසෙන සබ්බම්පෙතං සඬග්ගමානං තීණි පිටකානි හොන්ති.

කථං නිකායතො පඤ්ච නිකායාති? සබ්බමෙව හෙතං දීඝනිකායො මජ්ඣිමනිකායො සංයුත්තනිකායො අභිගුත්තරනිකායො බුද්දකනිකායොති පඤ්චජ්ජහෙදං හොති. තත්ථ කතමො දීඝනිකායො? තිවග්ගසඨගහානි බ්‍රහ්මජාලාදීනි චතුත්තිංස සුත්තානි.

චතුත්තිංසෙව සුත්තන්තා, තිවග්ගො යස්ස සඨගහො;
එස දීඝනිකායොති, පටමො අනුලොමිකො.

කස්මා පනෙස දීඝනිකායොති වුවචති? දීඝජ්ජමාණානං සුත්තානං සමුහතො නිවාසතො ච. සමුහනිවාසා හි නිකායොති වුවචන්ති. ‘‘නාහං, භික්ඛවෙ, අඤ්ඤං එකනිකායම්පි සමනුපස්සාමි එවං චිත්තං යට්ඨිදං, භික්ඛවෙ, තිරච්ඡානගතා පාණා (සං. නි. 3.100), පොණ්ණිකනිකායො, වික්ඛල්ලිකනිකායො’’ති. එවමාදීනි චෙත්ථ සාධකානි සාසනතො ලොකතො ච. එවං සෙසානම්පි නිකායභාවෙ වචනත්ථො වෙදිතබ්බො.

කතමො මජ්ඣිමනිකායො? මජ්ඣිමජ්ජමාණානි පඤ්චදසවග්ගසඨගහානි මූලපරියායසුත්තාදීනි දියඨිසසතං ද්වෙ ච සුත්තානි.

දියඨිසසතසුත්තන්තා, ද්වෙ ච සුත්තානි යත්ථ සො;
නිකායො මජ්ඣිමො පඤ්ච, දසවග්ගපරිග්ගහො.

කතමො සංයුත්තනිකායො? දෙවතාසංයුත්තාදිවසෙන යිතානි ඔසතරණාදීනි සත්ත සුත්තසහස්සානි සත්ත සුත්තසතානි ච ද්වාසට්ඨි ච සුත්තානි.

සත්ත සුත්තසහස්සානි, සත්ත සුත්තසතානි ච;
ද්වාසට්ඨි වෙච සුත්තන්තා, එසො සංයුත්තසඨගහො.

කතමො අභිගුත්තරනිකායො? එකෙකඅභිගාතිරෙකවසෙන යිතානි විත්තපරියාදානාදීනි නව සුත්තසහස්සානි පඤ්ච සුත්තසතානි සත්තපඤ්ඤාසඤ්ච සුත්තානි.

නව සුත්තසහස්සානි, පඤ්ච සුත්තසතානි ච;
සත්තපඤ්ඤාසසුත්තානි, සඨකා අභිගුත්තරෙ අයං.

කතමො බුද්දකනිකායො? සකලං විනයපිටකං, අභිධම්මපිටකං, බුද්දකපාඨ, ධම්මපදාදයො ච පුබ්බෙ දස්සිතා පඤ්චදසජ්ජහෙදා; යපෙත්වා චත්තාරො නිකායෙ අවසෙසං බුද්ධචචනන්ති.

යපෙත්වා චතුරොපෙන, නිකායෙ දීඝආදිකෙ;
තදඤ්ඤං බුද්ධචචනං, නිකායො බුද්දකො මතොති.

එවං නිකායතො පඤ්ච නිකායා හොන්ති.

කථං අභිගවසෙන නවඨගානීති? සබ්බමෙව හිදං ‘සුත්තං ගෙය්‍යං වෙය්‍යාකරණං ගාථා උදානං ඉතිවුත්තකං ජාතකං අබ්භුතධම්මං වෙදල්ල’න්ති නවජ්ජහෙදං හොති. තත්ථ උභතොවිභවිගනිද්දෙසබන්ධකපරිවාරා සුත්තනිපාතෙ මඨගලසුත්තරතනසුත්තනාලකසුත්තතුවට්ටකසුත්තානි අඤ්ඤම්පි ව සුත්තනාමකං තථාගතවචනං සුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. සබ්බම්පි සගාථකං සුත්තං ගෙය්‍යන්ති වෙදිතබ්බං. විසෙසෙන සංයුත්තනිකායෙ සකලොපි සගාථාවග්ගො. සකලම්පි අභිධම්මපිටකං, නිග්ගාථකං සුත්තං, යඤ්ච අඤ්ඤම්පි අට්ඨහි අභිගෙහි අසභිගහිතං බුද්ධවචනං, තං වෙය්‍යාකරණන්ති වෙදිතබ්බං. ධම්මපදං ථෙරගාථා ථෙරිගාථා සුත්තනිපාතෙ නොසුත්තනාමිකා සුද්ධිකගාථා ව ගාථාති වෙදිතබ්බා. සොමනස්සඤ්ඤාණමයිකගාථාජ්ජපටිසංයුත්තා ද්වාසීති සුත්තන්තා උදානන්ති වෙදිතබ්බං. ‘වුත්තඤ්ඤෙතං භගවතා’තිආදිනායජ්ජවත්තා (ඉතිවු. 1) දසුත්තරසතසුත්තන්තා ඉතිවුත්තකන්ති වෙදිතබ්බං. අපණ්ණකජාතකාදීනි පඤ්ඤාසාධිකානි පඤ්ච ජාතකසතානි ජාතකන්ති වෙදිතබ්බං. “චත්තාරොමෙ, හික්ඛවෙ, අච්ඡරියා අබ්භුතා ධම්මා ආනන්දෙ”තිආදිනායජ්ජවත්තා (දී. නි. 2.209; අ. නි. 4.129) සබ්බෙපි අච්ඡරියඅබ්භුතධම්මජ්ජපටිසංයුත්තා සුත්තන්තා අබ්භුතධම්මන්ති වෙදිතබ්බං.

වුළුවෙදල්ලමහාවෙදල්ලසම්මාදිට්ඨිසක්කපඤ්ඤාසඨිබාරහාජනීයමහාපුණ්ණමසුත්තාදයො සබ්බෙපි වෙදඤ්ච තුට්ඨිඤ්ච ලද්ධා ලද්ධා පුච්ඡිතසුත්තන්තා වෙදල්ලන්ති වෙදිතබ්බං. එවමෙතං අභිගතො නවඨගානි.

කථං ධම්මක්ඛන්ධතො චතුරාසීති ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානීති? සබ්බමෙව හිදං බුද්ධවචනං.

“ද්වාසීති බුද්ධතො ගණ්හිං, ද්වෙ සහස්සානි හික්ඛුතො; චතුරාසීති සහස්සානි, යෙ මෙ ධම්මා පවත්තිනො”ති. (ථෙරගා. 1027);

එවං පරිදීපිතධම්මක්ඛන්ධවසෙන චතුරාසීතිසහස්සජ්ජහෙදං හොති. තත්ථ එකානුසන්ධිකං සුත්තං එකො ධම්මක්ඛන්ධො. යං අනෙකානුසන්ධිකං තත්ථ අනුසන්ධිවසෙන ධම්මක්ඛන්ධගණනා. ගාථාබන්ධෙසු පඤ්ඤාපුච්ඡනං එකො ධම්මක්ඛන්ධො, විස්සජ්ජනං එකො. අභිධම්මෙ එකමෙකං තිකදුකභාජනං එකමෙකඤ්ච විත්තවාරහාජනං එකො ධම්මක්ඛන්ධො. විනයෙ අත්ථි වත්ථු, අත්ථි මානිකා, අත්ථි පදභාජනීයං, අත්ථි ආපත්ති, අත්ථි අනාපත්ති, අත්ථි අන්තරාපත්ති, අත්ථි තිකච්ඡෙදො. තත්ථ එකමෙකො කොට්ඨාසො එකමෙකො ධම්මක්ඛන්ධොති වෙදිතබ්බො. එවං ධම්මක්ඛන්ධතො චතුරාසීති ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානි.

එවමෙතං සබ්බම්පි බුද්ධවචනං පඤ්චසතිකසඨිගීතිකාලෙ සඨිගායන්තෙන මහාකස්සපජ්ජමුඛෙන වසීගණෙන අයං ධම්මො අයං විනයො, ඉදං පට්ඨබුද්ධවචනං, ඉදං මජ්ඣිමබුද්ධවචනං, ඉදං පච්ඡිමබුද්ධවචනං, ඉදං විනයපිටකං, ඉදං සුත්තන්තපිටකං, ඉදං අභිධම්මපිටකං, අයං දීඝනිකායො...පෙ....

අයං බුද්දකනිකායො, ඉමානි සුත්තාදීනි නවඨගානි, ඉමානි චතුරාසීති
ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානීති ඉමං පහෙදං වචන්ථපෙත්වාච සඬගීතං. න කෙවලඤ්ච
ඉමමෙව අඤ්ඤම්පි

උද්දානසඬගහවග්ගසඬගහපෙය්‍යාලසඬගහඵකනිපාතදුකනිපාතාදීනිපාතසඬගහසංයු
ත්තසඬගහ පණ්ණාසසඬගහාදිඅනෙකවිධං, තිසු පිටකෙසු සන්දිස්සමානං
සඬගහප්පහෙදං වචන්ථපෙත්වාච සත්තහි මාසෙහි සඬගීතං.

සඬගීතිපරියොසානෙ වස්ස ඉදං මහාකස්සපත්ථෙරෙන දසබ්බස්ස සාසනං
පඤ්චවස්සසහස්සපරිමාණකාලං පවත්තනසමත්ථං කතන්ති සඤ්ජාතප්පමොදා
සාධුකාරං විය දදමානා අයං මහාපථවී උදකපරියන්තං කත්වා අනෙකප්පකාරං කම්පි
සඬකම්පි සම්පකම්පි සම්පවෙධි. අනෙකානි ච අච්ඡරියානි පාතුරහෙසුං.

එවං සඬගීතෙ පනෙත්ථ අයං අභිධම්මො පිටකතො අභිධම්මපිටකං, නිකායතො
බුද්දකනිකායො, අඬගතො වෙය්‍යාකරණං, ධම්මක්ඛන්ධතො කතිපයානි
ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානි හොත්ති.

තං ධාරයන්තෙසු භික්ඛුසු පුබ්බෙ එකො භික්ඛු සබ්බසාමයිකපරිසාය නිසිදිත්වා
අභිධම්මතො සුත්තං ආහරිත්වා ධම්මං කථෙත්තො ‘රූපක්ඛන්ධො අබ්‍යාකතො,
චත්තාරො ඛන්ධා සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා; දසායතනා
අබ්‍යාකතා, ද්වෙ ආයතනා සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා; සොළස
ධාතුයො අබ්‍යාකතා, ද්වෙ ධාතුයො සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා;
සමුදයසච්චං අකුසලං, මග්ගසච්චං කුසලං, නිරොධසච්චං අබ්‍යාකතං, දුක්ඛසච්චං
සියා කුසලං සියා අකුසලං සියා අබ්‍යාකතං; දසින්ද්‍රියා අබ්‍යාකතා, දොමනස්සින්ද්‍රියං
අකුසලං, අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමීතින්ද්‍රියං කුසලං, චත්තාරි ඉන්ද්‍රියානි සියා කුසලා
සියා අබ්‍යාකතා, ඡ ඉන්ද්‍රියානි සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා’ ති
ධම්මකථං කථෙසි.

තස්මිං යානෙ එකො භික්ඛු නිසින්තො ‘ධම්මකථික ත්වං සිනෙරුං
පරික්ඛිපන්තො විය දීඝසුත්තං ආහරසි, කිං සුත්තං නාමෙත’න්ති ආහ.
‘අභිධම්මසුත්තං නාම, ආවුසො’ ති. ‘අභිධම්මසුත්තං කස්මා ආහරසි? කිං අඤ්ඤං
බුද්ධභාසිතං සුත්තං ආහරිතුං න වට්ටති’ ති? ‘අභිධම්මො කෙන භාසිතො’ ති? ‘න
එසො බුද්ධභාසිතො’ ති. ‘කිං පන තෙ, ආවුසො, විනයපිටකං උග්ගහිත’න්ති? ‘න
උග්ගහිතං, ආවුසො’ ති. ‘අවිනයධාරිතාය මඤ්ඤෙ ත්වං අජානන්තො එවං වදෙසි’ ති.
‘විනයමත්තමෙව, ආවුසො, උග්ගහිත’න්ති. ‘තම්පි තෙ දුග්ගහිතං, පරිසපරියන්තෙ
නිසිදිත්වා නිද්දායන්තෙන උග්ගහිතං භවිස්සති; තුම්භාදිසෙ හි පබ්බාපේන්තො වා
උපසම්පාදෙන්තො වා සාතිසාරො හොති’. ‘කිං කාරණා’? විනයමත්තස්සපි
දුග්ගහිතත්තා; චුත්තඤ්ඤෙනං – ‘තත්ථ අනාපත්ති, න විචණ්ණෙතුකාමො ඉඨස
තාව, ආවුසො, සුත්තන්තං වා ගාථායො වා අභිධම්මං වා පරියාපුණස්සු, පච්ඡාපි
විනයං පරියාපුණස්සසි’ ති (පාටි. 442) හණති. ‘සුත්තන්තෙ ඕකාසං කාරාපෙත්වා
අභිධම්මං වා විනයං වා පුච්ඡති, අභිධම්මෙ ඕකාසං කාරාපෙත්වා සුත්තන්තං වා

විනයං වා පුච්ඡති, විනයෙ ඔකාසං කාරාපෙත්වා සුත්තන්තං වා අභිධම්මං වා පුච්ඡති” ති (පාටි. 1221). ‘ත්වං පන එත්තකම්පි න ජානාසී’ ති එත්තකෙනපි පරවාදී නිග්ගහිතො හොති.

මහාගොසිඨගසුත්තං පන ඉතොපි බලවතරං. තත්ත භි ධම්මසෙනාපති සාරිපුත්තත්ථෙපරො අඤ්ඤමඤ්ඤං පුච්ඡිතපඤ්ඤං විස්සජ්ජනඤ්ඤං ආරොචෙතුං සත්ථු සන්තිකං ගන්ත්වා මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙපරස්ස විස්සජ්ජනං ආරොචෙත්තො “ඉධාචුසො සාරිපුත්ත, ද්වෙ භික්ඛු අභිධම්මකථං කථෙන්නි, තෙ අඤ්ඤමඤ්ඤං පඤ්ඤං පුච්ඡන්ති, අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස පඤ්ඤං පුට්ඨා විස්සජ්ජෙන්නි, නො ව සංසාදෙන්නි, ධම්මී ව නෙසං කථාපවත්තිනී හොති, එවරුපෙන ඛො, ආචුසො, සාරිපුත්ත, භික්ඛුනා ගොසිඨගසාලවනං සොභෙය්‍යා” ති (ම. නි. 1.343) ආහ. සත්ථා ආභිධම්මිකා නාම මම සාසනෙ පරිබාහිරාති අවත්වා සුවණ්ණාලිඨගසදිසං ගීවං උන්නාමෙත්වා පුණ්ණවත්දසස්සිරිකං මහාමුඛං පුරෙත්වා බ්‍රහ්මසොසං නිච්ඡාරෙත්තො “සාධු සාධු සාරිපුත්තා” ති මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙපරස්ස සාධුකාරං දත්වා “යථා තං මොග්ගල්ලානො ව සම්මා බ්‍යාකරමානො බ්‍යාකරෙය්‍ය, මොග්ගල්ලානො භි සාරිපුත්ත ධම්මකථීකො” ති (ම. නි. 1.343) ආහ. ආභිධම්මිකභික්ඛුයෙව කිර ධම්මකථීකා නාම, අවසෙසා ධම්මකථං කථෙන්නාපි න ධම්මකථීකා. කස්මා? තෙ භි ධම්මකථං කථෙන්නා කම්මන්තරං විපාකන්තරං රූපාරූපපරිච්ඡෙදං ධම්මන්තරං ආලොළෙත්වා කථෙන්නි. ආභිධම්මිකා පන ධම්මන්තරං න ආලොළෙත්ති. තස්මා ආභිධම්මිකො භික්ඛු ධම්මං කථෙතු වා මා වා, පුච්ඡිතකාලෙ පන පඤ්ඤං කථෙස්සති. අයමෙව එකන්තධම්මකථීකො නාම හොති. ඉදං සන්ධාය සත්ථා සාධුකාරං දත්වා ‘සුකථීතං මොග්ගල්ලානොනා’ ති ආහ.

අභිධම්මං පරිබාහෙත්තො ඉමස්මිං ජීනවක්කෙ පහාරං දෙති, සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං පරිබාහති, සත්ථු වෙසාරජ්ජඤ්ඤාණං පටිනිවත්තෙති, සොතුකාමං පරිසං විසංවාදෙති, අරියමග්ගෙ ආචරණං බන්ධති, අට්ඨාරසසු හෙදකරවත්ථුසු එකස්මිං සන්දිස්සති උක්ඛෙපනීයකම්මතජ්ජනීයකම්මාරහො හොති. තං තං කම්මං කත්වා උය්‍යාපෙතබ්බො ‘ගච්ඡ විසාසාදො හුත්වා ජීවිස්සසී’ ති.

අථාපි එවං වදෙය්‍ය – “සචෙ අභිධම්මො බුද්ධභාසිතො, යථා අනෙකෙසු සුත්තසහස්සෙසු ‘එකං සමයං භගවා රාජගහෙ විහරති’ තිආදිනා නයෙන නිදානං සජ්ජිතං, එවමස්සාපි නිදානං සජ්ජිතං භවෙය්‍යා” ති. සො ‘ජාතකසුත්තනිපාතධම්මපදාදීනං එවරුපං නිදානං නත්ථී, න චෙතානි න බුද්ධභාසිතානී’ ති පටික්ඛිපිත්වා උත්තරිපි එවං වත්තබ්බො – ‘පණ්ඩිත, අභිධම්මො නාමෙස සබ්බඤ්ඤාබුද්ධානංයෙව විසයො, න අඤ්ඤෙසං විසයො. බුද්ධානඤ්ඤි ඔක්කන්ති පාකටා, අභිජාති පාකටා, අභිසම්බොධි පාකටා, ධම්මවක්කජ්ජවත්තනං පාකටං. යමකපාටිභාරියං පාකටං, තිදිවක්කමො පාකටො, දෙවලොකෙ දෙසිතභාවො පාකටො, දෙවොරොහනං පාකටං. යථා නාම වක්කවත්තිරඤ්ඤො

හත්ථිරතනං වා අස්සරතනං වා ඵෙනෙත්වා යානකෙ යොජෙත්වා විවරණං නාම අට්ඨානං අකාරණං; චක්කරතනං වා පන ඵෙනෙත්වා පලාලසකටෙ ඔලම්බිත්වා විවරණං නාම අට්ඨානං අකාරණං; යොජනප්පමාණං ඔභාසනසමත්ථං මණ්ඩරතනං වා පන කප්පාසපච්ඡියං පක්ඛිපිත්වා චළඤ්ජනං නාම අට්ඨානං අකාරණං. කස්මා? රාජාරහහණ්ඩකාය; එවමෙව අභිධම්මො නාම න අඤ්ඤෙසං විසයො, සබ්බඤ්ඤවුද්ධානංයෙව විසයො. තෙසං වසෙන දෙසෙනබ්බදෙසනා. වුද්ධානඤ්ඤි ඔක්කන්ති පාකටා...පෙ.... දෙවොරොහනං පාකටං. අභිධම්මස්ස නිදානකිච්චං නාම නත්ථි පණ්ඩිතා'ති. න හි සක්කා එවං චුත්තෙ පරවාදිනා සහධම්මිකං උදාහරණං උදාහරිතුං.

මණ්ඩලාරාමවාසී තිස්සභූතිත්ථෙරො පන මහාබොධිනිදානො එස අභිධම්මො නාමාති දස්සෙතුං ‘‘යෙන ස්වාහං, හික්ඛවෙ, විහාරෙන පඨමාහිසම්බුද්ධො විහරාමි තස්ස පදෙසෙන විහාසි’’න්ති (සං. නි. 5.11) ඉමං පදෙසවිහාරසුත්තන්තං ආහරිත්වා කථෙසි. දසවිධො හි පදෙසො නාම – ඛන්ධපදෙසො, ආයතනපදෙසො, ධාතුපදෙසො, සච්චපදෙසො, ඉන්ද්‍රියපදෙසො, පච්චයාකාරපදෙසො, සතිපට්ඨානපදෙසො, ඤානපදෙසො, නාමපදෙසො, ධම්මපදෙසොති. තෙසු සත්ථා මහාබොධිමණ්ඩෙ පඤ්චක්ඛන්ධෙ නිස්පදෙසෙන පටිච්ඡ්ඤ්ඤි, ඉමං තෙමාසං වෙදනාක්ඛන්ධවසෙනෙව විහාසි. ද්වාදසායතනානි අට්ඨාරස ධාතූයො නිස්පදෙසෙන පටිච්ඡ්ඤ්ඤි. ඉමං තෙමාසං ධම්මායතනෙ වෙදනාවසෙන ධම්මධාතූයඤ්ච වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. චත්තාරි සච්චානි නිස්පදෙසෙන පටිච්ඡ්ඤ්ඤි, ඉමං තෙමාසං දුක්ඛසච්චෙ වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. බාවිසතින්ද්‍රියානි නිස්පදෙසෙන පටිච්ඡ්ඤ්ඤි, ඉමං තෙමාසං වෙදනාපඤ්චකඉන්ද්‍රියවසෙන විහාසි. ද්වාදසපදිකං පච්චයාකාරවට්ටං නිස්පදෙසෙන පටිච්ඡ්ඤ්ඤි, ඉමං තෙමාසං එස්සපච්චයා වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. චත්තාරො සතිපට්ඨානෙ නිස්පදෙසෙන පටිච්ඡ්ඤ්ඤි, ඉමං තෙමාසං වෙදනාසතිපට්ඨානවසෙනෙව විහාසි. චත්තාරි ඤානානි නිස්පදෙසෙන පටිච්ඡ්ඤ්ඤි, ඉමං තෙමාසං ඤානඤ්ඤෙසු වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. නාමං නිස්පදෙසෙන පටිච්ඡ්ඤ්ඤි, ඉමං තෙමාසං තත්ථ වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. ධම්මෙ නිස්පදෙසෙන පටිච්ඡ්ඤ්ඤි, ඉමං තෙමාසං වෙදනාත්තිකවසෙනෙව විහාසිති. එවං ථෙරො පදෙසවිහාරසුත්තන්තවසෙන අභිධම්මස්ස නිදානං කථෙසි.

ගාමවාසී සුමනදෙවත්ථෙරො පන හෙට්ඨාලොහපාසාදෙ ධම්මං පරිචිත්තෙන්තො ‘අයං පරවාදී බාහා පග්ගස්ස අරඤ්ඤෙ කන්දන්තො විය, අසක්ඛිකං අඩ්ඨං කරොන්තො විය ච, අභිධම්මෙ නිදානස්ස අත්ථිභාවම්පි න ජානාති’ති චත්ථා නිදානං කථෙත්තො එවමාහ – එකං සමයං හගවා දෙවෙසු විහරති තාවතිංසෙසු පාරිච්ඡත්තකමුලෙ පණ්ඩුකම්බලසිලායං. තත්‍ර බො හගවා දෙවානං තාවතිංසානං අභිධම්මකථං කථෙසි – ‘‘කුසලා ධම්මා, අකුසලා ධම්මා, අබ්‍යාකතා ධම්මා’’ති.

අඤ්ඤෙසු පන සුත්තෙසු එකමෙව නිදානං. අභිධම්මෙ ද්වෙ නිදානානි – අධිගමනිදානඤ්ච දෙසනානිදානඤ්ච. තත්ථ අධිගමනිදානං දීපඤ්ඤාදසබ්බෙතො

පටියාය යාව මහාබෝධිපල්ලච්ඡා වෙදිතබ්බං. දෙසනානිදානං යාව
 ධම්මවක්කප්පවත්තනා. එවං උභයනිදානසම්පන්නස්ස පනස්ස අභිධම්මස්ස
 නිදානකොසල්ලත්ථං ඉදං තාව පඤ්භාකම්මං වෙදිතබ්බං – අයං අභිධම්මො නාම
 කෙන පභාවිතො? කත්ථ පරිපාවිතො? කත්ථ අධිගතො? කදා අධිගතො? කෙන
 අධිගතො? කත්ථ විචිතො? කදා විචිතො? කෙන විචිතො? කත්ථ දෙසිතො?
 කස්සත්ථාය දෙසිතො? කිමත්ථං දෙසිතො? කෙහි පටිග්ගහිතො? කෙ සික්ඛන්ති?
 කෙ සික්ඛිතසික්ඛා? කෙ ධාරෙන්ති? කස්ස වචනං? කෙනාභතොති?

තත්‍රිදං විස්සජ්ජනං – කෙන පභාවිතොති බෝධිඅභිනිභාරසද්ධාය පභාවිතො.
 කත්ථ පරිපාවිතොති අභිසංඝස්ස ජාතකසන්තප්ප. කත්ථ අධිගතොති බෝධිමුලෙ.
 කදා අධිගතොති විසාධාපුණ්ණමාසියං. කෙනාධිගතොති සබ්බඤ්ඤාමුද්ධොත. කත්ථ
 විචිතොති බෝධිමණ්ඩෙ. කදා විචිතොති රතනසරසත්තාහෙ. කෙන විචිතොති
 සබ්බඤ්ඤාමුද්ධොත. කත්ථ දෙසිතොති දෙවෙසු තාවතිංසෙසු. කස්සත්ථාය
 දෙසිතොති දෙවතානං. කිමත්ථං දෙසිතොති චතුරොසනිද්ධරණත්ථං. කෙහි
 පටිග්ගහිතොති දෙවෙහි. කෙ සික්ඛන්තිති සෙක්ඛා ව පුපුජ්ජනකල්‍යාණා ව. කෙ
 සික්ඛිතසික්ඛාති අරහන්තො ඛිණ්ණසවා. කෙ ධාරෙන්තිති යෙසං චත්තති තෙ
 ධාරෙන්ති. කස්ස වචනන්ති භගවතො වචනං, අරහතො සම්මාසම්මුද්ධස්ස.
 කෙනාභතොති ආචරියපරම්පරාය.

අයඤ්ඤි සාරිපුත්තත්ථෙපරො හද්දජී සොහිතො පියජාලි පියපාලො පියදස්සි
 කොසියපුත්තො සිග්ගවො සන්දෙහො මොග්ගලිපුත්තො සුදත්තො ධම්මියො
 දාසකො සොණකො රෙවතොති එවමාදීහි යාව තතියසඬ්ඨිතිකාලා ආභතො. තතො
 උද්ධං තෙසංයෙව සිස්සානුසිස්සෙහිති එවං තාව ජම්බුදීපතලෙ ආචරියපරම්පරාය
 ආභතො. ඉමං පන දීපං –

තතො මහින්දො ඉට්ටියො, උත්තියො සම්බලො තථා;
 පණ්ඩිතො හද්දනාමො ව, එතෙ නාගා මහාපඤ්ඤා.

ජම්බුදීපා ඉධාගතාති (පරි. 3, 8).

ඉමෙහි මහානාගෙහි ආභතො. තතො උද්ධං තෙසංයෙව
 සිස්සානුසිස්සසඬ්ඨිතාය ආචරියපරම්පරාය යාවජ්ජනකාලා ආභතො.

සුමේධකථා

එවං ආභතස්ස පනස්ස යං තං දීපඬ්ඨිකරදසබලතො පටියාය යාව
 මහාබෝධිපල්ලච්ඡා අධිගමනිදානං, යාව ධම්මවක්කප්පවත්තනා දෙසනානිදානඤ්ච
 චුත්තං, තස්ස ආවිභාවත්ථං අයං අනුපුබ්බිකථා වෙදිතබ්බා –

ඉතො කිර කප්පසතසහස්සාධිකානං චතුත්තං අසඬ්ඨියානං මත්ථකෙ
 අමරවතී නාම නගරං අහොසි. තත්ථ සුමේධො නාම බ්‍රාහ්මණො පටිවසති උභතො

සුඡාතො, මාතිතො ච පිතිතො ච, සංසුද්ධගහණිකො, යාව සත්තමා කුලපරිවට්ටා
අක්ඛිත්තො අනුපකුට්ඨො ජාතිවාදෙන, අභිරූපො දස්සනීයො පාසාදිකො පරමාය
වණ්ණපොක්ඛරතාය සමන්තාගතො. සො අඤ්ඤං කම්මං අකත්වා
බ්‍රාහ්මණසිප්පමෙව උග්ගණ්ඨි. තස්ස දහරකාලෙයෙව මාතෘපිතරො කාලමකංසු.
අඨස්ස රාසිවඬ්ඨකො අමච්චො ආයපොත්ථකං ආහරිත්වා
සුවණ්ණරජතමණිමුත්තාදිපුරිතෙ ගඬිහෙ විවරිත්වා ‘එත්තකං තෙ කුමාර මාතු
සත්තකං, එත්තකං පිතු සත්තකං, එත්තකා අයාකපයාකානං සත්තකාති යාව
සත්තමා කුලපරිවට්ටා ධනං ආවික්ඛිත්වා එතං පටිපජ්ජාහි’ ති ආහ. සුමෙධපණ්ඩිතො
වින්තෙසි – ‘ඉමං ධනං සංහරිත්වා මය්හං පිතුපිතාමභාදයො පරලොකං ගච්ඡන්තා
එකකභාපණම්පි ගහෙත්වා න ගතා, මයා පන ගහෙත්වා ගමනකාරණං කාතුං
වට්ටති’ ති සො රඤ්ඤො ආරොචෙත්වා නගරෙ හෙරිං වරාපෙත්වා මභාජනස්ස
දානං දත්වා තාපසපබ්බජ්ජං පබ්බජී. ඉමස්මිං පන යාතෙ සුමෙධකථා කථෙතබ්බො.
චුත්තඤ්ඤෙතං බුද්ධවංසෙ (බු. වං. 2.1-33) –

කප්පෙ ච සතසහස්සෙ, චතුරො ච අසඬ්ඨියෙ;
අමරං නාම නගරං, දස්සනෙයාං මනොරමං.

දසහි සද්දෙහි අවිචිත්තං, අන්තපානසමායුතං;
හත්ථීසද්දං අස්සසද්දං, හෙරිසඬ්ඛරථානි ච;
බාදථ පිචථ චෙව, අන්තපානෙන සොසිතං.

නගරං සබ්බඬ්ගසම්පන්නං, සබ්බකම්මප්‍රපාගතං;
සත්තරතනසම්පන්නං, නානාජනසමාකූලං;
සමිද්ධං දෙවනගරංව, ආවාසං පුඤ්ඤකම්මිතං.

නගරෙ අමරවතියා, සුමෙධො නාම බ්‍රාහ්මණො;
අනෙකකොට්ඨන්තිවයො, පහුතධනධඤ්ඤවා.

අජ්ඣායකො මන්තධරො, තිණ්ණං වෙදාන පාරගු;
ලක්ඛණෙ ඉතිභාසෙ ච, සධම්මෙ පාරමිං ගතො.

රහොගතො නිසිදිත්වා, එවං වින්තෙසහං තදා;
දුක්ඛො පුනබ්භවො නාම, සරීරස්ස ච හෙදනං.

ජාතිධම්මො ජරාධම්මො, ඛ්‍යාධිධම්මො සහං තදා;
අජරං අමතං බෙමං, පරියෙසිස්සාමි නිබ්බුතිං.

යංනුනිමං පුතිකායං, නානාකුණපපුරිතං;
ජඩ්ඛිසිත්වාන ගච්ඡෙයාං, අනපෙක්ඛො අනත්ථිකො.

අත්ථි හෙහිති සො මග්ගො, න සො සක්කා න හෙතුයෙ;

පරියෙසිස්සාමි තං මග්ගං, භවතො පරිමුත්තියා.

යථාපි දුක්ඛෙ විජ්ජන්තෙ, සුඛං නාමපි විජ්ජති;
එවං භවෙ විජ්ජමානෙ, විභවොපි ඉච්ඡිතබ්බකො.

යථාපි උණ්හෙ විජ්ජන්තෙ, අපරං විජ්ජති සීතලං;
එවං තිව්ධග්ගි විජ්ජන්තෙ, නිබ්බානං ඉච්ඡිතබ්බකං.

යථාපි පාපෙ විජ්ජන්තෙ, කල්‍යාණමපි විජ්ජති;
එවමෙව ජාති විජ්ජන්තෙ, අජාතිපිච්ඡිතබ්බකං.

යථා ගුථගතො පුරිසො, තළාකං දිස්වාන පුරිතං;
න ගවෙසති තං තළාකං, න දොසො තළාකස්ස සො.

එවං කිලෙසමලධොවෙ, විජ්ජන්තෙ අමතන්තළෙ;
න ගවෙසති තං තළාකං, න දොසො අමතන්තළෙ.

යථා අරිහි පරිරුද්ධො, විජ්ජන්තෙ ගමනම්පථෙ;
න පලායති සො පුරිසො, න දොසො අඤ්ජසස්ස සො.

එවං කිලෙසපරිරුද්ධො, විජ්ජමානෙ සිවෙ පථෙ;
න ගවෙසති තං මග්ගං, න දොසො සිවමඤ්ජසෙ.

යථාපි බ්‍යාධිතො පුරිසො, විජ්ජමානෙ තිකිච්ඡකෙ;
න තිකිච්ඡාපෙති තං බ්‍යාධිං, න දොසො සො තිකිච්ඡකෙ.

එවං කිලෙසබ්‍යාධීහි, දුක්ඛිතො පරිපිළිතො;
න ගවෙසති තං ආචරියං, න දොසො සො විනායකෙ.

යථාපි කුණපං පුරිසො, කණ්ඨෙ ඛද්ධං ජිගුච්ඡිය;
මොචයිත්වාන ගච්ඡෙය්‍ය, සුඛි සෙරී සයංවසී.

තථෙවිමං පුතිකායං, නානාකුණපසඤ්චයං;
ඡඩ්ඛයිත්වාන ගච්ඡෙය්‍යං, අනපෙක්ඛො අනත්ථිකො.

යථා උච්චාරට්ඨානම්හි, කර්මං නරනාරියො;
ඡඩ්ඛයිත්වාන ගච්ඡන්ති, අනපෙක්ඛො අනත්ථිකා.

එවමෙවාහං ඉමං කායං, නානාකුණපපුරිතං;
ඡඩ්ඛයිත්වාන ගච්ඡිස්සං, චච්චං කත්වා යථා කුට්ටිං.

යථාපි ජජ්ජරං නාවං, පලුග්ගං උදගාහිනිං;

සාමී ඡඩ්ඛිත්වා ගච්ඡන්ති, අනපෙක්ඛා අනත්ථිකා.

ඵචමෙවාහං ඉමං කායං, නචච්ඡිද්දං ධූවස්සවං;
ඡඩ්ඛිත්වාන ගච්ඡස්සං, ජිණ්ණනාවංච සාමිකා.

යථාපි පුරිසො වොරෙහි, ගච්ඡන්තො භණ්ඩමාදිය;
භණ්ඩච්ඡෙදහයං දිස්වා, ඡඩ්ඛිත්වාන ගච්ඡති.

ඵචමෙව අයං කායො, මහාවොරසමො විය;
පහායිමං ගමිස්සාමි, කුසලච්ඡෙදනාහයා.

ඵවාහං චිත්තයිත්වාන, නෙකකොට්ඨනං ධනං;
නාථානාථානං දත්වාන, හිමචන්තමුපාගමිං.

හිමචන්තස්සාවිදුරෙ, ධම්මිකො නාම පබ්බතො;
අස්සමො සුකතො මය්හං, පණ්ණසාලා සුමාපිතා.

චඩ්ඛමං තත්ථ මාපෙසිං, පඤ්චදොසච්චජ්ජිතං;
අට්ඨගුණසමුපෙතං, අභිඤ්ඤාබලමාහරිං.

සාට්ඨං පජ්ඣිං තත්ථ, නචදොසමුපාගතං;
වාකථීරං නිවාසෙසිං, ද්වාදසගුණමුපාගතං.

අට්ඨදොසසමාකිණ්ණං, පජ්ඣිං පණ්ණසාලකං;
උපාගමිං රුක්ඛමූලං, ගුණෙ දසහුපාගතං.

වාපිතං රොපිතං ධඤ්ඤං, පජ්ඣිං නිරවසෙසතො;
අනෙකගුණසම්පන්නං, පචන්තඵලමාදිසිං.

තත්ථජ්ජධානං පදහිං, නිසජ්ජට්ඨානචඩ්ඛමෙ;
අබ්භන්තරම්භි සත්තාහෙ, අභිඤ්ඤාබල පාපුණ්ණිති. (බු. වං. 2.1-33);

තත්ථ අස්සමො සුකතො මය්හං, පණ්ණසාලා සුමාපිතාති ඉමිස්සා පාළියා සුමෙධපණ්ඩිතෙන අස්සමපණ්ණසාලාචඩ්ඛමා සහත්ථා මාපිතා විය චුත්තා. අයං පනෙත්ථ අත්ථො – මහාසත්තඤ්ඤි ‘‘හිමචන්තං අජ්ඣොගාහෙත්වා අජ්ජ ධම්මිකපබ්බතං පවිසිස්සාමි’’ති නික්ඛන්තං දිස්වා සක්කො දෙවානම්න්දො විස්සකම්මදෙවපුත්තං ආමන්තෙසි – ‘‘ගච්ඡ, තාත, අයං සුමෙධපණ්ඩිතො ‘පබ්බජ්ස්සාමි’ති නික්ඛන්තො ඵතස්ස වසනට්ඨානං මාපෙහි’’ති. සො තස්ස වචනං සම්පට්ච්ඡිත්වා රමණීයං අස්සමං සුගුත්තං පණ්ණසාලං, මනොරමං චඩ්ඛමඤ්ච මාපෙසි. භගවා පන තදා අත්තතො පුඤ්ඤානුභාවෙන නිජ්ජන්තං තං අස්සමපදං සන්ධාය ‘‘සාරිපුත්ත තස්මිං ධම්මිකපබ්බතෙ –

අස්සමො සුක්කතො මය්හං, පණ්ණසාලා සුමාපිතා;
වඬිකමං තත්ථ මාපෙසිං, පඤ්චදොසව්වජ්ජිත’න’ති. —

ආහ. තත්ථ අස්සමො සුක්කතො මය්හන්ති සුක්කතො මයා. පණ්ණසාලා සුමාපිතාති පණ්ණව්ජන්තා සාලාපි මෙ සුමාපිතා අහොසි.

පඤ්චදොසව්වජ්ජිතන්ති පඤ්චමෙ වඬිකමදොසා නාම ථද්ධවිසමතා,
අන්තොරුක්ඛතා, ගහනව්ජන්තතා, අතිසම්බාධතා, අතිවිසාලතාති.
ථද්ධවිසමභූමිභාගස්මිඤ්ඤි වඬිකමෙ වඬිකමන්තස්ස පාදා රුජ්ජන්ති, චොටා
උට්ඨහන්ති, චිත්තං ඵකග්ගතං න ලහති, කම්මට්ඨානං විපජ්ජති. මුදුසමතලෙ පන
ඵාසුචිහාරං ආගම්ම කම්මට්ඨානං සම්පජ්ජති. තස්මා ථද්ධවිසමභූමිභාගතා ඵකො
දොසොති වෙදිතබ්බො. වඬිකමනස්ස අන්තො වා මජ්ඣෙකො වා කොට්ඨං වා රුක්ඛෙ
සති පමාදමාගම්ම වඬිකමන්තස්ස නලාටං වා සීසං වා පටිහඤ්ඤතීති
අන්තොරුක්ඛතා දුතියො දොසො. තිණුලතාදිගහනව්ජන්තෙ වඬිකමෙ
වඬිකමන්තො අන්ධකාරවෙලායං උරගාදිකෙ පාණෙ අක්කමිත්වා වා මාරෙති, තෙහි
වා දට්ඨො දුක්ඛං ආපජ්ජතීති ගහනව්ජන්තතා තතියො දොසො. අතිසම්බාධෙ
වඬිකමෙ චිත්ථාරතො රතනිකෙ වා අඬ්ඝරතනිකෙ වා වඬිකමන්තස්ස පරිච්ඡේදෙ
පක්ඛලිත්වා නබාපි අඬ්ගුලියොපි භිජ්ජන්තීති අතිසම්බාධතා චතුත්ථො දොසො.
අතිවිසාලෙ වඬිකමෙ වඬිකමන්තස්ස චිත්තං විධාවති, ඵකග්ගතං න ලහතීති
අතිවිසාලතා පඤ්චමො දොසො. පුටුලතො පන දියඬ්ඝරතනං ද්විසු පස්සෙසු
රතනමත්තඅනුවඬිකමං දීඝතො සට්ඨිහත්ථං මුදුතලං සමවිජ්ජකිණ්ණවාලුකං
වඬිකමං වට්ටති, චෙතියගිරිමහි දීපජ්ජසාදකමහාමහින්දත්ථෙරස්ස වඬිකමනං විය,
තාදිසං තං අහොසි. තෙනාහ ‘‘වඬිකමං තත්ථ මාපෙසිං, පඤ්චදොසව්වජ්ජිත’න’ති.

අට්ඨගුණසමුපෙතන්ති අට්ඨහි සමණසුඛෙහි උපෙතං. අට්ඨිමානි සමණසුඛානි
නාම ධනධඤ්ඤපරිග්ගහානාවො අනවජ්ජපිණ්ඩපරියෙසනහාවො,
නිබ්බුතපිණ්ඩභුඤ්ජනහාවො, රට්ඨං පිළෙත්වා ධනසාරං වා සීසකහාපණාදීනි වා
ගණ්හන්තෙසු රාජකුලෙසු රට්ඨපිළනකිලෙසානාවො, උපකරණෙසු
නිව්ජන්දරාගහාවො, චොරවිලොපෙ නිබ්භයහාවො, රාජරාජමහාමව්චෙහි
අසංසට්ඨහාවො චතුසු දිසාසු අප්පටිහතහාවොති. ඉදං චුත්තං හොති ‘‘යථා තස්මිං
අස්සමෙ වසන්තෙන සක්කා හොන්ති ඉමානි අට්ඨ සමණසුඛානි වින්දිතුං, ඵවං
අට්ඨගුණසමුපෙතං තං අස්සමං මාපෙසි’’ න’ති.

අභිඤ්ඤාබලමාහරිත්ති පච්ඡා තස්මිං අස්සමෙ වසන්තො කසිණපරිකම්මං
කත්වා අභිඤ්ඤානඤ්ච සමාපත්තීනඤ්ච උප්පාදනත්ථාය අනිච්චතො දුක්ඛතො
විපස්සනං ආරහිත්වා ථාමජ්ජත්තං විපස්සනාබලං ආහරිං. යථා තස්මිං වසන්තො තං
බලං ආහරිතුං සක්කොමි, ඵවං තං අස්සමං තස්ස අභිඤ්ඤත්ථාය විපස්සනාබලස්ස
අනුවච්ඡිකං කත්වා මාපෙසින්ති අත්ථො.

සාධකං පජහිං තත්ථ, නවදොසමුපාගතන්ති එත්ථායං අනුපුබ්බිකථා, තදා කිර කුටිලොභවඬ්ඤාමාදිපටිමණ්ඩිතං පුජ්ජුපගඵලුපගරුක්ඛසඤ්ජන්තං රමණීයං මධුරසලිලාසයං අපගතවාළමිගහිංසනකසකුණං පව්වෙකක්ඛමං අස්සමං මාපෙත්වා අලඬ්ඤාතවඬ්ඤාමස්ස උභොසු අන්තෙසු ආලම්බනඵලකං සංවිධාය නිසිදනත්ථාය චඬ්ඤාමවෙමජ්ඣෙකෙ සමතලං මුග්ගවණ්ණසිලං මාපෙත්වා අන්තොපණ්ණසාලායං ජටාමණ්ඩලවාකචිරතිදණ්ඩකුණ්ඩිකාදිකෙ තාපසපරික්ඛාරෙ මණ්ඩපෙ පානීයසටපානීයසබ්බපානීයසරාචානි අග්ගිසාලායං අඬ්ඤාතපල්ලදාරුආදීනිති එවං යං යං පබ්බජිතානං උපකාරාය සංවත්තති, තං තං සබ්බං මාපෙත්වා පණ්ණසාලාය හිත්තියං “යෙ කෙවි පබ්බජිතුකාමා ඉමෙ පරික්ඛාරෙ ගහෙත්වා පබ්බජන්තු” ති අක්ඛරානි ඡින්දිත්වා දෙවලොකමෙව ගතෙ විස්සකම්මදෙවපුත්තෙ සුමෙධපණ්ඩිතො හිමවත්තපාදෙ ගිරිකන්දරානුසාරෙන අත්තනො නිවාසනානුරූපං ඵාසුකට්ඨානං ඔලොකෙන්තො නදිනිවත්තනෙ විස්සකම්මනිමිමිතං සක්කදත්තියං රමණීයං අස්සමං දිස්වා චඬ්ඤාමකොටිං ගන්ත්වා පදවලඤ්ජං අපස්සන්තො “ධූවං පබ්බජිතා ධුරගාමෙ හික්ඛං පරියෙසිත්වා කිලන්තරූපා ආගන්ත්වා පණ්ණසාලං පවිසිත්වා නිසිත්තා භවිස්සන්ති” ති චින්තෙන්වා ටොකං ආගමෙන්වා “අතිවිය විරායන්ති, ජානිස්සාමි” ති පණ්ණසාලකුට්ඨවාරං විවරිත්වා අන්තො පවිසිත්වා ඉතො විතො ච ඔලොකෙන්තො මහාහිත්තියං අක්ඛරානි වාචෙන්වා “මය්හං කජ්ජියපරික්ඛාරා එතෙ, ඉමෙ ගහෙත්වා පබ්බජිස්සාමි” ති අත්තනා නිවත්ථපාරුතං සාධකයුගං පජහි. තෙනාහ “සාධකං පජහිං තත්ථා” ති. එවං පට්ටියො අහං සාරිපුත්ත තස්සං පණ්ණසාලායං සාධකං පජහිං.

නවදොසමුපාගතන්ති සාධකං පජහන්තො නව දොසෙ දිස්වා පජහින්ති දීපෙති. තාපසපබ්බජ්ජං පබ්බජිතානඤ්ඤි සාධකස්මිං නව දොසා උපට්ඨහන්ති. තෙසු තස්ස මහග්ග්භාවො එකො දොසො, පරපට්ඨද්ධතාය උජ්ජපජ්ජනභාවො එකො, පරිභොගෙන ලහුං කිලිස්සනභාවො එකො, කිලිට්ටියො හි ධොවිතබ්බො ච රජිතබ්බො ච හොති, පරිභොගෙන ලහුකං ජීරණභාවො එකො ජිණ්ණස්ස හි තුන්තං වා අග්ගලදානං වා කාතබ්බං හොති. පුනපරියෙසනාය දුරහිසම්භවභාවො එකො, තාපසපබ්බජ්ජාය අසාරුජ්ජභාවො එකො, පව්වත්ථිකානං සාධාරණභාවො එකො, යථා හි නං පව්වත්ථිකා න ගණ්හන්ති, එවං ගොපෙනබ්බො හොති. පරිභුඤ්ජන්තස්ස විභූසනට්ඨානභාවො එකො, ගහෙත්වා වරන්තස්ස බන්ධාරමහිවිජ්ඣාවො එකොති.

වාකචීරං නිවාසෙසින්ති තදා අහං සාරිපුත්ත ඉමෙ නව දොසෙ දිස්වා සාධකං පහාය වාකචීරං නිවාසෙසිං මුඤ්ජතිණං හීරං හීරං කත්වා ගන්ථෙත්වා කතං වාකචීරං නිවාසනපාරුපනත්ථාය ආදිසින්ති අත්ථො.

ද්වාදසගුණමුපාගතන්ති ද්වාදසහි ආනිසංසෙහි සමන්තාගතං, වාකචීරස්මිඤ්ඤි ද්වාදසානිසංසා – අජ්ජග්ගං සුන්දරං කජ්ජියන්ති අයං තාව එකො ආනිසංසො, සහත්ථා කාතුං සක්කාති අයං දුතියො, පරිභොගෙන සණ්ඨකං කිලිස්සති ධොවියමානෙපි පපඤ්චො නත්ථිති අයං තතියො, පරිභොගෙන ජිණ්ණෙපි සිබ්බිතබ්බාභාවො චතුත්ථො, පුන පරියෙසන්තස්ස සුබ්බෙත කරණභාවො පඤ්චමො,

තාපසපබ්බජ්ජාය සාරුප්පභාවො ඡට්ඨො, පච්චත්ථිකානං නිරුපභොගභාවො සත්තමො, පරිභුඤ්ජන්තස්ස විභුසනට්ඨානාභාවො අට්ඨමො, ධාරණෙ සල්ලභුකභාවො නවමො, විවරපච්චයෙ අජ්ජිච්ඡභාවො දසමො, වාකුප්පත්තියා ධම්මිකඅනවජ්ජභාවො එකාදසමො වාකචීරෙ නට්ඨෙපි අනපෙක්ඛභාවො ද්වාදසමොති.

අට්ඨදොසසමාකිණ්ණං, පජ්භිං පණ්ණසාලකන්ති කථං පජ්භිං? සො කිර වරසාටකයුගං ඔමුඤ්චන්තො විවරවංසෙ ලග්ගිතං අනොපපුප්ඵදාමසදිසං රත්තවාකචීරං ගහෙන්වා නිවාසෙන්වා තස්සුපරි අපරං සුවණ්ණවණ්ණං වාකචීරං පරිදහිත්වා පුන්නාගපුප්ඵසන්ථරසදිසං සබ්බරං අජිනවම්මං එකංසං කත්වා ජටාමණ්ඩලං පටිමුඤ්චිත්වා චූළාය සද්ධිං නිච්චලභාවකරණත්ථං සාරසුචිං පවෙසෙන්වා මුත්තාජාලසදිසාය සික්කාය පවාලවණ්ණං කුණ්ඩිකං ඔදහිත්වා තීසු යානෙසු වඩ්ඤ්ඤාජං ආදාය එකිස්සා කාජකොටියා කුණ්ඩිකං, එකිස්සා අඩ්ඤ්ඤාජවජ්ජිතිදණ්ඩකාදීති ඔලග්ගෙන්වා ඛාරිකාජං අංසෙ කත්වා දක්ඛිණෙන හත්ථෙන කත්තරදණ්ඩං ගහෙන්වා පණ්ණසාලතො නික්ඛම්ත්වා සට්ඨිහත්ථෙ මහාවඩ්ඤ්ඤාමෙ අපරාපරං වඩ්ඤ්ඤාමන්තො අත්තනො වෙසං ඔලොකෙන්වා ‘මය්හං මනොරථො මත්ථකං පත්තො, සොහති වත මෙ පබ්බජ්ජා, බුද්ධපච්චෙකබුද්ධාදීහි සබ්බෙහිපි ධරපුරිසෙහි වණ්ණිකා ථොමිතා අයං පබ්බජ්ජා නාම, පජිනං මෙ ගිහිඛන්ධනං, නික්ඛන්තොස්මි නෙක්ඛම්මං, ලද්ධා මෙ උත්තමපබ්බජ්ජා, කර්ස්සාමි සමණධම්මං, ලහිස්සාමි අග්ගඵලසුඛං’න්ති උස්සාහජාතො ඛාරිකාජං ඔතාරෙන්වා වඩ්ඤ්ඤාමෙමජ්ජෙකෙ මුග්ගවණ්ණසිලාපට්ඨෙ සුවණ්ණපට්ඨා විය නිසින්තො දිවසභාගං විනිනාමෙන්වා සායන්හසමයං පණ්ණසාලං පවිසිත්වා බිදලමඤ්චකපස්සෙ කට්ඨන්ථරිකාය නිපන්තො සරීරං උතුං ගාභාපෙන්වා බලවපච්චුසෙ පබුජ්ඣිත්වා අත්තනො ආගමනං ආවජ්ජෙසි ‘අහං සරාවාසෙ ආදීනවං දිස්වා අමිතභොගං අනන්තයසං පභාය අරඤ්ඤං පවිසිත්වා නෙක්ඛම්ගවෙසකො හුත්වා පබ්බජිතො, ඉතො දානි පට්ඨාය පමාදවාරං වරිතුං න වට්ඨති, පච්චෙකඤ්ඤි පභාය විවරන්තං මිච්ඡාචිතක්කමක්ඛිකා බාදන්ති, ඉදානි මයා පච්චෙකමනුබුහෙතුං වට්ඨති, අහඤ්ඤි සරාවාසං පලිබොධතො දිස්වා නික්ඛන්තො, අයඤ්ච මනාපා පණ්ණසාලා, බෙලුවපක්කවණ්ණො පරිහණ්ඩකතා භූමි, රජතවණ්ණො සෙතහිත්තියො, කපොතපාදවණ්ණං පණ්ණවිජ්ජනං, විචිත්තත්ථරණවණ්ණො බිදලමඤ්චකො, නිවාසථාසුකං වසනට්ඨානං, න එත්තො අතිරෙකතරා විය මෙ ගෙහසම්පදා පඤ්ඤායති’ති පණ්ණසාලාය දොසෙ විචිනන්තො අට්ඨ දොසෙ පස්සි.

පණ්ණසාලාපරිභොගස්මිඤ්ඤි අට්ඨ ආදීනවා – මහාසමාරම්භෙන? දබ්බසම්භාරෙ සමොධානෙන්වා කරණපරියෙසනභාවො එකො ආදීනවො. තිණපණ්ණමත්තිකාසු පතිතාසු තාසං පුනස්පුනං යපෙතබ්බතාය නිබද්ධජග්ගනභාවො දුතියො, සෙනාසනං නාම මහල්ලකස්ස පාපුණාති, අවෙලාය වුට්ඨාපියමානස්ස විත්තෙකග්ගතා න භොතීති උට්ඨාපනීයභාවො තතියො, සීතුණ්හපටිසාතෙන කායස්ස සුබ්බමාලකරණභාවො චතුත්ථො, ගෙහං පට්ඨෙයන

යංකිඤ්චි පාපං සක්කා කාතුන්ති ගරහපට්ඨිඡාදනභාවො පඤ්චමො, “මය්හ”න්ති පරිග්ගහකරණභාවො ඡට්ඨො, ගෙහස්ස අත්ථිභාවො නාමෙස දුතියකවාසො වියාති සත්තමො ඌකාමඬ්ඵුලසරගොළිකාදීනං සාධාරණතාය ඛන්ධසාධාරණභාවො අට්ඨමොති ඉමෙ අට්ඨ ආදීනවෙ දිස්වා මහාසත්තො පණ්ණසාලං පජ්භි. තෙනාහ “අට්ඨදොසසමාකිණ්ණං, පජ්භිං පණ්ණසාලක”න්ති.

උපාගමී රුක්ඛමූලං ගුණ දසනුපාගතන්ති ඡන්තං පටික්ඛිපිත්වා දසහි ගුණෙහි උපෙන රුක්ඛමූලං උපාගතොස්මීති වදති.

තත්‍රිමෙ දස ගුණා – අප්පසමාරම්භතා එකො ගුණො උපගමනමත්තමෙව හි තත්ථ හොතීති. අප්පට්ඨිග්ගනතා දුතියො තඤ්ඤි සම්මට්ඨමිපි අසම්මට්ඨමිපි පරිභොගඵාසුකං හොතියෙව. අනුට්ඨාපනීයභාවො තතියො, ගරහං නප්පට්ඨිඡාදෙති, තත්ථ හි පාපං කරොන්තො ලජ්ජතීති ගරහාය අප්පට්ඨිඡාදනභාවො චතුත්ථො, අබ්භොකාසාවාසො විය කායං න සන්ථම්භෙතීති කායස්ස අසන්ථම්භනභාවො පඤ්චමො. පරිග්ගහකරණභාවො ඡට්ඨො, ගෙහාලයපටික්ඛෙපො සත්තමො, ඛන්ධසාධාරණගෙහෙ විය “පට්ඨිග්ගිස්සාමි නං, නික්ඛමවා”ති නිහරණභාවො අට්ඨමො, වසන්තස්ස සප්පිතිකභාවො නවමො, රුක්ඛමූලසෙනාසනස්ස ගතගතට්ඨානෙ සුලභතාය අනපෙක්ඛභාවො දසමොති, ඉමෙ දස ගුණ දිස්වා රුක්ඛමූලං උපාගතොස්මීති වදති.

ඉමානි එත්තකානි කාරණානි සල්ලක්ඛෙත්වා මහාසත්තො පුනදිවසෙ භික්ඛාය ගාමං පාවිසි. අථස්ස සම්පත්තගාමෙ මනුස්සා මහත්තෙන උස්සාහෙන භික්ඛං අදංසු. සො හත්තකිව්චං නිට්ඨාපෙත්වා අස්සමං ආගමිම නිසීදිත්වා වින්තෙසි “නාහං ‘ආහාරං න ලභාමි’ති පබ්බජිතො සිනිද්ධාහාරො නාමෙස මානමදපුරිසමදෙ වඩ්ඪෙති. ආහාරමූලකස්ස දුක්ඛස්ස අන්තො නත්ථි යංනුනාහං වාපිතං රොපිතං ධඤ්ඤනිබ්බත්තකං ආහාරං පජ්භිත්වා පචත්තඵලභොජනො භවෙය්‍ය”න්ති. සො තතො පට්ඨාය තථා කත්වා සටෙන්තො වායමන්තො සත්තාහබ්භන්තරෙයෙව අට්ඨ සමාපත්තියො පඤ්ච ව අභිඤ්ඤායො නිබ්බත්තෙසි. තෙන වුත්තං –

“වාපිතං රොපිතං ධඤ්ඤං, පජ්භිං නිරවසෙසතො;
අනෙකගුණසම්පන්නං, පචත්තඵලමාදිසිං.

“තත්ථප්පධානං පද්ධිං, නිසජ්ජට්ඨානවඩ්ඪකමෙ;
අබ්භන්තරම්භි සත්තාහෙ, අභිඤ්ඤාබල පාපුණ්”න්ති.

එවං මෙ සිද්ධිප්පත්තස්ස, වසිභුතස්ස සාසනෙ;
දීපඩ්ඪකරො නාම ජිනො, උප්පජ්ජි ලොකනායකො.

උප්පජ්ජන්තෙ ව ජායන්තෙ, බුජ්ඣන්තෙ ධම්මදෙසනෙ;
චතුරො නිමිත්තෙ නාද්දසං, ඤානරතිසමප්පිනො.

පව්වන්තදෙසව්සයෙ, නිමන්තෙත්වා තථාගතං;
තස්ස ආගමනං මග්ගං, සොධෙත්ති තුට්ඨමානසා.

අහං තෙන සමයෙන, නික්ඛමිත්වා සකස්සමා;
ධුනන්තො වාකචීරානි, ගච්ඡාමි අම්බරෙ තදා.

වෙදජාතං ඡනං දිස්වා, තුට්ඨහට්ඨං පමොදිතං;
ඔරොහිත්වාන ගගනා, මනුස්සෙ පුච්ඡි තාවදෙ.

“තුට්ඨහට්ඨො පමුදිතො, වෙදජාතො මහාජනො;
කස්ස සොධියති මග්ගො, අඤ්ජසං වටුමායනං”.

තෙ මෙ පුට්ඨා වියාකංසු “බුද්ධො ලොකෙ අනුත්තරො;
දීපඬ්ඤරො නාම ජිනො, උප්පජ්ජි ලොකනායකො;
තස්ස සොධියති මග්ගො, අඤ්ජසං වටුමායනං”.

“බුද්ධො” ති වචනං සුත්වාන, පීති උප්පජ්ජි තාවදෙ;
“බුද්ධො බුද්ධො” ති කථයන්තො, සොමනස්සං පවෙදයිං.

තත්ථ යත්වා විචින්තෙසිං, තුට්ඨො සංවිග්ගමානසො;
“ඉධ ඛිජානි රොපිස්සං, ඛණො වෙ මා උපච්චගා”.

යදි බුද්ධස්ස සොධෙථ, එකොකාසං දදාථ මෙ;
අහමිපි සොධයිස්සාමි, අඤ්ජසං වටුමායනං.

අදංසු තෙ මමොකාසං, සොධෙතුං අඤ්ජසං තදා;
“බුද්ධො බුද්ධො” ති චින්තෙන්තො, මග්ගං සොධෙමහං තදා.

අනිට්ඨිතෙ පමොකාසෙ, දීපඬ්ඤරො මහාමුනි;
චතුහි සතසහස්සෙහි, ඡලහිඤ්ඤෙහි තාදිහි;
ඛිණාසවෙහි විමලෙහි, පටිපජ්ජි අඤ්ජසං ජිනො.

පච්චුග්ගමනා චත්තන්ති, චජ්ජන්ති හෙරියො ඛහු;
ආමොදිතා නරමරු, සාධුකාරං පවත්තයුං.

දෙවා මනුස්සෙ පස්සන්ති, මනුස්සාපි ව දෙවතා;
උභොපි තෙ පඤ්ජලිකා, අනුයන්ති තථාගතං.

දෙවා දිබ්බෙහි තුරියෙහි, මනුස්සා මානුසෙහි ව;
උභොපි තෙ චජ්ජයන්තා, අනුයන්ති තථාගතං.

දිබ්බං මන්දාරවං පුප්ඵං, පදුමං පාරිෂත්තකං;

දියොදිසං ඔකිරන්ති, ආකාසනභගතා මරු.

දිබ්බං චන්දනචුණ්ණඤ්ච, වරගන්ධඤ්ච කෙවලං;
දියොදිසං ඔකිරන්ති, ආකාසනභගතා මරු.

වම්පකං සලලං නීපං, නාගපුන්නාගකෙතකං;
දියොදිසං උක්ඛිපන්ති, භූමිතලගතා නරා.

කෙසෙ මුඤ්චිත්වාහං තත්ථ, වාකචීරඤ්ච වම්මකං;
කලලෙ පත්ථරිත්වාන, අවකුජ්ජො නිපජ්ජහං.

අක්කමිත්වාන මං බුද්ධො, සහ සිස්සෙහි ගච්ඡතු;
මා නං කලලෙ අක්කමිත්ථ, හිතාය මෙ භවිස්සති.

පථවියං නිපන්තස්ස, එවං මෙ ආසි චෙතසො;
“ඉච්ඡමානො අහං අජ්ජ, කිලෙසෙ ඤාපයෙ මම.

“කිං මෙ අඤ්ඤාතචෙසෙන, ධම්මං සච්ඡිකතෙනිධ;
සබ්බඤ්ඤාතං පාපුණිත්වා, බුද්ධො හෙස්සං සදෙවකෙ.

“කිං මෙ එකෙන තිණ්ණෙන, පුරිසෙන ථාමදස්සිනා;
සබ්බඤ්ඤාතං පාපුණිත්වා, සන්තාරෙස්සං සදෙවකං.

“ඉමිනා මෙ අධිකාරෙන, කතෙන පුරිසුත්තමෙ;
සබ්බඤ්ඤාතං පාපුණිත්වා, තාරෙමි ජනතං බහුං.

“සංසාරසොතං ඡින්දිත්වා, විද්ධංසෙත්වා තයො භවෙ;
ධම්මනාවං සමාරුග්ග, සන්තාරෙස්සං සදෙවකං”.

දීපඬුකරො ලොකවිදු, ආභුතීනං පටිග්ගහො;
උස්සිසකෙ මං යත්වාන, ඉදං වචනමබ්ථිවි.

“පස්සථ ඉමං තාපසං, ජට්ඨං උග්ගතාපනං;
අපරිමෙය්‍ය ඉතො කජ්ජෙ, බුද්ධො ලොකෙ භවිස්සති.

“අහු කපිලවිහයා රම්මා, නික්ඛමිත්වා තථාගතො;
පධානං පදහිත්වාන, කත්වා දුක්කරකාරිකං.

“අප්පාලරුක්ඛමුලෙ, නිසිදිත්වා තථාගතො;
තත්ථ පායාසං පග්ගග්ග, නෙරඤ්ජරමුපෙහිති.

“නෙරඤ්ජරාය තීරමිහි, පායාසං අද සො ජිනො;

පටියත්තවරමග්ගෙන, බොධිමුලමුපෙහිති.

“තතො පදක්ඛිණං කත්වා, බොධිමණ්ඩං අනුත්තරො;
අස්සත්ථරුක්ඛමුලමිහි, බුජ්ඣ්ඤ්ඤානි මහායසො.

“ඉමස්ස ජනිකා මාතා, මායා නාම භවිස්සති;
පිතා සුද්ධොදනො නාම, අයං භෙස්සති ගොතමො.

“අනාසවා චිත්තරාගා, සන්තචිත්තා සමාහිතා;
කොලිතො උපතිස්සො ච, අග්ගා භෙස්සන්ති සාවකා;
ආනන්දො නාමුපට්ඨාකො, උපට්ඨිස්සතිමං ජිනං.

“බෙමා උප්පලවණ්ණා ච, අග්ගා භෙස්සන්ති සාවකා;
අනාසවා චිත්තරාගා, සන්තචිත්තා සමාහිතා.

“බොධි තස්ස භගවතො, අස්සත්ථොති පවුච්චති;
චිත්තො ච භත්ථාලවකො, අග්ගා භෙස්සන්තුපට්ඨකා;
උත්තරා නන්දමාතා ච, අග්ගා භෙස්සන්තුපට්ඨිකා”.

ඉදං සුත්ථාන වචනං, අසමස්ස මහෙසිනො;
ආමොදිතා නරමරු, බුද්ධබ්ථං කිර අයං.

උක්කුට්ඨිසද්දා වත්තන්ති, අප්ථොටෙන්ති භසන්ති ච;
කතඤ්ජලී නමස්සන්ති, දසසහස්සි සදෙවකා.

යදිමස්ස ලොකනාථස්ස, විරජ්ඣිස්සාම සාසනං;
අනාගතමිහි අද්ධානෙ, භෙස්සාම සම්මුඛා ඉමං.

යථා මනුස්සා නදිං තරන්තා, පටිතිත්ථං විරජ්ඣිය;
භෙට්ඨා තිත්ථෙ ගහෙත්ථාන, උත්තරන්ති මහානදිං.

ඵවමෙව මයං සබ්බෙ, යදි මුඤ්ඤාමිමං ජිනං;
අනාගතමිහි අද්ධානෙ, භෙස්සාම සම්මුඛා ඉමං.

දීපඤ්ඤා ලොකවිදු, ආහුතීනං පටිග්ගහො;
මම කම්මං පකිත්තෙත්වා, දක්ඛිණං පාදමුද්ධරි.

යෙ තත්ථාසුං ජිනපුත්තා, සබ්බෙ පදක්ඛිණමකංසු මං;
නරා නාගා ච ගන්ධබ්බා, අභිවාදෙත්ථාන පක්කමුං.

දස්සනං මෙ අතික්කන්තෙ, සසඬ්ඨෙ ලොකනායකෙ;
භට්ඨතුට්ඨෙත චිත්තෙන, ආසනා වුට්ඨහිං තදා.

සුබෙන සුබිතො හොමි, පාමොජ්ජෙන පමොදිතො;
පීතියා ච අභිස්සන්තො, පල්ලඬිකං ආභුජිං තදා.

පල්ලඬිකෙන නිසිදිත්වා, එවං චිත්තෙසහං තදා;
“වසිභූතො අහං ඤාතො, අභිඤ්ඤාපාරමිං ගතො.

“දසසහස්සිලොකමිහි, ඉසයො නත්ථි මෙ සමා;
අසමො ඉද්ධිධම්මෙසු, අලභිං ඊදිසං සුඛං”.

පල්ලඬිකාභුජනෙ මය්හං, දසසහස්සාධිවාසිතො;
මහානාදං පවත්තෙසුං, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

යා පුබ්බෙ බොධිසත්තානං, පල්ලඬිකවරමාභුජෙ;
නිමිත්තානි පදිස්සන්ති, තානි අජ්ජ පදිස්සරෙ.

සීතං බ්‍යාපගතං හොති, උණ්හඤ්ච උපසම්මති;
තානි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

දසසහස්සි ලොකධාතු, නිස්සද්දා භොන්ති නිරාකුලා;
තානි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

මහාවාතා න වායන්ති, න සන්දන්ති සවන්තියො;
තානි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

ඵලජා දකජා පුජ්ථා, සබ්බෙ පුජ්ථන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ පුජ්ථිතා සබ්බෙ, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

ලතා වා යදි වා රුක්ඛා, ඵලභාරා භොන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ ඵලිතා සබ්බෙ, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

ආකාසට්ඨා ච භූමට්ඨා, රතනා ජොතන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ රතනා ජොතන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

මානුස්සකා ච දිබ්බා ච, තුරියා වජ්ජන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජහො අභිරවන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

විචිත්තපුජ්ථා ගගනා, අභිවස්සන්ති තාවදෙ;
තෙපි අජ්ජ පවස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

මහාසමුද්දො ආභුජති, දසසහස්සි පකම්පති;
තෙපජ්ජහො අභිරවන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

නිරයෙහි දසසහස්සෙ, අග්ගී නිබ්බන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ නිබ්බුතා අග්ගී, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

විමලො භොති සූරියො, සබ්බා දිස්සන්ති තාරකා;
තෙපි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

අනොවට්ඨෙන උදකං, මහියා උබ්භිජ්ජි තාවදෙ;
තම්පජ්ජුබ්භිජ්ජතෙ මහියා, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

තාරාගණා විරොචන්ති, නක්ඛත්තා ගගනමණ්ඩලෙ;
විසාඛා චන්දිමායුත්තා, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

බ්ලාසයා දරිසයා, නික්ඛමන්ති සකාසයා;
තෙපජ්ජ ආසයා ඡුද්ධා, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

න භොති අරති සත්තානං, සන්තුට්ඨා භොන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ සබ්බෙ සන්තුට්ඨා, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

රොගා තදුපසම්මන්ති, ජීසව්ජා ච විනස්සති;
තානිපජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

රොගො තදා තනු භොති, දොසො මොහො විනස්සති;
තෙපජ්ජ විගතා සබ්බෙ, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

භයං තදා න භවති, අජ්ජපෙතං පදිස්සති;
තෙන ලිඬිගෙන ජානාම, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

රජො නුද්ධංසති උද්ධං, අජ්ජපෙතං පදිස්සති;
තෙන ලිඬිගෙන ජානාම, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

අනිට්ඨගන්ධො පක්කමති, දිබ්බගන්ධො පවායති;
සොපජ්ජ වායති ගන්ධො, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

සබ්බෙ දෙවා පදිස්සන්ති, යපයිත්වා අරුපිනො;
තෙපජ්ජ සබ්බෙ දිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

යාවතා නිරයා නාම, සබ්බෙ දිස්සන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ සබ්බෙ දිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

කුට්ටා කවාටා සෙලා ච, න භොන්තාවරණා තදා;
අකාසභූතා තෙපජ්ජ, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

වුනී ව උපපත්ති ව, බණ්ණ තස්මිං න විජ්ජති;
තානිපජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

දළ්භං පග්ගණ්භ විරියං, මා නිවත්ත අභික්කම;
මයම්පෙතං විජානාම, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

බුද්ධස්ස චචනං සුත්වා, දසසහස්සිනවුහයං;
තුට්ඨහට්ඨො පමොදිතො, එවං චිත්තෙසහං තදා.

අද්දවෙජ්ඣවචනා බුද්ධා, අමොසවචනා ජිනා;
විතථං නත්ථී බුද්ධානං, ධූවං බුද්ධො භවාමහං.

යථා බිත්තං නහෙ ලෙඬ්ඬු, ධූවං පතති භූමියං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, චචනං ධූවසස්සතං.

යථාපි සබ්බසත්තානං, මරණං ධූවසස්සතං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, චචනං ධූවසස්සතං.

යථා රත්තික්ඛයෙ පත්තෙ, සුරියුග්ගමනං ධූවං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, චචනං ධූවසස්සතං.

යථා නික්ඛන්තසයනස්ස, සීහස්ස නදනං ධූවං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, චචනං ධූවසස්සතං.

යථා ආපන්තසත්තානං, භාරමොරොපනං ධූවං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, චචනං ධූවසස්සතං.

හන්ද බුද්ධකරෙ ධම්මෙ, විචිනාමි ඉතො චිතො;
උද්ධං අධො දස දිසා, යාවතා ධම්මධාතුයා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, පයමං දානපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, අනුචිණ්ණං මහාපථං.

ඉමං ත්වං පයමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
දානපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුමිච්ඡසි.

යථාපි කුම්භො සම්පුණ්ණො, යස්ස කස්සපි අධොකතො;
චමතෙ වුද්ධං නිස්සෙසං, න තත්ථ පරිරක්ඛති.

තථෙව යාවකෙ දිස්වා, භීතමුක්කට්ඨමජ්ඣිමෙ;
දදාහි දානං නිස්සෙසං, කුම්භො විය අධොකතො.

න හෙනෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිතියාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචින්නො තදාදක්ඛිං, දුතියං සීලපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනියෙවිතං.

ඉමං ත්වං දුතියං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
සීලපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුමිච්ඡසි.

යථාපි චමරී වාලං, කිස්මිඤ්චි පටිලග්ගිතං;
උපෙති මරණං තත්ථ, න විකොපෙති වාලධිං.

තථෙව චතුසු භූමිසු, සීලානි පරිපූරය;
පරිරක්ඛ සදා සීලං, චමරී විය වාලධිං.

න හෙනෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිතියාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචින්නො තදාදක්ඛිං, තතියං නෙක්ඛම්මපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනියෙවිතං.

ඉමං ත්වං තතියං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
නෙක්ඛම්මපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුමිච්ඡසි.

යථා අන්ද්‍රසරෙ පුරිසො, චිරවුත්ථො දුබ්චිතො;
න තත්ථ රාගං ජනෙති, මුත්තිමෙව ගවෙසති.

තථෙව ත්වං සබ්බභවෙ, පස්ස අන්ද්‍රසරං විය;
නෙක්ඛම්මාහිමුබො හොති, භවතො පරිමුත්තියා.

න හෙනෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිතියාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචින්නො තදාදක්ඛිං, චතුත්ථං පඤ්ඤාපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනියෙවිතං.

ඉමං ත්වං චතුත්ථං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
පඤ්ඤාපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුමිච්ඡසි.

යථාපි භික්ඛු භික්ඛන්තො, භීතමුක්කට්ඨමජ්ඣිමෙ;
කුලානි න විචජ්ජෙන්තො, එවං ලහති යාපනං.

තථෙව ත්වං සබ්බකාලං, පරිපුච්ඡං බුධං ඡන්තං;
පඤ්ඤාපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙනෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචින්නො තදාදක්ඛිං, පඤ්චමං වීරියපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං පඤ්චමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
වීරියපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුම්ච්ඡසි.

යථාපි සීහො මිගරාජා, නිසජ්ජට්ඨානවඩ්ඤමෙ;
අලීනවීරියො හොති, පග්ගහිතමනො සදා.

තථෙව ත්වං සබ්බභවෙ, පග්ගණ්ඨ වීරියං දළ්භං;
වීරියපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙනෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචින්නො තදාදක්ඛිං, ඡට්ඨමං ඛන්තිපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං ඡට්ඨමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
තත්ථ අද්දෙවජ්ඣුමානසො, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි පථවී නාම, සුචිම්පි අසුචිම්පි ච;
සබ්බං සහති නික්ඛෙපං, න කරොති පටිසං තයා.

තථෙව ත්වම්පි සබ්බෙසං, සම්මානාවමානක්ඛමො;
ඛන්තිපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙනෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචින්නො තදාදක්ඛිං, සත්තමං සච්චපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං සත්තමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
තත්ථ අද්දෙවජ්ඣුච්චනො, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි ඔසම් නාම, තුලාභූතා සදෙවකෙ;
සමයෙ උතුවස්සෙ වා, න වොක්කමති, වීරීතො.

තථෙව ත්වම්පි සච්චෙසු, මා වොක්කමසි වීරීතො;
සච්චපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙනෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, අට්ඨමං අධිට්ඨානපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං අට්ඨමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
තත්ථ ත්වං අවලො හුත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි පබ්බතො සෙලො, අවලො සුප්පතිට්ඨිතො;
න කම්පති භූසවාතෙහි, සකට්ඨානෙව තිට්ඨති.

තථෙව ත්වම්පි අධිට්ඨානෙ, සබ්බදා අවලො භව;
අධිට්ඨානපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙනෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, නවමං මෙත්තාපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං නවමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
මෙත්තාය අසමො භොහි, යදි බොධිං පත්තුම්චිජසි.

යථාපි උදකං නාම, කල්‍යාණෙ පාපකෙ ජනෙ;
සමං ඵරති සීතෙන, පවාහෙති රජොමලං.

තථෙව ත්වම්පි හිතාහිතෙ, සමං මෙත්තාය භාවය;
මෙත්තාපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙනෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, දසමං උපෙක්ඛාපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං දසමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
තුලාභුතො දළ්භො හුත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි පථවී නාම, නික්ඛිත්තං අසුචිං සුචිං;
උපෙක්ඛති උභොපෙනෙ, කොපානුනයවජ්ජිතා.

තථෙව ත්වම්පි සුඛදුක්ඛෙ, තුලාභුතො සදා භව;
උපෙක්ඛාපාරම්භං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

එත්තකායෙව තෙ ලොකෙ, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා;
තතුද්ධං නත්ථි අඤ්ඤත්‍ර, දළ්භං තත්ථ පතිට්ඨහ.

ඉමෙ ධම්මෙ සම්මසනො, සභාවරසලක්ඛණො;
ධම්මතෙජෙන වසුධා, දසසහස්සි පකම්පථ.

වලතා රවති පථවී, උච්ඡ්‍රයන්තංව පිළිතං;
තෙලයන්තෙ යථා චක්කං, එවං කම්පති මෙදිනී.

යාවතා පරිසා ආසි, බුද්ධස්ස පරිවෙසනෙ;
පවෙධමානා සා තත්ථ, මුච්ඡිතා සෙසි භූමියා.

සටානෙකසහස්සානි, කුම්භීනඤ්ච සතා බහු;
සඤ්චුණ්ණමථිතා තත්ථ, අඤ්ඤමඤ්ඤං පසට්ටිතා.

උබ්බිග්ගා තසිතා භීතා, හන්තා ඛ්‍යාටීතමානසා;
මහාජනා සමාගම්ම, දීපඬිකරමුපාගමුං.

කිං භවිස්සති ලොකස්ස, කල්‍යාණමථ පාපකං;
සබ්බො උපද්දුතො ලොකො, තං විනොදෙහි චක්ඛුම.

තෙසං තදා සඤ්ඤාපෙසි, දීපඬිකරො මහාමුනි;
විස්සත්ථා භොථ මා භාථ, ඉමස්මිං පථවිකම්පනෙ.

යමහං අජ්ජ ඛ්‍යාකාසිං, බුද්ධො ලොකෙ භවිස්සති;
එසො සම්මසති ධම්මං, පුබ්බකං ජිනසෙවිතං.

තස්ස සම්මසනො ධම්මං, බුද්ධභූමිං අසෙසනො;
තෙනායං කම්පිතා පථවී, දසසහස්සි සදෙවකෙ.

බුද්ධස්ස වචනං සුත්වා, මනො නිබ්බාසි තාවදෙ;
සබ්බෙ මං උපසඬිකම්ම, පුනාපි අභිවන්දිසුං.

සමාදයිත්වා බුද්ධගුණං, දළ්භං කත්වාන මානසං;
දීපඛිකරං නමස්සිත්වා, ආසනා වුට්ඨහිං තදා.

දිබ්බං මානුසකං පුජ්ඵං, දෙවා මානුසකා උභො;
සමොකිරන්ති පුජ්ඵෙහි, වුට්ඨහන්තස්ස ආසනා.

වෙදයන්ති ච තෙ සොත්ථිං, දෙවා මානුසකා උභො;
මහන්තං පත්ථිතං තුය්භං, තං ලහස්සු යථිච්ඡිතං.

සබ්බිකියො විවජ්ජන්තු, සොකො රොගො විනස්සතු;
මා තෙ භවන්ත්වන්තරායා, ඵ්ඨ ස ඛිජ්ජං බොධිමුත්තමං.

යථාපි සමයෙ පත්තෙ, පුජ්ඵන්ති පුජ්ථිනො දුමා;
තථෙව ත්වං මහාවීර, බුද්ධඤ්ඤාණෙන පුජ්ඵසු.

යථා යෙ කෙවි සම්බුද්ධා, පුරයුං දසපාරමී;
තථෙව ත්වං මහාවීර, පුරෙහි දසපාරමී.

යථා යෙ කෙවි සම්බුද්ධා, බොධිමණ්ඩමහි බුජ්ඣකරෙ;
තථෙව ත්වං මහාවීර, බුජ්ඣස්ස ජිනබොධියං.

යථා යෙ කෙවි සම්බුද්ධා, ධම්මවක්කං පවත්තයුං;
තථෙව ත්වං මහාවීර, ධම්මවක්කං පවත්තය.

පුණ්ණමායෙ යථා වන්දො, පරිසුද්ධො විරොචති;
තථෙව ත්වං පුණ්ණමනො, විරොච දසසහස්සියං.

රාහුමුත්තො යථා සුරියො, තාපෙන අතිරොචති;
තථෙව ලොකා මුඤ්චිත්වා, විරොච සිරියා තුවං.

යථා යා කාවි නදියො, ඔසරන්ති මහොදධිං;
ඵචං සදෙවකා ලොකා, ඔසරන්තු තවන්තිකෙ.

තෙහි ථුතජ්ජසත්ථො සො, දස ධම්මෙ සමාදිය;
තෙ ධම්මෙ පරිපුරෙන්නො, පවනං පාවිසී තදා.

සුමෙධකථා නිට්ඨිතා.

තදා තෙ භොජයිත්වාන, සසඬ්ඝං ලොකනායකං;
උපගච්ඡුං සරණං තස්ස, දීපඛිකරස්ස සත්ථුනො.

සරණාගමනෙ කඤ්චි, නිවෙසෙසි තථාගතො;

කඤ්චි පඤ්චස්ස සීලෙස්ස, සීලෙ දසවිධෙ පරං.

කස්සචි දෙනි සාමඤ්ඤං, චතුරො ඵලමුත්තමෙ;
කස්සචි අසමෙ ධම්මෙ, දෙනි සො පටිසම්භිදා.

කස්සචි වරසමාපත්තියො, අට්ඨ දෙනි නරාසහො;
තිස්සො කස්සචි විජ්ජායො, ඡළහිඤ්ඤා පචෙච්ඡති.

තෙන යොගෙන ජනකායං, ඔවදති මහාමුනි;
තෙන විත්ථාරිකං ආසි, ලොකනාථස්ස සාසනං.

මහාහත්ථසහක්ඛන්ධො, දීපඬිකරසනාමකො;
බහු ජනෙ තාරයති, පරිමොචෙති දුග්ගතිං.

බොධනෙයාං ජනං දිස්වා, සතසහස්සෙපි යොජනෙ;
බණ්ණන උපගන්ත්වාන, බොධෙති තං මහාමුනි.

පඨමාභිසමයෙ බුද්ධො, කොට්ඨතමබොධයි;
දුතියාභිසමයෙ නාථො, නවුනිකොට්ඨබොධයි.

යදා ව දෙවහවනම්භි, බුද්ධො ධම්මදෙසයි;
නවුනිකොට්ඨසහස්සානං, තතියාභිසමයො අහු.

සන්තිපාතා තයො ආස්සං, දීපඬිකරස්ස සත්ථුනො;
කොට්ඨතසහස්සානං, පඨමො ආසි සමාගමො.

පුන නාරදකුටම්භි, පටිචෙකගතෙ ජිනෙ;
බිණ්ණසවා විතමලා, සමිංසු සතකොටියො.

යම්භි කාලෙ මහාවීරො, සුදස්සනසිලුවචයෙ;
නවුනිකොට්ඨසහස්සෙහි, පචාරෙසි මහාමුනි.

අහං තෙන සමයෙන, ජට්ටො උග්ගතාපනො;
අන්තලික්ඛම්භි වරණො, පඤ්චාභිඤ්ඤාසු පාරගු.

දසවිසසහස්සානං, ධම්මාභිසමයො අහු;
එකද්විත්තං අභිසමයා, ගණනාතො අසඬිබියා.

විත්ථාරිකං බාහුජඤ්ඤං, ඉද්ධං ජීතං අහු තදා;
දීපඬිකරස්ස හගවතො, සාසනං සුචිසොධිතං.

චත්තාරි සතසහස්සානි, ඡළහිඤ්ඤා මහිද්ධිකා;

දීපඬුකරං ලොකවිදුං, පරිවාරෙන්ති සබ්බදා.

යෙ කෙවි තෙන සමයෙන, ජහන්ති මානුසං භවං;
අප්පත්තමානසා සෙධා, ගරහිතා භවන්ති තෙ.

සුපුප්ඵිතං පාවචනං, අරහන්තෙහි තාදිහි;
බ්බිකාසවෙහි විමලෙහි, උපසොහති සදෙවකෙ.

නගරං රම්මවතී නාම, සුදෙවො නාම ඛත්තියො;
සුමෙධා නාම ජනිකා, දීපඬුකරස්ස සත්ථුනො.

සුමඬ්ඨගලො ච තිස්සො ච, අහෙසුං අග්ගසාවකා;
සාගතො නාමුපට්ඨාකො, දීපඬුකරස්ස සත්ථුනො.

නන්දා වෙච සුනන්දා ච, අහෙසුං අග්ගසාවකා;
බොධි තස්ස භගවතො, පිප්ඵලිති පච්චිචති.

අසීතිහත්ථමුඛිබ්බෙධො, දීපඬුකරො මහාමුනි;
සොහති දීපරුක්ඛොව, සාලරාජාව පුප්ඵිතො;
පහා විධාවති තස්ස, සමන්තා ද්වාදසයොජනෙ.

සතසහස්සවස්සානි, ආයු තස්ස මහෙසිනො;
තාවතා තිට්ඨමානො සො, තාරෙසි ජනතං බහුං.

ජොතයිත්වාන සද්ධම්මං, සන්තාරෙන්වා මහාජනං;
ජලිත්වා අග්ගික්ඛන්ධොව, නිබ්බුතො සො සසාවකො.

සා ච ඉද්ධි සො ච යසො, තානි ච පාදෙසු චක්කරතනානි;
සබ්බං තමන්තරහිතං, නනු රිත්තා සබ්බසඬ්ඨාරාති.

දීපඬුකරස්ස භගවතො අපරභාගෙ එකං අසඬ්ඛෙය්‍යං අතික්කම්ත්වා
කොණ්ඩඤ්ඤො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා අහෙසුං.
පට්ඨසන්නිපාතෙ කොට්ඨසහස්සං. දුතියෙ කොට්ඨසහස්සං, තතියෙ
නවුතිකොට්ඨයො.

තදා බොධිසත්තො විජ්ජාවී නාම චක්කවත්ති හුත්වා කොට්ඨසහස්සසඬ්ඨස්ස
බුද්ධප්පමුඛස්ස හික්ඛුසඬ්ඨස්ස මහාදානං අදාසි. සත්ථා බොධිසත්තං “බුද්ධො
භවස්සති”ති බ්‍යාකරිත්වා ධම්මං දෙසෙසි. සො සත්ථු ධම්මකථං සුත්වා රජ්ජං
නිය්‍යාතෙන්වා පබ්බජි. සො තිණි පිටකානි උග්ගහෙන්වා අට්ඨ සමාපත්තියො, පඤ්ච
ච අභිඤ්ඤායො උප්පාදෙන්වා අපරිභිනජ්ඣානො බ්‍රහ්මලොකෙ නිබ්බන්ති.
කොණ්ඩඤ්ඤබුද්ධස්ස පන රම්මවතී නාම නගරං, සුනන්දො නාම ඛත්තියො පිතා,

සුභානා නාම මාතා, හද්දො ව සුහද්දො ව ද්වෙ අග්ගසාවකා, අනුරුද්ධො නාම
උපට්ඨාකො, තිස්සා ව උපතිස්සා ව ද්වෙ අග්ගසාවකා, සාලකල්‍යාණී බොධි,
අට්ඨාසිතිහත්ථුබ්බෙධං සරීරං, වස්සසතසහස්සං ආයුජ්ජමාණං අහොසි.

තස්ස අපරභාගෙ එකං අසඬ්ඛ්‍යයාං අතික්කමිත්වා එකස්මිංයෙව කජ්ජෙ
චත්තාරො බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු මඬගලො සුමනො රෙවතො සොභිතොති.
මඬගලස්ස පන භගවතො තිස්ස සාවකසන්නිපාතෙසු පට්මසන්නිපාතෙ
කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං. දුතියෙ කොට්ඨසහස්සං. තතියෙ නවුතිකොට්ඨයො.
වෙමාතිකභාතා පනස්ස ආනන්දකුමාරො නාම නවුතිකොට්ඨසඬ්ඛ්‍යාය පරිසාය සද්ධිං
ධම්මසවනත්ථාය සත්ථු සන්නිකං අගමාසි, සත්ථා තස්ස අනුපුබ්බිකථං කට්ඨෙසි. සො
සද්ධිං පරිසාය සහ පට්මසමභිදාහි අරහත්තං පාපුණි. සත්ථා තෙසං කුලපුත්තානං
පුබ්බවරියකං ඔලොකෙන්තො ඉද්ධිමයපත්තචීවරස්ස උපතිස්සයං දිස්වා
දක්ඛිණහත්ථං පසාරෙත්වා ‘‘එථ භික්ඛවො’’ති ආහ. සබ්බෙ තඬ්ඬණඤ්ඤෙව
ඉද්ධිමයපත්තචීවරධරා සට්ඨිවස්සිකත්ථෙරා විය ආකජ්ජසම්පන්නා හුත්වා සත්ථාරං
චන්දිත්වා පරිවාරයිංසු අයමස්ස තතියො සාවකසන්නිපාතො අහොසි.

යථා පන අඤ්ඤෙසං බුද්ධානං සමන්තා අසිතිහත්ථජ්ජමාණායෙව සරීරජ්ජහා
හොති, න, එවං තස්ස. තස්ස පන භගවතො සරීරජ්ජහා නිව්චකාලං
දසසහස්සිලොකධාතුං ඵරිත්වා අට්ඨාසි. රුක්ඛපථවීපබ්බතසමුද්දාදයො අත්තමසො
උක්ඛලියාදීනි උපාදාය සුවණ්ණපට පරියොනද්ධා විය අහෙසුං. ආයුජ්ජමාණං
පනස්ස නවුතිවස්සසහස්සානි අහොසි. එත්තකං කාලං චන්දිමසුරියාදයො අත්තනො
පභාය විරොචිතුං නාසක්ඛිංසු, රත්තින්දිවපරිච්ඡෙදො න පඤ්ඤායිත්ථ. දිවා
සුරියාලොකෙන විය සත්තා නිව්චං බුද්ධාලොකෙනෙව විවරිංසු. සායං පූජථිතානං
කුසුමානං, පාතො රචනකසකුණානඤ්ඤෙව වසෙන ලොකො රත්තින්දිවපරිච්ඡෙදං
සල්ලක්ඛෙසි. කිං පන අඤ්ඤෙසං බුද්ධානං අයමානුභාවො නත්ථිති? නො නත්ථි,
තෙපි හි ආකඬ්ඬමානා දසසහස්සිං වා ලොකධාතුං, තතො වා හියොයා ආභාය
ඵරෙය්‍යුං. මඬගලස්ස පන භගවතො පුබ්බපත්ථනාවසෙන අඤ්ඤෙසං බ්‍යාමජ්ජහා
විය සරීරජ්ජහා නිව්චමෙව දසසහස්සිලොකධාතුං ඵරිත්වා අට්ඨාසි.

සො කිර බොධිසත්තවරියකාලෙ වෙස්සන්තරසදිසෙ අත්තභාවෙ යිතො
සපුත්තදාරො වඬ්ඬපබ්බතසදිසෙ පබ්බතෙ වසි. අට්ඨෙකො බරදායිකො නාම
යක්ඛො මහාපුරිසස්ස දානජ්ජකාසයතං සුත්වා බ්‍රාහ්මණවණ්ණෙන උපසඬ්ඬමිත්වා
මහාසත්තං ද්වෙ දාරකෙ යාචි. මහාසත්තො ‘‘දදාමි බ්‍රාහ්මණස්ස පුත්තකෙ’’ති
හට්ඨපහට්ඨො උදකපරියන්තං පථවිං කම්පෙන්තො ද්වෙපි දාරකෙ අදාසි. යක්ඛො
වඬ්ඬමනකොට්ඨයං ආලම්බනඵලකං නිස්සාය යත්වා පස්සන්තස්සෙව මහාසත්තස්ස
මුළාලකල්‍යාපං විය ද්වෙ දාරකෙ බාදි. මහාපුරිසස්ස යක්ඛං ඔලොකෙන්වා
විචට්මත්තෙ අග්ගිජාලං විය ලොහිතධාරං උග්ගිරමානං තස්ස මුඛං දිස්වාපි
කෙසග්ගමත්තමිපි දොමනස්සං නුජ්ජජිජි, ‘‘සුදින්නං වත මෙ දාන’’න්ති
වින්තයතො පනස්ස සරීරෙ මහන්තං පීතිසොමනස්සං උදපාදි. සො ‘‘ඉමස්ස මෙ
නිස්සන්දෙන අනාගතෙ ඉමිනාව නිභාරෙන සරීරතො රස්මියො නික්ඛමන්තු’’ති

පත්ථනං අකාසි. තස්ස තං පත්ථනං නිස්සාය බුද්ධභූතස්ස සරීරතො රස්මියො නික්ඛමිත්වා එත්තකං යානං ඵරිංසු.

අපරමිසිස්ස පුබ්බවරිතං අත්ථී. සො කිර බොධිසත්තකාලෙ එකස්ස බුද්ධස්ස චෙතියං දිස්වා “ඉමස්ස බුද්ධස්ස මයා ජීවිතං පරිච්චජිතුං වට්ටති” ති දණ්ඩකදීපිකාවෙයනනියාමෙන සකලසරීරං වෙයාපෙත්වා රතනමත්තමකුලං සතසහස්සග්ගිනිකං සුවණ්ණපාතිං සජ්ජිස්ස පුරාපෙත්වා තත්ථ සහස්සවට්ටියො ජාලාපෙත්වා තං සීසෙනාදාය සකලසරීරං ජාලාපෙත්වා චෙතියං පදක්ඛිණං කරොන්තො සකලරත්තිං චිතිනාමෙසි. එවං යාව අරුණුග්ගමනා වායමත්තස්සාපිස්ස ලොමකුපමත්තමිපි උසුමං න ගණ්හි, පදුමගබ්භං පවිට්ඨකාලො විය අහොසි. ධම්මො හි නාමෙස අත්තානං රක්ඛන්තං රක්ඛති. තෙනාහ භගවා –

“ධම්මො භවෙ රක්ඛති ධම්මවාරිං,
ධම්මො සුචිණ්ණො සුබ්බමාවහාති;
එසානිසංසො ධම්මෙ සුචිණ්ණො,
න දුග්ගතිං ගච්ඡති ධම්මවාරි” ති. (ථෙරගා. 303; ඡා. 1.10.102; 1.15.385);

ඉමස්සාපි කම්මස්ස නිස්සන්දෙන තස්ස භගවතො සරීරොභාසො දසසහස්සිලොකධාතුං ඵරිත්වා අට්ඨාසි.

තදා අම්භාකං බොධිසත්තො සුරුචී නාම බ්‍රාහ්මණො හුත්වා “සත්ථාරං නිමන්තෙස්සාමී” ති උපසඬකමිත්වා මධුරධම්මකථං සුත්වා “ස්වෙ මය්හං භික්ඛං ගණ්හථ භන්තෙ” ති ආහ. බ්‍රාහ්මණ කිත්තකෙහි තෙ භික්ඛූහි අත්ථොති, කිත්තකා පන වො භන්තෙ පරිවාරා භික්ඛූති. තදා සත්ථු පයමසන්තිපාතොයෙව හොති. තස්මා “කොට්ඨතසහස්ස”න්ති ආහ. “භන්තෙ, සබ්බෙහිපි සද්ධිං මය්හං භික්ඛං ගණ්හථා” ති ආහ. සත්ථා අධිවාසෙසි. බ්‍රාහ්මණො ස්වාතනාය නිමන්තෙත්වා ගෙහං ගච්ඡන්තො වින්තෙසි “අහං එත්තකානං භික්ඛූනං යාගුහත්තවත්ථාදීනි දාතුං නො න සක්කොමි, නිසීදනට්ඨානං පන කථං භවිස්සති” ති. තස්ස සා වින්තා චතුරාසිතියොජනසහස්සමත්ථකෙ ධීතස්ස දෙවරඤ්ඤො පණ්ඩුකම්බලසිලාසනස්ස උණ්හභාවං ජනෙසි. සක්කො “කො නු බො මං ඉමස්මා යානා වාවෙතුකාමො” ති දිබ්බවක්ඛුනා ඔලොකෙන්තො මහාපුරිසං දිස්වා “අයං සුරුචී බ්‍රාහ්මණො බුද්ධස්පමුඛං භික්ඛුසඬ්ඨං නිමන්තෙත්වා නිසීදනට්ඨානත්ථාය වින්තෙසි, මයාපි තත්ථ ගන්ත්වා පුඤ්ඤකොට්ඨාසං ගහෙතුං වට්ටති” ති වඩ්ඪකිවණ්ණං නිමිතිනිත්වා වාසිඵරසුහත්ථො මහාපුරිසස්ස පුරතො පාතුරහොසි. “අත්ථී නු බො කස්සචි භතියා කත්තබ්බකිව්ච”න්ති ආහ. මහාපුරිසො තං දිස්වා “කිං කම්මං කරිස්සසී” ති ආහ. මම අජානනසිප්පං නාම නත්ථී, ගෙහං වා මණ්ඩපං වා යො යං කාරොති, තස්ස තං කාතුං ජානාමිති. තෙන හි මය්හං කම්මං අත්ථීති. කිං, අය්‍යාති? ස්වාතනාය මෙ කොට්ඨතසහස්සභික්ඛූ නිමන්තිතා, තෙසං නිසීදනමණ්ඩපං කරිස්සසීති. අහං නාම කරෙය්‍යං, සවෙ මෙ භතිං දාතුං සක්ඛිස්සථාති. සක්ඛිස්සාමි, තාතාති. “සාධු කරිස්සාමී” ති ගන්ත්වා එකං පදෙසං ඔලොකෙසි.

ද්වාදසතෙරසයොජනප්පමාණො පදෙසො කසිණමණ්ඩලං විය සමතලො අහොසි. සො “එත්තකෙ යානෙ සත්තරතනමයො මණ්ඩපො උට්ඨහතු” ති වින්තෙත්වා ඔලොකෙසි. තාවදෙව පථවිං භින්දිත්වා මණ්ඩපො උට්ඨහි. තස්ස සුවණ්ණමයෙසු ථම්හෙසු රජතමයා සටකා අහෙසුං, රජතමයෙසු ථම්හෙසු සුවණ්ණමයා, මණ්ත්ථම්හෙසු පවාළමයා, පවාළත්ථම්හෙසු මණ්මයා, සත්තරතනමයෙසු ථම්හෙසු සත්තරතනමයාව සටකා අහෙසුං. තතො “මණ්ඩපස්ස අත්තරත්තෙන කිඬ්කිණ්කජාලං ඔලම්බතු” ති ඔලොකෙසි. සහ ඔලොකනෙනෙව කිඬ්කිණ්කජාලං ඔලම්බි, යස්ස මන්දවාතෙරිතස්ස පඤ්චඩ්ගිකස්සෙව තූරියස්ස මධුරසද්දො නිග්ගච්ඡති. දිබ්බසඩ්ගිතිවත්තනකාලො විය අහොසි. “අත්තරත්තරා ගන්ධදාමමාලාදාමානි ඔලම්බන්තු” ති වින්තෙසි. තාවදෙව දාමානි ඔලම්බිංසු. “කොට්ඨසතසහස්සසඩ්ධ්‍යානං භික්ඛූනං ආසනානි ච ආධාරකානි ච පථවිං භින්දිත්වා උට්ඨහන්තු” ති වින්තෙසි. තාවදෙව උට්ඨහිංසු. “කොණෙ කොණෙ එකෙකා උදකවාටියො උට්ඨහන්තු” ති වින්තෙසි, තාවදෙව උදකවාටියො උට්ඨහිංසු එත්තකං මාපෙත්වා බ්‍රාහ්මණස්ස සන්තිකං ගන්ත්වා “එහි අය්‍ය තව මණ්ඩපං ඔලොකෙත්වා මය්හං හතිං දෙහී” ති ආහ. මහාපුරිසො ගන්ත්වා මණ්ඩපං ඔලොකෙසි. ඔලොකෙන්තස්සෙවස්ස සකලසරීරං පඤ්චවණ්ණාය පිතියා නිරන්තරං ථුටං අහොසි. අථස්ස මණ්ඩපං ඔලොකෙත්වා එතදහොසි “නායං මණ්ඩපො මනුස්සභූතෙන කතො, මය්හං පන අප්ඤ්ඤායං මය්හං ගුණං ආගම්ම අද්ධා සක්කස්ස භවනං උණ්හං අහොසි. තතො සක්කෙන දෙවරඤ්ඤා අයං මණ්ඩපො කාරිතො භවිස්සති” ති. “න ඛො පන මෙ යුත්තං එවරූපෙ මණ්ඩපෙ එකදිවසංයෙව දානං දාතුං, සත්තාහං දස්සාමි” ති වින්තෙසි.

බාහිරකදානඤ්ඤි තත්තකම්පි සමානං බොධිසත්තානං තුට්ඨිං කාතුං න සක්කොති. අලඬ්කතසිසං පන ඡින්දිත්වා අඤ්ජිතඅක්ඛිති උප්පාටෙත්වා, හදයමංසං වා උප්පාටෙත්වා දින්නකාලෙ බොධිසත්තානං වාගං නිස්සාය තුට්ඨි නාම හොති. අම්භාකම්පි හි බොධිසත්තස්ස සිව්ජාතකෙ දෙවසිකං පඤ්චසතසහස්සකභාපණානි විස්සජ්ජෙත්වා චතුසු නගරද්වාරෙසු, මජ්ඣෙ නගරෙ ව දානං දදන්තස්ස තං දානං තුට්ඨිං උප්පාදෙතුං නාසක්ඛි. යදා පනස්ස බ්‍රාහ්මණවණ්ණෙන ආගන්ත්වා සක්කො දෙවරාජා අක්ඛිති යාවි, තදා තානි උප්පාටෙත්වා දදමානස්සෙව භාසො උප්පජ්ජි, කෙසග්ගමත්තම්පි විත්තස්ස අඤ්ඤාථත්තං නාහොසි. එවං දානං නිස්සාය බොධිසත්තානං තිත්ති නාම නත්ථි. තස්මා සොපි මහාපුරිසො “සත්තාහං මයා කොට්ඨසතසහස්සසඩ්ධ්‍යානං භික්ඛූනං දානං දාතුං වට්ටති” ති වින්තෙත්වා තස්මිං මණ්ඩපෙ බුද්ධප්පමුඛං භික්ඛුසඩ්ධං නිසිදාපෙත්වා සත්තාහං ගවපානං නාම අදාසි. ගවපානන්ති මහන්තෙ මහන්තෙ කොලම්බෙ බීරස්ස පුරෙත්වා උද්ධනෙසු ආරොපෙත්වා සනපාකපක්කෙ බීරෙ ථොකෙ තණ්ඩුලෙ පක්ඛිපිත්වා පක්කමධුසක්කරවුණ්ණසප්පිහි අභිසඩ්ධතං හොජනං වුවිවති. මනුස්සායෙව පන පරිවිසිතුං නාසක්ඛිංසු, දෙවාපි එකන්තරිකා හුත්වා පරිවිසිංසු. ද්වාදසතෙරසයොජනප්පමාණං යානම්පි භික්ඛු ගණ්හිතුං නප්පහොතියෙව. තෙ පන භික්ඛු අත්තතො ආනුභාවෙන නිසිදිංසු. පරියොසානදිවසෙ සබ්බභික්ඛූනං පත්තානි ධොවාපෙත්වා හෙසජ්ජත්ථාය සප්පිනවතීතතෙලමධුථාණිතානං පුරෙත්වා

තිව්වරෙහි සද්ධිං අදාසි. සඨසනවකභික්ඛුනා ලද්ධතිව්වරසාටකා
සතසහස්සග්ගනිකා අහෙසුං. සත්ථා අනුමොදනං කරොන්තො “අයං පුරිසො
ඵවරුපං මහාදානං අදාසි, කො නු ඛො භවිස්සති”ති උපධාරෙන්තො “අනාගතෙ
කප්පසතසහස්සාධිකානං ද්විත්තං අසඬ්ඛොයායානං මත්ථකෙ ගොතමො නාම
බුද්ධො භවිස්සති”ති දිස්වා මහාපුරිසං ආමන්තෙත්වා “ත්වං ඵත්තකං නාම කාලං
අතික්කමිත්වා ගොතමො නාම බුද්ධො භවිස්සසී”ති ඛ්‍යාකාසි.

මහාපුරිසො ඛ්‍යාකරණං සුත්වා “අහං කීර බුද්ධො භවිස්සාමි, කො මෙ
සරාවාසෙන අත්ථො, පබ්බජිස්සාමි”ති වින්තෙත්වා තථාරුපං සම්පත්තිං
බෙළුපිණ්ඩං විය පහාය සත්ථු සන්තිකෙ පබ්බජී. පබ්බජිත්වා ච බුද්ධච්චනං
උග්ගණ්හිත්වා අභිඤ්ඤා, සමාපත්තියො ච නිබ්බත්තෙත්වා ආයුපරියොසනෙ
බ්‍රහ්මලොකෙ නිබ්බත්ති.

මඬගලස්ස පන භගවතො උත්තරං නාම නගරං අහොසි. පිතාපි උත්තරො නාම
බත්තියො, මාතාපි උත්තරා නාම, සුදෙවො ච ධම්මසෙනො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා,
පාලිතො නාම උපට්ඨාකො, සීවලී ච අසොකා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, නාගරුක්ඛො
බොධි, අට්ඨාසිතිහත්ථුබ්බෙධං සරීරං අහොසි. නවුතිවස්සසහස්සානි යත්වා
පරිනිබ්බුතෙ පන තස්මිං ඵකප්පහාරෙනෙව දසවක්කවාළසහස්සානි ඵකන්ධකාරානි
අහෙසුං. සබ්බවක්කවාළෙසු මනුස්සානං මහත්තං ආරොදනපරිදෙවනං අහොසි.

ඵවං දසසහස්සිලොකධාතුං අන්ධකාරං කත්වා පරිනිබ්බුතස්ස තස්ස භගවතො
අපරභාගෙ සුමනො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා.
පයමසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං. දුතියෙ කඤ්චනපබ්බතමිහි
නවුතිකොට්ඨසහස්සානි, තතියෙ අසීතිකොට්ඨසහස්සානි. තදා මහාසත්තො අතුලො
නාම නාගරාජා අහොසි මහිද්ධිකො මහානුභාවො, සො “බුද්ධො උප්පන්නො”ති
සුත්වා ඤාතිසඬ්ඨපරිවුතො නාගභවනා නික්ඛමිත්වා
කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛුපරිවාරස්ස තස්ස භගවතො දිබ්බතුරියෙහි උපහාරං
කාරාපෙත්වා මහාදානං පවත්තෙත්වා පච්චෙකං දුස්සයුගානි දත්වා සරණෙසු
පතිට්ඨාසි. සොපි නං සත්ථා “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති ඛ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො නගරං මෙඛලං නාම අහොසි, සුදත්තො නාම රාජා පිතා, සිරිමා
නාම මාතා, සරණො ච භාවිතත්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, උදෙනො නාම
උපට්ඨාකො, සොණා ච උපසොණා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, නාගරුක්ඛොව බොධි,
නවුතිහත්ථුබ්බෙධං සරීරං, නවුතියෙව වස්සසහස්සානි ආයුප්පමාණං අහොසිති.

තස්ස අපරභාගෙ රෙවතො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො
සාවකසන්නිපාතා අහෙසුං, පයමසන්නිපාතෙ ගණනා නාම නත්ථී, දුතියෙ
කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං, තථා තතියෙ. තදා බොධිසත්තො අතිදෙවො නාම
බ්‍රාහ්මණො හුත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා සරණෙසු පතිට්ඨාය සිරස්මිං අඤ්ජලිං.

යපෙත්වා තස්ස සත්ථුනො කිලෙසප්පහානෙ වණ්ණං වත්වා උත්තරාසඨගෙන
සුඡමකාසි. සොපි නං “බුද්ධො භවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො නගරං සුධඤ්ඤවතී නාම අහොසි, පිතා විපුලො නාම
බත්තියො, මාතාපි විපුලා නාම, වරුණො ච බ්‍රහ්මදෙවො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා,
සම්භවො නාම උපට්ඨාකො, හද්දා ච සුහද්දා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, නාගරුක්ඛොච
බොධි, සරීරං අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, ආයු සට්ඨිවස්සසහස්සානීති.

තස්ස අපරභාගෙ සොභිතො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො
සාවකසන්නිපාතා, පට්ඨසන්නිපාතෙ කොට්ඨසනභික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ
නවුතිකොට්ඨො, තතියෙ අසීතිකොට්ඨො. තදා බොධිසත්තො අජිතො නාම
බ්‍රාහ්මණො භුත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා සරණෙසු පතිට්ඨාය බුද්ධප්පමුඛස්ස
භික්ඛුසඬ්ඨස්ස මහාදානං අදාසි. සොපි නං “බුද්ධො භවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො නගරං සුධම්මං නාම අහොසි, පිතා සුධම්මො නාම රාජා,
මාතාපි සුධම්මා නාම, අසමො ච සුනෙත්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, අනොමො නාම
උපට්ඨාකො, නකුලා ච සුජාතා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, නාගරුක්ඛොච බොධි,
අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං සරීරං අහොසි, නවුති වස්සසහස්සානි ආයුප්පමාණන්ති.

තස්ස අපරභාගෙ එකං අසඬ්ඨෙය්‍යං අතික්කමිත්වා එකස්මිංයෙව කප්පෙ
තයො බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු අනොමදස්සී, පදුමො, නාරදොති. අනොමදස්සීස්ස
භගවතො තයො සාවකසන්නිපාතා, පට්ඨමෙ අට්ඨ භික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං,
දුතියෙ සත්ත, තතියෙ ඡ තදා බොධිසත්තො එකො යක්ඛසෙනාපති අහොසි
මහිද්ධිකො මහානුභාවො අනෙකකොට්ඨසතසහස්සානං යක්ඛානං අධිපති. සො
“බුද්ධො උප්පන්නො”ති සුත්වා ආගන්ත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඬ්ඨස්ස
මහාදානං අදාසි. සත්ථාපි නං “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසි.

අනොමදස්සීස්ස පන භගවතො වන්දවතී නාම නගරං අහොසි, යසවා නාම රාජා
පිතා, යසොධරා නාම මාතා, නිසභො ච අනොමො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, වරුණො
නාම උපට්ඨාකො, සුන්දරී ච සුමනා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, අජ්ජනරුක්ඛො බොධි,
සරීරං අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වස්සසතසහස්සං ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ පදුමො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො
සාවකසන්නිපාතා, පට්ඨසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ
තීණිසතසහස්සානි, තතියෙ අගාමකෙ අරඤ්ඤෙ මහාවනසණ්ඨවාසීනං භික්ඛූනං
ද්වෙ සතසහස්සානි. තදා තථාගතෙ තස්මිංයෙව වනසණ්ඨෙව වසන්තෙ
බොධිසත්තො සීහො භුත්වා සත්ථාරං නිරොධසමාපත්තිසමාපන්නං දිස්වා
පසන්නචිත්තො වන්දිත්වා පදක්ඛිණං කත්වා පිතිසොමනස්සජාතො තික්ඛත්තුං
සීහනාදං නදිත්වා සත්තාහං බුද්ධාරම්මණං පිතිංඅවිජ්ඣිත්වා පිතිසුබ්බෙනෙව
ගොචරාය අපක්කමිත්වා ජීවිතපරිච්චාගං කත්වා පශිරූපාසමානො අට්ඨාසි. සත්ථා

සත්තාභව්වයෙන නිරොධා වුට්ඨිතො සීහං ඔලොකෙත්වා “භික්ඛුසඛසෙපි චිත්තං පසාදෙන්වා සඛසං චන්දිස්සති”ති “භික්ඛුසඛසො ආගච්ඡතු”ති චිත්තෙසි. භික්ඛු තාවදෙව ආගමිංසු. සීහො සඛසෙ චිත්තං පසාදෙති. සත්ථා තස්ස මානසං ඔලොකෙත්වා “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති ඛ්‍යාකාසි.

පදුමස්ස පන භගවතො වම්පකං නගරං අහොසි අසමො නාම රාජා පිතා, මාතා අසමා නාම, සාලො ව උපසාලො ව ද්වෙ අග්ගසාවකා, වරුණො නාම උපට්ඨාකො, රාමා ව සුරාමා ව ද්වෙ අග්ගසාවකා, සොණරුක්ඛො නාම බොධි අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං සරීරං අහොසි, ආයු වස්සසතසහස්සන්ති.

තස්ස අපරභාගෙ නාරදො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පට්ඨසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොට්ඨසහස්සානි, තතියෙ අසීතිකොට්ඨසහස්සානි. තදා බොධිසත්තො ඉසිපබ්බජ්ජං පබ්බජිත්වා පඤ්චසු අභිඤ්ඤාසු, අට්ඨසු ව සමාපත්තිසු විණ්ණවසී භුත්වා බුද්ධජ්ජමුඛස්ස භික්ඛුසඛසස්ස මහාදානං දන්වා ලොභිතවන්දනෙන සුජමකාසි, සොපි නං “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති ඛ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො ධඤ්ඤවතී නාම නගරං අහොසි, සුදෙවො නාම ඛත්තියො පිතා, අනොමා නාම මාතා, හද්දසාලො ව ජිතමිත්තො ව ද්වෙ අග්ගසාවකා, වාසිට්ඨො නාම උපට්ඨාකො, උත්තරා ව එග්ගුතී ව ද්වෙ අග්ගසාවකා, මහාසොණරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨාසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, නවුති වස්සසහස්සානි ආයුති.

නාරදබුද්ධස්ස පන අපරභාගෙ එකං අසඬ්ඛොයායං අතික්කමිත්වා ඉතො සතසහස්සකජ්ජමත්ථකෙ එකස්මිං කජ්ජෙ එකොව පදුමුත්තරො නාම බුද්ධො උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පට්ඨසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ වෙහාරපබ්බතෙ නවුතිකොට්ඨසහස්සානි, තතියෙ අසීතිකොට්ඨසහස්සානි. තදා බොධිසත්තො ජට්ඨො නාම මහාරට්ඨියො භුත්වා බුද්ධජ්ජමුඛස්ස භික්ඛුසඛසස්ස සච්චරං දානං අදාසි. සොපි නං “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති ඛ්‍යාකාසි. පදුමුත්තරස්ස පන භගවතො කාලෙ තිත්ථියා නාම නාහෙසුං සබ්බෙ දෙවමනුස්සා බුද්ධමෙව සරණමකංසු.

තස්ස නගරං හංසවතී නාම අහොසි, පිතා ආනන්දො නාම ඛත්තියො, මාතා සුජාතා නාම, දෙවලො ව සුජාතො ව ද්වෙ අග්ගසාවකා සුමනො නාම උපට්ඨාකො, අමිතා ව අසමා ව ද්වෙ අග්ගසාවකා, සලලරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨාසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සරීරජ්ජහා සමන්තතො ද්වාදස යොජනානි ගණ්ඨි වස්සසතසහස්සං ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ සත්තතිකජ්ජසහස්සානි අතික්කමිත්වා ඉතො තිංසකජ්ජසහස්සමත්ථකෙ සුමෙධො ව සුජාතො වාති එකස්මිං කජ්ජෙ ද්වෙ බුද්ධා

නිබ්බත්තිංසු. සුමෙධස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පයමසන්නිපාතෙ සුදස්සනනගරෙ කොට්ඨසතථිණාසවා අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොට්ඨයො, තතියෙ අසිතිකොට්ඨයො. තදා බොධිසත්තො උත්තරො නාම බ්‍රාහ්මණමාණවො හුත්වා නිදහිත්වා යපිතංයෙව අසිතිකොට්ඨනං විස්සජ්ජේත්වා බුද්ධජපමුඛස්ස භික්ඛුසඤ්ඤා මහාදානං දත්වා ධම්මං සුත්වා සරණෙසු පතිට්ඨාය නික්ඛමිත්වා පබ්බජී. සොපි නං “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසී.

සුමෙධස්ස භගවතො සුදස්සනං නාම නගරං අහොසී, සුදත්තො නාම රාජා පිතා, මාතාපි සුදත්තා නාම, සරණො ව සබ්බකාමො ව ද්වෙ අග්ගසාවකා, සාගරො නාම උපට්ඨාකො, රාමා ව සුරාමා ව ද්වෙ අග්ගසාවිකා, මහානිපරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨාසිතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසී, ආයු නවුති වස්සසහස්සානිති.

තස්ස අපරභාගෙ සුජාතො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පයමසන්නිපාතෙ සට්ඨිභික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ පඤ්ඤාසං, තතියෙ චත්තාලිසං. තදා බොධිසත්තො චක්ඛවත්තිරාජා හුත්වා “බුද්ධො උජ්ජන්තො”ති සුත්වා උපසඤ්ඤාමිත්වා ධම්මං සුත්වා බුද්ධජපමුඛස්ස භික්ඛුසඤ්ඤා සද්ධිං සත්තහි රතනෙහි චතුර්වර්ගපරිපූර්ණං දත්වා සත්ථු සන්නිකෙ පබ්බජී. සකලරට්ඨවාසිනො රට්ඨුජ්ජාදං ගහෙන්වා ආරාමිකකිච්චං සාධෙත්තා බුද්ධජපමුඛස්ස භික්ඛුසඤ්ඤා නිච්චං මහාදානං අදංසු. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසී.

තස්ස භගවතො නගරං සුමඤ්ඤං නාම අහොසී, උග්ගතො නාම රාජා පිතා, පභාවතී නාම මාතා, සුදස්සනො ව සුදෙවො ව ද්වෙ අග්ගසාවකා, නාරදො නාම උපට්ඨාකො, නාගා ව නාගසමාලා ව ද්වෙ අග්ගසාවිකා, මහාවෙළුරුක්ඛො බොධි, සො කිර මන්දවිජ්ජිදො සනක්ඛන්ධො උපරිනිග්ගතාහි මහාසාධාහි මොරපිඤ්ජකලාපො විය විරොචිත්ථ. තස්ස භගවතො සරීරං පණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං අහොසී, ආයු නවුතිවස්සසහස්සානිති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො අට්ඨාරසකජ්ජසතමත්ථකෙ ඵකස්මිං කජ්ජෙ පියදස්සී, අත්ථදස්සී, ධම්මදස්සීති තයො බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු. පියදස්සීස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පයමෙ කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොට්ඨයො, තතියෙ අසිතිකොට්ඨයො. තදා බොධිසත්තො කස්සපො නාම මාණවො තිණ්ණං වෙදානං පාරඤ්ඤා හුත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා කොට්ඨසතසහස්සධනපරිව්වාගෙන සඤ්ඤාමං කාරෙත්වා සරණෙසු ව සීලෙසු ව පතිට්ඨාසී. අථ නං සත්ථා “අට්ඨාරසකජ්ජසතව්වයෙන බුද්ධො භවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසී.

තස්ස භගවතො අනොමං නාම නගරං අහොසී, පිතා සුදිත්තො නාම රාජා, මාතා චන්දා නාම, පාලිතො ව සබ්බදස්සී ව ද්වෙ අග්ගසාවකා, සොහිතො නාම උපට්ඨාකො, සුජාතා ව ධම්මදිත්තා ව ද්වෙ අග්ගසාවිකා, පියභිගුරුක්ඛො බොධි, සරීරං අසිතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසී, නවුතිවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ අත්ථදස්සී නාම භගවා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පයමෙ අට්ඨනවුතිහික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ අට්ඨාසීතිසහස්සානි, තථා තතියෙ. තදා බොධිසත්තො සුසීමො නාම මහිද්ධිකො තාපසො හුත්වා දෙවලොකතො මන්දාරවපුප්ඵච්ඡත්තං ආහරිත්වා සත්ථාරං පුප්පෙසි. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො සොහණං නාම නගරං අහොසි, සාගරො නාම රාජා පිතා, සුදස්සනා නාම මාතා, සන්නො ච උපසන්නො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, අභයො නාම උපට්ඨාකො, ධම්මා ච සුධම්මා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, වම්පකරුක්ඛො බොධි, සරීරං අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සරීරප්පහා සමන්තතො සබ්බකාලං යොජනමත්තං ඵරිත්වා අට්ඨාසි, ආයු වස්සසතසහස්සන්ති.

තස්ස අපරභාගෙ ධම්මදස්සී නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පයමසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතහික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොට්ඨයො, තතියෙ අසීතිකොට්ඨයො. තදා බොධිසත්තො සක්කො දෙවරාජා හුත්වා දිබ්බගන්ධපුප්ඵෙහි ච දිබ්බතුරියෙහි ච පුප්පමකාසි. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො සරණං නාම නගරං අහොසි, පිතා සරණො නාම රාජා, මාතා සුනන්දා නාම, පදුමො ච ඵස්සදෙවො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සුනෙත්තො නාම උපට්ඨාකො, බෙමා ච සබ්බනාමා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, රත්තඬුකරුක්ඛො බොධි, “කකුධරුක්ඛො”තිපි “බිම්බිජාලො”තිපි වුවචති සරීරං පනස්ස අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වස්සසතසහස්සං ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො චතුනවුතිකප්පමත්ථකෙ එකස්මිං කප්පෙ එකොව සිද්ධත්ථො නාම බුද්ධො උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පයමසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතසහස්සහික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොට්ඨයො තතියෙ අසීතිකොට්ඨයො. තදා බොධිසත්තො උග්ගතෙජො අභිඤ්ඤාබලසම්පන්නො මඬගලො නාම තාපසො හුත්වා මහාජම්බුඵලං ආහරිත්වා තථාගතස්ස අදාසි. සත්ථා තං ඵලං පරිභුඤ්ජිත්වා “චතුනවුතිකප්පමත්ථකෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති බොධිසත්තං බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො නගරං වෙහාරං නාම අහොසි, පිතා ජයසෙනො නාම රාජා, මාතා සුඵස්සා නාම, සම්බලො ච සුමිත්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, රෙවතො නාම උපට්ඨාකො, සිවලා ච සුරාමා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, කණ්කාරුක්ඛො බොධි, සරීරං සට්ඨිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වස්සසතසහස්සං ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො ද්වෙනවුතිකප්පමත්ථකෙ තිස්සො ඵුස්සොති එකස්මිං කප්පෙ ද්වෙ බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු. තිස්සස්ස පන භගවතො තයො සාවකසන්නිපාතා. පයමසන්නිපාතෙ හික්ඛුනං කොට්ඨසතං අහොසි, දුතියෙ නවුතිකොට්ඨයො, තතියෙ අසීතිකොට්ඨයො. තදා බොධිසත්තො මහාහොගො මහායසො සුජාතො නාම

බත්තියෝ හුත්වා ඉසිපබ්බජ්ජං පබ්බජිත්වා මහිද්ධිකභාවං පත්වා “බුද්ධො උප්පත්තො” ති සුත්වා දිබ්බමත්ථාරවපදුමපාරිච්ඡත්තකපුප්ඵානි ආදාය චතුපරිසමජ්ඣෙ ගච්ඡන්තං තථාගතං පූජෙසි, ආකාසෙ පුප්ඵවිතානං හුත්වා අට්ඨාසි. සොපි නං සත්ථා “ඉතො ද්වෙනවුත්තිකජපමත්ථකෙ බුද්ධො භවිස්සසී” ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො බෙමං නාම නගරං අහොසි, පිතා ජනසන්ධො නාම බත්තියෝ, මාතා පදුමා නාම, බ්‍රහ්මදෙවො ච උදයො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා සමඨිගො නාම උපට්ඨාකො, චුස්සා ච සුදත්තා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා අසනරුක්ඛො බොධි, සරීරං සට්ඨිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වස්සසතසහස්සං ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ චුස්සො නාම සත්ථා උද්පාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පයමසන්නිපාතෙ සට්ඨි භික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ පණ්ණාස, තතියෙ ද්වත්තිංස. තදා බොධිසත්තො විජ්ඣාචි නාම බත්තියෝ හුත්වා මහාරජ්ජං පභාය සත්ථු සත්තිකෙ පබ්බජිත්වා තිණි පිටකානි උග්ගහෙත්වා මහාජනස්ස ධම්මකථං කථෙසි. සීලපාරමිඤ්ච පුරෙසි. සොපි නං “බුද්ධො භවිස්සසී” ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො කාසි නාම නගරං අහොසි, ජයසෙනො නාම රාජා පිතා, සිරිමා නාම මාතා, සුරක්ඛිතො ච ධම්මසෙනො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සහියො නාම උපට්ඨාකො, වාලා ච උපවාලා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, ආමලකරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, නවුති වස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො එකනවුත්තිකජපෙ විපස්සී නාම භගවා උද්පාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පයමසන්නිපාතෙ අට්ඨසට්ඨිභික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ එකසතසහස්සං, තතියෙ අසීතිසහස්සානි. තදා බොධිසත්තො මහිද්ධිකො මහානුභාවො අතුලො නාම නාගරාජා හුත්වා සත්තරතනබ්බිතං යොවණ්ණමයං මහාපීඨං භගවතො අදාසි. සොපි නං සත්ථා “ඉතො එකනවුත්තිකජපෙ බුද්ධො භවිස්සසී” ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො බන්ධුමතී නාම නගරං අහොසි, බන්ධුමා නාම රාජා පිතා. බන්ධුමතී නාම මාතා, බණ්ඩො ච තිස්සො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, අසොකො නාම උපට්ඨාකො, චන්දා ච චන්දමිත්තා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා පාටලිරුක්ඛො බොධි, සරීරං අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සරීරජපහා සදා සත්ත යොජනානි එරිත්වා අට්ඨාසි, අසීතිවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො එකතිංසකජපෙ සිබ්බී, වෙස්සභු වානි ද්වෙ බුද්ධා අහෙසුං. සිබ්බිස්සාපි භගවතො තයො සාවකසන්නිපාතා, පයමසන්නිපාතෙ භික්ඛුසතසහස්සං අහොසි, දුතියෙ අසීතිසහස්සානි, තතියෙ සත්තති. තදා බොධිසත්තො අරින්දමො නාම රාජා හුත්වා බුද්ධජපමුඛස්ස භික්ඛුසඤ්ඤා සච්චරං මහාදානං පවත්තෙත්වා සත්තරතනපටිමණ්ඩිතං හත්ථීරතනං දත්වා හත්ථීජපමාණං

කත්වා කප්පියහණ්ඩං අදාසි. සොපි නං “ඉතො එකතිංසකප්පෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො අරුණවතී නාම නගරං අහොසි, අරුණවා නාම ඛත්තියො පිතා, පභාවතී නාම මාතා, අභිභූ ව සම්භවො ව ද්වෙ අග්ගසාවකා බෙමඬිකරො නාම උපට්ඨාකො, සබ්බො ව පදුමා ව ද්වෙ අග්ගසාවිකා, පුණ්ඩරිකරුක්ඛො බොධි, සරීරං සත්තතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සරීරප්පභා යොජනත්තයං ඵරිත්වා අට්ඨාසි, සත්තභිවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ වෙස්සභූ නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා පට්ඨසන්නිපාතෙ අසිතිහික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං දුතියෙ සත්තති, තතියෙ සට්ඨි. තදා බොධිසත්තො සුදස්සනො නාම රාජා හුත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස හික්ඛුසඬ්ඨසස්ස සථිවරං මහාදානං දත්වා සත්ථු සන්නිකෙ පබ්බජිත්වා ආචාරගුණසම්පන්නො බුද්ධරතනෙ චිත්තිකාරපිතිබහුලො අහොසි. සොපි නං “ඉතො එකතිංසෙ කප්පෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො අනොමං නාම නගරං අහොසි, සුප්පතීතො නාම රාජා පිතා, යසවතී නාම මාතා, සොණො ව උත්තරො ව ද්වෙ අග්ගසාවකා උපසන්නො නාම උපට්ඨාකො දාමා ව සමාලා ව ද්වෙ අග්ගසාවිකා, සාලරුක්ඛො බොධි, සරීරං සට්ඨිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සට්ඨිවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉමස්මිං කප්පෙ චත්තාරො බුද්ධා නිබ්බත්තා කකුසන්ධො, කොණාගමනො, කස්සපො, අම්භාකං භගවාති. කකුසන්ධස්ස භගවතො එකො සාවකසන්නිපාතො, තත්ථ චත්තාලීසහික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං. තදා බොධිසත්තො බෙමො නාම රාජා හුත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස හික්ඛුසඬ්ඨසස්ස සපත්තථිවරං මහාදානඤ්ච අඤ්ජනාදිහෙසජ්ජානි ව දත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා පබ්බජී. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

කකුසන්ධස්ස පන භගවතො බෙමං නාම නගරං අහොසි, අග්ගිදත්තො නාම බ්‍රාහ්මණො පිතා, විසාඛා නාම බ්‍රාහ්මණී මාතා, විදුරො ව සඤ්ඡීවො ව ද්වෙ අග්ගසාවකා, බුද්ධිජො නාම උපට්ඨාකො සාමා ව වම්පා ව ද්වෙ අග්ගසාවිකා මහාසිරිසරුක්ඛො බොධි සරීරං චත්තාලීසහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, චත්තාලීසවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ කොණාගමනො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි එකො සාවකසන්නිපාතො, තත්ථ තිංසහික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං. තදා බොධිසත්තො පබ්බකො නාම රාජා හුත්වා අමච්චගණපරිවුතො සත්ථු සන්නිකං ගන්ත්වා ධම්මදෙසනං සුත්වා බුද්ධප්පමුඛං හික්ඛුසඬ්ඨසං නිමන්තෙත්වා මහාදානං පවත්තෙත්වා පත්තුණ්ණචීනපටකොසෙය්‍යකම්බලදුකුලානි වෙව සුවණ්ණපාදුකඤ්ච දත්වා සත්ථු සන්නිකෙ පබ්බජී. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො සොභවතී නාම නගරං අහොසි, යඤ්ඤදත්තො නාම
බ්‍රාහ්මණො පිතා, උත්තරා නාම බ්‍රාහ්මණී මාතා, භියොයාසො ච උත්තරො ච ද්වෙ
අග්ගසාවකා, සොත්ථිජො නාම උපට්ඨාකො, සමුද්දා ච උත්තරා ච ද්වෙ
අග්ගසාවිකා, උදුම්බරරුක්ඛො ඛොධි, සරීරං තිංසහත්ථුඛිඛෙධං අහොසි,
තිංසවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ කස්සපො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි එකොව
සාවකසන්නිපාතො, තත්ථ විසතිහික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං. තදා ඛොධිසත්තො
ජොතිපාලො නාම මාණුවො තිණ්ණං වෙදානං පාරගු භූමියඤ්චෙව අන්තලික්ඛෙ ච
පාකටො සට්ඨකාරස්ස කුම්භකාරස්ස මිත්තො අහොසි, සො තෙන සද්ධිං සත්ථාරං
උපසඬකමිත්වා ධම්මකථං සුත්වා පබ්බජිත්වා ආරද්ධවිරියො තිණ්ණ පිටකානි
උග්ගහෙත්වා වත්තසම්පත්තියා බුද්ධසාසනං සොහෙසි. සොපි නං සත්ථා ඛ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො ජාතනගරං බාරාණසී නාම අහොසි. බ්‍රහ්මදත්තො නාම
බ්‍රාහ්මණො පිතා, ධනවතී නාම බ්‍රාහ්මණී මාතා, තිස්සො ච භාරද්වාජො ච ද්වෙ
අග්ගසාවකා, සබ්බමිත්තො නාම උපට්ඨාකො අනුළා ච උරුවෙළා ච ද්වෙ
අග්ගසාවිකා, නිග්‍රොධරුක්ඛො ඛොධි සරීරං විසතිහත්ථුඛිඛෙධං අහොසි,
විසතිවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස පන භගවතො ඔරභාගෙ ය්‍යෙත්වා ඉමං සම්මාසම්බුද්ධං අඤ්ඤො
බුද්ධො නාම නත්ථි. ඉති දීපඬකරාදීනං චතුර්විසතියා බුද්ධානං සන්තිකෙ
ලද්ධඛ්‍යාකරණො පන ඛොධිසත්තො යෙනෙන -

“මනුස්සත්තං ලිඬගසම්පත්ති, හෙතු සත්ථාරදස්සනං;
පබ්බජ්ජා ගුණසම්පත්ති, අධිකාරො ච ඡන්දනා;
අට්ඨධම්මසමොධානා, අභිනිහාරො සමිජ්ඣති”ති. (බු. වං. 2.59);

ඉමෙ අට්ඨ ධම්මෙ සමොධානෙන්වා දීපඬකරපාදමුලෙ කතාභිනිහාරෙන “භන්ද
බුද්ධකරෙ ධම්මෙ විචිනාමි ඉතො විතො”ති උස්සාහං කත්වා “විචිනත්තො
තදාදක්ඛිං, පයමං දානපාරමි”න්ති දානපාරමිතාදයො බුද්ධකරා ධම්මා දිට්ඨා, තෙ
පුරෙත්තො යාව වෙස්සන්තරත්තභාවා ආගමි. ආගච්ඡන්තො ච යෙ තෙ
කතාභිනිහාරානං ඛොධිසත්තානං ආනිසංසා සංවණ්ණිකා -

“එවං සබ්බඬගසම්පත්තා, ඛොධියා නියතා නරා;
සංසරං දීසමද්ධානං, කප්පකොට්ඨතෙහිපි.

“අවිච්චි නුප්පජ්ජන්ති, තථා ලොකත්තරෙසු ව;
නිජ්ඣාමතණ්හා බුජ්ජිපාසා, න භොන්ති කාලකඤ්ජිකා.

“න භොන්ති බුද්දකා පාණා, උප්පජ්ජන්තාපි දුග්ගතිං;
ජායමානා මනුස්සෙසු, ජච්චන්ධා න භවන්ති තෙ.

“සොතවෙකල්ලතා නත්ථී, න භවන්ති මුගපක්ඛිකා;
ඉත්ථිභාවං න ගච්ඡන්ති, උභතොඛාඤ්ජනපණ්ඩකා.

“න භවන්ති පරියාපන්නා, බොධියා නියතා නරා;
මුත්තා ආනන්තරිකෙහි, සබ්බත්ථ සුද්ධගොචරා.

“මිච්ඡාදිට්ඨිං න සෙවන්ති, කම්මකිරියදස්සනා;
වසමානාපි සග්ගෙසු, අසඤ්ඤං තුපපජ්ජරෙ.

“සුද්ධාවාසෙසු දෙවෙසු, හෙනු නාම න විජ්ජති;
නෙක්ඛම්මන්තා සජ්ජුරිසා, විසංයුත්තා භවාහවෙ;
වරන්ති ලොකත්ථවරියායො, පුරෙන්නි සබ්බපාරමි”ති.

තෙ ආනිසංසෙ අධිගන්ත්වාච ආගතො. පාරමියො පුරෙන්නස්ස ව තස්ස
අකිත්තිබ්‍රාහ්මණකාලෙ සඬ්ඛ්‍යාහ්මණකාලෙ ධනඤ්චයරාජකාලෙ
මහාසුදස්සනරාජකාලෙ මහාගොවින්දකාලෙ නිම්මහාරාජකාලෙ චන්දකුමාරකාලෙ
විසය්‍යසෙට්ඨිකාලෙ සිවිරාජකාලෙ වෙස්සන්තරරාජකාලෙති දානපාරමිතාය
පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථී. එකන්තෙන පනස්ස සසපණ්ඩිතජාතකාලෙ
—

“භික්ඛාය උපගතං දිස්වා, සකත්තානං පරිච්චජිං;
දානෙන මෙ සමො නත්ථී, එසා මෙ දානපාරමි”ති. (වරියා. 1.143
තස්සුද්දාන —

එවං අත්තපරිච්චාගං කරොන්තස්ස දානපාරමිතා පරමත්ථපාරමි නාම ජාතා.

තථා සීලවනාගරාජකාලෙ වම්පෙය්‍යනාගරාජකාලෙ භූරිදත්තනාගරාජකාලෙ
ජද්දත්තනාගරාජකාලෙ ජයද්දිසරාජපුත්තකාලෙ අලිනසත්තුකුමාරකාලෙති
සීලපාරමිතාය පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථී. එකන්තෙන පනස්ස
සඬ්ඛපාලජාතකාලෙ —

“සුලෙහිපි විජ්ඣියන්තො, කොට්ටියන්තොපි සත්තිහි;
භොජපුත්තෙ න කුප්පාමි, එසා මෙ සීලපාරමි”ති. (වරියා. 2.91) —

එවං අත්තපරිච්චාගං කරොන්තස්ස සීලපාරමිතා පරමත්ථපාරමි නාම ජාතා.

තථා සොමනස්සකුමාරකාලෙ හත්ථිපාලකුමාරකාලෙ අයොසරපණ්ඩිතකාලෙති
මහාරජ්ජං පහාය නෙක්ඛම්මපාරමිතාය පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථී.
එකන්තෙන පනස්ස චූළසුතසොමජාතකාලෙ —

“මහාරජ්ජං හත්ථගතං, බෙළුපිණ්ඩංව ඡඩ්ඬයිං;
චජතො න භොති ලගනං, එසා මෙ නෙක්ඛම්මපාරමි”ති. —

එවං නිස්සභිගතාය රජ්ජං ඡඩ්ඛෙත්වා නික්ඛමන්තස්ස නෙක්ඛම්මපාරමිතා පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

තථා විඬුරපණ්ඩිතකාලෙ මහාගොවින්දපණ්ඩිතකාලෙ කුදාලපණ්ඩිතකාලෙ අරකපණ්ඩිතකාලෙ බොධිපරිබ්බාජකකාලෙ මහොසධපණ්ඩිතකාලෙති පඤ්ඤාපාරමිතාය පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථී. එකන්තෙන පනස්ස සත්තුභස්තජාතකෙ සෙනකපණ්ඩිතකාලෙ –

“පඤ්ඤාය විචිනන්තොහං, බ්‍රාහ්මණං මොවයිං දුබා;
පඤ්ඤාය මෙ සමො නත්ථී, එසා මෙ පඤ්ඤාපාරමී”ති. –

අන්තොහස්තගතං සජ්ජං දස්සෙන්නස්ස පඤ්ඤාපාරමිතා පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

තථා වීරියපාරමිතාදීනම්පි පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථී. එකන්තෙන පනස්ස මහාජනකජාතකෙ –

“අතීරදස්සි ජලමජ්ඣෙ, හතා සබ්බෙව මානුසා;
විත්තස්ස අඤ්ඤා නත්ථී, එසා මෙ වීරියපාරමී”ති. –

එවං මහාසමුද්දං තරන්නස්ස වීරියපාරමිතා පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

බන්තිවාදීජාතකෙ –

“අවෙනනංව කොට්ටෙන්තෙ, තිණ්හෙන ඵරසුනා මමං;
කාසිරාජෙ න කුජ්ජාමි, එසා මෙ බන්තිපාරමී”ති. –

එවං අවෙනනභාවෙන විය මහාදුක්ඛං අධිවාසෙන්නස්ස බන්තිපාරමිතා පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

මහාසුතසොමජාතකෙ –

“සච්චවාචං අනුරක්ඛන්තො, චජිත්වා මම ජීවිතං;
මොවෙසිං එකසතං බන්තියෙ, එසා මෙ සච්චපාරමී”ති. –

එවං ජීවිතං චජිත්වා සච්චමනුරක්ඛන්තස්ස සච්චපාරමිතා පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

මුග්ගපක්ඛජාතකෙ –

“මාතා පිතා න මෙ දෙස්සා, නපි දෙස්සං මහායසං;
සබ්බඤ්ඤාතං පියං මය්හං, තස්මා වතමධිට්ඨති”න්ති. –

එවං ජීවිතං වජීත්වා වතං අධිට්ඨහන්තස්ස අධිට්ඨානපාරමිතා පරමත්ථපාරමී
නාම ජාතා.

එකරාජජාතකෙ –

“න මං කොච්චි උත්තසනි, නපිහං භායාමි කස්සචි;
මෙත්තාබලෙනුපත්ථද්ධො, රමාමි පවනෙ තදා”ති. (වරියා. 3.113) –

එවං ජීවිතං අනපලොකෙත්වා මෙත්තායන්තස්ස මෙත්තාපාරමිතා
පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

ලොමහංසජාතකෙ –

“සුසානෙ සෙය්‍යං කප්පෙමි, ඡවට්ඨිකං උපනිධායහං;
ගාමණ්ඩලා උපාගන්ත්වා, රූපං දස්සෙන්නි නප්පක”න්ති. –

එවං ගාමදාරකෙසු නිට්ඨුහනාදීහි වෙච මාලාගන්ධුපභාරාදීහි ච සුබදුක්ඛං
උප්පාදෙන්තෙසුපි උපෙක්ඛනං අනනිවත්තෙන්තස්ස උපෙක්ඛාපාරමිතා
පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා. අයමෙත්ථ සඬ්ඛෙපො, විත්ථාරතො පනෙස අත්ථො
වරියාපිටකතො ගහෙතඬ්ඛො.

එවං පාරමියො සුරෙත්වා වෙස්සන්තරත්තභාවෙ යීතො –

“අවෙනනායං පථවී, අවිඤ්ඤාය සුඛං දුඛං;
සාපි දානබලා මය්‍හං, සත්තක්ඛන්තුං පකම්පමා”ති. (වරියා. 1.124);

එවං මහාපථවීකම්පනානි මහාපුඤ්ඤානි කත්වා ආයුපරියොසානෙ තතො වුතො
තුසිතභවනෙ නිබ්බන්ති, තත්ථ අඤ්ඤෙ දෙවෙ දසහි යානෙහි අධිගණ්හිත්වා
“යාවතායුකං දිබ්බසම්පත්තිං අනුභවන්තො මනුස්සගණනාය ඉදානි සත්තහි
දිවසෙහි ආයුක්ඛයං පාපුණ්සිස්සති”ති වත්ථානි කිලිස්සන්ති, මාලා මිලායන්ති,
කච්ඡෙහි සෙදා මුච්චන්ති, කායෙ වෙචණ්ණියං ඔක්කමති, දෙවො දෙවාසනෙ න
සණ්ඨහති ඉමෙසු පඤ්චසු පුබ්බනිමිත්තෙසු උප්පන්නෙසු තානි දිස්වා “සුඤ්ඤා
වත හො සග්ගා භවිස්සන්ති”ති සංවෙගජාතාහි දෙවතාහි මහාසත්තස්ස
පූර්වපාරමිභාවං ඤත්වා “ඉමස්මිං ඉදානි අඤ්ඤං දෙවලොකං අනුපගන්ත්වා
මනුස්සලොකෙ උප්පජ්ජිත්වා බුද්ධභාවං පත්තෙ පුඤ්ඤානි කත්වා වුතා වුතා
මනුස්සා දෙවලොකං පරිපුරෙස්සන්ති”ති වින්තෙත්වා –

“යතොහං තුසිතෙ කායෙ, සන්තුසිතො නාමහං තදා;
දසසහස්සි සමාගන්ත්වා, යාවන්ති පඤ්ඡලී මමං.

“කාලො දෙව මහාවීර, උප්පජ්ජ මාතුකුච්ඡියං;

සදෙවකං තාරයන්තො, බුජ්ඣස්ස අමතං පද්’න්ති. (බු. වං. 1.66-67);

එවං බුද්ධභාවත්ථාය ආයාචිතො කාලං, දීපං, දෙසං, කුලං, ජනෙත්ති යා
ආයුජ්ජමාණන්ති ඉමානි පඤ්ච මහාවිලෝකනානි විලෝකෙත්වා
කතස්ත්තිට්ඨානො තතො චුතො සත්ථායාජකුලෙ පටිසන්ධිං ගහෙත්වා තත්ථ
මහාසම්පත්ති යා පරිහරියමානො අනුක්කමෙන භද්‍රයොබ්බතං අනුපාපුණි. ඉමස්මිං
අන්තරෙ ‘සතො සම්පජානො ආනන්ද ඛොධිසත්තො තුසිතා කායා චචිත්වා
මාතුකුච්ඡිං ඔක්කමී’ති ආදීනං (ම. නි. 3.200) සුත්තපදානඤ්චෙව තෙසං
අට්ඨකථාය ච වසෙන චිත්ථාරො වෙදිතබ්බො.

සො තිණ්ණං උතුනං අනුච්ඡවිකෙසු තීසු පාසාදෙසු දෙවලෝකසිරිං විය
රජ්ජසිරිං අනුභවමානො උය්‍යානකීළාය ගමනසමයෙ අනුක්කමෙන
ඡිණ්ණඛ්‍යාධිමතසඬ්ඛාතෙ තයො දෙවදුතෙ දිස්වා සඤ්ජාතසංවෙගො නිවත්තිත්වා
චතුත්ථවාරෙ පබ්බජිතං දිස්වා ‘සාධු පබ්බජ්ජා’ති පබ්බජ්ජාය රුචිං උප්පාදෙත්වා
උය්‍යානං ගන්ත්වා තත්ථ දිවසභාගං බෙපෙත්වා මඬ්ගලපොක්ඛරණීතිරෙ
නිසින්නො කප්පකවෙසං ගහෙත්වා ආගතෙන විස්සකම්මෙන දෙවපුත්තෙන
අලඬ්ඝකපටියත්තො රාහුලභද්දස්ස ජාතසාසනං සුත්වා පුත්තසිනෙහස්ස බලවභාවං
ඤ්ඤත්වා ‘යාව ඉදං බන්ධනං න වඩ්ඪති තාවදෙව නං ඡින්දිස්සාමී’ති වින්තෙත්වා
සායං නගරං පටිසන්තො –

“නිබ්බුතා නුන සා මාතා, නිබ්බුතො නුන සො පිතා;
නිබ්බුතා නුන සා නාරී, යස්සායං ඊදිසො පතී”ති. (බු. වං. අට්ඨ. 27
අවිදුරෙතිදානකථා; ධ. ප. අට්ඨ. 1.10 සාරිපුත්තත්ථෙරවත්ථු; අප. අට්ඨ.
1.අවිදුරෙතිදානකථා; ජා. අට්ඨ. 1.අවිදුරෙතිදානකථා);

කිසාගොතමියා නාම පිතුච්ඡාධිතාය භාසිතං ඉමං ගාථං සුත්වා, ‘අහං ඉමාය
නිබ්බුතපදං සාචිතො’ති ගීවතො සතසහස්සග්ගනිකං මුත්තාභාරං මුඤ්චිත්වා, තස්සා
පෙසෙත්වා, අත්තතො භවනං පටිසිත්වා, සිරිසයනෙ නිසින්නො නිද්දාවසෙන
නාටකානං විජ්ජකාරං දිස්වා, නිබ්බින්නභද්‍රයො ඡන්තං උට්ඨාපෙත්වා, කණ්ඩකං
ආභරාපෙත්වා, කණ්ඩකං ආරුය්හ, ඡන්තසභායොව දසසහස්සිලෝකධාතුදෙවතාහි
කතපරිවාරො මහාහිනික්ඛමනං නික්ඛමිත්වා, තෙනෙව රත්තාවසෙසෙන තීණි
මහාරජ්ජානි අතික්කම්ම අනොමානදීතිරෙ පබ්බජිත්වා, අනුක්කමෙන රාජගහං
ගන්ත්වා, තත්ථ පිණ්ඩාය වරිත්වා, පණ්ඩවපබ්බතපබ්භාරෙ නිසින්නො
මගධරාජෙන රජ්ජෙන නිමන්තියමානො තං පටික්ඛිපිත්වා, සබ්බඤ්ඤානං පත්වා
තස්ස විජිතං ආගමනත්ථාය තෙන ගහිතපටිඤ්ඤො, ආලාරඤ්ච උදකඤ්ච
උපසඬ්ඝකම්මිත්වා, තෙසං සන්තිකෙ අධිගතවිසෙසෙන අපරිතුට්ඨො ඡබ්බස්සානි
මහාපධානං පදහිත්වා, විසාඛාපුණ්ණමදිවසෙ පාතොව සෙනානිගමෙ සුජාතාය
දින්නං පායාසං පරිභුඤ්ජිත්වා, නෙරඤ්ජරාය නදියා සුවණ්ණපාතිං පවාහෙත්වා,
නෙරඤ්ජරාය තීරෙ මහාවනසණ්ඛෙ නානාසමාපත්තිහි දිවසභාගං වීතිනාමෙත්වා,
සායන්හසමයෙ සොත්ථියෙන දින්නං අට්ඨතිණුමුට්ඨිං ගහෙත්වා, කාලෙන

නාගරාජෙන අභිත්ථුතගුණො බොධිමණ්ඩං ආරුය්හ තිණානි සන්ථරිත්වා, ‘න තාවිමං පල්ලඬකං හින්දිස්සාමි යාව මෙ න අනුපාදාය ආසවෙහි චිත්තං විමුච්චිස්සති’ති පටිඤ්ඤං කත්වා, පාචිනදිසාහිමුබ්බො නිසීදිත්වා, සුරියෙ අනත්ථඬගමිතෙයෙව මාරබලං විධමිත්වා, පයමයාමෙ පුබ්බෙනිවාසඤ්ඤාණං, මජ්ඣිමයාමෙ වුතුපපාතඤ්ඤාණං පත්වා, පච්ඡිමයාමාවසානෙ දසබලවතුචෙසාරජ්ජාදිසබ්බබුද්ධගුණපටිමණ්ඩිතං සබ්බඤ්ඤාතඤ්ඤාණං පටිවිජ්ඣාත්තොයෙව ඉමං අභිධම්මනයසමුද්දං අධිගඤ්ජි. එවමස්ස අධිගමනිදානං වෙදිතබ්බං.

එවං අධිගතාහිධම්මො එකපල්ලඬකෙන නිසින්තසත්තාහං අනිමිසසත්තාහං වඬකමනසත්තාහඤ්ච අතික්කමිත්වා, චතුත්ථෙප සත්තාහෙ සයම්භුඤ්ඤාණාධිගමෙන අධිගතං අභිධම්මං විචිතිත්වා අපරානිපි අප්පාලමුවලින්දරාජායතනෙසු තිණි සත්තාහානි චිතිතාමෙත්වා, අට්ඨමෙ සත්තාහෙ අප්පාලනිග්‍රොධරුක්ඛමුලෙ නිසින්තො ධම්මගම්භීරතාපච්චවෙක්ඛණෙන අප්පොස්සුක්කතං ආපජ්ජමානො දසසහස්සිමහාබ්‍රහ්මපරිවාරෙන සහම්පතිබ්‍රහ්මුතා ආයාචිතධම්මදෙසනො බුද්ධවක්ඛුතා ලොකං ඔලොකෙත්වා, බ්‍රහ්මුතො අජ්ඣෙසනං ආදාය ‘කස්ස නු බො අහං පයමං ධම්මං දෙසෙය්‍ය’න්ති ඔලොකෙත්තො ආළාරුදකානං කාලඬකතභාවං ඤත්වා, පඤ්චවග්ගියානං හික්ඛුතං බහුපකාරතං අනුස්සරිත්වා, උට්ඨායාසනා කාසිපුරං ගච්ඡන්තො අත්තරාමග්ගෙ උපකෙන සද්ධිං මන්තෙත්වා, ආසාල්හිපුණ්ණමදිවසෙ ඉසිපතනෙ මිගදායෙ පඤ්චවග්ගියානං හික්ඛුතං වසනට්ඨානං පත්වා, තෙ අනනුවච්ඡවිකෙන සමුදාචාරෙන සමුදාචරන්තෙ සඤ්ඤාපෙත්වා, ධම්මවක්කං පවත්තෙන්තො අඤ්ඤාසිකොණ්ඩඤ්ඤත්ථෙරජ්ජමුබ්බා අට්ඨාරස බ්‍රහ්මකොට්ඨො අමතපානං පායෙසි. එවං යාව ධම්මවක්කජ්ජවත්තනා දෙසනානිදානං වෙදිතබ්බං. අයමෙත්ථ සඬබ්බෙපො. විත්ථාරො පන සාට්ඨකථානං අරියපරියෙසන(ම. නි. 1.274) පබ්බජ්ජසුත්තාදීනං (සු. නි. 407 ආදයො) වසෙන වෙදිතබ්බො.

එවං අධිගමනිදානදෙසනානිදානසම්පන්නස්ස පනස්ස අභිධම්මස්ස අපරානිපි දුරෙතිදානං, අවිදුරෙතිදානං, සන්තිකෙතිදානන්ති තිණි නිදානානි. තත්ථ දීපඬකරපාදමුලතො පට්ඨාය යාව තුසිතපුරා දුරෙතිදානං වෙදිතබ්බං. තුසිතපුරතො පට්ඨාය යාව බොධිමණ්ඩා අවිදුරෙතිදානං. ‘එකං සමයං භගවා දෙවෙසු විහරති තාවතිංසෙසු පාරිච්ඡත්තකමුලෙ පණ්ඩුකම්බලසිලායං, තත්ථ බො භගවා දෙවානං තාවතිංසානං අභිධම්මකථං කථෙසී’ති ඉදමස්ස සන්තිකෙතිදානං. අයං තාව නිදානකථා.

නිදානකථා නිට්ඨිතා.

1. චිත්තුප්පාදකණ්ඩො

තිකමාතිකාපදවණ්ණනා

ඉදානි

ඉති මෙ භාසමානස්ස, අභිධම්මකථං ඉමං;
අවික්ඛිත්තා නිසාමෙථ, දුල්ලභා හි අයං කථාති.

එවං පටිඤ්ඤාතාය අභිධම්මකථාය කථනොකාසො සම්පත්තො. තත්ථ යස්මා
අභිධම්මො නාම ධම්මසඛිගණිආදීනි සත්තජ්ජකරණානි; ධම්මසඛිගණිපි
චිත්තුජ්ජාදකණ්ඩාදීනං වසෙන චත්තාරි කණ්ඩානි; චිත්තුජ්ජාදකණ්ඩම්පි
මානිකාපදභාජනීයවසෙන දුට්ඨං; තත්ථ මානිකා ආදි; සාපි තිකමානිකා දුකමානිකාති
දුට්ඨා; තත්ථ තිකමානිකා ආදි; තිකමානිකායපි කුසලත්තිකං කුසලත්තිකෙපි කුසලා
ධම්මාති ඉදං පදං; තස්මා –

ඉතො පටියාය ගම්භිරං, අභිධම්මකථං ඉමං;
චුච්චමානං නිසාමෙථ, එකග්ගා සාධු සාධවොති.

1. “කුසලා ධම්මා, අකුසලා ධම්මා, අඛ්‍යාකතා ධම්මා” ති අයං තාව ආදිපදෙන
ලද්ධනාමො කුසලත්තිකො නාම. “සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මා, දුක්ඛාය
වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මා, අදුක්ඛමසුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මා” ති අයං
සබ්බපදෙහි ලද්ධනාමො වෙදනාත්තිකො නාම. එවං ආදිපදවසෙන වා
සබ්බපදවසෙන වා සබ්බෙසම්පි තිකදුකානං නාමං වෙදිතබ්බං. සබ්බෙව වෙන
පඤ්චදසහි පරිච්ඡෙදෙහි වචන්ථිතා. තිකානඤ්ඤි එකො පරිච්ඡෙදො, දුකානං
චතුද්දස. “හෙතු ධම්මා, නහෙතු ධම්මා” තිආදයො හි ඡ දුකා ගන්ථනො ව අත්ථනො
ව අඤ්ඤමඤ්ඤසම්බන්ධෙන කණ්ණිකා විය සටා විය හුත්වා යීතත්තා
‘හෙතුගොච්ඡකො’ ති චුච්චති. තතො අපරෙ “සජ්ජච්චයා ධම්මා අජ්ජච්චයා
ධම්මා” තිආදයො සත්ත දුකා, අඤ්ඤමඤ්ඤං අසම්බන්ධා, කෙවලං
දුකසාමඤ්ඤතො උච්චිනිත්වා උච්චිනිත්වා විසුං විසුං ගොච්ඡකන්තරෙ යපිතත්තා
අඤ්ඤෙහි ව මහන්තරදුකෙහි චුළකත්තා ‘චුළන්තරදුකා’ ති වෙදිතබ්බා. තතො පරං
ආසවදුකාදීනං ඡන්තං වසෙන ‘ආසවගොච්ඡකො’; තථා සංයොජනදුකාදීනං
වසෙන ‘සංයොජනගොච්ඡකො’; තථා ගන්ථඝයොගනීවරණදුකාදීනං වසෙන
‘ගන්ථඝයොගනීවරණගොච්ඡකා’; පරාමාසදුකාදීනං පඤ්චන්තං වසෙන
‘පරාමාසගොච්ඡකො’ ති. සබ්බෙපි සත්ත ගොච්ඡකා වෙදිතබ්බා. තතො පරං
“සාරම්මණා ධම්මා” තිආදයො චතුද්දස දුකා ‘මහන්තරදුකා’ නාම. තතො
උපාදානදුකාදයො ඡ දුකා ‘උපාදානගොච්ඡකො’ නාම. තතො කිලෙසදුකාදයො
අට්ඨ දුකා ‘කිලෙසගොච්ඡකො’ නාම. තතො පරං දස්සනෙනපභාතබ්බදුකාදයො
අට්ඨාරස දුකා අභිධම්මමානිකාය පරියොසානෙ යපිතත්තා ‘පිට්ඨිදුකා’ නාම.
“ච්ඡ්ඡාභාගිනො ධම්මා අච්ඡ්ඡාභාගිනො ධම්මා” තිආදයො පන ද්වාචත්තාලීස දුකා
‘සුත්තන්තිකදුකා’ නාම. එවං සබ්බෙපෙන පඤ්චදසහි පරිච්ඡෙදෙහි වචන්ථිතාති
වෙදිතබ්බා.

එවං වචන්ථිතා පනෙනෙ සප්පදෙසනිප්පදෙසවසෙන ද්වෙ කොට්ඨාසා භොන්ති.
 තෙසු හි නව තිකා එකසත්තති ව දුකා සප්පදෙසානං රූපාරූපධම්මානං.
 පරිග්ගහිතත්තා සප්පදෙසා නාම. අවසෙසා තෙරස තිකා එකසත්තති ව දුකා
 නිප්පදෙසා නාම. තත්ථ තිකෙසු තාව වෙදනාත්තිකො විතක්කත්තිකො පීතිත්තිකො
 උප්පන්තත්තිකො අතීතත්තිකො චත්තාරො ආරම්මණත්තිකාති ඉමෙ නව තිකා
 සප්පදෙසා නාම. දුකෙසු හෙතුගොච්ඡකාදීනං උපාදානගොච්ඡකපරියොසානානං
 නවන්තං ගොච්ඡකානං පරියොසානෙ තයො තයො දුකා,
 කිලෙසගොච්ඡකපරියොසානෙ චත්තාරො දුකා, “විත්තසම්පයුත්තා ධම්මා,
 විත්තවිප්පයුත්තා ධම්මා” “විත්තසංසට්ඨා ධම්මා, විත්තවිසංසට්ඨා ධම්මා” ති ද්වෙ
 මහන්තරදුකා, සුත්තන්තිකදුකෙසු අධිවචනදුකං නිරුත්තිදුකං පඤ්ඤත්තිදුකං
 නාමරූපදුකත්ති ඉමෙ චත්තාරො දුකෙ යපෙත්වා අවසෙසා අට්ඨතිංස දුකා වාති
 එතෙ සප්පදෙසා නාම. චුත්තාවසෙසා තිකදුකා සබ්බෙපි නිප්පදෙසාති වෙදිතබ්බා.

ඉදානි කුසලා ධම්මාතිආදීනං මාතිකාපදානං අයමනුපුබ්බපදවණ්ණනා –
 ‘කුසල’-සද්දො තාව ආරොග්‍යඅනවජ්ජෛකසුඛවිපාකෙසු දිස්සති. අයඤ්ඨි “කච්චි
 නු භොතො කුසලං, කච්චි භොතො අනාමය” ත්තිආදීසු (ජා. 1.15.146; 2.20.129)
 ආරොග්‍යෙ දිස්සති. “කතමො පන, හන්තෙ, කායසමාවාරො කුසලො? යො බො,
 මහාරාජ, කායසමාවාරො අනවජ්ජො” ති (ම. නි. 2.361) ව, “අපරං පන, හන්තෙ,
 එතදානුත්තරියං යථා භගවා ධම්මං දෙසෙති කුසලෙසු ධම්මෙසු” ති (දී. නි. 3.145) ව
 එවමාදීසු අනවජ්ජෙ. “කුසලො ත්වං රථස්ස අභිගප්ච්චගානං” (ම. නි. 2.87),
 “කුසලා නච්චගීතස්ස සික්ඛිතා වාතුරිත්ථියො” තිආදීසු (ජා. 2.22.94) ඡෙකෙ.
 “කුසලානං, භික්ඛවෙ, ධම්මානං සමාදානහෙතු” (දී. නි. 3.80), “කුසලස්ස
 කම්මස්ස කතත්තා උපවිතත්තා” තිආදීසු (ධ. ස. 431) සුඛවිපාකෙ. ස්වායම්ධ
 ආරොග්‍යෙපි අනවජ්ජෙපි සුඛවිපාකෙපි චත්තති.

ධම්මසද්දො පනායං පරියත්තිහෙතුගුණනිස්සත්තනිප්පිවතාදීසු දිස්සති. අයඤ්ඨි
 “ධම්මං පරියාපුණාති සුත්තං ගෙය්‍ය” ත්තිආදීසු (අ. නි. 4.102) පරියත්තියං දිස්සති.
 “හෙතුම්හි ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදා” තිආදීසු (විභ. 720) හෙතුම්හි.

“න හි ධම්මො අධම්මො ව, උභො සමවිපාකිනො;
 අධම්මො නිරයං නෙති, ධම්මො පාපෙති සුග්ගති” ත්ති. (ථෙරගා. 304; ජා.
 1.15.386) –

ආදීසු ගුණෙ. “තස්මිං බො පන සමයෙ ධම්මා භොන්ති” (ධ. ස. 121),
 “ධම්මෙසු ධම්මානුපස්සි විහරති” තිආදීසු (දී. නි. 2.373) නිස්සත්තනිප්පිවතායං.
 ස්වායම්ධාපි නිස්සත්තනිප්පිවතායමෙව වට්ටති.

වචනත්ථො පනෙත්ථ – කුච්ඡිතෙ පාපකෙ ධම්මෙ සලයන්ති වලයන්ති
 කම්මපෙත්ති විද්ධංසෙත්තිති කුසලා. කුච්ඡිතෙන වා ආකාරෙන සයන්තිති කුසා. තෙ
 අකුසලසංඛාරානෙ කුසෙ ලුනන්ති ඡිත්තන්තිති කුසලා. කුච්ඡිතානං වා සානතො
 තනුකරණතො ඕසානකරණතො ඤාණං කුසං නාම. තෙන කුසෙන ලාභබ්බාති

කුසලා; ගහෙනබ්බා පවත්තෙනබ්බාති අත්ථො. යථා වා කුසා උභයභාගගතං
 හත්ථප්පදෙසං ලුනන්ති, එවමීමෙපි උප්පන්තානුප්පන්තභාවෙන උභයභාගගතං
 කිලෙසපක්ඛං ලුනන්ති. තස්මා කුසා විය ලුනන්තීතිපි කුසලා. අත්තනො පන සභාවං
 ධාරෙන්තීති ධම්මා. ධාරියන්ති වා පච්චයෙහි, ධාරියන්ති වා යථාසභාවතොති ධම්මා.
 න කුසලා අකුසලා. මිත්තපට්ඨකං අමිත්තා විය, ලොභාදිපට්ඨකං අලොභාදයො
 විය ව, කුසලපට්ඨකං අත්ථො. න ඛ්‍යාකතාති අඛ්‍යාකතා, කුසලාකුසලභාවෙන
 අකථිතාති අත්ථො. තෙසු පන අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණා කුසලා,
 සාවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණා අකුසලා, අවිපාකලක්ඛණා අඛ්‍යාකතා.

කිං පනෙතාති ‘කුසලා’ ති වා ‘ධම්මා’ ති වාතිආදීති එකත්ථාති උදාහු
 නානත්ථාතීති? කිඤ්චෙත්ථ? යදි තාව එකත්ථාති ‘කුසලා ධම්මා’ ති ඉදං
 ‘කුසලාකුසලා’ තිචුත්තසදිසං භොති. අථ නානත්ථාති තිකදුකානං
 ඡක්කචතුක්කභාවො ආපජ්ජති පදානඤ්ච අසම්බන්ධො.

යථා හි ‘කුසලා’ ‘රූපං’ ‘වක්ඛුමා’ ති චුත්තෙ අත්ථවසෙන අඤ්ඤමඤ්ඤං
 අනොලොකෙන්තානං පදානං න කොචි සම්බන්ධො, එවමිධාපි පදානං
 අසම්බන්ධො ආපජ්ජති. පුබ්බාපරසම්බන්ධරහිතාති ව පදාති නිප්පයොජනාති නාම
 භොන්ති. යාපි වෙසා පරතො ‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’ ති පුච්ඡා, තායපි සද්ධිං
 විරොධො ආපජ්ජති. තෙව හි ධම්මා කුසලා; අථ ව පනිදං චුච්චති – කතමෙ ධම්මා
 ‘කුසලා’ ති. අපරො නයො – යදි එතාති එකත්ථාති, තිණ්ණං ‘ධම්මානං’ එකත්තා
 කුසලාදිනම්පි එකත්තං ආපජ්ජති. කුසලාදිපරානඤ්චි තිණ්ණම්පි ‘ධම්මානං’
 ධම්මභාවෙන එකත්තං. තස්මා ධම්මත්තයෙන සද්ධිං අත්ථනො නින්තානත්ථානං
 කුසලාදිනම්පි එකත්තං ආපජ්ජති. ‘යදෙව කුසලං, තං අකුසලං, තං අඛ්‍යාකත’න්ති.
 ‘අථාපි තිණ්ණං ධම්මානං එකත්තං න සම්පට්ඨිඡං, අඤ්ඤොව කුසලපරො ධම්මො,
 අඤ්ඤො අකුසලපරො ධම්මො, අඤ්ඤො අඛ්‍යාකතපරො ධම්මොති වදං, එවං
 සන්තෙ ධම්මො නාම භාවො, භාවතො ව අඤ්ඤො අභාවොති කුසලපරා
 භාවසඬ්ඛාතා ධම්මා අඤ්ඤො අකුසලපරො ධම්මො අභාවො සියා, තථා
 අඛ්‍යාකතපරො. තෙහි ව අඤ්ඤො කුසලපරොපි. එවං අභාවත්තං ආපන්නෙහි
 ධම්මෙහි අනඤ්ඤෙ කුසලාදයොපි අභාවායෙව සියු’න්ති.

සබ්බමෙතං අකාරණං. කස්මා? යථානුමතිවොභාරසිද්ධිතොති. වොභාරො හි
 යථා යථා අත්ථෙසු අනුමතො සම්පට්ඨිතො තථා තථෙව සිද්ධො. න වායං
 ‘කුසලා ධම්මා’ තිආදීසු කුසලපුබ්බො ධම්මාහිලාපො ධම්මපරො ව
 කුසලාහිලාපො, යථා ‘කුසලා කුසලා’ ති එවං, අත්තනො අත්ථවිසෙසාභාවෙන
 පණ්ඩිතෙහි සම්පට්ඨිතො; න ව ‘කුසලා’ ‘රූපං’ වක්ඛුමාසද්දා විය අඤ්ඤමඤ්ඤං
 අනොලොකිතත්ථභාවෙන. ‘කුසල’-සද්දො පනෙත්ථ
 අනවජ්ජසුඛවිපාකසඬ්ඛාතස්ස අත්ථස්ස ජොතකභාවෙන සම්පට්ඨිතො, ‘අකුසල’-
 සද්දො සාවජ්ජසුඛවිපාකත්ථජොතකත්තෙන, ‘අඛ්‍යාකත’-සද්දො
 අවිපාකත්ථජොතකත්තෙන, ‘ධම්ම’-සද්දො සභාවධාරණාදිඅත්ථජොතකත්තෙන.
 යො එතෙසං අඤ්ඤතරානන්තරෙ චුච්චමානො අත්තනො අත්ථසාමඤ්ඤං දීපෙති.

සබ්බෙව හි එතෙ සභාවධාරණාදිනා ලක්ඛණෙන ධම්මා. කුසලාදිසද්දා වාපි ධම්මසද්දස්ස පුරතො වුච්චමානා අත්තනො අත්තනො අත්ථවිසෙසං තස්ස දිපෙන්නි. ධම්මො හි කුසලො වා හොති අකුසලො වා අඛ්‍යාකතො වා. එවමෙන විසුං විසුං වුච්චමානා අත්තනො අත්තනො අත්ථමත්තදීපකත්තෙන සම්පට්ඨිතා. ධම්මසද්දෙන සහ වුච්චමානා අත්තනො අත්තනො අත්ථසාමඤ්ඤං අත්ථවිසෙසං වා දීපකත්තෙන ලොකෙ පණ්ඩිතෙහි සම්පට්ඨිතා. තස්මා යදෙනමෙත්ථ එකත්ථනානාත්ථං විකප්පෙත්වා දොසාරොපනකාරණං චුත්තං සබ්බමෙන අකාරණං. අයං තාව කුසලත්තිකස්ස අනුපුබ්බපදවණ්ණනා. ඉමිනාව නයෙන සෙසතිකදුකානම්පි නයො වෙදිතබ්බො. ඉතො පරං පන විසෙසමත්තමෙව චක්ඛාම.

2. සුඛය වෙදනායාතිආදීසු ‘සුඛ’-සද්දො තාව

සුඛවෙදනාසුඛමූලසුඛාරම්මණසුඛහෙතුසුඛපච්චයට්ඨානඅඛ්‍යාබජ්ඣනිබ්බානාදීසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “සුඛස්ස ච පභානා” තිආදීසු (දී. නි. 1.232) සුඛවෙදනායං දිස්සති. “සුඛො බුද්ධානං උප්පාදො” (ධ. ප. 194), “සුඛා විරාගතා ලොකෙ” තිආදීසු (උදා. 11; මහාව. 5) සුඛමූලෙ “යස්මා ච ඛො, මහාලී, රූපං සුඛං සුඛානුපතිතං සුඛාවක්කන්ත” ත්තිආදීසු (සං. නි. 3.60) සුඛාරම්මණෙ. “සුඛස්සෙතං, හික්ඛවෙ, අධිච්චනං යදිදං පුඤ්ඤානි” තිආදීසු (අ. නි. 7.62) සුඛහෙතූමිහි. “යාවඤ්චිදං, හික්ඛවෙ, න සුඛරං අක්ඛානෙන පාපුණ්ණං යාව සුඛා සග්ගා” (ම. නි. 3.255), “න තෙ සුඛං පජානන්ති යෙ න පස්සන්ති නන්දන” ත්තිආදීසු (සං. නි. 1.11) සුඛපච්චයට්ඨානෙන. “දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරා එතෙ ධම්මා” තිආදීසු (ම. නි. 1.82) අඛ්‍යාබජ්ඣෙ. “නිබ්බානං පරමං සුඛං” ත්තිආදීසු (ධ. ප. 203-204) නිබ්බානෙන. ඉධ පනායං සුඛවෙදනායමෙව දට්ඨබ්බො. ‘වෙදනා’-සද්දො “විදිතා වෙදනා උප්පජ්ජන්ති” තිආදීසු (ම. නි. 3.208) වෙදයිතස්මිංයෙව චත්තති.

‘දුක්ඛ’-සද්දො

දුක්ඛවෙදනාදුක්ඛචත්ථුදුක්ඛාරම්මණදුක්ඛපච්චයදුක්ඛපච්චයට්ඨානාදීසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “දුක්ඛස්ස ච පභානා” තිආදීසු දුක්ඛවෙදනායං දිස්සති. “ජාතිපි දුක්ඛා” තිආදීසු (දී. නි. 2.387; විහ. 190) දුක්ඛචත්ථුස්මිං. “යස්මා ච ඛො, මහාලී, රූපං දුක්ඛං දුක්ඛානුපතිතං දුක්ඛාවක්කන්ත” ත්තිආදීසු දුක්ඛාරම්මණෙ. “දුක්ඛො පාපස්ස උච්චයො” තිආදීසු (ධ. ප. 117) දුක්ඛපච්චයෙ. “යාවඤ්චිදං, හික්ඛවෙ, න සුඛරං අක්ඛානෙන පාපුණ්ණං යාව දුක්ඛා නිරයා” තිආදීසු (ම. නි. 3.250) දුක්ඛපච්චයට්ඨානෙන. ඉධ පනායං දුක්ඛවෙදනායමෙව දට්ඨබ්බො.

වචනත්ථො පනෙත්ථ – සුඛයතීති සුඛා. දුක්ඛයතීති දුක්ඛා. න දුක්ඛා න සුඛාති අදුක්ඛමසුඛා. ‘ම-කාරො පදසන්ධිවසෙන චුත්තො. සබ්බාපි ආරම්මණරසං වෙදයන්ති අනුභවන්තිති වෙදනා. තාසු ඉට්ඨානුභවනලක්ඛණා සුඛා, අනිට්ඨානුභවනලක්ඛණා දුක්ඛා, උභයවිපරිතානුභවනලක්ඛණා අදුක්ඛමසුඛා. යොපනායං තීසුපි පදෙසු ‘සම්පයුත්ත’-සද්දො, තස්සත්ථො – සමං පකාරෙහි යුත්තාති සම්පයුත්තා. කතරෙහි පකාරෙහිති? එකුප්පාදනාදීහි. “නත්ථි කෙචි ධම්මා කෙහිචි ධම්මෙහි සම්පයුත්තාති? ආමන්තා” ති හි ඉමස්ස පඤ්ඤාස්ස පටික්ඛෙපෙ

“නනු අත්ථි කෙවි ධම්මා කෙහිවි ධම්මෙහි සහගතා සහජාතා සංසට්ඨා එකුප්පාදා එකනිරොධා එකවත්ථුකා එකාරම්මණා”ති (කථා. 473) එවං එකුප්පාදනාදීනං වසෙන සම්පයොගත්ථො චුත්තො. ඉති ඉමෙහි එකුප්පාදනාදීහි සමං පකාරෙහි යුත්තාති සම්පයුත්තා.

3. විපාකත්තිකෙ අඤ්ඤමඤ්ඤවිසිට්ඨානං කුසලාකුසලානං පාකාති විපාකා. විපක්කභාවමාපන්නානං අරුපධම්මානමෙතං අධිවචනං. විපාකධම්මධම්මාති විපාකසභාවධම්මා. යථා ජාතිජරාසභාවා ජාතිජරාපකතිකා සත්තා ජාතිධම්මා ජරාධම්මාති චූච්චන්ති එවං විපාකජනකට්ඨෙත විපාකසභාවා විපාකපකතිකා ධම්මාති අත්ථො. තතියපදං උභයසභාවපටික්ඛෙපවසෙන චුත්තං.

4. උපාදිත්තූපාදානියත්තිකෙ ආරම්මණකරණවසෙන තණ්හාදිට්ඨිහි උපෙනෙන කම්මුනා ආදිත්තා, එලභාවෙන ගහිතාති උපාදිත්තා. ආරම්මණභාවං උපගන්ත්වා උපාදානසම්බන්ධෙන උපාදානානං හිතාති උපාදානියා. උපාදානස්ස ආරම්මණපච්චයභූතානමෙතං අධිවචනං. උපාදිණ්ණා ව තෙ උපාදානියා වාති උපාදිණ්ණූපාදානියා; සාසවකම්මනිබ්බත්තානං රූපාරූපධම්මානමෙතං අධිවචනං. ඉති ඉමිනා නයෙන සෙසපද්ද්වයෙපි පටිසෙධසහිතො අත්ථො වෙදිතබ්බො.

5. සංකිලිට්ඨසංකිලෙසිකත්තිකෙ සංකිලෙසෙතීති සංකිලෙසො, විබාධති, උපතාපෙති වාති අත්ථො. සංකිලෙසෙන සමන්නාගතාති සංකිලිට්ඨා. අත්තානං ආරම්මණං කත්වා පවත්තෙනෙත සංකිලෙසං අරහන්ති, සංකිලෙසෙ වා නියුත්තා, තස්ස ආරම්මණභාවානතික්කමනතොති සංකිලෙසිකා. සංකිලෙසස්ස ආරම්මණපච්චයභූතානමෙතං අධිවචනං. සංකිලිට්ඨා ව තෙ සංකිලෙසිකා වාති සංකිලිට්ඨසංකිලෙසිකා. සෙසපද්ද්වයෙපි පුරිමත්තිකෙ චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං.

6. විතක්කත්තිකෙ සම්පයොගවසෙන චත්තමානෙන සහ විතක්කෙන සවිතක්කා. සහ විචාරෙන සවිචාරා. සවිතක්කා ව තෙ සවිචාරා වාති සවිතක්කසවිචාරා. උභයරහිතා අවිතක්කඅවිචාරා. විතක්කවිචාරෙසු විචාරොව මත්තා, පමාණං, එතෙසන්ති විචාරමත්තා. විචාරතො උත්තරි විතක්කෙන සද්ධිං සම්පයොගං න ගච්ඡන්තිති අත්ථො. අවිතක්කා ව තෙ විචාරමත්තා වාති අවිතක්කවිචාරමත්තා.

7. පීතිත්තිකෙ පීතියා සහ එකුප්පාදාදිභාවං ගතාති පීතිසහගතා, පීතිසම්පයුත්තාති අත්ථො. සෙසපද්ද්වයෙපි එසෙව නයො. උපෙක්ඛාති චෙත්ථ අදුක්ඛමසුඛා වෙදනා චුත්තා. සා හි සුඛදුක්ඛාකාරප්පවත්තිං උපෙක්ඛති, මජ්ඣන්තාකාරසණ්ඨිතත්තා තෙනාකාරෙන පවත්තතිති උපෙක්ඛා. ඉති වෙදනාත්තිකතො පද්ද්වයමෙව ගහෙත්වා නිප්පීතිකස්ස සුඛස්ස සප්පීතිකසුඛතො විසෙසදස්සනවසෙන අයං තිකො චුත්තො.

8. දස්සනත්තිකෙ දස්සනෙනාති සොතාපත්තිමග්ගෙන. සො හි පයමං නිබ්බානං දස්සනතො දස්සනන්ති වුත්තො. ගොත්‍රභූ පන කිඤ්චාපි පයමතරං පස්සති, යථා පන රඤ්ඤො සන්තිකං කෙනවිදෙව කරණියෙන ආගතො පුරිසො දුරතොව රථිකාය වරන්තං හත්ථික්ඛන්ධගතං රාජානං දිස්වාපි ‘දිට්ඨො තෙ රාජා’ති පුට්ඨො දිස්වාපි කත්තබ්බකිච්චස්ස අකතත්තා ‘න පස්සාමි’ති ආහ. එවමෙව නිබ්බානං දිස්වාපි කත්තබ්බස්ස කිලෙසප්පභානස්සාභාවා න දස්සනන්ති වුවිච්ඡි. තඤ්ඤි ඤාණං මග්ගස්ස ආවජ්ජනට්ඨානෙ තිට්ඨති. භාවනායාති සෙසමග්ගත්තයෙන. සෙසමග්ගත්තයඤ්ඤි පයමමග්ගෙන දිට්ඨස්මිංයෙව ධම්මෙ භාවනාවසෙන උප්පජ්ජති, අදිට්ඨපුබ්බං කිඤ්චි න පස්සති, තස්මා භාවනාති වුවිච්ඡි. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපවසෙන වුත්තං.

9. තදනන්තරත්තිකෙ දස්සනෙන පභාතබ්බො හෙතු එතෙසන්ති දස්සනෙන පභාතබ්බහෙතුකා. දුතියපදෙපි එසෙව නයො. තතියපදෙ නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පභාතබ්බො හෙතු එතෙසන්ති එවමත්ථං අග්ගහෙත්වා නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පභාතබ්බො හෙතු එතෙසං අත්ථිති එවමත්ථො ගහෙතබ්බො. ඉතරථා හි අහෙතුකානං අග්ගහණං භවෙයා; හෙතුයෙව හි තෙසං නත්ථි යො දස්සනභාවනාහි පභාතබ්බො සියා. සහෙතුකෙසුපි හෙතුවජ්ජානං පභානං ආපජ්ජති, න හෙතුනං; හෙතුයෙව හි එතෙසං ‘නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පභාතබ්බො’ති වුත්තො, න තෙ ධම්මා. උභයමිපි චෙතං අනාධිප්පෙනං. තස්මා නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පභාතබ්බො හෙතු එතෙසං අත්ථිති නෙවදස්සනෙන නභාවනාය පභාතබ්බහෙතුකාති අයමත්ථො ගහෙතබ්බො.

10. ආවයගාමිත්තිකෙ කම්මකිලෙසෙහි ආවියතීති ආවයො. පටිසන්ධිවුතිගතිප්පචත්තානං එතං නාමං. තස්ස කාරණං හුත්වා නිප්ථාදනකභාවෙන තං ආවයං ගච්ඡන්ති, යස්ස වා පචත්තන්ති තං පුග්ගලං යථාවුත්තමෙව ආවයං ගමෙන්නීතිපි ආවයගාමිනො; සාසවකුසලාකුසලානං එතං අධිවචනං. තතො එව ආවයසඬ්ඛාතා වයා අපෙතත්තා, නිබ්බානං අපෙතං වයාති අපවයො. තං ආරම්මණං කත්වා පචත්තනතො අපවයං ගච්ඡන්ති අපවයගාමිනො; අරියමග්ගානමෙන අධිවචනං. අපිච පාකාරං ඉට්ඨකවඬ්ඞකී විය පචත්තං ආචින්නා ගච්ඡන්ති ආවයගාමිනො. තෙන චිතං චිතං ඉට්ඨකං විද්ධංසයමානො පුරිසො විය තදෙව පචත්තං අපචින්නා ගච්ඡන්ති අපවයගාමිනො. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපෙන වුත්තං.

11. සෙක්ඛත්තිකෙ තිසු සික්ඛාසු ජාතාති සෙක්ඛා. සත්තන්තං සෙක්ඛානං එතෙතිපි සෙක්ඛා. අපරියොසිතසික්ඛත්තා සයමෙව සික්ඛන්තීතිපි සෙක්ඛා. උපරි සික්ඛිතබ්බාභාවතො න සෙක්ඛාති අසෙක්ඛා. වුඩ්ඪිප්පත්තා වා සෙක්ඛාතිපි අසෙක්ඛා. අරහත්තඵලධම්මානං එතං අධිවචනං. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපෙන වුත්තං.

12. පරිත්තත්තිකෙ සමන්තතො ඛණ්ඩිතත්තා අප්පමත්තකං පරිත්තන්ති වුවවති; ‘පරිත්තං ගොමයපිණ්ඩ’න්තිආදීසු (සං. නි. 3.96) විය. ඉමෙපි අප්පානුභාවතාය පරිත්තා වියාති පරිත්තා; කාමාවචරධම්මානමෙතං අධිවචනං. කිලෙසවික්ඛම්භනසමත්ථතාය විපුලඵලතාය දීඝසන්නානතාය ච මහන්තභාවං ගතා, මහන්තෙහි වා උළාරවිජන්දවීරියවිත්තපඤ්ඤෙහි ගතා පටිපන්නානිපි මහග්ගතා. පමාණකරා ධම්මා රාගාදයො පමාණං නාම. ආරම්මණතො වා සම්පයොගතො වා නත්ථි ඵතෙසං පමාණං, පමාණස්ස ච පටිපක්ඛාති අප්පමාණා.

13. පරිත්තාරම්මණත්තිකෙ පරිත්තං ආරම්මණං ඵතෙසන්ති පරිත්තාරම්මණා. සෙසපද්ද්වයෙපි ඵසෙව නයො.

14. භීතත්තිකෙ භීතාති ලාමකා අකුසලා ධම්මා. භීතප්පණිතානං මජ්ඣෙ හවාති මජ්ඣමා. අවසෙසා තෙභූමකා ධම්මා උත්තමට්ඨෙත අතප්පකට්ඨෙත ච පණිතා; ලොකුත්තරා ධම්මා.

15. මිච්ඡත්තත්තිකෙ ‘භික්ඛුබාවහා මෙ හවිස්සන්ති’ ති ඵවං ආසිසිතාපි තථා අභාවතො, ‘අසුභාදීසුයෙව සුභ’න්තිආදි විපරීතප්පවත්තිතො ච මිච්ඡාසභාවාති **මිච්ඡත්තා;** විපාකදානෙ සති ඛන්ධහෙදානන්තරමෙව විපාකදානතො නියතා; මිච්ඡත්තා ච තෙ නියතා වාති **මිච්ඡත්තනියතා.** චුත්තවිපරීතෙන අත්ථෙත සම්මාසභාවාති **සම්මත්තා;** සම්මත්තා ච තෙ නියතා ච අනන්තරමෙව ඵලදානෙනාති **සම්මත්තනියතා.** උභයථාපි න නියතාති අනියතා.

16. මග්ගාරම්මණත්තිකෙ නිබ්බානං මග්ගති, ගවෙසති, කිලෙසෙ වා මාරෙන්නො ගච්ඡතිති මග්ගො. මග්ගො ආරම්මණං ඵතෙසන්ති **මග්ගාරම්මණා.** අට්ඨඨගිකොපි මග්ගො පච්චයට්ඨෙත ඵතෙසං හෙතුති මග්ගහෙතුකා. මග්ගසම්පයුත්තා වා හෙතු මග්ගෙ වා හෙතුති මග්ගහෙතු. තෙ ඵතෙසං හෙතුතිපි මග්ගහෙතුකා. සම්මාදිට්ඨි සයං මග්ගො වෙව හෙතු ව. ඉති මග්ගො හෙතු ඵතෙසන්තිපි මග්ගහෙතුකා. අභිභවිත්වා පවත්තනට්ඨෙත මග්ගො අධිපති ඵතෙසන්ති **මග්ගාධිපතිතො.**

17. උප්පන්නත්තිකෙ උප්පාදතො පට්ඨාය යාව භඩ්ගා උද්ධං පන්නා ගතා පවත්තාති උප්පන්නා. න උප්පන්නාති අනුප්පන්නා. පරිනිට්ඨිතකාරණෙකදෙසත්තා අවස්සං උප්පජ්ජිස්සන්තිති උප්පාදිතො.

18. අතීතත්තිකෙ අත්තතො සභාවං උප්පාදාදික්ඛණං වා පත්වා අතික්කන්තාති අතීතා. තද්දුභයමිපි න ආගතාති අනාගතා. තං තං කාරණං පටිච්ච උප්පන්නාති පච්චුප්පන්නා.

19. අනන්තරත්තිකෙ අතීතං ආරම්මණං ඵතෙසන්ති අතීතාරම්මණා. සෙසපද්ද්වයෙපි ඵසෙව නයො.

20. අප්ඤ්ඤානන්ධකො ‘ඵචං පචත්තමානා මයං අත්තා’ති ගහණං, ‘ගම්ප්සාමා’ති ඉමිනා විය අධිප්පායෙන අත්තානං අධිකාරං කත්වා පචත්තාති අප්ඤ්ඤානං. ‘අප්ඤ්ඤා’-සද්දො පනායං ගොවරජ්ඣාත්තෙ නියකප්ඤ්ඤාත්තෙ අප්ඤ්ඤානප්ඤ්ඤාත්තෙ විසයප්ඤ්ඤාත්තෙති වතුසු අත්ථෙපු දිස්සති. ‘‘තෙනානන්ද, හික්ඛුනා තස්මිංයෙව පුරිමස්මිං සමාධිනිමිත්තෙ අප්ඤ්ඤානමෙව චිත්තං සංශ්ඨපෙතබ්බං’’ (ම. නි. 3.188), ‘‘අප්ඤ්ඤාතරතො සමාහිතො’’තිආදීසු (ධ. ප. 362) හි අයං ගොවරජ්ඣාත්තෙ දිස්සති. ‘‘අප්ඤ්ඤාතං සම්පසාදනං’’ (දී. නි. 1.228; ධ. ස. 161), ‘‘අප්ඤ්ඤාතං වා ධම්මෙසු ධම්මානුපස්සි විහරති’’තිආදීසු (දී. නි. 2.373) නියකප්ඤ්ඤාත්තෙ. ‘‘ඡ අප්ඤ්ඤාතිකානි ආයතනානි’’තිආදීසු (ම. නි. 3.304) අප්ඤ්ඤානප්ඤ්ඤාත්තෙ. ‘‘අයං බො පනානන්ද, විහාරො තථාගතෙන අභිසම්බුද්ධො යදිදං සබ්බනිමිත්තානං අමනසිකාරා අප්ඤ්ඤාතං සුඤ්ඤතං උපසම්පජ්ජ විහරති’’තිආදීසු (ම. නි. 3.187) විසයප්ඤ්ඤාත්තෙ; ඉස්සරියට්ඨානෙති අත්ථො. ඵලසමාපත්ති හි බුද්ධානං ඉස්සරියට්ඨානං නාම. ඉධ පන නියකප්ඤ්ඤාත්තෙ අධිප්පෙනො. තස්මා අත්තතො සත්තානෙ පචත්තා පාටිපුග්ගලිකා ධම්මා අප්ඤ්ඤානාති වෙදිතබ්බා. තතො බාහිරභූතා පන ඉන්ද්‍රියබද්ධා වා අනින්ද්‍රියබද්ධා වා බහිද්ධා නාම. තතියපදං තද්වයවසෙන වුත්තං.

21. අනන්තරත්තකො තෙයෙව තිප්පකාරෙපි ධම්මෙ ආරම්මණං කත්වා පචත්තනවසෙන වුත්තො.

22. සනිදස්සනත්තකො දට්ඨබ්බභාවසඬ්ඛාතෙන සහ නිදස්සනෙනාති සනිදස්සනා. පටිගනනභාවසඬ්ඛාතෙන සහ පටිසෙනාති සප්පට්ඨා. සනිදස්සනා ව තෙ සප්පට්ඨා වාති සනිදස්සනසප්පට්ඨා. නත්ථි ඵතෙසං දට්ඨබ්බභාවසඬ්ඛාතං නිදස්සනන්ති අනිදස්සනා. අනිදස්සනා ව තෙ වුත්තනෙයෙනෙව සප්පට්ඨා වාති අනිදස්සනසප්පට්ඨා. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපෙන වුත්තං. අයං තාව තිකමාතිකාය අනුපුබ්බපදවණ්ණනා.

තිකමාතිකාපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකමාතිකාපදවණ්ණනා

1-6. දුකමාතිකායං පන තිකෙසු අනාගතපදවණ්ණනංයෙව කරිස්සාම. හෙතුගොච්ඡකෙ තාව හෙතුධම්මාති මූලට්ඨෙන හෙතුසඬ්ඛාතා ධම්මා. හෙතු ධම්මාතිපි පායො. න හෙතුති තෙසංයෙව පටික්ඛෙපවචනං. සම්පයොගතො පචත්තෙන සහ හෙතුනාති සහෙතුකා. තථෙව පචත්තො නත්ථි ඵතෙසං හෙතුති අහෙතුකා. ඵකුප්පාදාදිතාය හෙතුනා සම්පයුත්තාති හෙතුසම්පයුත්තා. හෙතුනා විප්පයුත්තාති හෙතුවිප්පයුත්තා. ඉමෙසං ද්විත්තමිපි දුකානං කිඤ්චාපි අත්ථතො නානත්තං නත්ථි, දෙසනාවිලාසෙන පන තථා බුජ්ඣාත්තානං වා පුග්ගලානං අප්ඤ්ඤාසයවසෙන වුත්තා. තතො පරං පඨමදුකං දුතියතතියෙහි සද්ධිං යොජෙත්වා තෙසං ‘හෙතු න හෙතු’තිආදීනං පදානං වසෙන යථාසම්භවතො අපරෙපි තයො දුකා

වුත්තා. තත්ථ යථෙව ‘හෙතු වෙව ධම්මා සහෙතුකා වා’ති එතං සම්භවති, තථා ‘හෙතු වෙව ධම්මා අහෙතුකා වා’ති ඉදම්පි. යථා ව ‘සහෙතුකා වෙව ධම්මා න ව හෙතු’ති එතං සම්භවති, තථා ‘අහෙතුකා වෙව ධම්මා න ව හෙතු’ති ඉදම්පි. හෙතුසම්පයුත්තදුකෙන සද්ධිං යොජනායපි එසෙව නයො.

තත්‍ර යදෙන ‘න හෙතු ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි’ති සිද්ධෙ, ‘න හෙතු ඛො පන ධම්මා’ති අතිරික්තං ‘ඛො පනා’ති පදං වුත්තං, තස්ස වසෙන අයං අතිරෙකත්ථො සචගහිතොති වෙදිතඛිඛො. කථං? න කෙවලං ‘න හෙතු ධම්මා අථ ඛො අඤ්ඤෙපි න ව සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි ඉච්චෙව, අථ ඛො අඤ්ඤාපිති. ඉදං වුත්තං හොති – යථෙව හි ‘න හෙතු ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි’, එවං ‘හෙතු ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි’. යථා ව ‘න හෙතු ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි’, එවං ‘න හෙතු ධම්මා හෙතුසම්පයුත්තාපි හෙතුවිජ්ජයුත්තාපි’ති.

7-13. වුළුත්තරදුකෙසු අත්තනො නිජ්ජාදකෙන සහ පච්චයෙනාති සජ්ජව්වයා. නත්ථි එතෙසං උජ්ජාදෙ වා ධීතියං වා පච්චයොති අජ්ජව්වයා. පච්චයෙහි සමාගන්ත්වා කතාති සච්ඛතා. න සච්ඛතාති අසච්ඛතා. අවිනිබ්භොගවසෙන රූපං එතෙසං අත්ථිති රූපිනො. තථාච්ච නත්ථි එතෙසං රූපන්ති අරූපිනො. රූජ්ජනලක්ඛණං වා රූපං; තං එතෙසං අත්ථිති රූපිනො. න රූපිනො අරූපිනො. ලොකියා ධම්මාති ලොකො වුච්චති ලුප්ජනපලුප්ජනට්ඨෙන වට්ටං; තස්මිං පරියාපන්තභාවෙන ලොකෙ නියුත්තාති ලොකියා. තතො උත්තිණ්ණොති උත්තරා; ලොකෙ අපරියාපන්තභාවෙන ලොකතො උත්තරාති ලොකුත්තරා. කෙනචි විඤ්ඤායාති චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදියු කෙනචි එකෙන චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන වා සොතවිඤ්ඤාණෙන වා විජානිතඛිඛා. කෙනචි න විඤ්ඤායාති තෙනෙව චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන වා සොතවිඤ්ඤාණෙන වා න විජානිතඛිඛා. එවං සන්තෙ ද්විත්තම්පි පදානං අත්ථනානත්තතො දුකො හොති.

14-19. ආසවගොච්ඡකෙ ආසවන්තීති ආසවා. චක්ඛුතොපි...පෙ.... මනතොපි සන්දන්ති පවත්තන්තීති වුත්තං හොති. ධම්මතො යාව ගොත්‍රභුං, ඔකාසතො යාව භවගං සවන්තීති වා ආසවා. එතෙ ධම්මෙ එතඤ්ච ඔකාසං අන්තොකරිත්වා පවත්තන්තීති අත්ථො. අන්තොකරණත්ථො හි අයං ‘ආ’කාරො. විරපාරිවාසියට්ඨෙන මදිරාදයො ආසවා. ආසවා වියාතිපි ආසවා. ලොකස්මිඤ්ඤි විරපාරිවාසිකා මදිරාදයො ආසවාති වුච්චන්ති. යදි ව විරපාරිවාසියට්ඨෙන ආසවා, එතෙයෙව භවිතුමරහන්ති. වුත්තඤ්ඤෙන – ‘පුරිමා, හික්ඛවෙ, කොටි න පඤ්ඤායති අවිජ්ජාය, ඉතො පුබ්බෙ අවිජ්ජා නාහොසි’තිආදි (අ. නි. 10.61). ආයතං වා සංසාරදුක්ඛං සවන්ති පසවන්තීතිපි ආසවා. තතො අඤ්ඤෙ නො ආසවා නාම. අත්තානං ආරම්මණං කත්වා පවත්තෙහි සහ ආසවෙහිති සාසවා. එවං පවත්තමානා නත්ථි එතෙසං ආසවාති අනාසවා. සෙසං හෙතුගොච්ඡකෙ වුත්තනායෙන වෙදිතඛිඛං. අයං පන විසෙසො – යථා තත්ථ ‘න හෙතු ඛො පන ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපිති අයං ඔසානදුකො පට්ඨකස්ස දුතියපදං ආදිම්භි යපෙත්වා වුත්තො, එවං ඉධ ‘නො ආසවා ඛො පන ධම්මා සාසවාපි අනාසවාපි’ති න

වුත්තො. කිඤ්චාපි න වුත්තො, අථ ඛො අයඤ්ච අඤ්ඤො ච හෙදො තත්ථ
වුත්තනසෙනෙව වෙදිතඛිබ්බො.

20-25. සංයොජනගොච්ඡකෙ යස්ස සංවිජ්ජන්ති, තං පුග්ගලං වට්ටස්මි.
සංයොජෙන්ති ඛන්ධන්ති සංයොජනා. තතො අඤ්ඤො නො සංයොජනා නාම.
ආරම්මණභාවං උපගන්ත්වා සංයොජනසම්ඛන්ධනෙ සංයොජනානං හිතාති
සංයොජනියා. සංයොජනස්ස ආරම්මණපච්චයභූතානං එතං අධිවචනං. න
සංයොජනියා අසංයොජනියා. සෙසං හෙතුගොච්ඡකෙ වුත්තනසෙනෙව
යොජෙතඛිබ්බං.

26-31. ගන්ථගොච්ඡකෙ යස්ස සංවිජ්ජන්ති තං වුතිපට්ඨන්ධිවසෙන වට්ටස්මි.
ගන්ථෙන්ති සටෙන්ති ගන්ථා. තතො අඤ්ඤො නො ගන්ථා.
ආරම්මණකරණවසෙන ගන්ථෙහි ගන්ථිතඛිබ්බාති ගන්ථනියා. සෙසං
හෙතුගොච්ඡකෙ වුත්තනසෙනෙව යොජෙතඛිබ්බං. යථා ච ඉධ, එවං ඉතො පරෙසුපි
වුත්තාවසෙසං තත්ථ තත්ථ වුත්තනසෙනෙව වෙදිතඛිබ්බං.

32-37. ඔසගොච්ඡකෙ යස්ස සංවිජ්ජන්ති තං වට්ටස්මිංයෙව ඔහනන්ති
ඔසිදාපෙන්ති ඔසා. ආරම්මණං කත්වා අතික්කමනීයතො ඔසෙහි
අතික්කමිතඛිබ්බාති ඔසනියා. ඔසානං ආරම්මණධම්මා එව වෙදිතඛිබ්බා.

38-43. යොගගොච්ඡකෙ වට්ටස්මිං යොජෙන්ති යොගා. යොගනියා ඔසනියා
විය වෙදිතඛිබ්බා.

44-49. නිවරණගොච්ඡකෙ චිත්තං නිවරන්ති පරියොනන්ධන්ති නිවරණා.
නිවරණියා සංයොජනියා විය වෙදිතඛිබ්බා.

50-54. පරාමාසගොච්ඡකෙ ධම්මානං යථාභූතං අනිච්චාදිආකාරං අතික්කමිත්වා
'නිච්ච'න්ති ආදිවසෙන පවත්තමානා පරතො ආමසන්ති පරාමාසා. පරාමාසෙහි
ආරම්මණකරණවසෙන පරාමට්ඨන්තා පරාමට්ඨා.

55-68. මහන්තරුදුකෙසු ආරම්මණං අග්ගහෙත්වා අප්පචත්තිතො සහ
ආරම්මණෙනාති සාරම්මණා. නත්ථි එතෙසං ආරම්මණන්ති අනාරම්මණා.
චිත්තනට්ඨෙන චිත්තා, විචිත්තට්ඨෙන වා චිත්තා. අවිජ්ජයොගවසෙන වෙනසි
නියුත්තාති වෙනසිකා. නිරන්තරභාවුපගමනතාය, උප්පාදතො යාච හඬගා, චිත්තෙන
සංසට්ඨාති චිත්තසංසට්ඨා. එකතො වත්තමානාපි නිරන්තරභාවං අනුපගමනතාය
චිත්තෙන විසංසට්ඨාති චිත්තවිසංසට්ඨා. සමුට්ඨහන්ති එතෙනාති සමුට්ඨානං. චිත්තං
සමුට්ඨානං එතෙසන්ති චිත්තසමුට්ඨානා. සහ භවන්ති සහභූතො. චිත්තෙන
සහභූතො චිත්තසහභූතො. අනුපරිචත්තන්ති අනුපරිචත්තිතො. කිං
අනුපරිචත්තන්ති? චිත්තං. චිත්තස්ස අනුපරිචත්තිතො චිත්තානුපරිචත්තිතො.
චිත්තසංසට්ඨා ච තෙ චිත්තසමුට්ඨානා වාති චිත්තසංසට්ඨසමුට්ඨානා. චිත්තසංසට්ඨා
ච තෙ චිත්තසමුට්ඨානා ච චිත්තසහභූතො එව වාති

විත්තසංසට්ඨසමුට්ඨානසහභූතො. විත්තසංසට්ඨා ව තෙ විත්තසමුට්ඨානා ව විත්තානුපරිවත්තිනො ඵව වාති විත්තසංසට්ඨසමුට්ඨානානුපරිවත්තිනො. සෙසානි සබ්බපදානි චුත්තපදානං පටික්ඛෙපවසෙන වෙදිතබ්බානි. අජ්ඣත්තජ්ඣත්තං සන්ධාය අජ්ඣත්තත්තිකෙ චුත්තවසෙන අජ්ඣත්තාව අජ්ඣත්තිකා. තතො ඛණිභූතාති බාහිරා. උපාදියන්තෙව භූතාති, න භූතාති විය උපාදියන්තිති උපාදා. න උපාදියන්තෙවාති නොඋපාදා.

69-74. උපාදානගොච්ඡකෙ භූසං ආදියන්තිති උපාදානා; දළ්භග්ගාහං ගණ්හන්තිති අත්ථො. තතො අඤ්ඤෙ නොඋපාදානා.

75-82. කිලෙසගොච්ඡකෙ සංකිලිට්ඨත්තිකෙ චුත්තනයෙනෙව අත්ථො වෙදිතබ්බො.

83-100. පිට්ඨිදුකෙසු කාමෙ අවචරන්තිති කාමාවචරා රූපෙ අවචරන්තිති රූපාවචරා. අරූපෙ අවචරන්තිති අරූපාවචරා. අයමෙත්ථ සඬ්ඛෙපො. විත්ථාරො පන පරතො ආවි භවිස්සති. තෙභූමකවට්ටෙ පරියාපන්තා අන්තොගධාති පරියාපන්තා. තස්මිං න පරියාපන්තාති අපරියාපන්තා. වට්ටමුලං ඡිත්තදන්තා නිබ්බානං ආරම්මණං කත්වා වට්ටතො නියායන්තිති නියායානිකා. ඉමිනා ලක්ඛණෙන න නියායන්තිති අනියායානිකා. චූතියා වා අත්තතො වා පවත්තියා අනන්තරං ඵලදානෙ නියතත්තා නියතා. තථා අනියතත්තා අනියතා. අඤ්ඤෙ ධම්මෙ උත්තරන්ති පජ්ඣන්තිති උත්තරා. අත්තානං උත්තරිතුං සමත්ථෙහි සහ උත්තරෙහිති සඋත්තරා. නත්ථි ඵතෙසං උත්තරාති අනුත්තරා. රණන්ති ඵතෙහිති රණා; යෙහි අභිභූතා සත්තා නානස්පකාරෙන කන්දන්ති පරිදෙවන්ති, තෙසං රාගාදීනං ඵතං අධිවචනං. සම්පයොගවසෙන පහානෙකට්ඨතාවසෙන ව සහ රණෙහිති සරණා. තෙනාකාරෙන නත්ථි ඵතෙසං රණාති අරණා.

සුත්තන්තිකදුකමාතිකාපදවණ්ණනා

101-108. සුත්තන්තිකදුකෙසු සම්පයොගවසෙන විජ්ජං භජන්තිති විජ්ජාභාගිනො; විජ්ජාභාගෙ විජ්ජාකොට්ඨාසෙ චත්තන්තිතිපි විජ්ජාභාගිනො. තත්ථ විපස්සනාඤ්ඤාණං, මනොමයිද්ධි, ඡ අභිඤ්ඤාති අට්ඨ විජ්ජා. පුරිමෙන අත්ථෙත නාහි සම්පයුත්තධම්මාපි විජ්ජාභාගිනො. පච්ඡිමෙන අත්ථෙත නාසු යා කාචි ඵකා විජ්ජා විජ්ජා. සෙසා විජ්ජාභාගිනොති. ඵවං විජ්ජාපි විජ්ජාය සම්පයුත්තධම්මාපි විජ්ජාභාගිනොත්ථෙව වෙදිතබ්බො. ඉධ පන සම්පයුත්තධම්මාව අධිජ්ජෙතා. සම්පයොගවසෙනෙව අවිජ්ජං භජන්තිති අවිජ්ජාභාගිනො. අවිජ්ජාභාගෙ අවිජ්ජාකොට්ඨාසෙ චත්තන්තිතිපි අවිජ්ජාභාගිනො. තත්ථ දුක්ඛපට්ඨිඡාදකං තමො සමුදයාදිපට්ඨිඡාදකන්ති චතස්සො අවිජ්ජා. පුරිමනයෙනෙව නාහි සම්පයුත්තධම්මාපි අවිජ්ජාභාගිනො. නාසු යා කාචි ඵකා අවිජ්ජා අවිජ්ජා. සෙසා අවිජ්ජාභාගිනොති. ඵවං අවිජ්ජාපි අවිජ්ජාය සම්පයුත්තධම්මාපි අවිජ්ජාභාගිනොත්ථෙව වෙදිතබ්බො. ඉධ පන සම්පයුත්තධම්මාව අධිජ්ජෙතා.

පුත අනඡ්ඤාත්ථරණභාවෙන කිලෙසන්ධකාරං විද්ධංසෙතුං අසමත්ථතාය විජ්ජු උපමා එතෙසන්ති විජ්ජුපමා. නිස්සෙසං විද්ධංසනසමත්ථතාය වජිරං උපමා එතෙසන්ති වජිරුපමා. බාලෙසු ධීතත්තා යත්ථ ධීතා තදුපවාරෙන බාලා. පණ්ඩිතෙසු ධීතත්තා පණ්ඩිතා. බාලකරත්තා වා බාලා, පණ්ඩිතකරත්තා පණ්ඩිතා. කණ්භාති කාළකා, චිත්තස්ස අපහස්සරභාවකරණා. සුක්කාති ඔදාතා, චිත්තස්ස පහස්සරභාවකරණා. කණ්භාහිජාතිහෙතුතො වා කණ්භා; සුක්කාහිජාතිහෙතුතො සුක්කා. ඉධ වෙව සම්පරායෙ ව තපෙන්නීති තපනීයා. න තපනීයා අතපනීයා.

අධිවචනදුකාදයො තයො අත්ථතො නින්නානාකරණා; බ්‍යඤ්ජනමෙවෙන්ථ නානං. සිරිවඩ්ඪකො ධනවඩ්ඪකොති ආදයො හි වචනමත්තමෙව අධිකාරං කත්වා පවත්තා අධිවචනා නාම. අධිවචනානං පථා අධිවචනපථා. ‘අභිසඬ්ඛරොත්තීති ඛො, හික්ඛවෙ, තස්මා සඬ්ඛාරා’ති (සං. නි. 3.79) එවං නිද්ධාරෙන්වා සහෙතුකං කත්වා වුවචමානා අභිලාපා නිරුත්ති නාම. නිරුත්තීනං පථා නිරුත්තිපථා. තක්කො විතක්කො සඬ්ඛජ්ජොති (ධ. ස. 7) එවං තෙන තෙන පකාරෙන ඤාපනතො පඤ්ඤත්ති නාම. පඤ්ඤත්තීනං පථා පඤ්ඤත්තිපථා. එත්ථ ව එකං දුකං වත්වාපි ඉතරෙසං වචනෙ පයොජනං හෙතුගොච්ඡකෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

109-118. නාමරූපදුකෙ නාමකරණට්ඨේන නමනට්ඨේන නාමනට්ඨේන ව නාමං. රූප්පනට්ඨේන රූපං. අයමෙත්ථ සඬ්ඛෙපො. විත්ථාරො පන නික්ඛෙපකණ්ඨෙ ආචි හවිස්සති. අවිජ්ජාති දුක්ඛාදිසු අඤ්ඤාණං. භවතණ්භාති භවපත්ථනා. භවදිට්ඨිති භවො වුවචති සස්සතං; සස්සතවසෙන උප්පජ්ජනදිට්ඨි. විභවදිට්ඨිති විභවො වුවචති උච්ඡේදං; උච්ඡේදවසෙන උප්පජ්ජනදිට්ඨි. සස්සතො අත්තා ව ලොකො වාති පවත්තා දිට්ඨි සස්සතදිට්ඨි. උච්ඡජ්ජිස්සතිති පවත්තා දිට්ඨි උච්ඡේදදිට්ඨි. අන්තවාති පවත්තා දිට්ඨි අන්තවාදිට්ඨි. අනන්තවාති පවත්තා දිට්ඨි අනන්තවාදිට්ඨි. පුබ්බන්තං අනුගතා දිට්ඨි පුබ්බන්තානුදිට්ඨි. අපරන්තං අනුගතා දිට්ඨි අපරන්තානුදිට්ඨි. අභිරිකන්ති යං න භිරියති භිරියිතබ්බෙනාති (ධ. ස. 387) එවං විත්ථාරිතා නිල්ලජ්ජතා. අනොත්තජ්ජන්ති යං න ඔත්තජ්ජති ඔත්තජ්ජිතබ්බෙනාති එවං විත්ථාරිතො අභායනකආකාරො. භිරියනා භිරී, ඔත්තජ්ජනා ඔත්තජ්ජං. දොවචස්සතාදිසු දුක්ඛං වචො එතස්මිං විජ්ජට්ඨකුලගාහිමිහි විපච්චනීකසාතෙ අනාදරෙ පුග්ගලෙති දුබ්බවො. තස්ස කම්මං දොවචස්සං. තස්ස භාවො දොවචස්සතා. පාපා අස්සද්ධාදයො පුග්ගලා එතස්ස මිත්තාති පාපමිත්තො; තස්ස භාවො පාපමිත්තතා. සොවචස්සතා ව කල්‍යාණමිත්තතා ව වුත්තපට්ඨකන්තයෙන වෙදිතබ්බා.

119-123. ‘පඤ්චපි ආපත්තික්ඛන්ධා ආපත්තියො, සත්තපි ආපත්තික්ඛන්ධා ආපත්තියො’ති (ධ. ස. 1336) එවං වුත්තාසු ආපත්තිසු කුසලභාවො ආපත්තිකුසලතා. තාහි ආපත්තීහි වුට්ඨානෙ කුසලභාවො ආපත්තිවුට්ඨානකුසලතා. සමාපත්තිසු කුසලභාවො සමාපත්තිකුසලතා. සමාපත්තීනං අප්පනාපරිච්ඡේදපඤ්ඤායෙන අධිවචනං. සමාපත්තීහි වුට්ඨානෙ කුසලභාවො සමාපත්තිවුට්ඨානකුසලතා. අට්ඨාරසසු ධාතුසු කුසලභාවො ධාතුකුසලතා.

තාසංයෙව ධාතුනං මනසිකාරෙ කුසලභාවො මනසිකාරකුසලතා. චක්ඛායතනාදීසු කුසලභාවො ආයතනකුසලතා. ද්වාදසභිගෙ පටිච්චසමුප්පාදෙ කුසලභාවො පටිච්චසමුප්පාදකුසලතා. තස්මිං තස්මිං යානෙ කුසලභාවො යානකුසලතා. යානන්ති කාරණං වුව්චති. තස්මිඤ්ඤි තදායත්තවුත්තිතාය එලං තිට්ඨති නාම, තස්මා යානන්ති වුත්තං. අට්ඨානෙ කුසලභාවො අට්ඨානකුසලතා.

124-134. උජුභාවො අජ්ජවො. මුදුභාවො මද්දවො. අධිවාසනසඤ්ඤානො ඛමනභාවො ඛන්ති. සුරතස්ස භාවො සොරච්චං. සම්මොදකමුදුභාවසඤ්ඤානො සබ්බභාවො සාබ්බං. යථා පරෙහි සද්ධිං අත්තනො ඡද්දං න හොති එවං ධම්මාමිසෙහි පටිසන්ථරණං පටිසන්ථාරො. ඉන්ද්‍රියසංවරහෙදසඤ්ඤානො මනච්ඡට්ඨෙසු ඉන්ද්‍රියෙසු අගුත්තද්වාරභාවො ඉන්ද්‍රියෙසු අගුත්තද්වාරතා. පටිග්ගහණපරිභොගවසෙන හොජනෙ මත්තං අජානනභාවො හොජනෙ අමත්තඤ්ඤාතා. අනන්තරදුකො වුත්තපටිපක්ඛනයෙන වෙදිතබ්බො. සතිවිජ්ජවාසසඤ්ඤානො මුට්ඨස්සතිභාවො මුට්ඨස්සච්චං. අසම්පජානනභාවො අසම්පජඤ්ඤං. සරතීති සති. සම්පජානාතීති සම්පජඤ්ඤං. අප්පටිසඤ්ඤානො අකම්පනට්ඨෙත පටිසඤ්ඤානසඤ්ඤාතං බලං පටිසඤ්ඤානබලං. වීරියසිසෙන සත්ත ඛොජ්ඣාසිගෙ භාවෙන්තස්ස උප්පන්නං බලං භාවනාබලං. පච්චනිකධම්මෙ සමෙතිති සමථො. අනිච්චාදිවසෙන විච්ඤාන ආකාරෙන පස්සතිති විපස්සනා. සමථොව තං ආකාරං ගහෙත්වා පුන පවත්තෙතබ්බස්ස සමථස්ස නිමිත්තවසෙන සමථනිමිත්තං. පග්ගාහනිමිත්තෙපි එසෙව නයො. සම්පයුත්තධම්මෙ පග්ගණ්හාතීති පග්ගාහො. න වික්ඛිපතීති අවික්ඛෙපො.

135-142. සීලවිනාසිකා අසංවරසඤ්ඤාතා සීලස්ස විපත්ති සීලවිපත්ති. සම්මාදිට්ඨිවිනාසිකා මිච්ඡාදිට්ඨිසඤ්ඤාතා දිට්ඨියා විපත්ති දිට්ඨිවිපත්ති. සොරච්චමෙව සීලස්ස සම්පාදනතො සීලපරිපූරණතො සීලස්ස සම්පදාති සීලසම්පදා. දිට්ඨිපාරිපූරිභූතං ඤාණං දිට්ඨියා සම්පදාති දිට්ඨිසම්පදා. විසුද්ධිභාවං සම්පත්තා සීලසඤ්ඤාතා සීලස්ස විසුද්ධි, සීලවිසුද්ධි. නිබ්බානසඤ්ඤාතං විසුද්ධිං පාපෙතුං සමත්ථා, දස්සනසඤ්ඤාතා, දිට්ඨියා විසුද්ධි දිට්ඨිවිසුද්ධි. දිට්ඨිවිසුද්ධි ඛො පන යථාදිට්ඨස්ස ව පධානන්ති කම්මස්සකතඤ්ඤාණාදිසඤ්ඤාතා දිට්ඨිවිසුද්ධි චෙව යථාදිට්ඨස්ස ව අනුරූපදිට්ඨස්ස කල්‍යාණදිට්ඨස්ස තංසම්පයුත්තමෙව පධානං. සංවෙගොති ජාතිආදීනි පටිච්ච උප්පන්නහයසඤ්ඤාතං සංවිජ්ජනං. සංවෙජනියට්ඨානන්ති සංවෙගජනකං ජාතිආදිකාරණං. සංවිග්ගස්ස ව යොනිසොපධානන්ති එවං සංවෙගජනස්ස උපායපධානං. අසන්තුට්ඨිතා ව කුසලෙසු ධම්මෙසුති කුසලධම්මපූරණෙ අසන්තුට්ඨිභාවො. අප්පට්ඨානිතා ව පධානස්මිත්ති අරහත්තං අපත්වා පධානස්මිං අනිවත්තනතා අනොසක්කනතා. විජානනතො විජ්ජා. විමුච්චනතො විමුත්ති. ඛයෙ ඤාණන්ති කිලෙසක්ඛයකරෙ අරියමග්ගෙ ඤාණං. අනුප්පාදෙ ඤාණන්ති පටිසන්ධිවසෙන අනුප්පාදභූතෙ තංතංග්ගවජ්ඣාකිලෙසානං අනුප්පාදපරියොසානෙ උප්පන්නෙ අරියඵලෙ ඤාණං. අයං මාතිකාය අනුපුබ්බපදවණ්ණනා.

දුකමානිකාපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කාමාවචරකුසලපදභාජනීයං

1. ඉදානි යථානික්ඛිත්තාය මානිකාය සඬගහිනෙ ධම්මෙ පහෙදතො දස්සෙතුං කතමෙ ධම්මා කුසලාති ඉදං පදභාජනීයං ආරද්ධං. තත්ථ යදෙනං යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොතිති පයමං කාමාවචරකුසලං දස්සිතං, තස්ස තාව නිද්දෙසෙ ධම්මවචත්ථානවාරො සඬගහවාරො සුඤ්ඤතවාරොති තයො මහාවාරා හොත්ති. තෙසු ධම්මවචත්ථානවාරො උද්දෙසනිද්දෙසවසෙන ද්විධා යිතො. තෙසු උද්දෙසවාරස්ස පුච්ඡා, සමයනිද්දෙසො, ධම්මුද්දෙසො, අප්පනාති චත්තාරො පරිච්ඡෙදා. තෙසු ‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’ති අයං පුච්ඡා නාම. ‘යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං...පෙ.... තස්මිං සමයෙ’ති අයං සමයනිද්දෙසො නාම. ‘එස්සො හොති...පෙ.... අවික්ඛෙපො හොති’ති අයං ධම්මුද්දෙසො නාම. ‘යෙ වා පන තස්මිං සමයෙ අඤ්ඤෙපි අත්ථි පටිච්චසමුප්පන්නා අරුපිනො ධම්මා ඉමෙ ධම්මා කුසලා’ති අයං අප්පනා නාම.

එවං චතුහි පරිච්ඡෙදෙහි යිතස්ස උද්දෙසවාරස්ස ය්වායං පයමො පුච්ඡාපරිච්ඡෙදො, තත්ථ ‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’ති අයං කථෙතුකම්යතාපුච්ඡා. පඤ්චවිධාහි පුච්ඡා – අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා, දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා, විමතිච්ඡෙදනාපුච්ඡා, අනුමතිපුච්ඡා, කථෙතුකම්යතාපුච්ඡාති. තාසං ඉදං නානත්තං –

කතමා අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා? පකතියා ලක්ඛණං අඤ්ඤාතං හොති, අදිට්ඨං අතුලිතං අතිරිතං අවිභූතං අවිභාවිතං. තස්ස ඤාණාය දස්සනාය තුලනාය තීරණාය විභූතත්ථාය විභාවනත්ථාය පඤ්භං පුච්ඡති. අයං අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා (මහානි. 150; චූළනි. පුණ්ණකමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 12).

කතමා දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා? පකතියා ලක්ඛණං ඤාතං හොති, දිට්ඨං තුලිතං තීරිතං විභූතං විභාවිතං, යො අඤ්ඤෙහි පණ්ඩිතෙහි සද්ධිං සංසන්දනත්ථාය පඤ්භං පුච්ඡති. අයං දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා (මහානි. 150; චූළනි. පුණ්ණකමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 12).

කතමා විමතිච්ඡෙදනාපුච්ඡා? පකතියා සංසයපක්ඛන්දො හොති, විමතිපක්ඛන්දො ද්වෙළ්භකජාතො – ‘එවං නු ඛො, නනු ඛො, කිං නු ඛො, කථං නු ඛො’ති. යො විමතිච්ඡෙදනත්ථාය පඤ්භං පුච්ඡති. අයං විමතිච්ඡෙදනාපුච්ඡා (මහානි. 150; චූළනි. පුණ්ණකමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 12).

කතමා අනුමතිපුච්ඡා? හගවා භික්ඛූනං අනුමතියා පඤ්භං පුච්ඡති – ‘තං කිං මඤ්ඤථ, භික්ඛවෙ, රූපං නිච්චං වා අනිච්චං වා’ති? ‘අනිච්චං, හන්තෙ’. ‘යං පනානිච්චං දුක්ඛං වා තං සුඛං වා’ති? ‘දුක්ඛං, හන්තෙ’. ‘යං පනානිච්චං දුක්ඛං

විපරිණාමධම්මං, කල්ලං නු තං සමනුපස්සිතුං එතං මම, එසොහමස්මි, එසො මෙ අත්තා'ති? 'නොහෙතං, හත්තෙ'ති (සං. නි. 3.79; මහාව. 21). අයං අනුමතිපුච්ඡා.

කතමා කථෙතුකම්‍යතාපුච්ඡා? භගවා භික්ඛූනං කථෙතුකම්‍යතාය පඤ්භං පුච්ඡති. “චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, සතිපට්ඨානා. කතමෙ චත්තාරො”ති (දී. නි. 2.373)? අයං කථෙතුකම්‍යතාපුච්ඡාති.

තත්ථ බුද්ධානං පුරිමා තිස්සො පුච්ඡා නත්ථි. කස්මා? බුද්ධානඤ්ඤි තිසු අද්ධාසු කිඤ්චි සඬ්ඛනං, අද්ධාවිමුත්තං වා අසඬ්ඛනං, අදිට්ඨං අනඤ්ඤාතං අජොතිතං අතුලිතං අතීරිතං අවිභූතං අවිභාවිතං නාම නත්ථි. තෙන තෙසං අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා නත්ථි. යං පන භගවතා අත්තනො ඤාණෙන පටිවිද්ධං, තස්ස අඤ්ඤෙන සමණෙන වා බ්‍රාහ්මණෙන වා දෙවෙන වා මාරෙන වා බ්‍රහ්මුතා වා සද්ධිං සංසන්දනකිව්චං නත්ථි. තෙනස්ස දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා නත්ථි. යස්මා පනෙස අකථංකථී තිණ්ණවිචිකිචිජො සබ්බධම්මෙසු විහතසංසයො, තෙනස්ස විමතිවිජෙදනාපුච්ඡා නත්ථි. ඉතරා ද්වෙ පන පුච්ඡා භගවතො අත්ථි. තාසු අයං කථෙතුකම්‍යතාපුච්ඡාති වෙදිතබ්බා.

තත්ථ ‘කතමෙ’තිපදෙන නිද්දිසිතබ්බධම්මෙ පුච්ඡති. ‘ධම්මා කුසලා’ති භි වචනමත්තෙන ‘කිං කතා කිං වා කරොන්ති’ති න සක්කා ඤාතුං. ‘කතමෙ’ති චුත්තෙ පන තෙසං පුට්ඨභාවො පඤ්ඤායති. තෙන චුත්තං ‘කතමෙතිපදෙන නිද්දිසිතබ්බධම්මෙ පුච්ඡති’ති. ‘ධම්මා කුසලා’තිපදද්වයෙන පුච්ඡාය පුට්ඨධම්මෙ දස්සෙති. තෙසං අත්ථො භෙට්ඨා පකාසිතොව.

කස්මා පනෙත්ථ මානිකායං විය ‘කුසලා ධම්මා’ති අවත්වා ‘ධම්මා කුසලා’ති පදානුක්කමො කතොති? පහෙදතො ධම්මානං දෙසනං දීපෙත්වා පහෙදවත්තදස්සනත්ථං. ඉමස්මිඤ්ඤි අභිධම්මෙ ධම්මාව දෙසෙතබ්බා. තෙ ච කුසලාදිහි පහෙදෙහි අනෙකප්පහෙදා. තස්මා ධම්මායෙව ඉධ දෙසෙතබ්බා. නායං වොහාරදෙසනා. තෙ ච අනෙකප්පහෙදතො දෙසෙතබ්බා, න ධම්මමත්තතො. පහෙදතො භි දෙසනා සනවිනිබ්බොගපටිසම්භිදාඤ්ඤාණාවහා භොතීති ‘කුසලා ධම්මා’ති එවං පහෙදතො ධම්මානං දෙසනං දීපෙත්වා, ඉදානි යෙ තෙන පහෙදෙන දෙසෙතබ්බා ධම්මා තෙ දස්සෙතුං, අයං ‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’ති පදානුක්කමො කතොති වෙදිතබ්බො. පහෙදවත්තෙසු භි දස්සිතෙසු පහෙදො දස්සියමානො යුජ්ජති සුච්ඤ්ඤෙයො ව භොතීති.

ඉදානි යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තන්ති. එත්ථ –

සමයෙ නිද්දිසි චිත්තං, චිත්තෙන සමයං මුනි;
නියමෙත්වාන දීපෙතුං, ධම්මෙ තත්ථ පහෙදතො.

‘යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්ත’න්ති භි නිද්දිසන්තො භගවා සමයෙ චිත්තං නිද්දිසි. කිංකාරණා? තෙන සමයනියමිතෙන චිත්තෙන පරියොසානෙ

‘තස්මිං සමයෙ’ති එවං සමයං නියමෙත්වාන, අථ විජ්ජමානෙපි සමයනානත්තෙ යස්මිං සමයෙ චිත්තං තස්මිංයෙව සමයෙ එස්සො හොති, වෙදනා හොතීති එවං තස්මිං චිත්තනියමිතෙ සමයෙ එතෙ සන්තතිසමුහකිච්චාරම්මණසනවසෙන දුරන්තබ්බපහෙදෙ එස්සවෙදනාදයො ධම්මෙ බොධෙතුන්ති අත්ථො.

ඉදානි ‘යස්මිං සමයෙ’තිආදීසු අයමනුපුබ්බපදවණ්ණනා. යස්මිත්ති අනියමතො භුම්මතිද්දෙසො. සමයෙති අනියමතිද්දිට්ඨපරිදීපනං. එත්තාවතා අනියමතො සමයො නිද්දිට්ඨො හොති. තත්ථ සමයසද්දො –

සමවායෙ බණ්ණ කාලෙ, සමුහෙ හෙතු දිට්ඨිසු;
පටිලාහෙ පහානෙ ව, පටිවෙධෙ ව දිස්සති.

තථා හිස්ස ‘අප්පෙව නාම ස්වෙපි උපසඬකමෙය්‍යාම කාලඤ්ච සමයඤ්ච උපාදායා’ති (දී. නි. 1.447) එවමාදීසු සමවායො අත්ථො. ‘එකොව බො, හික්ඛවෙ, බණ්ණො ව සමයො ව බ්‍රහ්මවරියවාසායා’තිආදීසු (අ. නි. 8.29) බණ්ණො. ‘උණ්හසමයො පරිලාහසමයො’තිආදීසු (පාටි. 358) කාලො. ‘මහාසමයො පවනස්මි’ත්තිආදීසු සමුහො. ‘සමයොපි බො තෙ, හද්දාලි, අප්පට්ඨිද්ධො අහොසි – හගවා බො සාවත්ථියං විහරති, හගවාපි මං ජානිස්සති ‘හද්දාලි නාම හික්ඛු සත්ථුසාසනෙ සික්ඛාය අපරිපුරකාරි’ති. අයමිපි බො තෙ, හද්දාලි, සමයො අප්පට්ඨිද්ධො අහොසි’තිආදීසු (ම. නි. 2.135) හෙතු. ‘තෙන බො පන සමයෙන උග්ගාහමානො පරිබ්බාජකො සමණමුණ්ඩිකාපුත්තො සමයජ්ජවාදකෙ තින්ද්‍රකාවීරෙ එකසාලකෙ මල්ලිකාය ආරාමෙ පට්ඨසති’තිආදීසු (ම. නි. 2.260) දිට්ඨි.

“දිට්ඨෙ ධම්මෙ ව යො අත්ථො, යො චත්ථො සම්පරායිකො;
අත්ථාහිසමයා ධීරො, පණ්ඩිතොති පවුච්චති”ති. (සං. නි. 1.129) –

ආදීසු පටිලාහො. ‘සම්මා මානාහිසමයා අන්තමකාසි දුක්ඛස්සා’තිආදීසු (ම. නි. 1.28) පහානං. ‘දුක්ඛස්ස පිළනට්ඨො සඬ්ඛනට්ඨො සන්තාපට්ඨො විපරිණාමට්ඨො අහිසමයට්ඨො’තිආදීසු (පටි. ම. 2.8) පටිවෙධො. එවමනෙකෙසු සමයෙසු –

සමවායො බණ්ණ කාලො, සමුහො හෙතුයෙව ව;
එතෙ පඤ්චපි විඤ්ඤායා, සමයො ඉධ විඤ්ඤානා.

‘යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසල’ත්ති ඉමස්මිඤ්ඤි කුසලාධිකාරෙ තෙසු නවසු සමයෙසු එතෙ සමවායාදයො පඤ්ච සමයො පණ්ඩිතෙන වෙදිතබ්බො.

තෙසු පච්චයසාමග්ගී, සමවායො බණ්ණො පන;
එකොව නවමො ඤෙඤායා, චක්කානි චතුරොපි වා.

යා හි එසා සාධාරණඵලනිජ්ඵාදකත්තෙන සංශ්ඨිතා පච්චයානං සාමග්ගී, සා ඉධ සමවායොති ඤාතබ්බො. “එකොව ඛො, හික්ඛවෙ, ඛණො ව සමයො ව බ්‍රහ්මවරියවාසායා”ති (අ. නි. 8.29) එවං චුත්තො පන නවමොව ඛණො එකො ඛණොති වෙදිතබ්බො. යානි වා පනෙතානි “චත්තාරිමානි, හික්ඛවෙ, චක්කානි යෙහි සමන්තාගතානං දෙවමනුස්සානං චතුචක්කං චත්තනී”ති – එත්ථ ‘පතිරුපදෙසවාසො, සප්පුරිසුපනිස්සයො, අත්තසම්මාපණ්ඩි, පුබ්බෙ ව කතපුඤ්ඤතා’ති (අ. නි. 4.31) චත්තාරි චක්කානි චුත්තානි, එතානි වා එකජ්ඣං කත්වා ඔකාසට්ඨෙත ඛණොති වෙදිතබ්බොති. තානි හි කුසලුප්පත්තියා ඔකාසභූතානි.

එවං සමවායඤ්ච ඛණඤ්ච ඤත්වා ඉතරෙසු –

තං තං උපාදාය පඤ්ඤත්තො, කාලො වොහාරමත්තකො;
පුඤ්ජො එස්සාදිධම්මානං, සමුහොති විභාවිතො.

‘චිත්තකාලො රූපකාලො’තිආදිනා හි නයෙන ධම්මෙ වා, ‘අතීතො අනාගතො’තිආදිනා නයෙන ධම්මචුත්තිං වා, ‘බීජකාලො අඛිකුරකාලො’ති ආදිනා නයෙන ධම්මපටිපාටිං වා, ‘උජ්ජාදකාලො ජරාකාලො’තිආදිනා නයෙන ධම්මලක්ඛණං වා, ‘වෙදියනකාලො සඤ්ජානනකාලො’තිආදිනා නයෙන ධම්මකිව්චං වා, ‘න්භානකාලො පානකාලො’තිආදිනා නයෙන සත්තකිව්චං වා, ‘ගමනකාලො යානකාලො’තිආදිනා නයෙන ඉරියාපථං වා, ‘පුබ්බණ්ණො සායන්හො දිවා රත්තී’තිආදිනා නයෙන චන්දිමසුරියාදිපරිචත්තනං වා, ‘අඛිස්මාසො මාසො’තිආදිනා නයෙන අහොරත්තාදිසඛ්ඛාතං කාලසඤ්චයං වානි – එවං තං තං උපාදාය පඤ්ඤත්තො කාලො නාම. සො පනෙස සභාවතො අවිජ්ජමානත්තා පඤ්ඤත්තිමත්තකො එවානි වෙදිතබ්බො. යො පනෙස එස්සවෙදනාදීනං ධම්මානං පුඤ්ජො, සො ඉධ සමුහොති විභාවිතො. එවං කාලසමුහෙපි ඤත්වා ඉතරො පන –

හෙතුනි පච්චයොවෙත්ථ, තස්ස ද්වාරවසෙන වා;
අනෙකභාවො විඤ්ඤෙය්‍යා, පච්චයානං වසෙන වා.

එත්ථ හි පච්චයොව හෙතු නාම, තස්ස ද්වාරානං වා පච්චයානං වා වසෙන අනෙකභාවො වෙදිතබ්බො. කථං? චක්ඛුද්වාරාදීසු හි උජ්ජ්ජමානානං චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං චක්ඛුරූපආලෝකමනසිකාරාදයො පච්චයා, මහාපකරණෙ ව “හෙතුපච්චයො ආරම්මණපච්චයො”තිආදිනා නයෙන චතුච්ඡති පච්චයා චුත්තා. තෙසු යපෙත්වා විපාකපච්චයඤ්ච පච්ජාජාතපච්චයඤ්ච, සෙසා කුසලධම්මානං පච්චයා හොන්තියෙව. තෙ සබ්බෙපි ඉධ හෙතුනි අධිජ්ජෙතා. එවමස්ස ඉමිනා ද්වාරවසෙන වා පච්චයවසෙන වා අනෙකභාවො වෙදිතබ්බො. එවමෙන සමවායාදයො පඤ්ච අත්ථා ඉධ සමයසද්දෙන පරිග්ගහිතානි වෙදිතබ්බො.

‘කස්මා පන එතෙසු යංකිඤ්චි එකං අපරිග්ගහෙත්වා සබ්බෙසං පරිග්ගහො කතො’ති? ‘තෙන තෙන තස්ස තස්ස අත්ථවිසෙසස්ස දීපනතො. එතෙසු හි සමවායසඬ්ඛාතො සමයො අනෙකහෙතුතො චුත්තිං දීපෙති. තෙන එකකාරණවාදො පටිසෙධිතො හොති. සමවායො ච නාම සාධාරණඵලනිජ්ඣාදනෙ අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛො හොති. තස්මා ‘එකො කත්තා නාම නත්ථි’ති ඉමමිපි අත්ථං දීපෙති. සභාවෙන හි කාරණෙ සති කාරණන්තරාපෙක්ඛා අයුත්තාති. එවං එකස්ස කස්සචි කාරණස්ස අභාවදීපනෙන ‘‘සයංකතං සුඛදුක්ඛ’’න්තිආදි පටිසෙධිතං හොති.

තත්ථ සියා – ‘යං චුත්තං අනෙකහෙතුතො චුත්තිං දීපෙති’ති, තං න යුත්තං. ‘කිංකාරණා’? ‘අසාමග්ගියං අහෙතුනං සාමග්ගියමිපි අහෙතුභාවාපත්තිතො’. ‘න හි එකස්මිං අන්ධෙ දට්ඨුං අසක්කොන්තෙ අන්ධසතං පස්සති’ති. ‘නො න යුත්තං; සාධාරණඵලනිජ්ඣාදකත්තෙන හි ධීතභාවො සාමග්ගී; න අනෙකෙසං සමොධානමත්තං. න ච අන්ධානං දස්සනං නාම සාධාරණඵලං’. ‘කස්මා’? ‘අන්ධසතෙ සතිපි තස්ස අභාවතො. චක්ඛාදීනං පන තං සාධාරණඵලං, තෙසං භාවෙ භාවතො. අසාමග්ගියං අහෙතුනමිපි ච සාමග්ගියං හෙතුභාවො සිද්ධො. ස්වායං අසාමග්ගියං ඵලාභාවෙන, සාමග්ගියඤ්චස්ස භාවෙන, වෙදිතබ්බො. චක්ඛාදීනඤ්චි වෙකල්ලෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං අභාවො, අවෙකල්ලෙ ච භාවො, පච්චක්ඛසිද්ධො ලොකස්සා’ති. අයං තාව සමවායසඬ්ඛාතෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

යො පනෙස අට්ඨති අක්ඛණෙහි පරිවජ්ජිතො නවමො ඛණො, පතිරුපදෙසවාසාදිකො ච චතුර්කස්සඬ්ඛාතො ඔකාසට්ඨෙත ඛණො චුත්තො, සො මනුස්සත්තබ්බද්ධුප්පාදසද්ධම්මට්ඨිතිආදිකං ඛණසාමග්ගීං විනා නත්ථි. මනුස්සත්තාදීනඤ්ච කාණකච්ඡපොපමාදීහි (ම. නි. 3.252) දුල්ලභභාවො. ඉති ඛණස්ස දුල්ලභත්තා සුට්ඨතරං ඛණායත්තං ලොකුත්තරධම්මානං උපකාරභූතං කුසලං දුල්ලභමෙව. එවමෙනෙසු ඛණසඬ්ඛාතො සමයො කුසලුප්පත්තියා දුල්ලභභාවං දීපෙති. එවං දීපෙන්තෙන අනෙක අධිගතඛණානං ඛණායත්තස්සෙව තස්ස කුසලස්ස අනනුට්ඨානෙන මොඝඛණං කුරුමානානං පමාදවිහාරො පටිසෙධිතො හොති. අයං ඛණසඬ්ඛාතෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

යො පනෙතස්ස කුසලචිත්තස්ස පචත්තිකාලො නාම හොති, සො අතිපරිත්තො. සා වස්ස අතිපරිත්තතා ‘‘යථා ච, හික්ඛවෙ, තස්ස පුරිසස්ස ජවො, යථා ච චන්දිමසුරියානං ජවො, යථා ච යා දෙවතා චන්දිමසුරියානං පුරතො ධාවන්ති තාසං දෙවතානං ජවො, තතො සීහතරං ආයුසඬ්ඛාරා බීයන්ති’’ති (සං. නි. 2.228) – ඉමස්ස සුත්තස්ස අට්ඨකථාවසෙන වෙදිතබ්බො. තත්‍ර හි සො රූපජීවිතින්ද්‍රියස්ස තාව පරිත්තකො කාලො චුත්තො. යාව පටුප්පන්තං රූපං තිට්ඨති තාව සොළස විත්තාති උප්පජ්ජිත්වා හිජ්ජන්ති. ඉති තෙසං කාලපරිත්තතාය උපමාපි නත්ථි. තෙනෙවාහ – ‘‘යාවඤ්චිදං, හික්ඛවෙ, උපමාපි න සුකරා යාව ලහුපරිවත්තං විත්ත’’න්ති (අ. නි. 1.48). එවමෙනෙසු කාලසඬ්ඛාතො සමයො කුසලචිත්තස්සපචත්තිකාලස්ස

අතිපරිත්තතං දීපෙනි. එවං දීපෙන්තෙන වානෙන අතිපරිත්තකාලතාය,
විජ්ජුලතොභාසෙන මුත්තාවුණනං විය, දුප්පට්ඨිජ්ඣමිදං චිත්තං, තස්මා එතස්ස
පටිවෙධෙ මහාඋස්සාහො ව ආදරො ව කත්තබ්බොති ඔවාදො දින්නො හොති. අයං
කාලසඬ්ඛානෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

සමුහසඬ්ඛානො පන සමයො අනෙකෙසං සහුප්පත්තිං දීපෙනි. එස්සාදිනඤ්ඤි
ධම්මානං පුඤ්ජො සමුහොති වුත්තො. තස්මිඤ්ච උප්පජ්ජමානං චිත්තං සහ තෙහි
ධම්මෙහි උප්පජ්ජතිති අනෙකෙසං සහුප්පත්ති දීපිතා. එවං දීපෙන්තෙන වානෙන
එකස්සෙව ධම්මස්ස උප්පත්ති පටිසෙධිතා හොති. අයං සමුහසඬ්ඛානෙන සමයෙන
අත්ථො දීපිතො.

හෙතුසඬ්ඛානො පන සමයො පරායත්තවුත්තිතං දීපෙනි. ‘යස්මිං සමයෙ’ති හි
පදස්ස යස්මා ‘යස්මිං හෙතුමිහි සති’ උප්පන්නං හොතිති අයමත්ථො, තස්මා
‘හෙතුමිහි සති’ පවත්තිතො පරායත්තවුත්තිතා දීපිතා. එවං දීපෙන්තෙන වානෙන
ධම්මානං සවසවත්තිතාහිමානො පටිසෙධිතො හොති. අයං හෙතුසඬ්ඛානෙන
සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

තත්ථ ‘යස්මිං සමයෙ’ති කාලසඬ්ඛාතස්ස සමයස්ස වසෙන ‘යස්මිං කාලෙ’ති
අත්ථො; සමුහසඬ්ඛාතස්ස ‘යස්මිං සමුහෙ’ති. ඛණසමවායහෙතුසඬ්ඛාතානං ‘යස්මිං
ඛණෙ සති, යාය සාමග්ගියා සති, යමිහි හෙතුමිහි සති’ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං
උප්පන්නං හොති, තස්මිංයෙව සති ‘එස්සාදයොපි’ති අයමත්ථො වෙදිතබ්බො.
අධිකරණඤ්ඤි කාලසඬ්ඛානො සමුහසඬ්ඛානො ව සමයො. තත්ථ වුත්තධම්මානන්ති
අධිකරණවසෙනෙත්ථ භූමිමං. ඛණසමවායහෙතුසඬ්ඛාතස්ස ව සමයස්ස භාවෙන
තෙසං භාවො ලක්ඛියතීති භාවෙනභාවලක්ඛණවසෙනෙත්ථ භූමිමං.

කාමාවචරන්ති “කතමෙ ධම්මා කාමාවචරා? හෙට්ඨතො අවිචිතිරයං උපරිතො
පරනිමිම්බවසවත්තිං පරියන්තං කත්වා”තිආදිනා (ධ. ස. 1287) නයෙන වුත්තෙසු
කාමාවචරධම්මෙසු පරියාපන්නං. තත්ත්වං වචනත්ථො – උද්දානතො ද්වෙ කාමා,
චත්ථුකාමො ව කිලෙසකාමො ව. තත්ථ කිලෙසකාමො අත්ථතො ඡන්දරාගොව
චත්ථුකාමො තෙභූමකවට්ඨං. කිලෙසකාමො චෙත්ථ කාමෙතීති කාමො; ඉතරො
පන කාමියතීති කාමො. යස්මිං පන පදෙසෙ දුට්ඨොපෙසො කාමො පවත්තිවසෙන
අවචරති, සො චතුන්නං අපායානං, මනුස්සානං, ඡන්තඤ්ච දෙවලොකානං වසෙන
එකාදසවිධො පදෙසො. කාමො එත්ථ අවචරතීති කාමාවචරො, සසත්ථාවචරො විය.
යථා හි යස්මිං පදෙසෙ සසත්ථා පුරිසා අවචරන්ති, සො විජ්ජමානෙසුපි අඤ්ඤෙසු
ද්විපදචතුප්පදෙසු අවචරන්තෙසු, තෙසං අභිලක්ඛිතත්තා ‘සසත්ථාවචරො’ත්වෙව
වුච්චති, එවං විජ්ජමානෙසුපි අඤ්ඤෙසු රූපාවචරාදීසු තත්ථ අවචරන්තෙසු, තෙසං
අභිලක්ඛිතත්තා අයං පදෙසො ‘කාමාවචරො’ත්වෙව වුච්චති. ස්වායං යථා රූපභවො
රූපං, එවං උත්තරපදලොපං කත්වා ‘කාමො’ත්වෙව වුච්චති. එවමිදං චිත්තං ඉමස්මිං
එකාදසපදෙසසඬ්ඛානෙ කාමෙ අවචරතීති කාමාවචරං.

කිඤ්චාපි හි එතං රූපාරූපභවෙසුපි අවචරති, යථා පන සඬිගාමෙ අවචරණතො සඬිගාමාවචරොති ලද්ධනාමකො නාගො නගරෙ වරන්තොපි ‘සඬිගාමාවචරො’ත්වෙව චූච්චති, ථලජලවරා ව පාණා අථලෙ අජලෙ ව යීනාපි ‘ථලවරා ජලවරා’ත්වෙව චූච්චන්ති, එවමීදං අඤ්ඤත්ථ අවචරන්තමපි කාමාවචරමෙවාති වෙදිතබ්බං. ආරම්මණකරණවසෙන වා එත්ථ කාමො අවචරතීතිපි කාමාවචරං. කාමඤ්චෙස රූපාරූපාවචරෙසුපි අවචරති, යථා පන වදනීති ‘වච්ඡො’, මහියං සෙනීති ‘මහිංසො’ති චූත්තෙ, න සත්තා යත්තකා වදන්ති, මහියං වා සෙන්ති සබ්බෙසං තං නාමං හොති, එවංසම්පදමීදං වෙදිතබ්බං. අපිව කාමභවසඬිබාතෙ කාමෙ පටිසන්ධිං අවචාරෙතීතිපි කාමාවචරං.

කුසලන්ති කුච්ඡිතානං සලනාදීහි අත්ථෙහි කුසලං. අපිව ආරොග්‍යට්ඨෙත අනවජ්ජට්ඨෙත කොසල්ලසම්භූතට්ඨෙත ව කුසලං. යථෙව හි ‘කච්චි නු භොතො කුසල’න්ති (ජා. 1.15.146; 2.20.129) රූපකායෙ අනාතුරතාය අගෙලඤ්ඤෙන නිබ්‍යාධිතාය ආරොග්‍යට්ඨෙත කුසලං චූත්තං, එවං අරූපධම්මෙපි කිලෙසාතුරතාය කිලෙසගෙලඤ්ඤස්ස ව කිලෙසබ්‍යාධිතො අභාවෙන ආරොග්‍යට්ඨෙත කුසලං වෙදිතබ්බං. කිලෙසවජ්ජස්ස පන කිලෙසදොසස්ස කිලෙසදරථස්ස ව අභාවා අනවජ්ජට්ඨෙත කුසලං. කොසල්ලං චූච්චති පඤ්ඤා; කොසල්ලතො සම්භූතත්තා කොසල්ලසම්භූතට්ඨෙත කුසලං.

‘ඤාණසම්පයුත්තං’ තාව එවං භොතු; ඤාණවිජ්ජයුත්තං කථන්ති. තමපි රුළුභිසද්දෙන කුසලමෙව. යථා හි තාලපණ්ණෙහි අකත්වා කිලඤ්ජාදීහි කතමපි තංසරික්ඛත්තා රුළුභිසද්දෙන තාලවණ්ටන්ත්වෙව චූච්චති, එවං ‘ඤාණවිජ්ජයුත්ත’මපි කුසලන්ත්වෙව වෙදිතබ්බං. නිජ්ජරියායෙන පන ‘ඤාණසම්පයුත්තං’ ආරොග්‍යට්ඨෙත අනවජ්ජට්ඨෙත කොසල්ලසම්භූතට්ඨෙතාති තිව්ධෙනපි කුසලන්ති නාමං ලහති, ඤාණවිජ්ජයුත්තං දුට්ඨෙතෙව. ඉති යඤ්ච ජාතකපරියායෙන යඤ්ච බාහිතිකසුත්තපරියායෙන යඤ්ච අභිධම්මපරියායෙන කුසලං කථිතං සබ්බං තං තීහිපි අත්ථෙහි ඉමස්මිං චිත්තෙ ලබ්භති.

තදෙනං ලක්ඛණාදිවසෙන අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණං, අකුසලවිද්ධංසනරසං, වොදානපච්චුපට්ඨානං, යොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානං. අවජ්ජපටිපක්ඛත්තා වා අනවජ්ජලක්ඛණමෙව කුසලං, වොදානභාවරසං, ඉට්ඨවිපාකපච්චුපට්ඨානං, යථාචූත්තපදට්ඨානමෙව. ලක්ඛණාදීසු හි තෙසං තෙසං ධම්මානං සභාවො වා සාමඤ්ඤං වා ලක්ඛණං නාම. කිච්චං වා සම්පත්ති වා රසො නාම. උපට්ඨානාකාරො වා එලං වා පච්චුපට්ඨානං නාම. ආසන්නකාරණං පදට්ඨානං නාම. ඉති යත්ථ යත්ථ ලක්ඛණාදීහි වක්ඛාම තත්ථ තත්ථ ඉමිනාව නයෙන තෙසං නානත්තං වෙදිතබ්බං.

චිත්තන්ති ආරම්මණං චිත්තෙතීති චිත්තං; විජානාතීති අත්ථො. යස්මා වා ‘චිත්ත’න්ති සබ්බචිත්තසාධාරණො එස සද්දො, තස්මා යදෙත්ථ ලොකියකුසලාකුසලකිරියචිත්තං, තං ජවනවීථිවසෙන අත්තනො සන්තානං විනොතීති චිත්තං. විපාකං කම්මකිලෙසෙහි චිත්තන්ති චිත්තං. අපිව සබ්බමපි

යථානුරූපතො චිත්තතාය චිත්තං. චිත්තකරණතාය චිත්තන්ති එවම්පෙත්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො. තත්ථ යස්මා අඤ්ඤාදෙව සරාගං චිත්තං, අඤ්ඤං සදොසං, අඤ්ඤං සමොහං; අඤ්ඤං කාමාවචරං, අඤ්ඤං රූපාවචරාදිහෙදං; අඤ්ඤං රූපාරම්මණං, අඤ්ඤං සද්දාදිආරම්මණං; රූපාරම්මණෙසු වාපි අඤ්ඤං නීලාරම්මණං, අඤ්ඤං පිතාදිආරම්මණං; සද්දාදිආරම්මණෙසුපි එසෙව නයො; සබ්බෙසුපි වෙනෙසු අඤ්ඤං භීතං අඤ්ඤං මජ්ඣමං අඤ්ඤං පණීතං; භීතාදීසුපි අඤ්ඤං ඡන්දාධිපතෙය්‍යං, අඤ්ඤං වීරියාධිපතෙය්‍යං අඤ්ඤං චිත්තාධිපතෙය්‍යං, අඤ්ඤං වීමංසාධිපතෙය්‍යං, තස්මා අස්ස ඉමෙසං සම්පයුත්තභූමිආරම්මණභීතමජ්ඣමපණීතාධිපතීනං වසෙන චිත්තතා වෙදිතබ්බා. කාමඤ්ඤෙත්ථ එකමෙව එවං චිත්තං න භොති, චිත්තානං පන අත්තොගධත්තා එතෙසු යංකිඤ්චි එකමිපි චිත්තතාය චිත්තන්ති වත්තුං වට්ටති. එවං තාව චිත්තතාය චිත්තං.

කථං චිත්තකරණතායාති? ලොකස්මිඤ්භි චිත්තකම්මතො උත්තරි අඤ්ඤං චිත්තං නාම නත්ථී. තස්මිම්පි වරණං නාම චිත්තං අතිචිත්තමෙව භොති. තං කරොන්තානං චිත්තකාරානං ‘එවංවිධානි එත්ථ රූපානි කාතබ්බානී’ති චිත්තසඤ්ඤා උප්පජ්ජති. තාය චිත්තසඤ්ඤාය ලෙබ්බාගහනරඤ්ජනඋප්පොතනවත්තනාදිනිජ්ජාදිකා චිත්තකිරියා උප්පජ්ජන්ති, තතො වරණසංඛාතෙ චිත්තෙ අඤ්ඤකරං විචිත්තරූපං නිජ්ජජ්ජති. තතො ‘ඉමස්ස රූපස්ස උපරි ඉදං භොතු, හෙට්ඨා ඉදං, උභයපස්සෙ ඉද’න්ති චිත්තෙන්වා යථාචිත්තිතෙන කමෙන සෙසචිත්තරූපනිජ්ජාදනං භොති, එවං යංකිඤ්චි ලොකෙ විචිත්තං සිජ්ජජාතං සබ්බං තං චිත්තෙනෙව කරියති, එවං ඉමාය කරණවිචිත්තතාය තස්ස තස්ස චිත්තස්ස නිජ්ජාදකං චිත්තමිපි තථෙව චිත්තං භොති. යථාචිත්තිතස්ස වා අනවසෙසස්ස අනිජ්ජජනතො තතොපි චිත්තමෙව චිත්තකරං. තෙනාහ භගවා –

“දිට්ඨං වො, භික්ඛවෙ, වරණං නාම චිත්තන්ති? ‘එවං, භන්තෙ’. තමිපි බො, භික්ඛවෙ, වරණං නාම චිත්තං චිත්තෙනෙව චිත්තිතං. තෙනපි බො, භික්ඛවෙ, වරණෙන චිත්තෙන චිත්තංයෙව චිත්තකරං”න්ති (සං. නි. 3.100).

තථා යදෙතං දෙවමනුස්සනිරයනිරව්ජානහෙදාසු ගතීසු කම්මලිඬගසඤ්ඤාවොභාරාදිහෙදං අජ්ඣත්තිකං චිත්තං තමිපි චිත්තකතමෙව. කායකම්මාදිහෙදඤ්ඤි දානසීලවිහිංසාසාධෙය්‍යාදින යජ්ජවත්තං කුසලාකුසලකම්මං චිත්තනිජ්ජාදිතං කම්මනානත්තං. කම්මනානත්තෙනෙව ච තාසු තාසු ගතීසු හත්ථපාදකණ්ණඋදරගීවාමුඛාදිසණ්ඨානභිත්තං ලිඬගනානත්තං. ලිඬගනානත්තතො යථාගහිතසණ්ඨානවසෙන ‘අයං ඉත්ථී අයං පුරිසො’ති උප්පජ්ජමානාය සඤ්ඤාය සඤ්ඤානානත්තං. සඤ්ඤානානත්තතො සඤ්ඤානුරූපෙන ‘ඉත්ථී’ති වා ‘පුරිසො’ති වා වොහරන්තානං වොහරනානත්තං. වොහරනානත්තවසෙන පන යස්මා ‘ඉත්ථී භවිස්සාමි පුරිසො භවිස්සාමි, ඛත්තියො භවිස්සාමි බ්‍රාහ්මණො භවිස්සාමි’ති එවං තස්ස තස්ස අත්තභාවස්ස ජනකං කම්මං කරියති, තස්මා වොහරනානත්තතො කම්මනානත්තං. තං පනෙතං කම්මනානත්තං යථාපත්ථිතං භවං නිබ්බත්තෙන්තං යස්මා ගතිවසෙන නිබ්බත්තෙති තස්මා

කම්මනානත්තතො ගතිනානත්තං. කම්මනානත්තෙනෙව ච තෙසං තෙසං සත්තානං
 තස්සා තස්සා ගතියා අපාදකද්විපාදකාදිනා, තස්සා තස්සා උපපත්තියා
 උච්චනීවාදිනා, තස්මිං තස්මිං අත්තභාවෙ සුවණ්ණදුඛ්ඛණ්ණාදිනා, ලොකධම්මෙසු
 ලාභාලාභාදිනා ච පඤ්ඤායති. තස්මා සබ්බමෙතං දෙවමනුස්සනිරයනිරවිජානහෙදාසු
 ගතීසු කම්මලිඬිගසඤ්ඤාවොභාරාදිහෙදං අප්ඤ්ඤාත්තිකං චිත්තං චිත්තෙනෙව
 කතන්ති වෙදිතබ්බං. ස්වායමත්ථො ඉමස්ස සඬිගීතිඅනාරුළුභස්ස සුත්තස්ස වසෙන
 වෙදිතබ්බො. චුත්තඤ්ඤෙනං -

“කම්මනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවචත්ථානවසෙන
 ලිඬිගනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවචත්ථානං භවති,
 ලිඬිගනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවචත්ථානවසෙන
 සඤ්ඤානානත්තපුටුත්තප්පහෙදවචත්ථානං භවති,
 සඤ්ඤානානත්තපුටුත්තප්පහෙදවචත්ථානවසෙන
 වොභාරනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවචත්ථානං භවති,
 වොභාරනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවචත්ථානවසෙන
 කම්මනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවචත්ථානං භවති. කම්මනානාකරණං පටිච්ච
 සත්තානං ගතියා නානාකරණං පඤ්ඤායති - අපදා ද්විපදා චතුස්පදා ඛහුස්පදා,
 රූපිනො අරූපිනො, සඤ්ඤිනො අසඤ්ඤිනො නෙවසඤ්ඤිනාසඤ්ඤිනො.
 කම්මනානාකරණං පටිච්ච සත්තානං උපපත්තියා නානාකරණං පඤ්ඤායති -
 උච්චනීවතා භීතපණීතතා සුගතදුග්ගතතා. කම්මනානාකරණං පටිච්ච සත්තානං
 අත්තභාවෙ නානාකරණං පඤ්ඤායති - සුවණ්ණදුඛ්ඛණ්ණා සුඡාතදුප්ඡාතතා
 සුසණ්ඨිතදුස්සණ්ඨිතතා. කම්මනානාකරණං පටිච්ච සත්තානං ලොකධම්මෙ
 නානාකරණං පඤ්ඤායති - ලාභාලාභෙ යසායසෙ නින්දාපසංසායං සුඛදුක්ඛෙ”ති.

අපරමපි චුත්තං -

කම්මතො ලිඬිගතො වෙච, ලිඬිගසඤ්ඤා පවත්තරෙ;
 සඤ්ඤාතො හෙදං ගච්ඡන්ති, ඉත්ථායං පුරිසොති වා.

“කම්මුනා චත්තතෙ ලොකො, කම්මුනා චත්තතෙ පජා;
 කම්මනිබන්ධනා සත්තා, රථස්සාණිව යායතො”. (ම. නි. 2.460; සු. නි.
 659);

කම්මෙන කිත්තිං ලභතෙ පසංසං,
 කම්මෙන ජානිඤ්ච වධඤ්ච බන්ධං;
 තං කම්මනානාකරණං විදිත්වා,
 කස්මා වදෙ නත්ථි කම්මන්ති ලොකෙ. (කථා. 785);

“කම්මස්සකා මාණව සත්තා කම්මදායාදා කම්මයොනී කම්මබන්ධු
 කම්මපටිසරණා; කම්මං සත්තෙ විභජති යදිදං භීතපණීතතායා”ති (ම. නි.
 3.289).

එවං ඉමාය කරණවිත්තතායපි විත්තස්ස විත්තතා වෙදිතබ්බා. සබ්බානිපි හි එතානි විචිත්‍රානි විත්තෙනෙව කතානි. අලද්ධොකාසස්ස පන විත්තස්ස යං වා පන අවසෙසපච්චයවිකලං තස්ස එකච්චවිත්තකරණාභාවතො යදෙනං විත්තෙන කතං අප්ඤ්ඤානිකං විත්තං චූත්තං, තතොපි විත්තමෙව විත්තතරං. තෙනාහ භගවා –

“නාහං, හික්ඛවෙ, අඤ්ඤං එකනිකායමිපි සමනුපස්සාමි එවං විත්තං යථාසිද්ධං, හික්ඛවෙ, තිරච්ඡානගතා පාණා... තෙහිපි ඛො, හික්ඛවෙ, තිරච්ඡානගතෙහි පාණෙහි විත්තංයෙව විත්තතර”න්ති (සං. නි. 3.100).

උප්පන්නං හොතිති එත්ථ චත්තමානභූතාපගතොකාසකතභූමිලද්ධවසෙන උප්පන්නං නාම අනෙකප්පහෙදං. තත්ථ සබ්බමිපි උප්පාදාදිභිසමභිසංඝාතං චත්තමානුප්පන්නං නාම. ආරම්මණරසං අනුභවිත්වා නිරුද්ධං, අනුභූතාපගතසංඝාතං කුසලාකුසලං, උප්පාදාදිත්තයං අනුප්පත්තවා නිරුද්ධං, භූතාපගතසංඝාතං, සෙසසංඝාතඤ්ඤා භූතාපගතඋප්පන්නං නාම. “යානිස්ස තානි පුබ්බෙ කතානි කම්මානි”ති (ම. නි. 3.248) එවමාදිනා නයෙන චූත්තං කම්මං අතීතමිපි සමානං, අඤ්ඤං විපාකං පටිබාහිත්වා අත්තතො විපාකස්සොකාසං කත්වා යීතත්තා, තථා කතොකාසඤ්ඤා විපාකං අනුප්පන්නමිපි සමානං එවං කතෙ ඔකාසෙ එකත්තෙන උප්පජ්ජනතො ඔකාසකඋප්පන්නං නාම. තාසු තාසු භූමිසු අසමුහතං අකුසලං භූමිලද්ධුප්පන්නං නාම. එත්ථ ච භූමියා භූමිලද්ධස්ස ච නානත්තං වෙදිතබ්බං. භූමිති විපස්සනාය ආරම්මණභූතා තෙභූමකා පඤ්චක්ඛන්ධා. භූමිලද්ධං නාම තෙසු ඛන්ධෙසු උප්පත්තාරහං කිලෙසජාතං. තෙන හෙසා භූමි ලද්ධා නාම හොති, තස්මා භූමිලද්ධන්ති චූචිති. එවමෙතෙසු චතුසු උප්පන්නෙසු ඉධ ‘චත්තමානුප්පන්නං’ අධිප්පෙතං.

තත්‍රායං චචනත්ථො – පුබ්බන්තතො උද්ධං උප්පාදාදිඅභිමුඛං පන්නන්ති උප්පන්නං. ‘උප්පන්න’-සද්දො පනෙස අතීතෙ පටිලද්ධෙ සමුට්ඨිතෙ අවික්ඛම්භිතෙ අසමුච්ඡින්නෙ ඛණත්තයගතෙති අනෙකෙසු අත්ථෙසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “තෙන ඛො පන, හික්ඛවෙ, සමයෙන කකුසන්ධො භගවා අරහං සම්මාසම්බුද්ධො ලොකෙ උප්පන්නො”ති (සං. නි. 2.143) එත්ථ අතීතෙ ආගතො. “ආයස්මතො ආනන්දස්ස අතිරෙකච්චරං උප්පන්නං හොති”ති (පාරා. 461) එත්ථ පටිලද්ධෙ. “සෙය්‍යාපාපි, හික්ඛවෙ, උප්පන්නං මහාමෙසං තමෙතං මහාවාතො අන්තරායෙව අන්තරධාපෙති”ති (සං. නි. 5.157) එත්ථ සමුට්ඨිතෙ. “උප්පන්නං ගමියවිත්තං දූප්පට්ඨිනොදතියං (අ. නි. 5.160; පරි. 325); උප්පන්නුප්පන්නෙ පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ යානසො අන්තරධාපෙති”ති (පාරා. 165) එත්ථ අවික්ඛම්භිතෙ. “අරියං අට්ඨඨගිකං මග්ගං භාවෙන්තො බහුලිකරොන්තො උප්පන්නුප්පන්නෙ පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ යානසො අන්තරායෙව අන්තරධාපෙති”ති (සං. නි. 5.156-157) එත්ථ අසමුච්ඡින්නෙ. “උප්පජ්ජමානං උප්පන්නන්ති? ආමන්තා”ති (යම. 2.විත්තයමක.81) එත්ථ ඛණත්තයගතෙ. ස්වායම්ධාපි ඛණත්තයගතෙව දට්ඨබ්බො. තස්මා ‘උප්පන්නං හොති’ති එත්ථ ඛණත්තයගතං හොති, චත්තමානං හොති, පච්චුප්පන්නං හොතිති. අයං සංඝඛෙපත්ථො.

විත්තං උප්පන්නං හොතිති චෙතං දෙසනාසීසමෙව. න පන විත්තං එකකමෙව උප්පජ්ජති. තස්මා යථා රාජා ආගතොති චූත්තෙ න පරිසං පහාය එකකොව ආගතො, රාජපරිසාය පන සද්ධිංයෙව ආගතොති පඤ්ඤායති, එවමිදමිපි පරොපණ්ණාසකුසලධම්මෙහි සද්ධිංයෙව උප්පන්නන්ති වෙදිතබ්බං. පුබ්බචගමට්ඨෙත පන “විත්තං උප්පන්නං හොති”චචෙව චූත්තං.

ලොකියධම්මඤ්ඤි පත්වා විත්තං ජෙට්ඨකං විත්තං ධූරං විත්තං පුබ්බචගමං හොති. ලොකුත්තරධම්මං පත්වා පඤ්ඤා ජෙට්ඨිකා පඤ්ඤා ධූරා පඤ්ඤා පුබ්බචගමා. තෙනෙව හගවා විනයපරියායං පත්වා පඤ්ඤං පුච්ඡන්තො ‘කිංචස්සොසි, කිංවෙදනොසි, කිංසඤ්ඤොසි, කිංචෙතනොසි’ති අපුච්ඡන්වා “කිංචිත්තො ත්වං භික්ඛු”ති විත්තමෙව ධූරං කත්වා පුච්ඡති. “අට්ඨෙය්‍යවිත්තො අහං හගවා”ති ච චූත්තෙ ‘අනාපත්ති අට්ඨෙය්‍යචස්සස්සා’තිආදීනි අවත්වා “අනාපත්ති භික්ඛු අට්ඨෙය්‍යවිත්තස්සා”ති වදති.

න කෙවලඤ්ච විනයපරියායං, අඤ්ඤමිපි ලොකියදෙසනං දෙසෙන්නො විත්තමෙව ධූරං කත්වා දෙසෙති. යථාහ – “යෙ කෙවි, භික්ඛවෙ, ධම්මා අකුසලා අකුසලභාගියා අකුසලපක්ඛිකා සබ්බෙතෙ මනොපුබ්බචගමා. මනො තෙසං ධම්මානං පට්ඨං උප්පජ්ජති” (අ. නි. 1.56).

“මනොපුබ්බචගමා ධම්මා, මනොසෙට්ඨා මනොමයා;
මනසා වෙ පදුට්ඨෙත, භාසති වා කරොති වා;
තතො නං දුක්ඛමන්වෙති, චක්කංව වහතො පදං.

“මනොපුබ්බචගමා ධම්මා, මනොසෙට්ඨා මනොමයා;
මනසා වෙ පසන්නෙන, භාසති වා කරොති වා;
තතො නං සුඛමන්වෙති, ඡායාව අනපායිනී”. (ධ. ප. 1,2);

“විත්තෙන නීයති ලොකො, විත්තෙන පරිකස්සති;
විත්තස්ස එකධම්මස්ස, සබ්බෙව වසමන්වග්ගු”. (සං. නි. 1.62);

“විත්තසංකිලෙසා, භික්ඛවෙ, සත්තා සංකිලිස්සන්ති විත්තවොදානා විසුජ්ඣන්ති” (සං. නි. 3.100);

“පහස්සරමිදං, භික්ඛවෙ, විත්තං, තඤ්ච බො ආගන්තුකෙහි උපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨං” (අ. නි. 1.49);

“විත්තෙ, ගහපති, අරක්ඛිතෙ කායකම්මමිපි අරක්ඛිතං හොති, වචිකම්මමිපි අරක්ඛිතං හොති, මනොකම්මමිපි අරක්ඛිතං හොති; විත්තෙ, ගහපති, රක්ඛිතෙ...පෙ.... විත්තෙ, ගහපති, ඛ්‍යාපන්නෙ...පෙ.... විත්තෙ, ගහපති, අඛ්‍යාපන්නෙ...පෙ.... විත්තෙ, ගහපති, අවස්සුතෙ...පෙ.... විත්තෙ, ගහපති,

අනවස්ථුතෙ කායකම්මම්පි අනවස්ථුතං හොති, වච්ඤාමම්පි අනවස්ථුතං හොති,
මනොකම්මම්පි අනවස්ථුතං හොති”ති (අ. නි. 3.110).

එවං ලොකියධම්මං පත්වා චිත්තං ජෙට්ඨකං හොති, චිත්තං ධුරං හොති, චිත්තං
පුබ්බඤ්චගමං හොතීති වෙදිතබ්බං. ඉමෙසු පන සුත්තෙසු එකං වා ද්වෙ වා
අග්ගහෙත්වා සුත්තානුරක්ඛණත්ථාය සබ්බානිපි ගහිතානීති වෙදිතබ්බානි.

ලොකුත්තරධම්මං පුච්ඡන්තො පන ‘කතරථස්සං අධිගතොසි, කතරවෙදනං
කතරසඤ්ඤං කතරවෙනනං කතරචිත්ත’න්ති අපුච්ඡත්වා, ‘කතරපඤ්ඤං ත්වං
භික්ඛු අධිගතො’සි, ‘කිං පට්ඨං මග්ගපඤ්ඤං, උදාහු දුතියං...පෙ.... තතියං...පෙ....
චතුත්ථං මග්ගපඤ්ඤං අධිගතො’ති පඤ්ඤං ජෙට්ඨිකං පඤ්ඤං ධුරං කත්වා පුච්ඡති.
පඤ්ඤාත්තරා සබ්බෙ කුසලා ධම්මා න පරිභායන්ති. පඤ්ඤා පන කිමත්ථියා (ම. නි.
1.451)? “පඤ්ඤවතො, භික්ඛවෙ, අරියසාවකස්ස තදන්වයා සද්ධා සණ්ඨාති,
තදන්වයං චිරියං සණ්ඨාති, තදන්වයා සති සණ්ඨාති, තදන්වයො සමාධි සණ්ඨාති”ති
(සං. නි. 5.515) එවමාදීනි පනෙත්ථ සුත්තානි දට්ඨබ්බානි. ඉති ලොකුත්තරධම්මං
පත්වා පඤ්ඤා ජෙට්ඨිකා හොති පඤ්ඤා ධුරා පඤ්ඤා පුබ්බඤ්චගමානි වෙදිතබ්බා.
අයං පන ලොකියදෙසනා. තස්මා චිත්තං ධුරං කත්වා දෙසෙන්නො “චිත්තං
උප්පන්නං හොති”ති ආහ.

සොමනස්සසහගතන්ති සාතමධුරවෙදයිතසඤ්ඤානෙන සොමනස්සෙන සහ
එකුප්පාදාදිභාවං ගතං. අයං පන ‘සහගත’-සද්දො තබ්බාවෙ වොකිණ්ණෙ නිස්සයෙ
ආරම්මණෙ සංසට්ඨෙති ඉමෙසු අත්ථෙසු දිස්සති. තත්ථ “යායං තණ්හා
පොනොබ්බවිකා නන්දිරාගසහගතා”ති (විහ. 203) තබ්බාවෙ වෙදිතබ්බො;
නන්දිරාගභූතානි අත්ථො. “යා, භික්ඛවෙ, වීමංසා කොසජ්ජසහගතා
කොසජ්ජසම්පයුත්තා”ති (සං. නි. 5.832) වොකිණ්ණෙ වෙදිතබ්බො; අන්තරන්තරා
උප්පජ්ජමානෙන කොසජ්ජෙන වොකිණ්ණාති අයමෙත්ථ අත්ථො.
“අට්ඨිකසඤ්ඤාසහගතං සතිසම්බොජ්ඣකඤ්ඤං භාවෙති”ති (සං. නි. 5.238)
නිස්සයෙ වෙදිතබ්බො; අට්ඨිකසඤ්ඤං නිස්සය අට්ඨිකසඤ්ඤං භාවෙත්ථා
පටිලද්ධන්ති අත්ථො. “ලාභී හොති රූපසහගතානං වා සමාපත්තීනං
අරූපසහගතානං වා”ති (පු. ප. 3-5) ආරම්මණෙ; වෙදිතබ්බො
රූපාරූපාරම්මණානන්ති අත්ථො. “ඉදං සුඛං ඉමාය පීතියා සහගතං හොති සහජානං
සංසට්ඨං සම්පයුත්ත”න්ති (විහ. 578) සංසට්ඨෙ. ඉමස්මිම්පි පදෙ අයමෙවත්ථො
අධිජ්ජෙතො. සොමනස්සසංසට්ඨස්ස ඉධ සොමනස්සසහගතන්ති වුත්තං.

‘සංසට්ඨ’-සද්දොපි වෙස සදිසෙ අවස්ථුතෙ මිත්තසන්ථවෙ සහජාතෙති බහුසු
අත්ථෙසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “කිසෙ ථුලෙ විචජ්ජෙත්වා සංසට්ඨා යොජිතා භයා”ති
(ජා. 2.22.70) එත්ථ සදිසෙ ආගතො. “සංසට්ඨාව තුම්හෙ අයො විහරතා”ති (පාවි.
727) අවස්ථුතෙ. “ගිහි සංසට්ඨො විහරති”ති (සං. නි. 3.3) මිත්තසන්ථවෙ. “ඉදං
සුඛං ඉමාය පීතියා සහගතං හොති සහජානං සංසට්ඨං සම්පයුත්ත”න්ති සහජාතෙ.
ඉධාපි සහජාතෙ අධිජ්ජෙතො. තත්ථ ‘සහගතං’ අසහජානං අසංසට්ඨං අසම්පයුත්තං.

නාම නත්ථී. සහජාතං පන සංසට්ඨං සම්පයුත්තං භොතිපි, න භොතිපි.
 රූපාරූපධම්මෙසු හි එකතො ජාතෙසු රූපං අරූපෙන සහජාතං භොති, න සංසට්ඨං,
 න සම්පයුත්තං; තථා අරූපං රූපෙන; රූපඤ්ච රූපෙන; අරූපං පන අරූපෙන සද්ධිං
 නියමතොව සහගතං සහජාතං සංසට්ඨං සම්පයුත්තමෙව භොතීති. තං සන්ධාය
 වුත්තං ‘සොමනස්සසහගත’න්ති.

ඤාණසම්පයුත්තන්ති ඤාණෙන සම්පයුත්තං, සමං එකුප්පාදාදිප්පකාරෙහි
 යුත්තන්ති අත්ථො. යං පනෙත්ථ වත්තබ්බං සියා තං මාතිකාවණ්ණනාය
 වෙදනාත්තිකෙ වුත්තනයමෙව. තස්මා එකුප්පාදා එකනිරොධා එකවත්ථුකා
 එකාරම්මණාහි ඉමිනා ලක්ඛණෙනෙතං සම්පයුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.
 උක්කට්ඨනිද්දෙසො වෙස. අරූපෙ පන විනාපි එකවත්ථුකභාවං සම්පයොගො
 ලබ්භති.

එත්තාවතා කිං කථිතං? කාමාවචරකුසලෙසු සොමනස්සසහගතං තිහෙතුකං
 ඤාණසම්පයුත්තං අසඬ්ඛාරිකං මහාවිත්තං කථිතං. “කතමෙ ධම්මා කුසලා” ති හි
 අනියම්තපුච්ඡාය චතුභුමකකුසලං ගහිතං. ‘කාමාවචරං කුසලං විත්තං උප්පන්නං
 භොතී’ ති වචනෙන පන තෙභුමකං කුසලං පරිච්චජිත්වා, අට්ඨවිධං
 කාමාවචරකුසලමෙව ගහිතං. ‘සොමනස්සසහගත’න්ති වචනෙන තතො චතුබ්බිධං
 උපෙක්ඛාසහගතං පරිච්චජිත්වා චතුබ්බිධං සොමනස්සසහගතමෙව ගහිතං.
 ‘ඤාණසම්පයුත්ත’න්ති වචනෙන තතො දුට්ඨං ඤාණවිප්පයුත්තං පරිච්චජිත්වා ද්වෙව
 ඤාණසම්පයුත්තානෙව ගහිතානි. අසඬ්ඛාරිකභාවො පන අනාභට්ඨතායෙව න
 ගහිතො. කිඤ්චාපි න ගහිතො, පරතො පන ‘සසඬ්ඛාරෙතා’ ති වචනතො ඉධ
 ‘අසඬ්ඛාරෙතා’ ති අවුත්තෙපි අසඬ්ඛාරිකභාවො වෙදිතබ්බො. සම්මාසම්බුද්ධො හි
 ආදිතොව ඉදං මහාවිත්තං භාජෙත්වා දස්සෙතුං නියමෙත්වා ඉමං දෙසනං ආරභීති
 එවමෙත්ථ සන්තිට්ඨානං කතන්ති වෙදිතබ්බං.

ඉදානි තමෙව විත්තං ආරම්මණතො දස්සෙතුං රූපාරම්මණං වාතිආදිමාහ.
 භගවා හි අරූපධම්මං දස්සෙන්නො වත්ථුනා වා දස්සෙති, ආරම්මණෙන වා,
 වත්ථාරම්මණෙහි වා, සරසභාවෙන වා. “චක්ඛුසම්ඵස්සො...පෙ....
 මනොසම්ඵස්සො; චක්ඛුසම්ඵස්සජා වෙදනා...පෙ.... මනොසම්ඵස්සජා වෙදනා;
 චක්ඛුවිඤ්ඤාණං...පෙ.... මනොවිඤ්ඤාණං”න්තිආදීසු හි වත්ථුනා අරූපධම්මා
 දස්සිතා. “රූපසඤ්ඤා...පෙ.... ධම්මසඤ්ඤා, රූපසඤ්ඤෙතනා...පෙ....
 ධම්මසඤ්ඤෙතනා”න්තිආදීසු ආරම්මණෙන. “චක්ඛුඤ්ච පටිච්ච රූපෙ ච උප්පජ්ජති
 චක්ඛුවිඤ්ඤාණං, තිණ්ණං සඬ්ඛති ඵස්සො...පෙ.... මනඤ්ච පටිච්ච ධම්මෙ ච
 උප්පජ්ජති මනොවිඤ්ඤාණං, තිණ්ණං සඬ්ඛති ඵස්සො”න්තිආදීසු (සං. නි. 4.60)
 වත්ථාරම්මණෙහි. “අවිජ්ජාපච්චයා, හික්ඛවෙ, සඬ්ඛාරා, සඬ්ඛාරපච්චයා
 විඤ්ඤාණං”න්තිආදීසු (සං. නි. 2.1) සරසභාවෙන අරූපධම්මා දස්සිතා. ඉමස්මිං පන
 යානෙ ආරම්මණෙන දස්සෙන්නො ‘රූපාරම්මණං’ වාතිආදිමාහ.

තත්ථ චතුසමුට්ඨානං අතීතානාගතපච්චුප්පන්තං රූපමෙව රූපාරම්මණං.
 ද්විසමුට්ඨානො අතීතානාගතපච්චුප්පන්තො සද්දොව සද්දාරම්මණං.
 චතුසමුට්ඨානො අතීතානාගතපච්චුප්පන්තො ගන්ධොව ගන්ධාරම්මණං.
 චතුසමුට්ඨානො අතීතානාගතපච්චුප්පන්තො රසොව රසාරම්මණං. චතුසමුට්ඨානං
 අතීතානාගතපච්චුප්පන්තං ථොට්ඨබ්බමෙව ථොට්ඨබ්බාරම්මණං. එකසමුට්ඨානා
 ද්විසමුට්ඨානා තිසමුට්ඨානා චතුසමුට්ඨානා නකුතොවිසමුට්ඨානා
 අතීතානාගතපච්චුප්පන්තා චිත්තවෙනසිකා, තථා නවත්තබ්බා ව, චුත්තාවසෙසා
 චිත්තගොචරසඬ්ඛාතා ධම්මායෙව ධම්මාරම්මණං. යෙ පන අනාපාඨගතා
 රූපාදයොපි ධම්මාරම්මණමිච්චෙව වදන්ති තෙ ඉමිනා සුත්තෙන පටික්ඛිපිතබ්බා.
 චුත්තඤ්ඤෙනං -

“ඉමෙසං බො, ආවුසො, පඤ්චන්තං ඉන්ද්‍රියානං නානාවිසයානං
 නානාගොචරානං න අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස ගොචරවිසයං පච්චනුහොත්තානං
 මනො පටිසරණං මනො තෙසං ගොචරවිසයං පච්චනුහොති” ති (ම. නි.
 1.455).

එතෙසඤ්ඤි රූපාරම්මණාදීනි ගොචරවිසයො නාම. තානි මනෙන
 පච්චනුහවිසමානානිපි රූපාරම්මණාදීනියෙවාති අයමත්ථො සිද්ධො හොති.
 දිබ්බවක්ඛුඤ්ඤාණාදීනඤ්ච රූපාදිආරම්මණත්තාපි අයමත්ථො සිද්ධොයෙව හොති.
 අනාපාඨගතානෙව හි රූපාරම්මණාදීනි දිබ්බවක්ඛුඤ්ඤාණාදීනං ආරම්මණානි, න ච තානි
 ධම්මාරම්මණානි භවන්තීති චුත්තනායෙනෙව ආරම්මණවචන්ථානං වෙදිතබ්බං.

තත්ථ එකෙකං ආරම්මණං ද්විසු ද්විසු ද්වාරෙසු ආපාඨමාගචිජති.
 රූපාරම්මණඤ්ඤි වක්ඛුපසාදං සට්ඨෙත්වා තඬ්ඬණඤ්ඤෙව මනොද්වාරෙ
 ආපාඨමාගචිජති; භවඬ්ඬවලනස්ස පච්චයො හොතීති අත්ථො.
 සද්දගන්ධරසථොට්ඨබ්බාරම්මණෙසුපි එසෙව නයො. යථා හි සකුණො
 ආකාසෙනාගන්ත්වා රුක්ඛග්ගෙ නිලියමානොව රුක්ඛසාඛඤ්ච සට්ඨෙති, ඡායා
 වස්ස පථවියං පටිහඤ්ඤති සාඛාසට්ඨනඡායාඵරණානි අපුබ්බං අවරිමං
 එකක්ඛණෙයෙව භවන්ති, එවං පච්චුප්පන්තරූපාදීනං වක්ඛුපසාදාදිසට්ඨනඤ්ච
 භවඬ්ඬවලනසමත්ථතාය මනොද්වාරෙ ආපාඨගමනඤ්ච අපුබ්බං අවරිමං
 එකක්ඛණෙයෙව හොති. තතො භවඬ්ඬං විච්ඡින්නිත්වා වක්ඛුද්වාරාදිසු උප්පන්තානං
 ආවජ්ජනාදීනං ථොට්ඨබ්බනපරියොසානානං අනන්තරා තෙසං ආරම්මණානං
 අඤ්ඤතරස්මිං ඉදං මහාවිත්තං උප්පජ්ජති.

සුද්ධමනොද්වාරෙ පන පසාදසට්ඨනකිව්චං නත්ථි. පකතියා
 දිට්ඨසුතසායිතසායිතච්චිට්ඨවසෙනෙව එතානි ආරම්මණානි ආපාඨමාගචිජන්ති.
 කථං? ඉධෙකච්චො කතසුඛාකම්මං හරිතාලමනොසිලාදිවණ්ණචිත්තං
 පග්ගහිතනානප්පකාරධජපටාකං මාලාදාමචිතද්ධං දීපමාලාපරික්ඛිත්තං
 අතිමනොරමාය සිරියා විරොචමානං අලඬ්ඬකතපටියත්තං මහාවෙනියං පදක්ඛිණං
 කත්වා සොළසසු පාදපිට්ඨිකාසු පඤ්චපතිට්ඨිතෙන වන්දිත්වා අඤ්ජලිං පග්ගය්හ
 උල්ලොකෙන්තො බුද්ධාරම්මණං පීතිං ගහෙන්වා තිට්ඨති. තස්ස එවං වෙනියං

පස්සින්වා බුද්ධාරම්මණං පිතිං නිබ්බන්තෙන්වා අපරභාගෙ යත්ථ කත්ථවි ගතස්ස රත්තිට්ඨානදිවාට්ඨානෙසු නිසින්තස්ස ආවජ්ජමානස්ස අලඬිකතපටියත්තං මහාවෙතියං චක්ඛුද්වාලෙ ආපාට්මාගතසදිසමෙව හොති, පදක්ඛිණං කත්වා චෙතියවන්දනකාලො විය හොති. එවං තාව දිට්ඨවසෙන රූපාරම්මණං ආපාට්මාගච්ඡති.

මධුරෙන පන සරෙන ධම්මකථිකස්ස වා ධම්මං කටේන්තස්ස, සරභාණකස්ස වා සරෙන භණන්තස්ස සද්දං සුත්වා අපරභාගෙ යත්ථ කත්ථවි නිසිදිත්වා ආවජ්ජමානස්ස ධම්මකථා වා සරභඤ්ඤං වා සොතද්වාලෙ ආපාට්මාගතං විය හොති, සාධුකාරං දත්වා සුණනකාලො විය හොති. එවං සුතවසෙන සද්දාරම්මණං ආපාට්මාගච්ඡති.

සුගන්ධං පන ගන්ධං වා මාලං වා ලහින්වා ආසනෙ වා චෙතියෙ වා ගන්ධාරම්මණෙන චිත්තෙන පූජං කත්වා අපරභාගෙ යත්ථ කත්ථවි නිසිදිත්වා ආවජ්ජමානස්ස තං ගන්ධාරම්මණං සාතද්වාලෙ ආපාට්මාගතං විය හොති, පූජාකරණකාලො විය හොති. එවං සායිතවසෙන ගන්ධාරම්මණං ආපාට්මාගච්ඡති.

පණිතං පන බාදනීයං වා භොජනීයං වා සබ්බමවාරීහි සද්ධිං සංවිහජින්වා පරිභුඤ්ජින්වා අපරභාගෙ යත්ථ කත්ථවි කුදුසකාදිභොජනං ලහින්වා ‘අසුකකාලෙ පණිතං භොජනං සබ්බමවාරීහි සද්ධිං සංවිහජින්වා පරිභුත්ත’න්ති ආවජ්ජමානස්ස තං රසාරම්මණං ජීවිහාද්වාලෙ ආපාට්මාගතං විය හොති, පරිභුඤ්ජනකාලො විය හොති. එවං සායිතවසෙන රසාරම්මණං ආපාට්මාගච්ඡති.

මුදුකං පන සුඛසම්ඵස්සං මඤ්චං වා පීඨං වා අත්ථරණපාපුරණං වා පරිභුඤ්ජින්වා අපරභාගෙ යත්ථ කත්ථවි දුක්ඛසෙය්‍යං කප්පෙන්වා ‘අසුකකාලෙ මෙ මුදුකං මඤ්චපීඨං අත්ථරණපාපුරණං පරිභුත්ත’න්ති ආවජ්ජමානස්ස තං ථොට්ඨබ්බාරම්මණං කායද්වාලෙ ආපාට්මාගතං විය හොති. සුඛසම්ඵස්සං වෙදයිතකාලො විය හොති. එවං ථුට්ඨවසෙන ථොට්ඨබ්බාරම්මණං ආපාට්මාගච්ඡති. එවං සුද්ධමනොද්වාලෙ පසාදසට්ටනකිච්චං නත්ථි. පකතියා දිට්ඨසුතසායිතසායිතථුට්ඨවසෙනෙව එතානි ආරම්මණානි ආපාට්මාගච්ඡන්තීති වෙදිතබ්බානි.

ඉදානි පකතියා දිට්ඨාදීනං වසෙන ආපාට්ගමනෙ අයමපරොපි අට්ඨකථාමුත්තකො නයො හොති. දිට්ඨං සුතං උභයසම්බන්ධන්ති ඉමෙ තාව දිට්ඨාදයො වෙදිතබ්බා. තත්ථ ‘දිට්ඨං’ නාම පඤ්චද්වාරවසෙන ගහිතපුබ්බං. ‘සුත’න්ති පච්චක්ඛනො අදිස්වා අනුස්සවවසෙන ගහිතා රූපාදයොව. තෙහි ද්විහිපි සම්බන්ධං ‘උභයසම්බන්ධං’ නාම. ඉති ඉමෙසම්පි දිට්ඨාදීනං වසෙන එතානි මනොද්වාලෙ ආපාට්මාගච්ඡන්තීති වෙදිතබ්බානි. තත්ථ දිට්ඨවසෙන තාව ආපාට්ගමනං හෙට්ඨා පඤ්චහි නයෙහි වුත්තමෙව.

එකවිවො පන සුභානි - ‘භගවතො පුඤ්ඤාතිසයනිබ්බත්තං එවරූපං නාම රූපං, අතිමධුරො සද්දො, කිස්මිඤ්චි පදෙසෙ කෙසඤ්චි පුප්ඵානං අතිමනුඤ්ඤො ගන්ධො, කෙසඤ්චි ඵලානං අතිමධුරො රසො, කෙසඤ්චි පාවුරණාදීනං අතිසුඛො සම්ප්ප්සො’ති. තස්ස, චක්ඛුපසාදාදිසට්ඨනං විනා, සුතමත්තානෙව තානි මනොද්වාරෙ ආපාට්මාගච්ඡන්ති. අප්ප්ස තං විත්තං තස්මිං රූපෙ වා සද්දෙ වා පසාදවසෙන ගන්ධාදීසු අරියානං දාතුකාමතාවසෙන අඤ්ඤෙහි දිත්තෙසු අනුමොදනාවසෙන වා පවත්ති. එවං සුතවසෙන එතානි මනොද්වාරෙ ආපාට්මාගච්ඡන්ති.

අපරෙත පන යථාචුත්තානි රූපාදීනි දිට්ඨානි වා සුතානි වා භොන්ති. තස්ස ‘ඊදිසං රූපං ආයතිං උප්පජ්ජනකඛුද්ධස්සාපි භවිස්සති’තිආදීනා නයෙන චක්ඛුපසාදාදිසට්ඨනං විනා දිට්ඨසුතසම්බන්ධෙනෙව තානි මනොද්වාරෙ ආපාට්මාගච්ඡන්ති. අප්ප්ස භෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව තෙසු අඤ්ඤතරාමිමණං ඉදං මහාවිත්තං පවත්ති. එවං උභයසම්බන්ධවසෙන එතානි මනොද්වාරෙ ආපාට්මාගච්ඡන්ති.

ඉදම්පි ව මුඛමත්තමෙව.
සද්ධාරුචිආකාරපරිචිතක්කදිට්ඨිනිජ්ඣානක්කන්තිආදීනං පන වසෙන විත්ථාරතො එතෙසං මනොද්වාරෙ ආපාට්ගමනං වෙදිතබ්බමෙව. යස්මා පන එවං ආපාටං ආගච්ඡන්තානි භූතානිපි භොන්ති අභූතානිපි, තස්මා අයං නයො අට්ඨකථායං න ගහිතො. එවං එකෙකාරමිමණං ජවනං ද්විසු ද්විසු ද්වාරෙසු උප්පජ්ජතිනි වෙදිතබ්බං. රූපාරම්මණඤ්ඤි ජවනං චක්ඛුද්වාරෙපි උප්පජ්ජති මනොද්වාරෙපි. සද්දාදිආරම්මණෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ මනොද්වාරෙ උප්පජ්ජමානං රූපාරම්මණං ජවනං දානමයං සීලමයං භාවනාමයන්ති තිවිධං භොති. තෙසු එකෙකං කායකම්මං වජිකම්මං මනොකම්මන්ති තිවිධමෙව භොති. සද්දගන්ධරසථොට්ඨබ්බධම්මාරම්මණෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ රූපං තාව ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජමානං එතං මහාකුසලවිත්තං නීලපිතලොහිතොදාතවණ්ණෙසු පුප්ඵවත්ථධාතුසු අඤ්ඤතරං සුභනිමිත්තසඬ්ඛානං ඉට්ඨං කත්තං මනාපං රජනීයං වණ්ණං ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජති. නනු වෙතං ඉට්ඨාරම්මණං ලොභස්ස වත්ථු? කථං එතං විත්තං කුසලං නාම ජාතන්ති? නියමිතවසෙන පරිණාමිතවසෙන සමුදාචාරවසෙන ආභුජිතවසෙනාති. යස්ස හි ‘කුසලමෙව මයා කත්තබ්බ’න්ති කුසලකරණෙ විත්තං නියමිතං භොති, අකුසලජ්ජවත්තිතො නිවත්තෙත්වා කුසලකරණෙයෙව පරිණාමිතං, අභිණ්භකරණෙන කුසලසමුදාචාරෙතෙව සමුදාවරිතං, පතිරූපදෙසවාසසප්පුරිසුපනිස්සයසද්ධම්මසවනපුබ්බෙකතපුඤ්ඤතාදීහි ව උපනිස්සයෙහි යොනියො ව ආභොගො පවත්ති, තස්ස ඉමිනා නියමිතවසෙන පරිණාමිතවසෙන සමුදාචාරවසෙන ආභුජිතවසෙන ව කුසලං නාම ජාතං භොති.

ආරම්භණවසෙන පනෙන්ට සොමනස්සසහගතභාවො වෙදිතබ්බො.
 ඉට්ඨාරම්භණස්මිඤ්ඤි උප්පන්නත්තා එතං සොමනස්සසහගතං ජාතං.
 සද්ධාබහුලතාදීනිපෙත්ට කාරණානියෙව. අස්සද්ධානඤ්ඤි මිච්ඡාදිට්ඨිනඤ්ච
 එකන්තඉට්ඨාරම්භණභූතං තථාගතරූපමපි දිස්වා සොමනස්සං නුප්පජ්ජති. යෙ ච
 කුසලප්පවත්තියං ආනිසංසං න පස්සන්ති තෙසං පරෙහි උස්සාහිතානං කුසලං
 කරොන්තානමපි සොමනස්සං නුප්පජ්ජති. තස්මා සද්ධාබහුලතා විසුද්ධදිට්ඨිතා
 ආනිසංසදස්සාවිතාති. එවම්පෙත්ට සොමනස්සසහගතභාවො වෙදිතබ්බො. අපිච
 එකාදසධම්මා පිතිසම්බොජ්ඣකඛිගස්ස උප්පාදාය සංවත්තන්ති – බුද්ධානුස්සති
 ධම්මානුස්සති සඬ්ඝානුස්සති සීලානුස්සති වාගානුස්සති දෙවතානුස්සති
 උපසමානුස්සති ලුඛපුග්ගලපරිවජ්ජනතා සිනිද්ධපුග්ගලසෙවනතා
 පසාදනියසුත්තන්තපච්චවෙක්ඛණතා තදධිමුත්තතාති. ඉමෙහිපි කාරණෙහෙත්ට
 සොමනස්සසහගතභාවො වෙදිතබ්බො. ඉමෙසං පන විත්ථාරො
 බොජ්ඣකඛිගවිහඬිගෙ (විහ. අට්ඨ. 367 බොජ්ඣකඛිගපබ්බවණ්ණනා, 468-469) ආවි
 හවිස්සති.

කම්මතො, උපපත්තිතො, ඉන්ද්‍රියපරිපාකතො, කිලෙසදුර්භාවතොති ඉමෙහි
 පනෙන්ට කාරණෙහි ඤාණසම්පයුත්තතා වෙදිතබ්බො. යො හි පරෙසං ධම්මං
 දෙසෙති අනවජ්ජාති සිප්පායතනකම්මායතනවිජ්ජාට්ඨානාති සික්ඛාපෙති
 ධම්මකථිකං සක්කාරං කත්වා ධම්මං කථාපෙති, ‘ආයතිං පඤ්ඤවා හවිස්සාමි’ති
 පත්ටනං පට්ඨපෙත්වා නානප්පකාරං දානං දෙති, තස්ස එවරූපං කම්මං උපනිස්සාය
 කුසලං උප්පජ්ජමානං ඤාණසම්පයුත්තං උප්පජ්ජති. අබ්‍යාපජ්ජෙ ලොකෙ
 උප්පන්නස්ස වාපි “තස්ස තත්ට සුඛිනො ධම්මපදා පිලවන්ති... දන්ධො, හික්ඛවෙ,
 සතුප්පාදො, අථ සො සත්තො බිප්පංයෙව විසෙසගාමී හොති”ති (අ. නි. 4.191)
 ඉමිනා නයෙන උපපත්තිං නිස්සායපි උප්පජ්ජමානං කුසලං ඤාණසම්පයුත්තං
 උප්පජ්ජති. තථා ඉන්ද්‍රියපරිපාකං උපගතානං පඤ්ඤාදසකප්පත්තානං
 ඉන්ද්‍රියපරිපාකං නිස්සායපි කුසලං උප්පජ්ජමානං ඤාණසම්පයුත්තං උප්පජ්ජති.
 යෙහි පන කිලෙසා වික්ඛම්භිතා තෙසං කිලෙසදුර්භාවං නිස්සායපි උප්පජ්ජමානං
 කුසලං ඤාණසම්පයුත්තං උප්පජ්ජති. චුත්තම්පි වෙතං –

“යොගා වෙ ජායති භූරි, අයොගා භූරිසඬ්ඛයො”ති (ධ. ප. 282).

එවං කම්මතො උපපත්තිතො ඉන්ද්‍රියපරිපාකතො කිලෙසදුර්භාවතොති ඉමෙහි
 කාරණෙහි ඤාණසම්පයුත්තතා වෙදිතබ්බො.

අපිච සත්ත ධම්මා ධම්මවිචයසම්බොජ්ඣකඛිගස්ස උප්පාදාය සංවත්තන්ති –
 පරිපුච්ඡකතා, වත්ථුච්චසදකිරියා, ඉන්ද්‍රියසමත්තපටිපාදනා,
 දුප්පඤ්ඤපුග්ගලපරිවජ්ජනා, පඤ්ඤවන්තපුග්ගලසෙවනා,
 ගම්භීරඤාණවරියපච්චවෙක්ඛණා, තදධිමුත්තතාති. ඉමෙහිපි කාරණෙහි
 ඤාණසම්පයුත්තතා වෙදිතබ්බො. ඉමෙසං පන විත්ථාරො බොජ්ඣකඛිගවිහඬිගෙ (විහ.
 අට්ඨ. 367 බොජ්ඣකඛිගපබ්බවණ්ණනා) ආවි හවිස්සති.

එවං ඤාණසම්පයුත්තං භුත්වා උප්පන්නඤ්චෙනං අසඬ්ඛාරෙන අප්පයොගෙන අනුපායවිත්තනාය උප්පන්නත්තා අසඬ්ඛාරං නාම ජාතං. තයිදං රජනීයවණ්ණාරම්මණං භුත්වා උප්පජ්ජමානමෙව තිවිධෙන නියමෙන උප්පජ්ජති – දානමයං වා හොති, සීලමයං වා, භාවනාමයං වා.

කථං? යදා හි නීලජිතලොභිතොදාතෙසු පුප්ඵාදීසු අඤ්ඤතරං ලභිත්වා වණ්ණවසෙන ආභූජිත්වා ‘වණ්ණදානං මය්හ’න්ති බුද්ධරතනාදීනි පූජෙති, තදා දානමයං හොති. තත්ත්වං වත්ථු – භණ්ඩාගාරිකසඬ්ඛිත්තො කිර එකං සුවණ්ණබ්බිතං වත්ථං ලභිත්වා ඉදම්පි වත්ථං සුවණ්ණවණ්ණං, සම්මාසම්බුද්ධොපි සුවණ්ණවණ්ණො, සුවණ්ණවණ්ණං වත්ථං සුවණ්ණවණ්ණස්සෙව අනුච්ඡවිකං, අම්භාකඤ්ච වණ්ණදානං භවිස්සතීති මහාවෙතියෙ ආරොපෙසි. එවරූපෙ කාලෙ දානමයං හොතීති වෙදිතබ්බං. යදා පන තථාරූපමෙව දෙයාධම්මං ලභිත්වා ‘මය්හං කුලවංසො, කුලතන්ති කුලජ්ජවෙණී එසා, කුලවත්තං එත’න්ති බුද්ධරතනාදීනි පූජෙති තදා සීලමයං හොති. යදා පන තාදිසෙනෙව වත්ථුනා රතනත්තයස්ස පූජං කත්වා ‘අයං වණ්ණො ඛයං ගච්ඡිස්සති, වයං ගච්ඡිස්සති’ති ඛයවයං පට්ඨපෙති, තදා භාවනාමයං හොති.

දානමයං පන භුත්වා වත්තමානම්පි යදා තිණි රතනානි සහත්ථෙන පූජෙත්තස්ස පවත්තත්ති, තදා කායකම්මං හොති. යදා තිණි රතනානි පූජෙත්තො පුත්තදාරදාසකම්මකරපොරිසාදයොපි ආණාපෙත්වා පූජාපෙති තදා වච්ඡම්මං හොති. යදා තදෙව චුත්තජ්ජකාරං විජ්ජමානකවත්ථුං ආරබ්භ වණ්ණදානං දස්සාමීති චිත්තෙති තදා මනොකම්මං හොති. විනයපරියායං පත්වා හි ‘දස්සාමි කරිස්සාමි’ති වාචා භින්නා හොතීති (පාරා. 659) ඉමිනා ලක්ඛණෙන දානං නාම හොති. අභිධම්මපරියායං පත්වා පන විජ්ජමානකවත්ථුං ආරබ්භ ‘දස්සාමි’ති මනසා චිත්තිතකාලතො පට්ඨාය කුසලං හොති. අපරභාගෙ කායෙන වා වාචාය වා කත්තබ්බං කරිස්සතීති චුත්තං. එවං දානමයං කායවච්ඡිමනොකම්මවසෙනෙව තිවිධං හොති.

යදා පන තං චුත්තජ්ජකාරං වත්ථුං ලභිත්වා කුලවංසාදිවසෙන සහත්ථා රතනත්තයං පූජෙති තදා සීලමයං කායකම්මං හොති. යදා කුලවංසාදිවසෙනෙව පුත්තදාරාදයො ආණාපෙත්වා පූජාපෙති තදා වච්ඡම්මං හොති. යදා ‘මය්හං කුලවංසො, කුලතන්ති කුලජ්ජවෙණී එසා, කුලවත්තමෙන’න්ති විජ්ජමානකවත්ථුං ආරබ්භ ‘වණ්ණදානං දස්සාමි’ති චිත්තෙති තදා මනොකම්මං හොති. එවං සීලමයං කායවච්ඡිමනොකම්මවසෙන තිවිධං හොති.

යදා පන තං චුත්තජ්ජකාරං වත්ථුං ලභිත්වා තිණි රතනානි පූජෙත්වා වඬ්ඤාමත්තො ඛයවයං පට්ඨපෙති තදා භාවනාමයං කායකම්මං හොති. වාචාය සම්මසනං පට්ඨපෙත්තස්ස වච්ඡම්මං හොති, කායඬ්ඛවාඬ්ඛගානි අවොපෙත්වා මනසාව සම්මසනං පට්ඨපෙත්තස්ස මනොකම්මං හොති. එවං භාවනාමයං කායවච්ඡිමනොකම්මවසෙන තිවිධං හොති. එවමෙන රූපාරම්මණං කුසලං

තිවිධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාෂෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.
සද්දාරම්මණාදීසුපි එසෙව නයො.

හෙරිසද්දාදීසු හි රජනීයසද්දං ආරම්මණං කත්වා හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව තීහි
නියමෙහෙනං කුසලං උප්පජ්ජති. තත්ථ සද්දං කන්දමුලං විය උප්පාටෙන්වා
නීලුප්පලහත්ථකං විය ව හත්ථෙට්ඨ පෙත්වා දාතුං නාම න සක්කා, සවත්ථුකං පන
කත්වා දෙන්තො සද්දදානං දෙති නාම. තස්මා යදා ‘සද්දදානං දස්සාමී’ති
හෙරිමුදිඬිගාදීසු අඤ්ඤතරතුරියෙන තිණ්ණං රතනානං උපහාරං කරොති,
‘සද්දදානං මෙ’ති හෙරිආදීනි යපාපෙති, ධම්මකථිකහික්ඛුනං
සරහෙසජ්ජතෙලථාණිතාදීනි දෙති, ධම්මසවනං සොසෙති, සරහඤ්ඤං භණ්ති,
ධම්මකථං කථෙති, උපනිසින්නකකථං අනුමොදනකථං කරොති, තදා දානමයංයෙව
හොති. යදා එතදෙව විධානං කුලවංසාදිවසෙන වත්තවසෙන කරොති තදා සීලමයං
හොති. යදා සබ්බම්පෙතං කත්වා අයං එත්තකො සද්දො බ්‍රහ්මලොකජ්ජමාණොපි
හුත්වා ‘බයං ගමිස්සති, වයං ගමිස්සති’ති සම්මසනං පටිඨපෙති තදා භාවනාමයං
හොති.

තත්ථ දානමයං තාව යදා හෙරිආදීනි ගහෙත්වා සහත්ථා උපහාරං කරොති,
නිව්වුපහාරත්ථාය යපෙන්තොපි සහත්ථා යපෙති, ‘සද්දදානං මෙ’ති ධම්මසවනං
සොසෙතුං ගච්ඡති, ධම්මකථං සරහඤ්ඤං කාතුං වා ගච්ඡති, තදා කායකම්මං හොති.
යදා ‘ගච්ඡථ, තාතා, අම්භාකං සද්දදානං තිණ්ණං රතනානං උපහාරං කරොථා’ති
ආණාපෙති, ‘සද්දදානං මෙ’ති චෙතියඬිගණෙසු ‘ඉමං හෙරිං, ඉමං මුදිඬිගං
යපෙථා’ති ආණාපෙති, සයමෙව ධම්මසවනං සොසෙති, ධම්මකථං කථෙති,
සරහඤ්ඤං භණ්ති, තදා වච්ඡකම්මං හොති. යදා කායඬිගවාචඬිගානි අවොපෙත්වා
‘සද්දදානං දස්සාමී’ති විජ්ජමානකවත්ථුං මනසා පරිච්චජ්ජති, තදා මනොකම්මං
හොති.

සීලමයම්පි ‘සද්දදානං නාම මය්හං කුලවංසො කුලතන්ති කුලජ්ජවෙණී’ති
හෙරිආදීනි සහත්ථා උපහාරං කරොත්තස්ස, හෙරිආදීනි සහත්ථා චෙතියඬිගණාදීසු
යපෙන්තස්ස, ධම්මකථිකානං සරහෙසජ්ජං සහත්ථා දදන්තස්ස, වත්තසීසෙන
ධම්මසවනසොසනධම්මකථාකථනසරහඤ්ඤභණ්ණත්ථාය ව ගච්ඡන්තස්ස
කායකම්මං හොති. ‘සද්දදානං නාම අම්භාකං කුලවංසො කුලතන්ති කුලජ්ජවෙණී,
ගච්ඡථ, තාතා, බුද්ධරතනාදීනං උපහාරං කරොථා’ති ආණාපෙන්තස්ස
කුලවංසවසෙනෙව අත්තනා ධම්මකථං වා සරහඤ්ඤං වා කරොත්තස්ස ව
වච්ඡකම්මං හොති. ‘සද්දදානං නාම මය්හං කුලවංසො සද්දදානං දස්සාමී’ති
කායඬිගවාචඬිගානි අවොපෙත්වා මනසාව විජ්ජමානකවත්ථුං පරිච්චජ්ජන්තස්ස
මනොකම්මං හොති.

භාවනාමයම්පි යදා වඬිකමන්තො සද්දෙ බයවයං පටිඨපෙති තදා කායකම්මං
හොති. කායඬිගං පන අවොපෙත්වා වාචාය සම්මසන්තස්ස වච්ඡකම්මං හොති.
කායඬිගවාචඬිගං අවොපෙත්වා මනසාව සද්දායතනං සම්මසන්තස්ස මනොකම්මං

හොති. එවං සද්දාරම්මණම්පි කුසලං තිව්ධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

මූලගන්ධාදීසුපි රජනියගන්ධං ආරම්මණං කත්වා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තීහි නියමෙහෙතං කුසලං උප්පජ්ජති. තත්ථ යදා මූලගන්ධාදීසු යංකිඤ්චි ගන්ධං ලහිත්වා ගන්ධවසෙන ආභුජිත්වා ‘ගන්ධදානං මය්හ’න්ති බුද්ධරතනාදීනි පුජෙති, තදා දානමයං හොතීති සබ්බං වණ්ණදානෙ වුත්තනයෙනෙව විත්ථාරතො වෙදිතබ්බං. එවං ගන්ධාරම්මණම්පි කුසලං තිව්ධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

මූලරසාදීසු පන රජනියරසං ආරම්මණං කත්වා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තීහි නියමෙහෙතං කුසලං උප්පජ්ජති. තත්ථ යදා මූලරසාදීසු යංකිඤ්චි රජනියං රසවත්ථුං ලහිත්වා රසවසෙන ආභුජිත්වා ‘රසදානං මය්හ’න්ති දෙති පරිච්චජති, තදා දානමයං හොතීති සබ්බං වණ්ණදානෙ වුත්තනයෙනෙව විත්ථාරතො වෙදිතබ්බං. සීලමයෙ පනෙත්ථ ‘සඬ්ඝස්ස අදත්වා පරිභුඤ්ජනං නාම අම්භාකං න ආචිණ්ණ’න්ති ද්වාදසන්තං හික්ඛුසහස්සානං දාපෙත්වා සාදුරසං පරිභුත්තස්ස දුට්ඨගාමණිඅභයරඤ්ඤො වත්ථුං ආදිං කත්වා මහාඅට්ඨකථායං වත්ථුනි ආගතානි. අයමෙව විසෙසො. එවං රසාරම්මණම්පි කුසලං තිව්ධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

ඓවාට්ඨබ්බාරම්මණෙපි පථව්ඨාතු තෙජොධාතු වායොධාතුති තීණි මහාභූතානි ඓවාට්ඨබ්බාරම්මණං නාම. ඉමස්මිං යානෙ එතෙසං වසෙන යොජනං අකත්වා මඤ්චපීඨාදිවසෙන කාතබ්බා. යදා හි මඤ්චපීඨාදීසු යංකිඤ්චි රජනියං ඓවාට්ඨබ්බවත්ථුං ලහිත්වා ඓවාට්ඨබ්බවසෙන ආභුජිත්වා ‘ඓවාට්ඨබ්බදානං මය්හ’න්ති දෙති පරිච්චජති, තදා දානමයං හොතීති සබ්බං වණ්ණදානෙ වුත්තනයෙනෙව විත්ථාරතො වෙදිතබ්බං. එවං ඓවාට්ඨබ්බාරම්මණම්පි කුසලං තිව්ධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

ධම්මාරම්මණෙ ඡ අජ්ඣන්තිකානි ආයතනානි, තීණි ලක්ඛණානි, තයො අරුපිනො බන්ධා, පන්තරස සුබ්බමරුපානි, නිබ්බානපඤ්ඤත්තීති ඉමෙ ධම්මායතනෙ පරියාපන්නා ව, අපරියාපන්නා ව, ධම්මා ධම්මාරම්මණං නාම. ඉමස්මිං පන යානෙ එතෙසං වසෙන යොජනං අකත්වා ඔජදානපානදානජීවිතදානවසෙන කාතබ්බා. ඔජාදීසු හි රජනියං ධම්මාරම්මණං ආරම්මණං කත්වා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තීහි නියමෙහෙතං කුසලං උප්පජ්ජති.

තත්ථ යදා ‘ඔජදානං මය්හ’න්ති සජ්ජිනවතීතාදීනි දෙති, පානදානන්ති අට්ඨ පානානි දෙති, ජීවිතදානන්ති සලාකහත්තසඬ්ඝහත්තාදීනි දෙති, අභාසුකානං හික්ඛුනං හෙසජ්ජං දෙති, වෙජ්ජං පච්චුපට්ඨාපෙති, ජාලං ථාලාපෙති, කුමීනං විද්ධංසාපෙති, සකුණපඤ්ජරං විද්ධංසාපෙති, බන්ධනමොක්ඛං කාරාපෙති, මාසාතහෙරිං වරාපෙති, අඤ්ඤානිපි ජීවිතපරිත්තාණත්ථං එවරුපානි කම්මානි කරොති තදා දානමයං හොති. යදා පන ‘ඔජදානපානදානජීවිතදානානි මය්හං

කුලවංසො කුලතන්ති කුලජපවෙණි'ති වත්තසීසෙන ඔජදානාදීනි පවත්තෙති තදා සීලමයං හොති. යදා ධම්මාරම්මණස්මිං බයවයං පට්ඨපෙති තදා භාවනාමයං හොති.

දානමයං පන භුක්වා පවත්තමානම්පි යදා ඔජදානපානදානජීවිතදානානි සහත්ථා දෙති, තදා කායකම්මං හොති. යදා පුත්තදාරාදයො ආණාපෙත්වා දාපෙති, තදා චරිකම්මං හොති. යදා කායඤ්චගවාචඤ්චානි අවොපෙත්වා ඔජදානපානදානජීවිතදානවසෙන විජ්ජමානකවත්ථුං 'දස්සාමි'ති මනසා විත්තෙති, තදා මනොකම්මං හොති.

යදා පන චුත්තජපකාරං විජ්ජමානකවත්ථුං කුලවංසාදිවසෙන සහත්ථා දෙති, තදා සීලමයං කායකම්මං හොති. යදා කුලවංසාදිවසෙනෙව පුත්තදාරාදයො ආණාපෙත්වා දාපෙති, තදා චරිකම්මං හොති. යදා කුලවංසාදිවසෙනෙව චුත්තජපකාරං විජ්ජමානකවත්ථුං 'දස්සාමි'ති මනසාව විත්තෙති, තදා මනොකම්මං හොති.

චඤ්ඤාමිත්වා ධම්මාරම්මණෙ බයවයං පට්ඨපෙත්තස්ස පන භාවනාමයං කායකම්මං හොති. කායඤ්චං අවොපෙත්වා වාචාය බයවයං පට්ඨපෙත්තස්ස චරිකම්මං හොති. කායඤ්චගවාචඤ්චානි අවොපෙත්වා මනසාව ධම්මාරම්මණෙ බයවයං පට්ඨපෙත්තස්ස මනොකම්මං හොති. එවං භාවනාමයං කායචරිමනොකම්මවසෙන තිවිධං හොති. එවමෙතං ධම්මාරම්මණම්පි කුසලං තිවිධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්චාරෙහි භාපෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

එවම්දං චිත්තං නානාවත්ථුසු නානාරම්මණවසෙන දීපිතං. ඉදං පන එකවත්ථුස්මිම්පි නානාරම්මණවසෙන ලබ්භතියෙව. කථං? චතුසු හි පච්චයෙසු විචරෙ ඡ ආරම්මණානි ලබ්භන්ති - නවරත්තස්ස හි විචරස්ස වණ්ණො මනාපො හොති දස්සනීයො, ඉදං වණ්ණාරම්මණං. පරිභොගකාලෙ පට්ඨපට්ඨද්දං කරොති, ඉදං සද්දාරම්මණං. යො තත්ථ කාලකච්ඡකාදිගන්ධො, ඉදං ගන්ධාරම්මණං. රසාරම්මණං පන පරිභොගරසවසෙන කථිතං. යා තත්ථ සුඛසම්ඵස්සනා, ඉදං ඵොට්ඨබ්බාරම්මණං. විචරං පටිච්ච උජ්ජන්නා සුඛා වෙදනා, ධම්මාරම්මණං. පිණ්ඩපාතෙ රසාරම්මණං නිජ්ජරියායෙනෙව ලබ්භති. එවං චතුසු පච්චයෙසු නානාරම්මණවසෙන යොජනං කත්වා දානමයාදිහෙදො වෙදිතබ්බො.

ඉමස්ස පන චිත්තස්ස ආරම්මණමෙව නිබද්ධං, විනා ආරම්මණෙන අනුප්පජ්ජනතො. ද්වාරං පන අනිබද්ධං. කස්මා? කම්මස්ස අනිබද්ධත්තා. කම්මස්මිඤ්ඤි අනිබද්ධෙ ද්වාරම්පි අනිබද්ධමෙව හොති.

කාමාවචරකුසලං ද්වාරකථා

කායකම්මද්වාරකථා

ඉමස්ස පනත්ථස්ස පකාසනත්ථං ඉමස්මිං යානෙ මහාඅට්ඨකථායං ද්වාරකථා කථිතා. තත්ථ තීණි කම්මානි, තීණි කම්මද්වාරානි, පඤ්ච විඤ්ඤාණානි, පඤ්ච විඤ්ඤාණද්වාරානි, ඡ එස්සා, ඡ එස්සද්වාරානි, අට්ඨ අසංවරා, අට්ඨ අසංවරද්වාරානි, අට්ඨ සංවරා, අට්ඨ සංවරද්වාරානි, දස කුසලකම්මපථා, දස අකුසලකම්මපථානි, ඉදං එත්තකං ද්වාරකථාය මාතිකාද්පනං නාම.

තත්ථ කිඤ්චාපි තීණි කම්මානි පයමං චුත්තානි, තානි පන යපෙත්වා ආදිතො තාව තීණි කම්මද්වාරානි භාජෙත්වා දස්සිතානි. කතමානි තීණි? කායකම්මද්වාරං, වචිකම්මද්වාරං, මනොකම්මද්වාරන්ති.

තත්ථ චතුබ්බිධො කායො – උපාදින්නකො, ආභාරසමුට්ඨානො, උතුසමුට්ඨානො, විත්තසමුට්ඨානොති. තත්ථ චක්ඛායතනාදීනි ජීවිතින්ද්‍රියපරියන්තානි අට්ඨ කම්මසමුට්ඨානරූපානිපි, කම්මසමුට්ඨානානෙව චතස්සො ධාතුයො චණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජාති අට්ඨ උපාදින්නකකායො නාම. තානෙව අට්ඨ ආභාරජාති ආභාරසමුට්ඨානිකකායො නාම. අට්ඨ උතුජාති උතුසමුට්ඨානිකකායො නාම. අට්ඨ විත්තජාති විත්තසමුට්ඨානිකකායො නාම.

තෙසු කායකම්මද්වාරන්ති නෙව උපාදින්නකකායස්ස නාමං න ඉතරෙසං. විත්තසමුට්ඨානෙසු පන අට්ඨසු රූපෙසු එකා විඤ්ඤත්ති අත්ථි, ඉදං කායකම්මද්වාරං නාම. යං සන්ධාය චුත්තං – “කතමං තං රූපං කායවිඤ්ඤත්ති? යා කුසලචිත්තස්ස වා, අකුසලචිත්තස්ස වා, අබ්‍යාකතචිත්තස්ස වා, අභික්කමන්තස්ස වා පටික්කමන්තස්ස වා, ආලොකෙන්තස්ස වා විලොකෙන්තස්ස වා, සම්ඤ්ජෙන්තස්ස වා පසාරෙන්තස්ස වා, කායස්ස ථම්හනා සන්ථම්හනා සන්ථම්භිතත්තං, විඤ්ඤත්ති විඤ්ඤාපනා විඤ්ඤාපිතත්තං, ඉදං තං රූපං කායවිඤ්ඤත්ති”ති (ධ. ස. 720). ‘අභික්කමිස්සාමි පටික්කමිස්සාමි’ති හි විත්තං උප්පජ්ජමානං රූපං සමුට්ඨාපෙති. තත්ථ යා පථව්ඨාතු ආපොධාතු තෙජොධාතු වායොධාතු තන්තිස්සිතො චණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජාති ඉමෙසං අට්ඨන්තං රූපකලාපානං අබ්‍හන්තරෙ විත්තසමුට්ඨානා වායොධාතු, සා අත්තනා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙති සන්ධාරෙති වාලෙති අභික්කමාපෙති පටික්කමාපෙති.

තත්ථ එකාවජ්ජනවිථියං සත්තසු ජවනෙසු පයමවිත්තසමුට්ඨිතා වායොධාතු අත්තනා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං සක්කොති, අපරාපරං පන වාලෙතුං න සක්කොති. දුතියාදීසුපි එසෙව නයො. සත්තමවිත්තෙන පන සමුට්ඨිතා වායොධාතු හෙට්ඨා ඡහි විත්තෙහි සමුට්ඨිතං වායොධාතුං උපන්ථම්භනපච්චියං ලභිත්වා අත්තනා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං වාලෙතුං අභික්කමාපෙතුං පටික්කමාපෙතුං ආලොකාපෙතුං විලොකාපෙතුං සම්මිඤ්ජාපෙතුං පසාරාපෙතුං සක්කොති. තෙන ගමනං නාම ජායති, ආගමනං නාම ජායති, ගමනාගමනං නාම ජායති. ‘යොජනං ගතො දසයොජනං ගතො’ති චත්තබ්බතං ආපජ්ජාපෙති.

යථා හි සත්තහි යුගෙහි ආකඩ්ඪිතබ්බෙ සකටෙ පට්ඨයුගෙ යුත්තගොණා යුගං තාව සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං සක්කොන්ති, චක්කං පන නපවට්ටෙන්ති; දුතියාදීසුපි එසෙව නයො; සත්තමයුගෙ පන ගොණෙ යොජෙත්වා යදා ඡෙකො සාරථී ධුරෙ නිසීදිත්වා යොත්තානි ආදාය සබ්බපුරිමතො පටියාය පතොදලට්ඨියා ගොණෙ ආකොටෙති, තදා සබ්බෙව එකබලා හුත්වා ධුරස්ථෙව සන්ධාරෙත්ති චක්කානි ව පවට්ටෙන්ති. ‘සකටං ගහෙත්වා දසයොජනං වීසතියොජනං ගතා’ති වත්තබ්බතං ආපාදෙත්ති – එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං.

තත්ථ යො විත්තසමුට්ඨානිකකායො න සො විඤ්ඤත්ති, විත්තසමුට්ඨානාය පන වායොධාතුයා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං වාලෙතුං පච්චයො භවිතුං සමත්ථො එකො ආකාරවිකාරො අත්ථී, අයං විඤ්ඤත්ති නාම. සා අට්ඨ රූපානි විය න විත්තසමුට්ඨානා. යථා පන අනිච්චාදිභෙදානං ධම්මානං ජරාමරණත්තා, ‘ජරාමරණං, භික්ඛවෙ, අනිච්චං සඬබ්බත’න්තිආදි (සං. නි. 2.20) වුත්තං, එවං විත්තසමුට්ඨානානං රූපානං විඤ්ඤත්තිතාය සාපි විත්තසමුට්ඨානා නාම භොති.

විඤ්ඤාපනත්තා පනෙසා විඤ්ඤත්තිති වුව්චති. කිං විඤ්ඤාපෙතීති? එකං කායිකකරණං. චක්ඛුපථස්මිඤ්භි ධීතො භත්ථං වා පාදං වා උක්ඛිපති, සීසං වා භමුකං වා වාලෙති, අයං භත්ථාදීනං ආකාරො චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යො භොති. විඤ්ඤත්ති පන න චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා මනොවිඤ්ඤෙය්‍යා එව. චක්ඛුනා හි භත්ථවිකාරාදිවසෙන විජ්ජන්දමානං චණ්ණාරම්මණමෙව පස්සති. විඤ්ඤත්තිං පන මනොද්වාරිකවිත්තෙන විත්තෙත්වා ‘ඉදස්ථිදස්ථෙව එස කාරෙති මඤ්ඤෙ’ති ජානාති.

යථා හි අරස්ඤ්ඤ නිදාසසමයෙ උදකට්ඨානෙ මනුස්සා ‘ඉමාය සඤ්ඤාය ඉධ උදකස්ස අත්ථිභාවං ජානිස්සන්ති’ති රුක්ඛග්ගෙ තාලපණ්ණාදීනි බන්ධාපෙන්ති, සුරාපානද්වාරෙ ධජං උස්සාපෙන්ති, උච්චං වා පන රුක්ඛං වාතො පහරිත්වා වාලෙති, අන්තොඋදකෙ මච්ඡෙ වලන්තෙ උපරි බුබ්බුළකානි උට්ඨහන්ති, මහොසස්ස ගතමග්ගපරියන්තෙ තිණපණ්ණකසටං උස්සාරිතං භොති. තත්ථ තාලපණ්ණධජසාධාවලනබුබ්බුළකතිණපණ්ණකසටෙ දිස්වා යථා චක්ඛුනා අදිට්ඨමිපි ‘එත්ථ උදකං භවිස්සති, සුරා භවිස්සති, අයං රුක්ඛො වාතෙන පහතො භවිස්සති, අන්තොඋදකෙ මච්ඡො භවිස්සති, එත්තකං යානං අජ්ඣොත්ථරිත්වා ඔසො ගතො භවිස්සති’ති මනොවිඤ්ඤාණෙන ජානාති, එවමෙව විඤ්ඤත්තිපි න චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා මනොවිඤ්ඤෙය්‍යාව. චක්ඛුනා හි භත්ථවිකාරාදිවසෙන විජ්ජන්දමානං චණ්ණාරම්මණමෙව පස්සති. විඤ්ඤත්තිං පන මනොද්වාරිකවිත්තෙන විත්තෙත්වා ‘ඉදස්ථිදස්ථෙව එස කාරෙති මඤ්ඤෙ’ති ජානාති.

න කෙවලස්ථෙසා විඤ්ඤාපනතොව විඤ්ඤත්ති නාම. විඤ්ඤෙය්‍යානොපි පන විඤ්ඤත්තියෙව නාම. අයස්භි පරෙසං අන්තමසො තිරච්ඡානගතානම්පි පාකටා

හොති. තත්ථ තත්ථ සන්තිපතිතා හි සොණසිඬුගාලකාකගොණාදයො දණ්ඩං වා ලෙඩ්ඬුං වා ගහෙත්වා පහරණාකාරෙ දස්සිතෙ ‘අයං නො පහරිතුකාමො’ති ඤත්වා යෙන වා තෙන වා පලායන්ති. පාකාරකුට්ටාදිඅන්තරිකස්ස පන පරස්ස අපාකටකාලොපි අත්ථී. කිඤ්චාපි තස්මිං ඛණෙ අපාකටා සම්මුඛිභූතානං පන පාකටත්තා විඤ්ඤත්තියෙව නාම හොති.

චිත්තසමුට්ඨානිකෙ පන කායෙ වලන්තෙ තිසමුට්ඨානිකො වලති න වලතීති? සොපි තථෙව වලති. තංගතිකො තදනුවත්තකොව හොති. යථා හි උදකෙ ගච්ඡන්තෙ උදකෙ පතිතානි සුක්ඛදණ්ඩකතිණපණ්ණාදීනිපි උදකගතිකානෙව භවන්ති, තස්මිං ගච්ඡන්තෙ ගච්ඡන්ති, තිට්ඨන්තෙ තිට්ඨන්ති – එවංසම්පදමිදං චෙදිතබ්බං. එවමෙසා චිත්තසමුට්ඨානෙසු රූපෙසු විඤ්ඤත්ති කායකම්මද්වාරං නාමාති චෙදිතබ්බා.

යා පන තස්මිං ද්වාරෙ සිද්ධා චෙතනා යාය පාණං භනති, අදින්තං ආදියති, මිච්ඡාචාරං වරති, පාණාතිපාතාදීහි විරමති, ඉදං කායකම්මං නාම. එවං පරවාදිමිහි සති කායො ද්වාරං, තමහි ද්වාරෙ සිද්ධා චෙතනා කායකම්මං ‘කුසලං වා අකුසලං වා’ති යපෙතබ්බං. පරවාදිමිහි පන අසති ‘අඛ්‍යාකතං වා’ති තිකං පුරෙත්වාව යපෙතබ්බං. තත්ථ යථා නගරද්වාරං කතට්ඨානෙයෙව තිට්ඨති, අඩ්ගුලමත්තමිපි අපරාපරං න සඬිකමති, තෙන තෙන පන ද්වාරෙන මහාජනො සඤ්චරති, එවමෙව ද්වාරෙ ද්වාරං න සඤ්චරති, කම්මං පන තස්මිං තස්මිං ද්වාරෙ උප්පජ්ජනතො වරති. තෙනාහු පොරාණා –

ද්වාරෙ වරන්ති කම්මානි, න ද්වාරා ද්වාරවාරිනො;
තස්මා ද්වාරෙහි කම්මානි, අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතාති.

තත්ථ කම්මෙනාපි ද්වාරං නාමං ලභති, ද්වාරෙනාපි කම්මං. යථා හි විඤ්ඤාණාදීනං උප්පජ්ජනට්ඨානානි විඤ්ඤාණද්වාරං එස්සද්වාරං අසංවරද්වාරං සංවරද්වාරන්ති නාමං ලභන්ති, එවං කායකම්මස්ස උප්පජ්ජනට්ඨානං කායකම්මද්වාරන්ති නාමං ලභති. වචිමනොකම්මද්වාරෙසුපි එසෙව නයො. යථා පන තස්මිං තස්මිං රුක්ඛෙ අධිවත්ථා දෙවතා සිම්බලිදෙවතා පලාසදෙවතා පුච්චන්ද්‍රදෙවතා එන්ද්‍රනදෙවතාති තෙන තෙන රුක්ඛෙන නාමං ලභති, එවමෙව කායද්වාරෙන කතං කම්මමිපි කායකම්මන්ති ද්වාරෙන නාමං ලභති. වචිකම්මමනොකම්මෙසුපි එසෙව නයො. තත්ථ අඤ්ඤො කායො, අඤ්ඤං කම්මං, කායෙන පන කතත්තා තං කායකම්මන්ති වුච්චති. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා –

කායෙන චෙ කතං කම්මං, කායකම්මන්ති වුච්චති;
කායො ච කායකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතා.

සුවියා චෙ කතං කම්මං, සුවිකම්මන්ති වුච්චති;
සුවි ච සුවිකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතා.

වාසියා වෙ කතං කම්මං, වාසිකම්මන්ති වුවවති;
වාසි ව වාසිකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතා.

පුරිසෙන වෙ කතං කම්මං, පුරිසකම්මන්ති වුවවති;
පුරිසො ව පුරිසකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතා.

එවමෙවං.

කායෙන වෙ කතං කම්මං, කායකම්මන්ති වුවවති;
කායො ව කායකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතාති.

එවං සන්තෙ නෙව ද්වාරවචන්ථානං යුජ්ජති, න කම්මවචන්ථානං. කථං?
කායවිඤ්ඤත්තියඤ්ඤි “ද්වාරෙ වරන්ති කම්මානී”ති වචනතො වචිකම්මමිපි
පවත්තති, තෙනස්සා කායකම්මද්වාරන්ති වචන්ථානං න යුත්තං. කායකම්මඤ්ච
වචිවිඤ්ඤත්තියමිපි පවත්තති, තෙනස්ස කායකම්මන්ති වචන්ථානං න යුජ්ජති’ති.
‘නො න යුජ්ජති. කස්මා? යෙහුයාචුත්තිතාය වෙව තබ්බහුලචුත්තිතාය ව.
කායකම්මමෙව හි යෙහුයොන කායවිඤ්ඤත්තියං පවත්තති න ඉතරානි, තස්මා
කායකම්මස්ස යෙහුයොන පවත්තිතො තස්සා කායකම්මද්වාරභාවො සිද්ධො.
බ්‍රාහ්මණගාමඅම්බනනාගවනාදීනං බ්‍රාහ්මණගාමාදිභාවො වියාති ද්වාරවචන්ථානං
යුජ්ජති. කායකම්මං පන කායද්වාරමිහියෙව බහුලං පවත්තති අප්පං වචිද්වාරෙ.
තස්මා කායද්වාරෙ බහුලං පවත්තිතො එතස්ස කායකම්මභාවො සිද්ධො,
චනවරකපුල්ලකුමාරිකාදිගොචරානං චනවරකාදිභාවො වියාති. එවං
කම්මවචන්ථානමිපි යුජ්ජති’ති.

කායකම්මද්වාරකථා නිවිසිතා.

වචිකම්මද්වාරකථා

වචිකම්මද්වාරකථායං පන චෙතනාවිරතිසද්දවසෙන තිවිධා වාචා නාම. තත්ථ
“චතුහි, හික්ඛවෙ, අඬගෙහි සමන්තාගතා වාචා සුභාසිතා හොති නො දුබ්භාසිතා,
අනවජ්ජා ව අනනුච්ජා ව විඤ්ඤන”න්ති (සං. නි. 1.213); අයං චෙතනාවාචා නාම.
යා “චතුහි වච්චුවරිතෙහි ආරති විරති...පෙ.... අයං වුවචති සම්මාවාචා”ති (චිහ.
206), අයං විරතිවාචා නාම. “වාචා ගිරා බ්‍යප්පථො උදිරණං සොසො සොසකම්මං
වාචා වචිහෙදො”ති (ධ. ස. 850), අයං සද්දවාචා නාම. තාසු වචිකම්මද්වාරන්ති
නෙව චෙතනාය නාමං න විරතියා. සහසද්දා පන එකා විඤ්ඤත්ති අත්ථි, ඉදං
වචිකම්මද්වාරං නාම. යං සන්ධාය චුත්තං – “කතමං තං රූපං වචිවිඤ්ඤත්ති? යා
කුසලචිත්තස්ස වා අකුසලචිත්තස්ස වා අබ්‍යාකතචිත්තස්ස වා වාචා ගිරා බ්‍යප්පථො
උදිරණං සොසො සොසකම්මං වාචා වචිහෙදො, අයං වුවචති වාචා. යා තාය වාචාය
විඤ්ඤත්ති විඤ්ඤාපනා විඤ්ඤාපිතත්තං, ඉදං තං රූපං වචිවිඤ්ඤත්ති”ති (ධ. ස.
636).

‘ඉදං චක්ඛාමි එතං චක්ඛාමි’ ති හි විතක්කයනො විතක්කච්ඡ්චාරසද්දො නාම උප්පජ්ජති. අයං න සොතවිඤ්ඤෙයො මනොවිඤ්ඤෙයොති මහාඅට්ඨකථායං ආගතො. ආගමට්ඨකථාසු පන ‘විතක්කච්ඡ්චාරසද්ද’න්ති විතක්කච්ඡ්චාරවසෙන උප්පන්නං විජ්ජලපන්නානං සුත්තජපමන්නාදීනං සද්දං; ‘සුත්වා’ති තං සුත්වා, යං විතක්කයනො තස්ස සො සද්දො උප්පන්නො; තස්ස වසෙන ‘එවමිපි තෙ මනො, ඉත්ථමිපි තෙ මනො’ති ආදිසතීති වත්වා වත්ථුනිපි කථිතාති. පට්ඨානෙපි ‘‘විත්තසමුට්ඨානං සද්දායතනං සොතවිඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො’’ති ආගතං. තස්මා විනා විඤ්ඤත්තිසට්ටනාය උප්පජ්ජමානො අසොතවිඤ්ඤෙයො විතක්කච්ඡ්චාරසද්දො නාම නත්ථි. ‘ඉදං චක්ඛාමි එතං චක්ඛාමි’ති උප්පජ්ජමානං පන විත්තං පට්ඨිධාතු ආපොධාතු තෙජොධාතු වායොධාතු චණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජාති අට්ඨ රූපාති සමුට්ඨාපෙති. තෙසං අඛණ්ණතරෙ විත්තසමුට්ඨානා පට්ඨිධාතු උපාදින්නකං සට්ටයමානාව උප්පජ්ජති. තෙන ධාතුසඬ්ඝට්ටනෙන සහෙව සද්දො උප්පජ්ජතීති. අයං විත්තසමුට්ඨානසද්දො නාම. අයං න විඤ්ඤත්ති. තස්සා පන විත්තසමුට්ඨානාය පට්ඨිධාතුයා උපාදින්නකසට්ටනස්ස පච්චයභූතො එකො ආකාරවිකාරො අත්ථි, අයං චචිචිඤ්ඤත්ති නාම. ඉතො පරං සා අට්ඨ රූපාති විය න විත්තසමුට්ඨානාතිආදි සබ්බං හෙට්ඨා චූත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං.

ඉධාපි හි ‘තිස්ස, දත්ත, මිත්තා’ති පක්කොසන්නස්ස සද්දං සුත්වා විඤ්ඤත්ති. මනොද්වාරිකචිත්තෙන චිත්තෙන්වා ‘ඉදංඤ්චිදංඤ්ච එස කාරෙති මඤ්ඤ’ති ජානාති. කායවිඤ්ඤත්ති විය ව අයමිපි තිරච්ඡානගතානමිපි පාකටා හොති. ‘එහි, යාහි’ති හි සද්දං සුත්වා තිරච්ඡානගතාපි ‘ඉදං නාමෙස කාරෙති මඤ්ඤ’ති ඤත්වා ආගච්ඡන්ති වෙව ගච්ඡන්ති ව. තිසමුට්ඨානිකකායං වාලෙති න වාලෙතීති, අයං පන වාරො ඉධ න ලබ්භති. පුරිමවිත්තසමුට්ඨානාය උපත්ථමිහනකිච්චමිපි නත්ථි. යා පන තස්මිං චචිද්වාරෙ සිද්ධා චෙතනා, යාය මුසා කටෙති, පෙසුඤ්ඤං කටෙති, එරූසං කටෙති, සම්ඵං පලපති, මුසාවාදාදිහි විරමති, ඉදං චචිකම්මං නාම. ඉතො පරං සබ්බං කම්මචචත්ථානඤ්ච ද්වාරවචත්ථානඤ්ච හෙට්ඨා චූත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බන්ති.

චචිකම්මද්වාරකථා නිට්ඨිතා.

මනොකම්මද්වාරකථා

මනොකම්මද්වාරකථායං පන කාමාවචරාදිවසෙන චතුබ්බිධො මනො මනො නාම. තත්ථ කාමාවචරො චතුපඤ්ඤාසව්ධො හොති, රූපාවචරො පන්තරසව්ධො, අරූපාවචරො ද්වාදසව්ධො, ලොකුත්තරො අට්ඨවිධොති සබ්බොපි එකුනනචුතිවිධො හොති. තත්ථ අයං නාම මනො මනොද්වාරං න හොතීති න චත්තබ්බො. යථා හි අයං නාම චෙතනා කම්මං න හොතීති න චත්තබ්බො, අන්තමසො පඤ්චවිඤ්ඤාණසම්පයුත්තාපි හි චෙතනා මහාපකරණෙ කම්මන්ත්ථෙව නිද්දිට්ඨා, එවමෙව අයං නාම මනො මනොද්වාරං න හොතීති න චත්තබ්බො.

එත්ථාහ – කම්මං නාමෙතං කිං කරොතීති? ආයුහති, අභිසංඛරොති, පිණ්ඩං කරොති, වෙනෙති, කප්පෙති, පකප්පෙතීති. එවං සන්තෙ පඤ්චවිඤ්ඤාණචෙනනා කිං ආයුහති, අභිසංඛරොති, පිණ්ඩං කරොති, වෙනෙති, කප්පෙති, පකප්පෙතීති? සහජාතධම්මෙ. සාපි හි සහජාතෙ සම්පයුත්තක්ඛන්ධෙ ආයුහති අභිසංඛරොති පිණ්ඩං කරොති වෙනෙති කප්පෙති පකප්පෙතීති. කිං වා ඉමීනා වාදෙන? සබ්බසංඛාරානිකවසෙන හෙතං චුත්තං. ඉදං පනෙත්ථ සන්නිට්ඨානං – තෙභූමකකුසලාකුසලො එකුනතිංසවිධො මනො මනොකම්මද්වාරං නාම. යා පන තස්මිං මනොද්වාරෙ සිද්ධා චෙනනා යාය අභිජ්ඣාඛ්‍යාපාදමිච්ඡාදස්සනාති චෙව අනභිජ්ඣාඅඛ්‍යාපාදසම්මාදස්සනාති ච ගණ්හාති, ඉදං මනොකම්මං නාම. ඉතො පරං සබ්බං කම්මචචත්ථානඤ්ච ද්වාරචචත්ථානඤ්ච හෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව චෙදිතබ්බන්ති. ඉමානි තිණි කම්මද්වාරානි නාම.

මනොකම්මද්වාරකථා නිට්ඨිතා.

කම්මකථා

ඉදානි යානි තිණි කම්මානි යපෙත්වා ඉමානි කම්මද්වාරානි දස්සිතානි, තානි ආදිං කත්වා අවසෙසස්ස ද්වාරකථාය මාතිකායපනස්ස විත්ථාරකථා හොති. තිණි හි කම්මානි – කායකම්මං චරිකම්මං මනොකම්මන්ති. කිං පනෙතං කම්මං නාමානි? චෙනනා චෙව, එකච්චෙ ව චෙනනාසම්පයුත්තකා ධම්මා. තත්ථ චෙනනාය කම්මභාවෙ ඉමානි සුත්තානි –

“චෙනනාහං, භික්ඛවෙ, කම්මං වදාමි, චෙනයිත්වා කම්මං කරොති කායෙන වාචාය මනසා” (අ. නි. 6.63; කථා. 539). “කායෙ වා හි, ආනන්ද, සති කායසඤ්චෙනනාහෙතු උප්පජ්ජති අජ්ඣත්තං සුඛදුක්ඛං, වාචාය වා, ආනන්ද, සති වච්ඡසඤ්චෙනනාහෙතු උප්පජ්ජති අජ්ඣත්තං සුඛදුක්ඛං; මනෙ වා, ආනන්ද, සති මනොසඤ්චෙනනාහෙතු උප්පජ්ජති අජ්ඣත්තං සුඛදුක්ඛං” (සං. නි. 2.25; අ. නි. 4.171). “තිව්ධා, භික්ඛවෙ, කායසඤ්චෙනනා අකුසලං කායකම්මං දුක්ඛද්‍රයං, දුක්ඛවිපාකං; චතුබ්බිධා, භික්ඛවෙ, වච්ඡසඤ්චෙනනා...පෙ.... තිව්ධා, භික්ඛවෙ, මනොසඤ්චෙනනා අකුසලං මනොකම්මං දුක්ඛද්‍රයං දුක්ඛවිපාකං තිව්ධා, භික්ඛවෙ, කායසඤ්චෙනනා කුසලං කායකම්මං සුඛද්‍රයං සුඛවිපාකං චතුබ්බිධා, භික්ඛවෙ, වච්ඡසඤ්චෙනනා...පෙ.... තිව්ධා, භික්ඛවෙ, මනොසඤ්චෙනනා, කුසලං මනොකම්මං සුඛද්‍රයං සුඛවිපාකං” (කථා. 539; අ. නි. 10.217 ථොකං විසදිසං). “සවායං, ආනන්ද, සමිද්ධි මොඝපුරිසො පාටලිපුත්තස්ස පරිබ්බාජකස්ස එවං පුට්ඨො එවං ඛ්‍යාකරෙය්‍යා – සඤ්චෙනනියං, ආවුසො පාටලිපුත්ත, කම්මං කත්වා කායෙන වාචාය මනසා, සුඛවෙදනීයං සුඛං සො වෙදයතී...පෙ.... අදුක්ඛමසුඛවෙදනීයං අදුක්ඛමසුඛං සො වෙදයතීති; එවං ඛ්‍යාකරමානො ඛො, ආනන්ද, සමිද්ධි මොඝපුරිසො පාටලිපුත්තස්ස

පරිබ්බාජකස්ස සම්මා බ්‍යාකරමානො බ්‍යාකරෙය්‍යා’ති (ම. නි. 3.300; කථා. 539).

ඉමානි තාව චේතනාය කම්මභාවෙ සුත්තානි. චේතනාසම්පයුත්තධම්මානං පන කම්මභාවො කම්මචතුක්කෙන දීපිතො. චුත්තඤ්ඤෙනං -

“චත්තාරිමානි, භික්ඛවෙ, කම්මානි මයා සයං අභිඤ්ඤා සච්ඡිකත්වා පචේදිතානි. කතමානි චත්තාරි? අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං කණ්ඨං කණ්ඨවිපාකං, අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං සුක්කං සුක්කවිපාකං, අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං කණ්ඨසුක්කං කණ්ඨසුක්කවිපාකං, අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්ඨං අසුක්කං අකණ්ඨඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංචත්තති (අ. නි. 4.232-233).... කතමඤ්ච, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්ඨං අසුක්කං අකණ්ඨඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංචත්තති? යදිදං සත්ත ඛොජ්ඣුඤ්ඤා - සතිසම්ඛොජ්ඣුඤ්ඤා...පෙ.... උපෙක්ඛාසම්ඛොජ්ඣුඤ්ඤා, ඉදං චුච්චති, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්ඨං අසුක්කං අකණ්ඨඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංචත්තති (අ. නි. 4.238).... කතමඤ්ච, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්ඨං අසුක්කං අකණ්ඨඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංචත්තති? අයමෙව අරියො අට්ඨඤ්ඤා මග්ගො - සෙය්‍යථිදං, සම්මාදිට්ඨි ...පෙ.... සම්මාසමාධි. ඉදං චුච්චති, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්ඨං අසුක්කං අකණ්ඨඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංචත්තති’ති (අ. නි. 4.237).

එවං ඉමෙ ඛොජ්ඣුඤ්ඤාමග්ගඤ්ඤාපහෙදතො පන්තරස ධම්මා කම්මචතුක්කෙන දීපිතා. අභිජ්ඣා, බ්‍යාපාදො, මිච්ඡාදිට්ඨි, අනභිජ්ඣා, අබ්‍යාපාදො, සම්මාදිට්ඨි ඉමෙහි පන ඡහි සද්ධිං එකච්ඡති චේතනාසම්පයුත්තකා ධම්මා චේදිතබ්බා.

තත්ථ ලොකුත්තරමග්ගො හජාපියමානො කායකම්මාදීනි තීණි කම්මානි හජති. යඤ්ඤි කායෙන දුස්සිල්‍යං අජ්ඣාචරති, තම්භා සංචරො කායිකොති චේදිතබ්බො. යං වාචාය දුස්සිල්‍යං අජ්ඣාචරති, තම්භා සංචරො වාචසිකොති චේදිතබ්බො. ඉති සම්මාකම්මන්තො කායකම්මං, සම්මාචාචා වචිකම්මං. එතස්මිං ද්වයෙ ගහිතෙ සම්මාආචාරීචො තප්පක්ඛිකත්තා ගහිතොව හොති. යං පන මනෙන දුස්සිල්‍යං අජ්ඣාචරති, තම්භා සංචරො මානසිකොති චේදිතබ්බො. සො දිට්ඨිසඤ්ඤාපවායාමසතිසමාධිවසෙන පඤ්චවිධො හොති. අයං පඤ්චවිධොපි මනොකම්මං නාම. එවං ලොකුත්තරමග්ගො හජාපියමානො තීණි කම්මානි හජති.

ඉමස්මිං යානෙ ද්වාරසංසන්දනං නාම හොති. කායච්චිද්ධාරෙසු හි චොපනං පත්වා කම්මපථං අප්පත්තම්පි අත්ථි, මනොද්ධාරෙ ව සමුදාචාරං පත්වා කම්මපථං අප්පත්තම්පි අත්ථි; තං ගහෙත්වා තංතංද්ධාරපක්ඛිකමෙව අකංසු.

තත්‍රායං නයො - යො ‘මිගචං ගමිස්සාමි’ති ධනුං සජ්ජෙති, ජියං වට්ටෙති, සත්තිං නිසෙති, හත්තං භුඤ්ජති, චත්ථං පරිදහති, එත්තාවතා කායද්ධාරෙ චොපනං පත්තං හොති. සො අරඤ්ඤෙ දිවසං චරිත්වා අත්තමසො සසබ්බාරමත්තම්පි ත

ලහනි, ඉදං අකුසලං කායකම්මං නාම හොති න හොතීති? න හොති. කස්මා?
කම්මපථං අප්පත්තතාය. කෙවලං පන කායදූව්වරිතං නාම හොතීති වෙදිතබ්බං.
මච්ඡග්ගහණාදී සුපයොගෙසුපි එසෙව නයො.

වච්ඡවාලෙපි ‘මිගවං ගමිස්සාමි’ ‘වෙගෙන ධනුආදීනි සජ්ජෙථා’ති ආණාපෙත්වා
පුරිමනායෙනෙව අරඤ්ඤෙ කිඤ්චි අලහන්තස්ස කිඤ්චාපි වච්ඡවාලෙ වොපනං
පත්තං, කම්මපථං අප්පත්තතාය පන කායකම්මං න හොති. කෙවලං වච්ඡව්වරිතං
නාම හොතීති වෙදිතබ්බං.

මනොද්වාරෙ පන වධකචේතනාය උප්පන්නමත්තාය එව කම්මපථහෙදොව
හොති. සො ව බො බ්‍යාපාදවසෙන න පාණාතිපාතවසෙන. අකුසලඤ්චි කායකම්මං
කායවච්ඡවාලෙසු සමුට්ඨාති, න මනොද්වාරෙ; තථා අකුසලං වච්ඡකම්මං. අකුසලං
මනොකම්මං පන තීසුපි ද්වාරෙසු සමුට්ඨාති; තථා කුසලානි කායවච්ඡමනොකම්මානි.

කථං? සහත්ථා හි පාණං හනන්තස්ස අදින්නං ආදියන්තස්ස මිච්ඡාවාරං
වරන්තස්ස කම්මං කායකම්මමෙව හොති. ද්වාරමිපි කායද්වාරමෙව හොති. එවං
තථ අකුසලං කායකම්මං කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි පන චිත්තෙහි සහජාතා
අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදමිච්ඡාදිට්ඨියො චේතනාපක්ඛිකා වා භවන්ති, අබ්බොහාරිකා වා.
‘ගච්ඡ ඉත්ථන්තාමං ජීවිතා වොරොපෙහි, ඉත්ථන්තාමං හණ්ඩං අවහරා’ති
ආණාපෙත්තස්ස පන කම්මං කායකම්මං හොති, ද්වාරං පන වච්ඡවාරං. එවං
අකුසලං කායකම්මං වච්ඡවාලෙ සමුට්ඨාති. තෙහි පන චිත්තෙහි සහජාතා
අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදමිච්ඡාදිට්ඨියො චේතනාපක්ඛිකා වා භවන්ති අබ්බොහාරිකා වා.
එත්තකා ආවරියානං සමානත්ථකථා නාම.

විතණ්ඩවාදී පනාහ – ‘අකුසලං කායකම්මං මනොද්වාරෙපි සමුට්ඨාති’ති. සො
‘තයො සඨගහෙ ආරුළුහං සුත්තං ආහරාහි’ති චුත්තො ඉදං කුලුම්බසුත්තං නාම
ආහරි –

“පුන වපරං, හික්ඛවෙ, ඉධෙකච්චො සමණො වා බ්‍රාහ්මණො වා ඉද්ධිමා
වෙතොවසිප්පත්තො අඤ්ඤිස්සා කුච්ඡිගතං ගබ්භං පාපකෙන මනසා
අනුපෙක්ඛකො හොති – ‘අහො වතායං කුච්ඡිගතො ගබ්භො න සොත්ථිතා
අහිනික්ඛමෙය්‍යා’ති. එවං, හික්ඛවෙ, කුලුම්බස්ස උපසාතො හොති”ති.

ඉදං සුත්තං ආහරිත්වා ආහ – ‘එවං චිත්තිතමත්තෙයෙව මනසා කුච්ඡිගතො
ගබ්භො ඵෙණපිණ්ඩො විය විලියති. එත්ථ කුතො කායඨගවොපනං වා
වාචඨගවොපනං වා? මනොද්වාරස්මිංයෙව පන ඉදං අකුසලං කායකම්මං
සමුට්ඨාති’ති.

තමෙන ‘තච සුත්තස්ස අත්ථං තුලයිස්සාමා’ති වත්ථා එවං තුලයිංසු – ‘ත්ථං
ඉද්ධියා පරුපසාතං වදෙසි. ඉද්ධි නාම වෙසා – අධිට්ඨානිද්ධි, විකුබ්බනිද්ධි,
මනොමයිද්ධි, ඤාණවිජ්ජාරිද්ධි, සමාධිවිජ්ජාරිද්ධි, අරියද්ධි, කම්මවිපාකජිද්ධි,

පුඤ්ඤවතො ඉද්ධි, විජ්ජාමයිද්ධි, තත්ථ තත්ථ සම්මාපයොගපච්චයා
 ඉජ්ඣනට්ඨෙත ඉද්ධිති දසවිධා (පටි. ම. 3.10). තත්ථ කතරං ඉද්ධිං වදෙසී’ති?
 ‘භාවනාමය’න්ති. ‘කිං පන භාවනාමයිද්ධියා පරුපසාතකම්මං හොති’ති? ‘ආම,
 එකච්චෙ ආවරියා එකචාරං හොති’ති; වදන්ති යථා හි පරං පහරිතුකාමෙන
 උදකහරිතෙ සටෙ ඛිත්තෙ සටොපි හිජ්ජති, උදකම්පි නස්සති, එවමෙව
 භාවනාමයිද්ධියා එකචාරං පරුපසාතකම්මං හොති. තතො පට්ඨාය පන සා
 නස්සතිති. අථ නං ‘භාවනාමයිද්ධියා නෙව එකචාරං න ද්වෙ වාරෙ පරුපසාතකම්මං
 හොති’ති වත්වා තං සඤ්ඤත්තිං ආගච්ඡන්තං පුච්ඡංසු – ‘භාවනාමයිද්ධි කිං කුසලා,
 අකුසලා, අබ්‍යාකතා? සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා, දුක්ඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා,
 අදුක්ඛමසුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා? සවිතක්කසච්චාරා, අවිතක්කච්චාරමත්තා,
 අවිතක්කඅච්චාරා? කාමාවචරා, රූපාවචරා, අරූපාවචරා’ති?

ඉමං පන පඤ්ඤං යො ජානාති සො එවං වක්ඛති – ‘භාවනාමයිද්ධි කුසලා වා
 හොති, අබ්‍යාකතා වා; අදුක්ඛමසුඛවෙදනියා එව, අවිතක්කඅච්චාරා එව, රූපාවචරා
 එවා’ති. සො වත්තඛිබ්බො – ‘පාණාතිපාතවෙතනා කුසලාදීසු කතරං කොට්ඨාසං
 හජ්ජි’ති? ජානන්තො වක්ඛති – ‘පාණාතිපාතවෙතනා අකුසලා එව, දුක්ඛවෙදනියා
 එව, සවිතක්කසච්චාරා එව කාමාවචරා එවා’ති. ‘එවං සත්තෙ තව පඤ්ඤො නෙව
 කුසලත්තිකෙන සමෙති, න වෙදනාත්තිකෙන, න විතක්කත්තිකෙන, න
 භූමන්තරෙනා’ති.

‘කිං පන එවං මහන්තං සුත්තං නිරත්ථක’න්ති? ‘නො නිරත්ථකං; ත්වං පනස්ස
 අත්ථං න ජානාසි. “ඉද්ධිමා වෙතොවසිජ්ජත්තො”ති එත්ථ හි නෙව භාවනාමයිද්ධි
 අධිජ්ජෙතා, ආථබ්බණිද්ධි පන අධිජ්ජෙතා. සා හි එත්ථ ලබ්භමානා ලබ්භති. සා පන
 කායචච්චිද්වාරානි මුඤ්චිත්වා කාතුං න සක්කා. ආථබ්බණිද්ධිකා හි සත්තාහං
 අලොභකං භුඤ්ජිත්වා දබ්බෙ අත්ථරිත්වා පට්ඨියං සයමානා තපං වරිත්වා සත්තමෙ
 දිවසෙ සුසානභූමිං සජ්ජෙත්වා සත්තමෙ පදෙ යත්වා හත්ථං වට්ටෙත්වා වට්ටෙත්වා
 මුඛෙන විජ්ජං පරිජ්ජෙත්ති. අථ නෙසං කම්මං සම්ප්පිකම්මං. එවං අයම්පි ඉද්ධි
 කායචච්චිද්වාරානි මුඤ්චිත්වා කාතුං න සක්කාති. ‘න කායකම්මං මනොද්වාරෙ
 සමුට්ඨාති’ති නිට්ඨමෙත්ථ ගන්තඛිබ්බං.

හත්ථමුද්දාය පන මුසාවාදාදීනි කට්ඨන්තස්ස කම්මං වචිකම්මං, ද්වාරං පන
 කායද්වාරං හොති. එවං අකුසලං වචිකම්මමිපි කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි පන
 විත්තෙහි සහජාතා අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදම්භාදිට්ඨියො වෙතනාපක්ඛිකා වා භවන්ති,
 අබ්බොහාරිකා වා. වචිහෙදං පන කත්වා මුසාවාදාදීනි කට්ඨන්තස්ස කම්මමිපි
 වචිකම්මං ද්වාරමිපි වච්චිද්වාරමෙව. එවං අකුසලං වචිකම්මං වච්චිද්වාරෙ සමුට්ඨාති.
 තෙහි පන විත්තෙහි සහජාතා අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදම්භාදිට්ඨියො වෙතනාපක්ඛිකා වා
 භවන්ති අබ්බොහාරිකා වා. එත්තකා ආවරියානං සමානත්ථකථා නාම.

විතණ්ඩවාදී පනාහ – ‘අකුසලං වච්ඤාමිමං මනොද්වාරෙපි සමුට්ඨාති’ ති. සො
‘තයො සඨගහෙ ආරුළුහං සුත්තං ආහරාහී’ ති වුත්තො ඉදං උපොසථක්ඛන්ධකතො
සුත්තං ආහරි –

“යො පන භික්ඛු යාවතනියං අනුස්සාවියමානෙ සරමානො සන්තිං ආපත්තිං
නාවිකරොයා සම්පජානමුසාවාදස්ස හොති” ති (මහාව. 134).

ඉදං සුත්තං ආහරිත්වා ආහ – ‘ඵවං ආපත්තිං අනාවිකරොන්තො තුණ්හිභුතොව
අඤ්ඤං ආපත්තිං ආපජ්ජති, ඵත්ථ කුතො කායඤ්ඤාවොපනං වා වාවඤ්ඤාවොපනං වා?
මනොද්වාරස්මිංයෙව පන ඉදං අකුසලං වච්ඤාමිමං සමුට්ඨාති’ ති.

සො වත්තඛිබ්බො – ‘කිං පනෙනං සුත්තං නෙය්‍යත්ථං උදාහු නීතත්ථ’ න්ති?
‘නීතත්ථමෙව මය්‍යං සුත්ත’ න්ති. සො ‘මා ඵවං අවච, තුලයිස්සාමස්ස අත්ථ’ න්ති
වත්වා ඵවං පුච්ඡිතඛිබ්බො – ‘සම්පජානමුසාවාදෙ කිං හොති’ ති? ජානන්තො
‘සම්පජානමුසාවාදෙ දුක්ඛං හොති’ ති වක්ඛති. තතො වත්තඛිබ්බො ‘චිනයස්ස ද්වෙ
මූලානි – කායො ච වාචා ච; සම්මාසම්බුද්ධො හි සබ්බාපත්තියො ඉමෙසුයෙව
ද්විසු ද්වාරෙසු පඤ්ඤත්තා, මනොද්වාරෙ ආපත්තිපඤ්ඤපනං නාම නත්ථී. ත්වං
අනිවිය චිනයෙ පකතඤ්ඤා, යො සත්ථාරා අපඤ්ඤත්තෙ යානෙ ආපත්තිං
පඤ්ඤපෙසී, සම්මාසම්බුද්ධං අබ්භාවික්ඛසී, ජිනවක්ඛං පහරසී’ තිආදිවචනෙහි
නිග්ගණ්හිත්වා උත්තරි පඤ්ඤං පුච්ඡිතඛිබ්බො – ‘සම්පජානමුසාවාදො කිරියතො
සමුට්ඨාති උදාහු අකිරියතො’ ති? ජානන්තො ‘කිරියතො’ ති වක්ඛති. තතො
වත්තඛිබ්බො – ‘අනාවිකරොන්තො කතරං කිරියං කරොති’ ති? අද්ධා හි කිරියං
අපස්සන්තො විසාතං ආපජ්ජස්සති. තතො ඉමස්ස සුත්තස්ස අත්ථොන
සඤ්ඤාපෙනඛිබ්බො. අයඤ්ඤත්ථ අත්ථො – ය්වායං ‘සම්පජානමුසාවාදො හොති’ ති
වුත්තො, සො ආපත්තිතො කිං හොති? ‘කතරාපත්ති හොති’ ති අත්ථො.
‘දුක්ඛටාපත්ති හොති’. සා ච බො න මුසාවාදලක්ඛණෙන, භගවතො පන වචනෙන
වච්ඡ්වාරෙ අකිරියසමුට්ඨානා ආපත්ති හොතීති වෙදිතඛිබ්බා. වුත්තමිපි වෙනං –

“අනාලපන්තො මනුෂෙන කෙනච,
වාචාගිරං නො ච පරෙ භණ්ණයා;
ආපජ්ජෙය්‍ය වාවසිකං න කායිකං,
පඤ්ඤා මෙසා කුසලෙහි වින්තිතා” ති. (පටි. 479);

ඵවං අකුසලං වච්ඤාමිමං න මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාතීති නිට්ඨමෙත්ථ ගන්තඛිබ්බං.

යදා පන අභිජ්ඣාසහගතෙන චෙතසා කායඤ්ඤං වොපෙන්නො හත්ථග්ගාහාදීනි
කරොති, ඛ්‍යාපාදසහගතෙන චෙතසා දණ්ඩපරාමාසාදීනි, මිච්ඡාදිට්ඨිසහගතෙන
චෙතසා ‘ඛන්දසිවාදයො සෙට්ඨා’ ති තෙසං
අභිවාදනඅඤ්ජලිකම්මභූතපියකපරිහණ්ඩාදීනි කරොති, තදා කම්මං මනොකම්මං

හොති, ද්වාරං පන කායද්වාරං. එවං අකුසලං මනොකම්මං කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති.
චෙතනා පනෙත්ථ අබ්බොහාරිකා.

යදා පන අභිජ්ඣාසහගතෙන චෙතසා වාචඤ්ඣං වොපෙත්තො ‘අහො වත යං
පරස්ස, තං මමස්සා’ති පරචිත්තුපකරණං අභිජ්ඣායති, ඛ්‍යාපාදසහගතෙන චෙතසා
‘ඉමෙ සත්තා හඤ්ඤන්තු වා, ඛජ්ඣන්තු වා, උච්ඡිජ්ජන්තු වා, මා වා අභෙසු’න්ති
වදති, මිච්ඡාදිට්ඨිසහගතෙන චෙතසා ‘නත්ථි දිත්තං, නත්ථි ශිට්ඨ’න්ති ආදීනි වදති,
තදා කම්මං මනොකම්මං හොති, ද්වාරං පන වට්ඨ්ථාරං. එවං අකුසලං මනොකම්මං
වට්ඨ්ථාරෙ සමුට්ඨාති. චෙතනා පනෙත්ථ අබ්බොහාරිකා.

යදා පන කායඤ්ඤාචාරාදිගාති අවොපෙත්වා රහො නිසිත්තො
අභිජ්ඣාඛ්‍යාපාදමිච්ඡාදිට්ඨිසහගතාති චිත්තාති උප්පාදෙති, තදා කම්මං
මනොකම්මං, ද්වාරම්භි මනොද්වාරමෙව. එවං අකුසලං මනොකම්මං මනොද්වාරෙ
සමුට්ඨාති. ඉමස්මිං පන යානෙ චෙතනාපි චෙතනාසම්පයුත්තකා ධම්මාපි
මනොද්වාරෙයෙව සමුට්ඨහන්ති. එවං අකුසලං මනොකම්මං තීසුපි ද්වාරෙසු
සමුට්ඨාතීති වෙදිතබ්බං.

යං පන චුත්තං ‘තථා කුසලාති කායවට්ඨමනොකම්මාති’ති, තත්‍රායං නයො – යදා
හි කෙනචි කාරණෙන වත්තුං අසක්කොත්තො ‘පාණාතිපාතා අදිත්තාදානා
කාමෙසු මිච්ඡාචාරා පටිවිරමාමි’ති ඉමාති සික්ඛාපදාති හත්ථමුද්දාය ගණ්හාති, තදා
කම්මං කායකම්මං ද්වාරම්භි කායද්වාරමෙව. එවං කුසලං කායකම්මං කායද්වාරෙ
සමුට්ඨාති. තෙහි චිත්තෙහි සහගතා අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා වා හොන්ති,
අබ්බොහාරිකා වා.

යදා පන තානෙව සික්ඛාපදාති වට්ඨ්ථෙදං කත්වා ගණ්හාති, තදා කම්මං
කායකම්මං, ද්වාරං පන වට්ඨ්ථාරං හොති. එවං කුසලං කායකම්මං වට්ඨ්ථාරෙ
සමුට්ඨාති. තෙහි චිත්තෙහි සහගතා අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා වා හොන්ති,
අබ්බොහාරිකා වා.

යදා පන තෙසු සික්ඛාපදෙසු දියාමානෙසු කායඤ්ඤාචාරාදිගාති අවොපෙත්වා
මනසාව ‘පාණාතිපාතා අදිත්තාදානා කාමෙසු මිච්ඡාචාරා පටිවිරමාමි’ති ගණ්හාති,
තදා කම්මං කායකම්මං, ද්වාරං පන මනොද්වාරං හොති. එවං කුසලං කායකම්මං
මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි චිත්තෙහි සහගතා අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා
වා හොන්ති, අබ්බොහාරිකා වා.

‘මුසාවාදා වෙරමණි’ ආදීනි පන චත්තාරි සික්ඛාපදාති චුත්තනෙයනෙව කායාදීනි
ගණ්හන්තස්ස කුසලං වට්ඨිකම්මං තීසු ද්වාරෙසු සමුට්ඨාතීති වෙදිතබ්බං. ඉධාපි
අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා වා හොන්ති, අබ්බොහාරිකා වා.

අනභිජ්ඣාදිසහගතෙහි පන චිත්තෙහි කායඤ්ඤා වොපෙත්වා
චෙතියඤ්ඤාසම්මජ්ජනගන්ධමාලාදිසු ජනවෙනියවන්දනාදීනි කරොන්තස්ස කම්මං.

මනොකම්මං හොති, ද්වාරං පන කායද්වාරං. එවං කුසලං මනොකම්මං කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති. චෙත්තා පනෙත්ථ අබ්බොහාරිකා. අනභිජ්ඣාසහගතෙන චිත්තෙන වාවචිගං වොපෙත්වා ‘අහො වත යං පරස්ස චිත්තුපකරණං න තං මමස්සා’ති අනභිජ්ඣායතො අබ්‍යාපාදසහගතෙන චිත්තෙන ‘සබ්බෙ සත්තා අවෙරා අබ්‍යාබජ්ඣා අනීසා සුඛි අත්තානං පරිහරන්තු’ති වදන්තස්ස සම්මාදිට්ඨිසහගතෙන චිත්තෙන ‘අත්ථි දින්න’න්තිආදීනි උදාහරන්තස්ස කම්මං මනොකම්මං හොති, ද්වාරං පන වච්ඡ්වාරං. එවං කුසලං මනොකම්මං වච්ඡ්වාරෙ සමුට්ඨාති. චෙත්තා පනෙත්ථ අබ්බොහාරිකා. කායචිගවාවචිගානි පන අවොපෙත්වා රහො නිසින්නස්ස මනසාව අනභිජ්ඣාදිසහගතානි චිත්තානි උප්පාදෙන්තස්ස කම්මං මනොකම්මං, ද්වාරම්පි මනොද්වාරමෙව. එවං කුසලං මනොකම්මං මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාති. ඉමස්මිං පන යානෙ චෙත්තාපි චෙත්තාසම්පයුත්තකා ධම්මාපි මනොද්වාරෙයෙව සමුට්ඨහන්ති.

තත්ථ ආණත්තිසමුට්ඨිතෙසු පාණාතිපාතඅදින්නාදානෙසු කම්මම්පි කායකම්මං ද්වාරම්පි කම්මවසෙනෙව කායද්වාරන්ති වදන්තො කම්මං රක්ඛති, ද්වාරං හින්දති නාම. හත්ථමුද්දාය සමුට්ඨිතෙසු මුසාවාදාදීසු ද්වාරම්පි කායද්වාරං, කම්මම්පි ද්වාරවසෙනෙව කායකම්මන්ති වදන්තො ද්වාරං රක්ඛති කම්මං හින්දති නාම. තස්මා ‘කම්මං රක්ඛාමි’ති ද්වාරං න හින්දිතබ්බං, ‘ද්වාරං රක්ඛාමි’ති කම්මං න හින්දිතබ්බං. යථාචුත්තෙනෙව පන නයෙන කම්මඤ්ච ද්වාරඤ්ච වෙදිතබ්බං. එවං කථෙන්නො හි නෙව කම්මං න ද්වාරං හින්දති.

කම්මකථා නිට්ඨිතා.

ඉදානි ‘පඤ්ච විඤ්ඤාණානි පඤ්චවිඤ්ඤාණද්වාරානි’තිආදීසු වක්ඛුවිඤ්ඤාණං සොතවිඤ්ඤාණං සානවිඤ්ඤාණං ජීවිහාවිඤ්ඤාණං කායවිඤ්ඤාණන්ති ඉමානි පඤ්ච විඤ්ඤාණානි නාම. වක්ඛුවිඤ්ඤාණද්වාරං සොත... සාන... ජීවිහා... කායවිඤ්ඤාණද්වාරන්ති ඉමානි පඤ්ච විඤ්ඤාණද්වාරානි නාම. ඉමෙසං පඤ්චන්තං ද්වාරානං වසෙන උප්පන්නා චෙත්තා නෙව කායකම්මං හොති, න වච්ඡිකම්මං, මනොකම්මමෙව හොතීති වෙදිතබ්බං. වක්ඛුසම්ඵස්සො සොත... සාන... ජීවිහා... කාය... මනොසම්ඵස්සොති ඉමෙ පන ඡ සම්ඵස්සා නාම. වක්ඛුසම්ඵස්සද්වාරං සොත... සාන... ජීවිහා... කාය... මනොසම්ඵස්සද්වාරන්ති ඉමානි ඡ සම්ඵස්සද්වාරානි නාම.

වක්ඛුඅසංවරො සොත... සාන... ජීවිහා... පසාදකාය... වොපනකායඅසංවරො වාචාඅසංවරො මනොඅසංවරොති – ඉමෙ අට්ඨ අසංවරා නාම. තෙ අත්ථතො ‘දුස්සීලාං මුට්ඨස්සවිචං අඤ්ඤාණං අක්ඛන්ති කොසජ්ජ’න්ති ඉමෙ පඤ්ච ධම්මා හොන්ති. තෙසු එකධම්මොපි පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨබ්බනපරියොසානෙසු චිත්තෙසු නුප්පජ්ජති, ජවනක්ඛණෙයෙව උප්පජ්ජති. ජවනෙ උප්පන්නොපි පඤ්චද්වාරෙ අසංවරොති වුවිචති.

වක්බුච්ඤ්ඤාණසහජාතො හි එස්සො වක්බුසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං චිත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථ පඤ්චවිධො අසංවරො නත්ථී. සම්පට්ඨිජනසහජාතො එස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං චිත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථාපි අසංවරො නත්ථී. සන්තීරණවොට්ඨබ්බනෙසුපි එසෙව නයො. ජවනසහජාතො පන එස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං චිත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථ අසංවරො වක්බුඅසංවරො නාම හොති.

සොතසානජීවිහාපසාදකායද්වාරෙසුපි එසෙව නයො. යදා පන රුපාදීසු අඤ්ඤතරාමමණං මනොද්වාරිකජවනං විනා වවිද්වාරෙන සුද්ධං කායද්වාරසඬ්ඛානං වොපනං පාපයමානං උප්පජ්ජති, තදා තෙන චිත්තෙන සහජාතො එස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා කායකම්මං නාම, තං පන චිත්තං අබ්බොහාරිකං, වොපනස්ස උප්පන්නත්තා මනොද්වාරන්ති සඬ්ඛං න ගච්ඡති. එත්ථ අසංවරො වොපනකායඅසංවරො නාම. යදා තාදිසංයෙව ජවනං විනා කායද්වාරෙන සුද්ධං වවිද්වාරසඬ්ඛානං වොපනං පාපයමානං උප්පජ්ජති, තදා තෙන චිත්තෙන සහජාතො එස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා වචිකම්මං නාම, තං පන චිත්තං අබ්බොහාරිකං, වොපනස්ස උප්පන්නත්තා මනොද්වාරන්ති සඬ්ඛං න ගච්ඡති. එත්ථ අසංවරො වාචාඅසංවරො නාම. යදා පන තාදිසං ජවනචිත්තං විනා කායවවිද්වාරෙන සුද්ධං මනොද්වාරමෙව හුත්වා උප්පජ්ජති, තදා තෙන චිත්තෙන සහජාතො එස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං පන චිත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථ අසංවරො මනොඅසංවරො නාම. ඉති ඉමෙසං අට්ඨන්තං අසංවරානං වසෙන වක්බුඅසංවරද්වාරං, සොත... සාන... ජීවිහා... පසාදකාය... වොපනකාය... වාචා... මනොඅසංවරද්වාරන්ති ඉමානි අට්ඨ අසංවරද්වාරානි වෙදිතබ්බානි.

වක්බුසංවරො සොත... සාන... ජීවිහා... පසාදකාය... වොපනකාය... වාචා... මනොසංවරොති ඉමෙ පන අට්ඨ සංවරා නාම. තෙ අත්ථතො ‘සීලං සති ඤාණං බන්ති වීරිය’න්ති ඉමෙ පඤ්ච ධම්මා හොන්ති. තෙසුපි එකධම්මොපි පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨබ්බනපරියොසානෙසු චිත්තෙසු නුප්පජ්ජති. ජවනක්ඛණෙයෙව උප්පජ්ජති. ජවනෙ උප්පන්නොපි පඤ්චද්වාරෙ සංවරොති වුවිච්ඡි. තස්ස සබ්බස්සාපි වක්බුච්ඤ්ඤාණසහජාතො හි එස්සො වක්බුසම්ඵස්සොතිආදිනා අසංවරෙ චුත්තනයෙනෙව උප්පත්ති වෙදිතබ්බා. ඉති ඉමෙසං අට්ඨන්තං සංවරානං වසෙන වක්බුසංවරද්වාරං...පෙ.... මනොසංවරද්වාරන්ති ඉමානි අට්ඨ සංවරද්වාරානි වෙදිතබ්බානි.

අකුසලකම්මපට්ඨා

පාණාතිපාතො, අදින්නාදානං, කාමෙසුමිච්ඡාවාරො, මුසාවාදො, පිසුණවාචා, ඵරුසවාචා, සම්ඵජ්ජලාපො, අභිජ්ඣා, බ්‍යාපාදො, මිච්ඡාදිට්ඨිති ඉමෙ පන දස අකුසලකම්මපට්ඨා නාම.

තත්ථ පාණස්ස අතිපාතො පාණාතිපාතො නාම; පාණවධො, පාණසාතොති
 වුත්තං හොති. පාණොති චෙත්ථ චොභාරතො සත්තො, පරමත්ථතො ජීවිතින්ද්‍රියං.
 තස්මිං පන පාණෙ පාණසඤ්ඤිතො ජීවිතින්ද්‍රියපච්ඡෙදකඋපක්කමසමුට්ඨාපිකා
 කායච්චිද්දාරානං අඤ්ඤතරද්දාරප්පවත්තා වධකචෙතනා පාණාතිපාතො. සො
 ගුණවිරහිතෙසු තිරච්ඡානගතාදීසු පාණෙසු බුද්දකෙ පාණෙ අප්පසාවජ්ජො,
 මහාසරීරෙ මහාසාවජ්ජො. කස්මා? පයොගමහන්තතාය. පයොගසමත්තෙපි
 වත්ථුමහන්තතාය. ගුණවත්තෙසු මනුස්සාදීසු අප්පගුණෙ අප්පසාවජ්ජො, මහාගුණෙ
 මහාසාවජ්ජො. සරීරගුණානං පන සමභාවෙ සති කිලෙසානං උපක්කමානඤ්ච
 මුදුතාය අප්පසාවජ්ජො, තිබ්බතාය මහාසාවජ්ජොති චෙදිතබ්බො.

තස්ස පඤ්ච සම්භාරා හොන්ති – පාණො, පාණසඤ්ඤිතා, වධකචිත්තං,
 උපක්කමො, තෙන මරණන්ති. ඡ පයොගා – සාහත්ථිකො, ආණත්තිකො,
 නිස්සග්ගියො, ථාවරො, විජ්ජාමයො, ඉද්ධිමයොති. ඉමස්මිං පනත්ථෙ
 විත්ථාරියමානෙ අතිපපඤ්චො හොති. තස්මා තං න විත්ථාරයාම. අඤ්ඤඤ්ච
 එවරූපං අත්ථිකෙහි පන සමන්තපාසාදිකං විනයට්ඨකථං (පාරා. අට්ඨ. 2.172)
 ඔලොකෙත්වා ගහෙතබ්බං.

අදින්නස්ස ආදානං ‘අදින්නාදානං’; පරස්සභරණං, ථෙය්‍යං, චොරිකාති වුත්තං
 හොති. තත්ථ අදින්නන්ති පරපරිග්ගහිතං, යත්ථ පරො යථාකාමකාරිතං
 ආපජ්ජන්තො අදණ්ඩාරහො අනුපච්ඡො ව හොති. තස්මිං පරපරිග්ගහිතෙ
 පරපරිග්ගහිතසඤ්ඤිතො තදාදායකඋපක්කමසමුට්ඨාපිකා ථෙය්‍යචෙතනා
 අදින්නාදානං. තං හීනෙ පරසන්තකෙ අප්පසාවජ්ජං, පණිනෙ මහාසාවජ්ජං. කස්මා?
 වත්ථුපණිතතාය. වත්ථුසමත්තෙ සති ගුණාධිකානං සන්තකෙ වත්ථුස්මිං.
 මහාසාවජ්ජං. තංගුණාධිකං උපාදාය තතො තතො හීනගුණස්ස සන්තකෙ
 වත්ථුස්මිං අප්පසාවජ්ජං.

තස්ස පඤ්ච සම්භාරා හොන්ති – පරපරිග්ගහිතං, පරපරිග්ගහිතසඤ්ඤිතා,
 ථෙය්‍යචිත්තං, උපක්කමො, තෙන භරණන්ති. ඡ පයොගා – සාහත්ථිකාදයොව. තෙ
 ව බො යථානුරූපං ථෙය්‍යාවහාරො, පසස්භාවහාරො, පටිච්ඡන්තාවහාරො,
 පරිකප්පාවහාරො, කුසාවහාරොති ඉමෙසං පඤ්චන්තං අවහාරානං වසෙන
 පවත්තන්ති. අයමෙත්ථ සඬ්ඛෙපො. විත්ථාරො පන සමන්තපාසාදිකායං (පාරා.
 අට්ඨ. 1.138) වුත්තො.

‘කාමෙසු මිච්ඡාවාරො’ති එත්ථ පන ‘කාමෙසු’ති මෙථුනසමාවාරෙසු;
 ‘මිච්ඡාවාරො’ති එකන්තනින්දිතො ලාමකාවාරො. ලක්ඛණතො පන
 අසද්ධම්මාධිප්පායෙන කායද්දාරප්පවත්තා අගමනීයට්ඨානවීතික්කමචෙතනා
 කාමෙසුමිච්ඡාවාරො.

තත්ථ අගමනීයට්ඨානං නාම – පුරිසානං තාව මාතුරක්ඛිතා, පිතුරක්ඛිතා,
 මාතාපිතුරක්ඛිතා, භාතුරක්ඛිතා, භගිනිරක්ඛිතා, ඤාතිරක්ඛිතා, ගොත්තරක්ඛිතා,

ධම්මරක්ඛිතා, සාරක්ඛා, සපරිදණ්ඩාති මාතුරක්ඛිතාදයො දස; ධනක්ඛිතා, ඡන්දවාසිනී, භොගවාසිනී, පටවාසිනී, ඔදපත්තකිනී, ඔහටචුම්බටා, දාසී ච හරියා, කම්මකාරී ච හරියා, ධජාහටා, මුහුත්තිකාති එතා ධනක්ඛිතාදයො දසාති විසති ඉත්ථියො. ඉත්ථිසු පන ද්විත්තං සාරක්ඛසපරිදණ්ඩානං, දසන්තඤ්ච ධනක්ඛිතාදීනන්ති ද්වාදසන්තං ඉත්ථිතං අඤ්ඤෙ පුරිසා ඉදං අගමනීයට්ඨානං නාම.

සො පනෙස මිච්ඡාවාරො සීලාදිගුණරහිතෙ අගමනීයට්ඨානෙ අප්පසාවජ්ජො, සීලාදිගුණසම්පන්නෙ මහාසාවජ්ජො. තස්ස චත්තාරො සම්භාරා – අගමනීයචත්ථු, තස්මිං සෙවනවිත්තං, සෙවනප්පයොගො, මග්ගෙනමග්ගප්පට්පත්තිඅධිවාසනන්ති. එකො පයොගො සාහත්ථිකො එව.

‘මුසා’ති විසංවාදනපුරෙක්ඛාරස්ස අත්ථහඤ්ජකො වච්චපයොගො, කායපයොගො වා. විසංවාදනාධිප්පායෙන පනස්ස පරවිසංවාදකකායච්චිපයොගසමුට්ඨාපිකා චෙතනා මුසාවාදො. අපරො නයො – ‘මුසා’ති අභුතං අතච්ඡං චත්ථු. ‘වාදො’ති තස්ස භූතතො තච්ඡතො විඤ්ඤාපනං. ලක්ඛණතො පන අතථං චත්ථුං තථතො පරං විඤ්ඤාපෙතුකාමස්ස තථාවිඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපිකා චෙතනා මුසාවාදො. සො යමත්ථං හඤ්ජති තස්ස අප්පතාය අප්පසාවජ්ජො, මහන්තතාය මහාසාවජ්ජො. අපිච ගහට්ඨානං අත්තතො සන්තකං අදාතුකාමතාය ‘නත්ථි’තිආදිනායප්පචත්තො අප්පසාවජ්ජො. සක්ඛිතා හුත්වා අත්ථහඤ්ජනත්ථං චුත්තො මහාසාවජ්ජො. පබ්බජිතානං අප්පකම්පි තෙලං වා සප්පිං වා ලහිත්වා හසාධිප්පායෙන ‘අප්ප ගාමෙ තෙලං නදී මඤ්ඤෙ සන්දතී’ති පුරණකථානායෙන පචත්තො අප්පසාවජ්ජො. අදිට්ඨංයෙව පන දිට්ඨන්තිආදිනා නයෙන වදන්තානං මහාසාවජ්ජො.

තස්ස චත්තාරො සම්භාරා භොන්ති – අතථං චත්ථු, විසංවාදනවිත්තං, තජ්ජො වායාමො, පරස්ස තදත්ථචිජානනන්ති. එකො පයොගො – සාහත්ථිකොව. සො ච කායෙන වා කායප්පට්ඨද්ධෙන වා වාචාය වා පරවිසංවාදකකිරියාකරණෙ දට්ඨබ්බො. තාය චෙ කිරියාය පරො තමත්ථං ජානාති, අයං කිරියසමුට්ඨාපිකචෙතනාක්ඛණෙයෙව මුසාවාදකම්මුතා ඛජ්ඣති. යස්මා පන යථා කායකායප්පට්ඨද්ධවාචාහි පරං විසංවාදෙති, තථා ඉමස්ස ‘ඉමං හණාහී’ති ආණාපෙන්නොපි, පණ්ණං ලිඛිත්වා පුරතො නිස්සජ්ජන්තොපි, ‘අයමත්ථො එවං දට්ඨබ්බො’ති කුට්ටාදීසු ලිඛිත්වා යපෙන්නොපි; තස්මා එත්ථ ආණත්තිකනිස්සග්ගියථාවරාපි පයොගා යුජ්ජන්ති. අට්ඨකථාසු පන අනාගතත්තා විමංසිත්වා ගහෙතබ්බා.

‘පිසුණුවා’තිආදීසු යාය වාචාය යස්ස තං වාචං භාසති තස්ස හදයෙ අත්තතො පියභාවං පරස්ස ච සුඤ්ඤභාවං කරොති, සා පිසුණුවා. යාය පන අත්තානම්පි පරම්පි ඵරුසං කරොති, යා වාචා සයම්පි ඵරුසා නෙව කණ්ණසුඛා, න හදයඤ්ඤා,

අයං ‘ඵරුසවාචා’. යෙන සම්ඵං පලපති, නිරත්ථකං, සො ‘සම්ඵජ්ජලාපො’. තෙසං මූලභූතා චෙතනාපි පිසුණුවාචාදිනාමමෙව ලභති. සා ඵච ච ඉධ අධිජ්ජෙතාති.

තත්ථ සංකිලිට්ඨචිත්තස්ස පරෙසං වා හෙදාය අත්තනො පියකම්‍යතාය වා කායච්චිපයොගසමුට්ඨාපිකා චෙතනා පිසුණුවාචා නාම. සා යස්ස හෙදං කරොති තස්ස අප්පගුණතාය අප්පසාවජ්ජා, මහාගුණතාය මහාසාවජ්ජා.

තස්සා චත්තාරො සම්භාරා – ‘භින්දිතබ්බො පරො’ ඉති ‘ඉමෙ නානා භවිස්ස’න්ති විනා භවිස්සන්තිති හෙදපුරෙක්ඛාරතා වා, ‘ඉති අභං පියො භවිස්සාමි විස්සාසිකො’ති පියකම්‍යතා වා, තජ්ජො වායාමො, තස්ස තදත්ථච්ඡානනන්ති. පරෙ පන අභින්තෙ කම්මපථහෙදො නත්ථී, භින්තෙ ඵච හොති.

පරස්ස මම්මච්ඡෙදකකායච්චිපයොගසමුට්ඨාපිකා ඵකන්තඵරුසචෙතනා ‘ඵරුසවාචා’. තස්සා ආචිභාවත්ථමිදං චත්ථු – ඵකො කිර දාරකො මාතු චචනං අනාදිශිත්වා අරඤ්ඤං ගච්ඡති. තං මාතා නිවත්තෙතුං අසක්කොන්ති ‘චණ්ඩා තං මහිංසී අනුබන්ධතු’ති අක්කොසි. අථස්ස තථෙව අරඤ්ඤෙ මහිංසී උට්ඨාසී. දාරකො ‘යං මම මාතා මුඛෙන කථෙසී තං මා හොතු, යං චිත්තෙන චිත්තෙසී තං හොතු’ති සචචකිරියං අකාසී. මහිංසී තත්ථෙව බද්ධා විය අට්ඨාසී. ඵචං මම්මච්ඡෙදකොපි පයොගො චිත්තසණ්භතාය ඵරුසවාචා න හොති. මාතාපිතරො හි කදාචි පුත්තකෙ ඵචමපි වදන්ති – ‘වොරා වො බණ්ඩාබණ්ඩිකං කරොන්තු’ති, උජ්ජලපත්තම්පි ව නෙසං උපරි පතන්තං න ඉච්ඡන්ති. ආචරියුපජ්ඣායා ච කදාචි නිස්සිතකෙ ඵචං වදන්ති – ‘කිං ඉමෙ අභිරිකා අනොත්තජ්ජිනො චරන්ති, නිද්ධමථ නෙ’ති; අථ ච නෙසං ආගමාධිගමසම්පත්තිං ඉච්ඡන්ති. යථා ච චිත්තසණ්භතාය ඵරුසවාචා න හොති, ඵචං චචනසණ්භතාය අඵරුසවාචාපි න හොති. න හි මාරාපෙතුකාමස්ස ‘ඉමං සුඛං සයාපෙථා’ති චචනං අඵරුසවාචා හොති. චිත්තඵරුසතාය පනෙසා ඵරුසවාචාව. සා යං සන්ධාය පචත්තිතා තස්ස අප්පගුණතාය අප්පසාවජ්ජා, මහාගුණතාය මහාසාවජ්ජා. තස්සා තයො සම්භාරා – අක්කොසිතබ්බො පරො, කුපිතචිත්තං, අක්කොසනන්ති.

අනත්ථවිඤ්ඤාපිකා කායච්චිපයොගසමුට්ඨාපිකා අකුසලචෙතනා ‘සම්ඵජ්ජලාපො’. සො ආසෙවනමන්දතාය අප්පසාවජ්ජො. ආසෙවනමහන්තතාය මහාසාවජ්ජො. තස්ස ද්වෙ සම්භාරා – භාරතයුද්ධසීතාහරණාදිනිරත්ථකකථාපුරෙක්ඛාරතා, තථාරුපිකථාකථනඤ්චාති. පරෙ පන තං කථං අගණන්තෙ කම්මපථහෙදො නත්ථී, පරෙන සම්ඵජ්ජලාපෙ ගහිතෙයෙව හොති.

අභිජ්ඣායතීති ‘අභිජ්ඣා’. පරහණ්ඩාහිමුඛි හුත්වා තන්තින්තතාය පචත්තතීති අත්ථො. සා ‘අහො තච ඉදං මමස්සා’ති ඵචං පරහණ්ඩාහිජ්ඣායනලක්ඛණා. අදින්තාදානං විය අප්පසාවජ්ජා මහාසාවජ්ජා ව. තස්සා ද්වෙ සම්භාරා – පරහණ්ඩං,

අත්තනො පරිණාමනක්දවති. පරහණ්ඩවත්ථුකෙ හි ලොහෙ උප්පන්නෙපි න තාව කම්මපථහෙදො හොති යාව න ‘අහො වත ඉදං මමස්සා’ති අත්තනො පරිණාමෙති.

භීතසුඛං බ්‍යාපාදයතීති ‘බ්‍යාපාදො’. සො පරචිනාසාය මනොපදොසලක්ඛණො. එරුසවාවා විය අප්පසාවජ්ජො මහාසාවජ්ජො ව. තස්ස ද්වෙ සම්භාරා – පරසත්තො ව, තස්ස ව විනාසවිත්තාති. පරසත්තවත්ථුකෙ හි කොධෙ උප්පන්නෙපි න තාව කම්මපථහෙදො හොති යාව ‘අහො වතායං උච්ඡිජ්ජෙය්‍යා විනස්සෙය්‍යා’ති තස්ස විනාසනං න විත්තෙසි.

යථාභූච්චගහණාභාවෙන මිච්ඡා පස්සතීති ‘මිච්ඡාදිට්ඨි’. සා ‘නත්ථි දිත්ත’න්තිආදිනා නයෙන විපරිතදස්සනලක්ඛණො. සම්ඵප්පලාපො විය අප්පසාවජ්ජා මහාසාවජ්ජා ව. අපිච අනියතා අප්පසාවජ්ජා, නියතා මහාසාවජ්ජා. තස්සා ද්වෙ සම්භාරා – වත්ථුනො ව ගහිතාකාරවිපරිතතා, යථා ව තං ගණ්හාති තථාභාවෙන තස්සුපට්ඨානන්ති. තත්ථ නත්ථිකාහෙතුකඅකිරියදිට්ඨිහි එව කම්මපථහෙදො හොති, න අක්කදිට්ඨිහි.

ඉමෙසං පන දසන්තං අකුසලකම්මපථානං ධම්මතො කොට්ඨාසතො ආරම්මණතො වෙදනාතො මූලතො වාති පඤ්චභාකාරෙහි විනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො

—

තත්ථ ‘ධම්මතො’ති එතෙසු හි පටිපාටියා සත්ත වෙනනාධම්මාව හොන්ති, අභිජ්ඣාදයො තයො වෙනනාසම්පයුත්තා.

‘කොට්ඨාසතො’ති පටිපාටියා සත්ත, මිච්ඡාදිට්ඨි වාති ඉමෙ අට්ඨ කම්මපථා එව හොන්ති; නො මූලාති. අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදා කම්මපථා වෙව මූලාති ව. අභිජ්ඣා හි මූලං පත්වා ‘ලොහො අකුසලමූලං’ හොති, බ්‍යාපාදො ‘දොසො අකුසලමූලං’.

‘ආරම්මණතො’ති පාණාතිපාතො ජීවිතින්ද්‍රියාරම්මණතො සඬ්ඛාරාරම්මණො හොති. අදිත්තාදානං සත්තාරම්මණං වා හොති සඬ්ඛාරාරම්මණං වා. මිච්ඡාවාරො ථොට්ඨබ්බවසෙන සඬ්ඛාරාරම්මණො හොති; සත්තාරම්මණොතිපි එකෙ. මුසාවාදො සත්තාරම්මණො වා, සඬ්ඛාරාරම්මණො වා. තථා පිසුණවාවා. එරුසවාවා සත්තාරම්මණාව. සම්ඵප්පලාපො දිට්ඨසුතමුතවික්ඛාතවසෙන සත්තාරම්මණො වා සඬ්ඛාරාරම්මණො වා. තථා අභිජ්ඣා. බ්‍යාපාදො සත්තාරම්මණොව. මිච්ඡාදිට්ඨි තෙභූමකධම්මවසෙන සඬ්ඛාරාරම්මණාව.

‘වෙදනාතො’ති පාණාතිපාතො දුක්ඛවෙදනො හොති. කිඤ්චාපි හි රාජානො චොරං දිස්වා හසමානාපි ‘ගච්ඡථ නං සාතෙථා’ති වදන්ති, සන්නිට්ඨාපකවෙනනා පන නෙසං දුක්ඛසම්පයුත්තාව හොති. අදිත්තාදානං තිවෙදනං. තඤ්ඤි පරහණ්ඩං දිස්වා හට්ඨතුට්ඨස්ස ගණ්හතො සුඛවෙදනං හොති, භීතතසිතස්ස ගණ්හතො දුක්ඛවෙදනං. තථා විපාකනිස්සන්දඵලාති පච්චවෙක්ඛන්තස්ස. ගහණකාලෙ මජ්ඣත්තභාවෙ ඨිතස්ස පන ගණ්හතො අදුක්ඛමසුඛවෙදනං හොතීති. මිච්ඡාවාරො

සුබමජ්ඣන්තවසෙන ද්විවෙදනො. සන්තිට්ඨාපකච්ඡන්තෙ පන මජ්ඣන්තවෙදනො න හොති. මුසාවාදො අදින්නාදානෙ චුත්තනයෙනෙව තිවෙදනො; තථා පිසුණවාවා. ඵරුසවාවා දුක්ඛවෙදනා. සම්ඵජ්ජලාපො තිවෙදනො. පරෙසු හි සාධුකාරං දෙන්තෙසු වෙලුක්ඛෙපාදීනි ඛිපන්තෙසු හට්ඨතුට්ඨස්ස සිතාහරණභාරතයුද්ධාදීනි කථනකාලෙ සො සුබවෙදනො හොති. පට්ඨං දින්නවෙනනෙන එකෙන පච්ඡා ආගන්ත්වා ‘ආදිතො පට්ඨාය කථෙහී’ති චුත්තෙ ‘අනනුසන්ධිකං පකිණ්ණකකථං කථෙස්සාමි නු ඛො නො’ති දොමනස්සිතස්ස කථනකාලෙ දුක්ඛවෙදනො හොති, මජ්ඣන්තස්ස කථයතො අදුක්ඛමසුබවෙදනො හොති. අභිජ්ඣා සුබමජ්ඣන්තවසෙන ද්විවෙදනා; තථා මිච්ඡාදිට්ඨි. ඛ්‍යාපාදො දුක්ඛවෙදනො.

‘මූලතො’ති පාණාතිපාතො දොසමොභවසෙන ද්විමූලතො හොති. අදින්නාදානං දොසමොභවසෙන වා ලොභමොභවසෙන වා. මිච්ඡාවාරො ලොභමොභවසෙන. මුසාවාදො දොසමොභවසෙන වා ලොභමොභවසෙන වා; තථා පිසුණවාවා සම්ඵජ්ජලාපො ව. ඵරුසවාවා දොසමොභවසෙන. අභිජ්ඣා මොභවසෙන එකමූලා; තථා ඛ්‍යාපාදො. මිච්ඡාදිට්ඨි ලොභමොභවසෙන ද්විමූලාති.

අකුසලකම්මපට්ඨකථා නිට්ඨිතා.

කුසලකම්මපට්ඨකථා

පාණාතිපාතාදීහි පන විරතියො අනභිජ්ඣාඅඛ්‍යාපාදසම්මාදිට්ඨියො වාති ඉමෙ දස කුසලකම්මපට්ඨා නාම. තත්ථ පාණාතිපාතාදියො චුත්තත්ථා ඵව. පාණාතිපාතාදීහි එතාය විරමන්ති, සයං වා විරමති, විරමණමත්තමෙව වා එතන්ති විරති. යා පාණාතිපාතා විරමන්තස්ස ‘යා තස්මිං සමයෙ පාණාතිපාතා ආරති විරති’ති (ධ. ස. 299-301) ඵව. චුත්තා කුසලචිත්තසම්පයුත්තා විරති, සා පහෙදතො තිවිධා හොති – සම්පත්තවිරති, සමාදානවිරති, සමුච්ඡෙදවිරතීති.

තත්ථ අසමාදින්නසික්ඛාපදානං අත්තනො ජාතිවයඛාහුසව්වාදීනි පච්චවෙක්ඛිත්වා ‘අයුත්තං අමහාකං ඵවරූපං පාපං කාතු’න්ති සම්පත්තං චත්ථුං අවිතික්කමන්තානං උප්පජ්ජමානා විරති ‘සම්පත්තවිරතී’ති වෙදිතඛ්ඛා – සිහළදීපෙ චක්කනඋපාසකස්ස විය. තස්ස කිර දහරකාලෙයෙව මාතුයා රොගො උප්පජ්ජී. වෙජ්ජෙන ව ‘අල්ලසසමංසං ලද්ධුං චට්ටතී’ති චුත්තං. තතො චක්කනස්ස භාතා ‘ගච්ඡ, තාත, ඛෙත්තං ආභිණ්ඩාහී’ති චක්කනං පෙසෙසි. සො තත්ථ ගතො. තස්මිඤ්ච සමයෙ එකො සසො තරුණසස්සං බාදිතුං ආගතො හොති. සො තං දිස්වාච වෙගෙන ධාවන්තො වල්ලියා බද්ධො ‘කිරි කිරි’ති සද්දමකාසි. චක්කනො තෙන සද්දෙන ගන්ත්වා තං ගහෙත්වා වින්තෙසි – ‘මාතු හෙසජ්ජං කරොමී’ති. පුන වින්තෙසි – ‘න මෙතං පතිරූපං ය්වාහං මාතු ජීවිතකාරණා පරං ජීවිතා වොරොපෙය්‍ය’න්ති. අථ නං ‘ගච්ඡ, අරඤ්ඤෙ සසෙහි සද්ධිං තිණොදකං පරිහුඤ්ජා’ති මුඤ්චි. භාතරා ව ‘කිං තාත සසො ලද්ධො’ති පුච්ඡිතො තං පවත්ති. ආචික්ඛි. තතො නං භාතා පරිභාසි. සො මාතුසන්තිකං ගන්ත්වා ‘යතො අහං ජාතො

නාහිජානාමි සඤ්චිච්ච පාණං ජීවිතා වොරොපෙතා'ති සච්චං වත්වා අට්ඨාසි.
තාවදෙවස්ස මාතා අරොගා අහොසි.

සමාදින්නසික්ඛාපදානං පන සික්ඛාපදසමාදානෙ ව තතුත්තරිඤ්ච අත්තනො
ජීවිතමපි පරිච්චජිත්වා වත්ථුං අවිතික්කමන්තානං උප්පජ්ජමානා විරති
'සමාදානවිරතී'ති වෙදිතබ්බා. උත්තරවඩ්ඪසමානපබ්බතවාසීඋපාසකස්ස විය. සො
කිර අම්බරියවිහාරවාසීනො පිඨගලබුද්ධරක්ඛිතත්ථෙරස්ස සන්තිකෙ සික්ඛාපදානි
ගහෙත්වා බෙත්තං කසති. අථස්ස ගොණො නට්ඨො. සො තං ගවෙසන්තො
උත්තරවඩ්ඪසමානපබ්බතං ආරුහි. තත්ත නං මහාසප්පො අග්ගහෙසි. සො චිත්තෙසි –
'ඉමායස්ස තිබ්බිණවාසියා සිසං ඡිත්තදාමී'ති. පුන චිත්තෙසි – 'න මෙතං පතිරූපං
ය්වාහං භාවනීයස්ස ගරුතො සන්තිකෙ සික්ඛාපදානි ගහෙත්වා හින්දෙය්‍ය'න්ති එවං
යාවතතියං චිත්තෙත්වා 'ජීවිතං පරිච්චජාමි, න සික්ඛාපද'න්ති අංසෙ යපිතං
තිබ්බිණදණ්ඩවාසිං අරඤ්ඤෙ ඡඩ්ඨෙසි. තාවදෙව නං මහාවාළො මුඤ්චිත්වා
අගමාසීති.

අරියමග්ගසම්පයුත්තා පන විරති 'සමුච්ඡෙදවිරතී'ති වෙදිතබ්බා, යස්සා
උප්පත්තිතො පහුති 'පාණං සාතෙස්සාමී'ති අරියපුග්ගලානං චිත්තමපි නුප්පජ්ජතිති.

ඉදානි යථා අකුසලානං එවං ඉමෙසමපි කුසලකම්මපථානං ධම්මතො
කොට්ඨාසතො ආරම්මණතො වෙදනාතො මූලතොති පඤ්චභාකාරෙහි විනිච්ඡයො
වෙදිතබ්බො –

තත්ථ 'ධම්මතො'ති එතෙසු හි පටිපාටියා සත්ත වෙනනාපි වට්ටන්ති,
විරතියොපි; අන්තෙ තයො වෙනනාසම්පයුත්තාව.

'කොට්ඨාසතො'ති පටිපාටියා සත්ත කම්මපථා එව, නො මූලානි. අන්තෙ තයො
කම්මපථා වෙව මූලානි ව. අනභිජ්ඣා හි මූලං පත්වා 'අලොභො කුසලමූලං' හොති.
අබ්‍යාපාදො 'අදොසො කුසලමූලං', සම්මාදිට්ඨි 'අමොභො කුසලමූලං'.

'ආරම්මණතො'ති පාණාතිපාතාදීනං ආරම්මණානෙව එතෙසං ආරම්මණානි.
විතික්කමිතබ්බතොයෙව හි වෙරමණී නාම හොති. යථා පන නිබ්බානාරම්මණො
අරියමග්ගො කිලෙසෙ පජහති, එවං ජීවිතින්ද්‍රියාදිආරම්මණාපෙතෙ කම්මපථා
පාණාතිපාතාදීනි දුස්සීලයානි පජහන්තිති වෙදිතබ්බා.

'වෙදනාතො'ති සබ්බෙ සුඛවෙදනා වා හොන්ති මජ්ඣිමනිකායෙ වා. කුසලං
පත්වා හි දුක්ඛවෙදනා නාම නත්ථි.

'මූලතො'ති පටිපාටියා සත්ත කම්මපථා ඤාණසම්පයුත්තචිත්තෙන
විරමන්තස්ස අලොභඅදොසඅමොහවසෙන තිමූලා හොන්ති;
ඤාණවිප්පයුත්තචිත්තෙන විරමන්තස්ස ද්විමූලා. අනභිජ්ඣා
ඤාණසම්පයුත්තචිත්තෙන විරමන්තස්ස ද්විමූලා හොති; ඤාණවිප්පයුත්තචිත්තෙන

එකමුලා. අලොහො පන අත්තනාව අත්තනො මුලං න හොති. අඛ්‍යාපාදෙපි එසෙව
නගො. සම්මාදිට්ඨි අලොහාදොසවසෙන ද්විමුලාව හොති. ඉමෙ දස කුසලකම්මපථා
නාම.

කම්මපථසංසන්දනකථා

ඉදානි ඉමස්මිං යානෙ කම්මපථසංසන්දනං නාම වෙදිතඛිධං.
පඤ්චස්සද්වාරවසෙන හි උප්පන්නො අසංවරො අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති.
මනොචස්සද්වාරවසෙන උප්පන්නො තිණ්හිසි කම්මානි හොන්ති – සො හි
කායද්වාරෙ වොපනප්පන්නො අකුසලං කායකම්මං හොති, වච්ඡද්වාරෙ අකුසලං
වච්ඡකම්මං, උභයත්ථ වොපනං අප්පන්නො අකුසලං මනොකම්මං.
පඤ්චඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නොපි අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති.
වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො අකුසලං කායකම්මමෙව හොති,
වාචාඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො අකුසලං වච්ඡකම්මමෙව හොති,
මනොඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති. තිවිධං
කායදුච්චරිතං අකුසලං කායකම්මමෙව හොති, චතුඛිධං වච්ඡච්චරිතං අකුසලං
වච්ඡකම්මමෙව හොති, තිවිධං මනොදුච්චරිතං අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති.

පඤ්චස්සද්වාරවසෙන උප්පන්නො සංවරොපි කුසලං මනොකම්මමෙව
හොති. මනොචස්සද්වාරවසෙන උප්පන්නො පන අයමිපි, අසංවරො විය, තිණ්හිසි
කම්මානි හොන්ති. පඤ්චසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නොපි කුසලං මනොකම්මමෙව
හොති, වොපනකායසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො කුසලං කායකම්මමෙව හොති,
වාචාසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො කුසලං වච්ඡකම්මමෙව හොති,
මනොසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො කුසලං මනොකම්මමෙව හොති. තිවිධං
කායසුච්චරිතං කුසලං කායකම්මමෙව හොති, චතුඛිධං වච්ඡසුච්චරිතං කුසලං
වච්ඡකම්මමෙව හොති, තිවිධං මනොසුච්චරිතං කුසලං මනොකම්මමෙව හොති.

අකුසලං කායකම්මං පඤ්චස්සද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති;
මනොචස්සද්වාරවසෙනෙව උප්පජ්ජති. තථා අකුසලං වච්ඡකම්මං. අකුසලං
මනොකම්මං පන ජථස්සද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති; තං කායවච්ඡද්වාරෙසු වොපනං
පත්තං අකුසලං කායවච්ඡකම්මං හොති, වොපනං අප්පත්තං අකුසලං
මනොකම්මමෙව. යථා ච පඤ්චස්සද්වාරවසෙන, එවං පඤ්චඅසංවරද්වාරවසෙනපි
අකුසලං කායකම්මං නුප්පජ්ජති, වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන පන
වාචාඅසංවරද්වාරවසෙන ච උප්පජ්ජති; මනොඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති.
අකුසලං වච්ඡකම්මමපි පඤ්චඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති,
වොපනකායවාචාඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති; මනොඅසංවරද්වාරවසෙන
නුප්පජ්ජති. අකුසලං මනොකම්මං අට්ඨඅසංවරද්වාරවසෙනපි උප්පජ්ජනෙව.
කුසලකායකම්මාදීසුපි එසෙව නගො.

අයං පන විසෙසො – යථා අකුසලකායකම්මවච්ඡිකම්මානි
 මනොඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජන්ති, න තථා ඵතානි. ඵතානි පන
 කායඛිගවාචඛිගං අවොපෙත්වා සික්ඛාපදානි ගණ්හන්තස්ස මනොසංවරද්වාරෙපි
 උප්පජ්ජන්ති ඵව. තත්ථ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං තිව්ධකම්මද්වාරවසෙන
 උප්පජ්ජති, පඤ්චවිඤ්ඤාණද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති; ‘යමිදං චක්ඛුසම්ඵස්සපච්චයා
 උප්පජ්ජති වෙදයිතං, සුඛං වා දුක්ඛං වා අදුක්ඛමසුඛං වා’ති ඉමිනා පන නයෙන
 ඡඵස්සද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති; අට්ඨඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති,
 අට්ඨසංවරද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති; දසඅකුසලකම්මපථවසෙන නුප්පජ්ජති,
 දසකුසලකම්මපථවසෙන උප්පජ්ජති; තස්මා ඉදම්පි චිත්තං තිව්ධකම්මද්වාරවසෙන
 වා උප්පන්නං හොතු, ඡඵස්සද්වාරවසෙන වා, අට්ඨසංවරද්වාරවසෙන වා
 දසකුසලකම්මපථවසෙන වා. “කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං
 හොති...පෙ.... රූපාරම්මණං වා...පෙ.... ධම්මාරම්මණං වා”ති චුත්තෙ සබ්බං
 චුත්තමෙව හොතිති.

ද්වාරකථා නිට්ඨිතා.

යං යං වා පනාරබ්භාති ඵත්ථ අයං යොජනා – හෙට්ඨා චුත්තෙසු
 රූපාරම්මණාදීසු රූපාරම්මණං වා ආරබ්භ, ආරම්මණං කත්වාති අත්ථො.
 සද්දාරම්මණං වා...පෙ.... ධම්මාරම්මණං වා ආරබ්භ උප්පන්නං හොති. ඵත්තාවතා
 ඵතස්ස චිත්තස්ස ඵතෙසු ආරම්මණෙසු යංකිඤ්චි ඵකමෙව ආරම්මණං
 අනුඤ්ඤාතසදිසං හොති. ඉදඤ්ච ඵකස්මිං සමයෙ ඵකස්ස වා පුග්ගලස්ස
 රූපාරම්මණං ආරබ්භ උප්පන්නං පුන අඤ්ඤස්මිං සමයෙ අඤ්ඤස්ස වා පුග්ගලස්ස
 සද්දාදීසුපි අඤ්ඤතරං ආරම්මණං ආරබ්භ උප්පජ්ජති ඵව. ඵවං උප්පජ්ජමානස්ස
 චස්ස ඵකස්මිං භවෙ පයමං රූපාරම්මණං ආරබ්භ පවත්ති හොති, පච්ඡා
 සද්දාරම්මණන්ති අයම්පි කමො නත්ථි. රූපාදීසු වාපි පයමං නිලාරම්මණං පච්ඡා
 පිතාරම්මණන්ති අයම්පි නියමො නත්ථි. ඉති ඉමං සබ්බාරම්මණනඤ්චෙව,
 කමාභාවඤ්ච, කමාභාවෙපි ව නිලපිතාදීසු නියමාභාවං දස්සෙතුං ‘යං යං වා
 පනාරබ්භා’ති ආහ. ඉදං චුත්තං හොති – ඉමෙසු රූපාදීසු න යංකිඤ්චි ඵකමෙව, අථ
 ඛො යං යං වා පනාරබ්භ උප්පන්නං හොති. ඵවං උප්පජ්ජමානම්පි ව ‘පයමං
 රූපාරම්මණං පච්ඡා සද්දාරම්මණං ආරබ්භා’ති ඵවම්පි අනුප්පජ්ජිත්වා යං යං වා
 පනාරබ්භ උප්පන්නං හොති; ‘පට්ලොමතො වා අනුලොමතො වා,
 ඵකන්තරිකද්වන්තරිකාදිනයෙන වා, රූපාරම්මණාදීසු යං වා තං වා ආරම්මණං
 කත්වා උප්පන්නං හොති’ති අත්ථො. රූපාරම්මණෙසුපි ව ‘පයමං නිලාරම්මණං
 පච්ඡා පිතාරම්මණ’න්ති ඉමිනාපි නියමෙන අනුප්පජ්ජිත්වා, යං යං වා පනාරබ්භ
 ‘නිලපිතකාදීසු රූපාරම්මණෙසු යං වා තං වා රූපාරම්මණං ආරබ්භ උප්පන්නං
 හොති’ති අත්ථො. සද්දාරම්මණාදීසුපි ඵසෙව නයො. අයං තාව ඵකා යොජනා.

අයං පන අපරා – රූපං ආරම්මණං ඵතස්සාති රූපාරම්මණං...පෙ.... ධම්මො
 ආරම්මණං ඵතස්සාති ධම්මාරම්මණං. ඉති රූපාරම්මණං වා...පෙ.... ධම්මාරම්මණං
 වා චිත්තං උප්පන්නං හොතිති වත්වා පුන ‘යං යං වා පනාරබ්භා’ති ආහ. තස්සත්ථො

— එතෙසු රූපාදීසු හෙට්ඨා වුත්තනසෙනෙව යං වා තං වා පන ආරබ්භ උප්පන්නං හොතිති. මහාඅට්ඨකථායං පන යෙවාපනකෙ අභිනවං නත්ථී, හෙට්ඨා ගහිතමෙව ගහිත’න්ති වත්වා ‘රූපං වා ආරබ්භ...පෙ.... ධම්මං වා ආරබ්භ, ඉදං වා ඉදං වා ආරබ්භාති කපෙතුං ඉදං වුත්ත’න්ති එත්තකමෙව ආගතං.

ධම්මුද්දෙසවාරො

එස්සපඤ්චමකරාසිවණ්ණනා

තස්මිං සමයෙති ඉදං අනියමනිද්දිට්ඨස්ස සමයස්ස නියමතො පටිනිද්දෙසවනං. තස්මා ‘යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති, තස්මිංයෙව සමයෙ එස්සො හොති...පෙ.... අචික්ඛෙපො හොති’ති අයමත්ථො වෙදිතබ්බො. තත්ථ යථෙව චිත්තං එවං එස්සාදීසුපි එස්සො හොති. කිං හොති? ‘කාමාවචරො හොති, කුසලො හොති, උප්පන්නො හොති, සොමනස්සහගතො හොති’තිආදිනා නයෙන ලබ්භමානපදවසෙන යොජනා කාතබ්බා. වෙදනායඤ්ඤි ‘සොමනස්සහගතා’ති පඤ්ඤින්ද්‍රියෙ ව ‘ඤාණසම්පයුත්ත’න්ති න ලබ්භති, තස්මා ‘ලබ්භමානපදවසෙනා’ති වුත්තං. ඉදං අට්ඨකථාමුත්තකං ආචරියානං මතං; න පනෙනං සාරතො දට්ඨබ්බං.

කස්මා පනෙත්ථ එස්සොව පයමං වුත්තොති? චිත්තස්ස පයමාහිනිපාතත්තා. ආරම්මණස්මිඤ්ඤි චිත්තස්ස පයමාහිනිපාතො හුත්වා එස්සො ආරම්මණං චුසමානො උප්පජ්ජති, තස්මා පයමං වුත්තො. එස්සෙන පන චුසිත්වා වෙදනාය වෙදයති, සඤ්ඤාය සඤ්ජානාති, චෙතනාය චෙතෙති. තෙන වුත්තං – “චුට්ඨො, භික්ඛවෙ, වෙදෙති, චුට්ඨො සඤ්ජානාති චුට්ඨො චෙතෙති”ති.

අපිව, අයං එස්සො නාම යථා පාසාදං පත්වා ථම්මො නාම සෙසදබ්බසම්භාරානං බලවපච්චයො, තුලාසඬ්ඝාටහිත්තිපාදකුටගොපානසිපක්ඛපාසකමුඛවට්ටියො ථම්භාබද්ධා ථම්මො පතිට්ඨිතා, එවමෙව සහජාතසම්පයුත්තධම්මානං බලවපච්චයො හොති. ථම්මසදිසො හි එස. අවසෙසා දබ්බසම්භාරසදිසාති. තස්මාපි පයමං වුත්තො. ඉදං පන අකාරණං. එකචිත්තස්මිඤ්ඤි උප්පන්නධම්මානං ‘අයං පයමං උප්පන්නො අයං පච්ඡා’ති ඉදං වත්තුං න ලබ්භා. බලවපච්චයභාවෙපි එස්සස්ස කාරණං න දිස්සති. දෙසනාවාරෙනෙව පන එස්සො පයමං වුත්තො. වෙදනා හොති එස්සො හොති, සඤ්ඤා හොති එස්සො හොති, චෙතනා හොති එස්සො හොති, චිත්තං හොති එස්සො හොති, වෙදනා හොති සඤ්ඤා හොති, චෙතනා හොති චිත්තකො හොතිති ආහරිතුම්පි හි වට්ටෙය්‍ය. දෙසනාවාරෙන පන එස්සොව පයමං වුත්තොති වෙදිතබ්බො. යථා චෙත්ථ එවං සෙසධම්මෙසුපි සුබ්බාපරක්කමො නාම න පරියෙසිතබ්බො. වචනත්ථලක්ඛණරසාදීහි පන ධම්මා එව පරියෙසිතබ්බා.

සෙයාථීදං - චූසතීති එස්සො. ස්වායං චූසනලක්ඛණො, සඤ්චිට්තරසො,
සන්නිපාතපච්චුපට්ඨානො, ආපාඨගතවිසයපදට්ඨානො.

අයඤ්ඤි අරූපධම්මොපි සමානො ආරම්භණෙ චූසනාකාරෙනෙව පවත්තතීති
චූසනලක්ඛණො. එකදෙසෙන ච අනල්ලියමානොපි රූපං විය වක්ඛුං, සද්දො විය ව
සොතං, චිත්තං ආරම්භණඤ්ච සඤ්චිට්තෙතීති සඤ්චිට්තරසො.
වත්ථාරම්භණසඤ්චිට්තනො වා උප්පන්නත්තා සම්පත්තිඅත්ථෙතපි රසෙන
සඤ්චිට්තරසොති වෙදිතබ්බො. චුත්තඤ්ඤෙනං අට්ඨකථායං - “චතුභුමකඑස්සො
හි නොචූසනලක්ඛණො නාම නත්ථී. සඤ්චිට්තරසො පන පඤ්චද්චාරිකොව
හොති. පඤ්චද්චාරිකස්ස හි චූසනලක්ඛණොතිපි සඤ්චිට්තරසොතිපි නාමං;
මනොද්චාරිකස්ස චූසනලක්ඛණොත්ථෙව නාමං, න සඤ්චිට්තරසො”ති.

ඉදඤ්ච වත්ථා ඉදං සුත්තං ආහතං - “යථා, මහාරාජ, ද්වෙ මෙණ්ඩා
යුජ්ඣෙය්‍යං, තෙසු යථා එකො මෙණ්ඩො එවං වක්ඛු දට්ඨබ්බං, යථා දුතියො
මෙණ්ඩො එවං රූපං දට්ඨබ්බං; යථා තෙසං සන්නිපාතො එවං එස්සො දට්ඨබ්බො”.
එවං චූසනලක්ඛණො ච එස්සො, සඤ්චිට්තරසො ච. “යථා, මහාරාජ, ද්වෙ සම්මා
වජ්ජෙය්‍යං...පෙ.... ද්වෙ පාණි වජ්ජෙය්‍යං, යථා එකො පාණි එවං වක්ඛු දට්ඨබ්බං,
යථා දුතියො පාණි එවං රූපං දට්ඨබ්බං, යථා තෙසං සන්නිපාතො එවං එස්සො
දට්ඨබ්බො. එවං චූසනලක්ඛණො ච එස්සො සඤ්චිට්තරසො වා”ති (මි. ප. 2.3.8)
විත්ථාරො.

යථා වා “වක්ඛුනා රූපං දිස්වා”තිආදීසු (ධ. ස. 1352, 1354)
වක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීති වක්ඛුආදිනාමෙන චුත්තාති, එවම්ධාපි තාති වක්ඛුආදිනාමෙන
චුත්තාතීති වෙදිතබ්බාති. තස්මා ‘එවං වක්ඛු දට්ඨබ්බ’න්තිආදීසු එවං
වක්ඛුවිඤ්ඤාණං දට්ඨබ්බන්ති ඉමිනා නයෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. එවං සන්න
චිත්තාරම්භණසඤ්චිට්තනො ඉමස්මිම්පි සුත්තෙ කිච්චට්ඨෙතෙව රසෙන
සඤ්චිට්තරසොති සිද්ධො හොති.

තිකසන්නිපාතසඤ්චිකස්ස පන අත්තනො කාරණස්ස වසෙන පවෙදිතත්තා
සන්නිපාතපච්චුපට්ඨානො. අයඤ්ඤි තත්ථ තත්ථ “තිණ්ණං සඬගති එස්සො”ති එවං
කාරණස්ස වසෙන පවෙදිතොති. ඉමස්ස ච සුත්තපදස්ස තිණ්ණං සඬගතියා
එස්සොති අයමත්ථො; න සඬගතිමත්තමෙව එස්සොති.

එවං පවෙදිතත්තා පන තෙනෙවාකාරෙන පච්චුපට්ඨාතීති
සන්නිපාතපච්චුපට්ඨානොති චුත්තො. ඵලට්ඨෙත පන පච්චුපට්ඨානෙනෙස
වෙදනාපච්චුපට්ඨානො නාම හොති. වෙදනඤ්ඤෙස පච්චුපට්ඨාපෙති උප්පාදෙතීති
අත්ථො. උප්පාදයමානො ච යථා බහිද්ධා උණ්හපච්චයාපි
ලාබ්‍යසඬගතධාතුනිස්සිතා උස්මා අත්තනො නිස්සයෙ මුදුහාවකාරී හොති, න
අත්තනො පච්චයභූතෙපි බහිද්ධා චිත්චිතඬගාරසඬගතෙ උණ්හහාවෙ, එවං
වත්ථාරම්භණසඬගතඅඤ්ඤපච්චයොපි සමානො, චිත්තනිස්සිතත්තා අත්තනො

නිස්සයභූතෙ විත්තෙ එව එස වෙදනුප්පාදකො හොති, න අත්තනො පච්චයභූතෙපි වත්ථුමිහි ආරම්මණෙ වාති වෙදිතබ්බො. තප්පාසමත්තාභාරෙන පන ඉන්ද්‍රියෙන ව පරික්ඛතෙ විසයෙ අනත්තරායෙන උප්පජ්ජනතො එස ආපාඨගතවිසයපදට්ඨානොති වුච්චති.

වෙදයතීති වෙදනා. සා වෙදයිතලක්ඛණා, අනුභවනරසා ඉට්ඨාකාරසම්භොගරසා වා, චෙතසිකඅස්සාදපච්චුපට්ඨානා, පස්සද්ධිපදට්ඨානා.

‘චතුභූමිකවෙදනා හි නොවෙදයිතලක්ඛණා නාම නත්ථී. අනුභවනරසනා පන සුඛවෙදනායමෙව ලබ්භතී’ ති වත්ථා පුන තං වාදං පටික්ඛිපිත්ථා ‘සුඛවෙදනා වා හොතු, දුක්ඛවෙදනා වා, අදුක්ඛමසුඛවෙදනා වා, සබ්බා අනුභවනරසා’ ති වත්ථා අයමත්ථො දීපිතො – ආරම්මණරසානුභවනට්ඨානං පත්ථා සෙසසම්පයුත්තධම්මා එකදෙසමත්තකමෙව අනුභවන්ති. එස්සස්ස හි ඵ්ඝනමත්තකමෙව හොති, සඤ්ඤාය සඤ්ජානනමත්තකමෙව, චෙතනාය චෙතනාමත්තකමෙව, විඤ්ඤාණස්ස විජානනමත්තකමෙව. එකංසතො පන ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාම්භාවෙන වෙදනාව ආරම්මණරසං අනුභවති.

රාජා විය හි වෙදනා, සුදො විය සෙසධම්මා. යථා සුදො නානාරසභොජනං සම්පාදෙත්ථා පෙළාය පක්ඛිපිත්ථා ලඤ්ජනං දත්ථා රඤ්ඤො සන්තිකෙ ඔතාරෙත්ථා ලඤ්ජනං හින්දිත්ථා පෙළං විචරිත්ථා සබ්බසුප්පාදාඤ්ජනෙහි අග්ගග්ගං ආදාය භාජනෙ පක්ඛිපිත්ථා සදොසනිද්දොසභාවවිමංසනත්ථං අජ්ඣොගරති, තතො රඤ්ඤො නානග්ගරසභොජනං උපනාමෙති. රාජා ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාම්භුත්ථා ඉච්ඡිතිච්ඡිතං භුඤ්ජති. තත්ථ හි සුදස්ස හත්තවිමංසනමත්තම්ච අවසෙසධම්මානං ආරම්මණරසස්ස එකදෙසානුභවනං. යථා හි සුදො හත්තකදෙසමත්තකමෙව විමංසති එවං සෙසධම්මාපි ආරම්මණරසෙකදෙසමෙව අනුභවන්ති. යථා පන රාජා ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාම්භුත්ථා යදිච්ඡිකං භුඤ්ජති, එවං වෙදනාපි ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාම්භාවෙන ආරම්මණරසං අනුභවති. තස්මා අනුභවනරසාති වුච්චති.

දුතියෙ අත්ථවිකප්පෙ අයං ඉධ අධිප්පෙතා වෙදනා යථා වා තථා වා ආරම්මණස්ස ඉට්ඨාකාරමෙව සම්භුඤ්ජතීති ඉට්ඨාකාරසම්භොගරසාති වුත්තා. චෙතසිකඅස්සාදතො පනෙසා අත්තනො සභාවෙනෙව උපට්ඨානං සන්ධාය චෙතසිකඅස්සාදපච්චුපට්ඨානාති වුත්තා. යස්මා පන “පස්සද්ධිකායො සුඛං වෙදෙති” තස්මා පස්සද්ධිපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බො.

නීලාදිහෙදං ආරම්මණං සඤ්ජානාතීති සඤ්ඤා. සා සඤ්ජානනලක්ඛණා පච්චාහිඤ්ඤාණරසා. චතුභූමිකසඤ්ඤා හි නොසඤ්ජානනලක්ඛණා නාම නත්ථී. සබ්බා සඤ්ජානනලක්ඛණාව. යා පනෙත්ථ අහිඤ්ඤාණෙන සඤ්ජානාති සා පච්චාහිඤ්ඤාණරසා නාම හොති.

තස්සා, වඩ්ඪකිස්ස දාරුමිහි අභිඤ්ඤාණං කත්වා පුන තෙන අභිඤ්ඤාණෙන තං පච්චාහිජානනකාලෙ, පුරිසස්ස කාලතිලකාදිඅභිඤ්ඤාණං සල්ලක්ඛේවා පුන තෙන අභිඤ්ඤාණෙන අසුකො නාම එසොති තස්ස පච්චාහිජානනකාලෙ, රඤ්ඤො පිළන්ධනගොපකහණ්ඩාගාරිකස්ස තස්මිං තස්මිං පිළන්ධනෙ නාමපණ්ණකං ඛන්ධිත්වා ‘අසුකං පිළන්ධනං නාම ආහරා’ති වුත්තෙ දීපං ජාලෙත්වා රතනගබ්භං පච්ඡිත්වා පණ්ණං වාචෙත්වා තස්ස තස්සෙව පිළන්ධනස්ස ආහරණකාලෙ ව පවත්ති වෙදිතබ්බා.

අපරො නයො – සබ්බසංඛාරානිකවසෙන හි සඤ්ජානනලක්ඛණා සඤ්ඤා. පුනසඤ්ජානනපච්චයනිමිත්තකරණරසා, දාරුආදියු තච්ඡකාදයො විය. යථාගහිතනිමිත්තවසෙන අහිනිවෙසකරණපච්චපට්ඨානා, හත්ථිදස්සකඅන්ධා විය. ආරම්මණෙ අනොගාල්භවුත්තිතාය අවිරට්ඨානපච්චපට්ඨානා වා, විජ්ජු විය. යථාඋපට්ඨිතවිසයපදට්ඨානා, තිණපුරිසකෙසු මිගපොතකානං ‘පුරිසා’ති උප්පන්තසඤ්ඤා විය. යා පනෙත්ථ ඤාණසම්පයුත්තා හොති සා සඤ්ඤා ඤාණමෙව අනුවත්තති. සසම්භාරපට්ඨිආදියු සෙසධම්මා පට්ඨිආදිනි වියාති වෙදිතබ්බා.

වෙනයතිති වෙනනා සද්ධිං අත්තනා සම්පයුත්තධම්මෙ ආරම්මණෙ අභිසන්දහතිති අත්ථො. සා වෙනයිතලක්ඛණා, වෙනනාභාවලක්ඛණාති අත්ථො. ආයුහනරසා. චතුර්මිකවෙනනා හි නොවෙනයිතලක්ඛණා නාම නත්ථි. සබ්බා වෙනයිතලක්ඛණාව. ආයුහනරසතා පන කුසලාකුසලෙසු එව හොති. කුසලාකුසලකම්මායුහනට්ඨානඤ්ඤි පත්වා සෙසසම්පයුත්තධම්මානං එකදෙසමත්තකමෙව කිව්වං හොති. වෙනනා පන අතිරෙකඋස්සාහා අතිරෙකවායාමා, දිගුණුස්සාහා දිගුණවායාමා. තෙනාහු පොරාණා – “ථාවරියසභාවසණ්ඨිතා ව පනෙසා වෙනනා”ති. ථාවරියොති ඛේත්තසාමී වුව්වති. යථා ඛේත්තසාමී පුරිසො පඤ්චපණ්ණාස ඛලිපුරිසෙ ගහෙත්වා ‘ලායිස්සාමී’ති එකතො ඛේත්තං ඔතරති. තස්ස අතිරෙකො උස්සාහො අතිරෙකො වායාමො, දිගුණො උස්සාහො දිගුණො වායාමො හොති, ‘නිරන්තරං ගණ්භථා’තිආදීනි වදති, සීමං ආවික්ඛති, තෙසං සුරාහත්තගන්ධමාලාදීනි ජානාති, මග්ගං සමකං හරති. එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. ඛේත්තසාමීපුරිසො විය හි වෙනනා. පඤ්චපණ්ණාස ඛලිපුරිසා විය විත්තඪගවසෙන උප්පන්තා පඤ්චපණ්ණාස කුසලා ධම්මා. ඛේත්තසාමීපුරිසස්ස දිගුණුස්සාහදිගුණවායාමකරණකාලො විය කුසලාකුසලකම්මායුහනට්ඨානං පත්වා වෙනනාය දිගුණුස්සාහො දිගුණවායාමො හොති. එවමස්සා ආයුහනරසතා වෙදිතබ්බා.

සා පනෙසා සංවිදහනපච්චපට්ඨානා. සංවිදහමානා හි අයං උපට්ඨාති, සකිච්චපරකිච්චසාධකා, ජෙට්ඨසිස්සමහාවඩ්ඪකීආදයො විය. යථා හි ජෙට්ඨසිස්සො උපජ්ඣායං දුරතොව ආගච්ඡන්තං දිස්වා සයං අධියමානො ඉතරෙපි දාරකෙ අත්තනො අත්තනො අජ්ඣායනකම්මෙ පවත්තයති, තස්මිඤ්ඤි අධියතුං ආරද්ධෙ තෙපි අධියන්ති, තදනුවත්තිතාය. යථා ව මහාවඩ්ඪකී සයං තච්ඡන්තො ඉතරෙපි

තව්ෂකෙ අත්තනො අත්තනො තව්ෂනකම්මෙ පවත්තයති, තස්මිඤ්ඤි තව්ෂිතුං
 ආරද්ධෙ තෙපි තව්ෂන්ති, තදනුවත්තිතාය. යථා ච යොධනායකො සයං
 යුජ්ඣමානො ඉතරෙපි යොධෙ සම්පහාරවුත්තියං පවත්තයති, තස්මිඤ්ඤි යුජ්ඣිතුං
 ආරද්ධෙ තෙපි අනිවත්තමානා යුජ්ඣන්ති, තදනුවත්තිතාය. එවමෙසාපි අත්තනො
 කිච්චෙන ආරම්මණෙ පවත්තමානා අඤ්ඤෙපි සම්පයුත්තධම්මෙ අත්තනො
 අත්තනො කිරියාය පවත්තෙති. තස්සා හි අත්තනො කිච්චං ආරද්ධාය,
 තංසම්පයුත්තාපි ආරහන්ති. තෙන වුත්තං – ‘සකිච්චපරකිච්චසාධකා,
 ජෙට්ඨසිස්සමහාවඨිසකිආදයො වියා’ති. අච්චායිකකම්මානුස්සරණාදිසු ච පනායං
 සම්පයුත්තානං උස්සාහනභාවෙන පවත්තමානා පාකටා භොතීති වෙදිතබ්බා.

‘ආරම්මණං චිත්තෙති’ති චිත්තන්ති නයෙන චිත්තස්ස වචනත්ථො වුත්තො එව.
 ලක්ඛණාදිතො පන විජානනලක්ඛණං චිත්තං, පුබ්බභිගමරසං,
 සන්දහනපච්චුපට්ඨානං, නාමරූපපදට්ඨානං. චතුභුමකචිත්තඤ්ඤි
 නොවිජානනලක්ඛණං නාම නත්ථි. සබ්බං විජානනලක්ඛණමෙව. ද්වාරං පන
 පත්ථා ආරම්මණවිභාවනට්ඨානෙ චිත්තං පුබ්බභිගමං පුරෙචාරිකං භොති. චක්ඛුනා හි
 දිට්ඨං රූපාරම්මණං චිත්තෙනෙව විජානාති...පෙ.... මනෙන විඤ්ඤාතං
 ධම්මාරම්මණං චිත්තෙනෙව විජානාති. යථා හි නගරගුත්තිකො නාම නගරමජ්ඣෙ
 සිඬ්ඝාටකෙ නිසිදිත්ථා ‘අයං නෙවාසිකො අයං ආගන්තුකො’ති ආගතාගතං ජනං
 උපධාරෙති වචන්ථපෙති – එවංසම්පදමිදං දට්ඨබ්බං. වුත්තම්පි වෙතං මහාථෙරෙන –
 ‘‘යථා, මහාරාජ, නගරගුත්තිකො නාම මජ්ඣෙ නගරස්ස සිඬ්ඝාටකෙ නිසිත්තො
 පුරන්ථිමතො දිසතො පුරිසං ආගච්ඡන්තං පස්සෙය්‍යා... පච්ඡිමතො...
 දක්ඛිණතො... උත්තරතො දිසතො පුරිසං ආගච්ඡන්තං පස්සෙය්‍යා, එවමෙව ඛො,
 මහාරාජ, යං චක්ඛුනා රූපං පස්සති තං විඤ්ඤාණෙන විජානාති, යං සොනෙන සද්දං
 සුණාති, සොනෙන ගන්ධං සායති, ජීව්හාය රසං සායති, කායෙන ථොට්ඨබ්බං ඵුසති,
 මනසා ධම්මං විජානාති, තං විඤ්ඤාණෙන විජානාති’’ති (මි. ප. 2.3.12). එවං ද්වාරං
 පත්ථා ආරම්මණවිභාවනට්ඨානෙ චිත්තමෙව පුබ්බභිගමං පුරෙචාරිකං. තස්මා
 පුබ්බභිගමරසන්ති වුච්චති.

තදෙනං පච්ඡිමං පච්ඡිමං උප්පජ්ජමානං පුරිමං පුරිමං නිරන්තරං කත්ථා
 සන්දහනමෙව උපට්ඨාතීති සන්දහනපච්චුපට්ඨානං. පඤ්චවොකාරහවෙ පනස්ස
 නියමතො නාමරූපං, චතුරොකාරහවෙ නාමමෙව පදට්ඨානං. තස්මා
 නාමරූපපදට්ඨානන්ති වුත්තං.

කිං පනෙතං චිත්තං පුරිමනිද්දිට්ඨචිත්තෙන සද්ධිං එකමෙව උදාහු අඤ්ඤන්ති?
 එකමෙව. අථ කස්මා පුරිමනිද්දිට්ඨං පුන වුත්තන්ති? අච්චාරිතං එතං අට්ඨකථායං.
 අයං පනෙත්ථ යුත්ති – යථා හි රූපාදිනි උපාදාය පඤ්ඤත්තා සුරියාදයො න
 අත්ථතො රූපාදිහි අඤ්ඤෙ භොන්ති, තෙනෙව යස්මිං සමයෙ සුරියො උදෙති තස්මිං
 සමයෙ තස්ස තෙජසඬ්ඛාතං රූපමිපිති. එවං වුච්චමානෙපි න රූපාදිහි අඤ්ඤො
 සුරියො නාම අත්ථි. න තථා චිත්තං; එස්සාදයො ධම්මෙ උපාදාය පඤ්ඤාපියති;
 අත්ථතො පනෙතං තෙහි අඤ්ඤෙමෙව. තෙන ‘යස්මිං සමයෙ චිත්තං උප්පන්නං

හොති එකංසෙනෙව තස්මිං සමයෙ එස්සාදිහි අත්ථනො අඤ්ඤමෙව තං හොති'ති ඉමස්සත්ථස්ස දීපනත්ථාය එතං පුන චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

යථා ච “යස්මිං සමයෙ රුජුපපත්තියා මග්ගං භාවෙති...පෙ.... පථවිකසිණං, තස්මිං සමයෙ එස්සො හොති වෙදනා හොති”ති ආදීසු (ධ. ස. 160) පන භාවෙන්තෙන වචත්ථාපිතෙ සමයෙ යො භාවෙති න සො අත්ථනො උප්පජ්ජති නාම, තෙනෙව තත්ථ යථා “එස්සො හොති වෙදනා හොති”ති චුත්තං, න එවං “යො භාවෙති සො හොති”ති චුත්තං. “යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති”ති ආදීසු පන චිත්තෙන වචත්ථාපිතෙ සමයෙ සමයවචත්ථාපිතං චිත්තං න තථා අත්ථනො නුප්පජ්ජති. යථෙව පන තදා ‘එස්සො හොති වෙදනා හොති’, තථා ‘චිත්තමපි හොති’ති ඉමස්සපි අත්ථස්ස දීපනත්ථමිදං පුන චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. ඉදං පනෙත්ථ සන්නිට්ඨානං – උද්දෙසවාරෙ සඬගණ්හනත්ථං නිද්දෙසවාරෙ ච විහජනත්ථං පුරිමෙන හි ‘චිත්ත’-සද්දෙන කෙවලං සමයො වචත්ථාපිතො. තස්මිං පන චිත්තෙන වචත්ථාපිතසමයෙ යෙ ධම්මා හොන්ති තෙසං දස්සනත්ථං “එස්සො හොති”ති ආදි ආරද්ධං. චිත්තඤ්ඤාපි තස්මිං සමයෙ හොතියෙව. තස්මා තස්සාපි සඬගණ්හනත්ථමෙනං පුන චුත්තං. ඉමස්මිඤ්ඤ ධාතෙ එතස්මිං අවුච්චමානෙ “කතමං තස්මිං සමයෙ චිත්ත”න්ති න සක්කා භවෙයා නිද්දෙසවාරෙ විහජිතුං. එවමස්ස විහජනංයෙව පරිභායෙථ. තස්මා තස්ස නිද්දෙසවාරෙ විහජනත්ථමපි එතඤ්ඤ චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

යස්මා චා “උප්පන්නං හොති”ති එත්ථ චිත්තං උප්පන්නන්ති එතං දෙසනාසීසමෙව, ‘න පන චිත්තං එකමෙව උප්පජ්ජති’ති අට්ඨකථායං විචාරිතං, තස්මා චිත්තං “උප්පන්න”න්ති එත්ථාපි චිත්තමත්තමෙව අග්ගහෙත්වා පරොපණ්ණාසකුසලධම්මෙහි සද්ධිංයෙව චිත්තං ගහිතං. එවං තත්ථ සඬබ්බෙපනො සබ්බෙපි චිත්තවෙනසිකධම්මෙ ගහෙත්වා ඉධ සරූපෙන පහෙදතො දස්සෙතුං “එස්සො හොති”ති ආදි ආරද්ධං. ඉති එස්සාදයො විය චිත්තමපි චුත්තමෙවාති වෙදිතබ්බං.

ධම්මුද්දෙසවාරො

කුමාරදාසවර්ණනා

විතක්කෙතිති විතක්කො; විතක්කනං වා විතක්කො; උභනන්ති චුත්තං හොති. ස්වායං ආරම්මණෙ චිත්තස්ස අභිනිරොපනලක්ඛණො. සො හි ආරම්මණෙ චිත්තං ආරොපෙති. යථා හි කොචි රාජවල්ලභං ඤාතිං වා මිත්තං වා නිස්සාය රාජගෙනං ආරොහති, එවං විතක්කං නිස්සාය චිත්තං ආරම්මණං ආරොහති. තස්මා සො ආරම්මණෙ චිත්තස්ස අභිනිරොපනලක්ඛණොති චුත්තො. නාගසෙනත්ථෙරො පනාහ – ආකොට්ඨලක්ඛණො විතක්කො. “යථා, මහාරාජ, හෙරි ආකොට්ඨා අථ පච්ඡා අනුරවති අනුසද්දායති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, යථා ආකොට්ඨා එවං විතක්කො දට්ඨබ්බො. යථා පච්ඡා අනුරවතා අනුසද්දායනා එවං විචාරො

දට්ටබ්බො’ති (මි. ප. 2.3.14 ටොකං විසදිසං). ස්වායං ආහනනපරියාහනනරසො. තථා හි තෙන යොගාවචරො ආරම්මණං විතක්කාහනං විතක්කපරියාහනං කරොතීති වුවිච්ඡි. ආරම්මණෙ විත්තස්ස ආනයනපච්චුපට්ඨානො.

ආරම්මණෙ තෙන විත්තං විචරතීති විචාරො; විචරණං වා විචාරො. අනුසංඤ්චරණන්ති චුත්තං හොති. ස්වායං ආරම්මණානුමජ්ජනලක්ඛණො. තත්ථ සහජාතානුයොජනරසො. විත්තස්ස අනුප්පබන්ධපච්චුපට්ඨානො. සන්තෙපි ච නෙසං කත්ථවි අවියොගෙ ඔළාරිකට්ඨෙත පුබ්බභිගමට්ඨෙත ච සංඝට්ඨාහිසානො විය අහිනිරොපනට්ඨෙත ච චෙතසො පට්ඨාහිනිපානො විතක්කො. සුබ්බමට්ඨෙත අනුමජ්ජනසභාවට්ඨෙත ච සංඝට්ඨානුරථො විය අනුප්පබන්ධො විචාරො. විජ්ජාරවා චෙත්ථ විතක්කො, පට්ඨුප්පත්තිකාලෙ පරිජ්ජන්දහුතො විත්තස්ස. ආකාසෙ උප්පතිතුකාමස්ස පක්ඛිනො පක්ඛිවික්ඛෙපො විය. පද්මාහිමුඛපානො විය ච ගන්ධානුබද්ධචෙතසො හමරස්ස. සන්තචුත්ති විචාරො නාතිපරිජ්ජන්දනභාවො විත්තස්ස, ආකාසෙ උප්පතිතස්ස පක්ඛිනො පක්ඛිප්පසාරණං විය, පරිබ්භමනං විය ච පද්මාහිමුඛපතිතස්ස හමරස්ස පද්මස්ස උපරිභාගෙ.

අට්ඨකථායං පන “ආකාසෙ ගච්ඡතො මහාසකුණස්ස උභොහි පක්ඛෙහි වාතං ගහෙන්වා පක්ඛෙ සන්තිසීදාපෙන්වා ගමනං විය ආරම්මණෙ චෙතසො අහිනිරොපනභාවෙන පචත්තො විතක්කො. සො හි එකග්ගො හුත්වා අප්පෙති වාතග්ගහණත්ථං පක්ඛෙ එන්දාපයමානස්ස ගමනං විය. අනුමජ්ජනාවෙන පචත්තො විචාරො. සො හි ආරම්මණං අනුමජ්ජනීති චුත්තං, තං අනුප්පබන්ධනෙන පචත්තියං අතිවිය යුජ්ජති. සො පන නෙසං විසෙසො පට්ඨුතිසජ්ඣානෙසු පාකටො හොති. අපිච මලග්ගහිතං කංසභාජනං එකෙන හත්ථෙත දළ්භං ගහෙන්වා ඉතරෙන හත්ථෙත චුණ්ණතෙලවාලණ්ඩුපකෙන පරිමජ්ජන්තස්ස දළ්භග්ගහණහත්ථො විය විතක්කො, පරිමජ්ජනහත්ථො විය විචාරො. තථා කුම්භකාරස්ස දණ්ඩප්පහාරෙන චක්කං හමයිත්වා භාජනං කරොන්තස්ස උප්පිළනහත්ථො විය විතක්කො, ඉතො විතො ච සංඤ්චරණහත්ථො විය විචාරො. තථා මණ්ඩලං කරොන්තස්ස මජ්ඣෙ සන්තිරුමහිත්වා ධීතකණ්ටකො විය අහිනිරොපනො විතක්කො, බහිපරිබ්භමනකණ්ටකො විය අනුමජ්ජමානො විචාරො.

පිණයතීති පීති. සා සම්පියායනලක්ඛණො. කායවිත්තපිණනරසා, ඵරණරසා වා. ඔදග්ගපච්චුපට්ඨානා. සා පනෙසා බුද්දිකාපීති, ඛණිකාපීති, ඔක්කන්තිකාපීති, උබ්බෙගාපීති, ඵරණාපීතීති පඤ්චවිධා හොති.

තත්ථ බුද්දිකාපීති සරීරෙ ලොමහංසමත්තමෙව කාතුං සක්කොති. ඛණිකාපීති ඛණෙ ඛණෙ විජ්ජුප්පාදසදිසා හොති. ඔක්කන්තිකාපීති, සමුද්දතීරං වීචි විය, කායං ඔක්කමිත්වා ඔක්කමිත්වා හිජ්ජති. උබ්බෙගාපීති බලවතී හොති, කායං උද්ධග්ගං කත්වා ආකාසෙ ලඛ්ඨාපනප්පමාණප්පත්තා. තථා හි පුණ්ණවල්ලිකවාසී මහාතිස්සත්ථෙරො පුණ්ණමදිවසෙ සායං චෙතියඛිගණං ගන්ත්වා වන්දාලොකං දිස්වා මහාචෙතියාහිමුඛො හුත්වා ‘ඉමාය වත චෙලාය වතස්සො පරිසා මහාචෙතියං වන්දන්තී’ති පකතියා දිට්ඨාරම්මණවසෙන බුද්ධාරම්මණං උබ්බෙගං පීති.

උප්පාදෙත්වා සුධාතලෙ පහටවිත්‍රගෙණ්ඩුකො විය ආකාසෙ උප්පතිත්වා
මහාවෙනියඨගණෙයෙව අට්ඨාසි.

තථා ගිරිකණ්ඩකවිහාරස්ස උපනිස්සයෙ වත්තකාලකගාමෙ එකා කුලධීතාපි
බලවබුද්ධාරම්මණාය උබ්බෙගාය පීතියා ආකාසෙ ලඬ්ඝෙසි. තස්සා කිර
මාතාපිතරො සායං ධම්මසවනත්ථාය විහාරං ගච්ඡන්තා ‘අම්ම, ත්වං ගරුභාරා,
අකාලෙ විවරිතුං න සක්කොසි, මයං තුය්හං පත්තිං කත්වා ධම්මං සොස්සාමා’ති
අගමංසු. සා ගත්තුකාමාපි තෙසං වචනං පටිබාහිතුං අසක්කොන්ති සරෙ ඔහීයිත්වා
සරද්වාරෙ යත්වා වන්දාලොකෙන ගිරිකණ්ඩකෙ ආකාසවෙනියඨගණං
ඔලොකෙන්ති වෙනියස්ස දීපපුජං අද්දස. වතස්සො ව පරිසා මාලාගන්ධාදීහි
වෙනියපුජං කත්වා පදක්ඛිණං කරොන්තියො හික්ඛුසඬ්ඝස්ස ව ගණසජ්ඣායසද්දං
අස්සොසි. අථස්සා ‘ධඤ්ඤා වනිමෙ මනුස්සා යෙ විහාරං ගන්ත්වා එවරුපෙ
වෙනියඨගණෙ අනුසඤ්චරිතුං එවරුපඤ්ච මධුරං ධම්මකථං සොතුං ලහන්ති’ති
මුත්තරාසිසදිසං වෙනියං පස්සන්තියා එව උබ්බෙගාපීති උදපාදි. සා ආකාසෙ
ලඬ්ඝිත්වා මාතාපිතූනං පුරිමතරංයෙව ආකාසනො වෙනියඨගණෙ ඔරුය්හ වෙනියං
වන්දිත්වා ධම්මං සුඤ්ඤානා අට්ඨාසි. අථ නං මාතාපිතරො ආගන්ත්වා ‘අම්ම, ත්වං
කතරෙන මග්ගෙන ආගතාසි’ති පුච්ඡංසු. සා ‘ආකාසෙන ආගතාමහි, න
මග්ගෙනා’ති වත්වා ‘අම්ම, ආකාසෙන නාම ඛිණාසවා සඤ්චරන්ති, ත්වං කථං
ආගතා’ති පුට්ඨා ආහ – ‘මය්හං වන්දාලොකෙන වෙනියං ඔලොකෙන්තියා ධීතාය
බුද්ධාරම්මණා බලවපීති උප්පජ්ජති, අථාහං නෙව අත්තනො ධීතභාවං න
නිසීන්තභාවං අඤ්ඤාසිං, ගහිතනිමිත්තෙනෙව පන ආකාසං ලඬ්ඝිත්වා
වෙනියඨගණෙ පතිට්ඨිතාමහි’ති. එවං උබ්බෙගාපීති ආකාසෙ ලඬ්ඝාපනජ්ජමාණා
හොති.

එරණපීතියා පන උප්පන්තාය සකලසරිරං ධම්ත්වා පුරිතවත්ථි විය, මහතා
උදෙකාසෙන පක්ඛන්දපබ්බතකුච්ඡි විය ව අනුපරිප්පුටං හොති. සා පනෙසා
පඤ්චවිධා පීති ගබ්හං ගණ්හන්ති පරිපාකං ගච්ඡන්ති දුට්ඨං පස්සද්ධිං පරිපුරෙති –
කායපස්සද්ධිඤ්ච චිත්තපස්සද්ධිඤ්ච. පස්සද්ධි ගබ්හං ගණ්හන්ති පරිපාකං ගච්ඡන්ති
දුට්ඨං සුඛං පරිපුරෙති – කායිකං චෙතසිකඤ්ච. සුඛං ගබ්හං ගණ්හන්තං පරිපාකං
ගච්ඡන්තං තිට්ඨං සමාධිං පරිපුරෙති – ඛණිකසමාධිං උපචාරසමාධිං
අප්පනාසමාධිත්ති. තාසු යපෙත්වා අප්පනාසමාධිපුරිකං ඉතරා ද්වෙපි ඉධ යුජ්ජන්ති.

සුඛයතීති සුඛං; යස්ස උප්පජ්ජති තං සුඛිතං කරොතීති අත්ථො. සුට්ඨු වා බාදති,
බනාති ව කායචිත්තාබාධන්ති සුඛං. සොමනස්සවෙදනායෙනං නාමං. තස්ස
ලක්ඛණාදීති වෙදනාපදෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බාති.

අපරො නයො – සාතලක්ඛණං සුඛං, සම්පයුත්තානං උපබ්බහනරසං,
අනුග්ගහණපච්චුපට්ඨානං. සතිපි ව නෙසං පීතිසුඛානං කත්ථවි අවිජ්ජයොගෙ,
ඉට්ඨාරම්මණපටිලාභතුට්ඨි පීති; පටිලද්ධරසානුභවනං සුඛං. යත්ථ පීති තත්ථ සුඛං.
යත්ථ සුඛං තත්ථ න නියමනො පීති. සඬ්ඛාරක්ඛන්ධසඬ්ඛිතා පීති,

වෙදනාක්ඛන්ධසඬගහිතං සුඛං. කන්තාරබ්න්තස්ස වනන්තොදකදස්සනසවනෙසු විය පිති. වනච්ඡායාපවෙසනඋදකපරිභොගෙසු විය සුඛං.

යථා හි පුරිසො මහාකන්තාරමග්ගං පටිපන්නො සම්මපරෙතො තසිතො පිපාසිතො පටිපටේ පුරිසං දිස්වා ‘කත්ථ පාතියං අත්ථී’ති පුච්ඡෙය්‍යා. සො ‘අට්ඨිං උත්තරිත්වා ජාතස්සරවනසංඝංඛො අත්ථී, තත්ථ ගන්ත්වා ලහිස්සසී’ති වදෙය්‍යා. සො තස්ස කථං සුත්වා හට්ඨපහට්ඨො භවෙය්‍යා. තතො ගච්ඡන්තො භූමියං පතිතානි උප්පලදලනාලපත්තාදීනි දිස්වා සුට්ඨතරං හට්ඨපහට්ඨො හුත්වා ගච්ඡන්තො අල්ලවත්තේ අල්ලකෙසෙ පුරිසෙ පස්සෙය්‍යා, වනකුක්කුටමොරාදිතං සද්දං සුඤ්ඤායා, ජාතස්සරපරියන්තෙ ජාතං මණිජාලසදිසං නිලවනසංඝං පස්සෙය්‍යා, සරෙ ජාතානි උප්පලපද්‍රුමකුමුදාදීනි පස්සෙය්‍යා, අච්ඡං විජ්ජසන්නං උදකං පස්සෙය්‍යා. සො හියොයා හියොයා හට්ඨපහට්ඨො හුත්වා ජාතස්සරං ඔතරිත්වා යථාරූචි ත්භත්වා ච පිචිත්වා ච පටිජ්ජස්සද්ධදරොපො හිසමුළාලපොක්ඛරාදීනි බාදිත්වා නිලුප්පලාදීනි පිලුන්ධිත්වා මන්දාලකමුලානි ඛන්ධෙ කරිත්වා උත්තරිත්වා සාටකං නිවාසෙත්වා, උදකසාටකං ආතපෙ කත්වා, සීතච්ඡායාය මන්දමන්දෙ වාතෙ පහරන්තෙ නිපන්නො ‘අහො සුඛං, අහො සුඛං’න්ති වදෙය්‍යා. එවංසම්පදමිදං දට්ඨබ්බං.

තස්ස හි පුරිසස්ස ජාතස්සරවනසංඝංඛසවනතො පට්ඨාය යාව උදකදස්සනා හට්ඨපහට්ඨකාලො විය පුබ්බභාගාරම්මණෙ හට්ඨපහට්ඨාකාරා පිති. ත්භත්වා ච පිචිත්වා ච සීතච්ඡායාය මන්දමන්දෙ වාතෙ පහරන්තෙ ‘අහො සුඛං, අහො සුඛං’න්ති වදන්තො නිපන්නකාලො විය බලවජ්ජත්තං ආරම්මණරසානුභවනාකාරසංඝඨිතං සුඛං. තස්මිං තස්මිං සමයෙ පාකට්ඨාවතො චෙතං චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. යත්ථ පන පිති සුබම්පි තත්ථ අත්ථීති චුත්තමෙවෙතං.

විත්තස්සෙකග්ගතානි විත්තස්ස එකග්ගහාවො; සමාධිස්සෙතං නාමං. ලක්ඛණාදිසු පනස්ස අට්ඨකථායං තාව චුත්තං – ‘පාමොක්ඛලක්ඛණො ච සමාධි අවික්ඛෙපලක්ඛණො ච’. යථා හි කුටාගාරකණ්ණිකා සෙසදබ්බසම්භාරානං ආබන්ධනතො පමුඛා හොති එවමෙව සබ්බකුසලධම්මානං සමාධිවිත්තෙන ඉජ්ඣිතතො සබ්බෙසම්පි තෙසං ධම්මානං සමාධි පාමොක්ඛො හොති. තෙන චුත්තං –

‘යථා, මහාරාජ, කුටාගාරස්ස යා කාවි ගොපානසියො සබ්බා තා කුටඬිගමා හොන්ති, කුටනින්තා කුටසමොසරණා, කුටං තාසං අග්ගමක්ඛායති, එවමෙව බො, මහාරාජ, යෙ කෙචි කුසලා ධම්මා සබ්බෙ තෙ සමාධිනින්තා හොන්ති, සමාධිපොණා, සමාධිපබ්භාරා, සමාධි තෙසං අග්ගමක්ඛායති’ති (මි. ප. 2.1.14).

යථා ච සෙනඬගං පත්වා රාජා නාම යත්ථ යත්ථ සෙනා ඔසීදති තං තං යානං ගච්ඡති, තස්ස ගතගතට්ඨානෙ සෙනා පරිපූරති, පරසෙනා හිජ්ජිත්වා රාජානමෙව අනුවත්තති, එවමෙව සහජාතධම්මානං වික්ඛිපිතුං විජ්ජකිරිතුං අප්පදානතො සමාධි අවික්ඛෙපලක්ඛණො නාම හොතිති.

අපරො පන නයො – අයං චිත්තස්සෙකග්ගතාසඬ්ඛානො සමාධි නාම
 අවිසාරලක්ඛණො වා අවික්ඛෙපලක්ඛණො වා, සහජාතධම්මානං,
 සම්පිණ්ඩනරසො න්හානියවුණ්ණානං උදකං විය, උපසම්පව්වුපට්ඨානො
 ඤාණපව්වුපට්ඨානො වා. “සමාහිතො යථාභූතං ජානාති පස්සති”ති හි වුත්තං.
 විසෙසනො සුඛපදට්ඨානො, නිවානෙ දීපවිචිතං ධීති විය වෙනසො ධීතීති දට්ඨබ්බො.

ඉන්ද්‍රියරාසිවණ්ණනා

සද්දහන්ති එතාය, සයං වා සද්දහති, සද්දහනමත්තමෙව වා එසාති සද්ධා. සාව
 අස්සද්ධියස්ස අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං. අධිමොක්ඛලක්ඛණො වා
 ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සද්ධාව ඉන්ද්‍රියං සද්ධිත්තියං. සා පනෙසා
 සම්පසාදනලක්ඛණො ව සද්ධා සම්පක්ඛන්දනලක්ඛණො ව.

යථා හි රඤ්ඤො චක්කවත්තිස්ස උදකප්පසාදකො මණි උදකෙ පක්ඛිත්තො
 පඬ්ඨකසෙවාලපණකකද්දමං සන්තිසීදාපෙති, උදකං අච්ඡං කරොති විජ්ජසන්නං
 අනාවිලං, එවමෙව සද්ධා උප්පජ්ජමානා නිවරණෙ වික්ඛම්භෙති, කිලෙසෙ
 සන්තිසීදාපෙති, චිත්තං පසාදෙති, අනාවිලං කරොති. පසන්නෙන චිත්තෙන
 යොගාවචරො කුලපුත්තො දානං දෙති, සීලං සමාදියති, උපොසථකම්මං කරොති,
 භාවනං ආරහති. එවං තාව සද්ධා සම්පසාදනලක්ඛණාති වෙදිතබ්බා. තෙනාහ
 ආයස්මා නාගසෙනො –

“යථා, මහාරාජ, රාජා චක්කවත්ති චතුරඬ්ඛිනියා සෙනාය සද්ධිං
 අද්ධානමග්ගප්පට්පන්නො පරිත්තං උදකං තරෙය්‍ය, තං උදකං හත්ථීහි ව අස්සෙහි
 ව රටෙහි ව පත්තීහි ව සඬ්ඛුහිතං භවෙය්‍ය ආවිලං ලුලිතං කලලීභූතං, උත්තිණ්ණො
 ව රාජා චක්කවත්ති මනුස්සෙ ආණාපෙය්‍ය ‘පානීයං භණෙ ආහරථ, තං පිච්ඡසාමී’ති.
 රඤ්ඤො ව උදකප්පසාදකො මණි භවෙය්‍ය. ‘එවං දෙවා’ති බො තෙ මනුස්සා
 රඤ්ඤො චක්කවත්තිස්ස පටිස්සුත්වා තං උදකප්පසාදකං මණි උදකෙ
 පක්ඛිපෙය්‍යුං. තස්මිං උදකෙ පක්ඛිත්තමත්තෙ පඬ්ඨකසෙවාලපණකං විගච්ඡෙය්‍ය,
 කද්දමො ව සන්තිසීදෙය්‍ය, අච්ඡං භවෙය්‍ය උදකං විජ්ජසන්නං අනාවිලං, තතො
 රඤ්ඤො චක්කවත්තිස්ස පානීයං උපනාමෙය්‍යුං – ‘පිචතු දෙවො පානීය’න්ති.

“යථා, මහාරාජ, උදකං එවං චිත්තං දට්ඨබ්බං. යථා තෙ මනුස්සා එවං
 යොගාවචරො දට්ඨබ්බො. යථා පඬ්ඨකසෙවාලපණකං කද්දමො ව එවං කිලෙසා
 දට්ඨබ්බො. යථා උදකප්පසාදකො මණි එවං සද්ධා දට්ඨබ්බො. යථා උදකප්පසාදකො
 මණිමහි පක්ඛිත්තමත්තෙ පඬ්ඨකසෙවාලපණකං විගච්ඡති කද්දමො ව සන්තිසීදති,
 අච්ඡං භවති උදකං විජ්ජසන්නං අනාවිලං, එවමෙව බො, මහාරාජ, සද්ධා
 උප්පජ්ජමානා නිවරණෙ වික්ඛම්භෙති, විනිවරණං චිත්තං හොති අච්ඡං විජ්ජසන්නං
 අනාවිලං”න්ති (මි. ප. 2.1.10).

යථා පන කුම්භිලමකරගාහරක්ඛසාදිකිණ්ණං පුරං මහානදිං ආගම්ම
 භීරුකජනො උභොසු තීරෙසු තිට්ඨති. සඬගාමසුරො පන මහායොධො ආගන්ත්වා
 ‘කස්මා ධීතත්ථා’ති පුච්ඡන්වා ‘සප්පට්ඨයභාවෙන ඔතරිතුං න විසභාමා’ති චුත්තෙ
 සුනිසිතං අසිං ගහෙත්වා ‘මම පච්ඡනො එථ, මා භායිත්ථා’ති වත්වා නදිං ඔතරිත්වා
 ආගතාගතෙ කුම්භිලාදයො පට්ඨානිත්වා ඔරිමතීරතො මනුස්සානං සොත්ථිභාවං
 කරොන්තො පාරිමතීරං නෙති. පාරිමතීරතොපි සොත්ථිනා ඔරිමතීරං ආනෙති.
 එවමෙව දානං දදතො සීලං රක්ඛතො උපොසථකම්මං කරොතො භාවනං ආරහතො
 සද්ධා පුබ්බඬගමා පුරෙචාරිකා හොති. තෙන චුත්තං ‘සම්පක්ඛන්දනලක්ඛණා ව
 සද්ධා’ති.

අපරො නයො – සද්දහනලක්ඛණා සද්ධා, ඔකජ්ජනලක්ඛණා වා. පසාදනරසා
 උදකජ්ජසාදකමණ්ණි විය, පක්ඛන්දනරසා වා ඔසුත්තරණො විය.
 අකාලසියපච්චුපට්ඨානා, අධිමුත්තිපච්චුපට්ඨානා වා. සද්ධෙය්‍යවත්ථුපදට්ඨානා
 සොනාපත්තිසඬගපදට්ඨානා වා, සා හත්ථවිත්තබ්ජාති විය දට්ඨබ්බා.

වීරස්ස භාවො වීරියං, වීරානං වා කම්මං වීරියං. විධිනා වා නයෙන උපායෙන
 ඊරයිතබ්බං පවත්තයිතබ්බන්ති වීරියං. තදෙව කොසජ්ජස්ස අභිභවනතො
 අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං. පග්ගහණලක්ඛණො වා ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං.
 වීරියමෙව ඉන්ද්‍රියං වීරියිත්ථියං. තං පනෙතං උපත්ථම්භනලක්ඛණඤ්ච වීරියං
 පග්ගහණලක්ඛණඤ්ච. යථා හි ජිණ්ණසරං ආගන්තුකෙන ථුණුපත්ථම්භෙන
 තිට්ඨති, එවමෙව යොගාවචරො වීරියුපත්ථම්භෙන උපත්ථම්භිතො හුත්වා
 සබ්බකුසලධම්මෙහි න භායති, න පරිභායති. එවං තාවස්ස උපත්ථම්භනලක්ඛණා
 වෙදිතබ්බා. තෙනාහ ථෙරො නාගසෙතො –

“යථා, මහාරාජ, පුරිසො ගෙහෙ පතන්තෙ තමඤ්ඤෙන දාරුනා
 උපත්ථම්භෙය්‍ය, උපත්ථම්භිතං සන්තං එවං තං ගෙහං න පනෙය්‍ය, එවමෙව බො
 මහාරාජ උපත්ථම්භනලක්ඛණං වීරියං, වීරියුපත්ථම්භිතා සබ්බෙ කුසලා ධම්මා න
 භායන්ති න පරිභායන්ති”ති (මි. ප. 2.1.12).

යථා වා පන බුද්දිකාය ව මහතිකාය ව සෙනාය සඬගාමෙ පවත්තෙ බුද්දිකා
 සෙනා ඔලීයෙය්‍ය, තතො රඤ්ඤො ආරොචෙය්‍ය, රාජා බලවාහනං පෙසෙය්‍ය,
 තෙන පග්ගහිතා සකසෙනා පරසෙනං පරාජෙය්‍ය, එවමෙව වීරියං
 සහජාතසම්පයුත්තධම්මානං. ඔලීයිතුං ඔසක්කිතුං න දෙති, උක්ඛිපති, පග්ගණ්භාති.
 තෙන චුත්තං ‘පග්ගහණලක්ඛණඤ්ච වීරිය’න්ති.

අපරො නයො – උස්සාහලක්ඛණං වීරියං, සහජාතානං උපත්ථම්භනරසං,
 අසංසිද්ධභාවපච්චුපට්ඨානං, “සංවිග්ගො යොනිසො පදහති”ති (අ. නි. 4.113)
 වචනතො සංවෙගපදට්ඨානං, වීරියාරම්භවත්ථුපදට්ඨානං වා. සම්මා ආරද්ධං
 සබ්බාසං සම්පත්තීනං මූලං හොතීති දට්ඨබ්බං.

සරත්ති එතාය, සයං වා සරති, සරණමත්තමෙව වා එසාති සති. සාව මුට්ඨස්සච්චස්ස අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං, උපට්ඨානලක්ඛණෙ වා ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සති එව ඉන්ද්‍රියං සතින්ද්‍රියං. සා පනෙසා අපිලාපනලක්ඛණා ව සති උපග්ගණ්හනලක්ඛණා ව. යථා හි රඤ්ඤො භණ්ඩාගාරිකො දසවිධං රතනං ගොපයන්තො සායංපාතං රාජානං ඉස්සරියසම්පත්තිං සල්ලක්ඛාපෙති සාරෙති, එවමෙව සති කුසලං ධම්මං සල්ලක්ඛාපෙති සරාපෙති. තෙනාහ ථෙරො –

“යථා, මහාරාජ, රඤ්ඤො චක්ඛවත්තිස්ස භණ්ඩාගාරිකො රාජානං චක්ඛවත්තිං සායංපාතං යසං සරාපෙති – ‘එත්තකා, දෙව, හත්ථී, එත්තකා අස්සා, එත්තකා රථා, එත්තකා පත්තී, එත්තකං හිරඤ්ඤං, එත්තකං සුවණ්ණං, එත්තකං සබ්බං සාපතෙය්‍යං, තං දෙවො සරතු’ති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, සති කුසලෙ ධම්මෙ අපිලාපෙති – ඉමෙ චත්තාරො සතිපට්ඨානා, ඉමෙ චත්තාරො සම්මජ්ජධානා, ඉමෙ චත්තාරො ඉද්ධිපාදා, ඉමානි පඤ්චින්ද්‍රියානි, ඉමානි පඤ්ච බ්‍රාහ්මණී, ඉමෙ සත්ත බොජ්ඣංගා, අයං අරියො අට්ඨංගිකො මග්ගො, අයං සමථො, අයං විපස්සනා, අයං විජ්ජා, අයං විමුත්ති, ඉමෙ ලොකුත්තරා ධම්මාති. එවං ඛො, මහාරාජ, අපිලාපනලක්ඛණා සති”ති (මි. ප. 2.1.13).

යථා පන රඤ්ඤො චක්ඛවත්තිස්ස පරිණායකරතනං රඤ්ඤො අභිනෙ ව හිනෙ ව ඤත්වා අභිනෙ අපයාපෙති, හිනෙ උපයාපෙති, එවමෙව සති හිතාහිතානං ධම්මානං ගතියො සමන්වෙසිත්වා ‘ඉමෙ කායදුච්චරිතාදයො ධම්මා අහිතා’ති අභිනෙ ධම්මෙ අපනුදෙති, ‘ඉමෙ කායසුච්චරිතාදයො ධම්මා හිතා’ති හිනෙ ධම්මෙ උපග්ගණ්හනාති. තෙනාහ ථෙරො –

“යථා, මහාරාජ, රඤ්ඤො චක්ඛවත්තිස්ස පරිණායකරතනං රඤ්ඤො හිතාහිනෙ ජානාති ‘ඉමෙ රඤ්ඤො හිතා ඉමෙ අහිතා, ඉමෙ උපකාරා ඉමෙ අනුපකාරා’ති, තතො අභිනෙ අපනුදෙති හිනෙ උපග්ගණ්හනාති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, සති උප්පජ්ජමානා හිතාහිතානං ධම්මානං ගතියො සමන්වෙසති ‘ඉමෙ ධම්මා හිතා ඉමෙ ධම්මා අහිතා, ඉමෙ ධම්මා උපකාරා ඉමෙ ධම්මා අනුපකාරා’ති, තතො අභිනෙ ධම්මෙ අපනුදෙති හිනෙ ධම්මෙ උපග්ගණ්හනාති. එවං ඛො, මහාරාජ, උපග්ගණ්හනලක්ඛණා සති”ති (මි. ප. 2.1.13).

අපරො නයො – අපිලාපනලක්ඛණා සති, අසම්මොසනරසා, ආරක්ඛපච්චුපට්ඨානා විසයාහිමුඛිභාවපච්චුපට්ඨානා වා, ථීරසඤ්ඤාපදට්ඨානා, කායාදිසතිපට්ඨානපදට්ඨානා වා, ආරම්මණෙ දළ්භං පතිට්ඨිතත්තා පන එසිකා විය, චක්ඛුද්වාරාදිරක්ඛණතො දොචාරිකො විය ව දට්ඨබ්බා.

ආරම්මණෙ විත්තං සම්මා අධියති යපෙතීති සමාධි. සොච වික්ඛෙපස්ස අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං. අවික්ඛෙපලක්ඛණෙ වා ඉන්ද්‍රියං

කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සමාධියෙව ඉන්ද්‍රියං සමාධින්ද්‍රියං. ලක්ඛණාදීති පනස්ස හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි.

පජානාතීති පඤ්ඤා. කිං පජානාති? ‘ඉදං දුක්ඛ’ ත්තිආදිනා නයෙන අරියසච්චානි. අට්ඨකථායං පන ‘පඤ්ඤාපෙතීති පඤ්ඤා’ ති වුත්තං. කිත්ති පඤ්ඤාපෙතීති? අනිච්චං දුක්ඛං අනත්තාති පඤ්ඤාපෙති. සාව අවිජ්ජාය අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං. දස්සනලක්ඛණෙ වා ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. පඤ්ඤාව ඉන්ද්‍රියං පඤ්ඤින්ද්‍රියං. සා පනෙසා ඔභාසනලක්ඛණා ව පඤ්ඤා පජානනලක්ඛණා ව. යථා හි චතුභිත්තිකෙ ගෙහෙ රත්තිභාගෙ දීපෙ ජලිතෙ අන්ධකාරො නිරුජ්ඣති ආලොකො පාත්‍රභවති, එවමෙව ඔභාසනලක්ඛණා පඤ්ඤා. පඤ්ඤොභාසසමො ඔභාසො නාම නත්ථි. පඤ්ඤවතො හි එකපල්ලඤ්ඤා නිසින්තස්ස දසසහස්සිලොකධාතු එකාලොකා හොති. තෙනාහ ථෙරො –

“යථා, මහාරාජ, පුරිසො අන්ධකාරෙ ගෙහෙ පදීපං පවෙසෙය්‍ය, පච්චිට්ඨො පදීපො අන්ධකාරං විද්ධංසෙති, ඔභාසං ජනෙති, ආලොකං විදංසෙති, පාකටානි ව රූපානි කරොති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, පඤ්ඤා උප්පජ්ජමානා අවිජ්ජන්ධකාරං විද්ධංසෙති, විජ්ජොභාසං ජනෙති, ඤාණාලොකං විදංසෙති, පාකටානි ව අරියසච්චානි කරොති. එවං ඛො, මහාරාජ, ඔභාසනලක්ඛණා පඤ්ඤා” ති (මි. ප. 2.1.15).

යථා පන ඡෙකො භිසක්කො ආතුරානං සප්පායාසප්පායානි භොජනානි ජානාති, එවං පඤ්ඤා උප්පජ්ජමානා කුසලාකුසලෙ සෙවිතබ්බාසෙවිතබ්බෙ භීතප්පණිතකණ්ඨසුක්කසප්පට්ඨාගඅප්පට්ඨාගෙ ධම්මෙ පජානාති. වුත්තම්පි වෙතං ධම්මසෙනාපතිනා – “පජානාති පජානාතීති ඛො, ආවුසො, තස්මා පඤ්ඤවාති වුච්චති. කිඤ්ච පජානාති? ඉදං දුක්ඛන්ති පජානාති” ති (ම. නි. 1.449) විත්ථාරෙතබ්බං. එවමස්සා පජානනලක්ඛණා වෙදිතබ්බා.

අපරො නයො – යථාසභාවපට්ඨෙධලක්ඛණා පඤ්ඤා;
අක්ඛලිතපට්ඨෙධලක්ඛණා වා කුසලිස්සාසබ්බිත්තඋසුපට්ඨෙධො විය.
විසයොභාසරසා පදීපො විය. අසම්මොහපච්චුපට්ඨානා අරඤ්ඤගතසුදෙසකො විය.

මනතීති මනො; විජානාතීති අත්ථො. අට්ඨකථාවරියා පනාහු – නාළියා මිනමානො විය, මහාතුලාය ධාරයමානො විය ව, ආරම්මණං මිනති පජානාතීති මනොති. තදෙව මනනලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. මනොව ඉන්ද්‍රියං මනින්ද්‍රියං. හෙට්ඨා වුත්තවිත්තස්සෙවෙනං වෙච්චනං.

පීතිසොමනස්සමිපයොගතො සොහනං මනො අස්සාති සුමනො. සුමනස්ස භාවො සොමනස්සං. සාතලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සොමනස්සමෙව ඉන්ද්‍රියං සොමනස්සින්ද්‍රියං. හෙට්ඨා වුත්තවෙදනායෙවෙනං වෙච්චනං.

ජීවත්ති තෙන තංසම්පයුත්තකා ධම්මාති ජීවිතං. අනුපාලනලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. ජීවිතමෙව ඉන්ද්‍රියං ජීවිතින්ද්‍රියං. තං පවත්තසන්තතාධිපතෙයාං හොති. ලක්ඛණාදීහි පන අත්තනා අවිනිභුත්තානං ධම්මානං අනුපාලනලක්ඛණං ජීවිතින්ද්‍රියං, තෙසං පවත්තනරසං, තෙසංයෙව යපනපච්චුපට්ඨානං, යාපයිතබ්බධම්මපදට්ඨානං. සත්තෙපි ච අනුපාලනලක්ඛණාදිමිහි විධානෙ අත්ථික්ඛණෙයෙව තං තෙ ධම්මෙ අනුපාලෙති උදකං විය උප්පලාදීති, යථාසකංපච්චයුප්පත්තෙපි ච ධම්මෙ පාලෙති ධාතී විය කුමාරං, සයංපවත්තිතධම්මසම්බන්ධෙනෙව ච පවත්තති නියාමකො විය, න භඩ්ගතො උද්ධං පවත්තයති අත්තතො ච පවත්තයිතබ්බානඤ්ච අභාවා, න භඩ්ගක්ඛණෙ යපෙති සයං හිජ්ජමානත්තා බියමානො විය වට්ටිසිනෙහො දීපසිඛං. න ච අනුපාලනපවත්තනට්ඨපනානුභාවවිරහිතං යථාචුත්තක්ඛණෙ තස්ස තස්ස සාධනතොති ද්‍රව්‍යබ්බං.

මග්ගභිගරාසිවණ්ණනා

සම්මාදිට්ඨිආදීසු දස්සනට්ඨෙත සම්මාදිට්ඨි. අහිනිරොපනට්ඨෙත සම්මාසඬ්ඤ්ජපො, පග්ගහනට්ඨෙත සම්මාචායාමො, උපට්ඨානට්ඨෙත සම්මාසති, අවික්ඛෙපනට්ඨෙත සම්මාසමාධීති වෙදිතබ්බො. වචනත්ථතො පන සම්මා පස්සති, සම්මා වා තාය පස්සන්තීති සම්මාදිට්ඨි. සම්මා සඬ්ඤ්ජපෙති, සම්මා වා තෙන සඬ්ඤ්ජපෙත්තීති සම්මාසඬ්ඤ්ජපො. සම්මා චායාමෙති, සම්මා වා තෙන චායමන්තීති සම්මාචායාමො. සම්මා සරති, සම්මා වා තාය සරන්තීති සම්මාසති. සම්මා සමාධියති, සම්මා වා තෙන සමාධියන්තීති සම්මාසමාධි. අපිච, පසත්ථා සුන්දරා වා දිට්ඨි සම්මාදිට්ඨිති. ඉමිනාපි නයෙන තෙසං වචනත්ථො වෙදිතබ්බො. ලක්ඛණාදීහි පන හෙට්ඨා චුත්තානෙව.

බලරාසිවණ්ණනා

සද්ධාබලාදීසුපි සද්ධාදීහි චුත්තත්ථානෙව. අකම්පියට්ඨෙත පන බලන්ති වෙදිතබ්බං. එවමෙනෙසු අස්සද්ධියෙ න කම්පතීති සද්ධාබලං. කොසජ්ජෙ න කම්පතීති වීරියබලං. මුට්ඨස්සච්චෙ න කම්පතීති සතිබලං. උද්ධච්චෙ න කම්පතීති සමාධිබලං. අවිජ්ජාය න කම්පතීති පඤ්ඤාබලං. අහිරිකෙ න කම්පතීති හිරිබලං. අනොත්තජ්ජෙ න කම්පතීති ඔත්තජ්ජබලන්ති. අයං උභයපදවසෙන අත්ථවණ්ණනා හොති.

තත්ථ පුරිමානි පඤ්ච හෙට්ඨා ලක්ඛණාදීහි පකාසිතානෙව. පච්ඡිමද්වයෙ කායදුච්චරිතාදීහි හිරියතීති හිරි; ලජ්ජායෙනං අධිවචනං. තෙහි එව ඔත්තජ්ජතීති ඔත්තජ්ජං; පාපතො උබ්බෙගස්සෙනං අධිවචනං. තෙසං නානාකරණදීපනත්ථං ‘සමුට්ඨානං අධිපති ලජ්ජා භයලක්ඛණෙන වා’ති ඉමං මාතිකං යපෙත්වා අයං විත්ථාරකථා චුත්තා.

අප්‍රකාශිතසම්ප්‍රධානා හිරි නාම; බහිද්ධාසම්ප්‍රධානං ඔත්තප්පං නාම. අත්තාධිපති
හිරි නාම; ලොකාධිපති ඔත්තප්පං නාම. ලප්පාසභාවසංඝඤ්ඤා හිරි නාම;
භයසභාවසංඝඤ්ඤා ඔත්තප්පං නාම. සප්පතිස්සවලක්ඛණා හිරි නාම;
වජ්ජනිරුකභයදස්සාවලක්ඛණං ඔත්තප්පං නාම.

තත්ථ අප්‍රකාශිතසම්ප්‍රධානං හිරිං චතුහි කාරණෙහි සම්ප්‍රධානෙති – ඡාතිං
පච්චචෙක්ඛිත්වා, වයං පච්චචෙක්ඛිත්වා, සුරභාවං පච්චචෙක්ඛිත්වා, බාහුසච්චං
පච්චචෙක්ඛිත්වා. කථං? ‘පාපකරණං නාමෙතං න ඡාතිසම්පන්නානං කම්මං,
භීතජච්චානං කෙට්ඨාදීනං ඉදං කම්මං. මාදිසස්ස ඡාතිසම්පන්නස්ස ඉදං කම්මං
කාතුං න යුත්ත’න්ති, එවං තාව ඡාතිං පච්චචෙක්ඛිත්වා පාණාතිපාතාදිපාපං
අකරොත්තො හිරිං සම්ප්‍රධානෙති. තථා ‘පාපකරණං නාමෙතං දහරෙහි කත්තබ්බං
කම්මං, මාදිසස්ස වයෙ ඤ්ඤාස්ස ඉදං කම්මං කාතුං න යුත්ත’න්ති, එවං වයං
පච්චචෙක්ඛිත්වා පාණාතිපාතාදිපාපං අකරොත්තො හිරිං සම්ප්‍රධානෙති. තථා
‘පාපකම්මං නාමෙතං දුබ්බලඡාතිකානං කම්මං, න සුරභාවානං. මාදිසස්ස
සුරභාවසම්පන්නස්ස ඉදං කම්මං කාතුං න යුත්ත’න්ති, එවං සුරභාවං
පච්චචෙක්ඛිත්වා පාණාතිපාතාදිපාපං අකරොත්තො හිරිං සම්ප්‍රධානෙති. තථා
‘පාපකම්මං නාමෙතං අන්ධබාලානං කම්මං, න පණ්ඩිතානං. මාදිසස්ස පණ්ඩිතස්ස
බහුස්සුතස්ස ඉදං කම්මං කාතුං න යුත්ත’න්ති, එවං බාහුසච්චං පච්චචෙක්ඛිත්වා
පාණාතිපාතාදිපාපං අකරොත්තො හිරිං සම්ප්‍රධානෙති. එවං අප්‍රකාශිතසම්ප්‍රධානාහිරිං
චතුහි කාරණෙහි සම්ප්‍රධානෙති. සම්ප්‍රධානෙත්වා ච පන අත්තනො චිත්තෙ හිරිං
පච්චෙක්ඛිත්වා පාපකම්මං න කරොති. එවං අප්‍රකාශිතසම්ප්‍රධානා හිරි නාම හොති.

කථං බහිද්ධාසම්ප්‍රධානං ඔත්තප්පං නාම? සචෙ ත්වං පාපකම්මං කරිස්සසි චතුසු
පරිසාසු ගරහප්පත්තො භවිස්සසි.

ගරහිස්සන්ති තං විඤ්ඤා, අසුචිං නාගරිකො යථා;
වජ්ජනො සිලවන්තෙහි, කථං හික්ඛු කරිස්සසිති.

එවං පච්චචෙක්ඛිත්තො හි බහිද්ධාසම්ප්‍රධානෙත ඔත්තප්පෙන පාපකම්මං න
කරොති. එවං බහිද්ධාසම්ප්‍රධානං ඔත්තප්පං නාම හොති.

කථං අත්තාධිපති හිරි නාම? ඉධෙකච්චො කුලපුත්තො අත්තානං අධිපතිං
ජෙට්ඨකං කත්වා ‘මාදිසස්ස සද්ධාපබ්බජිතස්ස බහුස්සුතස්ස ධුතභිගධරස්ස න
යුත්තං පාපකම්මං කාතු’න්ති පාපං න කරොති. එවං අත්තාධිපති හිරි නාම හොති.
තෙනාහ භගවා – “සො අත්තානංයෙව අධිපතිං ජෙට්ඨකං කරිත්වා අකුසලං පජහති
කුසලං භාවෙති, සාවජ්ජං පජහති අනවජ්ජං භාවෙති, සුද්ධමත්තානං පරිහරති” (අ.
නි. 3.40).

කථං ලොකාධිපති ඔත්තප්පං නාම? ඉධෙකච්චො කුලපුත්තො ලොකං අධිපතිං
ජෙට්ඨකං කත්වා පාපකම්මං න කරොති. යථාහ – “මහා බො පනායං
ලොකසන්නිවාසො. මහත්තස්මිං බො පන ලොකසන්නිවාසෙ සන්ති

සමණ්‍යාභිමණා ඉද්ධිමන්තො දිබ්බවක්ඛුකා පරචිත්තවිදුනො, තෙ දුරතොපි පස්සන්ති, ආසන්නාපි න දිස්සන්ති, වෙනසාපි චිත්තං පජානන්ති, තෙපිමං එවං ජානිස්සන්ති ‘පස්සං හො ඉමං කුලපුත්තං, සද්ධා අගාරස්මා අනගාරියං පබ්බජිතො සමානො වොකිණ්ණො විහරති පාපකෙහි අකුසලෙහි ධම්මෙහි’ති. සන්ති දෙවතා ඉද්ධිමන්තිනියො දිබ්බවක්ඛුකා පරචිත්තවිදුනියො. තා දුරතොපි පස්සන්ති, ආසන්නාපි න දිස්සන්ති, වෙනසාපි චිත්තං පජානන්ති, තාපි මං ජානිස්සන්ති ‘පස්සං හො ඉමං කුලපුත්තං, සද්ධා අගාරස්මා අනගාරියං පබ්බජිතො සමානො වොකිණ්ණො විහරති පාපකෙහි අකුසලෙහි ධම්මෙහි’ති... සො ලොකංයෙව අධිපතිං ජෙට්ඨකං කත්වා අකුසලං පජහති කුසලං භාවෙති, සාවජ්ජං පජහති අනවජ්ජං භාවෙති, සුද්ධමත්තානං පරිහරති’ති (අ. නි. 3.146). එවං ලොකාධිපති ඔත්තප්පං නාම හොති.

ලජ්ජාසභාවසණ්ඨිතා හිරි, භයසභාවසණ්ඨිතං ඔත්තප්පන්ති. එත්ථ පන ලජ්ජාති ලජ්ජනාකාරො; තෙන සභාවෙන සණ්ඨිතා හිරි. භයන්ති අපායභයං; තෙන සභාවෙන සණ්ඨිතං ඔත්තප්පං. තදුභයමිපි පාපපරිවජ්ජනෙ පාකටං හොති. එකච්චො හි, යථා නාම එකො කුලපුත්තො උච්චාරපස්සාවාදීති කරොන්තො ලජ්ජිතබ්බසුත්තකං එකං දිස්වා ලජ්ජනාකාරප්පන්තො භවෙය්‍ය හිළිතො, එවමෙව අජ්ඣන්තං ලජ්ජිධම්මං ඔක්කමිත්වා පාපකම්මං න කරොති. එකච්චො අපායභයහිතො හුත්වා පාපකම්මං න කරොති.

තත්‍රිදං ඔපම්මං – යථා හි ද්විසු අයොගුලෙසු එකො සීතලො භවෙය්‍ය ගුලමක්ඛිතො, එකො උණ්ණො ආදිත්තො. තත්ථ පණ්ඩිතො සීතලං ගුලමක්ඛිතත්තා ජිගුච්ඡන්තො න ගණ්හාති, ඉතරං ධාහභයෙන. තත්ථ සීතලස්ස ගුලමක්ඛනජිගුච්ඡාය අගණ්හනං විය අජ්ඣන්තං ලජ්ජිධම්මං ඔක්කමිත්වා පාපස්ස අකරණං. උණ්හස්ස ධාහභයෙන අගණ්හනං විය අපායභයෙන පාපස්ස අකරණං වෙදිතබ්බං.

සප්පතිස්සවලක්ඛණා හිරි, වජ්ජහිරුකභයදස්සාවිලක්ඛණං ඔත්තප්පන්ති. ඉදම්පි ද්වයං පාපපරිවජ්ජනෙ එව පාකටං හොති. එකච්චො හි ජාතිමහත්තපච්චවෙක්ඛණා සත්ථුමහත්තපච්චවෙක්ඛණා දායජ්ජමහත්තපච්චවෙක්ඛණා සබ්බමචාරිමහත්තපච්චවෙක්ඛණාති චතුහි කාරණෙහි සප්පතිස්සවලක්ඛණං හිරි. සමුට්ඨාපෙත්වා පාපං න කරොති. එකච්චො අත්තානුවාදභයං පරානුවාදභයං දණ්ඩභයං දුග්ගතිභයන්ති චතුහි කාරණෙහි වජ්ජහිරුකභයදස්සාවිලක්ඛණං ඔත්තප්පං සමුට්ඨාපෙත්වා පාපං න කරොති. තත්ථ ජාතිමහත්තපච්චවෙක්ඛණාදීති වෙව අත්තානුවාදභයාදීති ව විත්ථාරෙත්වා කට්ඨෙත්ඛානි.

මූලරාසිවණ්ණනා

න ලුබ්භන්ති එතෙන, සයං වා න ලුබ්භති, අලුබ්භනමත්තමෙව වා තන්ති අලොභො. අදොසාමොහෙසුපි එසෙව නයො. තෙසු අලොභො ආරම්මණෙ විත්තස්ස අගෙධලක්ඛණො, අලග්ගභාවලක්ඛණො වා කමලදලෙ ජලබ්න්දු විය.

අපරිග්‍රහණරසො මුත්තභික්ඛු විය. අනල්ලීනභාවපච්චුපට්ඨානො අසුචිම්භි පතිතපුරිසො විය. අදොසො අවණ්ඨික්කලක්ඛණො, අවිරොධලක්ඛණො වා අනුකූලමිත්තො විය. ආසාතවිනයරසො පරිලාභවිනයරසො වා වන්දනං විය. සොම්මභාවපච්චුපට්ඨානො පුණ්ණවන්දො විය. අමොහො ලක්ඛණාදීහි හෙට්ඨා පඤ්ඤිත්ථියපදෙ විභාවිතො එව.

ඉමෙසු පන තීසු අලොහො මච්ඡෙරමලස්ස පටිපක්ඛො, අදොසො දුස්සීලාමලස්ස, අමොහො කුසලෙසු ධම්මෙසු අභාවනාය පටිපක්ඛො. අලොහො චෙත්ථ දානහෙතු, අදොසො සීලහෙතු, අමොහො භාවනාහෙතු. තෙසු ච අලොහෙන අනධිකං ගණ්හාති, ලුද්ධස්ස අධිකග්‍රහණතො. අදොසෙන අනුනං, දුට්ඨස්ස උභයග්‍රහණතො. අමොහෙන අවිපරිතං, මුල්ලිහස්ස විපරිතග්‍රහණතො.

අලොහෙන චෙත්ථ විජ්ජමානං දොසං දොසතො ධාරෙන්තො දොසෙ පවත්තති; ලුද්ධො හි දොසං පටිච්ඡාදෙති. අදොසෙන විජ්ජමානං ගුණං ගුණතො ධාරෙන්තො ගුණෙ පවත්තති; දුට්ඨො හි ගුණං මක්ඛෙති. අමොහෙන යාථාචසභාවං යාථාචසභාවතො ධාරෙන්තො යාථාචසභාවෙ පවත්තති. මුල්ලිහො හි ‘තච්ඡං අතච්ඡන්ති අතච්ඡං ච තච්ඡ’න්ති ගණ්හාති. අලොහෙන ච පියවිජ්ජයොගදුක්ඛං න හොති, ලුද්ධස්ස පියසභාවතො පියවිජ්ජයොගාසහනතො ච. අදොසෙන අප්පියසම්පයොගදුක්ඛං න හොති, දුට්ඨස්ස හි අප්පියසභාවතො අප්පියසම්පයොගාසහනතො ච. අමොහෙන ඉච්ඡිතාලාභදුක්ඛං න හොති, අමුල්ලිහස්ස හි ‘තං කුතෙත්ථ ලබ්භා’තිඵලමාදිපච්චවෙක්ඛණසම්භවතො (දී. නි. 3.34; අ. නි. 9.30).

අලොහෙන චෙත්ථ ජාතිදුක්ඛං න හොති, අලොහස්ස තණ්හාපටිපක්ඛතො තණ්හාමූලකත්තා ච ජාතිදුක්ඛස්ස. අදොසෙන ජරාදුක්ඛං න හොති, තික්ඛදොසස්ස ඛිජ්ජං ජරාසම්භවතො. අමොහෙන මරණදුක්ඛං න හොති, සම්මොහමරණඤ්ඤි දුක්ඛං, න චෙතං අමුල්ලිහස්ස හොති. අලොහෙන ච ගහට්ඨානං, අමොහෙන පබ්බජිතානං, අදොසෙන පන සබ්බෙසම්පි සුඛසංවාසතා හොති.

විසෙසතො චෙත්ථ අලොහෙන පෙත්තිවිසයෙ උපපත්ති න හොති. යෙහුයොන හි සත්තා තණ්හාය පෙත්තිවිසයං උපපජ්ජන්ති, තණ්හාය ච පටිපක්ඛො අලොහො. අදොසෙන නිරයෙ උපපත්ති න හොති. දොසෙන හි චණ්ඩජාතිතාය දොසසදිසං නිරයං උපපජ්ජන්ති. දොසස්ස ච පටිපක්ඛො අදොසො. අමොහෙන තිරච්ඡානයොනියං නිබ්බන්ති න හොති. මොහෙන හි නිව්චසම්මුල්ලිහං තිරච්ඡානයොනිං උපපජ්ජන්ති. මොහස්ස පටිපක්ඛො ච අමොහො. එතෙසු ච අලොහො රාගවසෙන උපගමනස්ස අභාවකරො, අදොසො දොසවසෙන අපගමනස්ස, අමොහො මොහවසෙන අමජ්ඣිත්තභාවස්ස.

තීහිපි චෙතෙහි යථාපටිපාටියා නෙක්ඛම්මසඤ්ඤා අබ්‍යාපාදසඤ්ඤා අවිහිංසාසඤ්ඤාති ඉමා තිස්සො. අසුභසඤ්ඤා අප්පමාණසඤ්ඤා ධාතුසඤ්ඤාති

ඉමා ව තිස්සො සඤ්ඤායො භොන්ති. අලොභෙන පන
කාමසුඛල්ලිකානුයොගඅන්තස්ස, අදොසෙන අන්තකිලමථානුයොගඅන්තස්ස
පරිවජ්ජනං භොති; අමොභෙන මජ්ඣිමාය පටිපත්තියා පටිපජ්ජනං. තථා
අලොභෙන අභිජ්ඣාකායගන්ථස්ස පහෙදනං භොති, අදොසෙන
ඛ්‍යාපාදකායගන්ථස්ස, අමොභෙන සෙසගන්ථද්වයස්ස. පුරිමානි ව ද්වෙ
සතිපට්ඨානානි පුරිමානං ද්විත්තං ආනුභාවෙන, පච්ඡිමානි පච්ඡිමස්සෙව
ආනුභාවෙන ඉජ්ඣන්ති.

අලොභො චෙත්ථ ආරොග්‍යස්ස පච්චයො භොති; අලුද්ධො හි ලොභනීයමිපි
අසප්පායං න සෙවති, තෙන ඛො අරොගො භොති. අදොසො යොබ්බතස්ස;
අදුට්ඨො හි වලිපලිතාවහෙන දොසග්ගිනා අඛය්හමානො දීඝරත්තං යුවා භොති.
අමොභො දීඝායුකතාය; අමුල්ලො හි හිතාහිතං ඤත්වා අහිතං පරිවජ්ජන්තො
හිතඤ්ච පටිසෙවමානො දීඝායුකො භොති.

අලොභො චෙත්ථ භොගසම්පත්තියා පච්චයො භොති, අලුද්ධස්ස හි වාගෙන
භොගපට්ලාභො. අදොසො මිත්තසම්පත්තියා, මෙත්තාය මිත්තානං පට්ලාභතො
චෙව අපරිහානතො ව. අමොභො අත්තසම්පත්තියා, අමුල්ලො හි අත්තතො
හිතමෙව කරොන්තො අත්තානං සම්පාදෙති. අලොභො ව දිබ්බවිහාරස්ස පච්චයො
භොති, අදොසො බ්‍රහ්මවිහාරස්ස, අමොභො අරියවිහාරස්ස.

අලොභෙන චෙත්ථ සකපක්ඛෙසු සත්තසඬ්ඛාරෙසු නිබ්බුතො භොති, තෙසං
විනාසෙන අභිසංගහෙතුකස්ස දුක්ඛස්ස අභාවා; අදොසෙන පරපක්ඛෙසු, අදුට්ඨස්ස
හි චෙරිසුපි චෙරිසඤ්ඤාය අභාවතො; අමොභෙන උදාසීනපක්ඛෙසු, අමුල්ලස්ස
සබ්බාභිසංගතාය අභාවතො.

අලොභෙන ව අනිච්චදස්සනං භොති; ලුද්ධො හි උපභොගාසාය අනිච්චෙපි
සඬ්ඛාරෙ අනිච්චතො න පස්සති. අදොසෙන දුක්ඛදස්සනං; අදොසජ්ඣාසයො හි
පරිච්චත්තආසාතවත්ථුපරිග්ගහො සඬ්ඛාරෙයෙව දුක්ඛතො පස්සති. අමොභෙන
අනත්තදස්සනං; අමුල්ලො හි යාථාවගහණකුසලො අපරිණායකං ඛන්ධපඤ්චකං
අපරිණායකතො බුජ්ඣති. යථා ව එතෙහි අනිච්චදස්සනාදීනි එවමෙනෙපි
අනිච්චදස්සනාදීනි භොන්ති. අනිච්චදස්සනෙන හි අලොභො භොති, දුක්ඛදස්සනෙන
අදොසො, අනත්තදස්සනෙන අමොභො භොති. කො හි නාම ‘අනිච්චමිද’න්ති
සම්මා ඤත්වා තස්සත්ථාය පිහං උප්පාදෙය්‍ය, සඬ්ඛාරෙ වා ‘දුක්ඛ’න්ති ජානන්තො
අපරමිපි අවචන්තතිබ්බිණං කොධදුක්ඛං උප්පාදෙය්‍ය, අත්තසුඤ්ඤතඤ්ච බුජ්ඣත්වා
පුන සම්මොහමාපජ්ජෙය්‍යාති?

කම්මපථරාසිවණ්ණනා

නාහිජ්ඣායතීති අනහිජ්ඣා. කායිකචෙතසිකසුඛං ඉධලොකපරලොකහිතං
ගුණානුභාවපට්ලද්ධං කිත්තිසද්දඤ්ච න ඛ්‍යාපාදෙතීති අඛ්‍යාපාදො. සම්මා පස්සති,

සොහනා වා දිට්ඨිති සම්මාදිට්ඨි. අලොභාදීනංයෙව තානි නාමානි. හෙට්ඨා පනෙනෙ ධම්මා මූලවසෙන ගහිතා, ඉධ කම්මපථවසෙනානි වෙදිතබ්බා.

ලොකපාලදුකවණ්ණනා

හිරොත්තජ්ජානිපි හෙට්ඨා බලවසෙන ගහිතානි, ඉධ ලොකපාලවසෙන. ලොකඤ්ඤි ඉමෙ ද්වෙ ධම්මා පාලයන්ති. යථාහ -

“ද්වෙමෙ, හික්ඛවෙ, සුක්කා ධම්මා ලොකං පාලෙන්ති. කතමෙ ද්වෙ? හිරි ව ඔත්තජ්ජඤ්ඤි. ඉමෙ බො, හික්ඛවෙ, ද්වෙ සුක්කා ධම්මා ලොකං පාලෙන්ති. සවෙ, හික්ඛවෙ, ද්වෙ සුක්කා ධම්මා ලොකං න පාලෙය්හං, නයිධ පඤ්ඤායෙථ මාතානි වා, මාතූච්ඡානි වා, මාතූලානීනි වා, ආචරියහරියානි වා, ගරුනං දාරානි වා. සම්භෙදං ලොකො අගමිස්ස යථා අජෙළකා කුක්කුටසුකරා සොණසිඬිගාලා. යස්මා ව බො, හික්ඛවෙ, ඉමෙ ද්වෙ සුක්කා ධම්මා ලොකං පාලෙන්ති, තස්මා පඤ්ඤායති මාතානි වා මාතූච්ඡානි වා මාතූලානීනි වා ආචරියහරියානි වා ගරුනං දාරානි වා”ති (අ. නි. 2.9).

පස්සද්ධාදියුගලවණ්ණනා

කායස්ස පස්සම්භනං කායපස්සද්ධි. චිත්තස්ස පස්සම්භනං චිත්තපස්සද්ධි. කායොති වෙන්ථ වෙදනාදයො තයො බන්ධා. උභොපි පනෙනා ඵකතො කත්වා කායචිත්තදරථවූපසමලක්ඛණා කායචිත්තපස්සද්ධියො, කායචිත්තදරථනිම්මද්දනරසා, කායචිත්තානං අපරිජ්ඣන්දසීතිභාවපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං අවූපසමකරඋද්ධච්චාදිකිලෙසපටිපක්ඛභුතානි දට්ඨබ්බා.

කායස්ස ලහුභාවො කායලහුතා. චිත්තස්ස ලහුභාවො චිත්තලහුතා. තා කායචිත්තගරුභාවවූපසමලක්ඛණා, කායචිත්තගරුභාවනිම්මද්දනරසා, කායචිත්තානං අදන්ධතාපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං ගරුභාවකරථිනම්ද්ධාදිකිලෙසපටිපක්ඛභුතානි දට්ඨබ්බා.

කායස්ස මුදුභාවො කායමුදුතා. චිත්තස්ස මුදුභාවො චිත්තමුදුතා. තා කායචිත්තථද්ධභාවවූපසමලක්ඛණා, කායචිත්තථද්ධභාවනිම්මද්දනරසා, අප්පට්ඨානපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං ථද්ධභාවකරදිට්ඨිමානාදිකිලෙසපටිපක්ඛභුතානි දට්ඨබ්බා.

කායස්ස කම්මඤ්ඤභාවො කායකම්මඤ්ඤතා. චිත්තස්ස කම්මඤ්ඤභාවො චිත්තකම්මඤ්ඤතා. තා කායචිත්තඅකම්මඤ්ඤභාවවූපසමලක්ඛණා, කායචිත්තානං අකම්මඤ්ඤභාවනිම්මද්දනරසා, කායචිත්තානං ආරම්මණකරණසම්පත්තිපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං

අකම්මඤ්ඤභාවකරාවසෙසනීවරණපටිපක්ඛභූතානි දට්ඨබ්බා. තා පසාදනීයවත්ථුසු පසාදාවහා, හිතකිරියාසු විනියොගක්ඛෙමභාවාවහා සුවණ්ණවිසුද්ධි වියානි දට්ඨබ්බා.

කායස්ස පාගුඤ්ඤභාවො කායපාගුඤ්ඤතා. චිත්තස්ස පාගුඤ්ඤභාවො චිත්තපාගුඤ්ඤතා. තා කායචිත්තානං අගෙලඤ්ඤභාවලක්ඛණා, කායචිත්තගෙලඤ්ඤනිම්මද්දනරසා, නිරාදීනවපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තගෙලඤ්ඤකරඅස්සද්ධියාදිකිලෙසපටිපක්ඛභූතානි දට්ඨබ්බා.

කායස්ස උජුකභාවො කායුජුකතා. චිත්තස්ස උජුකභාවො චිත්තුජුකතා. තා කායචිත්තානං අජීප්වලක්ඛණා, කායචිත්තකුට්ඨභාවනිම්මද්දනරසා, අජීම්භතාපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං කුට්ඨභාවකරමායාසායෙයායාදිකිලෙසපටිපක්ඛභූතානි දට්ඨබ්බා.

සරතීති සති. සම්පජානාතීති සම්පජ්ඤාං; සමන්තතො පකාරෙහි ජානාතීති අත්ථො. සාත්ථකසම්පජ්ඤාං සප්පායසම්පජ්ඤාං ගොචරසම්පජ්ඤාං අසම්මොහසම්පජ්ඤාන්ති ඉමෙසං චතුත්තං පනස්ස වසෙන හෙදො වෙදිතබ්බො. ලක්ඛණාදීනි ච තෙසං සතින්ද්‍රියපඤ්ඤන්ද්‍රියෙසු චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි. ඉති හෙට්ඨා චුත්තමෙවෙනං ධම්මද්වයං පුන ඉමස්මිං යානෙ උපකාරවසෙන ගහිතං.

කාමච්ඡන්දාදයො පච්චනීකධම්මෙ සමෙතීති සමථො. අනිච්චාදිවසෙන විච්චෙති ආකාරෙහි ධම්මෙ පස්සතීති විපස්සනා. පඤ්ඤාවෙසා අත්ථනො. ඉමෙසමිති ද්විත්තං ලක්ඛණාදීනි හෙට්ඨා චුත්තානෙව. ඉධ පනෙනෙ යුගන්ද්ධවසෙන ගහිතා.

සහජාතධම්මෙ පග්ගණ්භාතීති පග්ගාහො. උද්ධච්චසඬ්ඛාතස්ස වික්ඛෙපස්ස පටිපක්ඛභාවතො න වික්ඛෙපොති අවික්ඛෙපො. එතෙසමිති ලක්ඛණාදීනි හෙට්ඨා චුත්තානෙව. ඉධ පනෙනං ද්වයං චීරියසමාධියොජනත්ථාය ගහිතන්ති වෙදිතබ්බං.

යෙවාපනකවණ්ණනා

යෙ වා පන තස්මිං සමයෙ අඤ්ඤෙපි අත්ථී පටිච්චසමුප්පන්නා අරුපිනො ධම්මා, ඉමෙ ධම්මා කුසලානි ‘එස්සො හොති...පෙ.... අවික්ඛෙපො හොති’ ති න කෙවලං පදපට්ඨායා උද්දිට්ඨා ඉමෙ පරොපණ්ණාසධම්මා එව, අථ බො යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං තිහෙතුකං සොමනස්සසහගතං පයමං අසඬ්ඛාරිකං මභාවිත්තං උප්පන්නං හොති, තස්මිං සමයෙ යෙ වා පන අඤ්ඤෙපි තෙහියෙව එස්සාදීහි සම්පයුත්තා හුත්වා පවත්තමානා අත්ථී, අත්තනො අත්තනො අනුරූපං පටිච්චයං පටිච්ච සමුප්පන්නා රූපාභාවෙන අරුපිනො, සභාවතො උපලබ්භමානා ධම්මා සබ්බෙපි ඉමෙ ධම්මා කුසලා.

එත්තාවතා චිත්තඬ්ඛවසෙන පාළියං ආරුළුහෙ පරොපණ්ණාසධම්මෙ දීපෙන්වා යෙවාපනකවසෙන අපරෙපි නව ධම්මෙ ධම්මරාජා දීපෙති. තෙසු තෙසු හි සුත්තපදෙසු ‘ජන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො තත්‍රමජ්ඣත්තතා කරුණා මුදිතා

කායදූව්වරිතවිරති වව්දූව්වරිතවිරති මිච්ඡාජීව්වරති' ති ඉමෙ නව ධම්මා පඤ්ඤායන්ති. ඉමස්මිඤ්චාපි මහාවිත්තෙ කත්තුකම්මානාකුසලධම්මච්ඡන්දො අත්ථි, චිත්තභිගවසෙන පන පාළියං න ආරුළුහො. සො ඉධ යෙවාපනකවසෙන ගහිතො.

අධිමොක්ඛො අත්ථි, මනසිකාරො අත්ථි, තත්ත්වමජ්ඣන්තනා අත්ථි. මෙත්තාපුබ්බහාගො අත්ථි; සො අදොසෙ ගහිතෙ ගහිතො ඵව හොති. කරුණාපුබ්බහාගො අත්ථි, මුදිතාපුබ්බහාගො අත්ථි. උපෙක්ඛාපුබ්බහාගො අත්ථි; සො පන තත්ත්වමජ්ඣන්තනය ගහිතය ගහිතොව හොති. සම්මාවාචා අත්ථි, සම්මාකම්මන්තො අත්ථි. සම්මාආජීවො අත්ථි; චිත්තභිගවසෙන පන පාළියං න ආරුළුහො. සොපි ඉධ යෙවාපනකවසෙන ගහිතො.

ඉමෙසු පන නවසු ඡන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො තත්ත්වමජ්ඣන්තනාති ඉමෙ චත්තාරොව ඵකක්ඛණෙ ලබ්භන්ති, සෙසා නානාක්ඛණෙ. යදා හි ඉමිනා චිත්තෙන මිච්ඡාවාවං පජහති, විරතිවසෙන සම්මාවාවං පුරෙති, තදා ඡන්දාදයො චත්තාරො, සම්මාවාචා වාති ඉමෙ පඤ්ච ඵකක්ඛණෙ ලබ්භන්ති. යදා මිච්ඡාකම්මන්තං පජහති, විරතිවසෙන සම්මාකම්මන්තං පුරෙති...පෙ.... මිච්ඡාආජීවං පජහති, විරතිවසෙන සම්මාආජීවං පුරෙති...පෙ.... යදා කරුණාය පරිකම්මං කරොති...පෙ.... යදා මුදිතාය පරිකම්මං කරොති, තදා ඡන්දාදයො චත්තාරො, මුදිතාපුබ්බහාගො වාති ඉමෙ පඤ්ච ඵකක්ඛණෙ ලබ්භන්ති. ඉතො පන මුඤ්චිත්වා, දානං දෙන්තස්ස සීලං පුරෙන්තස්ස යොගෙ කම්මං කරොන්තස්ස චත්තාරි අපණ්ණකභිගානෙව ලබ්භන්ති.

ඵවමෙතෙසු නවසු යෙවාපනකධම්මෙසු 'ඡන්දො'ති කත්තුකම්මානයෙනං අධිවචනං. තස්මා සො කත්තුකම්මයනාලක්ඛණො ඡන්දො, ආරම්මණපරියෙසනරසො, ආරම්මණෙන අත්ථිකතාපච්චුපට්ඨානො. තදෙවස්ස පදට්ඨානං. ආරම්මණස්ස ගහණෙ වායං චෙතසො හත්ථප්පසාරණං විය දට්ඨබ්බො.

අධිමුච්චනං 'අධිමොක්ඛො'. සො සන්නිට්ඨානලක්ඛණො, අසංසප්පනරසො, නිච්ඡයපච්චුපට්ඨානො සන්නිට්ඨානබ්බධම්මපදට්ඨානො. ආරම්මණෙ නිච්චලභාවෙන ඉන්දබ්බිලො විය දට්ඨබ්බො.

කිරියා කාරො, මනස්මිං කාරො 'මනසිකාරො'. පුරිමමනතො විසදිසං මනං කරොතීතිපි මනසිකාරො. ස්වායං ආරම්මණපටිපාදකො වීථිපටිපාදකො ජවනපටිපාදකොති තිස්සකාරො. තත්ථ ආරම්මණපටිපාදකො මනස්මිං කාරොති මනසිකාරො. සො සාරණලක්ඛණො, සම්පයුත්තානං ආරම්මණෙ සම්පයොජනරසො, ආරම්මණාහිමුඛභාවපච්චුපට්ඨානො, සඨ්ඛාරක්ඛන්ධපරියාපන්තො. ආරම්මණපටිපාදකත්තෙන සම්පයුත්තානං සාරථී විය දට්ඨබ්බො. වීථිපටිපාදකොති පන පඤ්චද්වාරාවජ්ජනස්සෙනං අධිවචනං. ජවනපටිපාදකොති මනොද්වාරාවජ්ජනස්ස. න තෙ ඉධ අධිස්පෙනා.

තෙසු ධම්මෙසු මජ්ඣන්තනා 'තත්ත්වමජ්ඣන්තනා'. සා චිත්තචෙතසිකානං සමවාහිතලක්ඛණා, ඌනාධිකනිවාරණරසා, පක්ඛපාතුපච්ඡෙදනරසා වා;

මජ්ඣිමනිකායාපටිපාටිය. චිත්තවේගසිංහානං අජ්ඣාපෙක්ඛනවසෙන
සමප්පවත්තානං ආජානෙය්‍යානං අජ්ඣාපෙක්ඛනසාරථී විය දට්ඨබ්බා.

‘කරුණාමුදිතා’ බ්‍රහ්මචිහාරනිද්දෙසෙ ආචි භවිස්සන්ති. කෙවලඤ්ඤි තා
අප්පනප්පත්තා රූපාවචරා, ඉධ කාමාවචරාති අයමෙව විසෙසො.

කායදුච්චරිතතො චරති ‘කායදුච්චරිතචරති’. සෙසපද්දවයෙපි එසෙව නයො.
ලක්ඛණාදිතො පනෙතා තිස්සොපි කායදුච්චරිතාදිවත්ථුනං අවිතික්කමලක්ඛණා;
අමද්දනලක්ඛණාති චුත්තං හොති. කායදුච්චරිතාදිවත්ථුතො සඬකොචනරසා,
අකිරියපච්චුපට්ඨානා, සද්ධාහිරොත්තප්පඅප්පිච්ඡතාදිගුණපදට්ඨානා. පාපකිරියතො
චිත්තස්ස විමුඛිභාවභූතාති දට්ඨබ්බා.

ඉති එස්සාදීති ඡප්පඤ්ඤාස යෙවාපනකවසෙන චුත්තාති නවාති සබ්බානිපි
ඉමස්මිං ධම්මද්දෙසවාරෙ පඤ්චසට්ඨි ධම්මපදාති භවන්ති. තෙසු එකක්ඛණෙ කදාවි
එකසට්ඨි භවන්ති, කදාවි සමසට්ඨි. තාති හි සම්මාවාචාපුරණාදිවසෙන. උප්පත්තියං
පඤ්චසු යානෙසු එකසට්ඨි භවන්ති. තෙහි මුත්තෙ එකස්මිං යානෙ සමසට්ඨි භවන්ති.
යපෙත්වා පන යෙවාපනකෙ පාළියං යථාරුතවසෙන ගය්හමානාති ඡප්පඤ්ඤාසාව
හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පනෙත්ථ එස්සපඤ්චකං, විතක්කො විචාරො පිති
චිත්තෙකග්ගතා, පඤ්චන්ද්‍රියානි, හිරිබලං ඔත්තප්පබලන්ති ද්වෙ බලානි, අලොභො
අදොසොති ද්වෙ මූලානි, කායපස්සද්ධිචිත්තපස්සද්ධිආදයො ද්වාදස ධම්මාති
සමතිංස ධම්මා හොන්ති.

තෙසු සමතිංසාය ධම්මෙසු අට්ඨාරස ධම්මා අවිහත්තිකා හොන්ති, ද්වාදස
සවිහත්තිකා. කතමෙ අට්ඨාරස? එස්සො සඤ්ඤා වෙනතා විචාරො පිති ජීවිතින්ද්‍රියං,
කායපස්සද්ධිආදයො ද්වාදස ධම්මාති ඉමෙ අට්ඨාරස අවිහත්තිකා. වෙදනා චිත්තං
විතක්කො චිත්තෙකග්ගතා, සද්ධින්ද්‍රියං චිරිසින්ද්‍රියං සතින්ද්‍රියං පඤ්ඤින්ද්‍රියං,
හිරිබලං ඔත්තප්පබලං, අලොභො අදොසොති ඉමෙ ද්වාදස ධම්මා සවිහත්තිකා.
තෙසු සත්ත ධම්මා ද්විසු යානෙසු විහත්තා, එකො තීසු, ද්වෙ චතුසු, එකො ඡසු,
එකො සත්තසු යානෙසු විහත්තො.

කථං? චිත්තං විතක්කො සද්ධා හිරි ඔත්තප්පං අලොභො අදොසොති ඉමෙ
සත්ත ද්විසු යානෙසු විහත්තා.

එතෙසු හි චිත්තං තාව එස්සපඤ්චකං පත්වා චිත්තං හොතිති චුත්තං, ඉන්ද්‍රියානි
පත්වා මනින්ද්‍රියන්ති. විතක්කො ක්කානඬගාති පත්වා විතක්කො හොතිති චුත්තො,
මග්ගඬගාති පත්වා සම්මාසඬකප්පොති. සද්ධා ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සද්ධින්ද්‍රියං
හොතිති චුත්තා, බලානි පත්වා සද්ධාබලන්ති. හිරි බලානි පත්වා හිරිබලං හොතිති
චුත්තා, ලොකපාලදුකං පත්වා හිරිති. ඔත්තප්පෙපි එසෙව නයො. අලොභො මූලං
පත්වා අලොභො හොතිති චුත්තො, කම්මපථං පත්වා අනභිජ්ඣාති. අදොසො මූලං
පත්වා අදොසො හොතිති චුත්තො, කම්මපථං පත්වා අබ්‍යාපාදොති. ඉමෙ සත්ත
ද්විසු යානෙසු විහත්තා.

වෙදනා පන එස්සපඤ්චකං පත්වා වෙදනා භොතීති චුත්තං, ඤානඤ්ඤානි පත්වා සුඛන්ති, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සොමනස්සින්ද්‍රියන්ති. එවං එකො ධම්මො තීඝු යානෙසු විහත්තො.

වීරියං පන ඉන්ද්‍රියානි පත්වා වීරියින්ද්‍රියං භොතීති චුත්තං, මග්ගඤ්ඤානි පත්වා සම්මාචාරායාමොති, බ්‍රාහ්මණීයානි පත්වා වීරියබ්‍රාහ්මණීයානි, පිට්ඨිකං පත්වා පග්ගාභොති. සතිපි ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සතින්ද්‍රියං භොතීති චුත්තං, මග්ගඤ්ඤානි පත්වා සම්මාසතීති, බ්‍රාහ්මණීයානි පත්වා සතිබ්‍රාහ්මණීයානි, පිට්ඨිකං පත්වා සති භොතීති චුත්තං. එවං ඉමෙ ද්වෙ ධම්මා චතුසු යානෙසු විහත්තා.

සමාධි පන ඤානඤ්ඤානි පත්වා විත්තස්සෙකග්ගතා භොතීති චුත්තො, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සමාධින්ද්‍රියන්ති, මග්ගඤ්ඤානි පත්වා සම්මාසමාධීති. බ්‍රාහ්මණීයානි පත්වා සමාධිබ්‍රාහ්මණීයානි, පිට්ඨිකං පත්වා සමථො අවික්ඛෙපොති. එවමයං එකො ධම්මො ඡසු යානෙසු විහත්තො.

පඤ්ඤා පන ඉන්ද්‍රියානි පත්වා පඤ්ඤින්ද්‍රියං භොතීති චුත්තං, මග්ගඤ්ඤානි පත්වා සම්මාදිට්ඨීති, බ්‍රාහ්මණීයානි පත්වා පඤ්ඤාබ්‍රාහ්මණීයානි, මුලානි පත්වා අමොභොති, කම්මපථං පත්වා සම්මාදිට්ඨීති, පිට්ඨිකං පත්වා සම්පපඤ්ඤං විපස්සනාති. එවං එකො ධම්මො සත්තසු යානෙසු විහත්තො.

සචෙ පන කොච්ච දෙයා – ‘එත්ථ අප්පබ්බං නාම නත්ථී, හෙට්ඨා ගතිතමෙව ගණ්හිත්වා තස්මිං තස්මිං යානෙ පදං පුරිතං, අනුසන්ධිකා කථා උප්පට්ඨායා වොරෙහි ආහතභණ්ඩසදිසා, ගොයුපෙන ගතමග්ගෙ ආලුලිතතිණසදිසා අජානිත්වා කථිතා’ති, සො ‘මාහෙව’න්ති පටිසෙධෙන්වා චත්තබ්බො – ‘බුද්ධානං දෙසනා අනුසන්ධිකා නාම නත්ථී, සානුසන්ධිකා ච භොති. අජානිත්වා කථිතාපි නත්ථී, සබ්බො ජානිත්වා කථිතායෙව. සම්මාසම්බුද්ධො හි තෙසං තෙසං ධම්මානං කිච්චං ජානාති, තං ඤාත්වා කිච්චවසෙන විහත්ති. ආරොපෙන්තො අට්ඨාරස ධම්මා එකෙකකිච්චාති ඤාත්වා එකෙකස්මිං යානෙ විහත්ති. ආරොපෙසි. සත්ත ධම්මා ද්වෙද්වෙකිච්චාති ඤාත්වා ද්විසු ද්විසු යානෙසු විහත්ති. ආරොපෙසි. වෙදනා තිකිච්චාති ඤාත්වා තීඝු යානෙසු විහත්ති. ආරොපෙසි. වීරියසතීනං චත්තාරි චත්තාරි කිච්චාතීති ඤාත්වා චතුසු චතුසු යානෙසු විහත්ති. ආරොපෙසි. සමාධි ඡකිච්චොති ඤාත්වා ඡසු යානෙසු විහත්ති. ආරොපෙසි. පඤ්ඤා සත්තකිච්චාති ඤාත්වා සත්තසු යානෙසු විහත්ති. ආරොපෙසි’.

තත්ථිදං ඔපම්මං – එකො කිර පණ්ඩිතො රාජා රහොගතො වින්තෙසි – ‘ඉමං රාජකුලසන්තකං න යථා වා තථා වා බාදිතබ්බං, සිප්පානුච්ඡවිකං වෙතනං වඩ්ඪෙස්සාමි’ති. සො සබ්බෙ සිප්පිකෙ සන්නිපාතාපෙන්වා ‘එකෙකසිප්පජානනකෙ පක්කොසථා’ති ආහ. එවං පක්කොසියමානා අට්ඨාරස ජනා උට්ඨංගිසු. තෙසං එකෙකං පටිවිසං දාපෙන්වා විස්සප්පෙසි. ‘ද්වෙ ද්වෙ සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති චුත්තෙ පන සත්ත ජනා ආගමංසු. තෙසං ද්වෙ ද්වෙ පටිවිසෙ දාපෙසි.

‘තීණි සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති වුත්තෙ එකොව ආගච්ඡි. තස්ස තයො පටිච්ඡෙ දාපෙසි. ‘චත්තාරි සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති වුත්තෙ ද්වෙ ජනා ආගමංසු. තෙසං චත්තාරි චත්තාරි පටිච්ඡෙ දාපෙසි. ‘පඤ්ච සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති වුත්තෙ එකොපි නාගච්ඡි. ‘ඡ සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති වුත්තෙ එකොව ආගච්ඡි. තස්ස ඡ පටිච්ඡෙ දාපෙසි. ‘සත්ත සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති වුත්තෙ එකොව ආගච්ඡි. තස්ස සත්ත පටිච්ඡෙ දාපෙසි.

තත්ථ පණ්ඩිතො රාජා විය අනුත්තරො ධම්මරාජා. සිප්පජානනකා විය විත්තචිත්තඛිගවසෙන උප්පන්නා ධම්මා. සිප්පානුච්ඡවිකචෙනනවඩ්ඪනං විය කිව්වවසෙන තෙසං තෙසං ධම්මානං විහත්තිආරොපනං.

සබ්බෙපි පනෙන ධම්මා එස්සපඤ්චකවසෙන කුමාරඛිගවසෙන ඉන්ද්‍රියවසෙන මග්ගවසෙන බලවසෙන මූලවසෙන කම්මපථවසෙන ලොකපාලවසෙන පස්සද්ධිවසෙන ලහුතාවසෙන මුදුතාවසෙන කම්මඤ්ඤතාවසෙන පාගුඤ්ඤතාවසෙන උජුකතාවසෙන සතිසම්පජඤ්ඤවසෙන සමථවිපස්සනාවසෙන පග්ගාභාවික්ඛෙපවසෙනාති සත්තරස් රාසයො භොන්තීති.

ධම්මුද්දෙසවාරකථා නිට්ඨිතා.

කාමාවචරකුසලං නිද්දෙසවාරකථා

2. ඉදානි තානෙව ධම්මුද්දෙසවාරෙ පාළිආරුළුභානි ඡප්පඤ්ඤාස පදානි විහජිත්වා දස්සෙතුං ‘කතමො තස්මිං සමයෙ එස්සො භොතී’තිආදිනා නයෙන නිද්දෙසවාරො ආරද්ධො.

තත්ථ පුච්ඡාය තාව අයමත්ථො – යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං සොමනස්සහගතං තිහෙතුකං අසඬ්ඛාරිකං මහාවිත්තං උප්පජ්ජති, තස්මිං සමයෙ එස්සො භොතීති වුත්තො, කතමො සො එස්සොති ඉමිනා නයෙන සබ්බපුච්ඡාසු අත්ථො වෙදිතබ්බො.

යො තස්මිං සමයෙ එස්සොති තස්මිං සමයෙ යො චුසනකවසෙන උප්පන්නො එස්සො, සො එස්සොති. ඉදං එස්සස්ස සභාවදීපනතො සභාවපදං නාම. චුසනාති චුසනාකාරො. සම්චුසනාති චුසනාකාරොව උපසග්ගෙන පදං වඩ්ඪෙත්වා වුත්තො. සම්චුසිතත්තන්ති සම්චුසිතභාවො. අයං පනෙත්ථ යොජනා – යො තස්මිං සමයෙ චුසනකවසෙන එස්සො, යා තස්මිං සමයෙ චුසනා, යා තස්මිං සමයෙ සම්චුසනා, යං තස්මිං සමයෙ සම්චුසිතත්තං; අථ වා, යො තස්මිං සමයෙ චුසනවසෙන එස්සො, අඤ්ඤනාපි පරියායෙන චුසනා සම්චුසනා සම්චුසිතත්තන්ති වුව්වති, අයං තස්මිං සමයෙ එස්සො භොතීති. වෙදනාදීනම්පි නිද්දෙසෙසු ඉමිනාව නයෙන පදයොජනා වෙදිතබ්බො.

අයං පනෙත්ථ සබ්බසාධාරණො විහත්තිවිනිච්ඡයො. යානිමානි භගවතා පයිමං කාමාවචරං කුසලං මහාවිත්තං භාජෙත්වා දස්සෙත්තෙන අතිරෙකපණ්ණාසපදානි මානිකාවසෙන යපෙත්වා පුන ඵකෙකපදං ගහෙත්වා විහත්තිං ආරොපිතානි, තානි විහත්තිං ගච්ඡන්තානි තීහි කාරණෙහි විහත්තිං ගච්ඡන්ති; නානා භොන්තානි චතුහි කාරණෙහි නානා භවන්ති. අපරදීපනා පනෙත්ථ ද්වෙ යානානි ගච්ඡති. කථං? ඵතානිහි බ්‍යඤ්ජනවසෙන උපසග්ගවසෙන අත්ථවසෙනානි ඉමෙහි තීහි කාරණෙහි විහත්තිං ගච්ඡන්ති. තත්ථ කොධො කුප්ඤ්ඤා කුප්ඤ්ඤත්තං, දොසො දුස්සනා දුස්සිත්තන්ති ඵං බ්‍යඤ්ජනවසෙන විහත්තිගමනං වෙදිතබ්බං. ඵත්ථ හි ඵකොච කොධො බ්‍යඤ්ජනවසෙන ඵං විහත්තිං ගතො. වාරො විචාරො අනුචිචාරො උපචිචාරොති ඵං පන උපසග්ගවසෙන විහත්තිගමනං වෙදිතබ්බං. පණ්ඩිව්චං කොසල්ලං නෙපුඤ්ඤං වෙහබ්‍යා විත්තා උපපරික්ඛාති ඵං අත්ථවසෙන විහත්තිගමනං වෙදිතබ්බං. තෙසු ඵස්සපදනිද්දෙසෙ තාව ඉමා තිස්සොපි විහත්තියො ලබ්භන්ති. ‘ඵස්සො චුසනා’ති හි බ්‍යඤ්ජනවසෙන විහත්තිගමනං භොති. ‘සම්චුසනා’ති උපසග්ගවසෙන. ‘සම්චුසිත්තන්’න්ති අත්ථවසෙන. ඉමිනා නයෙන සබ්බපදනිද්දෙසෙසු විහත්තිගමනං වෙදිතබ්බං.

නානා භොන්තානිපි පන නාමනානත්තෙන ලක්ඛණනානත්තෙන කිව්චනානත්තෙන පටික්ඛෙපනානත්තෙනානි ඉමෙහි චතුහි කාරණෙහි නානා භොන්ති. තත්ථ කතමො තස්මිං සමයෙ බ්‍යාපාදො භොති? යො තස්මිං සමයෙ දොසො දුස්සනානි (ධ. ස. 419) ඵත්ථ බ්‍යාපාදොති වා, දොසොති වා, ද්වෙපි ඵතෙ කොධො ඵච, නාමෙන නානත්තං ගතාති. ඵං ‘නාමනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

රාසට්ඨෙත ච පඤ්චපි බන්ධා ඵකොච බන්ධො භොති. ඵත්ථ පන රූපං රූප්පනලක්ඛණං, වෙදනා වෙදයිතලක්ඛණං, සඤ්ඤා සඤ්ජානනලක්ඛණං, චෙතනා චෙතයිතලක්ඛණං, විඤ්ඤාණං විජානනලක්ඛණන්ති ඉමිනා ලක්ඛණනානත්තෙන පඤ්චක්ඛන්ධා භොන්ති. ඵං ‘ලක්ඛණනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

චත්තාරො සම්මප්පධානා – “ඉධ හික්ඛු අනුප්පන්තානං පාපකානං අකුසලානං ධම්මානං අනුප්පාදාය...පෙ.... විත්තං පග්ගණ්හාති පදහති”ති (විභ. 390; දී. නි. 2.402) ඵකමෙව වීරියං කිව්චනානත්තෙන චතුසු යානෙසු ආගතං. ඵං ‘කිව්චනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

චත්තාරො අසද්ධම්මා – කොධගරුතා න සද්ධම්මගරුතා, මක්ඛගරුතා න සද්ධම්මගරුතා, ලාභගරුතා න සද්ධම්මගරුතා, සක්කාරගරුතා න සද්ධම්මගරුතාති, ඵචමාදීසු (අ. නි. 4.44) පන ‘පටික්ඛෙපනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

ඉමානි පන චත්තාරි නානත්තානි න ඵස්සෙයෙව ලබ්භන්ති, සබ්බෙසුපි ඵස්සපඤ්චකාදීසු ලබ්භන්ති. ඵස්සස්ස හි ඵස්සොති නාම...පෙ.... විත්තස්ස

විත්තන්ති. එස්සො ච චුසනලක්ඛණො, වෙදනා වෙදයිතලක්ඛණො, සඤ්ඤා සඤ්ජානනලක්ඛණො, චෙතනා චෙතයිතලක්ඛණො, විඤ්ඤාණං විජානනලක්ඛණං. තථා එස්සො චුසනකිච්චො, වෙදනා අනුභවනකිච්චා, සඤ්ඤා සඤ්ජානනකිච්චා, චෙතනා චෙතයිතකිච්චා, විඤ්ඤාණං විජානනකිච්චන්ති. එවං කිච්චනානත්තෙන නානත්තං වෙදිතබ්බං.

පටික්ඛෙපනානත්තං එස්සපඤ්චමකෙ නත්ථි. අලොභාදිනිද්දෙසෙ පන අලොභො අලුඛහනා අලුඛිතත්තන්තිආදිනා නයෙන ලඛිතීති එවං පටික්ඛෙපනානත්තෙන නානත්තං වෙදිතබ්බං. එවං සබ්බපදනිද්දෙසෙසු ලඛිතමානවසෙන චතුබ්බිධමිති නානත්තං වෙදිතබ්බං.

අපරදීපනා පන පදත්ථුති වා හොති දළ්භිකම්මං වාති එවං ද්වෙ යානානි ගච්ඡති. යට්ඨිකොට්ඨා උප්පිළෙන්තෙන විය හි සකිමෙව එස්සොති චුත්තෙ එතං පදං චුල්ලිතමණ්ඩිතවිභූසිතං නාම න හොති. පුනස්පුනං බ්‍යඤ්ජනවසෙන උපසග්ගවසෙන අත්ථවසෙන ‘එස්සො චුසනා සම්චුසනා සම්චුසිතත්ත’න්ති චුත්තෙ චුල්ලිතමණ්ඩිතවිභූසිතං නාම හොති. යථා හි දහරකුමාරං න්භාපෙත්වා, මනොරමං චත්ථං පරිදහාපෙත්වා පුප්ඵානි පිළන්ධාපෙත්වා අක්ඛිති අඤ්ඤෙත්වා අඨස්ස නලාටෙ එකමෙව මනොසිලාබ්බන්දුං කරෙය්‍යං, තස්ස න එත්තාවතා විත්තතිලකො නාම හොති. නානාවණ්ණෙහි පන පරිවාරෙත්වා බ්බන්දුසු කතෙසු විත්තතිලකො නාම හොති. එවං සම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. අයං ‘පදත්ථුති’ නාම.

බ්‍යඤ්ජනවසෙන උපසග්ගවසෙන අත්ථවසෙන ච පුනස්පුනං භණ්ණමෙව දළ්භිකම්මං නාම. යථා හි ‘ආවුසො’ති වා ‘හන්තෙ’ති වා ‘යක්ඛො’ති වා ‘සප්පො’ති වා චුත්තෙ දළ්භිකම්මං නාම න හොති. ‘ආවුසො ආවුසො’ ‘හන්තෙ හන්තෙ’ ‘යක්ඛො යක්ඛො’ ‘සප්පො සප්පො’ති චුත්තෙ පන දළ්භිකම්මං නාම හොති. එවමෙව සකිදෙව යට්ඨිකොට්ඨා උප්පිළෙන්තෙන විය ‘එස්සො’ති චුත්තෙ පදං දළ්භිකම්මං නාම න හොති. පුනස්පුනං බ්‍යඤ්ජනවසෙන උපසග්ගවසෙන අත්ථවසෙන ‘එස්සො චුසනා සම්චුසනා සම්චුසිතත්ත’න්ති චුත්තෙයෙව ‘දළ්භිකම්මං’ නාම හොතීති. එවං අපරදීපනා ද්වෙ යානානි ගච්ඡති. එතස්සාපි වසෙන ලඛිතමානකපදනිද්දෙසෙසු සබ්බත්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො.

අයං තස්මිං සමයෙ එස්සො හොතීති යස්මිං සමයෙ පඨමං කාමාවචරං මහාකුසලවිත්තං උප්පජ්ජති, තස්මිං සමයෙ අයං එස්සො නාම හොතීති අත්ථො. අයං තාව එස්සපදනිද්දෙසස්ස වණ්ණනා. ඉතො පරෙසු පන වෙදනාදිනං පදානං නිද්දෙසෙසු විසෙසමත්තමෙව වණ්ණයිස්සාම. සෙසං ඉධ චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං.

3. යං තස්මිං සමයෙති එත්ථ කිඤ්චාපි කතමා තස්මිං සමයෙ වෙදනා හොතීති ආරද්ධං, ‘සාතපදවසෙන පන ‘ය’න්ති චුත්තං. තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්පස්සජන්ති එත්ථ ‘තජ්ජා’ චුච්චති තස්ස සාතසුඛස්ස අනුච්ඡවිකා සාරුජ්ජා. අනුච්ඡවිකත්ථොපි හි අයං ‘තජ්ජා’-සද්දො හොති. යථාහ –

“තජ්ජං තස්සාරුජ්ජං කථං මන්තෙති” ති (ම. නි. 3.246). තෙහි වා රූපාදීහි ආරම්මණෙහි ඉමස්ස ව සුඛස්ස පච්චයෙහි ජාතාතිපි තජ්ජා. මනෝවිඤ්ඤාණමෙව නිස්සත්තට්ඨයෙන ධාතුති මනෝවිඤ්ඤාණධාතු. සම්ඵස්සනො ජාතං, සම්ඵස්සෙ වා ජාතන්ති සම්ඵස්සජං. චිත්තනිස්සිතන්තා වෙතසිකං. මධුරට්ඨයෙන සාතං. ඉදං චුත්තං හොති – යං තස්මිං සමයෙ යථාචුත්තෙන අත්ථෙත තජ්ජාය මනෝවිඤ්ඤාණධාතුයා සම්ඵස්සජං වෙතසිකං සාතං, අයං තස්මිං සමයෙ වෙදනා හොතීති. එවං සබ්බපදෙහි සද්ධිං යොජනා වෙදිතබ්බා.

ඉදානි වෙතසිකං සුඛන්තිආදීසු වෙතසිකපදෙන කායිකසුඛං පටික්ඛිපති, සුඛපදෙන වෙතසිකං දුක්ඛං. වෙතොසම්ඵස්සජන්ති චිත්තසම්ඵස්සෙ ජාතං. සාතං සුඛං වෙදයිතන්ති සාතං වෙදයිතං, න අසාතං වෙදයිතං; සුඛං වෙදයිතං, න දුක්ඛං වෙදයිතං. පරතො තිණි පදානි ඉත්ථිලිඬගවසෙන චුත්තානි. සාතා වෙදනා, න අසාතා; සුඛා වෙදනා, න දුක්ඛාති. අයමෙව පනෙත්ථ අත්ථො.

4. සඤ්ඤානිද්දෙසෙ තජ්ජාමනෝවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජාති
තස්සාකුසලසඤ්ඤාය අනුච්ඡවිකාය මනෝවිඤ්ඤාණධාතුයා සම්ඵස්සමිති ජාතා. සඤ්ඤානි සභාවනාමං. සඤ්ජානනාති සඤ්ජානනාකාරො. සඤ්ජානිතත්තන්ති සඤ්ජානිතභාවො.

5. වෙතනානිද්දෙසෙපි ඉමිනාව නයෙන වෙදිතබ්බො.

චිත්තනිද්දෙසෙ චිත්තවිචිත්තතාය චිත්තං. ආරම්මණං මිනමානං ජාතාතීති මනෝ. මානසන්ති මනෝ එව. “අන්තලික්ඛවරො පාසො ය්වායං වරති මානසො” ති (සං. නි. 1.151; මහාව. 33) හි එත්ථ පන සම්පයුත්තකධම්මො ‘මානසො’ ති චුත්තො.

“කථඤ්ඤි හගවා තුය්හං, සාවකො සාසනෙ රතො;
අප්පත්තමානසො සෙක්ඛො, කාලං කයිරා ජනෙ සුතා” ති. (සං. නි. 1.159);

එත්ථ අරහත්තං ‘මානස’න්ති චුත්තං. ඉධ පන ‘මනෝව’ මානසං. බ්‍යාඤ්ජනවසෙන හෙතං පදං වඩ්ඪිතං.

හදයන්ති චිත්තං. “චිත්තං වා තෙ බිපිස්සාමි, හදයං වා තෙ එාලෙස්සාමි” ති (සං. නි. 1.237; සු. නි. ආලවකසුත්ත) එත්ථ උරො හදයන්ති චුත්තං. “හදයා හදයං මඤ්ඤෙ අඤ්ඤාය තච්ඡතී” ති (ම. නි. 1.63) එත්ථ චිත්තං. “වක්කං හදය”න්ති (දී. නි. 2.377; ම. නි. 1.110) එත්ථ හදයවත්ථු. ඉධ පන චිත්තමෙව අබ්භන්තරට්ඨයෙන ‘හදය’න්ති චුත්තං. තමෙව පරිසුද්ධට්ඨයෙන පණ්ඩරං. හවඬගං සන්ධායෙනං චුත්තං. යථාහ – “පහස්සරමිදං, හික්ඛවෙ, චිත්තං, තඤ්ච බො ආගන්තුකෙහි උපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨ”න්ති (අ. නි. 1.49). තතො නික්ඛන්තන්තා පන අකුසලමිපි, ගඬගාය නික්ඛන්තා නදී ගඬගා විය, ගොඨාවරිතො නික්ඛන්තා ගොඨාවරි විය ව, පණ්ඩරන්ත්වෙව චුත්තං.

මනො මනායතනන්ති ඉධ පන මනොග්ගහණං මනස්සෙව
 ආයතනභාවදීපනත්ථං. තෙනෙනං දීපෙනි – ‘නයිදං දෙවායතනං විය මනස්ස
 ආයතනත්තා මනායතනං, අථ ඛො මනො එව ආයතනං මනායතන’න්ති. තත්ථ
 නිවාසයානට්ඨෙන ආකරට්ඨෙන සමොසරණයානට්ඨෙන සඤ්ජාතිදෙසට්ඨෙන
 කාරණට්ඨෙන ව ආයතනං වෙදිතබ්බං. තථා හි ලොකෙ ‘ඉස්සරායතනං
 වාසුදෙවායතන’න්තිආදීසු නිවාසට්ඨානං ආයතනන්ති වුවවති. ‘සුවණ්ණායතනං
 රජනායතන’න්තිආදීසු ආකරො. සාසනෙ පන ‘මනොරමෙ ආයතනෙ සෙවන්ති නං
 විහඬිගමා’තිආදීසු (අ. නි. 5.38) සමොසරණට්ඨානං. ‘දක්ඛිණාපථො ගුන්තං
 ආයතන’න්තිආදීසු සඤ්ජාතිදෙසො. ‘තත්‍ර තත්‍රෙව සක්ඛිහබ්බතං පාපුණාති සති
 සතිආයතනෙ’තිආදීසු (ම. නි. 3.158) කාරණං. ඉධ පන සඤ්ජාතිදෙසට්ඨෙන
 සමොසරණයානට්ඨෙන කාරණට්ඨෙනාති තිධාපි වට්ටති.

එස්සාදයො හි ධම්මා එත්ථ සඤ්ජායන්තිති සඤ්ජාතිදෙසට්ඨෙනපි එතං
 ආයතනං. ඛනිද්ධා රූපසද්දගන්ධරසථොට්ඨබ්බා ආරම්මණභාවෙනත්ථ
 ඔසරන්තිති සමොසරණයානට්ඨෙනපි ආයතනං. එස්සාදීනං පන
 සහජාතාදිපච්චයට්ඨෙන කාරණත්තා කාරණට්ඨෙනපි ආයතනන්ති වෙදිතබ්බං.
 මනින්ද්‍රියං වුත්තත්ථමෙව.

විජානාතීති විඤ්ඤාණං විඤ්ඤාණමෙව ඛන්ධො විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො. තස්ස
 රාසිආදිවසෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. මහාඋදකක්ඛන්ධොත්ථෙව සඬ්ඛං ගච්ඡතීති
 (අ. නි. 4.51). එත්ථ හි රාසට්ඨෙන ඛන්ධො වුත්තො. ‘සීලක්ඛන්ධො
 සමාධික්ඛන්ධො’තිආදීසු (දී. නි. 3.355) ගුණට්ඨෙන. ‘අද්දසා ඛො භගවා මහන්තං
 දාරුක්ඛන්ධ’න්ති (සං. නි. 4.241) එත්ථ පණ්ණත්තිමත්තට්ඨෙන. ඉධ පන
 රුළුහිතො ඛන්ධො වුත්තො. රාසට්ඨෙන හි විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස එකදෙසො එකං
 විඤ්ඤාණං. තස්මා යථා රුක්ඛස්ස එකදෙසං ඡින්දන්තො රුක්ඛං ඡින්දතීති වුවවති,
 එවමෙව විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස එකදෙසභූතං එකමිපි විඤ්ඤාණං රුළුහිතො
 විඤ්ඤාණක්ඛන්ධොති වුත්තං.

තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතුති තෙසං එස්සාදීනං ධම්මානං අනුවච්ඡිකා
 මනොවිඤ්ඤාණධාතු. ඉමස්මිඤ්ඤි පදෙ එකමෙව චිත්තං මිනනට්ඨෙන මනො,
 විජානනට්ඨෙන විඤ්ඤාණං, සභාවට්ඨෙන නිස්සත්තට්ඨෙන වා ධාතුති තීහි නාමෙහි
 වුත්තං. ඉති ඉමස්මිං එස්සපඤ්චමකෙ එස්සො තාව යස්මා එස්සො එව, න
 තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජො, චිත්තඤ්ච යස්මා
 තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතු එව, තස්මා ඉමස්මිං පද්ද්වයෙ
 ‘තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජා’ති පඤ්ඤත්ති න ආරොපිතා. විතක්කපදාදීසු
 පන ලබ්භමානාපි ඉධ පච්ඡින්නත්තා න උද්ධටා.

ඉමෙසඤ්ච පන එස්සපඤ්චමකානං ධම්මානං පාටියෙක්කං පාටියෙක්කං
 විනිබ්භොගං කත්වා පඤ්ඤත්තිං උද්ධරමානෙන භගවතා දුක්කරං කතං.
 නානාඋදකානඤ්ඤි නානාතෙලානං වා එකභාජනෙ පක්ඛිපිත්වා දිවසං නිම්මට්ඨිතානං.

විශේෂ ගන්ධරසානං නානාත්වය දිස්වා වා සායිත්වා වා සායිත්වා වා නානාකරණං සක්කා භවෙය්‍ය ඤාතුං. එවං සන්තෙපි තං දුක්කරන්ති චුත්තං. සම්මාසම්බුද්ධෙන පන ඉමෙසං අරුපීනං චිත්තවෙතසිකානං ධම්මානං එකාරම්මණෙ පවත්තමානානං පාටියෙක්කං පාටියෙක්කං විනිබ්භොගං කත්වා පඤ්ඤත්තිං උද්ධරමානෙන අතිදුක්කරං කතං. තෙනාහ ආයස්මා නාගසෙනත්ථෙරො –

“දුක්කරං, මහාරාජ, භගවතා කතන්ති. ‘කිං, හන්තෙ නාගසෙන, භගවතා දුක්කරං කත’න්ති. ‘දුක්කරං, මහාරාජ, භගවතා කතං, යං ඉමෙසං අරුපීනං චිත්තවෙතසිකානං ධම්මානං එකාරම්මණෙ පවත්තමානානං වචන්ථානං අක්ඛාතං – අයං එස්සො, අයං වෙදනා, අයං සඤ්ඤා, අයං වෙනනා, ඉදං චිත්ත’න්ති. ‘ඔපම්මං, හන්තෙ, කරොහී’ති. ‘යථා, මහාරාජ, කොච්ඡෙව පුරිසො නාවාය සමුද්දං අජ්ඣොගාහෙත්වා හත්ථපුටෙන උදකං ගහෙත්වා ජීවිහාය සායිත්වා ජානෙය්‍ය නු ඛො, මහාරාජ, සො පුරිසො – ඉදං ගඬිගාය උදකං, ඉදං යමුනාය උදකං, ඉදං අවිරව්ඨාය උදකං, ඉදං සරභුයා උදකං, ඉදං මහියා උදක’න්ති? ‘දුක්කරං, හන්තෙ, ජානිතු’න්ති. ‘තතො දුක්කරතරං ඛො, මහාරාජ, භගවතා කතං යං ඉමෙසං අරුපීනං චිත්තවෙතසිකානං ධම්මානං...පෙ.... ඉදං චිත්ත’”න්ති (මි. ප. 2.7.16).

7. විතක්කනිද්දෙසෙ තක්කනවසෙන තක්කො. තස්ස තිත්තකං තක්කෙසි කුම්භං තක්කෙසි සකටං තක්කෙසි යොජනං තක්කෙසි අද්ධයොජනං තක්කෙසිති එවං තක්කනවසෙන පවත්ති වෙදිතඛ්ඛා. ඉදං තක්කස්ස සභාවපදං. විතක්කනවසෙන විතක්කො. බලවතරතක්කස්සෙනං නාමං. සුට්ඨු කප්පනවසෙන සඬකප්පො. එකග්ගං චිත්තං ආරම්මණෙ අප්පෙතීති අප්පනා. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඬ්ඪිතං. බලවතරා වා අප්පනා බ්‍යප්පනා. ආරම්මණෙ චිත්තං අභිනිරොපෙති පතිට්ඨාපෙතීති වෙනසො අභිනිරොපනා. යාථාචතාය නිය්‍යානිකතාය ව කුසලභාවප්පත්තො පසත්ථො සඬකප්පොති සම්මාසඬකප්පො.

8. විචාරනිද්දෙසෙ ආරම්මණෙ චරණකවසෙන වාරො. ඉදමස්ස සභාවපදං. විචරණවසෙන විචාරො. අනුගන්ත්වා විචරණවසෙන අනුවිචාරො. උපගන්ත්වා විචරණවසෙන උපවිචාරොති. උපසග්ගවසෙන වා පදානි වඬ්ඪිතානි. ආරම්මණෙ චිත්තං, සරං විය ජියාය, අනුසන්දහිත්වා යපනතො චිත්තස්ස අනුසන්ධානතා. ආරම්මණං අනුපෙක්ඛමානො විය තිට්ඨතීති අනුපෙක්ඛනතා. විචරණවසෙන වා උපෙක්ඛනතා අනුපෙක්ඛනතා.

9. පිනිනිද්දෙසෙ පිනීති සභාවපදං. පමුදිතස්ස භාවො පාමොජ්ජං. ආමොදනාකාරො ආමොදනා. පමොදනාකාරො පමොදනා. යථා වා හෙසජ්ජානං වා තෙලානං වා උණ්හොදකසිතොදකානං වා එකතොකරණං මොදනාති චූච්චති, එවමයම්පි පිනි ධම්මානං එකතොකරණෙන මොදනා. උපසග්ගවසෙන පන මණ්ඩෙත්වා ආමොදනා පමොදනාති චුත්තා. භාසෙතීති භාසො. පභාසෙතීති පභාසො. හට්ඨපහට්ඨාකාරානමෙතං අධිවචනං. චිත්තීති චිත්තං; ධනස්සෙනං නාමං.

අයං පන සොමනස්සපච්චයත්තා චිත්තිසරික්ඛතාය චිත්ති. යථා හි ධනිතො ධනං පටිච්ච සොමනස්සං උප්පජ්ජති, එවං ජිතිමතොපි ජිතිං පටිච්ච සොමනස්සං උප්පජ්ජති, තස්මා චිත්තීති වුත්තා. තුට්ඨිසභාවසංශ්ඨිතාය ජිතියා එතං නාමං. ජිතිමා පන පුග්ගලො කායචිත්තානං උග්ගතත්තා අබ්භුග්ගතත්තා උදග්ගොති වුච්චති. උදග්ගස්ස භාවො ඔදග්ගං. අත්තනො මනතා අත්තමනතා. අනභිරද්ධස්ස හි මනො දුක්ඛපදට්ඨානත්තා අත්තනො මනො නාම න හොති, අභිරද්ධස්ස පන සුඛපදට්ඨානත්තා අත්තනො මනො නාම හොති. ඉති අත්තනො මනතා අත්තමනතා, සකමනතා. සකමනස්ස භාවොති අත්ථො. සා පන යස්මා න අඤ්ඤස්ස කස්සපි අත්තනො මනතා, චිත්තස්සෙව පනෙසො භාවො, චෙතසිකො ධම්මො, තස්මා අත්තමනතා චිත්තස්සාති වුත්තා.

11. එකග්ගතානිද්දෙසෙ අවලභාවෙන ආරම්මණෙ තිට්ඨතීති ධීති. පරතො පදද්වයං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. අපිච සම්පයුත්තධම්මෙ ආරම්මණමහි සම්පිණ්ඩෙත්වා තිට්ඨතීති සංශ්ඨිති. ආරම්මණං ඔගාහෙත්වා අනුපවිසිත්වා තිට්ඨතීති අවට්ඨිති. කුසලපක්ඛස්මිඤ්ඤි චත්තාරො ධම්මා ආරම්මණං ඔගාහන්ති – සද්ධා සති සමාධි පඤ්ඤාති. තෙනෙව සද්ධා ඔකප්පනාති වුත්තා, සති අපිලාපනතාති, සමාධි අවට්ඨිතීති, පඤ්ඤා පරියොගාහනාති. අකුසලපක්ඛෙ පන තයො ධම්මා ආරම්මණං ඔගාහන්ති – තණ්හා දිට්ඨි අවිජ්ජාති. තෙනෙව තෙ ඔසාති වුත්තා. චිත්තෙකග්ගතා පනෙත්ථ න බලවතී හොති. යථා හි රජුට්ඨානට්ඨානෙ උදකෙන සිඤ්චිත්වා සම්මට්ඨෙයෙ ථොකමෙව කාලං රජො සන්තිසීදති, සුක්ඛන්තෙ සුක්ඛන්තෙ පුන පකතිභාවෙන වුට්ඨාති, එවමෙව අකුසලපක්ඛෙ චිත්තෙකග්ගතා න බලවතී හොති. යථා පන තස්මිං යානෙ සට්ඨෙහි උදකං ආසිඤ්චිත්වා කුදාලෙන බනිත්වා ආකොටනමද්දනසට්ටනාති කත්වා උපලිත්තෙ ආදාසෙ විය ඡායා පඤ්ඤායති, වස්සසතාතික්කමෙපි තංමුහුත්තකතං විය හොති, එවමෙව කුසලපක්ඛෙ චිත්තෙකග්ගතා බලවතී හොති.

උද්ධච්චවිචිකිච්ඡාවසෙන පචත්තස්ස විසාහාරස්ස පටිපක්ඛතො අවිසාහාරො. උද්ධච්චවිචිකිච්ඡාවසෙනෙව ගච්ජන්තං චිත්තං චික්ඛිපති නාම. අයං පන තථාවිධො චික්ඛෙපො න හොතීති අචික්ඛෙපො. උද්ධච්චවිචිකිච්ඡාවසෙනෙව ච චිත්තං විසාහටං නාම හොති, ඉතො චිතො ච හරීයති. අයං පන එවං අවිසාහටස්ස මානසස්ස භාවොති අවිසාහටමානසතා.

සමථොති තිවිධො සමථො – චිත්තසමථො, අධිකරණසමථො, සබ්බසඬ්ඛාරසමථොති. තත්ථ අට්ඨසු සමාපත්තීසු චිත්තෙකග්ගතා චිත්තසමථො නාම. තඤ්ඤි ආගම්ම චිත්තවලනං චිත්තවිජ්ජන්දිතං සම්මති වූපසම්මති, තස්මා සො චිත්තසමථොති වුච්චති. සම්මුඛාවිනයාදිසත්තවිධො සමථො අධිකරණසමථො නාම. තඤ්ඤි ආගම්ම තාති තාති අධිකරණාති සම්මන්ති වූපසම්මන්ති, තස්මා සො අධිකරණසමථොති වුච්චති. යස්මා පන සබ්බෙ සඬ්ඛාරා නිබ්බානං ආගම්ම සම්මන්ති වූපසම්මන්ති, තස්මා තං සබ්බසඬ්ඛාරසමථොති වුච්චති. ඉමස්මිං අත්ථෙ චිත්තසමථො අධිජ්ජෙතො. සමාධිලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති සමාධිත්ථියං.

උද්ධව්වෙ න කම්පනීති සමාධිබලං. සම්මාසමාධීති යාථාවසමාධි නියානිකසමාධි කුසලසමාධි.

12. සද්ධිත්ත්වයනිද්දෙසෙ බුද්ධාදිගුණානං සද්දහනවසෙන සද්ධා. බුද්ධාදීනි වා රතනානි සද්දහති පත්තියායතීති සද්ධා. සද්දහනාති සද්දහනාකාරො. බුද්ධාදීනං ගුණෙ ඔගාහති, භිත්තිත්වා විය අනුපවිසතීති ඔකප්පනා. බුද්ධාදීනං ගුණෙසු ඵතාය සත්තා අතිවිය පසිදන්ති, සයං වා අභිප්පසිදන්ති අභිප්පසාදො. ඉදානි යස්මා සද්ධිත්ත්වයාදීනං සමාසපදානං වසෙන අඤ්ඤස්මිං පරියායෙ ආරද්ධෙ ආදිපදං ගහෙන්වාච පදභාජනං කරියති – අයං අභිධම්මෙ ධම්මතා – තස්මා පුන සද්ධාති චුත්තං. යථා වා ඉත්ථියා ඉත්ත්වයං ඉත්ථිත්ත්වයං, න තථා ඉදං. ඉදං පන සද්ධාව ඉත්ත්වයං සද්ධිත්ත්වයන්ති. එවං සමානාධිකරණභාවඤාපනත්ථම්පි පුන සද්ධාති චුත්තං. එවං සබ්බපදනිද්දෙසෙසු ආදිපදස්ස පුන වචනෙ පයොජනං වෙදිතබ්බං. අධිමොක්ඛලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති සද්ධිත්ත්වයං. අසද්ධියෙ න කම්පනීති සද්ධාබලං.

13. විරියත්ත්වයනිද්දෙසෙ චෙතසිකොති ඉදං විරියස්ස නියමතො චෙතසිකභාවදීපනත්ථං චුත්තං. ඉදංඤ්ඤි විරියං ‘‘යදපි, භික්ඛවෙ, කායිකං විරියං තදපි විරියසම්බොජ්ඣකං භවිතො, යදපි චෙතසිකං විරියං තදපි විරියසම්බොජ්ඣකං භවිතො. ඉතිහිදං උද්දෙසං ගච්ඡති’’ති (සං. නි. 5.233) එවමාදීසු සුත්තෙසු වඩිකමාදීනි කරොන්තස්ස උප්පන්නත්තා ‘කායික’න්ති චුච්චමානම්පි කායවිඤ්ඤාණං විය කායිකං නාම නත්ථි, චෙතසිකමෙව පනෙන්නති දස්සෙතුං ‘චෙතසිකො’ති චුත්තං. විරියාරම්භොති විරියසඬ්ඛාතො ආරම්භො. ඉමිනා සෙසාරම්භෙ පටික්ඛිපති. අයඤ්ඤි ‘ආරම්භ’-සද්දො කම්මෙ ආපත්තියං කිරියායං විරියෙ හිංසාය විකොපනෙති අනෙකෙසු අත්ථෙසු ආගතො.

‘‘යංකිඤ්චි දුක්ඛං සම්භොති, සබ්බං ආරම්භපච්චයා;
ආරම්භානං නිරොධෙන, නත්ථි දුක්ඛස්ස සම්භවො’’ති. (සු. නි. 749);

එත්ථ හි කම්මං ‘ආරම්භො’ති ආගතං. ‘‘ආරම්භති ව විප්පට්ඨාරී ව භොති’’ති (අ. නි. 5.142; පු. ප. 191) එත්ථ ආපත්ති. ‘‘මහායඤ්ඤා මහාරම්භා න තෙ භොන්ති මහජ්ඣලා’’ති (අ. නි. 4.39; සං. නි. 1.120) එත්ථ යුජ්ජසාපනාදිකිරියා. ‘‘ආරම්භට්ඨ නික්කමට්ඨ යුඤ්ජට්ඨ බුද්ධසාසනෙ’’ති (සං. නි. 1.185) එත්ථ විරියං. ‘‘සමණං ගොතමං උද්දිස්ස පාණං ආරහන්ති’’ති (ම. නි. 2.51-52) එත්ථ හිංසා. ‘‘බ්බිහමභුතගාමසමාරම්භා පටිවිරතො භොති’’ති (දී. නි. 1.10; ම. නි. 1.293) එත්ථ ඡෙදනභඤ්ජනාදිකං විකොපනං. ඉධ පන විරියමෙව අධිජ්ජෙතං. තෙනාහ – ‘විරියාරම්භොති විරියසඬ්ඛාතො ආරම්භො’ති. විරියඤ්ඤි ආරම්භනකවසෙන ආරම්භොති චුච්චති. ඉදමස්ස සභාවපදං. කොසජ්ජතො නික්ඛමනවසෙන නික්කමො. පරං පරං යානං අක්කමනවසෙන පරක්කමො. උග්ගන්ත්වා යමනවසෙන උය්‍යාමො. ඛ්‍යායමනවසෙන වායාමො. උස්සාහනවසෙන උස්සාමො.

අධිමත්තුස්සාහනවසෙන උස්සොළ්භී. ථීරභාවටියෙන ථාමො. චිත්තවෙනසිකානං
ධාරණවසෙන අවිච්ඡේදතො වා පවත්තනවසෙන කුසලසන්නානං ධාරෙතීති ධිති.

අපරො නයො – නික්කමො වෙසො කාමානං පනුදනාය, පරක්කමො වෙසො
බන්ධනච්ඡේදාය, උය්‍යාමො වෙසො ඔසනිත්ථරණාය, වායාමො වෙසො
පාරඬගමනටියෙන, උස්සාහො වෙසො පුබ්බඬගමටියෙන, උස්සොළ්භී වෙසො
අධිමත්තටියෙන, ථාමො වෙසො පලිසුග්ගාටනාය, ධිති වෙසො
අවට්ඨිතිකාරිතායාති.

“කාමං තවො ච න්භාරු ච අට්ඨි ච අවසිස්සතු” ති (ම. නි. 2.184; සං. නි. 2.22,
237; අ. නි. 2.5; මහානි. 196; චූළනි. බග්ගවිසාණසුත්තනිද්දෙස 154) එවං
පවත්තිකාලෙ අසිථිලපරක්කමවසෙන අසිථිලපරක්කමතා; ථීරපරක්කමො,
දළ්භපරක්කමොති අත්ථො. යස්මා පනෙතං චීරියං කුසලකම්මකරණට්ඨානෙ ඡන්දං
න නික්ඛිපති, ධුරං න නික්ඛිපති, න ඔතාරෙති, න විස්සජ්ජෙති,
අනොසක්කිතමානසතං ආවහති, තස්මා අනික්ඛිත්තඡන්දතා අනික්ඛිත්තධුරතාති
චුත්තං. යථා පන තජ්ජාතිකෙ උදකසම්භින්නට්ඨානෙ ධුරවාහගොණං ගණ්හථාති
චදන්ති, සො ජණ්ණුනා භූමිං උජ්ජිලෙත්වාපි ධුරං වහති, භූමියං පතිතුං න දෙති,
එවමෙව චීරියං කුසලකම්මකරණට්ඨානෙ ධුරං උක්ඛිපති පග්ගණ්හාති, තස්මා
ධුරසම්පග්ගාහොති චුත්තං. පග්ගහලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති චීරිසින්නිදියං.
කොසජ්ජෙ න කම්පතීති චීරියබලං. යාථාවනියානිකකුසලවායාමතාය
සම්මාවායාමො.

14. සතින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ සරණකවසෙන සති. ඉදං සතියා සභාවපදං. පුනප්පුනං
සරණතො අනුස්සරණවසෙන අනුස්සති. අභිමුඛං ගන්ත්වා විය සරණතො
පටිසරණවසෙන පටිස්සති. උපසග්ගවසෙන වා වඩ්ඪිතමත්තමෙතං. සරණාකාරො
සරණතා. යස්මා පන සරණතාති තිණ්ණං සරණානම්පි නාමං, තස්මා තං
පටිසෙධෙතුං පුන සතිග්ගහණං කතං. සතිසඬ්ඛාතා සරණතාති අයඤ්ඤෙත්ථ
අත්ථො. සුතපරියත්තස්ස ධාරණභාවතො ධාරණතා. අනුපවිසනසඬ්ඛාතෙන
ඔගාහනටියෙන අපිලාපනභාවො අපිලාපනතා. යථා හි ලාබුකථාභාදීනි උදකෙ
ජ්ලවන්ති, න අනුපවිසන්ති, න තථා ආරම්මණෙ සති. ආරම්මණඤ්ඤෙසා
අනුපවිසති, තස්මා අපිලාපනතාති චුත්තා. චිරකතචිරභාසිතානං
අසම්මුස්සනභාවතො අසම්මුස්සනතා. උපට්ඨානලක්ඛණෙ ජාතනලක්ඛණෙ ච
ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සතිසඬ්ඛාතං ඉන්ද්‍රියං සතින්ද්‍රියං. පමාදෙ න කම්පතීති
සතිබලං. යාථාවසති නියානිකසති කුසලසතීති සම්මාසති.

16. පඤ්ඤින්නිද්දෙසෙ තස්ස තස්ස අත්ථස්ස පාකටකරණසඬ්ඛාතෙන
පඤ්ඤාපනටියෙන පඤ්ඤා. තෙන තෙන වා අනිච්චාදීනා පකාරෙන ධම්මෙ
ජානාතීතිපි පඤ්ඤා. ඉදමස්සා සභාවපදං. පජානනාකාරො පජානනා. අනිච්චාදීනි
විචිනාතීති විවයො. පවිවයොති උපසග්ගෙන පදං වඩ්ඪිතං. චතුසවිචධම්මෙ
විචිනාතීති ධම්මවිවයො. අනිච්චාදීනං සල්ලක්ඛණවසෙන සල්ලක්ඛණා. සායෙව

පුත උපසග්ගනානත්තෙන උපලක්ඛණා පච්චුපලක්ඛණාති චුත්තා. පණ්ඩිතස්ස භාවො පණ්ඩිතචං. කුසලස්ස භාවො කොසල්ලං. නිපුණස්ස භාවො නෙපුඤ්ඤං. අනිච්චාදීනං විභාවනවසෙන වෙහඛ්‍යා. අනිච්චාදීනං චිත්තනකවසෙන චිත්තා. යස්ස වා උප්පජ්ජති තං අනිච්චාදීනි චිත්තාපෙතීතිපි චිත්තා. අනිච්චාදීනි උපපරික්ඛතීති උපපරික්ඛා. භූරිති පථවියා නාමං. අයම්පි සණ්භට්ඨොන චිත්ථට්ඨොන ච භූරි වියාති භූරි. තෙන චුත්තං - “භූරි චුච්චති පථවී. තාය පථවීසමාය චිත්ථට්ඨාය විපුලාය පඤ්ඤාය සමන්තාගතොති භූරිපඤ්ඤොති (මහානි. 27). අපිච පඤ්ඤාය එතං අධිවචනං භූරි” ති. භූතෙ අත්ථෙ රමතීතිපි භූරි. අසනි විය සිලුච්චයෙ කිලෙසෙ මෙධති හිංසතීති මෙධා. බිජ්ජං ගහණධාරණට්ඨොන වා මෙධා. යස්ස උප්පජ්ජති තං අත්තහිතපටිපත්තියං සම්පයුත්තධම්මෙ ච යාථාචලක්ඛණපටිච්චෙධෙ පරිනෙතීති පරිණායිකා. අනිච්චාදිවසෙන ධම්මෙ විපස්සතීති විපස්සනා. සම්මා පකාරෙහි අනිච්චාදීනි ජානාතීති සම්පජ්ඤ්ඤං. උප්පථපටිපන්නෙ සිත්ඨවෙ විථිආරොපනත්ථං පතොදො විය උප්පථෙ ධාවනකං කුට්චිත්තං විථිආරොපනත්ථං විජ්ඣතීති පතොදො විය පතොදො. දස්සනලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. පඤ්ඤාසඬ්ඛාතං ඉන්ද්‍රියං පඤ්ඤන්ද්‍රියං. අවිජ්ජාය න කම්පතීති පඤ්ඤාබලං. කිලෙසවිෂේදනට්ඨොන පඤ්ඤාව සත්ථං පඤ්ඤාසත්ථං. අච්චුග්ගතට්ඨොන පඤ්ඤාව පාසාදො පඤ්ඤාපාසාදො.

ආලොකනට්ඨොන පඤ්ඤාව ආලොකො පඤ්ඤාආලොකො. ඔභාසනට්ඨොන පඤ්ඤාව ඔභාසො පඤ්ඤාඔභාසො. පජ්ජොතනට්ඨොන පඤ්ඤාව පජ්ජොතො පඤ්ඤාපජ්ජොතො. පඤ්ඤවතො හි එකපල්ලඬ්ඛකෙන නිසින්නස්ස දසසහස්සිලොකධාතු එකාලොකා එකොභාසා එකපජ්ජොතා හොති, තෙනෙනං චුත්තං. ඉමෙසු පන තිසු පදෙසු එකපදෙනපි එතස්මිං අත්ථෙ සිද්ධෙ, යානි පනෙතානි “චත්තාරොමෙ, හික්ඛවෙ, ආලොකා. කතමෙ චත්තාරො? චන්දාලොකො සූරියාලොකො අග්‍රාලොකො පඤ්ඤාලොකො. ඉමෙ ඛො, හික්ඛවෙ, චත්තාරො ආලොකා. එතදග්ගං, හික්ඛවෙ, ඉමෙසං චතුත්තං ආලොකානං යදිදං පඤ්ඤාලොකො”. තථා “චත්තාරොමෙ, හික්ඛවෙ, ඔභාසා...පෙ.... චත්තාරොමෙ, හික්ඛවෙ, පජ්ජොතා” ති (අ. නි. 4.144) සත්තානං අජ්ඣාසයවසෙන සුත්තානි දෙසිතානි, තදනුරූපෙනෙව ඉධාපි දෙසනා කතා. අත්ථො හි අනෙකෙහි ආකාරෙහි විභජ්ජමානො සුවිභත්තො හොති. අඤ්ඤථා ච අඤ්ඤො බුජ්ඣති, අඤ්ඤථා ච අඤ්ඤොති.

රතිකරණට්ඨොන පන රතිදායකට්ඨොන රතිජනකට්ඨොන චිත්තිකතට්ඨොන දුල්ලභපාතුභාවට්ඨොන අතුලට්ඨොන අනොමසත්තපරිභොගට්ඨොන ච පඤ්ඤාව රතනං පඤ්ඤාරතනං. න තෙන සත්තා මුය්හන්ති, සයං වා ආරම්මණෙ න මුය්හන්ති අමොහො. ධම්මවිචයපදං චුත්තත්ථමෙව. කස්මා පනෙනං පුත චුත්තන්ති? අමොහස්ස මොහපටිපක්ඛවාදිපනත්ථං. තෙනෙනං දීපෙති - ය්වායං අමොහො සො න කෙවලං මොහතො අඤ්ඤො ධම්මො, මොහස්ස පන පටිපක්ඛො, ධම්මවිචයසඬ්ඛාතො අමොහො නාම ඉධ අධිජ්ජෙතොති. සම්මාදිට්ඨිති යාථාචනියානිකකුසලදිට්ඨි.

19. ජීවිතීන්ද්‍රියනිද්දෙසෙ යො තෙසං අරුචීනං ධම්මානං ආයුති තෙසං සම්පයුත්තකානං අරුපධම්මානං යො ආයාපනට්ඨෙන ආයු, තස්මිඤ්භි සති අරුපධම්මා අයන්ති ගච්ඡන්ති පවත්තන්ති, තස්මා ආයුති වුව්චති. ඉදමස්ස සභාවපදං. යස්මා පනෙනෙ ධම්මා ආයුස්මිංයෙව සති තිට්ඨන්ති යපෙන්නි යාපෙන්නි ඉරියන්ති වත්තන්ති පාලයන්ති, තස්මා ඩීතීතිආදීති වුත්තානි. වචනත්ථො පනෙත්ථ – එතාය තිට්ඨන්තීති ඩීති. යපෙන්නීති යපනා. තථා යාපනා. එවං බුජ්ඣන්තානං පන වසෙන පුරිමපදෙ රස්සත්තං කතං. එතාය ඉරියන්තීති ඉරියනා. වත්තන්තීති වත්තනා. පාලයන්තීති පාලනා. ජීවන්ති එතෙනාති ජීවිතං. අනුපාලනලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ජීවිතීන්ද්‍රියං.

30. හිරිබලනිද්දෙසෙ යං තස්මිං සමයෙනි යෙන ධම්මෙන තස්මිං සමයෙ. ලිඬගච්ඡල්ලාසං වා කත්වා යො ධම්මො තස්මිං සමයෙනිපි අත්ථො වෙදිතබ්බො. හිරිසිතබ්බෙනාති උපයොගත්ථෙ කරණුවචනං. හිරිසිතබ්බයුත්තකං කායදුච්චරිතාදිධම්මං හිරියති ජිගුච්ඡතීති අත්ථො. පාපකානන්ති ලාමකානං. අකුසලානං ධම්මානන්ති අකොසල්ලසම්භූතානං ධම්මානං. සමාපත්තියාති ඉදමපි උපයොගත්ථෙ කරණුවචනං. තෙසං ධම්මානං සමාපත්තිං පටිලාභං සමඬගීභාවං හිරියති ජිගුච්ඡතීති අත්ථො.

31. ඔත්තප්පබලනිද්දෙසෙ ඔත්තප්පිතබ්බෙනාති හෙත්ථත්ථෙ කරණුවචනං. ඔත්තප්පිතබ්බයුත්තකෙන ඔත්තප්පස්ස හෙතුභූතෙන කායදුච්චරිතාදීනා වුත්තප්පකාරාය ව සමාපත්තියා ඔත්තප්පස්ස හෙතුභූතාය ඔත්තප්පති, භායතීති අත්ථො.

32. අලොභනිද්දෙසෙ අලුබ්භනකවසෙන අලොභො. න ලුබ්භතීතිපි අලොභො. ඉදමස්ස සභාවපදං. අලුබ්භනාති අලුබ්භනාකාරො. ලොභසමඬගී පුග්ගලො ලුබ්භිතො නාම. න ලුබ්භිතො අලුබ්භිතො. අලුබ්භිතස්ස භාවො අලුබ්භිතත්තං. සාරාගපට්ඨකත්තො න සාරාගොති අසාරාගො. අසාරජ්ජනාති අසාරජ්ජනාකාරො. අසාරජ්ජිතස්ස භාවො අසාරජ්ජිතත්තං. න අභිජ්ඣායතීති අනභිජ්ඣා. අලොභො කුසලමූලන්ති අලොභසඬබ්බාතං කුසලමූලං. අලොභො හි කුසලානං ධම්මානං මූලං පච්චයට්ඨෙනාති කුසලමූලං. කුසලඤ්ච තං පච්චයට්ඨෙන මූලඤ්චාතිපි කුසලමූලං.

33. අදොසනිද්දෙසෙ අදුස්සනකවසෙන අදොසො. න දුස්සතීතිපි අදොසො. ඉදමස්ස සභාවපදං. අදුස්සනාති අදුස්සනාකාරො. අදුස්සිතස්ස භාවො අදුස්සිතත්තං. බ්‍යාපාදපට්ඨකත්තො න බ්‍යාපාදොති අබ්‍යාපාදො. කොධදුක්ඛපට්ඨකත්තො න බ්‍යාපජ්ජොති අබ්‍යාපජ්ජො. අදොසසඬබ්බාතං කුසලමූලං අදොසො කුසලමූලං. තං වුත්තත්ථමෙව.

40-41. කායපස්සද්ධිනිද්දෙසාදීසු යස්මා කායොති තයො බන්ධා අධිජ්ජෙනා, තස්මා වෙදනාක්ඛන්ධස්සාතිආදි වුත්තං. පස්සම්භන්ති එතාය තෙ ධම්මා, විගතදරථා භවන්ති, සමස්සාසප්පත්තාති පස්සද්ධි. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං.

පස්සම්භනාති පස්සම්භනාකාරො. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං.
 පස්සද්ධිසම්භිතාය පටිප්පස්සම්භිතස්ස ඛන්ධත්තයස්ස භාවො
 පටිප්පස්සම්භිතත්තං. සබ්බපදෙහිපි තිණ්ණං ඛන්ධානං කිලෙසදරුපටිප්පස්සද්ධි
 එව කථිතා. දුතියනායෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස දරුපටිප්පස්සද්ධි කථිතා.

42-43. ලහුතාති ලහුතාකාරො. ලහුපරිණාමතාති ලහුපරිණාමො එතෙසං
 ධම්මානන්ති ලහුපරිණාමා; තෙසං භාවො ලහුපරිණාමතා; සීසං සීසං
 පරිවත්තනසමත්ථතාති වුත්තං හොති. අදන්ධනතාති ගරුභාවපටික්ඛෙපවචනාමෙතං;
 අභාරියතාති අත්ථො. අවිත්ථනතාති මානාදිකිලෙසභාරස්ස අභාවෙන අපද්ධතා.
 එවං පඨමෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං ලහුතාකාරො කථිතො. දුතියෙන
 විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස ලහුතාකාරො කථිතො.

44-45. මුදුතාති මුදුභාවො. මද්දවතාති මද්දවං වුවචති සිනිද්ධං, මට්ඨං;
 මද්දවස්ස භාවො මද්දවතා. අකක්ඛලතාති අකක්ඛලභාවො. අකථිනතාති
 අකථිනභාවො. ඉධාපි පුරිමනායෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං, පච්ඡිමනායෙන
 විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස මුදුතාකාරොව කථිතො.

46-47. කම්මඤ්ඤතාති කම්මනි සාධුතා; කුසලකිරියාය විනියොගක්ඛමතාති
 අත්ථො. සෙසපද්දවයං ඛාඤ්ජනවසෙන වඩ්ඪිතං. පද්දවයෙනාපි හි පුරිමනායෙන
 තිණ්ණං ඛන්ධානං, පච්ඡිමනායෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස කම්මනියාකාරොව
 කථිතො.

48-49. පගුණතාති පගුණභාවො, අනාතුරතා නිග්ගිලානතාති අත්ථො.
 සෙසපද්දවයං ඛාඤ්ජනවසෙන වඩ්ඪිතං. ඉධාපි පුරිමනායෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං,
 පච්ඡිමනායෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස නිග්ගිලානාකාරොව කථිතො.

50-51. උජුකතාති උජුකභාවො, උජුකෙනාකාරෙන පවත්තනතාති අත්ථො.
 උජුකස්ස ඛන්ධත්තයස්ස විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස ව භාවො උජුකතා. අජම්භතාති
 ගොමුත්තවඩ්ඪකභාවපටික්ඛෙපො. අවඩ්ඪකතාති වන්දලොඛවඩ්ඪකභාවපටික්ඛෙපො.
 අකුට්ඨතාති නඩගලකොට්ඨකභාවපටික්ඛෙපො.

යො හි පාපං කත්ථාව ‘න කරොමි’ති භාසති, සො ගන්ත්ථා පච්චොසක්කනතාය
 ‘ගොමුත්තවඩ්ඪකො’ නාම හොති. යො පාපං කරොන්තොව ‘භායාමහං පාපස්සා’ති
 භාසති, සො යෙහුයොන කුට්ඨතාය ‘වන්දලොඛවඩ්ඪකො’ නාම හොති. යො පාපං
 කරොන්තොව ‘කො පාපස්ස න භායෙය්‍යා’ති භාසති, සො නාතිකුට්ඨතාය
 ‘නඩගලකොට්ඨකො’ නාම හොති. යස්ස වා තිණ්ණි කම්මද්දවාරාති අසුද්ධාති, සො
 ‘ගොමුත්තවඩ්ඪකො’ නාම හොති. යස්ස යාති කානිවි ද්වෙ, සො
 ‘වන්දලොඛවඩ්ඪකො’ නාම. යස්ස යංකිඤ්චි එකං, සො ‘නඩගලකොට්ඨකො නාම.

දීඝභාණකා පනාහු – එකච්චො හික්ඛු සබ්බවයෙ එකච්චිසතියා අනෙසනාසු, ඡසු
 ව අගොවරෙසු වරති, අයං ‘ගොමුත්තවඩ්ඪකො’ නාම. එකො පඨමවයෙ

චතුපාරිසුද්ධිසීලං පරිපුරෙති, ලජ්ජී කුක්කුච්චකො සික්ඛාකාමො හොති,
මජ්ඣිමවයපච්ඡිමවයෙසු පුරිමසදිසො, අයං ‘චන්දලොඛවඩ්ඪකො’ නාම. එකො
පයමවයෙ මජ්ඣිමවයෙපි චතුපාරිසුද්ධිසීලං පුරෙති, ලජ්ජී කුක්කුච්චකො
සික්ඛාකාමො හොති, පච්ඡිමවයෙ පුරිමසදිසො. අයං ‘නඩ්ගලකොට්ඨවඩ්ඪකො’ නාම.

තස්ස කිලෙසවසෙන එවං වඩ්ඪකස්ස පුග්ගලස්ස භාවො ජිම්හතා වඩ්ඪතා
කුට්ඨතාති වුව්චති. තාසං පටික්ඛෙපවසෙන අජිම්හතාදිකා වුත්තා. ඛන්ධාධිට්ඨානාව
දෙසනා කතා. ඛන්ධානඤ්ඤි එතා අජිම්හතාදිකා, නො පුග්ගලස්සාති. එවං සබ්බෙහිපි
ඉමෙහි පදෙහි පුරිමනයෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං, පච්ඡිමනයෙන
විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්සාති අරුපිනං ධම්මානං නික්කිලෙසතාය උජුතාකාරොව
කට්ඨොති වෙදිතබ්බො.

ඉදානි ය්වායං යෙවාපනාති අප්පනාවාරො වුත්තො, තෙන ධම්මුද්දෙසවාරෙ
දස්සිතානං ‘යෙවාපනාකානං’ යෙව සඨබ්බෙපතො නිද්දෙසො කට්ඨො හොතීති.

නිද්දෙසවාරකථා නිට්ඨිතා.

එත්තාවතා පුච්ඡා සමයනිද්දෙසො ධම්මුද්දෙසො අප්පනාති උද්දෙසවාරෙ චතුහි
පරිච්ඡෙදෙහි, පුච්ඡා සමයනිද්දෙසො ධම්මුද්දෙසො අප්පනාති නිද්දෙසවාරෙ චතුහි
පරිච්ඡෙදෙහිති අට්ඨපරිච්ඡෙදපටිමණ්ඩිතො ධම්මවචන්ථානවාරො නිට්ඨිතොව
හොති.

කොට්ඨාසවාරො

58-120. ඉදානි තස්මිං බො පන සමයෙ චත්තාරො ඛන්ධා හොන්තීති
සඨග්ගවාරො ආරද්ධො. සො උද්දෙසනිද්දෙසපටිනිද්දෙසානං වසෙන තිව්ධො
හොති. තත්ථ ‘තස්මිං බො පන සමයෙ චත්තාරො ඛන්ධා’ති එවමාදිකො උද්දෙසො.
කතමෙ තස්මිං සමයෙ චත්තාරො ඛන්ධා’තිආදිකො නිද්දෙසො. කතමො තස්මිං
සමයෙ වෙදනාක්ඛන්ධොතිආදිකො පටිනිද්දෙසොති වෙදිතබ්බො.

තත්ථ උද්දෙසවාරෙ චත්තාරො ඛන්ධාතිආදයො තෙව්සති කොට්ඨාසා හොන්ති.
තෙසං එවමත්ථො වෙදිතබ්බො – යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං පයමං
මහාකුසලවිත්තං උප්පජ්ජති, යෙ තස්මිං සමයෙ විත්තඩ්ගවසෙන උප්පන්නා,
යපෙත්වා යෙවාපනකෙ, පාළිආරුළ්භා අතිරෙකපණ්ණාසධම්මා, තෙ සබ්බෙපි
සඨග්ගමානා රාසට්ඨෙත චත්තාරොව ඛන්ධා හොන්ති. හෙට්ඨා වුත්තෙන
ආයතනට්ඨෙත ද්වෙ ආයතනාති හොන්ති. සභාවට්ඨෙත සුඤ්ඤතට්ඨෙත
නිස්සත්තට්ඨෙත ද්වෙව ධාතුයො හොන්ති. පච්චයසඨ්ඛාතෙන ආභාරට්ඨෙත
තයොවෙත්ථ ධම්මා ආභාරා හොන්ති. අවසෙසා නො ආභාරා.

‘කිං පනෙන අඤ්ඤමඤ්ඤං වා තංසමුට්ඨානරූපස්ස වා පච්චයා න
හොන්තී’ති? ‘නො න හොන්ති. ඉමෙ පන තථා ව හොන්ති, අඤ්ඤථා වාති

සමානෙපි පච්චයත්තෙ අතිරෙකපච්චයා භොන්ති, තස්මා ආභාරාති චුත්තා. කථං? එතෙසු හි එස්සාහාරො, යෙසං ධම්මානං අවසෙසා චිත්තචෙතසිකා පච්චයා භොන්ති, තෙසඤ්ච පච්චයො භොති, තිස්සො ච වෙදනා ආහරති. මනොසඤ්චෙතනාහාරො තෙසඤ්ච පච්චයො භොති තයො ච භවෙ ආහරති. විඤ්ඤාණාහාරො තෙසඤ්ච පච්චයො භොති පටිසන්ධිනාමරූපඤ්ච ආහරති'ති. 'නනු ච සො විපාකොච ඉදං පන කුසලවිඤ්ඤාණ'න්ති? 'කිඤ්චාපි කුසලවිඤ්ඤාණං, තංසරික්ඛතාය පන විඤ්ඤාණාහාරො'ත්වෙච චුත්තං. උපත්ථම්හකට්ඨෙත චා ඉමෙ තයො ආභාරාති චුත්තා. ඉමෙ හි සම්පයුත්තධම්මානං, කබලිකාරාහාරො විය රූපකායස්ස, උපත්ථම්හකපච්චයා භොන්ති. තෙනෙච චුත්තං – “අරුපිනො ආභාරා සම්පයුත්තකානං ධම්මානං තංසමුට්ඨානානඤ්ච රූපානං ආහාරපච්චයෙන පච්චයො”ති (පට්ඨා. 1.1.15).

අපරො තයො – අජ්ඣන්තිකසන්තතියා විසෙසපච්චයත්තා කබලිකාරාහාරො ච ඉමෙ ච තයො ධම්මා ආභාරාති චුත්තා. විසෙසපච්චයො හි කබලිකාරාහාරහක්ඛානං සත්තානං රූපකායස්ස කබලිකාරො ආහාරො; නාමකායෙ වෙදනාය එස්සො, විඤ්ඤාණස්ස මනොසඤ්චෙතනා, නාමරූපස්ස විඤ්ඤාණං. යථාහ –

“සෙය්‍යථාපි, හික්ඛවෙ, අයං කායො ආහාරට්ඨිතිකො, ආහාරං පටිච්ච තිට්ඨති, අනාහාරො නො තිට්ඨති” (සං. නි. 5.183). තථා එස්සපච්චයා වෙදනා, සඬ්ඛාරපච්චයා විඤ්ඤාණං, විඤ්ඤාණපච්චයා නාමරූපන්ති (සං. නි. 2.1).

අධිපතියට්ඨෙත පන අට්ඨෙච ධම්මා ඉන්ද්‍රියානි භොන්ති, න අවසෙසා. තෙන චුත්තං – අට්ඨන්ද්‍රියානි භොන්තීති. උපනිජ්ඣායනට්ඨෙත පඤ්චෙච ධම්මා ඤානඬ්ඛානි භොන්ති. තෙන චුත්තං – පඤ්චඬ්ඛිකං ඤානං භොතීති.

නිය්‍යානට්ඨෙත ච හෙත්ථට්ඨෙත ච පඤ්චෙච ධම්මා මග්ගඬ්ඛානි භොන්ති. තෙන චුත්තං – පඤ්චඬ්ඛිකො මග්ගො භොතීති. කිඤ්චාපි හි අට්ඨඬ්ඛිකො අරියමග්ගො, ලොකියචිත්තෙ පන එකක්ඛණෙ තිස්සො විරතියො න ලබ්භන්ති, තස්මා පඤ්චඬ්ඛිකොති චුත්තො. 'නනු ච “යථාගතමග්ගොති ඛො, හික්ඛු, අරියස්සෙතං අට්ඨඬ්ඛිකස්ස මග්ගස්ස අධිවචන”න්ති (සං. නි. 4.245) ඉමස්මිං සුත්තෙ ‘යථෙච ලොකුත්තරමග්ගො අට්ඨඬ්ඛිකො, පුබ්බභාගවිපස්සනාමග්ගොපි තථෙච අට්ඨඬ්ඛිකො’ති යථාගතචචනෙන ඉමස්සත්ථස්ස දීපිතත්තා, ලොකියමග්ගෙනාපි අට්ඨඬ්ඛිකෙන භවිතබ්බන්ති? න භවිතබ්බං. අයඤ්චි සුත්තන්තිකදෙසනා නාම පරියායදෙසනා. තෙනාහ – “පුබ්බෙච ඛො පනස්ස කායකම්මං චචිකම්මං ආජීවො සුපරිසුද්ධො භොති”ති (ම. නි. 3.431). අයං පන නිජ්ජරියායදෙසනා. ලොකියචිත්තස්මිඤ්චි තිස්සො විරතියො එකක්ඛණෙ න ලබ්භන්ති, තස්මා ‘පඤ්චඬ්ඛිකො’ච චුත්තොති.

අකම්පිතයටයෙන පන සත්තෙව ධම්මා බලානි හොන්ති. මූලටයෙන තයොව ධම්මා හෙතු. ඵ්ඝනටයෙන එකොව ධම්මො එස්සො. වෙදයිතටයෙන එකොව ධම්මො වෙදනා. සඤ්ජානනටයෙන එකොව ධම්මො සඤ්ඤා. චෙතයනටයෙන එකොව ධම්මො චෙතනා. චිත්තවිචිත්තටයෙන එකොව ධම්මො චිත්තං. රාසටයෙන චෙව වෙදයිතටයෙන ච එකොව ධම්මො වෙදනාක්ඛන්ධො. රාසටයෙන ච සඤ්ජානනටයෙන ච එකොව ධම්මො සඤ්ඤාක්ඛන්ධො. රාසටයෙන ච අභිසංඛරණටයෙන ච එකොව ධම්මො සංඛාරක්ඛන්ධො. රාසටයෙන ච චිත්තවිචිත්තටයෙන ච එකොව ධම්මො විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො. විජානනටයෙන චෙව හෙට්ඨා චුත්තආයතනටයෙන ච එකමෙව මනායතනං. විජානනටයෙන ච අධිපතියටයෙන ච එකමෙව මනින්ද්‍රියං. විජානනටයෙන ච සභාවසුඤ්ඤතනිස්සත්තටයෙන ච එකොව ධම්මො මනොවිඤ්ඤාණධාතු නාම හොති, න අවසෙසා. යපෙත්වා පන චිත්තං, යථාචුත්තෙන අත්ථෙන අවසෙසා සබ්බෙපි ධම්මා එකං ධම්මායතනමෙව, එකා ච ධම්මධාතුයෙව හොතීති.

යෙ වා පන තස්මිං සමයෙති ඉමිනා පන අප්පනාවාරෙන ඉධාපි හෙට්ඨා චුත්තා යෙවාපනකාව සංගහිතා. යථා ච ඉධ එවං සබ්බත්ථං. ඉතො පරඤ්චි එත්තකම්පි න විචාරයිස්සාම. නිද්දෙසපටිනිද්දෙසවාරෙසු හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව අත්ථො වෙදිතබ්බොති.

සංගහවාරො නිට්ඨිතො.

කොට්ඨාසවාරොතිපි එතස්සෙව නාමං.

සුඤ්ඤතවාරො

121-145. ඉදානි තස්මිං බො පන සමයෙ ධම්මා හොන්තිති සුඤ්ඤතවාරො ආරද්ධො. සො උද්දෙසනිද්දෙසවසෙන ද්විධා වචන්ටීතො. තත්ථ උද්දෙසවාරෙ ‘ධම්මා හොන්ති’ති ඉමිනා සද්ධිං චතුර්විසති කොට්ඨාසා හොන්ති. සබ්බකොට්ඨාසෙසු ච ‘චත්තාරො ද්වෙ තයො’ති ගණනපරිච්ඡෙදො න චුත්තො. කස්මා? සංගහවාරෙ පරිච්ඡින්නත්තා. තත්ථ පරිච්ඡින්නධම්මායෙව හි ඉධාපි චුත්තා. න හෙත්ථ සත්තො වා භාවො වා අත්තා වා උපලබ්භති. ධම්මාව එතෙ ධම්මමත්තා අසාරා අපරිණායකාති ඉමිස්සා සුඤ්ඤතාය දීපනත්ථං චුත්තා. තස්මා එවමෙත්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො – යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං පයමං. මහාකුසලචිත්තං උප්පජ්ජති, තස්මිං සමයෙ චිත්තසංගතවසෙන උප්පන්නා අතිරෙකපණ්ණාසධම්මා සභාවටයෙන ධම්මා එව හොන්ති. න අඤ්ඤො කොචි සත්තො වා භාවො වා පොසො වා පුග්ගලො වා හොතීති. තථා රාසටයෙන ඛන්ධාව හොන්තිති. එවං පුරිමනයෙනෙව සබ්බපදෙසු අත්ථයොජනා වෙදිතබ්බා. යස්මා පන ඤානතො අඤ්ඤං ඤානඤ්ඤං, මග්ගතො වා අඤ්ඤං මග්ගඤ්ඤං නත්ථි, තස්මා ඉධ ‘ඤානං හොති, මග්ගො හොති’ ඉවචෙව චුත්තං. උපනිජ්ඣායනටයෙන හි ඤානමෙව හෙත්ථටයෙන මග්ගොව හොති. න අඤ්ඤො කොචි සත්තො වා භාවො

වානි. එවං සබ්බපදෙසු අත්ථයොජනා කාතබ්බා. නිද්දෙසවාරො
උත්තානත්ථොයෙවානි.

සුඤ්ඤතවාරො නිට්ඨිතො.

නිට්ඨිතා ව තිහි මහාවාරෙහි මණ්ඩෙත්වා නිද්දිට්ඨස්ස

පයමච්ඡිත්තස්ස අත්ථවණ්ණනා.

දුතියච්ඡිත්තං.

146. ඉදානි දුතියච්ඡිත්තාදීනි දස්සෙතුං පුන “කතමෙ ධම්මා” තිආදි ආරද්ධං.
තෙසු සබ්බෙසුපි පයමච්ඡිත්තෙ වුත්තනයෙනෙව තයො තයො මහාවාරා වෙදිතබ්බා.
න කෙවලඤ්ච මහාවාරා එව, පයමච්ඡිත්තෙ වුත්තසදිසානං සබ්බපදානං අත්ථොපි
වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. ඉතො පරමපි අපුබ්බපදවණ්ණනංයෙව කරිස්සාම.
ඉමස්මිං තාව දුතියච්ඡිත්තනිද්දෙසෙ සසඬ්ඛාරෙන්නාති ඉදමෙව අපුබ්බං. තස්සත්ථො –
සහ සඬ්ඛාරෙන්නාති සසඬ්ඛාරො. තෙන සසඬ්ඛාරෙන සප්පයොගෙන සඋපායෙන
පච්චයගණෙනාති අත්ථො. යෙන හි ආරම්මණාදිනා පච්චයගණෙන පයමං
මහාච්ඡිත්තං උප්පජ්ජති, තෙනෙව සප්පයොගෙන සඋපායෙන ඉදං උප්පජ්ජති.

තස්සෙවං උප්පත්ති වෙදිතබ්බා – ඉධෙකච්චො භික්ඛු විහාරපච්චන්තෙ
වසමානො චෙතියඬ්ගණසම්මජ්ජනවෙලාය වා ථෙරුපට්ඨානවෙලාය වා
සම්පත්තාය, ධම්මසවනදිවසෙ වා සම්පත්තෙ ‘මය්හං ගන්ත්වා පච්චාගච්ඡතො
අතිදුරං භවිස්සති, න ගම්ස්සාමී’ ති චිත්තෙත්වා පුන චිත්තෙති – ‘භික්ඛුස්ස නාම
චෙතියඬ්ගණං වා ථෙරුපට්ඨානං වා ධම්මසවනං වා අගන්තුං අසාරුප්පං,
ගම්ස්සාමී’ ති ගච්ඡති. තස්සෙවං අත්තනො පයොගෙන වා, පරෙන වා වත්තාදීනං
අකරණෙ ව ආදීනවං කරණෙ ව ආනිසංසං දස්සෙත්වා ඔවදියමානස්ස,
නිග්ගහවසෙනෙව වා ‘එහි, ඉදං කරොහී’ ති කාරියමානස්ස උප්පන්නං කුසලච්ඡිත්තං
සසඬ්ඛාරෙන පච්චයගණෙන උප්පන්නං නාම හොතීති.

දුතියච්ඡිත්තං.

තතියච්ඡිත්තං.

147-148. තතියෙ ඤාණෙන විප්පයුත්තන්ති ඤාණවිප්පයුත්තං. ඉදමපි හි
ආරම්මණෙ හට්ඨපහට්ඨං හොති පරිච්ඡින්නකඤාණං පනෙත්ථ න හොති. තස්මා ඉදං
දහරකුමාරකානං භික්ඛුං දිස්වා ‘අයං ථෙරො මය්හං’ න්ති වන්දනකාලෙ, තෙනෙව
නයෙන චෙතියවන්දනධම්මසවනකාලාදීසු ව උප්පජ්ජතිති වෙදිතබ්බං. පාළියං
පනෙත්ථ සත්තසු යානෙසු පඤ්ඤා පරිභායති. සෙසං පාකතිකමෙවානි.

තතියච්ඡිත්තං.

වතුන්ඵචිත්තං.

149. වතුන්ඵචිත්තෙපි එසෙව නයො. ඉදං පන සසඬ්ඛාරොනාති වචනතො යදා මාතාපිතරො දහරකුමාරකෙ සීසෙ ගහෙත්වා චෙතියාදීනි වන්දාපෙත්ති තෙ ව අනත්ථිකා සමානාපි හට්ඨපහට්ඨාව වන්දන්ති. එවරූපෙ කාලෙ ලබ්භතීති වෙදිතබ්බං.

වතුන්ඵචිත්තං.

පඤ්චමචිත්තං.

150. පඤ්චමෙ උපෙක්ඛාසහගතන්ති උපෙක්ඛාවෙදනාය සම්පයුත්තං. ඉදඤ්ඨි ආරම්මණෙ මජ්ඣන්තං හොති. පරිච්ඡින්නකඤ්ඤාණං පනෙත්ථ හොතියෙව. පාළියං පනෙත්ථ ඤානවතුක්කෙ උපෙක්ඛා හොතීති ඉන්ද්‍රියට්ඨකෙ උපෙක්ඛිත්තියං හොතීති වත්වා සබ්බෙසමිපි වෙදනාදිපදානං නිද්දෙසෙ සාතාසාතසුඛදුක්ඛපටික්ඛෙපවසෙන දෙසනං කත්වා අදුක්ඛමසුඛවෙදනා කථිතා. තස්සා මජ්ඣන්තලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රිත්තකරණවසෙන උපෙක්ඛිත්තියභාවො වෙදිතබ්බො. පදපටිපාටියා ව එකස්මිං යානෙ පිති පරිහිනා. තස්මා චිත්තඬ්ඛවසෙන පාළිආරුළුභා පඤ්චපණ්ණාසෙව ධම්මා හොන්ති. තෙසං වසෙන සබ්බකොට්ඨාසෙසු සබ්බවාරෙසු ව විනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො.

පඤ්චමචිත්තං.

ඡට්ඨචිත්තාදි

156-9. ඡට්ඨසත්තමඅට්ඨමානි දුතියතතියවතුන්ඵෙසු චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බානි. කෙවලඤ්ඨි ඉමෙසු වෙදනාපරිවත්තනඤ්චෙව පීතිපරිහානඤ්ච හොති. සෙසං සද්ධිං උප්පත්තිනායෙන තාදිසමෙව. කරුණාමුදිතා පරිකම්මකාලෙපි හි ඉමෙසං උප්පත්ති මහාඅට්ඨකථායං අනුඤ්ඤාතා එව. ඉමානි අට්ඨ කාමාවචරකුසලචිත්තානි නාම.

පුඤ්ඤකිරියවත්ථාදිකථා

තානි සබ්බානිපි දසහි පුඤ්ඤකිරියවත්ථුහි දීපෙතබ්බානි. කථං? දානමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු, සීලමයං... භාවනාමයං... අපචිතිසහගතං... වෙය්‍යාවච්චසහගතං... පත්තානුප්පදානං... අබ්භනුමොදනං... දෙසනාමයං... සවනමයං... දිට්ඨිජුකම්මං පුඤ්ඤකිරියවත්ථුහි ඉමානි දස පුඤ්ඤකිරියවත්ථුනි නාම. තත්ථ දානමෙව දානමයං. පුඤ්ඤකිරියා ව සා තෙසං තෙසං ආනිසංසානං වත්ථු වානි පුඤ්ඤකිරියවත්ථු. සෙසෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ වීචරාදීසු වතුසු පච්චයෙසු, රූපාදීසු වා ඡසු ආරම්මණෙසු, අන්තාදීසු වා දසසු දානවත්ථුසු, තං තං දෙන්තස්ස තෙසං තෙසං උප්පාදනතො පට්ඨාය

පුබ්බභාගෙ, පරිච්චාගකාලෙ, පච්ඡා සොමනස්සචිත්තෙන අනුස්සරණකාලෙ වාති තීසු කාලෙසු පවත්තා වෙනතා ‘දානමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම.

පඤ්චසීලං අට්ඨසීලං දසසීලං සමාදියන්තස්ස, ‘පබ්බජිස්සාමී’ති විහාරං ගච්ඡන්තස්ස, පබ්බජන්තස්ස, ‘මනොරථං මත්ථකං පාපෙත්වා පබ්බජිතො වත’මහි, ‘සාධු සාධු’ති ආවජ්ජෙන්තස්ස, පාතිමොක්ඛං සංවරන්තස්ස, විවරාදයො පච්චයෙ පච්චවෙක්ඛන්තස්ස, ආපාඨගතෙසු රූපාදීසු චක්ඛුද්වාරාදීනි සංවරන්තස්ස, ආජීවං සොධෙන්තස්ස ච පවත්තා වෙනතා ‘සීලමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම.

පටිසම්භිදායං වුත්තෙන විපස්සනාමග්ගෙන චක්ඛුං අනිච්චතො දුක්ඛතො අනත්තතො භාවෙන්තස්ස...පෙ.... මනං... රූපෙ...පෙ.... ධම්මෙ... චක්ඛුවිඤ්ඤාණං...පෙ.... මනොවිඤ්ඤාණං,... චක්ඛුසම්ඵස්සං...පෙ.... මනොසම්ඵස්සං, චක්ඛුසම්ඵස්සජං වෙදනං...පෙ.... මනොසම්ඵස්සජං වෙදනං, ...පෙ.... රූපසඤ්ඤං...පෙ.... ඡරාමරණං අනිච්චතො දුක්ඛතො අනත්තතො භාවෙන්තස්ස පවත්තා වෙනතා, අට්ඨතිංසාය වා ආරම්මණෙසු අප්පනං අප්පත්තා සබ්බාපි වෙනතා ‘භාවනාමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම.

මහල්ලකං පන දිස්වා
පච්චුග්ගමනපත්තචීවරපටිග්ගහණඅභිවාදනමග්ගසම්පදානාදිවසෙන
‘අපචිතිසහගතං’ වෙදිතබ්බං.

වුඩ්ඨතරානං වත්තජ්ජපිපත්තිකරණවසෙන ගාමං පිණ්ඩාය පට්ටියං භික්ඛුං දිස්වා පත්තං ගහෙත්වා ගාමෙ භික්ඛං සමාදාපෙත්වා උපසංභරණවසෙන, ‘ගච්ඡ භික්ඛුනං පත්තං ආහරා’ති සුත්වා වෙගෙන ගන්ත්වා පත්තාහරණාදිවසෙන ච කායවෙය්‍යාවටිකකාලෙ ‘වෙය්‍යාවච්චසහගතං’ වෙදිතබ්බං.

දානං දත්වා ගන්ධාදීහි පූජං කත්වා ‘අසුකස්ස නාම පත්ති භොතු’ති වා, ‘සබ්බසත්තානං භොතු’ති වා පත්තිං දදතො ‘පත්තානුජ්ජදානං’ වෙදිතබ්බං. කිං පනෙවං පත්තිං දදතො පුඤ්ඤක්ඛයො භොතිති? න භොති. යථා පන එකං දීපං ජාලෙත්වා තතො දීපසහස්සං ජාලෙන්තස්ස පඨමදීපො බිණ්ණාති න වත්තබ්බො; පුරිමාලොකෙන පන සද්ධිං පච්ඡිමාලොකො එකතො භුත්වා අතිමහා භොති. එවමෙව පත්තිං දදතො පරිහානි නාම නත්ථී. වුඩ්ඪියෙව පන භොතිති වෙදිතබ්බො.

පරෙහි දින්නාය පත්තියා වා අඤ්ඤාය වා පුඤ්ඤකිරියාය ‘සාධු සාධු’ති අනුමොදනවසෙන ‘අබ්භනුමොදනං’ වෙදිතබ්බං.

එකො ‘එවං මං ධම්මකථිකොති මං ජාතිස්සන්ති’ති ඉච්ඡාය යත්වා ලාභගරුකො භුත්වා දෙසෙති, තං න මහජ්ඵලං. එකො අත්තතො පගුණං ධම්මං අපච්චාසිසමානො විමුත්තායතනසීසෙන පරෙසං දෙසෙති, ඉදං ‘දෙසනාමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම.

එකො සුණන්නො ‘ඉති මං සද්ධොති ජාතිස්සන්ති’ති සුණාති, තං න මහජ්ඣලං. එකො ‘එවං මෙ මහජ්ඣලං භවිස්සති’ති හිතඵරණෙන මුදුවිත්තෙන ධම්මං සුණාති, ඉදං ‘සවනමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම.

දිට්ඨිං උජුං කරොන්නස්ස ‘දිට්ඨිජුකම්මං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම. දීඝභාණකා පනාහු – ‘දිට්ඨිජුකම්මං සබ්බෙසං නියමලක්ඛණං, යංකිඤ්චි පුඤ්ඤං කරොන්නස්ස හි දිට්ඨියා උජුකභාවෙනෙව මහජ්ඣලං භොති’ති.

එතෙසු පන පුඤ්ඤකිරියවත්ථුසු දානමයං තාව ‘දානං දස්සාමී’ති වින්තෙන්තස්ස උජ්ජජ්ජති, දානං දදතො උජ්ජජ්ජති, ‘දින්නං මෙ’ති පච්චචෙක්ඛන්තස්ස උජ්ජජ්ජති. එවං පුබ්බචෙනනං මුඤ්චනචෙනනං අපරචෙනනන්ති තිස්සොපි චෙනනා එකතො කත්වා ‘දානමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම භොති. සීලමයමපි ‘සීලං පුරෙස්සාමී’ති වින්තෙන්තස්ස උජ්ජජ්ජති, සීලපුරණකාලෙ උජ්ජජ්ජති, ‘පුරිතං මෙ’ති පච්චචෙක්ඛන්තස්ස උජ්ජජ්ජති. තා සබ්බාපි එකතො කත්වා ‘සීලමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම භොති...පෙ.... දිට්ඨිජුකම්මමපි ‘දිට්ඨිං උජුකං කරිස්සාමී’ති වින්තෙන්තස්ස උජ්ජජ්ජති, දිට්ඨිං උජුං කරොන්නස්ස උජ්ජජ්ජති, ‘දිට්ඨි මෙ උජුකා කතා’ති පච්චචෙක්ඛන්තස්ස උජ්ජජ්ජති. තා සබ්බාපි එකතො කත්වා ‘දිට්ඨිජුකම්මං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම භොති.

සුත්තෙ පන තීණියෙව පුඤ්ඤකිරියවත්ථුති ආගතාති. තෙසු ඉතරෙසමපි සඬගභො වෙදිතබ්බො. අපචිතියෙය්‍යාවච්චාති හි සීලමයෙ සඬගහං ගච්ඡන්ති. පත්තානුජ්ජදානඅබ්භතූමොදනාති දානමයෙ. දෙසනාසවනදිට්ඨිජුකම්මාති භාවනාමයෙ. යෙ පන ‘දිට්ඨිජුකම්මං සබ්බෙසං නියමලක්ඛණං’න්ති වදන්ති තෙසං තං තීසුපි සඬගහං ගච්ඡති. එවමෙතාති සබ්බෙපතො තීණි හුත්වා විත්ථාරතො දස භොන්ති.

තෙසු ‘දානං දස්සාමී’ති වින්තෙන්තො අට්ඨන්තං කාමාවචරකුසලවිත්තානං අඤ්ඤතරෙතෙව වින්තෙති; දදමානොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන දෙති; ‘දානං මෙ දින්න’න්ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චචෙක්ඛති. ‘සීලං පුරෙස්සාමී’ති වින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන වින්තෙති; සීලං පුරෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පුරෙති, ‘සීලං මෙ පුරිත’න්ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චචෙක්ඛති. ‘භාවනං භාවෙස්සාමී’ති වින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන වින්තෙති; භාවෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන භාවෙති; ‘භාවනා මෙ භාවිතා’ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චචෙක්ඛති.

‘ජෙට්ඨාපචිතිකම්මං කරිස්සාමී’ති වින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන වින්තෙති, කරොන්නොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන කරොති, ‘කතං මෙ’ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චචෙක්ඛති. ‘කායවෙය්‍යාවට්ඨකම්මං කරිස්සාමී’ති වින්තෙන්තොපි, කරොන්නොපි, ‘කතං

මේ'නි පව්වවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරොන පව්වවෙක්ඛති. 'පත්තිං දස්සාමි'නි චින්තෙන්තොපි, දදන්තොපි, 'දින්නං මේ'නි පව්වවෙක්ඛන්තොපි, 'පත්තිං වා සෙසකුසලං වා අනුමොදිස්සාමි'නි චින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරොන චින්තෙති; අනුමොදන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරොන අනුමොදති, 'අනුමොදිතං මේ'නි පව්වවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරොන පව්වවෙක්ඛති. 'ධම්මං දෙසෙස්සාමි'නි චින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරොන චින්තෙති, දෙසෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරොන දෙසෙති, 'දෙසිතො මේ'නි පව්වවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරොන පව්වවෙක්ඛති. 'ධම්මං සොස්සාමි'නි චින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරොන චින්තෙති, සුඤ්ඤතොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරොන සුඤ්ඤාති, 'සුතො මේ'නි පව්වවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරොන පව්වවෙක්ඛති. 'දිට්ඨිං උජුකං කරිස්සාමි'නි චින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරොන චින්තෙති, උජුකං කරොන්තො පන චතුත්තං ඤාණසම්පයුත්තානං අඤ්ඤතරොන කරොති, 'දිට්ඨි මෙ උජුකා කතා'නි පව්වවෙක්ඛන්තො අට්ඨන්තං අඤ්ඤතරොන පව්වවෙක්ඛති.

ඉමස්මිං යානෙ චත්තාරි අනන්තානි නාම ගහිතානි. චත්තාරි හි අනන්තානි – ආකාශො අනන්තො, චක්කවාලානි අනන්තානි, සත්තනිකායො අනන්තො, බුද්ධඤ්ඤාණං අනන්තං. ආකාසස්ස හි පුරත්ථිමාය දිසාය වා පච්ඡිමුත්තරදක්ඛිණාසු වා එත්තකානි වා යොජනසතානි එත්තකානි වා යොජනසහස්සානිති පරිච්ඡෙදො නත්ථි. සිතෙරුමත්තම්පි අයොකුටං පථං ද්විධා කත්වා හෙට්ඨා බිත්තං හස්සෙට්ඨ, නො පතිට්ඨං ලභෙට්ඨ, එවං ආකාසං අනන්තං නාම.

චක්කවාලානම්පි සතෙහි වා සහස්සෙහි වා පරිච්ඡෙදො නත්ථි. සවෙපි හි අකනිට්ඨභවනෙ නිබ්බත්තා, දළ්භථාමධනුග්ගහස්ස ලහුකෙන සරොන තිරියං තාලච්ඡායං අතික්කමනමත්තෙන කාලෙන චක්කවාලසතසහස්සං අතික්කමනසමත්ථෙන ජවෙන සමන්තාගතා චත්තාරො මහාබුහ්මානො 'චක්කවාලපරියන්තං පස්සිස්සාමා'නි තෙන ජවෙන ධාවෙය්‍යං, චක්කවාලපරියන්තං අදිස්වා වරිනිබ්බායෙය්‍යං, එවං චක්කවාලානි අනන්තානි නාම.

එත්තකෙසු පන චක්කවාලෙසු උදකට්ඨකථලට්ඨකසත්තානං පමාණං නත්ථි. එවං සත්තනිකායො අනන්තො නාම. තතොපි බුද්ධඤ්ඤාණං අනන්තමෙව.

එවං අපරිමාණෙසු චක්කවාලෙසු අපරිමාණානං සත්තානං කාමාවචරසොමනස්සසහගතඤ්ඤාණසම්පයුත්තඅසඬ්ඛාරිකකුසලචිත්තානි එකස්ස බහුනි උප්පජ්ජන්ති. බහුනම්පි බහුනි උප්පජ්ජන්ති. තානි සබ්බානිපි කාමාවචරට්ඨෙත සොමනස්සසහගතට්ඨෙත ඤාණසම්පයුත්තට්ඨෙත අසඬ්ඛාරිකට්ඨෙත එකත්තං ගච්ඡන්ති. එකමෙව සොමනස්සසහගතං තිහෙතුකං අසඬ්ඛාරිකං මහාචිත්තං හොති. තථා සසඬ්ඛාරිකං මහාචිත්තං...පෙ.... තථා උපෙක්ඛාසහගතං ඤාණචිප්පයුත්තං ද්විහෙතුකං සසඬ්ඛාරිකචිත්තන්ති. එවං සබ්බානිපි අපරිමාණෙසු චක්කවාලෙසු අපරිමාණානං සත්තානං උප්පජ්ජමානානි

කාමාවචරකුසලවිත්තානි සම්මාසම්බුද්ධො මහාතුලාය තුලයමානො විය, තුම්බෙ පක්ඛිපිත්වා මිනමානො විය, සබ්බඤ්ඤාඤාඤාණෙන පරිච්ඡින්නදිත්වා ‘අට්ඨෙවෙනානි’ති සරික්ඛට්ඨෙන අට්ඨෙව කොට්ඨාසෙ කත්වා දස්සෙසි.

පුන ඉමස්මිං යානෙ ඡබ්බිධෙන පුඤ්ඤායුහනං නාම ගහිතං. පුඤ්ඤඤ්ඤි අත්ථි සයංකාරං අත්ථි පරංකාරං, අත්ථි සාහත්ථිකං අත්ථි ආණත්තිකං, අත්ථි සම්පජානකතං අත්ථි අසම්පජානකතන්ති.

තත්ථ අත්තනො ධම්මතාය කතං ‘සයංකාරං’ නාම. පරං කරොන්නං දිස්වා කතං ‘පරංකාරං’ නාම. සහත්ථෙන කතං ‘සාහත්ථිකං’ නාම. ආණාපෙත්වා කාරිතං ‘ආණත්තිකං’ නාම. කම්මඤ්ච ඵලඤ්ච සද්දහිත්වා කතං ‘සම්පජානකතං’ නාම. කම්මම්පි ඵලම්පි අජානිත්වා කතං ‘අසම්පජානකතං’ නාම. තෙසු සයංකාරං කරොන්නොපි ඉමෙසං අට්ඨන්නං කුසලවිත්තානං අඤ්ඤතරෙනෙව කරොති. පරංකාරං කරොන්නොපි, සහත්ථෙන කරොන්නොපි, ආණාපෙත්වා කරොන්නොපි ඉමෙසං අට්ඨන්නං කුසලවිත්තානං අඤ්ඤතරෙනෙව කරොති. සම්පජානකරණං පන චතුහි ඤාණසම්පයුත්තෙනි හොති. අසම්පජානකරණං චතුහි ඤාණවිජ්ජයුත්තෙනි.

අපරාපි ඉමස්මිං යානෙ චතස්සො දක්ඛිණාවිසුද්ධියො ගහිතා – පච්චයානං ධම්මිකතා, චෙතනාමහත්තං, චත්ථුසම්පත්ති, ගුණානිරොකතාති. තත්ථ ධම්මෙන සමෙන උප්පන්නා පච්චයා ‘ධම්මිකා’ නාම. සද්දහිත්වා ඔකප්පෙත්වා දදතො පන ‘චෙතනාමහත්තං’ නාම හොති. ඛිණාසවහාවො ‘චත්ථුසම්පත්ති’ නාම. ඛිණාසවස්සෙව නිරොධා චුට්ඨිතභාවො ‘ගුණානිරොකතා’ නාම. ඉමානි චත්තාරි සමොධානෙත්වා දාතුං සක්කොන්තස්ස කාමාවචරං කුසලං ඉමස්මිංයෙව අත්තභාවෙ විපාකං දෙති. පුණ්ණකසෙට්ඨිකාකවලියසුමනමාලාකාරාදීනං (ධ. ප. අට්ඨ. 2.225 පුණ්ණදාසීවත්ථු) (ධ. ප. අට්ඨ. 1.67 සුමනමාලාකාරවත්ථු) විය.

සඬ්ඛෙපතො පනෙතං සබ්බම්පි කාමාවචරකුසලවිත්තං ‘චිත්ත’න්ති කරිත්වා චිත්තවිචිත්තට්ඨෙන ඵකමෙව හොති. චෙදනාවසෙන සොමනස්සහගතං උපෙක්ඛාසහගතන්ති දුට්ඨං හොති. ඤාණවිහත්තිදෙසනාවසෙන චතුබ්බිධං හොති. සොමනස්සහගතං ඤාණසම්පයුත්තං අසඬ්ඛාරිකං මහාවිත්තඤ්ඤි උපෙක්ඛාසහගතං ඤාණසම්පයුත්තං අසඬ්ඛාරිකං මහාවිත්තඤ්ඤි ඤාණසම්පයුත්තට්ඨෙන අසඬ්ඛාරිකට්ඨෙන ච ඵකමෙව හොති. තථා ඤාණසම්පයුත්තං සසඬ්ඛාරිකං, ඤාණවිජ්ජයුත්තං අසඬ්ඛාරිකං, ඤාණවිජ්ජයුත්තං සසඬ්ඛාරිකඤ්ඤාති. ඵචං ඤාණවිහත්තිදෙසනාවසෙන චතුබ්බිධෙ පනෙතස්මිං අසඬ්ඛාරසසඬ්ඛාරවිහත්තිතො චත්තාරි අසඬ්ඛාරිකානි චත්තාරි සසඬ්ඛාරිකානිති අට්ඨෙව කුසලවිත්තානි හොන්ති. තානි යාථාවතො ඤත්වා හගවා සබ්බඤ්ඤා ගණිවරො මුනිසෙට්ඨො ආචික්ඛති දෙසෙති පඤ්ඤපෙති පට්ඨපෙති විවරති විහජති උත්තානිකරොතිති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසඬ්ඛගභට්ඨකථාය

කාමාවචරකුසලනිද්දෙසො සමත්තො.

රූපාවචරකුසලවණ්ණනා

චතුක්කතයො පටිමජ්ඣානං.

160. ඉදානි රූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං කතමෙ ධම්මා කුසලානිආදි ආරද්ධං. තත්ථ රූපුපපත්තියා මග්ගං භාවෙතීති රූපං චූච්චති රූපහවො. උපපත්තීති නිබ්බන්ති ජාති සඤ්ජාති. මග්ගොති උපායො. චචනත්ථො පනෙත්ථ – තං උපපත්තිං මග්ගති ගවෙසති ජනෙති නිජ්ජාදෙතීති මග්ගො. ඉදං චුත්තං හොති – යෙන මග්ගෙන රූපහවෙ උපපත්ති හොති නිබ්බන්ති ජාති සඤ්ජාති, තං මග්ගං භාවෙතීති. කිං පනෙතෙන නියමතො රූපහවෙ උපපත්ති හොතීති? න හොති. “සමාධිං, භික්ඛවෙ, භාවෙථ, සමාහිතො යථාභූතං පජානාති පස්සති”ති (සං. නි. 3.5; 4.99; 5.1071; නෙත්ති. 40; මි. ප. 2.1.15) එවං චුත්තෙන හි නිබ්බේධභාගියෙන රූපහවාතික්කමොපි හොති. රූපුපපත්තියා පන ඉතො අඤ්ඤො මග්ගො නාම නත්ථි, තෙන චුත්තං ‘රූපුපපත්තියා මග්ගං භාවෙතී’ති. අත්ථතො වායං මග්ගො නාම චෙතනාපි හොති, චෙතනාය සම්පයුත්තධම්මාපි, තදුභයමිපි. “නිරයඤ්චාහං, සාරිපුත්ත, පජානාමි නිරයගාමිඤ්ච මග්ග”න්ති (ම. නි. 1.153) හි එත්ථ චෙතනා මග්ගො නාම.

“සද්ධා හිරියං කුසලඤ්ච දානං, ධම්මා එතෙ සප්පුරිසානුයාතා;
එතඤ්භි මග්ගං දිවියං වදන්ති, එතෙන හි ගච්ඡති දෙවලොක”න්ති. (අ. නි. 8.32);

එත්ථ චෙතනාසම්පයුත්තධම්මා මග්ගො නාම. “අයං, භික්ඛවෙ, මග්ගො, අයං පටිපදා”ති සඬ්ඛාරූපපත්තිසුත්තාදීසු (ම. නි. 3.161 ආදයො) චෙතනාපි චෙතනාසම්පයුත්තධම්මාපි මග්ගො නාම. ඉමස්මිං පන යානෙ ‘ඤාන’න්ති වචනතො චෙතනාසම්පයුත්තා අධිජ්ජෙතා. යස්මා පන ඤානචෙතනා පටිසන්ධිං ආකඬ්ඨති, තස්මා චෙතනාපි චෙතනාසම්පයුත්තධම්මාපි වට්ටන්තියෙව.

භාවෙතීති ජනෙති උජ්ජාදෙති වඩ්ඪෙති. අයං තාව ඉධ භාවනාය අත්ථො. අඤ්ඤත්ථ පන උපසග්ගවසෙන සම්භාවනා පරිභාවනා විභාවනාති එවං අඤ්ඤථාපි අත්ථො හොති. තත්ථ “ඉධුදායි මම සාවකා අධිසීලෙ සම්භාවෙත්ති – සීලවා සමණො ගොතමො, පරමෙන සීලක්ඛන්ධෙන සමන්තාගතො”ති (ම. නි. 2.243) අයං සම්භාවනා නාම; ඔකප්පනාති අත්ථො. “සීලපරිභාවිතො සමාධි මහජ්ඣලො හොති මහානිසංසො, සමාධිපරිභාවිතා පඤ්ඤා මහජ්ඣලා හොති මහානිසංසා, පඤ්ඤාපරිභාවිතං චිත්තං සම්මදෙව ආසවෙහි විමුච්චති”ති (දී. නි. 2.186) අයං පරිභාවනා නාම; වාසනාති අත්ථො. “ඉඬ්ඝ රූපං විභාවෙහි, වෙදනං... සඤ්ඤං... සඬ්ඛාරො... විඤ්ඤාණං විභාවෙහි”ති අයං විභාවනා නාම; අන්තරධාපනාති අත්ථො. “පුන වපරං, උදායි, අක්ඛාතා මයා සාවකානං පටිපදා, යථාපටිපත්තා මෙ

සාවකා චත්තාරො සතිපට්ඨානෙ භාවෙන්ති”ති (ම. නි. 2.247), අයං පන උප්පාදනවඩ්ඪනට්ඨෙත භාවනා නාම. ඉමස්මිම්පි යානෙ අයමෙව අධිප්පෙතා. තෙන චුත්තං – ‘භාවෙතීති ජනෙති උප්පාදෙති වඩ්ඪෙතී’ති.

කස්මා පනෙත්ථ, යථා කාමාවචරකුසලනිද්දෙසෙ ධම්මපුබ්බභිගමා දෙසනා කතා තථා අකත්වා, පුග්ගලපුබ්බභිගමා කතාති? පටිපදාය සාධෙතබ්බතො. ඉදඤ්ථි චතුසු පටිපදාසු අඤ්ඤතරාය සාධෙතබ්බං; න කාමාවචරං විය විනා පටිපදාය උප්පජ්ජති. පටිපදා ව නාමෙසා පටිපන්නකෙ සති හොතීති එතමත්ථං දස්සෙතුං. පුග්ගලපුබ්බභිගමං දෙසනං කරොත්තො ‘රුපුපපත්තියා මග්ගං භාවෙතී’ති ආහ.

විවිච්චෙව කාමෙහීති කාමෙහි විවිච්චිත්වා, විනා හුත්වා, අපක්කමිත්වා. යො පනායමෙත්ථ ‘එව’-කාරො සො නියමත්ථොති වෙදිතබ්බො. යස්මා ව නියමත්ථො, තස්මා තස්මිං පයමං ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරණසමයෙ අවිජ්ජමානානම්පි කාමානං තස්ස පයමජ්ඣානස්ස පටිපක්ඛභාවං, කාමපරිච්චාගෙනෙව වස්ස අධිගමං දීපෙති. කථං? ‘විවිච්චෙව කාමෙහී’ති එවඤ්ථි නියමෙ කරියමානෙ ඉදං පඤ්ඤායති – නුනිමස්ස කාමා පටිපක්ඛභූතා යෙසු සති ඉදං න පවත්තති, අත්ඨකාරෙ සති පදීපොභාසො විය? තෙසං පරිච්චාගෙනෙව වස්ස අධිගමො හොති ඔරිමතීරපරිච්චාගෙන පාරිමතීරස්සෙව. තස්මා නියමං කරොතීති.

තත්ථ සීයා – ‘කස්මා පනෙස පුබ්බපදෙයෙව චුත්තො, න උත්තරපදෙ? කිං අකුසලෙහි ධම්මෙහි අවිච්චිවාපි ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරෙය්‍යා’ති? න ඛො පනෙතං එවං දට්ඨබ්බං. තංනිස්සරණතො හි පුබ්බපදෙ එස චුත්තො. කාමධාතුසමතික්කමනතො හි කාමරාගපටිපක්ඛතො ව ඉදං ඤානං කාමානමෙව නිස්සරණං. යථාහ – “කාමානමෙතං නිස්සරණං යදිදං නෙක්ඛම්ම”න්ති (ඉතිචු. 72; දී. නි. 3.353). උත්තරපදෙපි පන, යථා “ඉධෙව, හික්ඛෙව, සමණො, ඉධ දුතියො සමණො”ති (ම. නි. 1.139; අ. නි. 4.241) එත්ථ ‘එව’-කාරො ආනෙත්වා චුච්චති, එවං චත්තබ්බො. න හි සක්කා ඉතො අඤ්ඤෙහිපි නීවරණසංඛාතෙහි අකුසලෙහි ධම්මෙහි අවිච්චිව ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරිතුං, තස්මා ‘විවිච්චෙව කාමෙහි විවිච්චෙව අකුසලෙහි ධම්මෙහී’ති එවං පදද්වයෙපි එස දට්ඨබ්බො. පදද්වයෙපි ව කිඤ්ඤාපි විවිච්චාති ඉමිනා සාධාරණවචනෙන තදභිගව්වෙකාදයො කායවිවෙකාදයො ව සබ්බෙපි විවෙකා සභිගහං ගච්ඡන්ති, තථාපි කායවිවෙකො චිත්තවිවෙකො වික්ඛම්භනවිවෙකොති තයො එව ඉධ දට්ඨබ්බො.

කාමෙහීති ඉමිනා පන පදෙන යෙ ව නිද්දෙසෙ “කතමෙ චත්ථුකාමා? මනාපියා රූපා”තිආදිනා (මහානි. 1) නයෙන චත්ථුකාමා චුත්තා, යෙ ව තත්ථෙව විහඪගෙ ව “ජන්දො කාමො, රාගො කාමො, ඡන්දරාගො කාමො; සඬිකප්පො කාමො, රාගො කාමො, සඬිකප්පරාගො කාමො; ඉමෙ චුච්චන්ති කාමා”ති (මහානි. 1; විහ. 564) එවං කිලෙසකාමා චුත්තා, තෙ සබ්බෙපි සභිගහිනාඉච්චෙව දට්ඨබ්බො. එවඤ්ථි සති විවිච්චෙව කාමෙහීති චත්ථුකාමෙහිපි විවිච්චෙවාති අත්ථො යුජ්ජති. තෙන කායවිවෙකො චුත්තො හොති.

විවිච්ච අකුසලෙහි ධම්මෙහීති කිලෙසකාමෙහි සබ්බාකුසලෙහි වා විවිච්චාති අත්ථො යුජ්ජති. තෙන චිත්තවිවෙකො චුත්තො හොති. පුරිමෙන චෙත්ථ චත්ථුකාමෙහි විවෙකච්චනතො එව කාමසුඛපරිච්චාගො, දුතියෙන කිලෙසකාමෙහි විවෙකච්චනතො නෙක්ඛම්මසුඛපරිග්ගහො විභාවිතො හොති. එවං චත්ථුකාමකිලෙසකාමවිවෙකච්චනතොයෙව ච එතෙසං පයමෙන සංකිලෙසචත්ථුජ්ජහානං, දුතියෙන සංකිලෙසජ්ජහානං; පයමෙන ලොලභාවස්ස හෙතුපරිච්චාගො, දුතියෙන බාලභාවස්ස; පයමෙන ච පයොගසුද්ධි, දුතියෙන ආසයපොසනං විභාවිතං හොතීති ඤාතබ්බං. එස තාව නයො ‘කාමෙහි’ති එත්ථ චුත්තකාමෙසු චත්ථුකාමපක්ඛෙ.

කිලෙසකාමපක්ඛෙ පන ‘ජන්දොති ව රාගො’ති ව එවමාදීහි අනෙකහෙදො කාමච්ඡන්දොයෙව කාමොති අධිජ්ජෙතො. සො ච අකුසලපරියාපන්නොපි සමානො “තත්ථ කතමො කාමච්ඡන්දො කාමො”තිආදිනා නයෙන විභඩ්ගෙ (විභ. 564) ඤානපටිපක්ඛතො විසුං චුත්තො. කිලෙසකාමත්තා වා පුරිමපදෙ චුත්තො, අකුසලපරියාපන්නත්තා දුතියපදෙ. අනෙකහෙදතො චස්ස ‘කාමතො’ති අචත්ථා ‘කාමෙහි’ති චුත්තං. අඤ්ඤෙසම්පි ව ධම්මානං අකුසලභාවෙ විජ්ජමානෙ “තත්ථ කතමෙ අකුසලා ධම්මා? කාමච්ඡන්දො”තිආදිනා නයෙන විභඩ්ගෙ උපරිඤානභිගපච්චනීකපටිපක්ඛභාවදස්සනතො නීවරණානෙව චුත්තාති. නීවරණාති හි ඤානභිගපච්චනීකාති. තෙසං ඤානභිගානෙව පටිපක්ඛාති, විද්ධංසකාති, විඤාතකාතීති චුත්තං හොති. තථා හි “සමාධි කාමච්ඡන්දස්ස පටිපක්ඛො, පිති බ්‍යාපාදස්ස, චිත්තකො ටීනමිද්ධස්ස, සුඛං උද්ධච්චකුක්කුච්චස්ස, විචාරො විචිකිච්ඡායා”ති පෙට්කෙ චුත්තං.

එවමෙත්ථ ‘විවිච්චෙව කාමෙහි’ති ඉමිනා කාමච්ඡන්දස්ස වික්ඛම්භනවිවෙකො චුත්තො හොති. ‘විවිච්ච අකුසලෙහි ධම්මෙහි’ති ඉමිනා පඤ්චන්තම්පි නීවරණානං. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන පයමෙන කාමච්ඡන්දස්ස, දුතියෙන සෙසනීවරණානං; තථා පයමෙන තීසු අකුසලමූලෙසු පඤ්චකාමගුණහෙදවිසයස්ස ලොභස්ස, දුතියෙන ආසාතචත්ථුහෙදාදිවිසයානං දොසමොහානං. ඔසාදීසු වා ධම්මෙසු පයමෙන කාමොසකාමයොගකාමාසවකාමුපාදානඅභිජ්ඣාකායගන්ථකාමරාගසංයොජනානං, දුතියෙන අවසෙසඔසයොගාසවඋපාදානගන්ථසංයොජනානං. පයමෙන ච තණ්හාය තංසම්පයුත්තකානඤ්ච, දුතියෙන අවිජ්ජාය තංසම්පයුත්තකානඤ්ච. අපිච පයමෙන ලොභසම්පයුත්තඅට්ඨචිත්තුජ්ජපාදානං, දුතියෙන සෙසානං චතුත්තං අකුසලචිත්තුජ්ජපාදානං වික්ඛම්භනවිවෙකො චුත්තො හොතීති වෙදිතබ්බො. අයං තාව ‘විවිච්චෙව කාමෙහි විවිච්ච අකුසලෙහි ධම්මෙහි’ති එත්ථ අත්ථජ්ජකාසනා.

එත්තාවතා ව පයමස්ස ඤානස්ස පභානභිගං දස්සෙත්ථා ඉදානි සම්පයොගභිගං දස්සෙතුං සචිතක්කං සචිචාරන්තිආදි චුත්තං. තත්ථ හෙට්ඨා චුත්තලක්ඛණාදිවිභාගෙන අජ්ජනාසම්පයොගතො රූපාවචරභාවජ්ජත්තෙන විතක්කෙන චෙව විචාරෙන ච සහ චත්තති. රුක්ඛො විය පුජ්ජෙන ච එලෙන වාති ඉදං ඤානං සචිතක්කං සචිචාරන්ති චුච්චති. විභඩ්ගෙ පන “ඉමිනා ච විතක්කෙන

ඉමිනා ව විවාරෙන උපෙතො හොති සමුපෙතො’’තිආදිනා (විහ. 565) නයෙන පුග්ගලාධිට්ඨානා දෙසනා කතා. අත්ථො පන තත්‍රපි එවමෙව දට්ඨබ්බො.

විවෙකජන්ති – එත්ථ විචිත්ති විවෙකො. නිවරණවිගමොති අත්ථො. විචිත්තොති වා විවෙකො, නිවරණවිචිත්තො කුමානසම්පයුත්තධම්මරාසීති අත්ථො. තස්මා විවෙකා, තස්මිං වා විවෙකෙ, ජාතන්ති විවෙකජං. **පිතිසුඛන්ති** – එත්ථ පිතිසුඛාති හෙට්ඨා පකාසිතානෙව. තෙසු පන චුත්තජපකාරාය පඤ්චවිධාය පිතියා යා අප්පනාසමාධිස්ස මූලං හුත්වා වඩ්ඪමානා සමාධිසම්පයොගං ගතා ඵරණාපිති – අයං ඉමස්මිං අත්ථෙ අධිජ්ජෙතා පිතීති. අයඤ්ච පිති ඉදඤ්ච සුඛං අස්ස කුමානස්ස, අස්මිං වා කුමානෙ අත්ථිති ඉදං කුමානං පිතිසුඛන්ති චුච්චති. අථ වා පිති ව සුඛඤ්ච පිතිසුඛං, ධම්මචිතයාදයො විය. විවෙකජං පිතිසුඛමස්ස කුමානස්ස, අස්මිං වා කුමානෙ, අත්ථිති එවමපි විවෙකජං පිතිසුඛං. යථෙව හි කුමානං එවං පිතිසුඛම්පෙත්ථ විවෙකජමෙව හොති. තඤ්චස්ස අත්ථි. තස්මා එකපදෙනෙව ‘විවෙකජං පිතිසුඛ’න්ති චත්තුං යුජ්ජති. විහඬිගෙ පන ‘‘ඉදං සුඛං ඉමාය පිතියා සහගත’’න්තිආදිනා නයෙන චුත්තං. අත්ථො පන තත්ථාපි එවමෙව දට්ඨබ්බො.

පයමං කුමානන්ති – එත්ථ ගණනානුපුබ්බතා පයමං. පයමං උජ්ජන්තන්ති පයමං. පයමං සමාපජ්ජිතබ්බන්තිපි පයමං. ඉදං පන න එකන්තලක්ඛණං. විණ්ණවසිභාවො හි අට්ඨසමාපත්තිලාභී ආදිතො පට්ඨාය මත්ථකං පාපෙන්නොපි සමාපජ්ජිතුං සක්කොති. මත්ථකතො පට්ඨාය ආදිං පාපෙන්නොපි සමාපජ්ජිතුං සක්කොති. අන්තරන්තරා ඔක්කමන්තොපි සක්කොති. එවං පුබ්බුජ්ජත්තියට්ඨෙන පන පයමං නාම හොති.

කුමානන්ති දුට්ඨං කුමානං – ආරම්මණුපනිජ්ඣානං ලක්ඛණුපනිජ්ඣානන්ති. තත්ථ අට්ඨ සමාපත්තියො පට්ඨිකසිණාදිආරම්මණං උපනිජ්ඣායන්තිති ආරම්මණුපනිජ්ඣානන්ති සඬ්ඛාං ගතා. විපස්සනාමග්ගඵලානි පන ලක්ඛණුපනිජ්ඣානං නාම. තත්ථ විපස්සනා අනිච්චාදිලක්ඛණස්ස උපනිජ්ඣානතො ලක්ඛණුපනිජ්ඣානං. විපස්සනාය කතකිච්චස්ස මග්ගෙන ඉජ්ඣානතො මග්ගො ලක්ඛණුපනිජ්ඣානං. ඵලං පන නිරොධසච්චං තථලක්ඛණං උපනිජ්ඣායන්ති ලක්ඛණුපනිජ්ඣානං නාම. තෙසු ඉමස්මිං අත්ථෙ ආරම්මණුපනිජ්ඣානං අධිජ්ජෙතං. තස්මා ආරම්මණුපනිජ්ඣානතො පච්චනිකජ්ඣාපනතො වා කුමානන්ති වෙදිතබ්බං.

උපසම්පජ්ජාති උපගන්ත්වා, පාපුණිත්වාති චුත්තං හොති. **උපසම්පාදයිත්වා** වා නිජ්ජාදෙත්වාති චුත්තං හොති. විහඬිගෙ පන ‘‘උපසම්පජ්ජාති පයමස්ස කුමානස්ස ලාභො පටිලාභො පත්ති සම්පත්ති චුසනා සච්ඡිකිරියා උපසම්පදා’’ති (විහ. 570) චුත්තං. තස්සාපි එවමෙවත්ථො දට්ඨබ්බො. **විහරතීති** තදනුරූපෙන ඉරියාපට්ඨිතාරෙන ඉතිචුත්තජපකාරජ්ඣානසමඬ්ඨි හුත්වා අත්තභාවස්ස ඉරියනං චුත්තිං පාලනං යපනං යාපනං වාරං විහාරං අභිනිජ්ජාදෙති. චුත්තඤ්ඤෙනං විහඬිගෙ

– “විහරතීති ඉරියති වත්තති පාලෙති යපෙති යාපෙති වරති විහරති, තෙන වුව්වති විහරති”ති (විහ. 512, 571).

පථවිකසිණන්ති එත්ථ පථවිමණ්ඩලමපි සකලට්ඨෙත පථවිකසිණන්ති වුව්වති. තං නිස්සාය පටිලද්ධං නිමිත්තමපි. පථවිකසිණනිමිත්තෙ පටිලද්ධජ්ඣානමපි. තත්ථ ඉමස්මිං අත්ථෙ ඥානං පථවිකසිණන්ති වෙදිතබ්බං. පථවිකසිණසඛ්ඛාතං ඥානං උපසම්පජ්ජ විහරතීති අයඤ්ඤෙත්ථ සඬබ්බෙත්ථො. ඉමස්මිං පන පථවිකසිණෙ පරිකම්මං කත්වා චතුක්කපඤ්චකජ්ඣානානි නිබ්බත්තෙත්වා ඥානපදට්ඨානං විපස්සනං වඬ්ඨෙත්වා අරහත්තං පත්තුකාමෙන කුලපුත්තෙන කිං කත්තබ්බන්ති? ආදිතො තාව

පාතිමොක්ඛසංවරඉන්ද්‍රියසංවරආජීවපාරිසුද්ධිපච්චයසන්නිස්සිතසඛ්ඛාතානි චත්තාරි සීලානි විසොධෙත්වා සුපරිසුද්ධෙ සීලෙ පතිට්ඨිතෙන, ය්වාස්ස ආවාසාදීසු දසසු පලිබොධෙසු පලිබොධො අත්ථී, තං උපවිජිත්ථිත්වා කම්මට්ඨානදායකං කල්‍යාණමිත්තං උපසඬකමිත්වා පාළියා ආගතෙසු අට්ඨතිංසාය කම්මට්ඨානෙසු අත්තනො වරියානුකූලං කම්මට්ඨානං උපපරික්ඛන්තෙන සවස්ස ඉදං පථවිකසිණං අනුකූලං හොති, ඉදමෙව කම්මට්ඨානං ගහෙත්වා ඥානභාවනාය අනනුරූපං විහාරං පහාය අනුරූපෙ විහාරෙ විහරන්තෙන බුද්දකපලිබොධුපච්ඡෙදං කත්වා කසිණපරිකම්මනිමිත්තානුරක්ඛණසත්තඅසප්පායපරිවජ්ජනසත්තසප්පායසෙවනදස විධඅප්පනාකොසල්ලජ්ජහෙදං සබ්බං භාවනාවිධානං අපරිභාපෙත්තෙන ඥානාධිගමත්ථාය පටිපජ්ජිතබ්බං. අයමෙත්ථ සඬබ්බෙපො. විත්ථාරො පන විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 1.51 ආදයො) චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. යථා චෙත්ථ එවං ඉතො පරෙසුපි. සබ්බකම්මට්ඨානානඤ්ඤි භාවනාවිධානං සබ්බං අට්ඨකථානයෙන ගහෙත්වා විසුද්ධිමග්ගෙ විත්ථාරිතං. කිං තෙන තත්ථ තත්ථ පුන චුත්තෙනාති න නං පුන විත්ථාරයාම. පාළියා පන හෙට්ඨා අනාගතං අත්ථං අපරිභාපෙත්තා නිරන්තරං අනුපදවණ්ණනමෙව කරිස්සාම.

තස්මිං සමයෙති තස්මිං පට්ඨමජ්ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරණසමයෙ. එස්සො හොති...පෙ.... අවික්ඛෙපො හොතීති ඉමෙ කාමාවචරපට්ඨකුසලවිත්තෙ චුත්තජ්ජකාරාය පදපටිපාටියා ඡපණ්ණාස ධම්මා හොන්ති. කෙවලඤ්ඤි තෙ කාමාවචරා, ඉමෙ භූමන්තරවසෙන මහග්ගතා රූපාවචරාති අයමෙත්ථ විසෙසො. සෙසං තාදිසමෙව. යෙවාපනකා පනෙත්ථ ඡන්දාදයො චත්තාරොව ලබ්භන්ති. කොට්ඨාසවාරසුඤ්ඤතචාරා පාකතිකා එවාති.

පට්ඨමං.

දුතියජ්ඣානං

161-162. දුතියජ්ඣානනිද්දෙසෙ විතක්කච්චාරානං වූපසමාති විතක්කස්ස ව විචාරස්ස වාති ඉමෙසං ද්විත්තං වූපසමා, සමතික්කමා; දුතියජ්ඣානක්ඛණෙ අපාතුභාවාති චුත්තං හොති. තත්ථ කිඤ්චාපි දුතියජ්ඣානෙ සබ්බෙපි පට්ඨමජ්ඣානධම්මා න සන්ති, අඤ්ඤෙයෙව හි පට්ඨමජ්ඣානෙ එස්සාදයො අඤ්ඤෙ

ඉඳ, ඔළාරිකස්ස පන ඔළාරිකස්ස අභිගස්ස සමතික්කමා පයමජ්ඣානනො පරෙසං දුතියජ්ඣානාදීනං අධිගමො හොතිති දීපනත්ථං විතක්කවිචාරානං වූපසමාති එවං චුත්තන්ති වෙදිතඛිඛං. අජ්ඣත්තන්ති ඉධ – නියකජ්ඣත්තං අධිජ්ජෙතං. විභච්ඡෙ පන “අජ්ඣත්තං පච්චත්ත”න්ති (විභ. 573) එත්තකමෙව චුත්තං. යස්මා නියකජ්ඣත්තං අධිජ්ජෙතං, තස්මා අත්තනි ජාතං, අත්තනො සන්තානෙ නිඛිඛත්තන්ති අයමෙත්ථ අත්ථො.

සම්පසාදනන්ති සම්පසාදනං චුච්චති සද්ධා. සම්පසාදනයොගතො ඤානම්පි සම්පසාදනං, නීලවණ්ණයොගතො නීලවත්ථං විය. යස්මා වා තං ඤානං සම්පසාදනසමන්තාගතත්තා විතක්කවිචාරක්ඛොභවූපසමනෙන ව වෙනො සම්පසාදයති, තස්මාපි සම්පසාදනන්ති චුත්තං. ඉමස්මිඤ්ච අත්ථවිකජ්ජෙ ‘සම්පසාදනං වෙනසො’ති එවං පදසම්බන්ධො වෙදිතඛිඛො. පුරිමස්මිං පන අත්ථවිකජ්ජෙ ‘වෙනසො’ති එතං එකොදිභාවෙන සද්ධිං යොජෙතඛිඛං.

තත්ත්වයං අත්ථයොජනා – එකො උදෙතීති එකොදි, විතක්කවිචාරෙහි අනජ්ඣාරුළුහත්තා අග්ගො සෙට්ඨො හුත්වා උදෙතීති අත්ථො. සෙට්ඨොපි හි ලොකෙ එකොති චුච්චති. විතක්කවිචාරවිරහනො වා එකො අසභායො හුත්වානිපි වත්තුං වට්ටති. අථ වා සම්පයුත්තධම්මෙ උදායතීති උදි. උට්ඨාපෙතීති අත්ථො. සෙට්ඨට්ඨෙන එකො ව සො උදි වාති එකොදි. සමාධිස්සෙතං අධිවචනං. ඉති ඉමං එකොදිං භාවෙති වච්චෙතීති ඉදං දුතියජ්ඣානං එකොදිභාවං. සො පනායං එකොදි යස්මා වෙනසො, න සත්තස්ස, න ජීවස්ස, තස්මා එතං ‘වෙනසො එකොදිභාව’න්ති චුත්තං.

‘නනු වායං සද්ධා පයමජ්ඣානෙපි අත්ථී, අයඤ්ච එකොදිනාමකො සමාධි, අථ කස්මා ඉදමෙව සම්පසාදනං වෙනසො එකොදිභාවඤ්චාති චුත්තන්ති? චුච්චතෙ – ‘අදුඤ්චි පයමජ්ඣානං විතක්කවිචාරක්ඛොභෙන විචිතරභිගසමාකුලම්ච ජලං න සුප්පසන්නං හොති, තස්මා සතියාපි සද්ධාය සම්පසාදන’න්ති න චුත්තං. න සුප්පසන්නත්තා එව වෙන්ථ සමාධිපි න සුට්ඨු පාකටො. තස්මා එකොදිභාවන්තිපි න චුත්තං. ඉමස්මිං පන ඤානෙ විතක්කවිචාරපලිඛොධාභාවෙන ලද්ධොකාසා බලවතී සද්ධා, බලවසද්ධාසභායපටිලාභෙනෙව සමාධිපි පාකටො. තස්මා ඉදමෙව එවං චුත්තන්ති වෙදිතඛිඛං. විභච්ඡෙ පන “සම්පසාදනන්ති යා සද්ධා සද්දහනා ඔකජ්ජනා අභිජ්ජසාදො; වෙනසො එකොදිභාවන්ති යා විත්තස්ස ධීති...පෙ.... සම්මාසමාධි”ති (විභ. 574-575) එත්තකමෙව චුත්තං. එවං චුත්තෙන පනෙතෙන සද්ධිං අයං අත්ථවණ්ණනා යථා න විරුජ්ඣති අඤ්ඤදත්ථු සංසන්දති වෙච සමෙති ව, එවං වෙදිතඛිඛො.

අවිතක්කං අවිචාරන්ති භාවනාය පභීනත්තා එතස්මිං එතස්ස වා විතක්කො නත්ථීති අවිතක්කං. ඉමිනාව නයෙන අවිචාරං. විභච්ඡෙපි චුත්තං – “ඉති අයඤ්ච විතක්කො අයඤ්ච විචාරො සන්තා හොන්ති සම්මා වූපසන්නා අත්ථභිගතා

අබ්භත්ථඨගතා අප්පිතා බ්‍යප්පිතා සොසිතා විසොසිතා බ්‍යන්තිකතා, තෙන වුච්චති අවිතක්කං අවිචාර’න්ති.

එත්ථාහ - නනු ච විතක්කවිචාරානං වූපසමාති ඉමිනාපි අයමත්ථො සිද්ධො? අථ කස්මා පුන ‘වුත්තං අවිතක්කං අවිචාර’න්ති? වුච්චතෙ - එවමෙනං, සිද්ධොවායමත්ථො, න පනෙනං තදත්ථදීපකං. නනු අවොචුම්භ - ‘ඔළාරිකස්ස පන ඔළාරිකස්ස අභිගස්ස සමතික්කමා පඨමජ්ඣානතො පරෙසං දුතියජ්ඣානාදීනං සමධිගමො හොතීති දීපනත්ථං විතක්කවිචාරානං වූපසමාති එවං වුත්ත’න්ති.

අපිච විතක්කවිචාරානං වූපසමා ඉදං සම්පසාදනං, න කිලෙසකාලුසියස්ස; විතක්කවිචාරානඤ්ච වූපසමා එකොදිභාවං, න උපචාරජ්ඣානම්ච නිවරණප්පභානා; න පඨමජ්ඣානම්ච ච අභිගපාතුභාවාති එවං සම්පසාදනඑකොදිභාවානං හෙතුපරිදීපකම්දං වචනං. තථා විතක්කවිචාරානං වූපසමා ඉදං අවිතක්කං අවිචාරං, න තතියචතුත්ථජ්ඣානානි විය, චක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදීනි විය ච, අභාවාති එවං අවිතක්කඅවිචාරභාවස්ස හෙතුපරිදීපකඤ්ච, න විතක්කවිචාරාභාවමත්තපරිදීපකං. විතක්කවිචාරාභාවමත්තපරිදීපකමෙව පන අවිතක්කං අවිචාරන්ති ඉදං වචනං, තස්මා පුරිමං චත්වාපි පුන චත්තබ්බමෙවාති.

සමාධිජන්ති පඨමජ්ඣානසමාධිතො සම්පයුත්තසමාධිතො චා ජාතන්ති අත්ථො. තත්ථ කිඤ්චාපි පඨමම්පි සම්පයුත්තසමාධිතො ජාතං, අථ ඛො අයමෙව සමාධි ‘සමාධි’ති චත්තබ්බතං අරහති, විතක්කවිචාරක්ඛොභවිරහෙන අතිවිය අවලත්තා සුප්පසන්නත්තා ච. තස්මා ඉමස්ස චණ්ණභණ්ණන්ථං ඉදමෙව සමාධිජන්ති වුත්තං. පිතිසුඛන්ති ඉදං වුත්තනයමෙව.

දුතියන්ති ගණනානුපුබ්බතා දුතියං. ඉදං දුතියං සමාපජ්ජන්තිපි දුතියං. තස්මිං සමයෙ එස්සො හොතීතිආදීසු ඥානපඤ්චකෙ විතක්කවිචාරපදානි මග්ගපඤ්චකෙ ච සම්මාසඬකප්පදං පරිහීනං. තෙසං වසෙන සවිහත්තිකාවිහත්තිකපදවිනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො. කොට්ඨාසවාරෙපි තිවඬගිකං ඥානං හොති, චතුරඬගිකො මග්ගො හොතීති ආගතං. සෙසං පඨමජ්ඣානසදිසමෙවාති.

දුතියං.

තතියජ්ඣානං

163. තතියජ්ඣානනිද්දෙසෙ පිතියා ච විරාගාති විරාගො නාම වුත්තප්පකාරාය පිතියා ජිගුච්ඡනං වා සමතික්කමො වා. උභින්නං පන අත්තරා ‘ච’-සද්දො සම්පිණ්ඩනත්ථො. සො වූපසමං වා සම්පිණ්ඩෙති විතක්කවිචාරවූපසමං වා. තත්ථ යදා වූපසමමෙව සම්පිණ්ඩෙති තදා පිතියා විරාගා ච, කිඤ්ච හියොයා ‘වූපසමා’ වාති එවං යොජනා වෙදිතබ්බො. ඉමිස්සා ච යොජනයා විරාගො ජිගුච්ඡනත්ථො හොති. තස්මා පිතියා ජිගුච්ඡනා ච වූපසමා වාති අයමත්ථො දට්ඨබ්බො. යදා පන විතක්කවිචාරානං වූපසමං සම්පිණ්ඩෙති තදා පිතියා ච විරාගා කිඤ්ච හියොයා

‘විතක්කවිචාරානඤ්ච වූපසමා’ති එවං යොජනා වෙදිතබ්බා. ඉමස්සා ව යොජනාය විරාගො සමතික්කමනත්ථො හොති, තස්මා පීතියා ව සමතික්කමා විතක්කවිචාරානඤ්ච වූපසමාති අයමත්ථො දට්ඨබ්බො.

කාමඤ්චෙනෙ විතක්කවිචාරා දුතියජ්ඣානෙයෙව වූපසන්තා, ඉමස්ස පන ඤානස්ස මග්ගපරිදීපනත්ථං වණ්ණහණනත්ථඤ්චෙනං වුත්තං.
විතක්කවිචාරානඤ්ච වූපසමාති හි වුත්තෙ ඉදං පඤ්ඤායති – නුන විතක්කවිචාරවූපසමො මග්ගො ඉමස්ස ඤානස්සාති? යථා ව තතියෙ අරියමග්ගෙ අප්පභීතානම්පි සක්කායදිට්ඨාදීනං “පඤ්චන්තං ඔරම්භාගියානං සංයොජනානං පහානා”ති (ම. නි. 2.132) එවං පහානං වුවිචමානං වණ්ණහණනං හොති, තදධිගමාය උස්සුක්කානං උස්සාහජනකං, එවමෙව ඉධ අවූපසන්තානම්පි විතක්කවිචාරානං වූපසමො වුවිචමානො වණ්ණහණනං හොති. තෙනායමත්ථො වුත්තො – ‘පීතියා ව සමතික්කමා විතක්කවිචාරානඤ්ච වූපසමා’ති.

උපෙක්ඛකො ව විහරතීති – එත්ථ උපපත්තීනො ඉක්ඛතීති උපෙක්ඛා. සමං පස්සති, අපක්ඛපතිතා හුත්වා පස්සතීති අත්ථො. තාය විසදාය විපුලාය ථාමගතාය සමන්තාගතත්තා තතියජ්ඣානසමථිථි උපෙක්ඛකොති වුවිචති.

උපෙක්ඛා පන දසවිධා හොති – ඡළඬගුපෙක්ඛා බ්‍රහ්මවිහාරුපෙක්ඛා බොජ්ඣංගඋපෙක්ඛා වීරියුපෙක්ඛා සඬ්ඛාරුපෙක්ඛා වෙදනුපෙක්ඛා විපස්සනුපෙක්ඛා තත්ත්වමජ්ඣන්තූපෙක්ඛා ඤානුපෙක්ඛා පාරිසුද්ධුපෙක්ඛාති.

තත්ථ යා “ඉධ, භික්ඛවෙ, භික්ඛු වක්ඛුනා රූපං දිස්වා නෙව සුමනො හොති, න දුම්මනො, උපෙක්ඛකො ව විහරති සතො සම්පජානො”ති (අ. නි. 5.1; මහානි. 90; වුළුති. මෙත්තගුමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 18; පටි. ම. 3.17) එවමාගතා බිණ්ණසවස්ස ඡසු ද්වාරෙසු ඉට්ඨානිට්ඨඡළාරම්මණාපාථෙ පරිසුද්ධපකතිභාවාච්ඡහනාකාරභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘ඡළඬගුපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන “උපෙක්ඛාසහගතෙන චෙතසා එකං දිසං ඵරිත්වා විහරතී”ති (දී. නි. 1.556; ම. නි. 1.77) එවමාගතා සත්තෙසු මජ්ඣන්තාකාරභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘බ්‍රහ්මවිහාරුපෙක්ඛා’ නාම.

යා “උපෙක්ඛාසම්බොජ්ඣංගං භාවෙති විචෙකනිස්සිත”න්ති (ම. නි. 1.27; 3.247) එවමාගතා සහජාතධම්මානං මජ්ඣන්තාකාරභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘බොජ්ඣංගඋපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන “කාලෙන කාලං උපෙක්ඛානිමිත්තං මනසි කරොති”ති (අ. නි. 3.103) එවමාගතා අනව්චාරද්ධනාතිසිලීවිරියසඬ්ඛාතා උපෙක්ඛා, අයං ‘වීරියුපෙක්ඛා’ නාම.

යා “කති සඬ්ඛාරුපෙක්ඛා සමථවසෙන උප්පජ්ජන්ති, කති සඬ්ඛාරුපෙක්ඛා විපස්සනාවසෙන උප්පජ්ජන්ති? අට්ඨ සඬ්ඛාරුපෙක්ඛා සමථවසෙන උප්පජ්ජන්ති, දස සඬ්ඛාරුපෙක්ඛා විපස්සනාවසෙන උප්පජ්ජන්ති”ති (පටි. ම. 1.57) එවමාගතා නීවරණාදිපටිසඬ්ඛාසන්තිට්ඨනාගහණෙ මජ්ඣන්තභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘සඬ්ඛාරුපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන “යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති උපෙක්ඛාසහගත”න්ති (ධ. ස. 150) එවමාගතා අදුක්ඛමසුඛසඬ්ඛාතා උපෙක්ඛා අයං ‘වෙදනුපෙක්ඛා’ නාම.

යා “යදන්ථී, යං භූතං, තං පජහති, උපෙක්ඛං පටිලහති”ති (ම. නි. 3.71; අ. නි. 7.55) එවමාගතා විචිතනෙ මජ්ඣන්තභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘විපස්සනුපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන ඡන්දාදීසු යෙවාපනකෙසු ආගතා සහජාතානං සමවාහිතභූතා උපෙක්ඛා අයං, ‘තත්තමජ්ඣන්තූපෙක්ඛා’ නාම.

යා “උපෙක්ඛකො ච විහරති”ති (ධ. ස. 163; දී. නි. 1.230) එවමාගතා අග්ගසුඛෙපි තස්මිං අපක්ඛපාතජනනී උපෙක්ඛා, අයං ‘ඤානුපෙක්ඛා’ නාම.

යා “උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධිං චතුත්ථං ඤාන”න්ති එවමාගතා සබ්බපච්චනීකපරිසුද්ධා පච්චනීකචූපසමනෙපි අබ්‍යාපාරභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘පාරිසුද්ධුපෙක්ඛා’ නාම.

තත්ථ ඡළඬ්ඛුපෙක්ඛා ච බ්‍රහ්මවිහාරුපෙක්ඛා ච බොජ්ඣංගඬ්ඛුපෙක්ඛා ච තත්ත්වජ්ඣන්තූපෙක්ඛා ච ඤානුපෙක්ඛා ච පාරිසුද්ධුපෙක්ඛා ච අත්ථතො එකා තත්ත්වජ්ඣන්තූපෙක්ඛාව හොති. තෙන තෙන අවත්ථාගෙදෙන පනස්සා අයං හෙදො. එකස්සාපි සතො සත්තස්ස කුමාරයුවථෙර සෙනාපතිරාජාදිවසෙන හෙදො විය. තස්මා තාසු යත්ථ ඡළඬ්ඛුපෙක්ඛා න තත්ථ බොජ්ඣංගඬ්ඛුපෙක්ඛාදයො, යත්ථ වා පන බොජ්ඣංගඬ්ඛුපෙක්ඛා න තත්ථ ඡළඬ්ඛුපෙක්ඛාදයො හොන්තිති වෙදිතබ්බා.

යථා චෙතාසං අත්ථතො එකිභාවො, එවං සඬ්ඛාරුපෙක්ඛාවිපස්සනුපෙක්ඛානම්පි. පඤ්ඤා එව හි එසා කිච්චවසෙන ද්විධා හින්නා. යථා හි පුරිසස්ස සායං ගෙහං පටිට්ඨං සප්පං අප්පදදණ්ඩං ගහෙත්වා පරියෙසමානස්ස තං ථුසකොට්ඨකෙ නිපන්නං දිස්වා ‘සප්පො නු බො නො’ති අවලොකෙන්තස්ස සොවත්ථිකත්තයං දිස්වා නිබ්බේමතිකස්ස ‘සප්පො, න සප්පො’ති විචිතනෙ මජ්ඣන්තතා හොති; එවමෙව යා ආරද්ධවිපස්සකස්ස විපස්සනාඤාණෙන ලක්ඛණත්තයෙ දිට්ඨෙ සඬ්ඛාරානං අනිච්චභාවාදිවිචිතනෙ මජ්ඣන්තතා උප්පජ්ජති, අයං ‘විපස්සනුපෙක්ඛා’. යථා පන තස්ස පුරිසස්ස අප්පදදණ්ඩකෙන ගාල්හං සප්පං ගහෙත්වා ‘කිත්තාහං ඉමං සප්පං අවිහෙයේන්තො අත්තානඤ්ච ඉමිනා අඩංසාපෙන්තො මුඤ්චෙය්‍ය’න්ති මුඤ්චනාකාරමෙව

පරියෙසනො ගහණ මජ්ඣන්තනා හොති; එවමෙව යා ලක්ඛණත්තයස්ස දිට්ඨත්තා, ආදිත්තෙ විය තයො භවෙ පස්සනො, සඨ්ඛාරග්ගහණ මජ්ඣන්තනා, අයං ‘සඨ්ඛාරුපෙක්ඛා’. ඉති විපස්සනුපෙක්ඛාය සිද්ධාය සඨ්ඛාරුපෙක්ඛාපි සිද්ධාව හොති. ඉමිනා පනෙසා විචිනනග්ගහණසු මජ්ඣන්තසඨ්ඛාතෙන කිච්චෙන ද්විධා භින්නාති. විරියුපෙක්ඛා පන වෙදනුපෙක්ඛා ව අඤ්ඤමඤ්ඤඤව අවසෙසාහි ව අත්ථතො භින්නායෙවාති.

ඉමාසු දසසු උපෙක්ඛාසු ‘ක්කානුපෙක්ඛා’ ඉධ අධිජපෙතා. සා මජ්ඣන්තලක්ඛණා අනාභොගරසා අබ්‍යාපාරපච්චුපට්ඨානා පිතිවිරාගපදට්ඨානාති. එත්ථාහ – නනු වායං අත්ථතො තත්‍රමජ්ඣන්තූපෙක්ඛාව හොති? සා ව පට්ඨමදුතියජ්ඣානෙසුපි අත්ථි, තස්මා තත්‍රාපි ‘උපෙක්ඛකො ව විහරතී’ති එවමයං වත්තඛ්ඛා සියා. සා කස්මා න චුත්තාති? අපරිබ්‍යත්තකිච්චතො. අපරිබ්‍යත්තඤ්ඤි තස්සා තත්ථ කිච්චං, විතක්කාදිහි අභිභූතත්තා. ඉධ පනායං විතක්කවිචාරපිතීහි අනභිභූතත්තා උක්ඛිත්තසිරා විය හුත්වා පරිබ්‍යත්තකිච්චා ජාතා, තස්මා චුත්තාති.

නිට්ඨිතා උපෙක්ඛකො ව විහරතීති එතස්ස

සබ්බසො අත්ථවණ්ණනා.

ඉදානි සතො ව සම්පජානොති එත්ථ සරතීති සතො. සම්පජානාතීති සම්පජානො. ඉති පුග්ගලෙන සති ව සම්පජඤ්ඤඤව චුත්තං. තත්ථ සරණලක්ඛණා සති, අසම්මුස්සනරසා, ආරක්ඛපච්චුපට්ඨානා. අසම්මොහලක්ඛණං සම්පජඤ්ඤං, තීරණරසං, පටිවයපච්චුපට්ඨානං.

තත්ථ කිඤ්චාපි ඉදං සතිසම්පජඤ්ඤං පුරිමජ්ඣානෙසුපි අත්ථි – මුට්ඨස්සතිස්ස හි අසම්පජානස්ස උපචාරමත්තමිපි න සම්පජ්ජති, පගෙව අජ්ජනා – ඔළාරිකත්තා පන තෙසං ක්කානානං, භූමියං විය පුරිසස්ස, විත්තස්ස ගති සුඛා හොති, අබ්‍යත්තං තත්ථ සතිසම්පජඤ්ඤකිච්චං. ඔළාරිකඨ්ඨගජ්ජහානෙන පන සුබ්බමත්තා ඉමස්ස ක්කානස්ස, පුරිසස්ස බුරුධාරායං විය, සතිසම්පජඤ්ඤකිච්චපරිග්ගහිතා එව විත්තස්ස ගති ඉච්ඡිතඛ්ඛාති ඉධෙව චුත්තං. කිඤ්ච හියොයා? යථා ධෙනුපගො වච්ඡො ධෙනුතො අපතීතො අරක්ඛියමානො පුනදෙව ධෙනුං උපගච්ඡති, එවමිදං තතියජ්ඣානසුඛං පිතිතො අපතීතමිපි සතිසම්පජඤ්ඤාරක්ඛෙන අරක්ඛියමානං පුනදෙව පිතිං උපගච්ඡෙය්‍ය, පිතිසම්පයුත්තමෙව සියා. සුඛෙ වාපි සත්තා සාරජ්ජන්ති, ඉදඤ්ච අතිමධුරං සුඛං, තතො පරං සුඛාභාවා. සතිසම්පජඤ්ඤානුභාවෙන පනෙත්ථ සුඛෙ අසාරජ්ජනා හොති, නො අඤ්ඤථාති ඉමමිපි අත්ථවිසෙසං දස්සෙතුං ඉදමිධෙව චුත්තන්ති වෙදිතඛ්ඛං.

ඉදානි සුඛඤ්ච කායෙන පටිසංවෙදෙතීති එත්ථ කිඤ්චාපි තතියජ්ඣානසමඨිගිතො සුඛපටිසංවෙදනාභොගො නත්ථි, එවං සන්තෙපි යස්මා තස්ස නාමකායෙන සම්පයුත්තං සුඛං, යං වා තං නාමකායසම්පයුත්තං සුඛං, තංසමුට්ඨානෙනස්ස යස්මා අතිපණිතෙන රූපෙන රූපකායො ඵුට්ඨො, යස්ස ඵුට්ඨත්තා

කොනා වුට්ටිතොපි සුඛං පටිසංවෙදෙය්‍යා, තස්මා එතමත්ථං දස්සෙන්නො ‘සුඛඤ්ච කායෙන පටිසංවෙදෙති’ති ආහ.

ඉදානි යං තං අරියා ආචික්ඛන්ති උපෙක්ඛකො සතිමා සුඛවිහාරීති එත්ථ යංකොනහෙනු යංකොනකාරණා තං තතියජ්ඣානසමඬිගීපුග්ගලං බුද්ධාදයො අරියා “ආචික්ඛන්ති දෙසෙන්නි පඤ්ඤාපෙන්නි පටිඨපෙන්නි විවරන්ති විහජන්ති උත්තානීකරොන්ති පකාසෙ”න්ති පසංසන්නීති අධිජ්ජායො – කින්නි? ‘උපෙක්ඛකො සතිමා සුඛවිහාරී’ති – තං තතියජ්ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරතීති එවමෙත්ථ යොජනා වෙදිතබ්බං.

කස්මා පන තං තෙ එවං පසංසන්නීති? පසංසාරහතො. අයඤ්චි යස්මා අනිමදුරසුඛෙ සුඛපාරමිජ්ජත්තෙපි තතියජ්ඣානෙ උපෙක්ඛකො, න තත්ථ සුඛාභිසඬිගෙන ආකඩ්ඪියති, ‘යථා ව පිති න උජ්ජජ්ජති’ එවං උපට්ඨිතසතිතාය සතිමා, යස්මා ව අරියකන්තං අරියජනසෙවිතමෙව අසංකිලිට්ඨං සුඛං නාමකායෙන පටිසංවෙදෙති තස්මා පසංසාරහො; ඉති පසංසාරහතො නං අරියා තෙ එවං පසංසාහෙනුහුතෙ ගුණෙ පකාසෙන්නා ‘උපෙක්ඛකො සතිමා සුඛවිහාරී’ති එවං පසංසන්නීති වෙදිතබ්බං.

තතියන්ති ගණනානුපුබ්බතා තතියං. ඉදං තතියං සමාපජ්ජතීතිපි තතියං. තස්මිං සමයෙ එස්සො භොතීතිආදීසු කොනපඤ්චකෙ පිතිපදම්පි පරිභීතං. තස්සාපි වසෙන සවිහන්තිකාවිහන්තිකපදවිනිච්ඡයො වෙදිතබ්බං. කොට්ඨාසවාරෙපි දුච්චිගිකං කොනං භොතීති ආගතං. සෙසං දුතියජ්ඣානසදිසමෙවාවති.

තතියං.

චතුත්ථජ්ඣානං

165. චතුත්ථජ්ඣානනිද්දෙසෙ සුඛස්ස ව පහානා දුක්ඛස්ස ව පහානාති කායිකසුඛස්ස ව කායිකදුක්ඛස්ස ව පහානා. පුබ්බෙවාති තඤ්ච ඛො පුබ්බෙව න චතුත්ථජ්ඣානක්ඛණෙ. සොමනස්සදොමනස්සානං අත්ථඬිගමාති චෙතසිකසුඛස්ස ව චෙතසිකදුක්ඛස්ස වාති ඉමෙසම්පි ද්විත්තං පුබ්බෙව අත්ථඬිගමා; පහානා ඉච්චෙව වුත්තං භොති. කදා පන නෙසං පහානං භොති? චතුත්තං කොනානං උපචාරක්ඛණෙ. සොමනස්සඤ්චි චතුත්ථජ්ඣානස්ස උපචාරක්ඛණෙයෙව පභීයති. දුක්ඛදොමනස්සපුබ්බාති පට්ඨානිකතතියජ්ඣානානං උපචාරක්ඛණෙසු. එවමෙනෙසං පහානක්කමෙන අවුත්තානං ඉන්ද්‍රියවිහඬිගෙ පන ඉන්ද්‍රියානං උද්දෙසක්කමෙනෙව ඉධාපි වුත්තානං සුඛදුක්ඛසොමනස්සදොමනස්සානං පහානං වෙදිතබ්බං.

යදි පනෙතානි තස්ස තස්ස කොනස්ස උපචාරක්ඛණෙයෙව පභීයන්ති, අථ කස්මා “කත්ථ වුජ්ජන්තං දුක්ඛිත්තියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති? ඉධ, භික්ඛවෙ, භික්ඛු විචිච්චෙව කාමෙහි...පෙ.... පට්ඨං කොනං උපසම්පජ්ජ විහරති, එත්ථුජ්ජන්තං දුක්ඛිත්තියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති. කත්ථ වුජ්ජන්තං දොමනස්සිත්තියං...

සුඛින්ද්‍රියං... සොමනස්සින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති? ඉධ, භික්ඛවෙ, භික්ඛු සුඛස්ස ච පහානා...පෙ.... චතුත්ථං ඝානං උපසම්පජ්ජ විහරති. එත්ථුප්පන්නං සොමනස්සින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති’’ති (සං. නි. 5.510) එවං ඝානෙනස්වෙව නිරොධො චුත්තොති? අතිසයනිරොධත්තා. අතිසයනිරොධො හි තෙසං පයමජ්ඣානාදීසු, න නිරොධොයෙව. නිරොධොයෙව පන උපචාරක්ඛණෙ, නාතිසයනිරොධො. තථා හි නානාවජ්ජනෙ පයමජ්ඣානුපචාරෙ නිරුද්ධස්සාපි දුක්ඛින්ද්‍රියස්ස ඩංසමකසාදිසම්ඵස්සෙන වා, විසමාසනුපතාපෙන වා සියා උප්පත්ති, නත්වෙව අන්තොඅප්පනායං. උපචාරෙ වා නිරුද්ධම්පෙනං න සුට්ඨු නිරුද්ධං හොති, පටිපක්ඛෙන අවිහතත්තා. අන්තොඅප්පනායං පන පිතිඵරණෙන සබ්බො කායො සුඛොක්කන්තො හොති. සුඛොක්කන්තකායස්ස ච සුට්ඨු නිරුද්ධං හොති දුක්ඛින්ද්‍රියං, පටිපක්ඛෙන විහතත්තා. නානාවජ්ජනෙයෙව ච දුතියජ්ඣානුපචාරෙ පහිනස්ස දොමනස්සින්ද්‍රියස්ස යස්මා එතං විතක්කවිචාරපච්චයෙපි කායකිලමථෙ විත්තුපසාතෙ ච සති උප්පජ්ජති, විතක්කවිචාරාභාවෙ නෙව උප්පජ්ජති; යත්ථ පන උප්පජ්ජති තත්ථ විතක්කවිචාරභාවෙ; අප්පහිනා එව ච දුතියජ්ඣානුපචාරෙ විතක්කවිචාරාති තත්ථස්ස සියා උප්පත්ති, නත්වෙව දුතියජ්ඣානෙ, පහිනපච්චයත්තා. තථා තතියජ්ඣානුපචාරෙ පහිනස්සාපි සුඛින්ද්‍රියස්ස පිතිසමුට්ඨානපණ්ණරූපථුට්ඨකායස්ස සියා උප්පත්ති, නත්වෙව තතියජ්ඣානෙ. තතියජ්ඣානෙ හි සුඛස්ස පච්චයභූතා පිති සබ්බසො නිරුද්ධාති. තථා චතුත්ථජ්ඣානුපචාරෙ පහිනස්සාපි සොමනස්සින්ද්‍රියස්ස ආසන්නත්තා, අප්පනාප්පත්තාය උපෙක්ඛාය අභාවෙන සම්මා අනතික්කන්තත්තා ච, සියා උප්පත්ති, නත්වෙව චතුත්ථජ්ඣානෙ. තස්මා එව ච ‘එත්ථුප්පන්නං දුක්ඛින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති’ති තත්ථ තත්ථ අපරිසෙසග්ගහණං කතන්ති.

එත්ථාහ – ‘අථෙවං තස්ස තස්ස ඝානස්සුපචාරෙ පහිනාපි එතා වෙදනා ඉධ කස්මා සමාහරා’ති? ‘සුඛග්ගහණත්ථං’. යා හි අයං ‘අදුක්ඛමසුඛ’න්ති එත්ථ අදුක්ඛමසුඛා වෙදනා චුත්තා, සා සුඛමා, දුඛිඛ්ඤ්ඤායා, න සක්කා සුඛෙන ගහෙතුං. තස්මා යථා නාම දුට්ඨස්ස යථා තථා වා උපසඬ්ඤාමිත්වා ගහෙතුං. අසක්කුණෙයාස්ස ගොණස්ස ගහණත්ථං ගොපො එකස්මිං චජෙ සබ්බා ගාවො සමාහරති, අථෙකෙකං නිහරන්තො පටිපාටියා ආගතං ‘අයං සො, ගණ්හථ න’න්ති තම්පි ගාභාපයති; එවමෙව භගවා සුඛගහණත්ථං සබ්බාපි එතා සමාහරීති. එවඤ්ච සමාහරා එතා දස්සෙත්වා යං නෙව සුඛං න දුක්ඛං, න සොමනස්සං න දොමනස්සං, අයං අදුක්ඛමසුඛාවෙදනාති සක්කා හොති එසා ගාහයිතුං.

අපිව අදුක්ඛමසුඛාය වෙතොවිමුත්තියා පච්චයදස්සනත්ථඤ්චාපි එතා චුත්තාති වෙදිතබ්බා. සුඛදුක්ඛප්පහානාදයො හි තස්සා පච්චයා. යථාහ – ‘චත්තාරො ඛො, ආවුසො, පච්චයා අදුක්ඛමසුඛාය වෙතොවිමුත්තියා සමාපත්තියා. ඉධාවුසො භික්ඛු, සුඛස්ස ච පහානා...පෙ.... චතුත්ථං ඝානං උපසම්පජ්ජ විහරති, ඉමෙ ඛො, ආවුසො, චත්තාරො පච්චයා අදුක්ඛමසුඛාය වෙතොවිමුත්තියා සමාපත්තියා’ති (ම. නි. 1.458). යථා වා අඤ්ඤත්ථ පහිනාපි සක්කායදිට්ඨිආදයො තතියග්ගහණං වණ්ණහණනත්ථං තත්ථ පහිනාති චුත්තා, එවං වණ්ණහණනත්ථම්පෙනස්ස

කුමාරසංඝතා ඉඳ වුත්තාති වෙදිතබ්බා. පච්චයසාතෙන වා එත්ථ රාගදොසානං අතිදුර්භාවං දස්සෙතුම්පෙතා වුත්තාති වෙදිතබ්බා. එතාසු හි සුඛං සොමනස්සස්ස පච්චයො, සොමනස්සං රාගස්ස; දුක්ඛං දොමනස්සස්ස, දොමනස්සං දොසස්ස. සුඛාදිසාතෙන ව සප්පච්චයා රාගදොසා හතාති අතිදුරෙ හොත්තීති.

අදුක්ඛමසුඛන්ති දුක්ඛාභාවෙන අදුක්ඛං, සුඛාභාවෙන අසුඛං. එතෙනෙත්ථ දුක්ඛසුඛප්පට්ඨකභූතං තතියවෙදනං දීපෙති, න දුක්ඛසුඛාභාවමත්තං. තතියවෙදනා නාම අදුක්ඛමසුඛා. උපෙක්ඛාතිපි වුවවති. සා ඉට්ඨානිට්ඨවිපරිතානුභවනලක්ඛණා, මජ්ඣන්තරසා, අවිභූතපච්චුපට්ඨානා, සුඛනිරොධපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බා.

උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධිත්ති උපෙක්ඛාය ජනිතසතිපාරිසුද්ධිං. ඉමස්මිඤ්ඤි කුමාරෙ සුපරිසුද්ධා සති. යා ව තස්සා සතියා පාරිසුද්ධි සා උපෙක්ඛාය කතා, න අඤ්ඤෙන. තස්මා එතං උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධිති වුවවති. විභඩ්ගෙපි වුත්තං – “අයං සති ඉමාය උපෙක්ඛාය විසදා හොති පරිසුද්ධා පරියොදානා, තෙන වුවවති උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධි”ති (විභ. 597). යාය ව උපෙක්ඛාය එත්ථ සති පාරිසුද්ධි හොති සා අත්ථතො තත්ත්වමජ්ඣන්තරාති වෙදිතබ්බා. න කෙවලඤ්ඤෙත්ථ තාය සතියෙව පරිසුද්ධා අපිව බො සබ්බෙපි සම්පයුත්තධම්මා. සතිසිසෙන පන දෙසනා වුත්තා.

තත්ථ කිඤ්චාපි අයං උපෙක්ඛා හෙට්ඨාපි තිසු කුමාරෙසු විජ්ජති – යථා පන දිවා සූරියප්පභාහිභවා සොම්මභාවෙන ව අත්තනො උපකාරකත්තෙන වා සභාගාය රත්තියා අලාභා දිවා විජ්ජමානාපි චන්දලොඛා අපරිසුද්ධා හොති අපරියොදානා – එවමයම්පි තත්ත්වමජ්ඣන්තරෙපෙක්ඛාවන්දලොඛා විතක්කාදිපච්චනීකධම්මතෙජාහිභවා සභාගාය ව උපෙක්ඛාවෙදනාරත්තියා අප්පට්ඨලාභා විජ්ජමානාපි පට්ඨමාදිජ්ඣානහෙදෙසු අපරිසුද්ධා හොති. තස්සා ව අපරිසුද්ධාය දිවා අපරිසුද්ධචන්දලොඛාය පභා විය සහජාතාපි සතිආදයො අපරිසුද්ධාව හොත්තී. තස්මා තෙසු එකමිපි ‘උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධි’ති න වුත්තං. ඉධ පන විතක්කාදිපච්චනීකධම්මතෙජාහිභවාභාවා සභාගාය ව උපෙක්ඛා වෙදනාරත්තියා පට්ඨලාභා අයං තත්ත්වමජ්ඣන්තරෙපෙක්ඛාවන්දලොඛා අතිවිය පරිසුද්ධා. තස්සා පරිසුද්ධත්තා පරිසුද්ධචන්දලොඛාය පභා විය සහජාතාපි සතිආදයො පරිසුද්ධා හොත්තී පරියොදානා. තස්මා ඉදමෙව උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධිති වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

චතුත්ථන්ති ගණනානුපුබ්බතා චතුත්ථං. ඉදං චතුත්ථං සමාපජ්ජතිතිපි චතුත්ථං. එස්සො හොතීතිආදීසු එස්සපඤ්චකෙ තාව වෙදනාති උපෙක්ඛාවෙදනා වෙදිතබ්බා. කුමාරපඤ්චකඉන්ද්‍රියඅට්ඨකෙසු පන උපෙක්ඛා හොති උපෙක්ඛින්ද්‍රියං හොතීති (ධ. ස. 165) වුත්තමෙව. සෙසාති තතියෙ පරිභීතපදාති ඉධාපි පරිභීතානෙව. කොට්ඨාසවාරෙපි දුච්ඡිගිකං කුමාරන්ති උපෙක්ඛාවිත්තෙකග්ගතාවසෙනෙව වෙදිතබ්බං. සෙසං සබ්බං තතියසදිසමෙවාති.

චතුක්කනායො නිට්ඨිතො.

පඤ්චකතයෝ

167. ඉදානි කතමෙ ධම්මා කුසලානි පඤ්චකතයෝ ආරද්ධො. කස්මානි චෙ, පුග්ගලජ්ඣාසයවසෙන චෙව දෙසනාවිලාසෙන ච. සන්තිසින්නදෙවපරිසාය කිර එකච්චානං දෙවානං විතක්කො එව ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, විචාරපීතිසුඛචිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සප්පායවසෙන සත්ථා චතුරඨ්ඨිකං අවිතක්කං විචාරමත්තං දුතියජ්ඣානං නාම භාජෙසි. එකච්චානං විචාරො ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, පීතිසුඛචිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සප්පායවසෙන තිවඨ්ඨිකං තතියජ්ඣානං නාම භාජෙසි. එකච්චානං පීති ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, සුඛචිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සප්පායවසෙන දුච්ඨිකං චතුත්ථජ්ඣානං නාම භාජෙසි. එකච්චානං සුඛං ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, උපෙක්ඛාචිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සප්පායවසෙන දුච්ඨිකං පඤ්චමජ්ඣානං නාම භාජෙසි. අයං තාව ‘පුග්ගලජ්ඣාසයෝ’.

යස්සා පන ධම්මධාතුයා සුප්පට්ඨිද්ධත්තා දෙසනාවිලාසප්පත්තො නාම හොති – සා තථාගතස්ස සුට්ඨු පට්ඨිද්ධා – තස්මා ඤාණමහත්තතාය දෙසනාවිධානෙසු කුසලො දෙසනාවිලාසප්පත්තො සත්ථා යං යං අභිගං ලබ්භති තස්ස තස්ස වසෙන යථා යථා ඉච්ඡති තථා තථා දෙසනං නියාමෙතීති සො ඉධ පඤ්චඨ්ඨිකං පඨමජ්ඣානං භාජෙසි, චතුරඨ්ඨිකං අවිතක්කං විචාරමත්තං දුතියජ්ඣානං, භාජෙසි තිවඨ්ඨිකං තතියජ්ඣානං, භාජෙසි දුච්ඨිකං චතුත්ථජ්ඣානං, දුච්ඨිකමෙව පඤ්චමජ්ඣානං භාජෙසි. අයං ‘දෙසනාවිලාසෝ’ නාම.

අපිච යෙ භගවතා “තයොමෙ, භික්ඛවෙ, සමාධි – සවිතක්කසව්චාරො සමාධි, අවිතක්කවිචාරමත්තො සමාධි, අවිතක්කඅව්චාරො සමාධි”ති (දී. නි. 3.305) සුත්තන්තෙ තයො සමාධි දෙසිතා, තෙසු භෙට්ඨා සවිතක්කසව්චාරො සමාධි අවිතක්කඅව්චාරො සමාධි ච භාජෙත්වා දස්සිතො, අවිතක්කවිචාරමත්තො න දස්සිතො. තං දස්සෙතුම්පි අයං පඤ්චකතයෝ ආරද්ධොති වෙදිතබ්බො.

තත්ථ දුතියජ්ඣානනිද්දෙසෙ එස්සාදීසු විතක්කමත්තං පරිභායති, කොට්ඨාසවාරෙ “චතුරඨ්ඨිකං ඥානං හොති චතුරඨ්ඨිකො මග්ගො හොති”ති අයමෙව විසෙසො. සෙසං සබ්බං පඨමජ්ඣානසදිසමෙව. යානි ච චතුක්කතයෙ දුතියතතියචතුත්ථානි තානෙව ඉධ තතියචතුත්ථපඤ්චමානි. තෙසං අධිගමපටිපාටිදීපනත්ථං අයං තයො වෙදිතබ්බො –

එකො කිර අමච්චපුත්තො රාජානං උපට්ඨාතුං ජනපදතො නගරං ආගතො. සො එකදිවසමෙව රාජානං දිස්වා පානබාසනෙන සබ්බං විභවජානං නාසෙසි. තං එකදිවසං සුරාමදමත්තං නිව්චොළං කත්වා ජිණ්ණකට්ඨාරකමත්තෙන පටිච්ඡාදෙත්වා පානාගාරතො නිහරිංසු. තමෙන සඬකාරකුටෙ නිපජ්ජිත්වා නිද්දායන්තං එකො අභිගවිජ්ජාපායකො දිස්වා ‘අයං පුරිසො මහාජනස්ස අවස්සයො භවිස්සති, පටිජග්ගිතබ්බො එසො’ති සන්තිට්ඨානං කත්වා මත්තිකාය න්භාපෙත්වා පුලසාටකයුගං නිවාසාපෙත්වා පුන ගන්ධොදකෙන න්භාපෙත්වා සුබ්බමෙන

දුකුලයුගලෙන අවිඡාදෙන්වා පාසාදං ආරොපෙන්වා සුභොජනං භොජෙන්වා ‘එවං
නං පරිවාරෙය්‍යාථා’ති පරිවාරකෙ පටිපාදෙන්වා පක්කාමි. අථ නං තෙ සයනං
ආරොපෙසුං. පානාගාරගමනපටිබාහනත්ථඤ්ච නං චත්තාරො තාව ජනා චතුසු
හත්ථපාදෙසු උප්පිලෙන්වා අට්ඨංසු. එකො පාදෙ පරිමජ්ජී. එකො තාලවණ්ටං
ගහෙන්වා ඛිජී. එකො විණං වාදයමානො ගායන්තො නිසීදි.

සො සයනුපගමනෙන විගතකිලමථො ථොකං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතො
හත්ථපාදනිජ්ජිලනං අසහමානො ‘කො මෙ හත්ථපාදෙ උප්පිලෙනි? අපගච්ඡා’ති
තජ්ජෙසි. තෙ එකච්චනෙනෙව අපගච්ඡංසු. තතො පුන ථොකං නිද්දායිත්වා
වුට්ඨිතො පාදපරිමජ්ජනං අසහමානො ‘කො මෙ පාදෙ පරිමජ්ජති? අපගච්ඡා’ති
ආහ. සොපි එකච්චනෙනෙව අපගච්ඡී. පුන ථොකං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතො වාතවුට්ඨි
විය තාලවණ්ටවාතං අසහන්තො ‘කො එස? අපගච්ඡතු’ති ආහ. සොපි
එකච්චනෙනෙව අපගච්ඡී. පුන ථොකං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතො කණ්ණසුලං විය
ගීතවාදිතසද්දං අසහමානො විණාවාදකං තජ්ජෙසි. සොපි එකච්චනෙනෙව අපගච්ඡී.
අථෙවං අනුක්කමෙන
පභිනකිලමුප්පිලනපරිමජ්ජනවාතජ්ජහාරගීතවාදිතසද්දපද්දවො සුඛං සයිත්වා
වුට්ඨාය රඤ්ඤො සන්තිකං අගමාසි. රාජාපිස්ස මහන්තං ඉස්සරියමදාසි. සො
මහාජනස්ස අවස්සයො ජාතො.

තත්ථ පානබ්‍යසනෙන පාරිජුඤ්ඤජ්ජත්තො සො අමච්චපුත්තො විය
අනෙකබ්‍යසනපාරිජුඤ්ඤජ්ජත්තො සරාවාසගතො කුලපුත්තො දට්ඨබ්බො.
අඬගච්ජ්ජාපායකො පුරිසො විය තථාගතො. තස්ස පුරිසස්ස ‘අයං මහාජනස්ස
අවස්සයො හවිස්සති, පටිජග්ගනං අරහති’ති සන්තිට්ඨානං විය තථාගතස්ස ‘අයං
මහාජනස්ස අවස්සයො හවිස්සති, පබ්බජ්ජං අරහති කුලපුත්තො’ති
සන්තිට්ඨානකරණං.

අථස්ස අමච්චපුත්තස්ස මත්තිකාමත්තෙන න්භාපනං විය කුලපුත්තස්සාපි
පබ්බජ්ජාපට්ඨානො. අථස්ස ථුලසාටකනිවාසනං විය ඉමස්සාපි
දසසික්ඛාපදසඬ්ඛාතසීලවත්ථනිවාසනං. පුන තස්ස ගන්ධොදකන්භාපනං විය
ඉමස්සාපි පාතිමොක්ඛසංවරාදිසීලගන්ධොදකන්භාපනං. පුන තස්ස
සුඛුමදුකුලයුගලච්ඡාදනං විය ඉමස්සාපි
යථාචුත්තසීලවිසුද්ධිසම්පදාසඬ්ඛාතදුකුලච්ඡාදනං.

දුකුලච්ඡාදිතස්ස පනස්ස පාසාදාරොපනං විය ඉමස්සාපි
සීලවිසුද්ධිදුකුලච්ඡාදිතස්ස සමාධිභාවනාපාසාදාරොහනං. තතො තස්ස
සුභොජනභුඤ්ජනං විය ඉමස්සාපි
සමාධිඋපකාරකසතිසම්පජ්ඤාදිධම්මාමතපරිභුඤ්ජනං.

භුත්තභොජනස්ස පන තස්ස පරිවාරකෙහි සයනාරොපනං විය ඉමස්සාපි
විතක්කාදීහි උපවාරජ්ඣානාරොපනං. පුන තස්ස පානාගාරගමනපටිබාහනත්ථං
හත්ථපාදුප්පිලනකපුරිසචතුක්කං විය ඉමස්සාපි

කාමසඤ්ඤාහිමුඛගමනපටිබාහනත්ථං ආරම්මණෙ විත්තුප්පිළනකො
නෙක්ඛම්මවිතක්කො. තස්ස පාදපරිමජ්ජකපුරිසො විය ඉමස්සාපි ආරම්මණෙ
විත්තානුමජ්ජනකො විචාරො. තස්ස තාලවණ්ටවාතදායකො විය ඉමස්සාපි
චෙතසො සිතලභාවදායිකා පිති.

තස්ස සොතානුග්ගහකරො ගන්ධබ්බපුරිසො විය ඉමස්සාපි විත්තානුග්ගහකං
සොමනස්සං. තස්ස සයනුපගමනෙන විගතකිලමථස්ස ථොකං නිද්දුපගමනං විය
ඉමස්සාපි උපචාරජ්ඣානසන්තිස්සයෙන විගතනිවරණකිලමථස්ස
පඨමජ්ඣානුපගමනං.

අථස්ස නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතස්ස හත්ථපාදුප්පිළනාසහනෙන හත්ථපාදුප්පිළකානං
සන්තජ්ජනං තෙසඤ්ච අපගමනෙන පුන ථොකං නිද්දුපගමනං විය ඉමස්සාපි
පඨමජ්ඣානතො වුට්ඨිතස්ස විත්තුප්පිළකවිතක්කාසහනෙන විතක්කදොසදස්සනං,
විතක්කප්පහානා ච පුන අවිතක්කවිචාරමත්තදුතියජ්ඣානුපගමනං.

තතො තස්ස පුනප්පුනං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතස්ස යථාචුත්තෙන කමෙන
පාදපරිමජ්ජනාදීනං අසහනෙන පටිපාටියා පාදපරිමජ්ජකාදීනං සන්තජ්ජනං, තෙසං
තෙසඤ්ච අපගමනෙන පුනප්පුනං ථොකං නිද්දුපගමනං විය ඉමස්සාපි පුනප්පුනං
දුතියාදීහි ඥානෙනහි වුට්ඨිතස්ස යථාචුත්තදොසානං විචාරාදීනං අසහනෙන පටිපාටියා
විචාරාදිදොසදස්සනං. තෙසං තෙසඤ්ච පහානා පුනප්පුනං
අවිතක්කඅවිචාරනිජ්ජිතික පහිනසොමනස්සජ්ඣානුපගමනං.

තස්ස පන සයනා වුට්ඨාය රඤ්ඤො සන්තිකං ගතස්ස ඉස්සරියප්පත්ති විය
ඉමස්සාපි පඤ්චමජ්ඣානතො වුට්ඨිතස්ස විපස්සනා මග්ගං උපගතස්ස
අරහත්තප්පත්ති.

තස්ස පත්තිස්සරියස්ස බහුනං ජනානං අවස්සයභාවො විය ඉමස්සාපි
අරහත්තප්පත්තස්ස බහුනං අවස්සයභාවො චෙදිතබ්බො. එත්තාවතා හි එස
අනුත්තරං පුඤ්ඤක්ඛේත්තං නාම භොතීති.

පඤ්චකනයො නිට්ඨිතො.

එත්තාවතා චතුක්කපඤ්චකනයද්වයභෙදො සුද්ධිකතවකො නාම පකාසිතො
භොති. අත්ථතො පනෙස පඤ්චකනයෙ චතුක්කනයස්ස පටිට්ඨත්තා
ඥානපඤ්චකො එවාති චෙදිතබ්බො.

පටිපදාවතුක්කං

176-180. ඉදානි යස්මා එතං ඥානං නාම පටිපදාකමෙන සිජ්ඣති, තස්මා තස්ස
පටිපදාභෙදං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ දුක්ඛා
පටිපදා අස්සාති දුක්ඛපටිපදං. දන්ධා අභිඤ්ඤා අස්සාති දන්ධාභිඤ්ඤං. ඉති

දුක්ඛපටිපදන්ති වා දන්ධාහිඤ්ඤන්ති වා පථවිකසිණන්ති වා තිණ්‍යෙ ඤානස්සෙව නාමාති. දුක්ඛපටිපදං ඛිජ්ජාහිඤ්ඤන්තිආදීසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ පඨමසමන්තාභාරතො පටියාය යාව තස්ස තස්ස ඤානස්ස උපචාරං උප්පජ්ජති තාව පවත්තා ඤානභාවතා ‘පටිපදා’ති වුච්චති. උපචාරතො පන පටියාය යාව අප්පනා තාව පවත්තා පඤ්ඤා ‘අහිඤ්ඤා’ති වුච්චති. සා පනෙසා පටිපදා එකච්චස්ස දුක්ඛා හොති. නිවරණාදිපච්චනීකධම්මසමුදාවාරගහනතාය කිච්ඡා අසුඛසෙවනාති අත්ථො. එකච්චස්ස තදභාවෙන සුඛා. අහිඤ්ඤාපි එකච්චස්ස දන්ධා හොති, මන්දා, අසිසජ්ජවත්ති. එකච්චස්ස ඛිජ්ජා අමන්දා සිසජ්ජවත්ති. තස්මා යො ආදිතො කිලෙසෙ වික්ඛම්භෙන්තො දුක්ඛෙන සසඬ්ඛාරෙන සජ්ජයොගෙන කිලමන්තො වික්ඛම්භෙති, තස්ස දුක්ඛා පටිපදා නාම හොති. යො පන වික්ඛම්භිතකිලෙසො අප්පනාපරිවාසං වසන්තො විරෙන අඬ්ඟපාතුභාවං පාපුණාති, තස්ස දන්ධාහිඤ්ඤා නාම හොති. යො ඛිජ්ජං අඬ්ඟපාතුභාවං පාපුණාති තස්ස ඛිජ්ජාහිඤ්ඤා නාම හොති. යො කිලෙසෙ වික්ඛම්භෙන්තො සුඛෙන අකිලමන්තො වික්ඛම්භෙති, තස්ස සුඛා පටිපදා නාම හොති.

තත්ථ යාති සජ්ජායාසජ්ජායාති ව පලිබොධුපච්ඡෙදාදීනි පුබ්බකිච්චාති ව අප්පනාකොසල්ලාති ව විසුද්ධිමග්ගෙ විත්තභාවනානිද්දෙසෙ නිද්දිට්ඨාති, තෙසු යො අසජ්ජායසෙවී හොති, තස්ස දුක්ඛා පටිපදා දන්ධා ව අහිඤ්ඤා හොති. සජ්ජායසෙවිතො සුඛා පටිපදා ඛිජ්ජා ව අහිඤ්ඤා. යො පන පුබ්බභාගෙ අසජ්ජායං සෙවිත්වා අපරභාගෙ සජ්ජායසෙවී හොති, පුබ්බභාගෙ වා සජ්ජායං සෙවිත්වා අපරභාගෙ අසජ්ජායසෙවී, තස්ස වොම්ස්සකතා වෙදිතබ්බො. තථා පලිබොධුපච්ඡෙදාදිකං පුබ්බකිච්චං අසම්පාදෙන්වා භාවනං අනුයුත්තස්ස දුක්ඛා පටිපදා හොති, විපරියායෙන සුඛා. අප්පනාකොසල්ලාති පන අසම්පාදෙන්තස්ස දන්ධා අහිඤ්ඤා හොති, සම්පාදෙන්තස්ස ඛිජ්ජා.

අපිච තණ්හාඅවිජ්ජාවසෙන සමථවිපස්සනාකතාධිකාරවසෙන වාපි එතාසං පහෙදො වෙදිතබ්බො. තණ්හාහිභූතස්ස හි දුක්ඛා පටිපදා හොති, අනභිභූතස්ස සුඛා. අවිජ්ජාහිභූතස්ස ව දන්ධා අහිඤ්ඤා හොති, අනභිභූතස්ස ඛිජ්ජා. යො ව සමථෙ අකතාධිකාරො තස්ස දුක්ඛා පටිපදා හොති, කතාධිකාරස්ස සුඛා. යො පන විපස්සනාය අකතාධිකාරො හොති, තස්ස දන්ධා අහිඤ්ඤා හොති, කතාධිකාරස්ස ඛිජ්ජා.

කිලෙසින්ද්‍රියවසෙන වාපි එතාසං පහෙදො වෙදිතබ්බො. තිබ්බකිලෙසස්ස හි මුදින්ද්‍රියස්ස දුක්ඛා පටිපදා හොති දන්ධා ව අහිඤ්ඤා, තික්ඛින්ද්‍රියස්ස පන ඛිජ්ජා අහිඤ්ඤා. මන්දකිලෙසස්ස ව මුදින්ද්‍රියස්ස සුඛා පටිපදා හොති දන්ධා ව අහිඤ්ඤා, තික්ඛින්ද්‍රියස්ස පන ඛිජ්ජා අහිඤ්ඤාති.

ඉති ඉමාසු පටිපදාඅහිඤ්ඤාසු යො පුග්ගලො දුක්ඛාය පටිපදාය දන්ධාය අහිඤ්ඤාය ඤානං පාපුණාති, තස්ස තං ඤානං දුක්ඛපටිපදං දන්ධාහිඤ්ඤන්ති වුච්චති. සෙසෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ ‘තදනුධම්මතා සති සන්තිට්ඨති ධීතිභාගිනී පඤ්ඤා’ති (විභ. 799) එවං
 චුත්තසතියා වා තංතංඤානනිකන්තියා වා වික්ඛම්භනෙ පටිපදා,
 තංතංඤානුපචාරජ්ජත්තස්ස අජ්ජනාය පරිවාසෙ අභිඤ්ඤා ව වෙදිතඛ්ඛා.
 ආගමනවසෙනාපි ව පටිපදා අභිඤ්ඤා භොන්තියෙව. දුක්ඛපටිපදඤ්ඤි දන්ධාභිඤ්ඤං
 පට්ඨමජ්ඣානං පත්වා පවත්තං දුතියම්පි තාදිසමෙව භොති. තතියචතුත්ථෙසුපි එසෙව
 නයො. යථා ව චතුක්කනයෙ එවං පඤ්චකනයෙපි පටිපදාවසෙන චතුධා භෙදො
 වෙදිතඛ්ඛො. ඉති පටිපදාවසෙනපි චත්තාරො නවකා චුත්තා භොන්ති. තෙසු
 පාඨතො ඡත්තිංස චිත්තානි, අත්ථතො පන පඤ්චකනයෙ චතුක්කනයස්ස
 පටිට්ඨත්තා වීසතිමෙව භවන්තීති.

පටිපදාවතුක්කං.

ආරම්මණචතුක්කං

181. ඉදානි යස්මා එතං ඤානං නාම යථා පටිපදාහෙදෙන එවං
 ආරම්මණහෙදෙනාපි චතුඛ්ඛිධං භොති. තස්මාස්ස තං පහෙදං දස්සෙතුං පුන කතමෙ
 ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ පරිත්තං පරිත්තාරම්මණන්තිආදීසු යං අජ්ජගුණං
 භොති, උපරිජ්ඣානස්ස පච්චයො භවිතුං න සක්කොති, ඉදං පරිත්තං නාම. යං පන
 අවධිසීතෙ සුජ්ජමත්තෙ වා සරාවමත්තෙ වා ආරම්මණෙ පවත්තං, තං පරිත්තං
 ආරම්මණං අස්සාති පරිත්තාරම්මණං. යං පගුණං සුභාවිතං උපරිජ්ඣානස්ස
 පච්චයො භවිතුං සක්කොති, ඉදං අජ්ජමාණං නාම. යං විපුලෙ ආරම්මණෙ පවත්තං
 තං වුධිසීජ්ජමාණත්තා අජ්ජමාණං ආරම්මණං අස්සාති අජ්ජමාණාරම්මණං.
 චුත්තලක්ඛණවොම්සස්සකතාය පන වොම්සස්සකනයො වෙදිතඛ්ඛො. ඉති
 ආරම්මණවසෙනපි චත්තාරො නවකා චුත්තා භොන්ති. චිත්තගණනාපෙත්ථ
 පුරිමසදිසා එවාති.

ආරම්මණචතුක්කං.

ආරම්මණපටිපදාමිස්සකං

186. ඉදානි ආරම්මණපටිපදාමිස්සකං සොළසක්ඛත්තුකනයං දස්සෙතුං පුන
 කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ පට්ඨමනයෙ චුත්තජ්ඣානං
 දුක්ඛපටිපදත්තා දන්ධාභිඤ්ඤත්තා පරිත්තත්තා පරිත්තාරම්මණත්තානි චතුභි
 කාරණෙහි භීනං, සොළසමනයෙ චුත්තජ්ඣානං සුඛපටිපදත්තා ඛිජ්ජාභිඤ්ඤත්තා
 අජ්ජමාණත්තා අජ්ජමාණාරම්මණත්තානි චතුභි කාරණෙහි පණීතං. සෙසෙසු
 චුද්දසසු එකෙන ද්විභි තිභි ව කාරණෙහි භීනජ්ජණිතතා වෙදිතඛ්ඛා.

කස්මා පනායං නයො දෙසිතොති? ඤානුජ්ජත්තිකාරණත්තා.
 සම්මාසම්බුද්ධෙන හි පට්ඨිකසිණෙ සුද්ධිකජ්ඣානං චතුක්කනයවසෙන
 පඤ්චකනයවසෙන ව දස්සිතං; තථා සුද්ධිකපටිපදා, තථා සුද්ධිකාරම්මණං. තත්ථ
 යා දෙවතා පට්ඨිකසිණෙ සුද්ධිකජ්ඣානං චතුක්කනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣිතුං.

සක්කොන්ති, තාසං සප්පායවසෙන සුද්ධිකප්ඤ්ඤානෙ චතුක්කනයො දෙසිතො. යා පඤ්චකනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣතුං සක්කොන්ති, තාසං සප්පායවසෙන පඤ්චකනයො. යා සුද්ධිකපට්ඨපදාය, සුද්ධිකාරම්මණෙ චතුක්කනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣතුං සක්කොන්ති, තාසං සප්පායවසෙන සුද්ධිකපට්ඨපදාය සුද්ධිකාරම්මණෙ චතුක්කනයො දෙසිතො. යා පඤ්චකනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣතුං සක්කොන්ති තාසං සප්පායවසෙන පඤ්චකනයො. ඉති හෙට්ඨා පුග්ගලජ්ඣාසයවසෙන දෙසනා කතා.

දෙසනාවිලාසප්පත්තො වෙස පහින්නපට්ඨමහිදො
දසබලචතුරවසාරජ්ජවිසදඤ්ඤාණො ධම්මානං යාථාවසරසලක්ඛණස්ස
සුප්පට්ඨිද්ධත්තා ධම්මපඤ්ඤත්තිකුසලතාය යො යො නයො ලබ්භති තස්ස තස්ස
වසෙන දෙසනං නියමෙතුං සක්කොති, තස්මා ඉමාය දෙසනාවිලාසප්පත්තියාපි
තෙන එසා පට්ඨිකසිණෙ සුද්ධිකචතුක්කනයාදිවසෙන දෙසනා කතා.

යස්මා පන යෙ කෙවි ඤානං උප්පාදෙන්ති නාම න තෙ ආරම්මණපට්ඨපදාහි විනා
උප්පාදෙන්තං සක්කොන්ති, තස්මා නියමතො ඤානුප්පත්තිකාරණත්තා අයං
සොළසක්ඛත්තුකනයො කථිතො.

එත්තාවතා සුද්ධිකනවකො, චත්තාරො පට්ඨපදානවකා, චත්තාරො
ආරම්මණනවකා, ඉමෙ ව සොළස නවකාහි පඤ්චවිසති නවකා කථිතා හොන්ති.
තත්ථ එකෙකස්මිං නවකෙ චතුක්කපඤ්චකවසෙන ද්වෙ ද්වෙ නයාහි පඤ්ඤාස
නයා. තත්ථ “පඤ්චවිසතියා චතුක්කනයෙසු සතං, පඤ්චකනයෙසු
පඤ්චවිසසත”න්ති පාඨතො පඤ්චවිසාධිකාහි ද්වෙ ඤානවිත්තසතාහි හොන්ති.
පඤ්චකනයෙ පන චතුක්කනයස්ස පට්ඨිකත්තා අත්ථතො පඤ්චවිසාධිකමෙව
විත්තසතං හොති. යාහි වෙනාහි පාඨෙ පඤ්චවිසාධිකාහි ද්වෙ විත්තසතාහි තෙසු
එකෙකස්ස නිද්දෙසෙ ධම්මවචන්ථානාදයො තයො තයො මහාවාරා හොන්ති. තෙ
පන තත්ථ තත්ථ නයමත්තමෙව දස්සෙත්වා සංඛිත්තාති.

පට්ඨිකසිණං.

203. ඉදානි යස්මා ආපොකසිණාදීසුපි එතාහි ඤානාහි උප්පජ්ජන්ති, තස්මා
තෙසං දස්සන්තං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තෙසු සබ්බො
පාළිනයො ව අත්ථවිභාවනා ව විත්තගණනා ව වාරසඬ්ඛෙපො ව පට්ඨිකසිණෙ
චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. භාවනානයො පන කසිණපරිකම්මං ආදිං කත්වා
සබ්බො විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි 1.91 ආදයො) පකාසිතොයෙව.
මහාසකුලදායිසුත්තෙ පන දසකසිණාහි (ම. නි. 2.250) චුත්තාහි. තෙසු
විඤ්ඤාණකසිණං ආකාසෙ පවත්තිතමහග්ගනවිඤ්ඤාණමිපි තත්ථ පරිකම්මං
කත්වා නිබ්බත්තා විඤ්ඤාණඤ්චායතනසමාපත්තිපි හොතිති සබ්බප්පකාරෙන
ආරුප්පදෙසනමෙව හජති, තස්මා ඉමස්මිං යානෙ න කථිතං.

ආකාසකසිංහන්ති පන කසිණුග්ඝාටිමමාකාසමිපි, තං ආරම්මණං කත්වා පවත්තක්ඛන්ධාපි, හිත්තිවිජ්ජදාදීසු අඤ්ඤතරස්මි.
 ගහෙනබ්බනිමිත්තපරිච්ඡෙදාකාසමිපි, තං ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නං චතුක්කපඤ්චකප්ඤානමිපි වුවවති. තත්ථ පුරිමනායො ආරුප්පදෙසනං හජති, පච්ඡිමනායො රූපාවචරදෙසනං. ඉති මිස්සකත්තා ඉමං රූපාවචරදෙසනං න ආරුළුහං. පරිච්ඡෙදාකාසෙ නිබ්බත්තප්ඤානං පන රූපුපපත්තියා මග්ගො හොති තස්මා තං ගහෙනබ්බං. තස්මිං පන චතුක්කපඤ්චකප්ඤානමෙව උප්පජ්ජති, අරුපප්ඤානං නුප්පජ්ජති. කස්මා? කසිණුග්ඝාටනස්ස අලාභතො. තඤ්ඤි පුනස්පුනං උග්ඝාටියමානමිපි ආකාසමෙව හොතීති න තත්ථ කසිණුග්ඝාටනං ලබ්භති, තස්මා තත්ථුප්පන්නං ඤානං දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරාය සංවත්තති, අභිඤ්ඤාපාදකං හොති, විපස්සනාපාදකං හොති, නිරොධපාදකං න හොති. අනුපුබ්බනිරොධො පනෙත්ථ යාව පඤ්චමජ්ඣානා ලබ්භති වට්ටපාදකං හොතියෙව. යථා චෙතං එවං පුරිමකසිණෙසු උප්පන්නං ඤානමිපි. නිරොධපාදකභාවො පනෙත්ථ විසෙසො. සෙසමෙත්ථ ආකාසකසිණෙ යං වත්තබ්බං සියා තං සබ්බං විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 1.98-99) චුත්තමෙව.

‘එකොපි හුත්වා බහුධා හොති’ තිආදිනයං (දී. නි. 1.239; පටි. ම. 1.102) පන විකුබ්බනං ඉච්ඡන්තෙන පුරිමෙසු අට්ඨසු කසිණෙසු අට්ඨ සමාපත්තියො නිබ්බත්තෙත්වා කසිණානුලොමතො කසිණපටිලොමතො, කසිණානුලොමපටිලොමතො; ඤානානුලොමතො, ඤානපටිලොමතො, ඤානානුලොමපටිලොමතො; ඤානුක්කන්තිකතො, කසිණුක්කන්තිකතො, ඤානකසිණුක්කන්තිකතො; අධිගසඬකන්තිකතො, ආරම්මණසඬකන්තිකතො, අධිගාරම්මණසඬකන්තිකතො; අධිගවචන්ථානතො, ආරම්මණවචන්ථානතොති ඉමෙහි වුද්දසභාකාරෙහි චිත්තං පරිදමෙතබ්බං. තෙසං චිත්ථාරකථා විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 2.365-366) චුත්තායෙව.

එවං පන වුද්දසභාකාරෙහි චිත්තං අපරිදමෙත්වා, පුබ්බෙ අභාවිතභාවතො ආදිකම්මිකො යොගාවචරො ඉද්ධිවිකුබ්බනං සම්පාදෙස්සතීති නෙතං යානං විජ්ජති. ආදිකම්මිකස්ස හි කසිණපරිකම්මමිපි භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. කතකසිණපරිකම්මස්ස නිමිත්තුප්පාදනං භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. උප්පන්නෙ නිමිත්තෙ තං වඩ්ඪෙත්වා අප්පනාධිගමො භාරො, සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. අධිගතප්පනස්ස වුද්දසභාකාරෙහි චිත්තපරිදමනං භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. වුද්දසභාකාරෙහි පරිදම්භවිත්තස්සාපි ඉද්ධිවිකුබ්බනං නාම භාරො, සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. විකුබ්බනප්පත්තස්සාපි බිජ්ජනිසන්තිභාවො නාම භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව බිජ්ජනිසන්ති හොති. ථෙරම්බත්ථලෙ මහාරොහනගුත්තත්ථෙරස්ස ගිලානුපට්ඨානං ආගතෙසු තිංසමත්තෙසු ඉද්ධිමත්තසහස්සෙසු උපසම්පදාය අට්ඨවස්සිකො රක්ඛිතත්ථෙරො වීය. සබ්බං වත්ථු විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 2.367) චිත්ථාරිතමෙවාති.

කසිණකථා.

අභිභායතනකථා

204. එවං අට්ඨසු කසිණෙසු රූපාවචරකුසලං නිද්දිසිත්වා, ඉදානි යස්මා සමානෙපි ආරම්මණෙ භාවනාය අසමානං ඉමෙසු අට්ඨසු කසිණෙසු අඤ්ඤාමිපි අභිභායතනසංඛ්‍යාතං රූපාවචරකුසලං පවත්තති, තස්මා තං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ අප්ඤ්ඤාතං අරූපසඤ්ඤාති අලාභිතාය වා අනත්ථිකතාය වා අප්ඤ්ඤාතරූපෙ පරිකම්මසඤ්ඤාවිරහිතො. ඛේද්ධා රූපානි පස්සති ඛේද්ධා අට්ඨසු කසිණෙසු කතපරිකම්මතාය පරිකම්මවසෙන චෙව අප්පනාවසෙන ච තානි ඛේද්ධා අට්ඨසු කසිණෙසු රූපානි පස්සති. පරිත්තානීති අවධිසීතානි. තානි අභිභූයානි යථා නාම සම්පන්නගහණිකො කට්ඨජුමත්තං භත්තං ලභිත්වා ‘කිං එත්ථ භුඤ්ජිතබ්බං අත්ථි’ති සංකඩ්ඪිත්වා එකකබ්බමෙව කරොති, එවමෙව ඤාණුත්තරිකො පුග්ගලො විසදඤාණො ‘කිමෙත්ථ පරිත්තකෙ ආරම්මණෙ සමාපජ්ජිතබ්බං අත්ථි, නායං මම භාරො’ති තානි රූපානි අභිභවිත්වා සමාපජ්ජති. සහ නිමිත්තූපදෙනෙවෙත්ථ අප්පනං නිබ්බත්තෙතීති අත්ථො. ජානාමි පස්සාමිති ඉමිනා පනස්ස පුබ්බභාගො කථිතො. ආගමට්ඨකථාසු පන චුත්තං – ඉමිනාස්ස පන ආභොගො කථිතො. සො ච බො සමාපත්තිතො වුට්ඨිතස්ස, න අත්තොසමාපත්තියන්ති (අ. නි. අට්ඨ. 3.8.65).

අප්පමාණානීති වධිසීතප්පමාණානි. අභිභූයානි එත්ථ පන යථා මහග්ගසො පුරිසො එකං භත්තවධිසීතකං ලභිත්වා ‘අඤ්ඤාපි හොතු ‘කිමෙසා මය්හං කරස්සති’ති තං න මහත්තතො පස්සති, එවමෙව ඤාණුත්තරො පුග්ගලො විසදඤාණො ‘කිමෙත්ථ සමාපජ්ජිතබ්බං, න ඉදං අප්පමාණං, න මය්හං විත්තකග්ගතාකරණෙ භාරො අත්ථි’ති තානි අභිභවිත්වා සමාපජ්ජති. සහ නිමිත්තූපදෙනෙවෙත්ථ අප්පනං නිබ්බත්තෙතීති අත්ථො.

පරිත්තං පරිත්තාරම්මණං අප්පමාණං පරිත්තාරම්මණන්ති ඉධ පරිත්තානීති ආගතත්තා අප්පමාණාරම්මණතා න ගහිතා, පරතො අප්පමාණානීති ආගතත්තා පරිත්තාරම්මණතා. අට්ඨකථායං පන චුත්තං – ‘ඉමස්මිං යානෙ චත්තාරි චත්තාරි ආරම්මණානි අග්ගහෙත්වා ද්වෙ ද්වෙව ගහිතානි. කිං කාරණා? චතුසු හි ගහිතෙසු දෙසනා සොළසක්ඛත්තුකා හොති, සත්ථාරා ච හෙට්ඨා සොළසක්ඛත්තුකා දෙසනා කිලඤ්ජමිහි තිලෙ පත්ථරන්තෙන විය විත්ථාරතො කථිතා. තස්ස ඉමස්මිං යානෙ අට්ඨක්ඛත්තුකං දෙසනං කාතුං අප්ඤ්ඤාසයො. තස්මා ද්වෙ ද්වෙයෙව ගහිතානීති වෙදිතබ්බානීති.

සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානීති පරිසුද්ධාපරිසුද්ධවණ්ණානි. පරිසුද්ධානි හි නිලාදීනි සුවණ්ණානි, අපරිසුද්ධානි ච දුබ්බණ්ණානීති ඉධ අධිප්පෙතානි. ආගමට්ඨකථාසු පන ‘සුවණ්ණානි වා හොන්තු දුබ්බණ්ණානි වා, පරිත්තඅප්පමාණවසෙනෙව ඉමානි අභිභායතනානි දෙසිතානී’ති (අ. නි. අට්ඨ. 3.8.65) චුත්තං. ඉමෙසු පන චතුසු

පරිත්තං විතක්කවරිතවසෙන ආගතං, අප්පමාණං මොහවරිතවසෙන, සුවණ්ණං දොසවරිතවසෙන, දුබ්බණ්ණං රාගවරිතවසෙන. එතෙසඤ්ඤි එතානි සප්පායානි. සා ව තෙසං සප්පායතා විත්ථාරතො විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 1.43) වරියනිද්දෙසෙ වුත්තා.

කස්මා පන, යථා සුත්තන්තෙ “අප්ඤ්ඤානං රූපසඤ්ඤී එකො ඛනිද්ධා රූපානි පස්සති පරිත්තානී” තිආදි (දී. නි. 2.173; ම. නි. 2.249; අ. නි. 8.65) වුත්තං, එවං අවත්වා ඉධ චතුසුපි අභිභායතනෙනසු අප්ඤ්ඤානං අරූපසඤ්ඤීතාව වුත්තානි? අප්ඤ්ඤානරූපානං අනභිභවතීයතො. තත්ථ වා හි ඉධ වා ඛනිද්ධාරූපානෙව අභිභවිතබ්බානි, තස්මා තානි නියමතො වත්තබ්බානීති තත්ත්ව ඉධපි වුත්තානි. අප්ඤ්ඤානං අරූපසඤ්ඤීති ඉදං පන සත්ථු දෙසනාවිලාසමත්තමෙව. අයං තාව චතුසු අභිභායතනෙනසු අපුබ්බපදවණ්ණනා. සුද්ධිකතයපටිපදාහෙදො පනෙත්ථ පථවිකසිණෙ වුත්තනගෙයෙනෙව එකෙකස්මිං අභිභායතනෙ වෙදිතබ්බො. කෙවලඤ්ඤිවත්ථ ආරම්මණචතුක්කං ආරම්මණදුක්කං හොති, සොළසක්ඛත්තුකඤ්ඤිව අට්ඨක්ඛත්තුකං. සෙසං තාදිසමෙව. එවමෙත්ථ එකෙකස්මිං අභිභායතනෙ එකො සුද්ධිකතවකො, වත්තාරො පටිපදානවකා, ද්වෙ ආරම්මණනවකා, ආරම්මණපටිපදාමිස්සකෙ අට්ඨ නවකානි පන්තරස නවකානි චතුසුපි අභිභායතනෙනසු සමසට්ඨි නවකා වෙදිතබ්බා.

246. පඤ්චමඅභිභායතනාදියු නිලානීති සබ්බසඬ්ඛානිකවසෙන වුත්තං. නිලවණ්ණානීති වණ්ණවසෙන, නිලනිදස්සනානීති නිදස්සනවසෙන, අපඤ්ඤායමානවිවරානි, අසම්භින්තවණ්ණානි, එකනිලානෙව හුත්වා දිස්සන්තීති වුත්තං හොති. නිලනිභාසානීති ඉදං පන ඔභාසනවසෙන වුත්තං; නිලොභාසානි නිලප්පභායුත්තානීති අත්ථො. එතෙන නෙසං සුවිසුද්ධතං දස්සෙති. සුවිසුද්ධවණ්ණවසෙන හි ඉමානි වත්තාරි අභිභායතනානි වුත්තානි. ඡිතානීතිආදියුපි ඉමිනාව නගෙයන අත්ථො වෙදිතබ්බො. නිලකසිණං උග්ගණ්හන්තො නිලස්මිං නිමිත්තං ගණ්හාති. පුප්ඵස්මිං වා වත්ථස්මිං වා වණ්ණධාතුයා වාතිආදිකං පනෙත්ථ කසිණකරණඤ්ඤිව පරිකම්මඤ්ඤිව අප්පනාවිධානඤ්ඤිව සබ්බං විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 1.93 ආදයො) විත්ථාරතො වුත්තමෙව. යථා ව පථවිකසිණෙ එවමෙත්ථ එකෙකස්මිං අභිභායතනෙ පඤ්චවිසති පඤ්චවිසති නවකා වෙදිතබ්බා.

අභිභායතනකථා.

විමොක්ඛකථා

248. ඉදානි යස්මා ඉදං රූපාවචරකුසලං නාම න කෙවලං ආරම්මණසඬ්ඛානානං ආයතනානං අභිභවනතො අභිභායතනවසෙනෙව උප්පජ්ජති, අථ බො විමොක්ඛවසෙනපි උප්පජ්ජති, තස්මා තම්පි නයං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලානිආදි ආරද්ධං.

කෙනටියෙන පන විමොක්ඛො වෙදිතබ්බොති? අධිමුච්චනටියෙන. කො අයං අධිමුච්චනටියො නාම? පච්චනිකධම්මෙහි ව සුට්ඨ විමුච්චනටියො, ආරම්මණෙ ව අභිරතිවසෙන සුට්ඨ විමුච්චනටියො. පිතුඅභිකෙ විස්සට්ඨඅභිගපච්චභිගස්ස දාරකස්ස සයනං විය අනිග්ගහිතභාවෙන නිරාසභිකතාය ආරම්මණෙ පවත්නීති චුත්තං හොති. එවංලක්ඛණඤ්ඨි විමොක්ඛභාවප්පත්තං රූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං අයං නයො ආරද්ධො.

තත්ථ රූපීති අප්ඤ්ඤානං කෙසාදීසු උප්පාදිතං රූපප්ඤ්ඤානං රූපං, තදස්සත්ථිති රූපී. අප්ඤ්ඤානඤ්ඨි නිලපරිකම්මං කරොන්තො කෙසෙ වා පිත්තෙ වා අක්ඛිතාරකාය වා කරොති. පිතපරිකම්මං කරොන්තො මෙදෙ වා ඡවියා වා අක්ඛිතං පිතට්ඨානෙ වා කරොති. ලොහිතපරිකම්මං කරොන්තො මංසෙ වා ලොහිතෙ වා ජීවිහාය වා හත්ථතලපාදතලෙසු වා අක්ඛිතං රත්තට්ඨානෙ වා කරොති. ඔදාතපරිකම්මං කරොන්තො අට්ඨිමිහි වා දන්තෙ වා නබෙ වා අක්ඛිතං සෙතට්ඨානෙ වා කරොති. එවං පරිකම්මං කත්වා උප්පන්නප්ඤ්ඤානසමඛිතං සන්ධායෙන චුත්තං. රූපානි පස්සතීති බහිද්ධාපි නිලකසිණාදිරූපානි ඤානවක්ඛුනා පස්සති. ඉමිනා අප්ඤ්ඤානබහිද්ධාවත්ථුකෙසු කසිණෙසු ඤානපටිලාභො දස්සිතො.

අප්ඤ්ඤානං අරූපසඤ්ඤීති අප්ඤ්ඤානං න රූපසඤ්ඤී. අත්තනො කෙසාදීසු අනුප්පාදිතරූපාවචරප්ඤ්ඤානොති අත්ථො. ඉමිනා බහිද්ධා පරිකම්මං කත්වා බහිද්ධාව පටිලද්ධප්ඤ්ඤානතා දස්සිතා.

සුභන්ති ඉමිනා සුච්ඡද්ධෙසු නිලාදීසු වණ්ණකසිණෙසු ඤානානි දස්සිතානි. තත්ථ කිඤ්ඤාපි අත්තොඅප්පනාය ‘සුභ’න්ති ආභොගො නත්ථි, යො පන සුච්ඡද්ධං සුභකසිණං ආරම්මණං කත්වා විහරති, සො යස්මා ‘සුභ’න්ති...පෙ.... පඨමං ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරති, තථා දුතියාදීනි, තස්මා එවං දෙසනා කතා. පටිසම්භිදාමග්ගෙ පන “කථං සුභන්ත්වෙව අධිමුත්තො හොතීති විමොක්ඛො? ඉධ හික්ඛු මෙත්තාසහගතෙන චෙතසා එකං දිසං...පෙ.... විහරති, මෙත්තාය භාවිතත්තා සත්තා අප්පටිකුලා හොන්ති; කරුණා... මුදිතා... උපෙක්ඛාසහගතෙන චෙතසා එකං දිසං...පෙ.... විහරති, උපෙක්ඛාය භාවිතත්තා සත්තා අප්පටිකුලා හොන්ති, එවං සුභන්ත්වෙව අධිමුත්තො හොති”ති විමොක්ඛොති (පටි. ම. 1.212) චුත්තං. ඉධ පන උපරි පාළියංයෙව බ්‍රහ්මවිහාරානං ආගතත්තා තං නයං පටික්ඛිපිත්වා සුනිලකසුපිතකසුලොහිතකසුඔදාතකපරිසුද්ධනිලකපරිසුද්ධපිතකපරිසුද්ධලොහිත කපරිසුද්ධඔදාතකවසෙනෙව සුභවිමොක්ඛො අනුඤ්ඤාතො. ඉති කසිණන්ති වා අභිභායතනන්ති වා විමොක්ඛොති වා රූපාවචරප්ඤ්ඤානමෙව. තඤ්ඨි ආරම්මණස්ස සකලටියෙන කසිණං නාම, ආරම්මණං අභිභවනටියෙන අභිභායතනං නාම, ආරම්මණෙ අධිමුච්චනටියෙන පච්චනිකධම්මෙහි ව විමුච්චනටියෙන විමොක්ඛො නාමාති චුත්තං. තත්ථ කසිණදෙසනා අභිධම්මවසෙන, ඉතරා පන සුත්තන්තදෙසනාවසෙන චුත්තාති වෙදිතබ්බො. අයමෙත්ථ අපුබ්බපදවණ්ණනා. එකෙකස්මිං පන විමොක්ඛෙ පථවිකසිණෙ විය පඤ්චවිසති පඤ්චවිසතීති කත්වා පඤ්චසත්තති නවකා වෙදිතබ්බො.

විමොක්ඛකථා.

බ්‍රහ්මවිහාරකථා

251. ඉදානි මෙත්තාදිබ්‍රහ්මවිහාරවසෙන පවත්තමානං රූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ මෙත්තාසහගතන්ති මෙත්තාය සමන්තාගතං. පරතො කරුණාසහගතාදීසුපි එසෙව නයො. යෙන පනෙස විධානෙන පටිපන්නො මෙත්තාදිසහගතානි ක්‍රියානානි උපසම්පජ්ජ විහරති, තං මෙත්තාදීනං භාවනාවිධානං සබ්බං විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 1.240) විත්ථාරිතමෙව. අවසෙසාය පාළියා අත්ථො පට්ඨිකසිණෙ චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බො.

කෙවලඤ්ඤි පට්ඨිකසිණෙ පඤ්චවිසති නවකා, ඉධ පුරිමාසු තීසු තිකචතුක්කජ්ඣානිකවසෙන පඤ්චවිසති සත්තකා, උපෙක්ඛාය චතුත්ථජ්ඣානවසෙන පඤ්චවිසති එකකා, කරුණාමුදිතාසු ච ඡන්දාදිහි චතුහි සද්ධිං කරුණාමුදිතානි ඉමෙපි යෙවාපනකා ලබ්භන්ති. දුක්ඛපටිපදාදිභාවො චෙත්ථ මෙත්තාය තාව ඛ්‍යාපාදවික්ඛම්භනවසෙන, කරුණාය විහිංසාවික්ඛම්භනවසෙන, මුදිතාය අරතිවික්ඛම්භනවසෙන, උපෙක්ඛාය රාගපටිසවික්ඛම්භනවසෙන වෙදිතබ්බො. පරිත්තාරම්මණකා පන නබ්‍රහ්මසත්තාරම්මණවසෙන; අප්පමාණාරම්මණකා බ්‍රහ්මසත්තාරම්මණවසෙන හොතීති අයං විසෙසො. සෙසං තාදිසමෙව.

එවං තාව පාළිවසෙනෙව –

බ්‍රහ්මුත්තමෙන කථිතෙ, බ්‍රහ්මවිහාරෙ ඉමෙ ඉති විදිත්වා;
හියොයා එතෙසු අයං, පකිණ්ණකකථාපි විඤ්ඤෙය්‍යා.

එතාසු හි මෙත්තාකරුණාමුදිතාඋපෙක්ඛාසු අත්ථතො තාව මෙජ්ජතිති මෙත්තා, සිනිශ්භතීති අත්ථො. මිත්තෙ වා භවා, මිත්තස්ස වා එසා පවත්තතිපි මෙත්තා. පරදුක්ඛෙ සති සාධුනං භද්‍යකම්පනං කරොතීති කරුණා. කිණාති වා පරදුක්ඛං හිංසති විනාසෙතීති කරුණා. කිරියති වා දුක්ඛිතෙසු ඵරණවසෙන පසාරියතීති කරුණා. මොදන්ති තාය තංසමඬගිනො, සයං වා මොදති, මොදනමත්තමෙව වා තන්ති මුදිතා. ‘අවෙරා හොන්තු’ තිආදිඛ්‍යාපාරජ්ජහානෙන මජ්ඣිමනිකායානුපගමනෙන ච උපෙක්ඛතීති උපෙක්ඛා.

ලක්ඛණාදිතො පනෙත්ථ හිතාකාරජ්ජවත්තිලක්ඛණා ‘මෙත්තා’, හිතුපසංහාරරසා, ආසාතවිනයපච්චුපට්ඨානා, සත්තානං මනාපභාවදස්සනපදට්ඨානා. ඛ්‍යාපාදුපසමො එතිස්සා සම්පත්ති, සිනෙහසම්භවො විපත්ති. දුක්ඛාපනයනාකාරජ්ජවත්තිලක්ඛණා ‘කරුණා’, පරදුක්ඛාසහනරසා, අවිහිංසාපච්චුපට්ඨානා, දුක්ඛාහිභූතානං අනාථභාවදස්සනපදට්ඨානා. විහිංසුපසමො තස්සා සම්පත්ති, සොකසම්භවො විපත්ති. සත්තෙසු පමොදනලක්ඛණා ‘මුදිතා’, අනිස්සායනරසා, අරතිවිසාතපච්චුපට්ඨානා, සත්තානං සම්පත්තිදස්සනපදට්ඨානා.

අරතිවූපසමො තස්සා සම්පත්ති, පහාසසම්භවො විපත්ති. සත්තෙසු මජ්ඣන්තකාරජපවත්තිලක්ඛණා ‘උපෙක්ඛා’, සත්තෙසු සමභාවදස්සනරසා, පටිඝානුනයවූපසමපච්චුපට්ඨානා, “කම්මස්සකා සත්තා, තෙ කස්ස රුටියා සුඛිතා වා භවිස්සන්ති, දුක්ඛතො වා මුච්චිස්සන්ති, පත්තසම්පත්තිතො වා න පරිභායිස්සන්ති” ති? එවං පවත්තකම්මස්සකතාදස්සනපදට්ඨානා. පටිඝානුනයවූපසමො තස්සා සම්පත්ති, ගෙහස්සිතාය අඤ්ඤාණුපෙක්ඛාය සම්භවො විපත්ති.

චතුත්තම්භි පනෙනෙසං බ්‍රහ්මවිහාරානං විපස්සනාසුඛඤ්ඤේව භවසම්පත්ති ව සාධාරණජපයොජනං, බ්‍යාපාදාදිපටිඝාතො ආවෙණිකං. බ්‍යාපාදපටිඝාතජපයොජනා හෙත්ථ මෙත්තා, විහිංසාඅරතිරාගපටිඝාතජපයොජනා ඉතරා. චුත්තම්භි චෙතං –

“නිස්සරණඤ්ඤෙනං, ආවුසො, බ්‍යාපාදස්ස යදිදං මෙත්තාවෙතොවිමුත්ති,
නිස්සරණඤ්ඤෙනං, ආවුසො, විහෙසාය යදිදං කරුණාවෙතොවිමුත්ති;
නිස්සරණඤ්ඤෙනං, ආවුසො, අරතියා යදිදං මුදිතාවෙතොවිමුත්ති,
නිස්සරණඤ්ඤෙනං, ආවුසො, රාගස්ස යදිදං උපෙක්ඛාවෙතොවිමුත්ති” ති (දී. නි. 3.326; අ. නි. 6.13).

එකමෙකස්ස චෙත්ථ ආසන්නදුරවසෙන ද්වෙ ද්වෙ පච්චත්ථිකා. මෙත්තාබ්‍රහ්මවිහාරස්ස හි, සම්පවාරො විය පුරිසස්ස සපත්තො, ගුණදස්සනසභාගතාය රාගො ආසන්නපච්චත්ථිකො. සො ලහුං ඔතාරං ලහති. තස්මා තතො සුට්ඨු මෙත්තා රක්ඛිතඛිබ්බා. පඛිබ්බාදිගහනනිස්සිතො විය පුරිසස්ස සපත්තො සභාවිසභාගතාය බ්‍යාපාදො දුරපච්චත්ථිකො. තස්මා තතො නිබ්භයෙන මෙත්තායිතඛිබ්බං. මෙත්තායිස්සති ව නාම කොපඤ්ච කරිස්සති අට්ඨානමෙතං.

කරුණාබ්‍රහ්මවිහාරස්ස “චක්ඛුච්ඤ්ඤෙය්‍යානං රූපානං ඉට්ඨානං කන්තානං මනාපානං මනොරමානං ලොකාමිසපට්ඨංයුත්තානං අජ්ජට්ඨානං වා අජ්ජට්ඨානො සමනුපස්සතො පුබ්බෙ වා පටිලද්ධපුබ්බං අතීතං නිරුද්ධං විපරිණතං සමනුපස්සරතො උජ්ජජ්ජති දොමනස්සං. යං එවරූපං දොමනස්සං ඉදං වුච්චති ගෙහස්සිතං දොමනස්සං” න්තිආදිනා නයෙන ආගතං ගෙහස්සිතං දොමනස්සං විපත්තිදස්සනසභාගතාය ආසන්නපච්චත්ථිකං. සභාවිසභාගතාය විහෙසා දුරපච්චත්ථිකා. තස්මා තතො නිබ්භයෙන කරුණායිතඛිබ්බං. කරුණඤ්ච නාම කරිස්සති පාණිආදිහි ව විහෙසිස්සති අට්ඨානමෙතං.

මුදිතාබ්‍රහ්මවිහාරස්ස “චක්ඛුච්ඤ්ඤෙය්‍යානං රූපානං ඉට්ඨානං කන්තානං මනාපානං මනොරමානං ලොකාමිසපට්ඨංයුත්තානං පට්ඨානං වා පට්ඨානො සමනුපස්සතො පුබ්බෙ වා පටිලද්ධපුබ්බං අතීතං නිරුද්ධං විපරිණතං සමනුපස්සරතො උජ්ජජ්ජති සොමනස්සං. යං එවරූපං සොමනස්සං ඉදං වුච්චති ගෙහස්සිතං සොමනස්සං” න්තිආදිනා (ම. නි. 3.306) නයෙන ආගතං ගෙහස්සිතං සොමනස්සං සම්පත්තිදස්සනසභාගතාය ආසන්නපච්චත්ථිකං. සභාවිසභාගතාය

අරති දුරපව්වත්ථිකා. තස්මා තතො නිබ්භයෙන මුදිතා භාවෙනබ්බා. පමුදිතො ච නාම භවිස්සති පන්තසෙනාසනෙසු ච අධිකුසලධම්මෙසු ච උක්කණ්ඨිස්සතීති අට්ඨානමෙනං.

උපෙක්ඛාබ්බන්මවිහාරස්ස පන “චක්ඛුනා රූපං දිස්වා උප්පජ්ජති උපෙක්ඛා බාලස්ස මුල්භස්ස පුට්ඨජනස්ස අනොධිජ්නස්ස අවිපාකජ්නස්ස අනාදිනවදස්සාවිතො අස්සුතවතො පුට්ඨජනස්ස. යා එවරූපා උපෙක්ඛා රූපං සා නාතිවත්තති. තස්මා සා උපෙක්ඛා ගෙහස්සිතාති වුව්වතී” තිආදිනා (ම. නි. 3.308) නයෙන ආගතා ගෙහස්සිතා අඤ්ඤාණුපෙක්ඛා දොසගුණානං අවිචාරණවසෙන සභාගත්තා ආසන්නපව්වත්ථිකා. සභාවිචිතභාගතාය රාගපටිඝා දුරපව්වත්ථිකා. තස්මා තතො නිබ්භයෙන උපෙක්ඛිතබ්බං. උපෙක්ඛිස්සති ච නාම රජ්ජිස්සති ච පටිභඤ්ඤිස්සති වාති අට්ඨානමෙනං.

සබ්බෙසම්පි ච එතෙසං කත්තුකාමතාජන්දො ආදි, නීවරණාදිවික්ඛම්භනං මජ්ඣං, අප්පනා පරියොසානං, පඤ්ඤත්තිධම්මවසෙන එකො වා සත්තො අනෙකා වා සත්තා ආරම්මණං, උපවාලො චා අප්පනාය වා පත්තාය ආරම්මණවඩ්ඪිතං.

තත්තායං වඩ්ඪිතක්කමො – යථා හි කුසලො කස්සකො කසිතබ්බට්ඨානං පරිච්ඡන්දිත්වා කසති, එවං පයමමෙව එකං ආවාසං පරිච්ඡන්දිත්වා තත්ථ සත්තෙසු ‘ඉමස්මිං ආවාසෙ සත්තා අවෙරා භොන්තු’ තිආදිනා නයෙන මෙත්තා භාවෙනබ්බා. තත්ථ චිත්තං මුදුං කම්මනියං කත්වා ද්වෙ ආවාසා පරිච්ඡන්දිතබ්බා. තතො අනුක්කමෙන තයො චත්තාරො පඤ්ච ඡ සත්ත අට්ඨ නව දස, එකා රච්ඡා, උපඩ්ඪගාමො, ගාමො, ඡනපදො, රජ්ජං, එකා දිසාති එවං යාව එකං චක්කවාලං, තතො වා පන හියොසා තත්ථ තත්ථ සත්තෙසු මෙත්තා භාවෙනබ්බා. තථා කරුණාදයොති. අයමෙත්ථ ආරම්මණවඩ්ඪිතක්කමො.

යථා පන කසිණානං නිස්සන්දො ආරුප්පා, සමාධිතං නිස්සන්දො නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං, විපස්සනානං නිස්සන්දො එලසමාපත්ති, සමට්ඨිපස්සනානං නිස්සන්දො නිරොධසමාපත්ති, එවං පුරිමබ්බන්මවිහාරත්තයස්ස නිස්සන්දො එත්ථ උපෙක්ඛාබ්බන්මවිහාරො. යථා හි ථම්මෙහ අනුස්සාපෙත්වා තුලාසඬ්ඝාටං අනාරොපෙත්වා න සක්කා ආකාසෙ කුටගොපානසියො යපෙතුං, එවං පුරිමෙසු තතියජ්ඣානං විනා න සක්කා චතුත්ථං භාවෙතුං. කසිණෙසු පන උප්පන්නතතියජ්ඣානස්සපෙසා නුප්පජ්ජති විසභාගාරම්මණත්තාති.

එත්ථ සියා – ‘කස්මා පනෙතා මෙත්තා කරුණා මුදිතා උපෙක්ඛා බ්බන්මවිහාරාති වුව්වන්ති? කස්මා ච, වතස්සොච? කො ච එතාසං කමො? විහඬිගෙ ච කස්මා අප්පමඤ්ඤාති වුත්තා’ ති? වුව්වතෙ – සෙට්ඨට්ඨෙන තාව නිද්දොසභාවෙන චෙත්ථ බ්බන්මවිහාරතා වෙදිතබ්බා. සත්තෙසු සම්මාපටිපත්තිභාවෙන හි සෙට්ඨා එතෙ විහාරා. යථා ච බ්බන්මානො නිද්දොසවිත්තා විහරන්ති, එවං එතෙහි සම්පයුත්තා යොගිතො බ්බන්මසමාව හුත්වා විහරන්තීති සෙට්ඨට්ඨෙන නිද්දොසභාවෙන ච බ්බන්මවිහාරාති වුව්වන්ති.

කස්මා ව වතස්සොතිආදිපඤ්ඤාස්ස පන ඉදං විස්සජ්ජනං -

විසුද්ධිමග්ගාදිවසා වතස්සො,
හිතාදිආකාරවසා පනාසං;
කමො පවත්තන්ති ව අප්පමාණො,
තා ගොවරෙ යෙන තදප්පමඤ්ඤා.

එතාසු හි යස්මා මෙත්තා ඛ්‍යාපාදබ්‍රහ්මස්ස, කරුණා විහිංසාබ්‍රහ්මස්ස, මුදිතා අරතිබ්‍රහ්මස්ස, උපෙක්ඛා රාගබ්‍රහ්මස්ස විසුද්ධිමග්ගො; යස්මා ව හිතුපසංභාරඅහිතාපනයනසම්පත්තිමොදනඅනාභොගවසෙන චතුබ්බිධොයෙව සත්තෙසු මනසිකාරො; යස්මා ව යථා මාතා දහරගිලානයොබ්බනප්පත්තසකිව්වපසුතෙසු චතුසු පුත්තෙසු දහරස්ස අභිවුඩ්ඪිකාමා භොති, ගිලානස්ස ගෙලඤ්ඤාපනයනකාමා, යොබ්බනප්පත්තස්ස යොබ්බනසම්පත්තියා විරට්ඨිතිකාමා, සකිව්වපසුතස්ස කිස්මිඤ්චිපි පරියායෙ අඛ්‍යාවටා භොති, තථා අප්පමඤ්ඤාවිහාරිකෙනාපි සබ්බසත්තෙසු මෙත්තාදිවසෙන භවිතබ්බං, තස්මා ඉතො විසුද්ධිමග්ගාදිවසා වතස්සොව අප්පමඤ්ඤා.

යස්මා පන වතස්සොපෙතා භාවෙතුකාමෙන පයමං හිතාකාරප්පවත්තිවසෙන සත්තෙසු පටිපජ්ජිතබ්බං, හිතාකාරප්පවත්තිලක්ඛණා ව මෙත්තා; තතො එවං පත්ථිතහිතානං සත්තානං දුක්ඛාහිභවං දිස්වා වා සුත්වා වා සම්භාවෙන්වා වා දුක්ඛාපනයනාකාරප්පවත්තිවසෙන, දුක්ඛාපනයනාකාරප්පවත්තිලක්ඛණා ව කරුණා; අට්ඨං පත්ථිතහිතානං පත්ථිතදුක්ඛාපගමානඤ්ච නෙසං සම්පත්තිං දිස්වා සම්පත්තිප්පමොදනවසෙන, පමොදනලක්ඛණා ව මුදිතා; තතො පරං පන කත්තබ්බාභාවතො අප්ඤ්ඤාපෙක්ඛකතාසඬ්ඛාතෙන මජ්ඣිමනිකායෙ පටිපජ්ජිතබ්බං, මජ්ඣිමනිකායෙකාරප්පවත්තිලක්ඛණා ව උපෙක්ඛා; තස්මා ඉතො හිතාදිආකාරවසා පනාසං පයමං මෙත්තා චුත්තා. අථ කරුණා මුදිතා උපෙක්ඛාති අයං කමො වෙදිතබ්බො.

යස්මා පන සබ්බාපෙතා අප්පමාණො ගොවරෙ පවත්තන්ති, තස්මා අප්පමඤ්ඤාති චුච්චන්ති. අප්පමාණො හි සත්තා එතාසං ගොවරභූතා, ‘එකසත්තස්සාපි ව එත්තකෙ පදෙසෙ මෙත්තාදයො භාවෙතබ්බා’ති එවං පමාණං අග්ගහෙත්වා සකලඵරණවසෙනෙව පවත්තාති, තෙන චුත්තං -

විසුද්ධිමග්ගාදිවසා වතස්සො,
හිතාදිආකාරවසා පනාසං;
කමො පවත්තන්ති ව අප්පමාණො,
තා ගොවරෙ යෙන තදප්පමඤ්ඤාති.

එවං අප්පමාණගොවරතාය එකලක්ඛණාසු වාපි එතාසු පුරිමා තිස්සො තිකචතුක්කජ්ඣානිකාව භොන්ති. කස්මා? සොමනස්සාවිජ්ජයොගතො. කස්මා පනාසං සොමනස්සෙන අවිජ්ජයොගොති? දොමනස්සසමුට්ඨිතානං ඛ්‍යාපාදාදීනං

නිස්සරණත්තා. පවිජ්ජා පන අවසෙසෙකජ්ඣානිකාව. කස්මා?
උපෙක්ඛාවෙදනාසම්පයොගතො. න හි සත්තෙසු මජ්ඣන්තකාරජපවත්තා
බ්‍රහ්මවිහාරූපෙක්ඛා උපෙක්ඛාවෙදනං විනා වත්තතීති.

බ්‍රහ්මවිහාරකථා.

අසුභකථා

263. ඉදානි රාගවරිතසත්තානං එකන්තහිතං නානාරම්මණෙසු
එකෙකජ්ඣානවසෙනෙව පවත්තමානං රූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං පුන කතමෙ
ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං.

තත්ථ උද්ධුමානකසඤ්ඤාසහගතන්තිආදීසු, භස්තා විය වායුනා, උද්ධං
ජීවිතපරියාදානා යථානුක්කමං සමුග්ගතෙන සුනභාවෙන ධුමානත්තා උද්ධුමානං.
උද්ධුමානමෙව උද්ධුමානකං. පටිකුලත්තා වා කුච්ඡිතං උද්ධුමානන්ති උද්ධුමානකං.
තථාරූපස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. විනීලං වුවචති විපරිහින්තනීලවණ්ණං.
විනීලමෙව විනීලකං. පටිකුලත්තා වා කුච්ඡිතං විනීලන්ති විනීලකං.
මංසුස්සද්ධියානෙසු රත්තවණ්ණස්ස, පුබ්බසන්තිවයට්ඨානෙසු සෙතවණ්ණස්ස,
යෙභුයොන ව නීලවණ්ණස්ස, නීලට්ඨානෙ නීලසාටකපාරුතස්සෙව
ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. පරිහින්තට්ඨානෙසු විස්සන්දමානං පුබ්බං විපුබ්බං.
විපුබ්බමෙව විපුබ්බකං. පටිකුලත්තා වා කුච්ඡිතං විපුබ්බන්ති විපුබ්බකං. තථාරූපස්ස
ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. විච්ඡිද්දං වුවචති ද්විධා ඡින්දනෙන අපධාරිතං,
විච්ඡිද්දමෙව විච්ඡිද්දකං. පටිකුලත්තා වා කුච්ඡිතං විච්ඡිද්දන්ති විච්ඡිද්දකං.
වෙමජ්ඣෙ ඡින්තස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. ඉතො ව එත්තො ව
විවිධාකාරෙන සොණසිඬගාලාදීහි බායිතං වික්ඛායිතං. වික්ඛායිතමෙව
වික්ඛායිතකං. පටිකුලත්තා වා කුච්ඡිතං වික්ඛායිතන්ති වික්ඛායිතකං. තථාරූපස්ස
ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. විවිධා ඛිත්තං වික්ඛිත්තං. වික්ඛිත්තමෙව වික්ඛිත්තකං.
පටිකුලත්තා වා කුච්ඡිතං වික්ඛිත්තන්ති වික්ඛිත්තකං. ‘අඤ්ඤෙන භත්ථං අඤ්ඤෙන
පාදං අඤ්ඤෙන සීය’න්ති එවං තතො තතො ඛිත්තස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං.
භතඤ්ච තං පුරිමනයෙනෙව වික්ඛිත්තකඤ්චාති භතවික්ඛිත්තකං. කාකපදාකාරෙන
අඩගපච්චිගෙසු සත්ථෙත හනිත්වා චුත්තනයෙන වික්ඛිත්තකස්ස ඡවසරීරස්සෙතං
අධිවචනං. ලොහිතං කිරති, වික්ඛිපති, ඉතො විතො ව පග්ගරතීති ලොහිතකං.
පග්ගරිතලොහිතමක්ඛිතස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. පුළවා වුවචන්ති කිමයො.
පුළුවෙ විකිරතීති පුළුවකං. කිම්පරිපුණ්ණස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. අට්ඨියෙව
අට්ඨිකං. පටිකුලත්තා වා කුච්ඡිතං අට්ඨිති අට්ඨිකං. අට්ඨිසඬලිකායපි
එකට්ඨිකස්සෙව එතං අධිවචනං. ඉමානි ව පන උද්ධුමානකාදීනි නිස්සාය
උප්පන්නනිමිත්තානම්පි නිමිත්තෙසු පටිලද්ධජ්ඣානානම්පි එතානෙව නාමානි.

තත්ථ උද්ධුමානකනිමිත්තෙ අප්පනාවසෙන උප්පන්නා සඤ්ඤා
උද්ධුමානකසඤ්ඤා. තාය උද්ධුමානකසඤ්ඤාය සම්පයොගට්ඨෙන සහගතං

උද්ධුමානකසඤ්ඤාසහගතං. විනීලකසඤ්ඤාසහගතාදීසුපි එසෙව නයො. යං පනෙත්ථ භාවනාවිධානං චත්තබ්බං භවෙය්‍යා, තං සබ්බාකාරෙන විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 1.103 ආදයො) චුත්තමෙව. අවසෙසා පාළිවණ්ණනා හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. කෙවලඤ්ඤි ඉධ, චතුත්ථජ්ඣානවසෙන උපෙක්ඛාබ්‍රහ්මවිහාරෙ විය, පඨමජ්ඣානවසෙන එකෙකස්මිං පඤ්චවිසති එකකා හොන්ති. අසුභාරම්මණස්ස ච අවධිච්ඡායන්තා, පරිත්තෙ උද්ධුමානකට්ඨානෙ උප්පන්නනිමිත්තාරම්මණං පරිත්තාරම්මණං, මහන්තෙ අප්පමාණාරම්මණං වෙදිතබ්බං. සෙසෙසුපි එසෙව නයොති.

ඉති අසුභානි සුභගුණො,
දසසතලොචනෙන ථුතකිත්ති;
යානි අවොච දසබලො,
එකෙකජ්ඣානහෙතුනි.

එවං පාළිනයෙනෙව, තාව සබ්බානි තානි ජානිත්වා;
තෙස්වෙව අයං භියොයා, පකිණ්ණකකථාපි විඤ්ඤෙය්‍යා. (විසුද්ධි. 1.120);

එතෙසු හි යත්ථ කත්ථවි අධිගතජ්ඣානො සුවික්ඛම්භිතරාගන්තා වීතරාගො විය නිල්ලොලුප්පවාරො හොති. එවං සන්තෙපි ය්වායං අසුභහෙදො චුත්තො, සො සරීරසභාවප්පත්තිවසෙන ච රාගචරිතහෙදවසෙන වානි වෙදිතබ්බො.

ඡවසරීරඤ්ඤි පටිකුලභාවං ආපජ්ජමානං උද්ධුමානකසභාවප්පත්තං වා සියා, විනීලකාදීනං වා අඤ්ඤතරසභාවප්පත්තං. ඉති යාදිසං යාදිසං සක්කා හොති ලද්ධුං තාදිසෙ තාදිසෙ උද්ධුමානකපටිකුලං විනීලකපටිකුලන්ති එවං නිමිත්තං ගණ්භිතබ්බමෙවානි සරීරසභාවප්පත්තිවසෙන දසධා අසුභප්පහෙදො චුත්තොති වෙදිතබ්බො.

විසෙසතො චෙත්ථ උද්ධුමානකං සරීරසණ්ඨානවිපත්තිප්පකාසනතො සරීරසණ්ඨානරාගිතො සප්පායං. විනීලකං ඡවිරාගවිපත්තිප්පකාසනතො සරීරචණ්ණරාගිතො සප්පායං. විපුබ්බකං කායචණ්ණපටිබද්ධස්ස දුග්ගන්ධභාවස්ස පකාසනතො මාලාගන්ධාදිවසෙන සමුට්ඨාපිතසරීරගන්ධරාගිතො සප්පායං. විච්ඡිද්දකං අන්තොසුසිරභාවප්පකාසනතො සරීරෙ සනභාවරාගිතො සප්පායං. වික්ඛායිතකං මංසුපවයසම්පත්තිවිනාසප්පකාසනතො ථනාදීසු සරීරප්පදෙසෙසු මංසුපවයරාගිතො සප්පායං. වික්ඛිත්තකං අභිගපච්චධගානං වික්ඛෙපප්පකාසනතො අභිගපච්චධගලීලාරාගිතො සප්පායං. හතවික්ඛිත්තකං සරීරසඛ්ඤාචහෙදවිකාරප්පකාසනතො සරීරසඛ්ඤාචසම්පත්තිරාගිතො සප්පායං. ලොභිතකං ලොභිතමක්ඛිතපටිකුලභාවප්පකාසනතො අලභිකාරජනිතසොභරාගිතො සප්පායං. පුළුවකං කායස්ස අනෙකකිමිකුලසාධාරණභාවප්පකාසනතො කායෙ මමත්තරාගිතො සප්පායං. අට්ඨිකං සරීරට්ඨිතං පටිකුලභාවප්පකාසනතො දන්තසම්පත්තිරාගිතො සප්පායන්ති. එවං රාගචරිතවසෙනාපි දසධා අසුභප්පහෙදො චුත්තොති වෙදිතබ්බො.

යස්මා පන දසවිධෙපි එතස්මිං අසුභෙ සෙය්‍යාථාපි නාම අපරිසන්ධිතජලාය සිසංසාතාය නදියා අරිත්තබලෙනෙව නාචා තිට්ඨති, විනා අරිත්තෙන න සක්කා යපෙනුං, එවමෙව දුබ්බලත්තා ආරම්මණස්ස විතක්කබලෙනෙව විත්තං එකග්ගං භුත්වා තිට්ඨති, විනා විතක්කෙන න සක්කා යපෙනුං, තස්මා පයමජ්ඣානමෙවෙත්ථ හොති, න දුතියාදීති. පටිකුලෙපි චෙතස්මිං ආරම්මණෙ ‘අද්ධා ඉමාය පටිපදාය ජරාමරණමහා පරිමුච්චිස්සාමි’ති එවං ආනිසංසදස්සාවිතාය වෙච නිවරණසන්තාපජපහානෙන ච පිතිසොමනස්සං උප්පජ්ජති, ‘බහුං ආනි චෙතනං ලභිස්සාමි’ති ආනිසංසදස්සාවිතො පුජ්චජඩ්ඛකස්ස ගුථරාසිම්හි විය, උස්සන්තඛ්‍යාධිදුක්ඛස්ස රොගිනො වමනවිරෙචනජපවත්තියං විය ව.

දසවිධමිපි චෙතං අසුභං ලක්ඛණතො එකමෙව හොති. දසවිධස්සපි හි එතස්ස අසුච්ඡුග්ගන්ධජෙගුච්ඡපටිකුලභාවො එව ලක්ඛණං. තදෙන ඉමිනා ලක්ඛණෙන න කෙවලං මතසරීරෙයෙව දන්තට්ඨිකදස්සාවිතො පන චෙතියපබ්බතවාසිනො මහාතිස්සත්ථෙරස්ස විය, හත්ථික්ඛන්ධගතං රාජානං උල්ලොකෙන්තස්ස සඩ්ඝරක්ඛිතත්ථෙරුපට්ඨාකසාමණෙරස්ස විය ව, ජීවමානකසරීරෙපි උපට්ඨාති. යථෙව හි මතසරීරං එවං ජීවමානකමිපි අසුභමෙව. අසුභලක්ඛණං පනෙත්ථ ආගන්තුකෙන අලභිකාරෙන පටිච්ඡන්තන්තා න පඤ්ඤායතීති.

අසුභකථා.

කිං පන පට්ඨිකසිණං ආදිං කත්ථා අට්ඨිකසඤ්ඤාපරියොසානාවෙසා රූපාවචරජපනා, උදාහු අඤ්ඤාපි අත්ථිති? අත්ථි; ආනාපානජ්ඣානඤ්ඤි කායගතාසතිභාවනා ව ඉධ න කථිතා. කිඤ්චාපි න කථිතා වායොකසිණෙ පන ගහිතෙ ආනාපානජ්ඣානං ගහිතමෙව; වණ්ණකසිණෙසු ව ගහිතෙසු කෙසාදිසු චතුක්කපඤ්චකජ්ඣානවසෙන උප්පන්නා කායගතාසති, දසසු අසුභෙසු ගහිතෙසු ද්වත්තිංසාකාරෙ පටිකුලමනසිකාරජ්ඣානවසෙන වෙච නවසිවථිකාවණ්ණජ්ඣානවසෙන ච පවත්තා කායගතාසති ගහිතාවාති. සබ්බාපි රූපාවචරජපනා ඉධ කථිතාව හොතීති.

රූපාවචරකුසලකථා නිට්ඨිතා.

අරූපාවචරකුසලවණ්ණනා

ආකාසානඤ්චායතනං

265. ඉදානි අරූපාවචරකුසලං දස්සෙනුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ අරූපුපපත්තියාති අරූපභවො අරූපං, අරූපෙ උපපත්ති අරූපුපපත්ති, තස්සා අරූපුපපත්තියා. මග්ගං භාවෙතීති උපායං හෙනුං කාරණං උප්පාදෙති වඩ්චෙති. සබ්බසොති සබ්බාකාරෙන. සබ්බාසං වා අනවසෙසානන්ති අත්ථො. රූපසඤ්ඤානන්ති සඤ්ඤාසීයෙන චුත්තරූපාවචරජ්ඣානානඤ්චෙව තදාරම්මණානඤ්ච. රූපාවචරජ්ඣානමිපි හි රූපන්ති චුච්චති ‘රූපී රූපානි

පස්සති’තිආදීසු (ධ. ස. 248; දී. නි. 2.129). තස්ස ආරම්මණමපි “ඛනිද්ධා රූපානි පස්සති සුචණ්ණදුඛිඛණ්ණානී”තිආදීසු (ධ. ස. 244-246; දී. නි. 2.173); තස්මා ඉධ රූපෙ සඤ්ඤා රූපසඤ්ඤාති එවං සඤ්ඤාසීසෙන චුත්තරූපාවචරජ්ඣානස්සෙන අධිවචනං. රූපං සඤ්ඤා අස්සාති රූපසඤ්ඤං, රූපමස්ස නාමන්ති චුත්තං හොති. එවං පථවිකසිණාදිහෙදස්ස තදාරම්මණස්ස වෙන අධිවචනන්ති වෙදිතබ්බං.

සමතික්කමාති විරාගා නිරොධා ව. කිං චුත්තං හොති? එතාසං කුසලවිපාකකිරියවසෙන පඤ්චදසන්තං ඥානසංඛ්ඛාතානං රූපසඤ්ඤානං, එතෙසඤ්ච පථවිකසිණාදිවසෙන අට්ඨන්තං ආරම්මණසංඛ්ඛාතානං රූපසඤ්ඤානං, සබ්බාකාරෙන අනවසෙසානං වා විරාගා ව නිරොධා ව විරාගහෙතු වෙච නිරොධහෙතු ව ආකාසානඤ්චායතනං උපසම්පජ්ජ විහරති. න හි සක්කා සබ්බසො අනතික්කන්තරූපසඤ්ඤෙන එතං උපසම්පජ්ජ විහරිතුන්ති.

තත්ථ යස්මා ආරම්මණෙ අවිරත්තස්ස සඤ්ඤාසමතික්කමො න හොති, සමතික්කන්තාසු ව සඤ්ඤාසු ආරම්මණං සමතික්කන්තමෙව හොති, තස්මා ආරම්මණසමතික්කමං අවත්වා “තත්ථ කතමා රූපසඤ්ඤා? රූපාවචරසමාපත්තිං සමාපන්නස්ස වා උපපන්නස්ස වා දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරිස්ස වා සඤ්ඤා සඤ්ජානනා සඤ්ජානිතත්තං, ඉමා චුච්චන්ති රූපසඤ්ඤායො. ඉමා රූපසඤ්ඤායො අතික්කන්තො හොති, චිතික්කන්තො, සමතික්කන්තො, තෙන චුච්චති සබ්බසො රූපසඤ්ඤානං සමතික්කමා”ති (විභ. 602) එවං විභඩ්ගෙ සඤ්ඤානංයෙව සමතික්කමො චුත්තො. යස්මා පන ආරම්මණසමතික්කමෙන පත්තබ්බා එතා සමාපත්තියො, න එකස්මිංයෙව ආරම්මණෙ පට්ඨජ්ඣානාදීනි විය, තස්මා අයං ආරම්මණසමතික්කමවසෙනාපි අත්ථවණ්ණනා කතාති වෙදිතබ්බා.

පටිසසඤ්ඤානං අත්ථංචගමාති වක්ඛාදීනං වත්ථුනං රූපාදීනං ආරම්මණානඤ්ච පටිසානෙන සමුප්පන්නා සඤ්ඤා පටිසසඤ්ඤා. රූපසඤ්ඤාදීනං එතං අධිවචනං. යථාහ – “තත්ථ කතමා පටිසසඤ්ඤා? රූපසඤ්ඤා සද්දසඤ්ඤා ගන්ධසඤ්ඤා රසසඤ්ඤා ඵොට්ඨබ්බසඤ්ඤා, ඉමා චුච්චන්ති පටිසසඤ්ඤායො”ති (විභ. 603). තාසං කුසලවිපාකානං පඤ්චන්තං අකුසලවිපාකානං පඤ්චන්තන්ති සබ්බසො දසන්තමපි පටිසසඤ්ඤානං අත්ථංචගමා පහානා අසමුප්පාදා අප්පවත්ති. කත්වාති චුත්තං හොති.

කාමඤ්චෙනා පට්ඨජ්ඣානාදීනි සමාපන්නස්සාපි න සන්ති – න හි තස්මිං සමයෙ පඤ්චද්වාරවසෙන චිත්තං පවත්තති – එවං සන්තෙපි, අඤ්ඤත්ථ පහිනානං සුඛදුක්ඛානං චතුත්ථජ්ඣානෙ විය, සක්කායදිට්ඨාදීනං තතියමග්ගෙ විය ව, ඉමස්මිං ඥානෙ උස්සාහජනනත්ථං ඉමස්ස ඥානස්ස පසංසාවසෙන එතාසං එත්ථ වචනං වෙදිතබ්බං. අථ වා කිඤ්චාපි තා රූපාවචරං සමාපන්නස්ස න සන්ති, අථ ඛො න පහිනත්තා න සන්ති. න හි රූපවිරාගාය රූපාවචරභාවනා සංවත්තති, රූපායත්තා ව එතාසං පවත්ති. අයං පන භාවනා රූපවිරාගාය සංවත්තති. තස්මා තා එත්ථ පහිනාති වත්තුං වට්ඨති. න කෙවලඤ්ච වත්තුං, එකංසෙනෙව එවං ධාරෙතුමපි වට්ඨති.

තාසක්ඛි ඉතො පුබ්බෙ අප්පභිනත්තායෙව පට්ඨමජ්ඣානං සමාපන්නස්ස “සද්දො කණ්ටකො”ති (අ. නි. 10.72) චුත්තො භගවතා. ඉධ ච පභිනත්තායෙව අරූපසමාපත්තීනං ආනෙස්සනා සන්තවිමොක්ඛතා ච චුත්තා. ආලාරො ච කාලාමො ආරූපසමාපන්නො පඤ්චමත්තානි සකට්ඨතානි නිස්සාය නිස්සාය අතික්කන්තානි නෙව අද්දස, න පන සද්දං අස්සොසිති (දී. නි. 2.192).

නානත්තසක්ඛ්ඤානං අමනසිකාරාති නානත්තෙ ගොචරෙ පවත්තානං සක්ඛ්ඤානං නානත්තානං වා සක්ඛ්ඤානං. යස්මා හි එතා “තත්ථ කතමා නානත්තසක්ඛ්ඤා? අසමාපන්නස්ස මනොධාතුසමඛිගිස්ස වා මනොවික්ඛ්ඤාණධාතුසමඛිගිස්ස වා සක්ඛ්ඤා සක්ඛ්ඤානා සක්ඛ්ඤානිත්තං, ඉමා චුච්චන්ති නානත්තසක්ඛ්ඤායො”ති (විභ. 604) එවං විභච්ඡෙ විභජිත්වා චුත්තා ඉධ අධිප්පෙතා; අසමාපන්නස්ස මනොධාතුමනොවික්ඛ්ඤාණධාතුසමගහිතා සක්ඛ්ඤා රූපසද්දාදිභෙදෙ නානත්තෙ නානාසභාවෙ ගොචරෙ පවත්තන්ති; යස්මා චෙතා අට්ඨ කාමාවචරකුසලසක්ඛ්ඤා, ද්වාදස අකුසලසක්ඛ්ඤා, එකාදස කාමාවචරකුසලවිපාකසක්ඛ්ඤා, ද්වෙ අකුසලවිපාකසක්ඛ්ඤා, එකාදස කාමාවචරකිරියසක්ඛ්ඤාති එවං චතුචත්තාලීසමිපි සක්ඛ්ඤා නානත්තා නානාසභාවා අක්ඛ්ඤමක්ඛ්ඤං අසදිසා, තස්මා නානත්තසක්ඛ්ඤාති චුත්තා. තාසං සබ්බසො නානත්තසක්ඛ්ඤානං අමනසිකාරා අනාවජ්ජනා අසමන්තාභාරා අපච්චවෙක්ඛණා. යස්මා තා නාවජ්ජති, න මනසිකරොති, න පච්චවෙක්ඛති, තස්මාති චුත්තං භොති.

යස්මා චෙත්ථ පුරිමා රූපසක්ඛ්ඤා පටිසසක්ඛ්ඤා ච ඉමිනා ඤානෙන නිබ්බත්තෙ භවෙපි න විජ්ජන්ති, පගෙව තස්මිං භවෙ ඉමං ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරණකාලෙ, තස්මා තාසං ‘සමතික්කමා අත්ථඬගමා’ති ද්වෙධාපි අභාවොයෙව චුත්තො. නානත්තසක්ඛ්ඤාසු පන යස්මා අට්ඨ කාමාවචරකුසලසක්ඛ්ඤා, නව කිරියාසක්ඛ්ඤා, දස අකුසලසක්ඛ්ඤාති ඉමා සත්තවිසති සක්ඛ්ඤා ඉමිනා ඤානෙන නිබ්බත්තෙ භවෙ විජ්ජන්ති, තස්මා තාසං අමනසිකාරාති චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. තත්ත්වං හි ඉමං ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරන්තො තාසං අමනසිකාරායෙව උපසම්පජ්ජ විහරති. තා පන මනසිකරොන්තො අසමාපන්නො භොතීති. සඬ්ඛෙපතො චෙත්ථ ‘රූපසක්ඛ්ඤානං සමතික්කමා’ති ඉමිනා සබ්බරූපාවචරධම්මානං පභානං චුත්තං. ‘පටිසසක්ඛ්ඤානං අත්ථඬගමා නානත්තසක්ඛ්ඤානං අමනසිකාරා’ති ඉමිනා සබ්බෙසං කාමාවචරචිත්තවෙතසිකානස්ථි පභානං අමනසිකාරො ච චුත්තොති වෙදිතබ්බො.

ඉති භගවා ‘පන්තරසන්නං රූපසක්ඛ්ඤානං සමතික්කමෙන, දසන්නං පටිසසක්ඛ්ඤානං අත්ථඬගමෙන, චතුචත්තාලීසාය නානත්තසක්ඛ්ඤානං අමනසිකාරොනා’ති තිහි පදෙහි ආකාසානස්ථායතනසමාපත්තියා වණ්ණං කට්ඨෙ. කිං කාරණාති චෙ සොතුනං උස්සාභජනන්තස්ථස්ථෙව පලොභනන්තස්ථෙව. සචෙ හි කෙචි අපණ්ඩිතා වදෙය්‍යුං ‘සත්ථා ආකාසානස්ථායතනසමාපත්තීං නිබ්බත්තෙථාති වදති, කො නු බො එතාය නිබ්බත්තීතාය අත්ථො? කො ආනිසංසො’ති තෙ එවං චත්තුං මා ලභන්තුති ඉමෙහි ආකාරෙහි සමාපත්තියා වණ්ණං කට්ඨෙ. තස්මිනි තෙසං

සුත්වා එවං භවිස්සති – ‘එවංසන්තා කිර අයං සමාපත්ති, එවංපණිතා,
නිබ්බත්තෙස්සාම න’න්ති. අපස්ස නිබ්බත්තනත්ථාය උස්සාහං කරිස්සන්තිති.

පලොභනත්ථඤ්ඤාපි නෙසං එතිස්සා වණ්ණං කට්ඨං, විසකණ්ටකවාණිජො
විය. විසකණ්ටකවාණිජො නාම ගුලවාණිජො වුවිති. සො කිර
ගුලවාණිතඛණ්ඩසක්කරාදීනි සකට්ටනාදාය පච්චන්තගාමං ගන්ත්වා ‘විසකණ්ටකං
ගණ්හථ විසකණ්ටකං ගණ්හථා’ති උග්ගොසෙසි. තං සුත්වා ගාමිකා ‘විසං නාම
කක්ඛලං, යො නං බාදති සො මරති, කණ්ටකොපි විජ්ඣන්ත්වා මාරෙති. උභොපෙතෙ
කක්ඛලා, කො එත්ථ ආනිසංසො’ති ගෙහද්වාරානි ථකෙසුං, දාරකෙ ව පලාපෙසුං.
තං දිස්වා වාණිජො ‘අවොභාරකුසලා ඉමෙ ගාමිකා, හන්ද නෙ උපායෙන
ගණ්හාපෙමි’ති ‘අතිමධුරං ගණ්හථ අතිසාදුං ගණ්හථ, ගුලං චාණිතං සක්කරං
සමග්ගං ලබ්හති, කුට්මාසකකුට්කභාපණාදීහිපි ලබ්හති’ති උග්ගොසෙසි. තං සුත්වා
ගාමිකා හට්ඨපහට්ඨා නිග්ගන්ත්වා බහුමපි මූලං දත්වා ගහෙසුං.

තත්ථ වාණිජස්ස ‘විසකණ්ටකං ගණ්හථා’ති උග්ගොසනං විය භගවතො
‘ආකාසානඤ්ඤායතනසමාපත්තිං නිබ්බත්තෙථා’ති වචනං. ‘උභොපෙතෙ කක්ඛලා,
කො එත්ථ ආනිසංසො’ති? ගාමිකානං වින්තනං විය ‘භගවා ආකාසානඤ්ඤායතනං
නිබ්බත්තෙථාති ආහ, කො එත්ථ ආනිසංසො? නාස්ස ගුණං ජානාමා’ති සොතුනං
වින්තනං. අපස්ස වාණිජස්ස ‘අතිමධුරං ගණ්හථා’තිආදිවචනං විය භගවතො
රූපසඤ්ඤාසමතික්කමනාදිකං ආනිසංසප්පකාසනං. ඉදඤ්ඤි සුත්වා තෙ බහුමපි
මූලං දත්වා, ගාමිකා විය ගුලං, ඉමිනා ආනිසංසෙන පලොභිතචිත්තා මහන්තමපි
උස්සාහං කත්වා ඉමං සමාපත්තිං නිබ්බත්තෙස්සන්තිති උස්සාහජනනත්ථං
පලොභනත්ථඤ්ඤා කට්ඨං.

ආකාසානඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති එත්ථ නාස්ස අන්තොති අනන්තං.
ආකාසං අනන්තං ආකාසානන්තං. ආකාසානන්තමෙව ආකාසානඤ්ඤා. තං
ආකාසානඤ්ඤා අධිට්ඨානට්ඨෙත ආයතනමස්ස සසම්පයුත්තධම්මස්ස ඤානස්ස,
දෙවානං දෙවායතනමිවාති ආකාසානඤ්ඤායතනං. ඉති ආකාසානඤ්ඤා ව තං
ආයතනඤ්ඤාතිපි ආකාසානඤ්ඤායතනං. කසිණුග්ගාට්මාකාසස්සෙන අධිවචනං.
තස්මිං ආකාසානඤ්ඤායතනෙ අප්පනාප්පත්තාය සඤ්ඤාය සහගතං
ආකාසානඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතං.

යථා පන අඤ්ඤත්ථ ‘අනන්තො ආකාසො’ති (විභ. 508; දී. නි. 2.129) වුත්තං,
එවමිධ අනන්තන්ති වා පරිත්තන්ති වා න ගහිතං. කස්මා? අනන්තෙ හි ගහිතෙ
පරිත්තං න ගය්හති, පරිත්තෙ ගහිතෙ අනන්තං න ගය්හති. එවං සන්තෙ
ආරම්මණචතුක්කං න පූරති, දෙසනා සොළසක්ඛත්තුකා න භොති.
සම්මාසම්බුද්ධස්ස ව ඉමස්මිං යානෙ දෙසනං සොළසක්ඛත්තුකං කාතුං
අජ්ඣාසයො, තස්මා අනන්තන්ති වා පරිත්තන්ති වා අවත්වා
‘ආකාසානඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගත’න්ති ආහ. එවඤ්ඤි සති උභයමපි ගහිතමෙව
භොති. ආරම්මණචතුක්කං පූරති, දෙසනා සොළසක්ඛත්තුකා සම්පජ්ජති. අවසෙසො

පාළිඅත්ථො හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.
 රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣානනිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය චෙත්ථ දුක්ඛා පටිපදා,
 පරියාදින්නනිකන්තිකස්ස අප්පනාපරිවාසදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා හොති.
 විපරියායෙන සුඛා පටිපදා බ්ඡ්පාභිඤ්ඤා ච වෙදිතබ්බො.
 පරිත්තකසිණුග්ගාට්ඨාකාසෙ පන පචත්තං ඤානං පරිත්තාරම්මණං
 විපුලකසිණුග්ගාට්ඨාකාසෙ පචත්තං අප්පමාණාරම්මණන්ති වෙදිතබ්බං.
 උපෙක්ඛාබ්බුග්ගවිභාරෙ විය ච ඉධාපි චතුත්ථජ්ඣානවසෙන පඤ්චවීසති එකකා
 හොන්ති. යථා චෙත්ථ එවං ඉතො පරෙසුපි. විසෙසමත්තමෙව පන තෙසු
 වණ්ණයිස්සාම.

විඤ්ඤාණඤ්චායතනං

266. ආකාසානඤ්චායතනං සමතික්කම්මාති, එත්ථ තාව පුබ්බෙ චුත්තනයෙන
 ආකාසානඤ්චං ආයතනමස්ස අධිට්ඨානට්ඨෙනාති ඤානම්පි ආකාසානඤ්චායතනං.
 චුත්තනයෙනෙව ආරම්මණම්පි. එවමෙනං ඤානඤ්ච ආරම්මණඤ්චාති උභයම්පි
 අප්පචත්තිකරණෙන ච අමනසිකරණෙන ච සමතික්කම්මිත්වාච යස්මා ඉදං
 විඤ්ඤාණඤ්චායතනං උපසම්පජ්ජ විභාතබ්බං, තස්මා උභයම්පෙනං එකජ්ඣං
 කත්වා ‘ආකාසානඤ්චායතනං සමතික්කම්මා’ති ඉදං චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

විඤ්ඤාණඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති, එත්ථ පන අනන්තන්ති
 මනසිකාතබ්බවසෙන නාස්ස අන්තොති අනන්තං. අනන්තමෙව ආනඤ්චං.
 විඤ්ඤාණං ආනඤ්චං විඤ්ඤාණානඤ්චන්ති අචත්වා විඤ්ඤාණඤ්චන්ති චුත්තං.
 අයඤ්ඤෙන්ථ රුළුභීසද්දො. තදෙව විඤ්ඤාණඤ්චං අධිට්ඨානට්ඨෙන ඉමාය
 සඤ්ඤාය ආයතනන්ති විඤ්ඤාණඤ්චායතනං. තස්මිං විඤ්ඤාණඤ්චායතනෙ
 පචත්තාය සඤ්ඤාය සහගතන්ති විඤ්ඤාණඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගතං. ආකාසෙ
 පචත්තවිඤ්ඤාණාරම්මණස්ස ඤානස්පෙතං අධිවචනං. ඉධ
 ආකාසානඤ්චායතනසමාපත්තියා නිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය දුක්ඛා පටිපදා,
 පරියාදින්නනිකන්තිකස්ස අප්පනාපරිවාසදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා. විපරියායෙන
 සුඛා පටිපදා බ්ඡ්පාභිඤ්ඤා ච. පරිත්තකසිණුග්ගාට්ඨාකාසාරම්මණං සමාපත්තිං
 ආරබ්භ පචත්තියා පරිත්තාරම්මණතා, විපරියායෙන අප්පමාණාරම්මණතා
 වෙදිතබ්බො. සෙසං පුරිමසදිසමෙව.

ආකිඤ්චඤ්චායතනං

267. විඤ්ඤාණඤ්චායතනං සමතික්කම්මාති එත්ථාපි පුබ්බෙ චුත්තනයෙනෙව
 විඤ්ඤාණඤ්ච ආයතනමස්ස අධිට්ඨානට්ඨෙනාති ඤානම්පි විඤ්ඤාණඤ්චායතනං.
 චුත්තනයෙනෙව ච ආරම්මණම්පි. එවමෙනං ඤානඤ්ච ආරම්මණඤ්චාති උභයම්පි
 අප්පචත්තිකරණෙන ච අමනසිකරණෙන ච සමතික්කම්මිත්වාච යස්මා ඉදං
 ආකිඤ්චඤ්චායතනං උපසම්පජ්ජ විභාතබ්බං, තස්මා උභයම්පෙනං එකජ්ඣං
 කත්වා ‘විඤ්ඤාණඤ්චායතනං සමතික්කම්මා’ති ඉදං චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති එත්ථ පන නාස්ස කිඤ්චනන්ති අකිඤ්චනං; අන්තමසො භඩ්ගමත්තම්පි අස්ස අවසිට්ඨං නත්ථිති චුත්තං හොති. අකිඤ්චනස්ස භාවො ආකිඤ්චඤ්ඤං. ආකාසානඤ්චායතනවිඤ්ඤාණාපගමස්සෙනං අධිවචනං. තං ආකිඤ්චඤ්ඤං අධිට්ඨානට්ඨෙයන ඉමිස්සා සඤ්ඤාය ආයතනන්ති ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං. තස්මිං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනෙ පවත්තාය සඤ්ඤාය සහගතන්ති ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතං. ආකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාපගමාරම්මණස්ස ක්කානස්සෙනං අධිවචනං. ඉධ විඤ්ඤාණඤ්චායතනසමාපත්තියා නිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය දුක්ඛා පටිපදා, පරියාදින්නතිකන්තිකස්ස අප්පනා පරිවාසදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා. විපරියායෙන සුඛා පටිපදා ඛිජ්ජාභිඤ්ඤා ව. පරිත්තකසිණුග්ගාටිමාකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාපගමාරම්මණතාය පරිත්තාරම්මණතා, විපරියායෙන අප්පමාණාරම්මණතා වෙදිතඛිඛා. සෙසං පුරිමසදිසමෙව.

නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං

ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං සමතික්කම්මාති එත්ථාපි පුබ්බෙ චුත්තනයෙනෙව ආකිඤ්චඤ්ඤං ආයතනමස්ස අධිට්ඨානට්ඨෙයනාති ක්කානම්පි ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං. චුත්තනයෙනෙව ආරම්මණම්පි. එවමෙනං ක්කානඤ්ච ආරම්මණඤ්චාති උභයම්පි අප්පවත්තිකරණෙන ව අමනසිකරණෙන ව සමතික්කම්මිත්වා ව යස්මා ඉදං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං උපසම්පජ්ජ විභාතඛිඛං, තස්මා උභයම්පෙනං එකජ්ඣං කත්වා ‘ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං සමතික්කම්මා’ති ඉදං චුත්තන්ති වෙදිතඛිඛං.

නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති එත්ථ පන යාය සඤ්ඤාය භාවතො තං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති චුච්චති, යථා පටිපන්නස්ස සා සඤ්ඤා හොති, තං තාව දස්සෙතුං විභඩ්ගෙ ‘නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤා’ති උද්ධරිත්වා ‘තඤ්ඤෙව ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං සන්තතො මනසිකරොති සඬබ්බාරාවසෙසසමාපත්තිං භාවෙති, තෙන චුච්චති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤා’ති (විභ. 619) චුත්තං. තත්ථ ‘සන්තතො මනසිකරොති’ති ‘සන්තා වතායං සමාපත්ති, යත්‍ර හි නාම නත්ථිභාවම්පි ආරම්මණං කරිත්වා යස්සති’ති එවං සන්තාරම්මණතාය නං ‘සන්තා’ති මනසිකරොති. සන්තතො වෙ මනසිකරොති, කථං සමතික්කමො හොතීති? අනාවජ්ජිතුකාමතාය. සො හි කිඤ්චාපි නං සන්තතො මනසිකරොති, අථ ඛිට්ඨස්ස ‘අහමෙනං ආවජ්ජිස්සාමි සමාපජ්ජිස්සාමි අධිට්ඨහිස්සාමි චුට්ඨහිස්සාමි පච්චවෙක්ඛිස්සාමි’ති එස ආහොගො සමන්තාභාරො මනසිකාරො න හොති. කස්මා? ආකිඤ්චඤ්ඤායතනතො නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනස්ස සන්තතරපණ්ණිතතරතාය.

යථා හි රාජා මහව්වරාජානුභාවෙන හත්ථික්ඛන්ධගතො නගරවිජියං විවරන්තො දන්තකාරාදයො සිජ්ජිකෙ එකං වත්ථං දළ්භං නිවාසෙත්වා එකෙන සීසං වෙයෙත්වා දන්තචුණ්ණාදිහි සමොකිණ්ණගත්තෙ අනෙකානි දන්තවිකතිආදීනි කරොන්තෙ

දිස්වා ‘අහො වත රෙ ඡෙකා ආවරියා, ඊදිසානිපි නාම සිප්පානි කරස්සන්ති’ ති, එවං තෙසං ඡෙකතාය තුස්සති, න වස්ස එවං හොති – ‘අහො වතාහං රජ්ජං පහාය එවරුපො සිප්පිකො භවෙය්‍යා’න්ති. තං කිස්ස හෙතු? රජ්ජසිරියා මහානිසංසතාය. සො සිප්පිකෙ සමතික්කමිත්වාච ගච්ඡති. එවමෙවෙස කිඤ්චාපි තං සමාපත්තිං සන්තතො මනසිකරොති, අථ ඛිවස්ස ‘අහමෙනං සමාපත්තිං ආවජ්ජිස්සාමි සමාපජ්ජිස්සාමි අධිට්ඨනිස්සාමි වුට්ඨනිස්සාමි පච්චවෙක්ඛිස්සාමි’ ති නෙව එස ආහොගො සමන්තාහාරො මනසිකාරො හොති. සො තං සන්තතො මනසි කරොන්තො තං පරමසුඛමං අප්පනාප්පත්තං සඤ්ඤං පාපුණාති, යාය ‘නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤා නාම හොති, සඬ්ඛාරාවසෙසසමාපත්තිං භාවෙති’ ති වුච්චති. ‘සඬ්ඛාරාවසෙසසමාපත්ති’න්ති අච්චන්තසුඛමභාවප්පත්තසඬ්ඛාරං චතුත්ථාරුප්පසමාපත්තිං.

ඉදානි යං තං එවං අධිගතාය සඤ්ඤාය වසෙන නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති වුච්චති, තං අත්ථතො දස්සෙතුං ‘‘නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං සමාපන්නස්ස වා, උපපන්නස්ස වා, දිට්ඨධම්මසුඛචිහාරිස්ස වා චිත්තචෙතසිකා ධම්මා’’ ති (විහ. 620) වුත්තං. තෙසු ඉධ සමාපන්නස්ස චිත්තචෙතසිකා ධම්මා අධිප්පෙනා.

ච්චනත්ථො පනෙත්ථ – ඔළාරිකාය සඤ්ඤාය අභාවතො, සුඛමාය ච භාවතො, නෙවස්ස සසම්පයුත්තධම්මස්ස ඤානස්ස සඤ්ඤා, නාසඤ්ඤාති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤා. නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤාද්ව තං මනායතනධම්මායතනපරියාපන්නත්තා ආයතනඤ්චාති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං. අථ වා යායමෙත්ථ සඤ්ඤා, සා පටුසඤ්ඤාකිච්චං කාතුං අසමත්ථතාය නෙවසඤ්ඤා, සඬ්ඛාරාවසෙසසුඛමභාවෙන විජ්ජමානත්තා නාසඤ්ඤාති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤා. නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤා ච සා සෙසධම්මානං අධිට්ඨානට්ඨෙයන ආයතනඤ්චාති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං.

න කෙවලඤ්චෙත්ථ සඤ්ඤාව එදිසී, අථ ඛො වෙදනාපි නෙවවෙදනා නාවෙදනා, චිත්තමිපි නෙවචිත්තං නාචිත්තං, එස්සොපි නෙවඑස්සො නාවස්සොති. එස නයො සෙසසම්පයුත්තධම්මෙසු. සඤ්ඤාසීසෙන පනායං දෙසනා කතාති වෙදිතඛිබ්බා. පත්තමක්ඛනතෙලප්පභුතීහි ව උපමාහි එසමත්ථො විභාවෙනඛිබ්බො – සාමණෙරො කිර තෙලෙන පත්තං මක්ඛෙත්වා යපෙසී. තං යාගුපානකාලෙ ථෙරො ‘පත්තමාහරා’ති ආහ. සො ‘පත්තෙ තෙලමත්ථී, හන්තෙ’ති ආහ. තතො ‘ආහර, සාමණෙර, තෙලං නාළිං පුරෙස්සාමි’ ති වුත්තෙ ‘නත්ථී, හන්තෙ, තෙල’න්ති ආහ. තත්ථ යථා අත්තොවුත්ථත්තා යාගුයා සද්ධිං අකප්පියට්ඨෙයන තෙලං අත්ථීති හොති, නාළිපුරණාදීනං අභාවවසෙන නත්ථීති හොති, එවං සාපි සඤ්ඤා පටුසඤ්ඤාකිච්චං කාතුං අසමත්ථතාය නෙවසඤ්ඤා, සඬ්ඛාරාවසෙසසුඛමභාවෙන විජ්ජමානත්තා නාසඤ්ඤා හොති.

කිම්පනෙන්ට සඤ්ඤාකිව්වන්ති? ආරම්මණසඤ්ජානනඤ්ඤෙව විපස්සනාය ව විසයභාවං උපගන්ත්වා නිබ්බිදාජනනං. දහනකිව්වම්ච හි සුඛොදකෙ තෙජොධාතු, සඤ්ජානනකිව්වම්පෙසා පටුං කාතුං න සක්කොති. සෙසසමාපත්තීසු සඤ්ඤා විය විපස්සනාය විසයභාවං උපගන්ත්වා නිබ්බිදාජනනම්පි කාතුං න සක්කොති. අඤ්ඤෙසු හි ඛන්ධෙසු අකතාහිනිවෙසො හික්ඛු නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනක්ඛන්ධෙ සම්මසිත්වා නිබ්බිදං පත්තුං සමත්ථො නාම නත්ථි. අපිච ආයස්මා සාරිපුත්තො, පකතිවිපස්සකො පන මහාපඤ්ඤො සාරිපුත්තසදිසොව සක්කුණෙය්‍ය. සොපි “එවං කිරිමෙ ධම්මා අහුත්වා සම්භොන්ති, හුත්වා පටිවෙන්නී” ති (ම. නි. 3.95) එවං කලාපසම්මසනවසෙනෙව, නො අනුපදධම්මවිපස්සනාවසෙන. එවං සුබ්බමත්තං ගතා එසා සමාපත්ති.

යථා ව පත්තමක්ඛනතෙලුපමාය එවං මග්ගදකුපමායපි අයමත්ථො විභාවෙනබ්බො. මග්ගපටිපන්නස්ස කිර ථෙරස්ස පුරතො ගච්ඡන්තො සාමණෙරො ථොකමුදකං දිස්වා ‘උදකං, හන්තෙ, උපාහනා ඔමුඤ්චලා’ ති ආහ. තතො ථෙරෙන ‘සවෙ උදකමත්ථි, ආහර න්හානසාටකං, න්හායිස්සාමී’ ති චුත්තෙ ‘නත්ථි, හන්තෙ’ ති ආහ. තත්ථ යථා උපාහනතෙමනමත්තට්ඨෙයන උදකං අත්ථිති හොති, න්හානට්ඨෙයන නත්ථිති හොති, එවම්පි සා පටුසඤ්ඤාකිව්වං කාතුං අසමත්ථතාය නෙව සඤ්ඤා, සඬ්ඛාරාවසෙසසුබ්බමහාවෙන විජ්ජමානත්තා නාසඤ්ඤා හොති. න කෙවලඤ්ච එතාහෙව, අඤ්ඤාහිපි අනුරූපාහි උපමාහි එස අත්ථො විභාවෙනබ්බො. ඉති ඉමාය නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනෙ පවත්තාය සඤ්ඤාය නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනභූතාය වා සඤ්ඤාය සහගතන්ති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතං. ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසමාපත්තිආරම්මණස්ස ඤානස්සෙනං අධිවචනං.

ඉධ ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසමාපත්තියා නිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය දුක්ඛා පටිපදා, පරියාදින්නනිකන්තිකස්ස අප්පනාපරිවාසදන්ධතාය දන්ධාහිඤ්ඤා. විපරියායෙන සුඛා පටිපදා ඛිප්පාහිඤ්ඤා ව. පරිත්තකසිණුග්ගාටිමාකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාපගමාරම්මණං සමාපත්තිං ආරබ්භ පවත්තිතාය පරිත්තාරම්මණතා, විපරියායෙන අප්පමාණාරම්මණතා වෙදිතබ්බා. සෙසං පුරිමසදිසමෙව.

අසදිසරූපො නාථො, ආරුප්පං යං චතුබ්බිධං ආහ;
තං ඉති ඤත්වා තස්මිං, පකිණ්ණකකල්පාපි විඤ්ඤෙය්‍යා.

අරූපසමාපත්තියො හි –

ආරම්මණාතික්කමතො, චතස්සොපි භවන්තිමා;
අඬ්ගාතික්කමමෙතාසං, න ඉච්ඡන්ති විභාවිතො.

එතාසු හි රූපනිමිත්තාතික්කමතො පඨමා, ආකාසාතික්කමතො දුතියා, ආකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාතික්කමතො තතියා, ආකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණස්ස

අපගමාතික්කමතො චතුත්ථාති සබ්බථා ‘ආරම්මණාතික්කමතො චතස්සොපි
 භවත්තිමා’ අරූපසමාපත්තියොති වෙදිතබ්බා. අභිගාතික්කමං පන එතාසං න
 ඉච්ඡන්ති පණ්ඩිතා. න හි රූපාවචරසමාපත්තීසු විය එතාසු අභිගාතික්කමො අත්ථී.
 සබ්බාසුපි හි එතාසු උපෙක්ඛා විත්තෙකග්ගතාති ද්වෙ එව ක්කානඛිගාති භොන්ති.
 එවං සන්තෙපි –

සුපණ්ණිතතරා භොන්ති, පච්ඡිමා පච්ඡිමා ඉධ;
 උපමා තත්ථ විඤ්ඤෙය්‍යා, පාසාදතලසාට්ඨකා.

යථා හි චතුභූමකපාසාදස්ස හෙට්ඨිමතලෙ
 දිබ්බතච්චගීතවාදිතසුරහිගන්ධමාලාසාදුරසපානභොජනසයනවිජාදනාදිවසෙන
 පණ්ණිතා පඤ්ච කාමගුණා පච්චුපට්ඨිතා අස්සු, දුතියෙ තතො පණ්ණිතතරා, තතියෙ
 තතො පණ්ණිතතමා, චතුත්ථෙ සබ්බපණ්ණිතා; තත්ථ කිඤ්ඤාපි තාති චත්තාරිපි
 පාසාදතලානෙව, නත්ථී නෙසං පාසාදතලභාවෙන විසෙසො,
 පඤ්චකාමගුණසම්ථිධිවිසෙසෙන පන හෙට්ඨිමතො හෙට්ඨිමතො උපරිමං උපරිමං
 පණ්ණිතතරං භොති.

යථා ච එකාය ඉත්ථීයා කන්තිතථුලසණ්භසණ්භතරසණ්භතමසුත්තානං
 චතුපලතිපලද්විපලඑකපලසාට්ඨකා අස්සු, ආයාමෙන විත්ථාරෙන ච සමජ්ජමාණා;
 තත්ථ කිඤ්ඤාපි තා සාට්ඨකා චතස්සොපි ආයාමතො ච විත්ථාරතො ච සමජ්ජමාණා,
 නත්ථී තාසං පමාණතො විසෙසො, සුඛසම්ඵස්සසුබ්බමභාවමහග්ගසභාවෙහි පන
 පුරිමාය පුරිමාය පච්ඡිමා පච්ඡිමා පණ්ණිතතරා භොන්ති, එවමෙව කිඤ්ඤාපි චතුසුපි
 එතාසු උපෙක්ඛා විත්තෙකග්ගතාති එතාති ද්වෙයෙව අභිගාති භොන්ති, අථ ඛො
 භාවනාවිසෙසෙන තෙසං අභිගානං පණ්ණිතපණ්ණිතතරභාවෙන සුපණ්ණිතතරා භොන්ති
 පච්ඡිමා පච්ඡිමා ඉධාති වෙදිතබ්බා. එවං අනුපුබ්බෙන පණ්ණිතපණ්ණිතා වෙතා –

අසුචිම්භි මණ්ඩපෙ ලග්ගො, එකො තං නිස්සිතො පරො;
 අඤ්ඤො ඛහි අනිස්සාය, තං තං නිස්සාය වාපරො.

ධීතො චතුහි එතෙහි, පුරිසෙහි යථාක්කමං;
 සමානතාය ඤාතබ්බා, චතස්සොපි විභාවිතා. (විසුද්ධි. 1.291);

තත්‍රායමත්ථයොජනා – අසුචිම්භි කිර දෙසෙ එකො මණ්ඩපො. අථෙකො
 පුරිසො ආගන්ත්වා තං අසුචිං ජිගුච්ඡමානො තං මණ්ඩපං හත්ථෙහි ආලම්බිත්වා
 තත්ථ ලග්ගො, ලග්ගිතො විය අට්ඨාසි. අථාපරො ආගන්ත්වා තං මණ්ඩපලග්ගං
 පුරිසං නිස්සිතො. අථඤ්ඤො ආගන්ත්වා විත්තෙසි – ‘යො එස මණ්ඩපෙ ලග්ගො,
 යො ච තං නිස්සිතො, උභොපෙතෙ දුට්ඨිතා; ධූවො ච නෙසං මණ්ඩපපපාතෙ
 පාතො, හන්දාහං ඛහියෙව තිට්ඨාමි’ ති සො තන්තිස්සිතං අනිස්සාය ඛහියෙව
 අට්ඨාසි. අථාපරො ආගන්ත්වා මණ්ඩපලග්ගස්ස තන්තිස්සිතස්ස ච අඛෙමභාවං
 විත්තෙත්වා ඛහිධීතඤ්ඤා පුට්ඨිතොති මන්ත්වා තං නිස්සාය අට්ඨාසි.

තත්ථ අසුච්ඡිති දෙසෙ මණ්ඩපො විය කසිණුග්ඝාටිමාකාසං දට්ඨබ්බං.
 අසුච්ඡිගුච්ඡාය මණ්ඩපලග්ගො පුරිසො විය රුපනිමිත්තජිගුච්ඡාය ආකාසාරම්මණං
 ආකාසානඤ්චායතනං. මණ්ඩපලග්ගං පුරිසං නිස්සිතො විය ආකාසාරම්මණං
 ආකාසානඤ්චායතනං ආරබ්භ පවත්තං විඤ්ඤාණඤ්චායතනං. තෙසං ද්විත්තමිති
 අබ්බෙමභාවං විත්තෙන්වා අනිස්සාය තං මණ්ඩපලග්ගං, බහිධිතො විය,
 ආකාසානඤ්චායතනං ආරම්මණං අකත්වා තදභාවාරම්මණං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං.
 මණ්ඩපලග්ගස්ස තත්තනිස්සිතස්ස ච අබ්බෙමතං විත්තෙන්වා බහිධිතඤ්ච
 ‘සුට්ඨිතො’ති මත්ත්වා තං නිස්සාය යිතො විය විඤ්ඤාණාභාවසංඛාරානෙ බහිපදෙසෙ
 යිතං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං ආරබ්භ පවත්තං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං
 දට්ඨබ්බං. එවං පවත්තමානඤ්ච –

ආරම්මණං කරොතෙව, අඤ්ඤාභාවෙන තං ඉදං;
 දිට්ඨදොසමිති රාජානං, චුත්තිහෙතු යථා ජනො. (විසුද්ධි. 1.292);

ඉදඤ්චි නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං
 ‘ආසන්නවිඤ්ඤාණඤ්චායතනපච්චත්ථිකා අයං සමාපත්ති’ති එවං දිට්ඨදොසමිති තං
 ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං අඤ්ඤස්ස ආරම්මණස්ස අභාවා ආරම්මණං කරොතෙව. යථා
 කිං? ‘දිට්ඨදොසමිති රාජානං චුත්තිහෙතු යථා ජනො’. යථා හි අසංයතං
 ඵරුසකායච්චිමනොසමාවාරං කඤ්චි සබ්බදිසම්පතිං රාජානං ‘ඵරුසසමාවාරො
 අය’න්ති එවං දිට්ඨදොසමිති අඤ්ඤත්ථ චුත්තිං අලභමානො ජනො චුත්තිහෙතු
 නිස්සාය වත්තති, එවං දිට්ඨදොසමිති තං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං අඤ්ඤං ආරම්මණං
 අලභමානමිදං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං ආරම්මණං කරොතෙව. එවං
 කුරුමානඤ්ච –

ආරුළුහො දීඝනිස්සෙණිං, යථා නිස්සෙණිබාහුකං;
 පබ්බතග්ගඤ්ච ආරුළුහො, යථා පබ්බතමත්ථකං.

යථා වා ගිරිමාරුළුහො, අත්තනොයෙව ජණ්ණකං;
 ඔලුබ්භති තථෙවෙනං, ඤානමොලුබ්භ වත්තතීති. (විසුද්ධි. 1.293);

අරුපාවචරකුසලකථා නිට්ඨිතා.

තෙහුමකකුසලවණ්ණනා

269. ඉදානි යස්මා සබ්බානිපෙතානි තෙහුමකකුසලානි භීනාදිනා පහෙදෙන
 වත්තන්ති, තස්මා තෙසං තං පහෙදං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලානිආදි
 ආරද්ධං. තත්ථ භීනන්ති ලාමකං. තං ආයුහනවසෙන වෙදිතබ්බං. භීනුත්තමානං
 මජ්ඣිකෙ හවං මජ්ඣිමං. පධානභාවං නිතං පණිතං, උත්තමන්ති අත්ථො. තානිපි
 ආයුහනවසෙනෙව වෙදිතබ්බානි. යස්ස හි ආයුහනක්ඛණෙ ජන්දො වා භීතො
 හොති, චීරියං වා, චිත්තං වා, චිමංසා වා, තං භීතං නාම. යස්ස තෙ ධම්මා මජ්ඣිමා
 වෙව පණිතා, ච තං මජ්ඣිමඤ්චෙව පණිතඤ්ච. යං පන කත්තුකාමනාසංඛාරානං

ඡන්දං ධූරං ඡන්දං ජෙට්ඨකං ඡන්දං පුබ්බභිගමං කත්වා ආයුහිතං, තං ඡන්දාධිපතීතො ආගතත්තා ඡන්දාධිපතෙයාං නාම. වීරියාධිපතෙයාදීසුපි එසෙව නයො.

ඉමස්මිං පන යානෙ යත්වා නයා ගණෙනබ්බා. සබ්බපයමං විහත්තො හි එකො නයො, හීනන්ති එකො, මජ්ඣමන්ති එකො, පණීතන්ති එකො, ඡන්දාධිපතෙයාන්ති එකො. ඉමෙ තාව ඡන්දාධිපතෙයො පඤ්ච නයා. එවං වීරියාධිපතෙයාදීසුපිති වත්තාරො පඤ්චකා විසති භොන්ති. පුරිමො වා එකො සුද්ධිකනෙයො, හීනන්තිආදෙයො තයො, ඡන්දාධිපතෙයාන්තිආදෙයො වත්තාරො, ඡන්දාධිපතෙයාං හීනන්තිආදෙයො ද්වාදසාති එවමපි විසති නයා භොන්ති.

ඉමෙ විසති මහානයා කත්ථ විහත්තාති? මහාපකරණෙ (පටියා. 2.14.1)
හීනත්තිකෙ විහත්තා. ඉමස්මිං පන යානෙ හීනත්තිකතො මජ්ඣමරාසිං ගහෙත්වා හීනමජ්ඣමපණීතවසෙන තයො කොට්ඨාසා කාතබ්බා. තතොපි මජ්ඣමරාසිං යපෙත්වා හීනපණීතෙ ගහෙත්වා නව නව කොට්ඨාසා කාතබ්බා. හීනස්මිංයෙව හි හීනං අත්ථි මජ්ඣමං අත්ථි පණීතං අත්ථි. පණීතස්මිම්පි හීනං අත්ථි මජ්ඣමං අත්ථි පණීතං අත්ථි. තථා හීනහීනස්මිං හීනං, හීනහීනස්මිං මජ්ඣමං, හීනහීනස්මිං පණීතං. හීනමජ්ඣමස්මිං හීනං, හීනමජ්ඣමස්මිං මජ්ඣමං, හීනමජ්ඣමස්මිං පණීතං. හීනපණීතස්මිං හීනං, හීනපණීතස්මිං මජ්ඣමං, හීනපණීතස්මිං පණීතන්ති අයමෙකො නවකො. පණීතහීනස්මිම්පි හීනං නාම අත්ථි, පණීතහීනස්මිං මජ්ඣමං, පණීතහීනස්මිං පණීතං. තථා පණීතමජ්ඣමස්මිං හීනං, පණීතමජ්ඣමස්මිං මජ්ඣමං, පණීතමජ්ඣමස්මිං පණීතං. පණීතපණීතස්මිං හීනං, පණීතපණීතස්මිං මජ්ඣමං, පණීතපණීතස්මිං පණීතන්ති. අයං දුතියො නවකොති ද්වෙ නවකා අට්ඨාරස. ඉමානි අට්ඨාරස කම්මද්වාරානි නාම. ඉමෙහි පභාවිතත්තා, ඉමෙසං වසෙන, අට්ඨාරස ඛත්තියා, අට්ඨාරස බ්‍රාහ්මණා, අට්ඨාරස වෙස්සා, අට්ඨාරස සුද්දා, අට්ඨවත්තාලීස ගොත්තවරණානි වෙදිතබ්බානි.

ඉමෙසු ව පන තෙභූමකෙසු කුසලෙසු කාමාවචරකුසලං තිහෙතුකම්පි දුහෙතුකම්පි භොති ඤාණසම්පයුත්තවිජ්ජයුත්තවසෙන. රූපාවචරාරූපාවචරං පන තිහෙතුකමෙව ඤාණසම්පයුත්තමෙව. කාමාවචරමපෙත්ථ අධිපතිනා සභාපි උප්පජ්ජති විනාපි. රූපාවචරාරූපාවචරං අධිපතිසම්පන්නමෙව භොති. කාමාවචරකුසලෙ වෙත්ථ ආරම්මණාධිපති සහජාතාධිපතීති ද්වෙපි අධිපතයො ලබ්භන්ති. රූපාවචරාරූපාවචරෙසු ආරම්මණාධිපති න ලබ්භති, සහජාතාධිපතියෙව ලබ්භති. තත්ථ විත්තස්ස විත්තාධිපතෙයාභාවො සම්පයුත්තධම්මානං වසෙන චුත්තො. ද්විත්තං පන විත්තානං එකතො අභාවෙන සම්පයුත්තවිත්තස්ස විත්තාධිපති නාම නත්ථි. තථා ඡන්දාදීනං ඡන්දාධිපතිආදෙයො. කෙච් පන ‘සචෙ විත්තවතො කුසලං භොති, මය්හං භවිස්සතීති එවං යං විත්තං ධූරං කත්වා ජෙට්ඨකං කත්වා අපරං කුසලවිත්තං ආයුහිතං, තස්ස තං පුරිමවිත්තං විත්තාධිපති නාම භොති, තතො ආගතත්තා ඉදං විත්තාධිපතෙයාං නාමා’ති එවං ආගමනවසෙනාපි අධිපතිං නාම ඉච්ඡන්ති. අයං පන නයො නෙව පාළියං න අට්ඨකථායං දිස්සති. තස්මා

වුත්තනගෙනෙව අධිපතිභාවො වෙදිතබ්බො. ඉමෙසු ව එකුනවිසතිශා මහානගෙසු පුරිමෙ සුද්ධිකනගෙ වුත්තපරිමාණානෙව විත්තානි ව නවකා ව පාඨවාරා ව හොන්ති. තස්මා ඤාණසම්පයුත්තෙසු වුත්තපරිමාණතො විසතිගුණො විත්තනවකවාරහෙදො වෙදිතබ්බො, චතුසු ඤාණවිජ්ජයුත්තෙසු සොළසගුණොති, අයං තෙභුමකකුසලෙ පකිණ්ණකකථා නාමාති.

තෙභුමකකුසලං.

ලොකුත්තරකුසලවණ්ණනා

277. එවං භවත්තයසම්පත්තිනිබ්බත්තකං කුසලං දස්සෙත්වා ඉදානි සබ්බභවසමතික්කමනාය ලොකුත්තරකුසලං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ ලොකුත්තරත්ති කෙනටියෙන ලොකුත්තරං? ලොකං තරතීති, ලොකුත්තරං ලොකං උත්තරතීති ලොකුත්තරං; ලොකං සමතික්කම්ම අභිභුයා තිට්ඨතීති ලොකුත්තරං (පටි. ම. 2.43). ඤානං භාවෙතීති එකවිත්තක්ඛණිකං අප්පනාඤානං භාවෙති ජනෙති වඩ්ඪෙති.

ලොකතො නියානි වට්ටතො නියානීති නියානිකං. නියානි වා එතෙනාති නියානිකං. තංසමඬ්ඨි හි පුග්ගලො දුක්ඛං පරිජානන්තො නියානි, සමුදයං පජහන්තො නියානි, නිරොධං සවිජ්ජරොන්තො නියානි, මග්ගං භාවෙන්තො නියානි. යථා ව පන තෙභුමකකුසලං වට්ටස්මිං වුතිපටිසන්ධියො ආවිනාති වඩ්ඪෙතීති ආවයගාමී නාම හොති, න තථා ඉදං. ඉදං පන යථා එකස්මිං පුරිසෙ අට්ඨාරසහත්ථං පාකාරං විනන්තෙ අපරො මහාමුග්ගරං ගහෙත්වා තෙන විතච්ඡට්ඨානං අපවිනන්තො විද්ධංසෙත්තො එව ගච්ඡෙය්‍ය, එවමෙව තෙභුමකකුසලෙන විතා වුතිපටිසන්ධියො පච්චයවෙකල්ලකරණෙන අපවිනන්තං විද්ධංසෙත්තං ගච්ඡතීති අපවයගාමී.

දිට්ඨිගතානං පහානායාති, එත්ථ දිට්ඨියො එව දිට්ඨිගතානි, ගුථගතං මුත්තගතන්තිආදීනි (අ. නි. 9.11) විය. ද්වාසට්ඨියා වා දිට්ඨිනං අන්තොගධත්තා දිට්ඨිසු ගතානීතිපි දිට්ඨිගතානි. දිට්ඨියා වා ගතං එතෙසන්තිපි දිට්ඨිගතානි. දිට්ඨිසදිසගමනානි දිට්ඨිසදිසප්පවත්තානීති අත්ථො. කානි පන තානීති? සසම්පයුත්තානි සක්කායදිට්ඨිවිච්ඡිකිච්ඡාසීලබ්බතපරාමාසඅපායගමනීයරාගදොසමොහාකුසලානි. තානි හි යාව පට්ඨමග්ගභාවනා තාව පවත්තිසබ්භාවතො දිට්ඨිසදිසගමනානීති වුවවන්ති. ඉති දිට්ඨියො ව දිට්ඨිගතානි ව දිට්ඨිගතානි. තෙසං දිට්ඨිගතානං. පහානායාති සමුච්ඡෙදවසෙතෙව පජහනත්ථාය. පට්ඨායාති ගණනවසෙනපි පට්ඨුප්පත්තිවසෙනපි පට්ඨාය. භූමියාති “අනන්තරහිතාය භූමියා” තිආදීසු (පාරා. 27; ම. නි. 2.296) තාව අයං මහාපට්ඨි භූමිති වුවවති. “සුඛභූමියං කාමාවචරෙ” තිආදීසු (ධ. ස. 988) විත්තුප්පාදො. ඉධ පන සාමඤ්ඤඵලං අධිප්පෙතං. තඤ්ඤි සම්පයුත්තානං නිස්සයභාවතො තෙ ධම්මා භවන්ති එත්ථාති භූමි. යස්මා වා සමානෙපි ලොකුත්තරභාවෙ සයම්පි භවති උප්පජ්ජති, න නිබ්බානං.

විය අපාතුහාවං, තස්මාපි භූමිති වුවවති; තස්සා පටමාය භූමියා. පත්තියාති
සොතාපත්තිඵලසඬ්ඛාතස්ස පටමස්ස සාමඤ්ඤඵලස්ස පත්තත්ථාය
පටිලාභත්ථායාති ඵවමෙත්ථ අත්ථො වෙදිතඬ්ඛො. විවිච්චාති
සමුච්ඡෙදවිවෙකවසෙන විවිච්චිත්වා, විනා හුත්වා.

ඉදානි කිඤ්චාපි ලොකියජ්ඣානම්පි න විනා පටිපදාය ඉජ්ඣති, ඵවං සන්තෙපි
ඉධ සුද්ධිකතයං පහාය ලොකුත්තරජ්ඣානං පටිපදාය සද්ධිංයෙව ගරුං කත්වා
දෙසෙනුකාමතාය දුක්ඛපටිපදං දන්ධාහිඤ්ඤානිආදිමාහ.

තත්ථ යො ආදිතොව කිලෙසෙ වික්ඛම්භෙන්නො දුක්ඛෙන සසඬ්ඛාරෙන
සප්පයොගෙන කිලමන්නො වික්ඛම්භෙති තස්ස දුක්ඛා පටිපදා හොති; යො පන
වික්ඛම්භිත කිලෙසො විපස්සනාපරිවාසං වසන්නො විරෙන මග්ගපාතුහාවං
පාපුණාති තස්ස දන්ධාහිඤ්ඤා හොති. ඉති යො කොචි වාරො
දුක්ඛපටිපදදන්ධාහිඤ්ඤො නාම කතො.

කතමං පන වාරං රොවෙසුන්ති? යත්ථ සකිං වික්ඛම්භිතා කිලෙසා සමුදාවරිත්වා
දුතියම්පි වික්ඛම්භිතා පුන සමුදාවරන්ති, තතියං වික්ඛම්භිතෙ පන
තථාවික්ඛම්භිතෙව කත්වා මග්ගෙන සමුග්ගානං පාපෙති, ඉමං වාරං රොවෙසුං.
ඉමස්ස වාරස්ස දුක්ඛාපටිපදා දන්ධාහිඤ්ඤානි නාමං කතං. එත්තකෙන පන න
පාකටං හොති. තස්මා ඵවමෙත්ථ ආදිතො පටියාය විභාවනා වෙදිතඬ්ඛා – යො හි
චත්තාරි මහාභූතානි පරිග්ගහෙත්වා උපාදාරූපං පරිග්ගණ්හාති, අරූපං
පරිග්ගණ්හාති, ‘රූපාරූපං’ පන පරිග්ගණ්හන්තො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්නො
පරිග්ගහෙනුං සක්කොති, තස්ස දුක්ඛා පටිපදා නාම හොති. පරිග්ගහිතරූපාරූපස්ස
පන විපස්සනාපරිවාසෙ මග්ගපාතුහාවදන්ධතාය දන්ධාහිඤ්ඤා නාම හොති.

යොපි රූපාරූපං පරිග්ගහෙත්වා ‘නාමරූපං’ වචන්ථපෙන්නො දුක්ඛෙන
කසිරෙන කිලමන්නො වචන්ථපෙති, වචන්ථාපිතෙ ච නාමරූපෙ විපස්සනාපරිවාසං
වසන්නො විරෙන මග්ගං උප්පාදෙතුං සක්කොති, තස්මාපි දුක්ඛා පටිපදා
දන්ධාහිඤ්ඤා නාම හොති.

අපරො නාමරූපම්පි වචන්ථපෙත්වා ‘පච්චයෙ’ පරිග්ගණ්හන්තො දුක්ඛෙන
කසිරෙන කිලමන්නො පරිග්ගණ්හාති, පච්චයෙ ච පරිග්ගහෙත්වා විපස්සනාපරිවාසං
වසන්නො විරෙන මග්ගං උප්පාදෙති, ඵවම්පි දුක්ඛා පටිපදා දන්ධාහිඤ්ඤා නාම
හොති.

අපරො පච්චයෙපි පරිග්ගහෙත්වා ‘ලක්ඛණානි’ පටිච්ඡිකුන්නො දුක්ඛෙන
කසිරෙන කිලමන්නො පටිච්ඡිකුති, පටිච්චද්ධලක්ඛණො ච විපස්සනාපරිවාසං
වසන්නො විරෙන මග්ගං උප්පාදෙති, ඵවම්පි දුක්ඛා පටිපදා දන්ධාහිඤ්ඤා නාම
හොති.

අපරො ලක්ඛණානිපි පටිච්ඡක්ඛිත්වා විපස්සනාඤාණෙ තික්ඛෙ සුරෙ පසන්තො වහන්තෙ උප්පන්නං ‘විපස්සනානිකන්තිං’ පරියාදියමානො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්තො පරියාදියති, නිකන්තිඤ්ච පරියාදිශිත්වා විපස්සනාපරිවාසං වසන්තො විරෙන මග්ගං උප්පාදෙති, එවම්පි දුක්ඛා පටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා නාම භොති. ඉමං වාරං රොචෙසුං. ඉමස්ස වාරස්ස එතං නාමං කතං. ඉමිනාව උපායෙන පරතො තිස්සො පටිපදා වෙදිතඛිබ්බා.

එස්සො භොතීතිආදීසු අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රියං, සම්මාවාචා, සම්මාකම්මන්තො, සම්මාආඡීවොති වත්තාරි පදානි අධිකානි. නිද්දෙසවාරෙ ව විතක්කාදිනිද්දෙසෙසු ‘මග්ගඪග’න්තිආදීනි පදානි අධිකානි. සෙසං සඛ්ඛං හෙට්ඨා චුත්තසදිසමෙව. භූමන්තරවසෙන පන ලොකුත්තරතාව ඉධ විසෙසො.

තත්ථ අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රියන්ති ‘අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ අනඤ්ඤාතං අමතං පදං චතුසච්චධම්මමෙව වා ජානිස්සාමි’ති පටිපන්නස්ස ඉමිනා පුඛ්ඛාභොගෙන උප්පන්නං ඉන්ද්‍රියං. ලක්ඛණාදීනි පනස්ස හෙට්ඨා පඤ්ඤින්ද්‍රියෙ චුත්තනයෙනෙව වෙදිතඛිබ්බානි.

සුන්දරා පසත්ථා වා වාචා සම්මාවාචා. වච්චුවිරිතසමුග්ගසාට්ඨකාය මිච්ඡාවාවරිතියා එතං අධිවචනං. සා පරිග්ගහලක්ඛණා විරමණරසා මිච්ඡාවාවප්පහානපච්චුපට්ඨානා. සුන්දරො පසත්ථො වා කම්මන්තො සම්මාකම්මන්තො. මිච්ඡාකම්මන්තසමුච්ඡේදිකාය පාණාතිපාතාදිවිරිතියා එතං නාමං. සො සමුට්ඨානලක්ඛණො විරමණරසො මිච්ඡාකම්මන්තප්පහානපච්චුපට්ඨානො. සුන්දරො පසත්ථො වා ආඡීවො සම්මාආඡීවො. මිච්ඡාඡීවවිරිතියා එතං අධිවචනං. සො වොදානලක්ඛණො ඤායාඡීවප්පවත්තිරසො මිච්ඡාඡීවප්පහානපච්චුපට්ඨානො.

අපිච හෙට්ඨා විරතිත්තයෙ චුත්තවසෙනපෙත්ථ ලක්ඛණාදීනි වෙදිතඛිබ්බානි. ඉති ඉමෙසං තිණ්ණං ධම්මානං වසෙන හෙට්ඨා චුත්තං මග්ගපඤ්චකං ඉධ මග්ගට්ඨකං වෙදිතඛිබ්බං. යෙවාපනකෙසු ව ඉමෙසං අභාවො. තථා කරුණාමුදිතානං. ඉමෙ හි තයො ධම්මා ඉධ පාළියං ආගතත්තාව යෙවාපනකෙසු න ගහිතා. කරුණාමුදිතා පන සත්තාරම්මණා, ඉමෙ ධම්මා නිබ්බානාරම්මණාති තාපෙත්ථ න ගහිතා. අයං තාව උද්දෙසවාරෙ විසෙසත්ථො.

283. නිද්දෙසවාරෙ පන මග්ගඪගං මග්ගපරියාපන්නන්ති එත්ථ තාව මග්ගස්ස අඪගන්ති මග්ගඪගං; මග්ගකොට්ඨාසොති අත්ථො. යථා පන අරඤ්ඤෙ පරියාපන්නං අරඤ්ඤපරියාපන්නං නාම භොති, එවං මග්ගෙ පරියාපන්නන්ති මග්ගපරියාපන්නං. මග්ගසන්නිස්සිතන්ති අත්ථො.

285. පිතිසම්බොජ්ඣකඪගොති එත්ථ පිති එව සම්බොජ්ඣකඪගොති පිතිසම්බොජ්ඣකඪගො. තත්ථ බොධියා බොධිස්ස වා අඪගොති බොජ්ඣකඪගො. ඉදං චුත්තං භොති – යා අයං ධම්මසාමග්ගී යාය ලොකුත්තරමග්ගක්ඛණෙ

උප්පජ්ජමානාය

ලීනුද්ධව්වපතිට්ඨානායුහනකාමසුඛත්තකිලමථානුයොගඋච්ඡෙදසස්සතාහිනිවෙසාදී
නං අනෙකෙසං උපද්දවානං පටිපක්ඛභූතාය

සතිධම්මවිවයවිරියජිතිපස්සද්ධිසමාධිඋපෙක්ඛාසඤ්ඤානාය ධම්මසාමග්ගියා

අරියසාවකො බුද්ධකීති කත්වා බොධිති වුවවති. බුද්ධකීති

කිලෙසසත්තානනිද්දාය උට්ඨහති, චත්තාරි වා අරියසව්වානි පටිච්ඡිකුති,

නිබ්බානමෙව වා සවිජ්ඣරොති. තස්සා ධම්මසාමග්ගිසඤ්ඤානාය බොධියා අභිගොතිපි

බොජ්ඣකිගො, කුසානභිගමග්ගභිගාදිනි විය. යොපෙස යථාචුත්තජ්ජකාරාය ඵතාය

ධම්මසාමග්ගියා බුද්ධකීති කත්වා අරියසාවකො බොධිති වුවවති, තස්ස බොධිස්ස

අභිගොතිපි බොජ්ඣකිගො; සෙනභිගරථභිගාදයො විය. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා –

“බුද්ධකතකස්ස පුග්ගලස්ස අභිගාති වා බොජ්ඣකිගා”ති (විභ. අට්ඨ. 466; සං. නි.

අට්ඨ. 3.5.182).

අපිව “බොජ්ඣකිගාති කෙනට්ඨෙත බොජ්ඣකිගා? බොධාය සංචත්තන්තීති

බොජ්ඣකිගා, බුද්ධකන්තීති බොජ්ඣකිගා, අනුබුද්ධකන්තීති බොජ්ඣකිගා,

පටිබුද්ධකන්තීති බොජ්ඣකිගා, සම්බුද්ධකන්තීති බොජ්ඣකිගා”ති (පටි. ම. 2.17)

ඉමිනා පටිසම්භිදානායෙනාපි බොජ්ඣකිගත්ථො වෙදිතබ්බො. පසත්ථො සුන්දරො

වා බොජ්ඣකිගොති සම්බොජ්ඣකිගො. එවං ජිති එව සම්බොජ්ඣකිගො

ජිතිසම්බොජ්ඣකිගොති. විත්තෙකග්ගතානිද්දෙසාදිසුපි ඉමිනාව නායෙන අත්ථො

වෙදිතබ්බො.

296. තෙසං ධම්මානන්ති යෙ තස්මිං සමයෙ පටිවෙධං ගච්ඡන්ති චතුසව්වධම්මා,

තෙසං ධම්මානං. අනඤ්ඤාතානන්ති කිඤ්ඤාපි පඨමමග්ගෙන තෙ ධම්මා ඤාතා

නාම භොන්ති, යථා පන පකතියා අනාගතපුබ්බං විහාරං ආගන්ත්වා විහාරමජ්ඣේ

ධිතොපි පුග්ගලො පකතියා අනාගතභාවං උපාදාය ‘අනාගතපුබ්බං යානං

ආගතොමිහි’ති වදති, යථා ව පකතියා අපිළන්ධපුබ්බං මාලං පිළන්ධිත්වා,

අනිවත්ථපුබ්බං වත්ථං නිවාසෙත්වා, අභුත්තපුබ්බං භොජනං භුඤ්ජිත්වා, පකතියා

අභුත්තභාවං උපාදාය අභුත්තපුබ්බං භොජනං භුත්තොමිහිති වදති, එවම්ධාපි යස්මා

පකතියා ඉමිනා පුග්ගලෙන ඉමෙ ධම්මා න ඤාතපුබ්බා තස්මා අනඤ්ඤාතානන්ති

වුත්තං. අදිට්ඨාදිසුපි එසෙව නායො. තත්ථ අදිට්ඨානන්ති ඉතො පුබ්බෙ

පඤ්ඤාවක්ඛුනා අදිට්ඨානං. අප්පත්තානන්ති අධිගමනවසෙන අප්පත්තානං.

අවිදිතානන්ති ඤාණෙන අපාකටකතානං. අසවිජ්ඣතානන්ති අපව්චක්ඛකතානං.

සවිජ්ඣිරියායාති පව්චක්ඛකරණත්ථං. යථා ව ඉමිනා පදෙන, එවං සෙසෙහිපි සද්ධිං

අනඤ්ඤාතානං ඤාණාය, අදිට්ඨානං දස්සනාය, අප්පත්තානං පත්තියා, අවිදිතානං

වෙදායාති යොජනා කාතබ්බා.

299. චතුභි වච්චුවරිතෙහිති ආදිසු වච්චි වච්චිඤ්ඤත්ති වෙදිතබ්බා. තිණ්ණං

දොසානං යෙන කෙනචි දුට්ඨානි වරිතානීති දුච්චරිතානි. වච්චො පචත්තානි

දුච්චරිතානි වච්චුවරිතානි, වචියා වා නිජ්ඣාදිතානි දුච්චරිතානි වච්චුවරිතානි. තෙහි

වච්චුවරිතෙහි. ආරකා රමතීති ආරති. විනා තෙහි රමතීති විරති. තතො තතො

පටිනිවත්තාව හුත්වා තෙහි විනා රමනීති පටිවිරති. උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. සබ්බමිදං ඔරමණුභාවස්සෙවාධිවචනං. වෙරං මණනි, විනාසෙතීති වෙරමණි. ඉදම්පි ඔරමණුස්සෙව වෙවචනං. යාය පන චෙතනාය මුසාවාදාදීති භාසමානො කරොති නාම, අයං ලොකුත්තරමග්ගවිරති. උප්පජ්ජිත්වා තං කිරියං කාතුං න දෙති, කිරියාපථං පච්ඡන්දතීති අකිරියා. තථා තං කරණං කාතුං න දෙති, කරණපථං පච්ඡන්දතීති අකරණං. යාය ව චෙතනාය චතුබ්බිධං චච්ඡව්වරිතං භාසමානො අප්ඤ්ඤාපජ්ජති නාම, අයං උප්පජ්ජිත්වා තථා අප්ඤ්ඤාපජ්ජතුං න දෙතිති අනප්ඤ්ඤාපත්ති.

වෙලාඅනතික්කමොති එත්ථ ‘තාය වෙලායා’ තිආදීසු (දී. නි. 2.154; මහාව. 1-3; උදා. 1 ආදයො) තාව කාලො වෙලාති ආගතො. ‘උරුවෙලායං විහරතී’ ති (මහාව. 1; සං. නි. 1.137) එත්ථ රාසි. ‘ඨිතධම්මො වෙලං නාතිවත්තතී’ ති (චූළව. 384; අ. නි. 8.19; උදා. 45) එත්ථ සීමා. ඉධාපි සීමාව. අනතික්කමනියට්ඨෙන හි වත්තාරි චච්ඡවරිතාති වෙලාති අධිප්පෙතාති. ඉති යාය චෙතනාය වත්තාරි චච්ඡවරිතාති භාසමානො වෙලං අතික්කමති නාම, අයං උප්පජ්ජිත්වා තං වෙලං අතික්කමිතුං න දෙතිති වෙලාඅනතික්කමොති චුත්තා. වෙලායතීති වා වෙලා, වලයති විද්ධංසෙතීති අත්ථො. කිං වෙලායති? චතුබ්බිධං චච්ඡව්වරිතං. ඉති වෙලායනතො ‘වෙලා’. පුරිසස්ස පන හිතසුඛං අනතික්කමිත්වා වත්තතීති ‘අනතික්කමො’. එවමෙත්ථ පදද්වයවසෙනාපි අත්ථො වෙදිතබ්බො.

සෙතුං හනතීති සෙතුසානො; චතුත්තං චච්ඡව්වරිතානං පදසානො පච්චයසානොති අත්ථො. පච්චයො හි ඉධ සෙතුති අධිප්පෙතො. තත්ත්වං වචනත්ථො – රාගාදිකො චතුත්තං චච්ඡව්වරිතානං පච්චයො වට්ටස්මිං පුග්ගලං සිනොති බන්ධනීති සෙතු. සෙතුස්ස සානො සෙතුසානො. චච්ඡව්වරිතපච්චයසමුග්ගසාට්ඨකාය විරතියා එතං අධිවචනං. අයං පන සම්මාවාචාසඤ්ඤාතා විරති පුබ්බභාගෙ නානාවිත්තෙසු ලබ්භති. අඤ්ඤෙනෙව හි විත්තෙන මුසාවාදා විරමති, අඤ්ඤෙන පෙසුඤ්ඤාදීහි. ලොකුත්තරමග්ගක්කණෙ පන එකචිත්තස්මිංයෙව ලබ්භති. චතුබ්බිධාය හි චච්ඡව්වරිතචෙතනාය පදපච්ඡෙදං කුරුමානා මග්ගඤ්ඤා පුරයමානා එකාව විරති උප්පජ්ජති.

300. කායදුච්චරිතෙහිති කායතො පවත්තෙහි කායෙන වා නිප්ථාදිතෙහි පාණාතිපාතාදීහි දුච්චරිතෙහි. සෙසං පුරිමනෙයෙනෙව වෙදිතබ්බං. අයම්පි සම්මාකම්මන්තසඤ්ඤාතා විරති පුබ්බභාගෙ නානාවිත්තෙසු ලබ්භති. අඤ්ඤෙනෙව හි විත්තෙන පාණාතිපාතා විරමති, අඤ්ඤෙන අදින්නාදානම්චිඡාවාරෙහි. ලොකුත්තරමග්ගක්කණෙ පන එකචිත්තස්මිංයෙව ලබ්භති. තිවිධාය හි කායදුච්චරිතචෙතනාය පදපච්ඡෙදං කුරුමානා මග්ගඤ්ඤා පුරයමානා එකාව විරති උප්පජ්ජති.

301. සම්මාආජීවනිද්දෙසෙ අකිරියාතිආදීසු යාය චෙතනාය මිච්ඡාජීවං ආජීවමානො කිරියං කරොති නාම, අයං උප්පජ්ජිත්වා තං කිරියං කාතුං න දෙතිති

අකිරියාති. ඉමිනා නයෙන යොජනා වෙදිතබ්බා. ආජීවො ච නාමෙස පාටියෙක්කො නත්ථි, වාචාකම්මන්තෙසු ගහිතෙසු ගහිතොව හොති, තප්පක්ඛිකත්තා. ධ්වපටිසෙවනවසෙන පනායං තතො නීහරිත්වා දස්සිතොති. එවං සන්තෙ සම්මාආජීවො සකිච්චකො න හොති, අට්ඨ මග්ගඤ්ඤානි න පරිපුරෙන්නි, තස්මා සම්මාආජීවො සකිච්චකො කාතබ්බො, අට්ඨ මග්ගඤ්ඤානි පරිපුරෙතබ්බානීති. තත්ත්වායං නයො – ආජීවො නාම හිජ්ජමානො කායවච්ඡිද්ධාරෙසුයෙව හිජ්ජති. මනොද්ධාරෙ ආජීවහෙදො නාම නත්ථි. පුරයමානොපි තස්මිංයෙව ද්ධාරද්ධියෙ පුරති. මනොද්ධාරෙ ආජීවපුරණං නාම නත්ථි. කායද්ධාරෙ පන චිතික්කමො ආජීවහෙතුකොපි අත්ථි නආජීවහෙතුකොපි. තථා වච්ඡිද්ධාරෙ.

තත්ථ යං රාජරාජමහාමත්තා බ්බිඨාපසුතා සුරභාවං දස්සෙන්නා මිගවධං වා පන්ථුහනං වා පරදාරචිතික්කමං වා කරොන්නි, ඉදං අකුසලං කායකම්මං නාම. තතො චිරති ‘සම්මාකම්මන්තො’ නාම. යං පන නආජීවහෙතුකං චතුබ්බිධං වච්ඡිච්චරිතං භාසන්නි, ඉදං අකුසලං චිතික්කමං නාම. තතො චිරති ‘සම්මාචාචා’ නාම.

යං පන ආජීවහෙතු නෙසාදමච්ඡබන්ධාදයො පාණං භනන්නි, අදින්නං ආදියන්නි, මිච්ඡාචාරං චරන්නි, අයං මිච්ඡාජීවො නාම. තතො චිරති ‘සම්මාආජීවො’ නාම. යම්පි ලඤ්ජං ගහෙත්වා මුසා භණන්නි, පෙසුඤ්ඤඵරුසසම්ඵජ්ජලාපෙ පවත්තෙන්නි, අයම්පි මිච්ඡාජීවො නාම. තතො චිරති සම්මාආජීවො නාම.

මහාසීවත්ථෙරො පනාහ – ‘කායවච්ඡිද්ධාරෙසුපි චිතික්කමො ආජීවහෙතුකො වා හොතු නො වා ආජීවහෙතුකො, අකුසලං කායකම්මං චිතික්කමන්ත්වෙව සඬ්ඛං ගච්ඡති. තතො චිරති සම්මාකම්මන්තො සම්මාචාචාත්වෙව චුච්චති’ ති. ‘ආජීවො කුහි’ ත්ති චුත්තෙ පන ‘තිණි කුහනවත්ථුනි නිස්සාය චත්තාරො පච්චයෙ උජ්ජාදෙත්වා තෙසං පරිභොගො’ ති ආහ. අයං පන කොට්ඨපත්තො මිච්ඡාජීවො. තතො චිරති සම්මාආජීවො නාම.

අයම්පි සම්මාආජීවො පුබ්බභාගෙ නානාවිත්තෙසු ලබ්භති, අඤ්ඤෙතොව හි විත්තෙන කායද්ධාරචිතික්කමා චිරමති, අඤ්ඤෙන වච්ඡිද්ධාරචිතික්කමා. ලොකුත්තරමග්ගක්ඛණෙ පන එකචිත්තස්මිංයෙව ලබ්භති. කායවච්ඡිද්ධාරෙසු හි සත්තකම්මපථවසෙන උජ්ජන්තාය මිච්ඡාජීවසඬ්ඛාතාය දුස්සිලාවෙනතාය පදපච්ඡෙදං කුරුමානා මග්ගඤ්ඤානි පුරයමානා එකාව චිරති උජ්ජජ්ජති. අයං නිද්දෙසවාලෙ විසෙසො.

යං පනෙතං ඉන්ද්‍රියෙසු අනඤ්ඤානඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රියං වඩ්ඪිතං, මග්ගඤ්ඤානි ව සම්මාචාචාදීනි, තෙසං වසෙන සඬ්ඛගවාලෙ “නචින්ද්‍රියානි, අට්ඨඬ්ඛිකො මග්ගො” ති චුත්තං. සුඤ්ඤතවාලො පාකතිකොයෙවාති. අයං තාව සුද්ධිකපට්ඨපදාය විසෙසො.

343. ඉතො පරං සුද්ධිකසුඤ්ඤතා සුඤ්ඤතපටිපදා සුද්ධිකඅප්පණිනිතා අප්පණිනිතපටිපදාති අයං දෙසනාහෙදො හොති. තත්ථ සුඤ්ඤතන්ති ලොකුත්තරමග්ගස්ස නාමං. සො හි ආගමනතො සගුණතො ආරම්මණතොති තීභි කාරණෙහි නාමං ලහති. කථං? ඉධ භික්ඛු අනත්තතො අභිනිවිසිත්වා අනත්තතො සඬබ්බා රෙ පස්සති. යස්මා පන අනත්තතො දිට්ඨමත්තෙනෙව මග්ගවුට්ඨානං නාම න හොති, අනිච්චතොපි දුක්ඛතොපි දට්ඨුමෙව වට්ටති, තස්මා ‘අනිච්චං දුක්ඛමනත්තා’ති තිවිධං අනුපස්සනං ආරොපෙත්වා සම්මසන්නො වරති. වුට්ඨානගාමිනිවිපස්සනා පනස්ස තෙභූමකෙපි සඬබ්බා රෙ සුඤ්ඤතොව පස්සති. අයං විපස්සනා සුඤ්ඤතා නාම හොති. සා ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො මග්ගස්ස ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං දෙති. එවං මග්ගො ‘ආගමනතො’ සුඤ්ඤතනාමං ලහති. යස්මා පන සො රාගාදීහි සුඤ්ඤො තස්මා ‘සගුණෙනෙව’ සුඤ්ඤතනාමං ලහති. නිබ්බානම්පි රාගාදීහි සුඤ්ඤත්තා සුඤ්ඤතන්ති වුවිවති. තං ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නත්තා මග්ගො ‘ආරම්මණතො’ සුඤ්ඤතනාමං ලහති.

තත්ථ සුත්තන්තිකපරියායෙන සගුණතොපි ආරම්මණතොපි නාමං ලහති. පරියායදෙසනා හෙසා. අභිධම්මකථා පන නිප්පරියායදෙසනා. තස්මා ඉධ සගුණතො වා ආරම්මණතො වා නාමං න ලහති, ආගමනතොව ලහති. ආගමනමෙව හි ධුරං. තං දූවිධං හොති – විපස්සනාගමනං මග්ගාගමනන්ති. තත්ථ මග්ගස්ස ආගතට්ඨානෙ විපස්සනාගමනං ධුරං, එලස්ස ආගතට්ඨානෙ මග්ගාගමනං ධුරං. ඉධ මග්ගස්ස ආගතත්තා විපස්සනාගමනමෙව ධුරං ජානං.

350. අප්පණිනිතන්ති, එත්ථාපි අප්පණිනිතන්ති මග්ගස්සෙව නාමං. ඉදම්පි නාමං මග්ගො තීහෙව කාරණෙහි ලහති. කථං? ඉධ භික්ඛු ආදිතොව දුක්ඛතො අභිනිවිසිත්වා දුක්ඛතොව සඬබ්බා රෙ පස්සති. යස්මා පන දුක්ඛතො දිට්ඨමත්තෙනෙව මග්ගවුට්ඨානං නාම න හොති, අනිච්චතොපි අනත්තතොපි දට්ඨුමෙව වට්ටති, තස්මා අනිච්චං දුක්ඛමනත්තා’ති තිවිධං අනුපස්සනං ආරොපෙත්වා සම්මසන්නො වරති. වුට්ඨානගාමිනිවිපස්සනා පනස්ස තෙභූමකසඬබ්බා රෙසු පණ්ඩං සොසෙත්වා පරියාදිශිත්වා විස්සජ්ජෙති. අයං විපස්සනා අප්පණිනිතා නාම හොති. සා ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො මග්ගස්ස ‘අප්පණිනිත’න්ති නාමං දෙති. එවං මග්ගො ‘ආගමනතො’ අප්පණිනිතනාමං ලහති. යස්මා පන තත්ථ රාගදොසමොහපණ්ඩයො නත්ථී, තස්මා ‘සගුණෙනෙව’ අප්පණිනිතනාමං ලහති. නිබ්බානම්පි තෙසං පණ්ඩිතං අභාවා අප්පණිනිතන්ති වුවිවති. තං ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නත්තා මග්ගො අප්පණිනිතනාමං ලහති.

තත්ථ සුත්තන්තිකපරියායෙන සගුණතොපි ආරම්මණතොපි නාමං ලහති. පරියායදෙසනා හෙසා. අභිධම්මකථා පන නිප්පරියායදෙසනා. තස්මා ඉධ සගුණතො වා ආරම්මණතො වා නාමං න ලහති, ආගමනතොව ලහති. ආගමනමෙව හි ධුරං. තං දූවිධං හොති – විපස්සනාගමනං මග්ගාගමනන්ති. තත්ථ මග්ගස්ස ආගතට්ඨානෙ විපස්සනාගමනං ධුරං, එලස්ස ආගතට්ඨානෙ මග්ගාගමනං ධුරං. ඉධ මග්ගස්ස ආගතත්තා විපස්සනාගමනමෙව ධුරං ජානං.

නනු ව සුඤ්ඤතො අනිමිත්තො අප්පණ්ණිනිතොති තිණි මග්ගස්ස නාමානි? යථාහ
 – “තයොමෙ, හික්ඛවෙ, විමොක්ඛො – සුඤ්ඤතො විමොක්ඛො, අනිමිත්තො
 විමොක්ඛො, අප්පණ්ණිනිතො විමොක්ඛො”ති (පටි. ම. 1.209). තෙසු ඉධ ද්වෙ
 මග්ගෙ ගහෙත්වා අනිමිත්තො කස්මා න ගහිතොති? ආගමනාභාවතො.
 අනිමිත්තවිපස්සනා හි සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො මග්ගස්ස නාමං
 දාතුං න සක්කොති. සම්මාසම්බුද්ධො පන අත්තනො පුත්තස්ස රාහුලත්ථෙරස්ස.

“අනිමිත්තඤ්ච භාවෙහි, මානානුසයමුජ්ජහ;
 තතො මානාහිසමයා, උපසන්තො වරිස්සසී”ති. (සු. නි. 344);

අනිමිත්තවිපස්සනං කථෙසී. විපස්සනා හි නිව්චනිමිත්තං ධූවනිමිත්තං
 සුඛනිමිත්තං අත්තනිමිත්තඤ්ච උග්ඝාටෙති. තස්මා අනිමිත්තාති කථිතා. සා ව
 කිඤ්චාපි තං නිමිත්තං උග්ඝාටෙති, සයං පන නිමිත්තධම්මෙසු වරතීති සනිමිත්තාව
 හොති. තස්මා සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො මග්ගස්ස නාමං දාතුං න
 සක්කොති.

අපරො නයො – අභිධම්මො නාම පරමත්ථදෙසනා. අනිමිත්තමග්ගස්ස ව
 පරමත්ථතො හෙතුවෙකල්ලමෙව හොති. කථං? අනිව්චානුපස්සනාය හි වසෙන
 අනිමිත්තවිමොක්ඛො කථිතො. තෙන ව විමොක්ඛෙන සද්ධිත්ථියං අධිමත්තං
 හොති. තං අරියමග්ගෙ එකඛගමපි න හොති, අමග්ගඛගත්තා අත්තනො මග්ගස්ස
 පරමත්ථතො නාමං දාතුං න සක්කොති. ඉතරෙසු පන ද්විසු අනත්තානුපස්සනාය
 තාව වසෙන සුඤ්ඤතවිමොක්ඛො, දුක්ඛානුපස්සනාය වසෙන
 අප්පණ්ණිනිවිමොක්ඛො කථිතො. තෙසු සුඤ්ඤතවිමොක්ඛෙන පඤ්ඤිත්ථියං
 අධිමත්තං හොති, අප්පණ්ණිනිවිමොක්ඛෙන සමාධිත්ථියං. තානි අරියමග්ගස්ස
 අඛගත්තා අත්තනො මග්ගස්ස පරමත්ථතො නාමං දාතුං සක්කොන්ති.
 මග්ගාරම්මණත්තිකෙපි හි මග්ගාධිපතිධම්මවිභජනෙ ඡන්දවිත්තානං අධිපතිකාලෙ
 තෙසං ධම්මානං අමග්ගඛගත්තාව මග්ගාධිපතිභාවො න චුත්තො. එවංසම්පදම්ඳං
 වෙදිතබ්බන්ති. අයමෙත්ථ අට්ඨකථාමුත්තකො එකස්ස ආචරියස්ස මතිවිනිච්ඡයො.

එවං සබ්බථාපි අනිමිත්තවිපස්සනා සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො
 මග්ගස්ස නාමං දාතුං න සක්කොතිති අනිමිත්තමග්ගො න ගහිතො. කෙච් පන
 ‘අනිමිත්තමග්ගො ආගමනතො නාමං අලහන්තොපි සුත්තන්තපරියායෙන
 සගුණතො ව ආරම්මණතො ව නාමං ලහති’ති ආභංසු. තෙ ඉදං වත්වා පටික්ඛිත්තා
 – අනිමිත්තමග්ගෙ සගුණතො ව ආරම්මණතො ව නාමං ලහන්තෙ
 සුඤ්ඤතඅප්පණ්ණිනිමග්ගාපි සගුණතොයෙව ආරම්මණතොයෙව ව ඉධ නාමං
 ලහෙය්‍යුං. න පන ලහන්ති. කිං කාරණා? අයඤ්චි මග්ගො නාම ද්විභි කාරණෙහි
 නාමං ලහති – සරසතො ව පච්චනීකතො ව; සභාවතො ව පටිපක්ඛතො වාති
 අත්ථො. තත්ථ සුඤ්ඤතඅප්පණ්ණිනිමග්ගා සරසතොපි පච්චනීකතොපි නාමං
 ලහන්ති. සුඤ්ඤතඅප්පණ්ණිනිමග්ගා හි රාගාදීහි සුඤ්ඤා, රාගපණ්ඩ්‍යාදීහි ව
 අප්පණ්ණිනාති එවං ‘සරසතො’ නාමං ලහන්ති. සුඤ්ඤතො ව අත්තාහිනිවෙසස්ස

පටිපක්‍ෂබෝ, අප්පණ්ණිතො පණ්ණිසංසාති එවං ‘පච්චනිකතො’ නාමං ලභන්ති.
 අනිමිත්තමග්ගො පන රාගාදිනිමිත්තානං නිව්චනිමිත්තාදීනඤ්ච අභාවෙන
 සරසතොව නාමං ලභති, නො පච්චනිකතො. න හි සො සඬ්ඛාරනිමිත්තාරම්මණාය
 අනිව්චානුපස්සනාය පටිපක්‍ෂබෝ. අනිව්චානුපස්සනා පනස්ස අනුලොමභාවෙ යිතාති.
 සබ්බථාපි අභිධම්මපරියායෙන අනිමිත්තමග්ගො නාම නත්ථිති.

සුත්තන්තිකපරියායෙන පනෙස එවං ආහරිත්වා දීපිතො – යස්මිඤ්ඤි වාරෙ
 මග්ගවුට්ඨානං හොති, තිණි ලක්ඛණානි එකාවජ්ජනෙන විය ආපාට්මාගච්ඡන්ති,
 තිණිඤ්ඤ්ච එකතො ආපාට්ගමනං නාම නත්ථි. කම්මට්ඨානස්ස පන
 විභූතභාවදීපනත්ථං එවං වුත්තං. ආදිතො හි යත්ථ කත්ථවි අභිනිවෙසො හොතු,
 වුට්ඨානගාමිනි පන විපස්සනා යං යං සම්මසිත්වා වුට්ඨානි තස්ස තස්සෙව වසෙන
 ආගමනියට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො මග්ගස්ස නාමං දෙති. කථං? අනිව්චාදිසු හි
 යත්ථ කත්ථවි අභිනිවිසිත්වා ඉතරම්පි ලක්ඛණද්වයං දට්ඨුං වට්ටති එව.
 එකලක්ඛණදස්සනමත්තෙනෙව හි මග්ගවුට්ඨානං නාම න හොති, තස්මා
 අනිව්චතො අභිනිවිට්ඨො භික්ඛු න කෙවලං අනිව්චතොව වුට්ඨානි, දුක්ඛතොපි
 අනත්තතොපි වුට්ඨානියෙව. දුක්ඛතො අනත්තතො අභිනිවිට්ඨොපි එසෙව නයො.
 ඉති ආදිතො යත්ථ කත්ථවි අභිනිවෙසො හොතු, වුට්ඨානගාමිනි පන විපස්සනා යං
 යං සම්මසිත්වා වුට්ඨානි තස්ස තස්සෙව වසෙන ආගමනියට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො
 මග්ගස්ස නාමං දෙති. තත්ථ අනිව්චතො වුට්ඨහන්තස්ස මග්ගො අනිමිත්තො නාම
 හොති, දුක්ඛතො වුට්ඨහන්තස්ස අප්පණ්ණිතො, අනත්තතො වුට්ඨහන්තස්ස
 සුඤ්ඤතොති. එවං සුත්තන්තිකපරියායෙන ආහරිත්වා දීපිතො.

වුට්ඨානගාමිනි පන විපස්සනා කිමාරම්මණාති? ලක්ඛණාරම්මණාති. ලක්ඛණං
 නාම පඤ්ඤත්තිගතිකං න වත්තබ්බධම්මභූතං. යො පන අනිව්චං දුක්ඛමනත්තාති
 තිණි ලක්ඛණානි සල්ලක්ඛෙති, තස්ස පඤ්චක්ඛන්ධා කණ්ඨෙය් බද්ධකුණපං විය
 හොන්ති. සඬ්ඛාරාරම්මණමෙව ඤාණං සඬ්ඛාරතො වුට්ඨානි. යථා හි එකො භික්ඛු
 පත්තං කිණිතුකාමො පත්තවාණිජෙන පත්තං ආහතං දිස්වා හට්ඨපහට්ඨො
 ගණ්ඨස්සාමිති වින්තෙත්වා විමංසමානො තිණි ඡිද්දානි පස්සෙය්, සො න ඡිද්දෙසු
 නිරාලයො හොති, පත්තෙ පන නිරාලයො හොති; එවමෙව තිණි ලක්ඛණානි
 සල්ලක්ඛෙත්වා සඬ්ඛාරෙසු නිරාලයො හොති. සඬ්ඛාරාරම්මණෙනෙව ඤාණෙන
 සඬ්ඛාරතො වුට්ඨානිති වෙදිතබ්බං. දුස්සොපමායපි එසෙව නයො.

ඉති භගවා ලොකුත්තරං ඤානං භාජෙන්නො සුද්ධිකපට්පදාය චතුක්කනයං
 පඤ්චකනයන්ති ද්වෙපි නයෙ ආහරි. තථා සුද්ධිකසුඤ්ඤතාය සුඤ්ඤතපට්පදාය
 සුද්ධිකඅප්පණ්ණිතාය අප්පණ්ණිතපට්පදායාති. කස්මා එවං ආහරිති?
 පුග්ගලජ්ඣාසයෙන වෙව දෙසනාවිලාසෙන ව. තදුහයම්පි හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව
 වෙදිතබ්බං. එවං ලොකුත්තරං ඤානං භාවෙතීති එත්ථ සුද්ධිකපට්පදාය
 චතුක්කපඤ්චකවසෙන ද්වෙ නයා, තථා සෙසෙසුති සබ්බෙසුපි පඤ්චසු
 කොට්ඨාසෙසු දස නයා භාජිතා.

ලොකුත්තරකුසලං පකිණ්ණකකථා

තත්ත්වං පකිණ්ණකං -

අජ්ඣත්තඤ්ච ඛනිද්ධා ව, රූපාරූපෙසු පඤ්චසු;
සත්තට්ඨභගපරිණාමං, නිමිත්තං පටිපදාපතීති.

ලොකුත්තරමග්ගො හි අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා අජ්ඣත්තං වුට්ඨාති,
අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා ඛනිද්ධා වුට්ඨාති, ඛනිද්ධා අභිනිවිසිත්වා ඛනිද්ධා වුට්ඨාති,
ඛනිද්ධා අභිනිවිසිත්වා අජ්ඣත්තං වුට්ඨාති. රූපෙ අභිනිවිසිත්වා රූපා වුට්ඨාති, රූපෙ
අභිනිවිසිත්වා අරූපා වුට්ඨාති. අරූපෙ අභිනිවිසිත්වා අරූපා වුට්ඨාති, අරූපෙ
අභිනිවිසිත්වා රූපා වුට්ඨාති, එකජපභාරෙතෙව පඤ්චහි ඛන්ධෙහි වුට්ඨාති.

‘සත්තට්ඨභගපරිණාම’න්ති සො පනෙස මග්ගො අට්ඨභගිකොපි හොති
සත්තභගිකොපි. ඛොජ්ඣකභගාපි සත්ත වා හොන්ති ඡ වා. ඤානං පන පඤ්චභගිකං
වා හොති චතුරභගිකං වා; තිවභගිකං වා ද්වභගිකං වා. එවං සත්තඅට්ඨාදීනං
අභගානං පරිණාමො වෙදිතබ්බොති අත්ථො.

‘නිමිත්තං පටිපදාපතී’ති නිමිත්තන්ති යතො වුට්ඨානං හොති; ‘පටිපදාපතී’ති
පටිපදාය ව අධිපතීතො ව චලනාවලනං වෙදිතබ්බං.

තත්ථ අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා අජ්ඣත්තං වුට්ඨාතීතිආදීසු තාව ඉධෙකච්චො
ආදිතොව අජ්ඣත්තං පඤ්චසු ඛන්ධෙසු අභිනිවිසති, අභිනිවිසිත්වා තෙ
අනිව්වාදිතො පස්සති, යස්මා පන න සුද්ධඅජ්ඣත්තදස්සනමත්තෙතෙව
මග්ගවුට්ඨානං හොති, ඛනිද්ධාපි දට්ඨබ්බමෙව, තස්මා පරස්ස ඛන්ධෙපි
අනුපාදින්නසඛ්ඛාරෙපි අනිව්වාදිතො දුක්ඛමනත්තාති පස්සති. සො කාලෙන අජ්ඣත්තං
සම්මසති කාලෙන ඛනිද්ධාති. තස්සෙව සම්මසතො අජ්ඣත්තං සම්මසනකාලෙ
විපස්සනා මග්ගෙන සද්ධිං සට්ඨති. එවං අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා අජ්ඣත්තං
වුට්ඨාති නාම. සචෙ පනස්ස ඛනිද්ධා සම්මසනකාලෙ විපස්සනා මග්ගෙන සද්ධිං
සට්ඨති, එවං අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා ඛනිද්ධා වුට්ඨාති නාම. එසෙව නයො
ඛනිද්ධා අභිනිවිසිත්වා ඛනිද්ධා ව අජ්ඣත්තඤ්ච වුට්ඨානෙපි.

අපරො ආදිතොව රූපෙ අභිනිවිසති අභිනිවිසිත්වා භූතරූපඤ්ච උපාදාරූපඤ්ච
පරිච්ඡින්නදිත්වා අනිව්වාදිතො පස්සති, යස්මා පන න සුද්ධරූපදස්සනමත්තෙතෙව
වුට්ඨානං හොති අරූපමිපි දට්ඨබ්බමෙව, තස්මා තං රූපං ආරම්මණං කත්වා
උජ්ජන්තං වෙදනං සඤ්ඤං සඛ්ඛාරෙ විඤ්ඤාණඤ්ච ඉදං අරූපන්ති පරිච්ඡින්නදිත්වා
අනිව්වාදිතො පස්සති. සො කාලෙන රූපං සම්මසති කාලෙන අරූපං. තස්සෙව
සම්මසතො රූපසම්මසනකාලෙ විපස්සනා මග්ගෙන සද්ධිං සට්ඨති. එවං රූපෙ
අභිනිවිසිත්වා රූපා වුට්ඨාති නාම. සචෙ පනස්ස අරූපසම්මසනකාලෙ විපස්සනා
මග්ගෙන සද්ධිං සට්ඨති, එවං රූපෙ අභිනිවිසිත්වා අරූපා වුට්ඨාති නාම. එස නයො
අරූපෙ අභිනිවිසිත්වා අරූපා ව රූපා ව වුට්ඨානෙපි.

“යංකිඤ්චි සමුදයධම්මං සබ්බං තං නිරොධධම්මං” න්ති (මහාව. 16; දී. නි. 1.298) එවං අභිනිවිසිත්වා එවමෙව වුට්ඨානකාලෙ පන එකප්පහාරෙන පඤ්චභි ඛන්ධෙහි වුට්ඨානි නාමාති. අයං තික්ඛවිපස්සකස්ස මහාපඤ්ඤස්ස භික්ඛුනො විපස්සනා.

යථා හි ඡාතජ්ඣන්තස්ස පුරිසස්ස මජ්ඣෙ ගුථපිණ්ඩං යපෙත්වා නානග්ගරසහොජනපුණ්ණං පාතිං උපනෙය්‍යං, සො බ්‍යාඤ්ජනං හත්ථෙන විසුහන්තො තං ගුථපිණ්ඩං දිස්වා ‘කිමිද’ න්ති පුච්ඡිත්වා ගුථපිණ්ඩොති වුත්තෙ ‘ධි ධි, අපනෙථා’ ති හත්තෙපි පාතියම්පි නිරාලයො හොති. එවංසම්පදමිදං දට්ඨබ්බං.

හොජනපාතිදස්සනස්මිඤ්චි තස්ස අත්තමනකාලො විය ඉමස්ස භික්ඛුනො බාලපුපුජ්ජනකාලෙ පඤ්චක්ඛන්ධෙ ‘අහං මමා’ ති ගහිතකාලො. ගුථපිණ්ඩස්ස දිට්ඨකාලො විය තිණ්ණං ලක්ඛණානං සල්ලක්ඛිතකාලො. හත්තෙපි පාතියම්පි නිරාලයකාලො විය තික්ඛවිපස්සකස්ස මහාපඤ්ඤස්ස භික්ඛුනො “යංකිඤ්චි සමුදයධම්මං සබ්බං තං නිරොධධම්මං” න්ති පඤ්චභි ඛන්ධෙහි එකප්පහාරෙන වුට්ඨිතකාලො වෙදිතබ්බො.

‘සත්තට්ඨගිපරිණාම’ න්ති එත්ථ අයං වුත්තප්පහෙදො අභිගපරිණාමො යථා හොති තථා වෙදිතබ්බො. සඬබ්‍රාහ්මණෙකාණං මෙව හි අරියමග්ගස්ස බොජ්ඣංගිගමග්ගභිග්ගානභිග්ගවිසෙසං නියමෙති. කෙච් පන ථෙරා ‘බොජ්ඣංගිගමග්ගභිග්ගානභිග්ගවිසෙසං පාදකජ්ඣානං නියමෙති’ ති වදන්ති. කෙච් ‘විපස්සනාය ආරම්මණභූතා ඛන්ධා නියමෙත්ති’ ති වදන්ති. කෙච් ‘පුග්ගලජ්ඣාසයො නියමෙති’ ති වදන්ති. තෙසම්පි වාදෙසු අයං සඬබ්‍රාහ්මණෙකාසඬබ්‍රාහ්මණා පුබ්බහාගා වුට්ඨානගාමිනිවිපස්සනාව නියමෙතිති වෙදිතබ්බො.

තත්‍රායං අනුපුබ්බිකථා – විපස්සනානියමෙන හි සුක්ඛවිපස්සකස්ස උප්පන්නමග්ගොපි සමාපත්තිලාභිනො ඥානං පාදකං අකත්වා උප්පන්නමග්ගොපි පට්මජ්ඣානං පාදකං කත්වා පකිණ්ණකසඬබ්‍රාහ්මණෙ සම්මසිත්වා උප්පාදිතමග්ගොපි පට්මජ්ඣානිකොව හොති. සබ්බෙසු සත්ත බොජ්ඣංගිගානි අට්ඨ මග්ගභිගානි පඤ්ච ඥානභිගානි හොන්ති. තෙසඤ්චි පුබ්බහාගවිපස්සනා සොමනස්සහගතාපි උපෙක්ඛාසහගතාපි හුත්වා වුට්ඨානකාලෙ සඬබ්‍රාහ්මණෙකාසඬබ්‍රාහ්මණා පත්තා සොමනස්සහගතාව හොති.

පඤ්චකනයෙ දුතියතතියචතුත්ථජ්ඣානානි පාදකානි කත්වා උප්පාදිතමග්ගොපි යථාක්කමෙනෙව ඥානං චතුරභිගිකං තිවභිගිකං දුච්චිගිකඤ්ච හොති. සබ්බෙසු පන සත්ත මග්ගභිගානි හොන්ති, චතුත්ථෙ ඡ බොජ්ඣංගිගානි. අයං විසෙසො පාදකජ්ඣානනියමෙන වෙච විපස්සනානියමෙන ච හොති. තෙසම්පි හි පුබ්බහාගවිපස්සනා සොමනස්සහගතාපි උපෙක්ඛාසහගතාපි හොති. වුට්ඨානගාමිනි සොමනස්සහගතාව.

පඤ්චමජ්ඣානං පාදකං කත්වා නිබ්බත්තිතමග්ගෙ පන
 උපෙක්ඛාචිත්තෙකග්ගතාවසෙන ද්වෙ ඝානඛිගානි බොජ්ඣංගමග්ගඛිගානි ඡ
 සත්ත වෙව. අයමිපි විසෙසො උභයනියමවසෙන හොති. ඉමස්මිඤ්ඤි නයෙ
 පුබ්බභාගවිපස්සනා සොමනස්සසහගතා වා උපෙක්ඛාසහගතා වා හොති,
 වුට්ඨානගාමිනී උපෙක්ඛාසහගතාව. අරුපජ්ඣානානි පාදකානි කත්වා
 උප්පාදිතමග්ගෙපි එසෙව නයො. එවං පාදකජ්ඣානතො වුට්ඨාය යෙ කෙවි
 සඬ්ඛාරෙ සම්මසිත්වා නිබ්බත්තිතමග්ගස්ස ආසන්නපදෙසෙ වුට්ඨිතා සමාපත්ති
 අත්තනා සදිසභාවං කරොති, භූමිවණ්ණො විය ගොධාවණ්ණස්ස.

දුතියත්ථෙරවාදෙ පන යතො යතො සමාපත්තිතො වුට්ඨාය යෙ යෙ
 සමාපත්තිධම්මෙ සම්මසිත්වා මග්ගො නිබ්බත්තිතො හොති
 තංතංසමාපත්තිසදිසොව හොති, සම්මසිතසමාපත්තිසදිසොති අත්ථො. සවෙ පන
 කාමාවචරධම්මෙ සම්මසති පයමජ්ඣානිකොව හොති. තත්ත්ව පිපස්සනානියමො
 වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

තතියත්ථෙරවාදෙ ‘අහො වතාහං සත්තඛිගිකං මග්ගං පාපුණ්ණයාං, අට්ඨඛිගිකං
 මග්ගං පාපුණ්ණයා’න්ති අත්තනො අජ්ඣාසයානුරූපෙන යං යං ඝානං පාදකං
 කත්වා යෙ වා යෙ වා ඝානධම්මෙ සම්මසිත්වා මග්ගො නිබ්බත්තිතො
 තංතංඝානසදිසොව හොති. පාදකජ්ඣානං පන සම්මසිතජ්ඣානං වා විනා,
 අජ්ඣාසයමත්තෙනෙව තං න ඉජ්ඣති. ස්වායමත්ථො නන්දකොවාදසුත්තෙන
 දිපෙතබ්බො. වුත්තඤ්ඤෙතං –

“සෙය්‍යථාපි, භික්ඛවෙ, තදහුපොසථෙ පන්තරසෙ න හොති බහුනො
 ජනස්ස කඬ්ඛා වා විමති වා ‘ඌනො නු බො වන්දො පුණ්ණො නු බො
 වන්දො’ති, අථ බො පුණ්ණො වන්දොත්ථෙව හොති, එවමෙව බො,
 භික්ඛවෙ, තා භික්ඛුනියො නන්දකස්ස ධම්මදෙසනාය අත්තමනා වෙව
 පරිපුණ්ණසඬ්ඛප්පා ව. තාසං, භික්ඛවෙ, පඤ්චන්තං භික්ඛුනිසත්තං යා
 පච්ඡිකා භික්ඛුනී සා සොතාපන්නා අවිනිපාතධම්මා නියතා
 සම්බොධිපරායණා”ති (ම. නි. 3.415).

තාසු හි යස්සා භික්ඛුනියා සොතාපත්තිඵලස්ස උපනිස්සයො, සා
 සොතාපත්තිඵලෙනෙව පරිපුණ්ණසඬ්ඛප්පා අහොසි...පෙ.... යස්සා අරහත්තස්ස
 උපනිස්සයො සා අරහත්තෙනෙව. එවමෙව අත්තනො අජ්ඣාසයානුරූපෙන යං යං
 ඝානං පාදකං කත්වා යෙ වා යෙ වා ඝානධම්මෙ සම්මසිත්වා මග්ගො
 නිබ්බත්තිතො තංතංඝානසදිසොව සො හොති. පාදකජ්ඣානං පන
 සම්මසිතජ්ඣානං වා විනා, අජ්ඣාසයමත්තෙනෙව තං න ඉජ්ඣති. එත්ථාපි ව
 විපස්සනානියමො වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

තත්ථ ‘පාදකජ්ඣානමෙව නියමෙති’ති එවංවාදිං තිපිටකවුළුනාගත්ථෙරං
 අන්තෙවාසිකා ආභංසු – ‘හත්තෙ, යත්ථ තාව පාදකජ්ඣානං අත්ථි තත්ථ තං
 නියමෙතු; යස්මිං පන පාදකජ්ඣානං නත්ථි, තස්මිං අරුපභවෙ කිං නියමෙති’ති?

‘ආවුසො, තත්ථපි පාදකප්ඤ්ඤානමෙව නියමෙති. යො හි භික්ඛු අට්ඨසමාපත්තිලාභී පට්ඨප්ඤ්ඤානං පාදකං කත්වා සොනාපත්තිමග්ගඵලානි නිබ්බත්තෙන්වා අපරිභිනප්ඤ්ඤානො කාලං කත්වා අරුපභවෙ නිබ්බත්තො, පට්ඨප්ඤ්ඤානිකාය සොනාපත්තිඵලසමාපත්තියා වුට්ඨාය විපස්සනං පට්ඨපෙත්වා උපරි තිණි මග්ගඵලානි නිබ්බත්තෙති, තස්ස තානි පට්ඨප්ඤ්ඤානිකානෙව භොන්ති. දුතියප්ඤ්ඤානිකාදීසුපි එසෙව නයො. අරුපෙ තිකචතුක්කප්ඤ්ඤානං උප්පජ්ජති, තඤ්ච ඛො ලොකුත්තරං න ලොකියං. එවං තත්ථාපි පාදකප්ඤ්ඤානමෙව නියමෙති ආවුසො’ති. ‘සුකථිතො, භන්තෙ, පඤ්ඤො’ති.

‘විපස්සනාය ආරම්මණභූතා ඛන්ධා නියමෙන්ති; යං යං හි පඤ්චක්ඛන්ධං සම්මසිත්වා වුට්ඨාති තංතංසදිසොව මග්ගො භොති’ති වාදිං මොරවාපිවාසිමහාදත්තත්ථෙරමපි අන්තෙවාසිකා ආභංසු ‘භන්තෙ, තුම්භාකං වාදෙ දොසො පඤ්ඤායති – රූපං සම්මසිත්වා වුට්ඨිතභික්ඛුනො හි රූපසදිසෙන අඛ්‍යාකතෙන මග්ගෙන භවිතබ්බං, නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං නයතො පරිග්ගහෙත්වා වුට්ඨිතස්ස තංසදිසෙනෙව නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤාභාවජ්ජත්තෙන මග්ගෙන භවිතබ්බ’න්ති. ‘න, ආවුසො, එවං භොති. ලොකුත්තරමග්ගො හි අප්පනං අප්පත්තො නාම නත්ථී, තස්මා රූපං සම්මසිත්වා වුට්ඨිතස්ස අට්ඨඨිගිකො සොමනස්සභගතමග්ගො භොති, නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං සම්මසිත්වා වුට්ඨිතස්සපි න සබ්බාකාරෙන තාදිසො භොති, සත්තඨිගිකො පන උපෙක්ඛාසභගතමග්ගො භොති’ති.

‘පුග්ගලප්ඤ්ඤාසයො නියමෙති’තිවාදිනො වූළාභයත්ථෙරස්සාපි වාදං ආභරිත්වා තිපිටකවූළානාගත්ථෙරස්ස කථයිංසු. සො ආභ – ‘යස්ස තාව පාදකප්ඤ්ඤානං අත්ථී තස්ස පුග්ගලප්ඤ්ඤාසයො නියමෙතු, යස්ස තං නත්ථී තස්ස කතරප්ඤ්ඤාසයො නියමෙස්සති නිද්ධනස්ස වුඩ්ඨිගවෙසනාකාලො විය භොති’ති.

තං කථං ආභරිත්වා තිපිටකවූළාභයත්ථෙරස්ස පුන කථයිංසු. සො ‘පාදකප්ඤ්ඤානවතො ඉදං කථිතං ආවුසො’ති ආභ. යථා පන පාදකප්ඤ්ඤානවතො, සම්මසිතප්ඤ්ඤානවතොපි තථෙව වෙදිතබ්බං. පඤ්චමප්ඤ්ඤානතො වුට්ඨාය හි පට්ඨමාදීනි සම්මසනො උප්පන්නමග්ගො පට්ඨමත්ථෙරවාදෙන පඤ්චමප්ඤ්ඤානිකො. දුතියවාදෙන පට්ඨමාදිප්ඤ්ඤානිකො ආපජ්ජතීති ද්වෙපි වාදා විරුජ්ඣන්ති. තතියවාදෙන පනෙත්ථ ‘යං ඉච්ඡති තප්ඤ්ඤානිකො භොති’ති තෙ ව වාදා න විරුජ්ඣන්ති, අප්ඤ්ඤාසයො ව සාත්ථකො භොතීති. එවං තයොපි ථෙරා පණ්ඩිතා ඛ්‍යාත්තා බුද්ධිසම්පන්නාව. තෙන තෙසං වාදං තන්තිං කත්වා යපයිංසු. ඉධ පන අත්ථමෙව උද්ධරිත්වා තයොපෙනෙ වාදෙ විපස්සනාව නියමෙතීති දස්සිතං.

ඉදානි ‘නිමිත්තං පටිපදාපති’ති එත්ථ එවං අභිගපරිණාමවතො මග්ගස්ස උප්පාදකාලෙ ගොත්‍රභූ කුතො වුට්ඨාති? මග්ගො කුතොති? ගොත්‍රභූ තාව නිමිත්තතො වුට්ඨාති, පචත්තං ඡෙත්තුං න සක්කොති, එකතොවුට්ඨානො භෙස. මග්ගො නිමිත්තතො වුට්ඨාති, පචත්තමපි ඡිත්දති උභතොවුට්ඨානො භෙස. තෙසං

අයං උප්පත්තින යො – යස්මිඤ්චි වා රෙ මග්ගවුට්ඨානං හොති, තස්මිං අනුලොමං නෙව එකං හොති, න පඤ්චමං. එකඤ්චි ආසෙවනං න ලහති, පඤ්චමං භවඨගස්ස ආසන්නත්තා පවෙධති. තදා හි ජවනං පතිතං නාම හොති. තස්මා නෙව එකං හොති න පඤ්චමං. මහාපඤ්ඤස්ස පන ද්වෙ අනුලොමානි හොන්ති, තතියං ගොත්‍රභූ, චතුත්ථං මග්ගචිත්තං, තීණි ඵලානි, තතො භවඨගොතරණං. මජ්ඣිමපඤ්ඤස්ස තීණි අනුලොමානි හොන්ති, චතුත්ථං ගොත්‍රභූ, පඤ්චමං මග්ගචිත්තං, ද්වෙ ඵලානි, තතො භවඨගොතරණං. මන්දපඤ්ඤස්ස චත්තාරි අනුලොමානි, හොන්ති පඤ්චමං ගොත්‍රභූ, ඡට්ඨං මග්ගචිත්තං, සත්තමං ඵලං, තතො භවඨගොතරණං. තත්‍ර මහාපඤ්ඤමන්දපඤ්ඤානං වසෙන අකථෙත්වා මජ්ඣිමපඤ්ඤස්ස වසෙන කථෙත්තිං.

යස්මිඤ්චි වා රෙ මග්ගවුට්ඨානං හොති, තස්මිං කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු උපෙක්ඛාසහගතා මනොද්චාරාවජ්ජනං හුත්වා විපස්සනාගොචරෙ ඛන්ධෙ ආරම්මණං කත්වා භවඨගං ආවට්ටෙති. තදනන්තරං තෙනෙව ආවජ්ජනෙන ගහිතක්ඛන්ධෙ ගහෙත්වා උප්පජ්ජති පයමං ජවනං අනුලොමඤාණං. තං තෙසු ඛන්ධෙසු අනිච්චාති වා දුක්ඛාති වා අනත්තාති වා පවත්තිත්වා ඔළාරිකං ඔළාරිකං සච්චපට්ඨිජාදකතමං විනොදෙත්වා තීණි ලක්ඛණානි භියොසා භියොසා පාකටානි කත්වා නිරුජ්ඣති. තදනන්තරං උප්පජ්ජති දුක්ඛානුලොමං. තෙසු පුරිමං අනාසෙවනං. දුක්ඛස්ස පුරිමං ආසෙවනං හොති. තම්පි ලද්ධාසෙවනත්තා තික්ඛං සුරං පසන්නං හුත්වා තස්මිංයෙවාරම්මණෙ තෙනෙවාකාරෙන පවත්තිත්වා මජ්ඣිමජ්ජමාණං සච්චපට්ඨිජාදකතමං විනොදෙත්වා තීණි ලක්ඛණානි භියොසා භියොසා පාකටානි කත්වා නිරුජ්ඣති. තදනන්තරං උප්පජ්ජති තතිශානුලොමං. තස්ස දුක්ඛං ආසෙවනං හොති. තම්පි ලද්ධාසෙවනත්තා තික්ඛං සුරං පසන්නං හුත්වා තස්මිංයෙවාරම්මණෙ තෙනෙවාකාරෙන පවත්තිත්වා තදවසෙසං අණුසහගතං සච්චපට්ඨිජාදකතමං විනොදෙත්වා නිරවසෙසං කත්වා තීණි ලක්ඛණානි භියොසා භියොසා පාකටානි කත්වා නිරුජ්ඣති. එවං තීහි අනුලොමෙහි සච්චපට්ඨිජාදකතමෙ විනොදිතෙ තදනන්තරං උප්පජ්ජති ගොත්‍රභූඤ්ඤාණං නිබ්බානං ආරම්මණං කුරුමානං.

තත්‍රායං උපමා – එකො කිර වක්ඛුමා පුරිසො නක්ඛත්තයොගං ජානිස්සාමීති රත්තිභාගෙ නික්ඛමීත්වා චන්දං පස්සිතුං උද්ධං උල්ලොකෙසි. තස්ස වලාහකෙහි පටිච්ඡන්තත්තා චන්දො න පඤ්ඤායිත්ථ. අපෙකො වාතො උට්ඨහිත්වා ථූලධූලෙ වලාහකෙ විද්ධංසෙසි. අපරො මජ්ඣිමෙ. අපරො සුඛුමෙ. තතො සො පුරිසො විගතවලාහකෙ නහෙ චන්දං දිස්වා නක්ඛත්තයොගං අඤ්ඤාසි.

තත්ථ තයො වලාහකා විය සච්චපට්ඨිජාදකධූලමජ්ඣිමසුඛුමකිලෙසන්ධකාරා. තයො වාතා විය තීණි අනුලොමචිත්තානි. වක්ඛුමා පුරිසො විය ගොත්‍රභූඤ්ඤාණං. චන්දො විය නිබ්බානං. එකෙකස්ස වාතස්ස යථාක්කමෙන වලාහකත්තයවිද්ධංසනං විය එකෙකස්ස අනුලොමචිත්තස්ස සච්චපට්ඨිජාදකතමවිනොදනං. විගතවලාහකෙ නහෙ තස්ස පුරිසස්ස විසුද්ධචන්දදස්සනං විය විගතෙ සච්චපට්ඨිජාදකෙ තමෙ ගොත්‍රභූඤ්ඤාණස්ස සුවිසුද්ධනිබ්බානාරම්මණකරණං.

යථෙව හි තයො වාතා චන්දපට්චිඡාදකෙ වලාහකෙයෙව විද්ධංසෙතුං
සක්කොන්ති, න චන්දං දට්ඨං, එවං අනුලොමානි සච්චපට්චිඡාදකතමෙයෙව
විනොදෙතුං සක්කොන්ති, න නිබ්බානං ආරම්මණං කාතුං. යථා සො පුරිසො
චන්දමෙව දට්ඨං සක්කොති න වලාහකෙ විද්ධංසෙතුං, එවං ගොත්‍රභුඤ්ඤාණං
නිබ්බානමෙව ආරම්මණං කාතුං සක්කොති න කිලෙසතමං විනොදෙතුං. එවං
අනුලොමං සඬ්ඛාරාරම්මණං හොති, ගොත්‍රභු නිබ්බානාරම්මණං.

යදි හි ගොත්‍රභු අනුලොමෙන ගහිතාරම්මණං ගණ්භෙය්‍ය පුන අනුලොමං තං
අනුබන්ධෙය්‍යාති මග්ගවුට්ඨානමෙව න භවෙය්‍ය. ගොත්‍රභුඤ්ඤාණං පන
අනුලොමස්ස ආරම්මණං අග්ගහෙත්වා තං අපච්ඡතොපවත්තිකං කත්වා සයං
අනාවජ්ජනම්පි සමානං ආවජ්ජනට්ඨානෙ යත්වා එවං නිබ්බත්තාහිති මග්ගස්ස
සඤ්ඤං දත්වා විය නිරුජ්ඣති. මග්ගොපි තෙන දින්නසඤ්ඤං අමුඤ්චිත්වාච
අවිච්ඡන්තතිවසෙන තං ඤාණං අනුබන්ධමානො අනිබ්බිද්ධපුබ්බං අපදාලිතපුබ්බං
ලොහක්ඛන්ධං දොසක්ඛන්ධං මොහක්ඛන්ධං නිබ්බිජ්ඣමානොව පදාලයමානොව
නිබ්බත්තති.

තත්‍රායං උපමා – එකො කිර ඉස්සාසො ධනුසතමත්ථකෙ ඵලකසතං
යථාපෙත්වා චත්ථෙන මුඛං වෙයෙත්වා සරං සන්නය්හිත්වා චක්කයන්තෙ අට්ඨාසී.
අඤ්ඤො පුරිසො චක්කයන්තං ආවඤ්ඡිත්වා යදා ඉස්සාසස්ස ඵලකසතං අභිමුඛං
හොති තදා තත්ථ දණ්ඩකෙන සඤ්ඤං දෙති, ඉස්සාසො දණ්ඩකසඤ්ඤං
අමුඤ්චිත්වාච සරං බිපිත්වා ඵලකසතං නිබ්බිජ්ඣති. තත්ථ දණ්ඩකසඤ්ඤා විය
ගොත්‍රභුඤ්ඤාණං. ඉස්සාසො විය මග්ගඤාණං. ඉස්සාසස්ස දණ්ඩකසඤ්ඤං
අමුඤ්චිත්වාච ඵලකසතනිබ්බිජ්ඣනං විය මග්ගඤාණස්ස ගොත්‍රභුඤ්ඤාණෙන
දින්නසඤ්ඤං අමුඤ්චිත්වාච නිබ්බානං ආරම්මණං කත්වා
අනිබ්බිද්ධපුබ්බඅපදාලිතපුබ්බානං ලොහක්ඛන්ධාදිනං නිබ්බිජ්ඣනපදාලනං.
භූමිලද්ධවට්ටසෙතුවුග්ගසාතකරණන්තිපි එතදෙව. මග්ගස්ස හි එකමෙව කිව්වං
අනුසයස්පජ්ජනං. ඉති සො අනුසයෙ පජ්ජන්තො නිමිත්තා වුට්ඨාති නාම, පවත්තං
ජින්දති නාම. ‘නිමිත්ත’න්ති රූපවෙදනාසඤ්ඤාසඬ්ඛාරවිඤ්ඤාණනිමිත්තං.
‘පවත්ත’ම්පි රූපවෙදනාසඤ්ඤාසඬ්ඛාරවිඤ්ඤාණපවත්තමෙව. තං දුට්ඨං හොති –
උපාදින්නකං අනුපාදින්නකන්ති. තෙසු මග්ගස්ස අනුපාදින්නකතො වුට්ඨානච්ඡායා
දිස්සතීති වත්වා අනුපාදින්නකතො වුට්ඨාතීති වදිංසු.

සොතාපත්තිමග්ගෙන හි චත්තාරි දිට්ඨිගතසම්පයුත්තානි විචිකිච්ඡාසහගතන්ති
පඤ්ච විත්තානි පභීයන්ති. තානි රූපං සමුට්ඨාපෙත්ති. තං
අනුපාදින්නකරූපක්ඛන්ධො. තානි විත්තානි විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො. තංසම්පයුත්තා
වෙදනා සඤ්ඤා සඬ්ඛාරා තයො අරූපක්ඛන්ධා. තත්ථ සථෙ සොතාපන්නස්ස
සොතාපත්තිමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස තානි පඤ්ච විත්තානි ඡසු ආරම්මණෙසු
පරියුට්ඨානං පාපුණෙය්‍යුං. සොතාපත්තිමග්ගො පන තෙසං පරියුට්ඨානෙනන්තස්ස
වාරයමානො සෙතුවුග්ගසාතං අභබ්බුජ්ජන්තිකභාවං කුරුමානො අනුපාදින්නකතො
වුට්ඨාති නාම.

සකදාගාමිමග්ගෙන චත්තාරි දිට්ඨිගතවිජ්ජසුත්තානි ද්වෙ
 දොමනස්සසහගතානිති ඔළාරිකකාමරාගඛ්‍යාපාදවසෙන ඡ චිත්තානි පභීයන්ති.
 අනාගාමිමග්ගෙන අණුසහගතකාමරාගඛ්‍යාපාදවසෙන තානි එව ඡ චිත්තානි
 පභීයන්ති. අරහත්තමග්ගෙන චත්තාරි දිට්ඨිගතවිජ්ජසුත්තානි උද්ධච්චසහගතඤ්චානි
 පඤ්ච අකුසලචිත්තානි පභීයන්ති. තත්ථ සචෙ තෙසං අරියානං තෙ මග්ගා අභාවිතා
 අස්සු, තානි චිත්තානි ඡසු ආරම්මණෙසු පරියුට්ඨානං පාපුණෙය්‍යං. තෙ පන තෙසං
 මග්ගා පරියුට්ඨානජ්ජන්ති. වාරයමානා සෙතුවුමුග්ගානං අභබ්බුජ්ජන්තිකභාවං
 කුරුමානා අනුපාදින්නකතො වුට්ඨානති නාම.

උපාදින්නකතො වුට්ඨානවිජායා දිස්සතිති චත්වා උපාදින්නකතො වුට්ඨානිතිපි
 වදිංසු. සචෙ හි සොතාපන්නස්ස සොතාපන්නිමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, යපෙත්වා
 සත්ත භවෙ අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ උපාදින්නකජ්ජවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස
 පවත්තියා හෙතූනං අත්ථිතාය. තිණි සංයොජනානි දිට්ඨානුසයො
 විචිකිච්ඡානුසයොති ඉමෙ පන පඤ්ච කිලෙසෙ සොතාපන්නිමග්ගො
 උජ්ජජ්ජමානොව සමුග්ගාතෙති. ඉදානි කුතො සොතාපන්නස්ස සත්ත භවෙ
 යපෙත්වා අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ උපාදින්නකජ්ජවත්තං පවත්තිස්සති? එවං
 සොතාපන්නිමග්ගො උපාදින්නකජ්ජවත්තං අජ්ජවත්තං කුරුමානො
 උපාදින්නකතො වුට්ඨානි නාම.

සචෙ සකදාගාමිස්ස සකදාගාමිමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, යපෙත්වා ද්වෙ
 භවෙ පඤ්චසු භවෙසු උපාදින්නකජ්ජවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස පවත්තියා
 හෙතූනං අත්ථිතාය. ඔළාරිකානි කාමරාගපට්ඨසංයොජනානි ඔළාරිකො
 කාමරාගානුසයො පටිසානුසයොති ඉමෙ පන චත්තාරො කිලෙසෙ සො මග්ගො
 උජ්ජජ්ජමානොව සමුග්ගාතෙති. ඉදානි කුතො සකදාගාමිස්ස ද්වෙ භවෙ යපෙත්වා
 පඤ්චසු භවෙසු උපාදින්නකජ්ජවත්තං පවත්තිස්සති? එවං සකදාගාමිමග්ගො
 උපාදින්නකජ්ජවත්තං අජ්ජවත්තං කුරුමානො උපාදින්නකතො වුට්ඨානි නාම.

සචෙ අනාගාමිස්ස අනාගාමිමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, යපෙත්වා එකං භවං
 දුතියභවෙ උපාදින්නකජ්ජවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස පවත්තියා හෙතූනං
 අත්ථිතාය. අණුසහගතානි කාමරාගපට්ඨසංයොජනානි අණුසහගතො
 කාමරාගානුසයො පටිසානුසයොති ඉමෙ පන චත්තාරො කිලෙසෙ සො මග්ගො
 උජ්ජජ්ජමානොව සමුග්ගාතෙති. ඉදානි කුතො අනාගාමිස්ස එකං භවං යපෙත්වා
 දුතියභවෙ උපාදින්නකජ්ජවත්තං පවත්තිස්සති? එවං අනාගාමිමග්ගො
 උපාදින්නකජ්ජවත්තං අජ්ජවත්තං කුරුමානො උපාදින්නකතො වුට්ඨානි නාම.

සචෙ අරහතො අරහත්තමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, රූපාරූපභවෙසු
 උපාදින්නකජ්ජවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස පවත්තියා හෙතූනං අත්ථිතාය.
 රූපරාගො අරූපරාගො මානො උද්ධච්චං අවිජ්ජා මානානුසයො භවරාගානුසයො
 අවිජ්ජානුසයොති ඉමෙ පන අට්ඨ කිලෙසෙ සො මග්ගො උජ්ජජ්ජමානොව
 සමුග්ගාතෙති. ඉදානි කුතො ඛිණ්ණසවස්ස පුනඛ්භවෙ උපාදින්නකජ්ජවත්තං

පවත්තිස්සති? එවං අරහත්තමග්ගො උපාදින්නකප්පවත්තං අප්පවත්තං කුරුමානො උපාදින්නකතො වුට්ඨාති නාම.

සොතාපත්තිමග්ගො චෙත්ථ අපායභවතො වුට්ඨාති, සකදාගාමිමග්ගො සුගතිකාමභවෙකදෙසතො, අනාගාමිමග්ගො කාමභවතො, අරහත්තමග්ගො රූපාරූපභවතො සබ්බභවෙහිපි වුට්ඨාති එවාති වදන්ති.

ඉමස්ස පනත්ථස්ස විභාවනත්ථං අයං පාළි – “සොතාපත්තිමග්ගඤ්ඤාණෙන අභිසම්බාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන සත්ත භවෙ යපෙත්වා අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වුපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති.

‘සකදාගාමිමග්ගඤ්ඤාණෙන අභිසම්බාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන ද්වෙ භවෙ යපෙත්වා පඤ්චස්ස භවෙස්ස යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වුපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති.

‘අනාගාමිමග්ගඤ්ඤාණෙන අභිසම්බාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන එකං භවං යපෙත්වා කාමධාතුයා ද්විස්ස භවෙස්ස යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වුපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති.

‘අරහත්තමග්ගඤ්ඤාණෙන අභිසම්බාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන රූපධාතුයා වා අරූපධාතුයා වා යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වුපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති. අරහතො අනුපාදිසෙසාය නිබ්බානධාතුයා පරිනිබ්බායන්තස්ස වරිමවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන පඤ්ඤා ව සති ව නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වුපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති” ති (වුළුති. අජිතමාණවජ්ජුච්ඡානිද්දෙස 6). අයං තාව නිමිත්තෙ විනිච්ඡයො.

‘පටිපදාපතී’ති – එත්ථ පන පටිපදා වලති න වලතීති? වලති. තථාගතස්ස හි සාරිපුත්තත්ථෙරස්ස ව චත්තාරොපි මග්ගා සුඛපටිපදා ඛිප්පාහිඤ්ඤා අගෙසුං. මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරස්ස පයමමග්ගො සුඛපටිපදො ඛිප්පාහිඤ්ඤො, උපරි තයො මග්ගා දුක්ඛපටිපදා ඛිප්පාහිඤ්ඤා. කස්මා? නිද්දාහිභුතත්තා. සම්මාසම්බුද්ධො කිර සත්තාහං දහරකුමාරකං විය ථෙරං පරිහරි. ථෙරොපි එකදිවසං නිද්දායමානො නිසීදි. අථ නං සත්ථා ආහ – “පවලායසි නො ත්වං, මොග්ගල්ලාන, පවලායසි නො ත්වං මොග්ගල්ලානා” ති (අ. නි. 7.61). එවරූපස්සපි මහාහිඤ්ඤප්පත්තස්ස සාවකස්ස පටිපදා වලති, සෙසානං කිං න වලිස්සති? එකච්චස්ස හි හික්ඛුනො චත්තාරොපි මග්ගා දුක්ඛපටිපදා දන්ධාහිඤ්ඤා භොන්ති, එකච්චස්ස දුක්ඛපටිපදා ඛිප්පාහිඤ්ඤා, එකච්චස්ස සුඛපටිපදා දන්ධාහිඤ්ඤා, එකච්චස්ස සුඛපටිපදා ඛිප්පාහිඤ්ඤා. එකච්චස්ස පයමමග්ගො දුක්ඛපටිපදො දන්ධාහිඤ්ඤො භොති, දුතියමග්ගො දුක්ඛපටිපදො ඛිප්පාහිඤ්ඤො, තතියමග්ගො සුඛපටිපදො දන්ධාහිඤ්ඤො, චතුත්ථමග්ගො සුඛපටිපදො ඛිප්පාහිඤ්ඤොති.

යථා ව පටිපදා එවං අධිපතිපි චලති එව. එකච්චස්ස හි හික්ඛුනො චත්තාරොපි මග්ගා ඡන්දාධිපතෙය්‍යා භොන්ති, එකච්චස්ස වීරියාධිපතෙය්‍යා, එකච්චස්ස චිත්තාධිපතෙය්‍යා, එකච්චස්ස විමංසාධිපතෙය්‍යා. එකච්චස්ස පන පයමමග්ගො ඡන්දාධිපතෙය්‍යා භොති, දුතියො වීරියාධිපතෙය්‍යා, තතියො චිත්තාධිපතෙය්‍යා, චතුත්ථො විමංසාධිපතෙය්‍යාති.

පකිණ්ණකකථා නිට්ඨිතා.

පයමමග්ගවිසතිමහානායො

357. ඉදානි යස්මා ලොකුත්තරකුසලං භාවෙන්තො න කෙවලං

උපනිජ්ඣායනට්ඨෙත ඤානංයෙව භාවෙති, නියානට්ඨෙත පන මග්ගමිපි භාවෙති, උපට්ඨානට්ඨෙත සතිපට්ඨානමිපි, පදහනට්ඨෙත සම්මජ්ජධානමිපි, ඉජ්ඣනට්ඨෙත ඉද්ධිපාදමිපි, අධිපතියට්ඨෙත ඉන්ද්‍රියමිපි, අකම්පියට්ඨෙත ඛලමිපි, බුජ්ඣනට්ඨෙත බොජ්ඣංගමිපි, තථට්ඨෙත සච්චමිපි, අවික්ඛෙපට්ඨෙත සමථමිපි, සුඤ්ඤතට්ඨෙත ධම්මමිපි, රාසට්ඨෙත ඛන්ධමිපි, ආයතනට්ඨෙත ආයතනමිපි, සුඤ්ඤසභාවනිස්සත්තට්ඨෙත ධාතුමිපි, පච්චයට්ඨෙත ආභාරමිපි, චුසනට්ඨෙත එස්සමිපි, වෙදයිතට්ඨෙත වෙදනමිපි, සඤ්ජානනට්ඨෙත සඤ්ඤමිපි, චෙතයිතට්ඨෙත චෙතනමිපි, විජානනට්ඨෙත චිත්තමිපි භාවෙති, තස්මා එතෙසං එකුනවිසතියා පදානං දස්සනත්ථං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි වුත්තං. එවං ‘ඉදමිපි භාවෙති, ඉදමිපි භාවෙති’ති පුග්ගලජ්ඣාසයෙන වෙව දෙසනාවිලාසෙන ව විසති නයා දෙසිතා භොන්ති. ධම්මං සොතුං නිසින්නදෙවපරිසාය හි යෙ උපනිජ්ඣායනට්ඨෙත ලොකුත්තරං ‘ඤාන’න්ති කථිතෙ බුජ්ඣන්ති, තෙසං සප්පායවසෙන ඤානන්ති කථිතං...පෙ.... යෙ විජානනට්ඨෙත ‘චිත්ත’න්ති වුත්තෙ බුජ්ඣන්ති, තෙසං සප්පායවසෙන චිත්තන්ති කථිතං. අයමෙත්ථ ‘පුග්ගලජ්ඣාසයො’.

සම්මාසම්බුද්ධො පන අත්තනො බුද්ධසුඛොධිතාය

දසඛලචතුර්වෙසාරජ්ජචතුපට්ඨමිහිදතාය ඡඅසාධාරණඤ්ඤාණයොගෙන ව දෙසනං යදිච්ඡකං නියමෙත්වා දස්සෙති. ඉච්ඡන්තො උපනිජ්ඣායනට්ඨෙත ලොකුත්තරං ඤානන්ති දස්සෙති, ඉච්ඡන්තො නියානට්ඨෙත...පෙ.... විජානනට්ඨෙත ලොකුත්තරං චිත්තන්ති. අයං ‘දෙසනාවිලාසො’ නාම. තත්ථ යථෙව ලොකුත්තරං ඤානන්ති වුත්තට්ඨානෙ දස නයා විහත්තා, එවං මග්ගාදීසුපි තෙයෙව වෙදිතඛ්ඛා. ඉති විසතියා යානෙසු දස දස කත්වා ද්වෙ නයසතානි විහත්තානි භොන්ති.

358. ඉදානි අධිපතිහෙදං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං.

තත්ථ ඡන්දං ධුරං ජෙට්ඨකං පුබ්බච්චගමං කත්වා නිබ්බත්තිතං ලොකුත්තරං ඤානං ඡන්දාධිපතෙය්‍යං නාම. සෙසෙසුපි එසෙව නයො. ඉති පුරිමස්මිං සුද්ධිකෙ ද්වෙනයසතානි ඡන්දාධිපතෙය්‍යාදීසුපි ද්වෙ ද්වෙති නයසහස්සෙන භාජෙත්වා පයමමග්ගං දස්සෙසි ධම්මරාජා.

පයමමග්ගො නිට්ඨිතො.

දුතියමග්ගො

361. ඉදානි දුතියමග්ගාදීනං දස්සනත්ථං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ කාමරාගබ්බාපාදානං තනුභාවායාති එතෙසං කිලෙසානං තනුභාවත්ථාය. තත්ථ ද්වීහි කාරණෙහි තනුභාවො වෙදිතඛිබ්බො – අධිච්චුප්පත්තියා ච පරියුට්ඨානමන්දතාය ච. සකදාගාමිස්ස හි, වට්ඨානුසාරිමභාජනස්සෙව, කිලෙසා අභිඤ්ඤානුප්පජ්ජන්ති, කදාචි කදාචි උප්පජ්ජන්ති; උප්පජ්ජන්තාපි විරලාකාරා භුත්වා උප්පජ්ජන්ති, විරලවාපිතඛෙත්තෙ අභිකුරා විය. උප්පජ්ජමානාපි, ච වට්ඨානුසාරිමභාජනස්සෙව, මද්දන්තා ඵරන්තා ඡාදෙන්තා අන්ධකාරං කරොන්තා නුප්පජ්ජන්ති. ද්වීහි පන මග්ගෙහි පහිනත්තා මන්දා මන්දා උප්පජ්ජන්ති. තනුකාකාරා භුත්වා උප්පජ්ජන්ති, අඛිපපට්ඨං විය මක්ඛිකාපත්තං විය ච.

තත්ථ කෙච්චි ථෙරා වදන්ති – ‘සකදාගාමිස්ස කිලෙසා කිඤ්චාපි විරෙන උප්පජ්ජන්ති, බහලාව පන භුත්වා උප්පජ්ජන්ති, තථා හිස්ස පුත්තා ච ධිතරො ච දිස්සන්ති’ ති. එතං පන අප්පමාණං. පුත්තධිතරො හි අභිගපච්චධිගපරාමසනමත්තෙනපි භොන්ති. ද්වීහි පන මග්ගෙහි පහිනත්තා නත්ථි කිලෙසානං බහලතාති. ද්වීහි එව කාරණෙහිස්ස කිලෙසානං තනුභාවො වෙදිතඛිබ්බො – අධිච්චුප්පත්තියා ච පරියුට්ඨානමන්දතාය වාති.

දුතියායාති ගණනවසෙනාපි දුතියුප්පත්තිවසෙනාපි දුතියාය. භූමියා පත්තියාති සාමඤ්ඤඵලස්ස පටිලාභත්ථාය. තතියවතුත්ථෙසුපි එසෙව නයො. විසෙසමත්තංයෙව පන වක්ඛාම.

අඤ්ඤින්ද්‍රියන්ති ආජානනකං ඉන්ද්‍රියං. පයමමග්ගෙන ඤාතමරියාදං අනතික්කමිත්වා තෙසංයෙව තෙන මග්ගෙන ඤාතානං චතුසච්චධම්මානං ජානනකං ඉන්ද්‍රියන්ති චුත්තං භොති. නිද්දෙසවාරෙපිස්ස ඉමිනාව නයෙන අත්ථො වෙදිතඛිබ්බො. කොට්ඨාසවාරෙපි ඉමිනාව සද්ධිං නචින්ද්‍රියාති භොන්ති. සෙසං පුරිමනයෙනෙව වෙදිතඛිබ්බං.

දුතියමග්ගො නිට්ඨිතො.

තතියවතුත්ථමග්ගො

362. තතියෙ අනවසෙසප්පභානායාති තෙසංයෙව සකදාගාමිමග්ගෙන තනුභූතානං සංයොජනානං නිස්සෙසප්පභනත්ථාය.

චතුත්ථෙ රූපරාගඅරූපරාගමානඋද්ධච්චඅවිජ්ජාය අනවසෙසප්පභානායාති එතෙසං පඤ්චන්තං උද්ධම්භාගියසංයොජනානං නිස්සෙසප්පභනත්ථාය. තත්ථ රූපරාගොති රූපභවෙ ඡන්දරාගො. අරූපරාගොති අරූපභවෙ ඡන්දරාගො. මානොති

අරහත්තමග්ගවජ්ඣකො මානො ඵව. තථා උද්ධව්වාච්ඡජා. ඉමෙසුපි ද්විසු මග්ගෙසු නවමං අඤ්ඤින්ද්‍රියමෙව හොති.

චතුමග්ගනයසහස්සං

සබ්බමග්ගෙසු පදපට්ඨාට්ඨා සමසට්ඨිපදානි, චතුහි අපඤ්ඤාකඩ්ඛිතෙහි සද්ධිං චතුසට්ඨිං හොන්ති. අසම්භින්නතො පන තෙත්තිංස. කොට්ඨාසචාරසුඤ්ඤතචාරා පාකතිකා ඵව. යථා ව පන පයමමග්ගෙ ඵවං දුතියාදීසුපි නයසහස්සමෙවාති චත්තාරො මග්ගෙ චතුහි නයසහස්සෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

සච්චවිහඩ්ඛිතෙ පන සට්ඨි නයසහස්සානි ලොකුත්තරානි ඉමෙසං ඵව වසෙන නික්ඛිත්තානි. සතිපට්ඨානවිහඩ්ඛිතෙ විසති නයසහස්සානි ලොකුත්තරානි, සම්මජ්ජධානවිහඩ්ඛිතෙ විසති, ඉද්ධිපාදවිහඩ්ඛිතෙ ද්වත්තිංස, බොජ්ඣංගවිහඩ්ඛිතෙ ද්වත්තිංස, මග්ගඩ්ඛිතෙ අට්ඨවිසති නයසහස්සානි ලොකුත්තරානි ඉමෙසං ඵව වසෙන නික්ඛිත්තානි.

ඉධ පන චතුසු මග්ගෙසු චත්තාරියෙව නයසහස්සානි. තෙසු පයමජ්ඣානිකෙ පයමමග්ගෙ අට්ඨධිගානි භාජිතානි; තථා දුතියාදීසු. තත්ථ පයමමග්ගෙ සම්මාදිට්ඨි මිච්ඡාදිට්ඨිං පජහතීති සම්මාදිට්ඨි. සම්මාසඬකප්පාදයොපි මිච්ඡාසඬකප්පාදීනං පජහනට්ඨෙතෙව වෙදිතබ්බා. ඵවං සන්නෙ ‘පයමමග්ගෙතෙව ද්වාසට්ඨියා දිට්ඨිගතානං පහිනත්තා උපරිමග්ගත්තයෙන පහාතබ්බා දිට්ඨි නාම නත්ථි. තත්ථ සම්මාදිට්ඨිති නාමං කථං හොති’ති? ‘යථා විසං අත්ථි වා, හොතු මා වා, අගදො අගදො ත්වෙව චුච්චති, ඵවං මිච්ඡාදිට්ඨි අත්ථි වා, හොතු මා වා, අයං සම්මාදිට්ඨි ඵව නාම’.

‘යදි ඵවං නාමමත්තමෙවෙතං හොති, උපරිමග්ගත්තයෙන පන සම්මාදිට්ඨියා කිච්චාභාවො ආපජ්ජති, මග්ගධිගානි න පරිපූරෙන්නි, තස්මා සම්මාදිට්ඨි සකිච්චකා කාතබ්බා මග්ගධිගානි පූරෙතබ්බානි’ති. සකිච්චකා චෙත්ථ සම්මාදිට්ඨි යථාලාභනියමෙන දිපෙතබ්බා. උපරිමග්ගත්තයවජ්ඣකො හි ඵකො මානො අත්ථි, සො දිට්ඨිට්ඨානෙ තිට්ඨති. සා තං මානං පජහතීති සම්මාදිට්ඨි. සොතාපත්තිමග්ගස්මිඤ්ඤි සම්මාදිට්ඨි මිච්ඡාදිට්ඨිං පජහති. සොතාපත්තස්ස පන සකදාගාමිමග්ගවජ්ඣකො මානො අත්ථි, සො දිට්ඨිට්ඨානෙ තිට්ඨති සා තං මානං පජහතීති සම්මාදිට්ඨි. තස්සෙව සත්තඅකුසලචිත්තසහජාතො සඬකප්පො අත්ථි. තෙහෙව චිත්තෙහි වාච්චිගවොපනං අත්ථි, කායඬිගවොපනං අත්ථි, පච්චයපරිහොගො අත්ථි, සහජාතවායාමො අත්ථි, අසතිභාවො අත්ථි, සහජාතචිත්තෙකග්ගතා අත්ථි. ඵතෙ මිච්ඡාසඬකප්පාදයො නාම සකදාගාමිමග්ගෙ සම්මාසඬකප්පාදයො. තෙසං පහානෙන සම්මාසඬකප්පාදයොති වෙදිතබ්බා. ඵවං සකදාගාමිමග්ගෙ අට්ඨධිගානි සකිච්චකානි කත්වා ආගතානි. සකදාගාමිස්ස අනාගාමිමග්ගවජ්ඣකො මානො අත්ථි. සො දිට්ඨිට්ඨානෙ තිට්ඨති. තස්සෙව සත්තහි චිත්තෙහි සහජාතා සඬකප්පාදයො. තෙසං පහානෙන අනාගාමිමග්ගෙ අට්ඨන්තං අධිගානං සකිච්චකතා වෙදිතබ්බා. අනාගාමිස්ස අරහත්තමග්ගවජ්ඣකො මානො

අත්ථි. සො දිට්ඨිට්ඨානෙ තිට්ඨති. යානි පනස්ස පඤ්ච අකුසලචිත්තානි, තෙහි සහජාතා සඬ්ඤාපාදයො. තෙසං පහානෙන අරහත්තමග්ගෙ අට්ඨන්තං අඬ්ගානං සකිච්චකතා වෙදිතබ්බො.

ඉමෙසු චතුසු මග්ගෙසු පයමමග්ගෙන චත්තාරි සච්චානි දිට්ඨානි.
'උපරිමග්ගත්තයං දිට්ඨකමෙව පස්සති, අදිට්ඨකං පස්සති' ති දිට්ඨකමෙව පස්සතිති අයං ආචරියානං සමානත්ථකථා. විතණ්ඩවාදී පනාහ 'අදිට්ඨං පස්සති' ති. සො චත්තබ්බො - 'පයමමග්ගෙ කතමං ඉන්ද්‍රියං භාෂෙසී' ති? ජානමානො 'අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රිය'න්ති චක්ඛති. 'උපරිමග්ගෙසු කතර'න්ති? චුත්තෙපි 'අඤ්ඤන්ද්‍රිය'න්ති චක්ඛති. සො චත්තබ්බො - 'අදිට්ඨසච්චදස්සනෙ සති උපරිමග්ගෙසුපි අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රියමෙව භාෂෙහි. එවං තෙ පඤ්ඤො සමෙස්සති' ති. 'කිලෙසෙ පන අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො පජහති; පහීනෙ එව පජහති' ති? 'අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො පජහති' ති. 'යදි අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො, අප්පහීනෙ කිලෙසෙ පජහති. සච්චානිපි අදිට්ඨානෙව පස්සති' ති එවංවාදී පුග්ගලො පුච්ඡිතබ්බො - 'සච්චානි නාම කති' ති? ජානන්තො 'චත්තාරි' ති චක්ඛති. සො චත්තබ්බො - 'තච වාදෙ සොළස සච්චානි ආපජ්ජන්ති. ත්වං බුද්ධෙහිපි අදිට්ඨං පස්සසි. බහුසච්චකො නාම ත්වං. එවං මා ගණ්හ. සච්චදස්සනං නාම අපුබ්බං නත්ථි, කිලෙසෙ පන අප්පහීනෙ පජහති' ති.

තත්ථ සච්චදස්සනස්ස අපුබ්බාභාවෙ පෙළොපමං නාම ගහිතං - එකස්ස කිර චත්තාරො රතනපෙළා සාරගබ්බෙහ යපිතා. සො රත්තිභාගෙ පෙළාසු උප්පන්නකිච්චො ද්වාරං විවරිත්වා, දීපං ජාලෙත්වා, දීපෙන විහතෙ අන්ධකාරෙ, පෙළාසු පාකට්ඨාවං ගතාසු, තාසු කිච්චං කත්වා ද්වාරං පිදහිත්වා ගතො. පුන අන්ධකාරං අවත්ථරි. දුතියවාරෙපි තතියවාරෙපි තථෙව අකාසි. චතුත්ථවාරෙ ද්වාරෙ විවට්ඨෙ අන්ධකාරෙ පෙළා න පඤ්ඤායන්තිති විමංසන්තස්සෙව සුරියො උග්ගඤ්ඡි, සුරියොභාසෙන විහතෙ අන්ධකාරෙ පෙළාසු කිච්චං කත්වා පක්කාමි.

තත්ථ චත්තාරො පෙළා විය චත්තාරි සච්චානි. තාසු කිච්චෙ උප්පන්නෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගස්ස විපස්සනාහිනිහරණකාලො. අන්ධකාරං විය සච්චපට්ඨිජාදකතමං. දීපො භාසො විය සොතාපත්තිමග්ගොභාසො. විහතෙ අන්ධකාරෙ තස්ස පුරිසස්ස පෙළානං පාකට්ඨාවො විය මග්ගඤ්ඤාණස්ස සච්චානං පාකට්ඨාවො. මග්ගඤ්ඤාණස්ස පාකට්ඨානි පන මග්ගසමඬ්භිස්ස පුග්ගලස්ස පාකට්ඨානෙව භොන්ති. පෙළාසු කිච්චං කත්වා ගතකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගස්ස අත්තනා පහාතබ්බකිලෙසෙ පජහිත්වා නිරුද්ධකාලො. පුන අන්ධකාරාවත්ථරණං විය උපරිමග්ගත්තයවජ්ඣසච්චපට්ඨිජාදකතමං.

දුතියවාරෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය සකදාගාමිමග්ගස්ස විපස්සනාහිනිහරණකාලො. දීපොභාසො විය සකදාගාමිමග්ගොභාසො. පෙළාසු කිච්චං කත්වා ගතකාලො විය සකදාගාමිමග්ගස්ස අත්තනා පහාතබ්බකිලෙසෙ පජහිත්වා නිරුද්ධකාලො. පුන අන්ධකාරාවත්ථරණං විය උපරිමග්ගත්තයවජ්ඣසච්චපට්ඨිජාදකතමං.

තනියවාලෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය අනාගාමිමග්ගස්ස
විපස්සනාහිනීහරණකාලො. දීපොභාසො විය අනාගාමිමග්ගොභාසො. පෙළාසු
කිව්වං කත්වා ගතකාලො විය අනාගාමිමග්ගස්ස අත්තනා පහාතබ්බකිලෙසෙ
පජ්ඣන්වා නිරුද්ධකාලො. පුන අන්ධකාරාවත්ථරණං විය
උපරිඅරහත්තමග්ගවජ්ඣසච්චපට්ඨිඡාදකතමං.

චතුත්ථවාලෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය අරහත්තමග්ගස්ස
විපස්සනාහිනීහරණකාලො. සුරියුග්ගමනං විය අරහත්තමග්ගඡපාදො.
අන්ධකාරවිධමනං විය අරහත්තමග්ගස්ස සච්චපට්ඨිඡාදකතමවිනොදනං. විහතෙ
අන්ධකාරෙ තස්ස පෙළානං පාකට්ඨාචො විය අරහත්තමග්ගඤ්ඤාණස්ස චතුත්තං
සච්චානං පාකට්ඨාචො. ඤාණස්ස පාකට්ඨානි පන පුග්ගලස්ස පාකට්ඨානෙව භොන්ති.
පෙළාසු කිව්වං කත්වා ගතකාලො විය අරහත්තමග්ගස්ස සබ්බකිලෙසබ්බෙපනං.
සුරියුග්ගමනො පට්ඨාය ආලොකස්සෙව පවත්තිකාලො විය අරහත්තමග්ගස්ස
උජ්ජන්තකාලො පට්ඨාය පුන සච්චපට්ඨිඡාදකතමාභාචො. ඉදං තාව
සච්චදස්සනස්ස අපුබ්බාභාවෙ ඔපම්මං.

දිට්ඨකමෙව හි පස්සති. ‘කිලෙසෙ පන අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො පජ්ඣති’ ති එත්ථ
බාරොපමං නාම ගහිතං. එකො පුරිසො කිලිට්ඨං වත්ථං රජකස්ස අදාසි. රජකො
උභසාරං ඡාරිකාරං ගොමයබාරන්ති තයො බාරෙ දත්වා බාරෙහි බාදිතභාවං
ඤ්ඤත්වා උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා ඔළාරිකොළාරිකං මලං පවාහෙසි. තතො න තාව
පරිසුද්ධන්ති දුතියමිපි තෙට්ඨ බාරෙ දත්වා, උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා, තතො
නාතිසංඝතරං මලං පවාහෙසි. තතො න තාව පරිසුද්ධන්ති තතියමිපි තෙ බාරෙ
දත්වා උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා තතො සංඝතරං මලං පවාහෙසි. තතො න තාව
පරිසුද්ධන්ති චතුත්ථමිපි තෙ බාරෙ දත්වා, උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා
අංසුඅබ්භන්තරගතමිපි නිස්සෙසං මලං පවාහෙත්වා සාමිකස්ස අදාසි. සො
ගන්ධකරණ්ඩකෙ පක්ඛිපිත්වා ඉච්ඡිතිච්ඡිතකාලෙ පරිදහති.

තත්ථ කිලිට්ඨවත්ථං විය කිලෙසානුගතං චිත්තං. තිව්ධබාරදානකාලො විය තීසු
අනුපස්සනාසු කම්මස්ස පවත්තනකාලො. උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා
ඔළාරිකොළාරිකමලජ්ජවාහනං විය සොතාපත්තිමග්ගෙන පඤ්චකිලෙසබ්බෙපනං.
දුතියමිපි තෙසං බාරානං අනුජ්ජදානං විය ‘න තාව පරිසුද්ධං ඉදං චිත්ත’න්ති
තාසුයෙව තීසු අනුපස්සනාසු කම්මජ්ජවත්තනං. තතො නාතිසංඝතරමලජ්ජවාහනං
විය සකදාගාමිමග්ගෙන ඔළාරිකසංයොජනද්වයබ්බෙපනං. තතො ‘න තාව පරිසුද්ධං
වත්ථ’න්ති පුන බාරත්තයදානං විය ‘න තාව පරිසුද්ධං ඉදං චිත්ත’න්ති තාසුයෙව තීසු
අනුපස්සනාසු කම්මජ්ජවත්තනං. තතො සංඝතරමලජ්ජවාහනං විය
අනාගාමිමග්ගෙන අණුසහගතසංයොජනද්වයබ්බෙපනං. ‘න තාව පරිසුද්ධං
වත්ථ’න්ති පුන බාරත්තයදානං විය ‘න තාව පරිසුද්ධං ඉදං චිත්ත’න්ති තාසුයෙව තීසු
අනුපස්සනාසු කම්මජ්ජවත්තනං. තතො වික්ඛාලනෙන අංසුඅබ්භන්තරගතෙ මලෙ
පවාහෙත්වා පරිසුද්ධස්ස රජතපට්ඨසදිසස්ස ගන්ධකරණ්ඩකෙ නික්ඛිත්තස්ස
වත්ථස්ස ඉච්ඡිතිච්ඡිතක්ඛණෙ පරිදහනං විය අරහත්තමග්ගෙන අට්ඨන්තං
කිලෙසානං බෙපිතත්තා පරිසුද්ධස්ස ඛිණාසච්චිත්තස්ස ඉච්ඡිතිච්ඡිතක්ඛණෙ

එලසමාපත්තිවිහාරෙන විනිනාමනං. ඉදං ‘අඤ්ඤා අඤ්ඤා කිලෙසෙ පජහති’ති එත්ථ ඔපම්මං. චුත්තම්පි වෙනං –

“සෙය්‍යාථාපි, ආවුසො, වත්ථං සංකිලිට්ඨං මලග්ගහිතං, තමෙනං සාමිකා රජකස්ස අනුපදජ්ජෙය්‍යං. තමෙනං රජකො උග්ගෙ වා බාරෙ වා ගොමයෙ වා සම්මද්දිත්වා අවිජෙ උදකෙ වික්ඛාලෙති. කිඤ්ඤාපි තං හොති වත්ථං පරිසුද්ධං පරියොදානං, අථ ඛිවස්ස හොතියෙව ‘අණුසහගතො උග්ගගන්ධො වා බාරගන්ධො වා ගොමයගන්ධො වා අසමුහතො’. තමෙනං රජකො සාමිකානං දෙති. තමෙනං සාමිකා ගන්ධපරිහාචිතෙ කරණ්ඩකෙ නික්ඛිපන්ති. යොපිස්ස හොති අණුසහගතො උග්ගගන්ධො වා බාරගන්ධො වා ගොමයගන්ධො වා අසමුහතො, සොපි සමුග්ගානං ගච්ඡති. එවමෙව ඛො, ආවුසො, කිඤ්ඤාපි අරියසාවකස්ස පඤ්චොරමිහාගියානි සංයොජනානි පහීනානි භවන්ති, අථ ඛිවස්ස හොතියෙව පඤ්චස්ස උපාදානක්ඛන්ධෙස්ස අණුසහගතො ‘අස්මී’ති මානො, ‘අස්මී’ති ඡන්දො, ‘අස්මී’ති අනුසයො අසමුහතො, සො අපරෙන සමයෙන පඤ්චස්ස උපාදානක්ඛන්ධෙස්ස උදයබ්බයානුපස්සී විහරති – ‘ඉති රූපං, ඉති රූපස්ස සමුදයො, ඉති රූපස්ස අත්ථඪගමො; ඉති වෙදනා ඉති සඤ්ඤා ඉති සඪ්ඛාරා ඉති විඤ්ඤාණං, ඉති විඤ්ඤාණස්ස සමුදයො, ඉති විඤ්ඤාණස්ස අත්ථඪගමො’ති. තස්සිමෙස්ස පඤ්චස්ස උපාදානක්ඛන්ධෙස්ස උදයබ්බයානුපස්සිනො විහරතො යොපිස්ස හොති පඤ්චස්ස උපාදානක්ඛන්ධෙස්ස අණුසහගතො ‘අස්මී’ති මානො, ‘අස්මී’ති ඡන්දො, ‘අස්මී’ති අනුසයො අසමුහතො, සොපි සමුග්ගානං ගච්ඡති”ති (සං. නි. 3.89).

තත්ථ සොතාපත්තිමග්ගෙන පඤ්ච අකුසලවිත්තානි පහීයන්ති සද්ධිං. විත්තඪගවසෙන උප්පජ්ජනකපාපධම්මෙහි. සකදාගාමිමග්ගෙන ද්වෙ දොමනස්සසහගතවිත්තානි තනුකානි භවන්ති සද්ධිං. විත්තඪගවසෙන උප්පජ්ජනකපාපධම්මෙහි. අනාගාමිමග්ගෙන තාතියෙව පහීයන්ති සද්ධිං. සම්පසුත්තධම්මෙහි. අරහත්තමග්ගෙන පඤ්ච අකුසලවිත්තානි පහීයන්ති සද්ධිං. විත්තඪගවසෙන උප්පජ්ජනකපාපධම්මෙහි. ඉමෙසං ද්වාදසන්තං අකුසලවිත්තානං පහීනකාලතො පට්ඨාය බිණාසවස්ස විත්තඪගවසෙන පුන පච්ඡතොපවත්තනකකිලෙසො නාම න හොති.

තත්ථ ඔපම්මං – එකො කිර මහාරාජා පච්චන්තෙ ආරක්ඛං දත්වා මහානගරෙ ඉස්සරියං අනුභවන්තො වසති. අථස්ස පච්චන්තො කුප්පි. තස්මිං සමයෙ ද්වාදස චොරජෙට්ඨකා අනෙකෙහි පුරිසසහස්සෙහි සද්ධිං රට්ඨං විලුම්පන්ති. පච්චන්තවාසිනො මහාමත්තා ‘පච්චන්තො කුපිතො’ති රඤ්ඤො පහිණිංසු. රාජා ‘විස්සට්ඨා ගණ්හථ, අහං තුම්හාකං කත්තබ්බං කරිස්සාමී’ති සාසනං පහිණි. තෙ පට්ඨසම්පහාරෙතෙව අනෙකෙහි පුරිසසහස්සෙහි සද්ධිං පඤ්ච චොරජෙට්ඨකෙ සාතයිංසු. සෙසා සත්ත ජනා අත්තන්තො අත්තන්තො පරිචාරෙ ගහෙත්වා පබ්බතං පටිසිංසු. අමච්චා තං පවත්තිං රඤ්ඤො පෙසයිංසු.

රාජා ‘තුම්භාකං කත්තබ්බයුත්තං අභං ජානිස්සාමි, තෙපි ගණ්හථා’ති ධනං පභිණි. තෙ දුතියසම්පභාරොන ද්වෙ වොරජෙට්ඨකෙ පහරිංසු, පරිවාරෙපි තෙසං දුබ්බලෙ අකංසු. තෙ සබ්බෙපි පලායිත්වා පබ්බතං පටිසිංසු. තම්පි පචත්තිං අමච්චා රඤ්ඤො පෙසයිංසු.

පුන රාජා ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තු’ති ධනං පභිණි. තෙ තතියසම්පභාරොන සද්ධිං සභායපුරිසෙහි ද්වෙ වොරජෙට්ඨකෙ ඝාතයිත්වා තං පචත්තිං රඤ්ඤො පෙසයිංසු.

පුන රාජා ‘අවසෙසෙ විස්සට්ඨා ගණ්හන්තු’ති ධනං පභිණි. තෙ චතුත්ථසම්පභාරොන සපරිවාරෙ පඤ්ච වොරජෙට්ඨකෙ ඝාතයිංසු. ද්වාදසන්තං වොරජෙට්ඨකානං ඝාතිතකාලො පට්ඨාය කොචි වොරො නාම නත්ථි. ඛෙමා ජනපදා උරෙ පුත්තෙ නච්චෙන්තා මඤ්ඤෙ විහරන්ති. රාජා විජිතසඬගාමෙහි යොධෙහි පරිවුතො වරපාසාදගතො මහාසම්පත්තිං අනුභවි.

තත්ථ මහන්තො රාජා විය ධම්මරාජා. පච්චන්තවාසිනො අමච්චා විය යොගාවචරා කුලපුත්තා. ද්වාදස වොරජෙට්ඨකා විය ද්වාදස අකුසලචිත්තානි. තෙසං සභායා අනෙකසහස්සපුරිසා විය චිත්තඬගවසෙන උප්පජ්ජනකපාපධම්මා. රඤ්ඤො පච්චන්තො කුපිතොති පහිතකාලො විය ආරම්මණෙ කිලෙසෙසු උප්පන්නෙසු ‘හන්තෙ, කිලෙසො මෙ උප්පන්නො’ති සත්ථු ආරොචනකාලො. ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තු’ති ධනදානං විය ‘කිලෙසෙ නිග්ගණ්හ හික්ඛු’ති ධම්මරඤ්ඤො කම්මට්ඨානාවික්ඛනං. සපරිවාරානං පඤ්චන්තං වොරජෙට්ඨකානං ඝාතිතකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගෙන සම්පයුත්තානං පඤ්චන්තං අකුසලචිත්තානං පහානං.

පුන රඤ්ඤො පචත්තිපෙසනං විය සම්මාසම්බුද්ධස්ස පටිලද්ධගුණාරොචනං. ‘සෙසකෙ ච ගණ්හන්තු’ති පුන ධනදානං විය හගවතො සකදාගාමිමග්ගස්ස විපස්සනාවික්ඛනං. දුතියසම්පභාරොන සපරිවාරානං ද්වින්තං වොරජෙට්ඨකානං දුබ්බලිකරණං විය සකදාගාමිමග්ගෙන සසම්පයුත්තානං ද්වින්තං දොමනස්සචිත්තානං තනුභාවකරණං.

පුන රඤ්ඤො පචත්තිපෙසනං විය සත්ථු පටිලද්ධගුණාරොචනං. ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තු’ති පුන ධනදානං විය හගවතො අනාගාමිමග්ගස්ස විපස්සනාවික්ඛනං. තතියසම්පභාරොන සපරිවාරානං ද්වින්තං වොරජෙට්ඨකානං ඝාතනං විය අනාගාමිමග්ගෙන සසම්පයුත්තානං ද්වින්තං දොමනස්සචිත්තානං පහානං.

පුන රඤ්ඤො පචත්තිපෙසනං විය තථාගතස්ස පටිලද්ධගුණාරොචනං. ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තු’ති පුන ධනදානං විය හගවතො අරහත්තමග්ගස්ස විපස්සනාවික්ඛනං. චතුත්ථසම්පභාරොන සපරිවාරානං පඤ්චන්තං වොරජෙට්ඨකානං ඝාතිතකාලො පට්ඨාය ජනපදස්ස ඛෙමකාලො විය අරහත්තමග්ගෙන සසම්පයුත්තෙසු පඤ්චෙසු අකුසලචිත්තෙසු පභිනෙසු ද්වාදසන්තං අකුසලචිත්තානං පහිතකාලො පට්ඨාය පුන චිත්තඬගවසෙන උප්පජ්ජනකස්ස අකුසලධම්මස්ස අභාවො. රඤ්ඤො විජිතසඬගාමස්ස අමච්චගණපරිවුතස්ස

වරපාසාදෙ මහාසම්පත්තිඅනුභවනං විය බිණාසවපරිවුත්තස්ස ධම්මරක්ඛේදො
සුඤ්ඤතඅනිමිත්තඅප්පණ්ණිකහෙදෙසු සමාපත්තිසුබ්බෙසු
ඉච්ඡිතිච්ඡිතඵලසමාපත්තිසුඛානුභවනං වෙදිතබ්බන්ති.

කුසලා ධම්මානිපදස්ස වණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අකුසලපදං

ධම්මුද්දෙසවාරකථා

පයමවිත්තං

365. ඉදානි අකුසලධම්මපදං භාෂෙත්වා දස්සෙතුං කතමෙ ධම්මා අකුසලාතිආදි
ආරද්ධං. තත්ථ ධම්මවචන්ථානාදිවාරජ්ජහෙදො ච හෙට්ඨා ආගතානං පදානං
අත්ථවිනිච්ඡයො ච හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. තත්ථ තත්ථ පන
විසෙසමත්තමෙව වණ්ණයිස්සාම. තත්ථ සමයවචන්ථානෙ තාව යස්මා, කුසලස්ස
විය, අකුසලස්ස භූමිහෙදො නත්ථී, තස්මා එකන්තං කාමාවචරම්පි සමානං එතං
'කාමාවචර'න්ති න වුත්තං. දිට්ඨිගතසම්පයුත්තන්ති එත්ථ දිට්ඨි එව දිට්ඨිගතං
'ගුථගතං මුත්තගත'න්තිආදිති (අ. නි. 9.11) විය. ගන්තබ්බාභාවතො වා දිට්ඨියා
ගතමත්තමෙවෙතන්තිපි දිට්ඨිගතං. තෙන සම්පයුත්තං දිට්ඨිගතසම්පයුත්තං.

තත්ථ අසද්ධම්මසවනං, අකල්යාණමිත්තතා, අරියානං අදස්සනකාමතාදීනි
අයොනිසො මනසිකාරොති එවමාදීහි කාරණෙහි ඉමස්ස දිට්ඨිගතසංඛ්‍යාතස්ස
මිච්ඡාදස්සනස්ස උප්පත්ති වෙදිතබ්බො. යෙ හි එතෙ දිට්ඨිවාදපටිසංයුත්තා අසද්ධම්මා
තෙසං බහුමානපුබ්බභිගමෙන අතික්කන්තමජ්ඣන්තෙන උපපරික්ඛාරහිතෙන
සවනෙන, යෙ ච දිට්ඨිවිපන්නා අකල්යාණමිත්තා තංසම්පවඩ්ඝතාසංඛ්‍යාතාස
අකල්යාණමිත්තතාය, බුද්ධාදීනං අරියානාඤ්චෙව සප්පුරිසානාඤ්ච අදස්සනකාමතාය
චතුසතිපට්ඨානාදිහෙදෙ අරියධම්මෙ අකොවිදත්තෙන
පාතිමොක්ඛසංවරඉන්ද්‍රියසංවරසතිසංවරඤ්ඤාණසංවරපහානසංවරජ්ජහෙදෙ
අරියධම්මෙ චෙව සප්පුරිසධම්මෙ ච සංවරහෙදසංඛ්‍යාතෙන අවිනයෙන තෙහෙව
කාරණෙහි පරිභාවිතෙන අයොනිසො මනසිකාරෙන කොතුහලමඬිගලාදිපසුත්තතාය
ච එතං උප්පජ්ජතිති වෙදිතබ්බං. අසංඛාරභාවො පනස්ස විත්තස්ස හෙට්ඨා
වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

ධම්මුද්දෙසවාරෙ එස්සොති අකුසලවිත්තසහජාතො එස්සො. වෙදනාදීසුපි
එසෙව නයො. ඉති අකුසලමත්තමෙව එතෙසං පුරිමෙහි විසෙසො.

විත්තස්සෙකග්ගතා හොතිති පාණානිපාතාදීසුපි අවික්ඛිත්තභාවෙන විත්තස්ස
එකග්ගතා හොති. මනුස්සා හි විත්තං සමාදහිත්වා අවික්ඛිත්තා භුත්වා
අවිරජ්ඣමානානි සත්ථානි පාණසරිරෙසු නිපාතෙන්ති, සුසමාහිතා පරෙසං සන්තකං

හරන්ති, එකරසෙන විත්තෙන මිච්ඡාචාරං ආපජ්ජන්ති. එවං අකුසලජ්ජවත්තියම්පි විත්තස්ස එකග්ගතා හොති.

මිච්ඡාදිට්ඨිති අයාථාචදිට්ඨි, විරජ්ඣිත්වා ගහණතො වා විතථා දිට්ඨි මිච්ඡාදිට්ඨි. අනත්ථාවහත්තා පණ්ඩිතෙහි ජිගුච්ඡිතා දිට්ඨිතිපි මිච්ඡාදිට්ඨි. මිච්ඡාසංකප්පාදීසුපි එසෙව නයො. අපිච මිච්ඡා පස්සන්ති තාය, සයං වා මිච්ඡා පස්සති, මිච්ඡාදස්සනමත්තමෙව වා එසාති මිච්ඡාදිට්ඨි. සා අයොනියො අහිනිවෙසලක්ඛණා, පරාමාසරසා, මිච්ඡාහිනිවෙසපච්චුපට්ඨානා, අරියානං අදස්සනකාමතාදිපදට්ඨානා; පරමං චජ්ජන්ති දට්ඨබ්බා. මිච්ඡාසංකප්පාදීසු ‘මිච්ඡා’ති පදමත්තමෙව විසෙසො. සෙසං කුසලාධිකාරෙ චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

අහිරිකබලං අනොත්තප්පබලන්ති එත්ථ බලත්ථො නිද්දෙසවාරෙ ආවි හවිස්සති. ඉතරෙසු පන – න හිරියතීති අහිරිකො. අහිරිකස්ස භාවො අහිරිකං. න ඔත්තප්පං අනොත්තප්පං. තෙසු අහිරිකං කායදුච්චරිතාදීහි අජිගුච්ඡනලක්ඛණං, අලජ්ජාලක්ඛණං වා. අනොත්තප්පං තෙහෙව අසාරජ්ජනලක්ඛණං අනුත්තාසනලක්ඛණං වා. අහිරිකමෙව බලං අහිරිකබලං. අනොත්තප්පමෙව බලං අනොත්තප්පබලං. අයමෙත්ථ සංකප්පෙත්ථො. විත්ථාරො පන හෙට්ඨා චුත්තපට්ඨකම්බවසෙන වෙදිතබ්බො.

ලුඛන්ති තෙන, සයං වා ලුඛති, ලුඛනමත්තමෙව වා තන්ති ලොභො. මුය්හන්ති තෙන, සයං වා මුය්හති, මුය්හනමත්තමෙව වා තන්ති මොභො. තෙසු ලොභො ආරම්මණග්ගහණලක්ඛණො මක්කටාලෙපො විය, අභිසංගරසො තත්තකපාලෙ ඛිත්තමංසපෙසි විය, අපරිච්චාගපච්චුපට්ඨානො තෙලඤ්ජනරාගො විය, සංයොජනියධම්මෙසු අස්සාදදස්සනපදට්ඨානො. සො තණ්හානදීභාවෙන චඩ්ඨමානො, සීසසොතා නදී විය මහාසමුද්දං, අපායමෙව ගහෙත්වා ගච්ඡතීති දට්ඨබ්බො.

මොභො විත්තස්ස අන්ධභාවලක්ඛණො අඤ්ඤාණලක්ඛණො වා, අසම්පට්ඨෙධරසො ආරම්මණසභාවච්ඡාදනරසො වා, අසම්මාපට්ඨත්තිපච්චුපට්ඨානො අන්ධකාරපච්චුපට්ඨානො වා, අයොනියොමනසිකාරපදට්ඨානො. සබ්බාකුසලානං මූලන්ති දට්ඨබ්බො.

අහිජ්ඣායන්ති තාය, සයං වා අහිජ්ඣායති, අහිජ්ඣායනමත්තමෙව වා එසාති අහිජ්ඣා. සා පරසම්පත්තීනං සකකරණඉච්ඡාලක්ඛණා, තෙනාකාරෙන එසනභාවරසා, පරසම්පත්ති-අහිමුඛභාවපච්චුපට්ඨානා, පරසම්පත්තිසු අහිරතිපදට්ඨානා. පරසම්පත්තිඅහිමුඛා එව හි සා උපට්ඨහති. තාසු ච අහිරතියා සති පවත්තති, පරසම්පත්තිසු වෙනසො හත්ථජ්ජසාරොවියාති දට්ඨබ්බො.

සමථො හොතීතිආදීසු අඤ්ඤෙසු කිච්චෙසු වික්ඛෙපසමනතො සමථො. අකුසලජ්ජවත්තියං විත්තං පග්ගණ්හාතීති පග්ගාහො. න වික්ඛිපතීති අවික්ඛෙපො.

ඉමස්මිං චිත්තෙ සද්ධා, සති, පඤ්ඤා, ඡ යුගලකානීති ඉමෙ ධම්මා න ගහිතා. කස්මා? අස්සද්ධියචිත්තෙ පසාදො නාම නත්ථි. තස්මා තාව සද්ධා න ගහිතා. කිං පන දිට්ඨිගතිකා අත්තනො අත්තනො සත්ථාරානං න සද්දහන්තීති? සද්දහන්ති. සා පන සද්ධා නාම න හොති, වචනසම්පට්ඨිතමත්තමෙවෙනං. අත්ථතො අනුපපරික්ඛා වා හොති, දිට්ඨි වා. අසතියචිත්තෙ පන සති නත්ථිති න ගහිතා. කිං දිට්ඨිගතිකා අත්තනා කතකම්මං න සරන්තීති? සරන්ති. සා පන සති නාම න හොති. කෙවලං තෙනාකාරෙන අකුසලචිත්තජ්ජවත්ති. තස්මා සති න ගහිතා. අථ කස්මා “මිච්ඡාසති” ති (දී. නි. 3.333; සං. නි. 5.1) සුත්තන්තෙ චුත්තා? සා පන අකුසලක්ඛන්ධානං සතිවිරහිතත්තා සතිපට්ඨකත්තා ව මිච්ඡාමග්ගමිච්ඡත්තානං පූරණත්ථං තත්ථ පරියායෙන දෙසනා කතා. නිජ්ජරියායෙන පනෙසා නත්ථි. තස්මා න ගහිතා. අත්ථබ්බාලචිත්තෙ පන පඤ්ඤා නත්ථිති න ගහිතා. කිං දිට්ඨිගතිකානං වඤ්චනාපඤ්ඤා නත්ථිති? අත්ථි. න පනෙසා පඤ්ඤා, මායා නාමෙසා හොති. සා අත්ථතො තණ්හාව. ඉදං පන චිත්තං සදරථං ගරුකං භාරියං කක්ඛලං ථද්ධං අකම්මඤ්ඤං ගිලානං වඬිකං කුට්ඨං. තස්මා පස්සද්ධාදීනි ඡ යුගලකානි න ගහිතානි.

එත්තාවතා පදපට්ඨපාටියා චිත්තඬ්ඨගවසෙන පාළිආරුළුභානි ද්වත්තිංස පදානි දස්සෙත්වා ඉදානි යෙවාපනකධම්මෙ දස්සෙතුං යෙ වා පන තස්මිං සමයෙතිආදිමාහ. තත්ථ සබ්බෙසුපි අකුසලචිත්තෙසු ඡන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො මානො ඉස්සා මච්ඡරියං ථිනං මිද්ධං උද්ධච්චං කුක්කුච්චන්ති ඉමෙ දසෙව යෙවාපනකා හොන්ති ධම්මා, සුත්තාගතා, සුත්තපදෙසු දිස්සරෙති චුත්තා. ඉමස්මිං පන චිත්තෙ ඡන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො උද්ධච්චන්ති ඉමෙ අපණ්ණකඬ්ඨගසඬ්ඨානා චත්තාරොව යෙවාපනකා හොන්ති.

තත්ථ ඡන්දාදයො හෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බා. කෙවලඤ්ඤි තෙ කුසලා, ඉමෙ අකුසලා. ඉතරං පන උද්ධතස්ස භාවො ‘උද්ධච්චං’. තං චෙතසො අවුපසමලක්ඛණං වාතාභිසාතවලජලං විය, අනවට්ඨානරසං වාතාභිසාතවලධජපටාකා විය, හන්තත්තපච්චුපට්ඨානං පාසාණාභිසාතසමුද්ධතහස්මා විය, චෙතසො අවුපසමෙ අයොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානං. චිත්තචික්ඛෙපොති දට්ඨබ්බං.

ඉති එස්සාදීනි ද්වත්තිංස, යෙවාපනකවසෙන චුත්තානි චත්තාරීති සබ්බානිපි ඉමස්මිං ධම්මුද්දෙසවාරෙ ඡන්තිංස ධම්මපදානි භවන්ති. චත්තාරි අපණ්ණකඬ්ඨගානි භාපෙත්වා පාළියං ආගතානි ද්වත්තිංසමෙව. අග්ගහිතග්ගහණෙන පනෙත්ථ එස්සපඤ්චකං, විතක්කො විචාරො පිති චිත්තස්සෙකග්ගතා වීරියන්ද්‍රියං ජීවිතින්ද්‍රියං මිච්ඡාදිට්ඨි අහිරිකං අනොත්තජ්ජං ලොභො මොහොති සොළස ධම්මා හොන්ති.

තෙසු සොළසසු සත්ත ධම්මා අවිහත්තිකා නව සවිහත්තිකා හොන්ති. කතමෙ සත්ත? එස්සො සඤ්ඤා චෙතනා විචාරො පිති ජීවිතින්ද්‍රියං මොහොති ඉමෙ සත්ත අවිහත්තිකා. වෙදනා චිත්තං විතක්කො චිත්තස්සෙකග්ගතා වීරියන්ද්‍රියං මිච්ඡාදිට්ඨි අහිරිකං අනොත්තජ්ජං ලොභොති ඉමෙ නව සවිහත්තිකා.

තෙසු ඡ ධම්මා ද්විසු යානෙසු විහත්තා, එකො තීසු, එකො චතුසු, එකො ඡසු. කථං? චිත්තං විතක්කො මිච්ඡාදිට්ඨි අභිරික්ඛං අනොත්තජ්ජං ලොභොති ඉමෙ ඡ ද්විසු යානෙසු විහත්තා. තෙසු හි චිත්තං තාව එස්සපඤ්චකං පත්වා චිත්තං භොතීති චුත්තං, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා මනින්ද්‍රියන්ති. විතක්කො ඤානඤ්ඤානි පත්වා විතක්කො භොතීති චුත්තො, මග්ගඤ්ඤානි පත්වා මිච්ඡාසඤ්ඤානි. මිච්ඡාදිට්ඨි මග්ගඤ්ඤානි කම්මපථෙසු මිච්ඡාදිට්ඨියෙව. අභිරික්ඛං බලානි පත්වා අභිරික්ඛලං භොතීති චුත්තං, ලොකනාසකදුක්ඛං පත්වා අභිරික්ඛන්ති. අනොත්තජ්ජෙපි එසෙව නයො. ලොභො මූලං පත්වා ලොභො භොතීති චුත්තො. කම්මපථං පත්වා අභිජ්ඣාති. ඉමෙ ඡ ද්විසු යානෙසු විහත්තා.

වෙදනා පන එස්සපඤ්චකං පත්වා වෙදනා භොතීති චුත්තා, ඤානඤ්ඤානි පත්වා සුඛන්ති, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සොමනස්සින්ද්‍රියන්ති. එවං එකොව ධම්මො තීසු යානෙසු විහත්තො.

වීරියං පන ඉන්ද්‍රියානි පත්වා වීරියින්ද්‍රියං භොතීති චුත්තං, මග්ගඤ්ඤානි පත්වා මිච්ඡාචායාමො භොතීති, බලානි පත්වා වීරියබලන්ති, පිට්ඨිදුක්ඛං පත්වා පග්ගාභො භොතීති. එවං අයං එකො ධම්මො චතුසු යානෙසු විහත්තො.

සමාධි පන ඤානඤ්ඤානි පත්වා චිත්තස්සෙකග්ගතා භොතීති චුත්තො, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සමාධින්ද්‍රියන්ති, මග්ගඤ්ඤානි පත්වා මිච්ඡාසමාධීති, බලානි පත්වා සමාධිබලන්ති, පිට්ඨිදුක්ඛං පත්වා දුක්ඛයදුක්ඛෙ එකකවසෙනෙව සමථොති, තතියෙ අවික්ඛෙපොති. එවමයං එකො ධම්මො ඡසු යානෙසු විහත්තො.

සබ්බෙපි පනෙනෙ ධම්මා එස්සපඤ්චකවසෙන ඤානඤ්ඤාවසෙන ඉන්ද්‍රියවසෙන මග්ගඤ්ඤාවසෙන බලවසෙන මූලවසෙන කම්මපථවසෙන ලොකනාසකවසෙන පිට්ඨිදුක්ඛවසෙනාති නව රාසයො භොන්ති. තත්ථ යං චත්තබ්බං තං පයමකුසලචිත්තනිද්දෙසෙ චුත්තමෙවාති.

ධම්මද්දෙසවාරකථා නිට්ඨිතා.

නිද්දෙසවාරකථා

375. නිද්දෙසවාරො චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ තාව සංඝ්ඨිති අවට්ඨිති. ඉදං ද්වයං ඨිතිවෙච්චනමෙව. යං පන කුසලනිද්දෙසෙ ‘ආරම්මණං ඔගාහෙත්වා අනුපවිසිත්වා නිට්ඨිති අවට්ඨිති’ති චුත්තං, තං ඉධ න ලබ්භති. අකුසලස්මිඤ්ඤි දුබ්බලා චිත්තස්සෙකග්ගතාති හෙට්ඨා දිපිතමෙව.

384. උද්ධච්චිචිකිච්ඡාවසෙන පචත්තස්ස විසාහාරස්ස පටිපක්ඛතො අවිසාහාරොති එවරුපොපි අත්ථො ඉධ න ලබ්භති. සහජාතධම්මෙ පන න විසාහරතීති අවිසාහාරො. න වික්ඛිපතීති අවික්ඛෙපො. අකුසලචිත්තෙකග්ගතාවසෙන අවිසාහටස්ස මානසස්ස භාවො අවිසාහටමානසකා.

සහජාතධම්මෙසු න කම්පතීති සමාධිබලං. අයාථාවසමාධානතො මිච්ඡාසමාධීති එවමිධ අත්ථො දට්ඨබ්බො.

385. චිරිසිත්ථියනිද්දෙසෙ යො හෙට්ඨා ‘නික්කමො වෙසො කාමානං පනුදනායා’ තිආදි නයො චුත්තො, සො ඉධ න ලබ්භති. සහජාතධම්මෙසු අකම්පනට්ඨෙතෙව චිරියබලං වෙදිතබ්බං.

386. මිච්ඡාදිට්ඨිනිද්දෙසෙ අයාථාවදස්සනට්ඨෙත මිච්ඡාදිට්ඨි. දිට්ඨිසු ගතං ඉදං දස්සනං, ද්වාසට්ඨිදිට්ඨිඅත්තොගතත්තාති දිට්ඨිගතං. හෙට්ඨාපිස්ස අත්ථො චුත්තොයෙව. දිට්ඨියෙව දුරතික්කමනට්ඨෙත දිට්ඨිගහනං, තිණගහනවනගහනපබ්බතගහනාති විය. දිට්ඨියෙව සාසඬකසප්පට්ඨෙත දිට්ඨිකන්තාරො, වොරකන්තාරවාළකන්තාරමරුකන්තාරනිරුද්ධකන්තාරදුබ්භික්ඛකන්තාරා විය. සම්මාදිට්ඨියා විනිවිජ්ඣනට්ඨෙත විලොමනට්ඨෙත ච දිට්ඨිවිසුකායිකං. මිච්ඡාදස්සනඤ්ඤි උප්පජ්ජමානං සම්මාදස්සනං විනිවිජ්ඣති වෙව විලොමෙති ච. කදාචි සස්සතස්ස කදාචි උච්ඡෙදස්ස ගහණතො දිට්ඨියා විරූපං එන්දිතන්ති දිට්ඨිවිජ්ජන්දිතං. දිට්ඨිගතිකො හි එක්කමං පතිට්ඨාතුං න සක්කොති, කදාචි සස්සතං අනුපතති කදාචි උච්ඡෙදං. දිට්ඨියෙව ඛන්ධනට්ඨෙත සංයොජනන්ති දිට්ඨිසංයොජනං.

සුසුමාරාදයො විය පුරිසං, ආරම්මණං දළ්භං ගණ්භාතීති ගාහො. පතිට්ඨහනතො පතිට්ඨාහො. අයඤ්ඤි බලවජ්ජවත්තිභාවෙන පතිට්ඨහිත්වා ගණ්භාති. නිච්චාදිවසෙන අහිනිවිසතීති අහිනිවෙසො. ධම්මසභාවං අතික්කමිත්වා නිච්චාදිවසෙන පරතො ආමසතීති පරාමාසො. අනත්ථාවහත්තා කුච්ඡිතො මග්ගො, කුච්ඡිතානං චා අපායානං මග්ගොති කුම්මග්ගො. අයාථාවපට්ඨො මිච්ඡාපථො. යථා හි දිසාමුල්ලෙන අයං අසුකගාමස්ස නාම පථොති ගහිතොපි තං ගාමං න සම්පාපෙති, එවං දිට්ඨිගතිකෙන සුගතිපථොති ගහිතොපි දිට්ඨි සුගතිං න පාපෙතීති අයාථාවපට්ඨො, මිච්ඡාපථො. මිච්ඡාසභාවතො මිච්ඡත්තං. තත්ථෙව පරිබ්භමනතො තරන්ති එත්ථ බාලාති තිත්ථං. තිත්ථඤ්ච තං අනත්ථානඤ්ච ආයතනන්ති තිත්ථායතනං. තිත්ථියානං චා සඤ්ජාතිදෙසට්ඨෙත නිවාසයානට්ඨෙත ච ආයතනන්තිපි තිත්ථායතනං. විපරියෙසභූතො ගාහො, විපරියෙසතො චා ගාහොති විපරියෙසග්ගාහො; විපල්ලත්ථ ගාහොති අත්ථො.

387-388. අහිරිකානොත්තප්පනිද්දෙසෙසු හිරොත්තප්පනිද්දෙසවිපරියායෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. සහජාතධම්මෙසු පන අකම්පනට්ඨෙතෙව අහිරිකබලං අනොත්තප්පබලඤ්ච වෙදිතබ්බං.

389. ලොහමොහනිද්දෙසෙසු ලුබ්භතීති ලොහො. ලුබ්භනාති ලුබ්භනාකාරො. ලොහසම්පයුත්තවිත්තං, පුග්ගලො චා ලුබ්භිතො; ලුබ්භිතස්ස භාවො ලුබ්භිතත්තං. සාරජ්ජතීති සාරාගො. සාරජ්ජනාකාරො සාරජ්ජනා. සාරජ්ජිතස්ස භාවො

සාරජීවත්තං. අභිජ්ඣායනටියෙන අභිජ්ඣා. පුන 'ලොභ'-වචනෙ කාරණං
වුත්තමෙව. අකුසලඤ්ච තං මූලඤ්ච අකුසලානං වා මූලන්ති අකුසලමූලං.

390. ඤාණදස්සනපටිපක්ඛතො අඤ්ඤාණං අදස්සනං. අභිමුඛො භුත්වා
ධම්මෙන න සමෙති, න සමාගච්ඡන්ති අනභිසමයො. අනුරූපතො ධම්මෙ බුජ්ඣතිති
අනුබොධො. තප්පටිපක්ඛතාය අනනුබොධො. අනිච්චාදිහි සද්ධිං යොජෙත්වා න
බුජ්ඣතිති අසම්බොධො. අසන්තං අසමඤ්ච බුජ්ඣතිති අසම්බොධො.
චතුසච්චධම්මං තප්පටිපක්ඛති අප්පට්ඨෙධො. රූපාදීසු එකධම්මමිති
අනිච්චාදිසාමඤ්ඤතො න සඬගණ්භාතිති අසංගාහනා. තමෙව ධම්මං න
පරියොගාහතිති අපරියොගාහනා. න සමං පෙක්ඛන්ති අසමපෙක්ඛණා. ධම්මානං
සභාවං පති න අපෙක්ඛන්ති අපච්චවෙක්ඛණා.

කුසලාකුසලකම්මෙසු විපරිතවුත්තියා සභාවග්ගභණ්ඩාචෙන වා එකමිති කම්මං
එතස්ස පච්චක්ඛං නත්ථි, සයං වා කස්සපි කම්මස්ස පච්චක්ඛකරණං නාම න
භොතිති අප්පච්චක්ඛකම්මං. යං එතස්මිං අනුප්පජ්ජමානෙ විත්තසන්තානං මෙජ්ඣං
භවෙය්‍ය, සුචි, වොදානං, තං දුට්ඨං මෙජ්ඣං ඉමිනාති දුම්මෙජ්ඣං. බාලානං
භාවොති බාලාං. මුය්හන්ති මොහො. බලවතරො මොහො පමොහො. සමන්තතො
මුය්හන්ති සම්මොහො. විජ්ජාය පටිපක්ඛභාවතො න විජ්ජාති අවිජ්ජා.
ඔසයොගත්ථො වුත්තොයෙව. ටාමගතටියෙන අනුසෙතිති අනුසයො. විත්තං
පරිසුට්ඨාති, අභිභවතිති පරිසුට්ඨානං. හිතග්ගභණ්ඩාචෙන හිතාභිමුඛං ගන්තුං න
සක්කොති, අඤ්ඤදත්ථු ලඬගතියෙවාති ලඬගි; ඛඤ්ජන්ති අත්ථො.
දුරුග්ඝාටනටියෙන වා ලඬගි. යථා හි මහාපලිසසඬබාතා ලඬගි දුරුග්ඝාටා භොති,
එවමයමිති ලඬගි වියාති ලඬගි. සෙසං උත්තානත්ථමෙව. සඬගභවාරසුඤ්ඤතවාරාපි
හෙට්ඨා වුත්තනායෙනෙව අත්ථතො වෙදිතබ්බාති.

දුතියවිත්තං

399. දුතියවිත්තෙ සසඬබාරෙතාති පදං විසෙසං. තමිති හෙට්ඨා වුත්තත්ථමෙව.
ඉදං පන විත්තං කිඤ්චාපි ඡසු ආරම්මණෙසු සොමනස්සිතස්ස ලොභං උප්පාදෙන්වා
'සත්තො සත්තො'ති ආදිනා නයෙන පරාමසන්තස්ස උප්පජ්ජති, තථාපි
සසඬබාරිකත්තා සප්පයොගෙන සඋපායෙන උප්පජ්ජනතො - යදා කුලපුත්තො
මිච්ඡාදිට්ඨිකස්ස කුලස්ස කුමාරිකං පත්ථෙති. තෙ ව 'අඤ්ඤදිට්ඨිකා තුම්භෙ'ති
කුමාරිකං න දෙන්ති. අථඤ්ඤෙ ඤාතකා 'යං තුම්භෙ කරොථ තමෙවායං
කරිස්සති'ති දාපෙන්ති. සො තෙහි සද්ධිං තිත්ථියෙ උපසඬකමති. ආදිතොව
වෙමතිකො භොති. ගච්ඡන්තෙ ගච්ඡන්තෙ කාලෙ එතෙසං කිරියා මනාපාති ලද්ධිං
රොවෙති, දිට්ඨිං ගණ්භාති - එවරූපෙ කාලෙ ඉදං ලබ්භන්ති වෙදිතබ්බං.

යෙවාපනකෙසු පනෙත්ථ ටීනමිද්ධං අධිකං. තත්ථ ටීනනතා 'ටීනං'. මිද්ධනතා
'මිද්ධං'; අනුස්සාහසංභනනතා අසත්තිවිසානො වාති අත්ථො. ටීනඤ්ච මිද්ධඤ්ච
ටීනමිද්ධං. තත්ථ ටීනං අනුස්සාහලක්ඛණං, විරියවිනොදනරසං,

සංසිද්ධතාවයට පත්විය. මිද්ධං අකම්මඤ්ඤතාලක්ඛණං, ඔනහනරසං,
ලීනභාවයට පත්විය. පවලායිකානිද්දාපවිච්ඡායං වා. උභයමිති
අරතිතන්දිවිජම්භිතාදීසු අයොනිසොමනසිකාරපදවිධානන්ති.

තතියවිත්තං

400. තතියං ඡසු ආරම්මණෙසු සොමනස්සිතස්ස ලොභං උප්පාදෙන්වා ‘සත්තො
සත්තො’ තිආදිනා නයෙන අපරාමසන්තස්ස
නාරායණවිරාජනමල්ලයුද්ධනටසමජ්ජාදිති පස්සතො මනාපියසද්දසවනාදිපසුතස්ස
වා උප්පජ්ජති. ඉධ මානෙන සද්ධිං පඤ්ච අපණ්ණකභිගානි භොන්ති. තත්ථ
මඤ්ඤතිති ‘මානො’. සො උන්නතිලක්ඛණො, සම්පග්ගහරසො,
කෙතුකම්මානාපවිච්ඡායං, දිට්ඨිවිජ්ජයුත්තලොභපදවිධානො, උම්මාදො විය
දට්ඨබ්බොති.

චතුත්ථවිත්තං

402. චතුත්ථං චුත්තජ්ජකාරෙසු එව යානෙසු යදා සීසෙ ඛෙළං බිපන්ති, පාදපංසුං
ඔකිරන්ති, තදා තස්ස පරිහරණත්ථං සඋස්සාහෙන අන්තරන්තරා ඔලොකෙන්තානං
රාජනාටකෙසු නික්ඛන්තෙසු උස්සාරණාය චත්තමානාය තෙන තෙන ඡිද්දෙන
ඔලොකෙන්තානඤ්චාති එවමාදීසු යානෙසු උප්පජ්ජති. ඉධ පන ටීනමිද්ධෙහි සද්ධිං
සත්ත යෙවාපනකා භොන්ති. උභයත්ථාපි මිච්ඡාදිට්ඨි පරිහායති. තං යපෙත්වා
සෙසානං වසෙන ධම්මගණනා වෙදිතබ්බාති.

පඤ්චමවිත්තං

403. පඤ්චමං ඡසු ආරම්මණෙසු වෙදනාවසෙන මජ්ඣන්තස්ස ලොභං
උප්පාදෙන්වා ‘සත්තො සත්තො’ තිආදිනා නයෙන පරාමසන්තස්ස උප්පජ්ජති.
සොමනස්සට්ඨානෙ පනෙත්ථ උපෙක්ඛාවෙදනා භොති, පීතිපදං පරිහායති. සෙසං
සබ්බං පයමිත්තසදිසමෙව.

ඡට්ඨවිත්තාදි

409-412. ඡට්ඨසත්තමට්ඨමානිපි වෙදනං පරිවත්තෙන්වා පීතිපදඤ්ච භාපෙන්වා
දුතියතතියචතුත්ථෙසු චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බාති. ඉමෙසු අට්ඨසු
ලොභසහගතවිත්තෙසු සහජාතාධිපති ආරම්මණාධිපතිති ද්වෙපි අධිපතයො
ලබ්භන්ති.

නවමවිත්තං

413. නවමං ඡසු ආරම්මණෙසු දොමනස්සිතස්ස පටිසං උප්පාදයතො
උප්පජ්ජති. තස්ස සමයවචන්ථානවාරෙ තාව දුට්ඨු මනො, භීතවෙදනත්තා වා

කුච්ඡිතං මනොති දුම්මනො; දුම්මනස්ස භාවො දොමනස්සං. තෙන සහගතන්ති දොමනස්සසහගතං. අසම්පියායනභාවෙන ආරම්මණස්මිං පටිහඤ්ඤතීති පටිසං. තෙන සම්පයුත්තන්ති පටිසසම්පයුත්තං.

ධම්මුද්දෙසෙ තීසුපි යානෙසු දොමනස්සවෙදනාව ආගතා. තත්ථ වෙදනාපදං චුත්තමෙව. තථා දුක්ඛදොමනස්සපදානි ලක්ඛණාදිතො පන අනිට්ඨාරම්මණානුභවනලක්ඛණං දොමනස්සං, යථාතථා වා අනිට්ඨාකාරසම්භොගරසං, චෙතසිකාබාධපච්චුපට්ඨානං, එකන්තෙනෙව හදයවත්ථුපදට්ඨානං.

මූලකම්මපටේසු යථා පුරිමචිත්තෙසු ලොභො හොති, අභිජ්ඣා හොතීති ආගතං, එවං දොසො හොති, බ්‍යාපාදො හොතීති චුත්තං. තත්ථ දුස්සන්ති තෙන, සයං වා දුස්සති, දුස්සනමත්තමෙව වා තන්ති දොසො සො චණ්ඩික්කලක්ඛණො පහටාසිවිසො විය, විසජ්ජනරසො විසනිපාතො විය, අත්තනො නිස්සයදහනරසො වා දාවග්ගි විය, දුස්සනපච්චුපට්ඨානො ලද්ධොකාසො විය සපත්තො, ආසාතවත්ථුපදට්ඨානො විසසංසට්ඨපුත්තිමුත්තං විය දට්ඨබ්බො.

බ්‍යාපජ්ජති තෙන චිත්තං, පුත්තිභාවං උපගච්ඡති, බ්‍යාපාදයති වා විනයාවාරරුපසම්පත්තිහිතසුබාදීතීති බ්‍යාපාදො. අත්ථතො පනෙස දොසොයෙව. ඉධ පදපට්ඨාපටියා එකුනතිංස පදානි හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන චුද්දස. තෙසං වසෙන සවිහත්තිකාවිහත්තිකරාසිහෙදො වෙදිතබ්බො.

යෙවාපනකෙසු ඡන්දාධිමොක්ඛමනසිකාරඋද්ධව්වානි නියතානි. ඉස්සාමච්ඡරියකුක්කුච්චෙසු පන අඤ්ඤතරෙන සද්ධිං පඤ්ච පඤ්ච හුත්වාපි උප්පජ්ජන්ති. එවමෙපි තයො ධම්මා අනියතයෙවාපනකා නාම. තෙසු ඉස්සතීති ‘ඉස්සා’. සා පරසම්පත්තීනං උසුයනලක්ඛණා, තත්ථෙව අනභිරතිරසා, තතො විමුඛභාවපච්චුපට්ඨානා, පරසම්පත්තිපදට්ඨානා. සංයොජනන්ති දට්ඨබ්බො. මච්ඡෙරභාවො ‘මච්ඡරියං’. තං ලද්ධානං වා ලභිතබ්බානං වා අත්තනො සම්පත්තීනං නිගුහනලක්ඛණං, තාසංයෙව පරෙහි සාධාරණභාවඅක්ඛමනරසං, සඬකොවනපච්චුපට්ඨානං කටුකඤ්චුකතාපච්චුපට්ඨානං වා, අත්තසම්පත්තිපදට්ඨානං. චෙතසො විරූපභාවොති දට්ඨබ්බං. කුච්ඡිතං කතං කුකතං. තස්ස භාවො ‘කුක්කුච්චං’. තං පච්ඡානුතාපලක්ඛණං, කතාකතානුසොවනරසං, විජ්ජපිසාරපච්චුපට්ඨානං, කතාකතපදට්ඨානං. දාසබ්‍යං විය දට්ඨබ්බං. අයං තාව උද්දෙසවාරෙ විසෙසො.

415. නිද්දෙසවාරෙ වෙදනානිද්දෙසෙ අසාකං සාතපට්ඨකම්ඛවසෙන වෙදිතබ්බං.

418. දොසනිද්දෙසෙ දුස්සතීති දොසො. දුස්සනාති දුස්සනාකාරො. දුස්සිතත්තන්ති දුස්සිතභාවො. පකතිභාවිජ්ජනට්ඨෙන බ්‍යාපජ්ජනං බ්‍යාපත්ති. බ්‍යාපජ්ජනාති බ්‍යාපජ්ජනාකාරො. විරුජ්ඣතීති විරොධො. පුනස්පුනං විරුජ්ඣතීති පටිවිරොධො. විරුද්ධාකාරපටිවිරුද්ධාකාරවසෙන වා ඉදං චුත්තං. චණ්ඩිකො

වුවුවත් වශ්වො, උද්ධුප්ප්ගලො; තස්ස භාවො වශ්වික්කං. න එතෙන සුරොපිතං වචනං හොති, දුරුත්තං අපරිපුණ්ණමෙව හොතිති අසුරොපො. කුද්ධකාලෙ හි පරිපුණ්ණවචනං නාම නත්ථි. සවෙපි කස්සපි හොති තං අප්පමාණං. අපරෙ පන අස්සුජනනට්ඨෙන අස්සුරොපනතො අස්සුරොපොති වදන්ති. තං අකාරණං, සොමනස්සස්සාපි අස්සුජනනතො. හෙට්ඨා වුත්තඅත්තමනනාපට්ඨක්ඛතො න අත්තමනනාති අනත්තමනනා. සා පන යස්මා චිත්තස්සෙව, න සත්තස්ස, තස්මා චිත්තස්සාති වුත්තං. සෙසමෙත්ථ සඨගහසුඤ්ඤතවාරෙසු ව හෙට්ඨා වුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බන්ති.

දසමචිත්තං

421. දසමං සසඬ්ඛාරත්තා පරෙහි උස්සාහිතස්ස වා, පරෙසං වා අපරාධං සාරිතස්ස, සයමෙව වා පරෙසං අපරාධං අනුස්සරිත්වා කුප්ඤ්ඤානස්ස උප්පජ්ජති.

ඉධාපි පදපට්ඨාට්ඨා එකුනතිංස, අග්ගහිතග්ගහණෙන ව වුද්දසෙව පදානි හොන්ති. යෙවාපනකෙසු පන ථිතමිද්ධමිපි ලබ්භති. තස්මා එත්ථ චිතා ඉස්සාමච්ඡරියකුක්කුච්චෙහි වත්තාරි අපණ්ණකඬ්භානි ථිතමිද්ධන්ති ඉමෙ ඡ ඉස්සාදීනං උප්පත්තිකාලෙ තෙසු අඤ්ඤතරෙන සද්ධිං සත්ත යෙවාපනකා එකක්ඛණෙ උප්පජ්ජන්ති. සෙසං සබ්බං සබ්බවාරෙසු නවමසදිසමෙව. ඉමෙසු පන ද්විසු දොමනස්සචිත්තෙසු සහජාතාධිපතියෙව ලබ්භති, න ආරම්භාධිපති. න හි කුද්ධො කිඤ්චි ගරුං කරොතිති.

එකාදසමචිත්තං

422. එකාදසමං ඡසු ආරම්මණෙසු වෙදනාවසෙන මජ්ඣන්තස්ස කඬ්ඛාපවත්තිකාලෙ උප්පජ්ජති. තස්ස සමයවචත්ථානෙ විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තන්ති පදං අපුබ්බං. තස්සත්ථො – විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තන්ති විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තං. ධම්මුද්දෙසෙ ‘විචිකිච්ඡා හොති’ති පදමෙව විසෙසො. තත්ථ විගතා විකිච්ඡාති විචිකිච්ඡා. සභාවං වා විචිනන්තො එතාය කිච්ඡති කිලමතීති විචිකිච්ඡා. සා සංසයලක්ඛණා, කම්පනරසා, අනිච්ඡයපච්චුපට්ඨානා අනෙකංසගාහපච්චුපට්ඨානා වා, අයොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානා. පට්ඨන්තිඅත්තරායකරාති දට්ඨබ්බා.

ඉධ පදපට්ඨාට්ඨා තෙවිසති පදානි හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන වුද්දස. තෙසං වසෙන සවිහත්තිකාචිහත්තිකරාසිච්ඡිච්ඡයො වෙදිතබ්බො. මනසිකාරො උද්ධව්චන්ති ද්වෙයෙව යෙවාපනකා.

424. නිද්දෙසචාරස්ස චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ යස්මා ඉදං දුබ්බලං චිත්තං පවත්තිට්ඨිතිමත්තකමෙවත්ථ හොති, තස්මා ‘සණ්ඨිති’තිආදීනි අවත්වා චිත්තස්ස ‘ඨිති’ති එකමෙව පදං වුත්තං. තෙනෙව ව කාරණෙන උද්දෙසචාරෙපි ‘සමාධින්ද්‍රිය’න්තිආදි න වුත්තං.

425. විවිකිවිජානිද්දෙසෙ කඩිඛනවසෙන කඩිබා. කඩිබාය ආයනානි කඩිබායනා. පුරිමකඩිබා හි උත්තරකඩිබං ආනෙති නාම. ආකාරවසෙන වා එතං වුත්තං. කඩිබාසමඬිගිවිත්තං කඩිබාය ආයිතත්තා කඩිබායිතං නාම. තස්ස භාවො කඩිබායිතත්තං. විමතීති නමති. විවිකිවිජා වුත්තත්ථා එව. කම්පනටියෙන ද්විධා එළයතීති ද්වෙළ්භකං. පටිපත්තිනිවාරණෙන ද්විධාපථො වියාති ද්වෙධාපථො. ‘නිච්චං නු බො ඉදං, අනිච්චං නු බො’ තිආදිපවත්තියා එකස්මිං ආකාරෙ සණ්ඨාතුං අසමත්ථතාය සමන්තතො සෙතීති සංසයො. එකංසං ගහෙතුං අසමත්ථතාය න එකංසග්ගාහොති අනෙකංසග්ගාහො. නිච්ඡෙතුං අසක්කොන්ති ආරම්මණෙන ඔසක්කතීති ආසප්පනා. ඔගාහිතුං අසක්කොන්ති පරිසමන්තතො සප්පතීති පරිසප්පනා. පරියොගාහිතුං අසමත්ථතාය අපරියොගාහනා. නිච්ඡයවසෙන ආරම්මණෙ පවත්තිතුං අසමත්ථතාය ථම්මිතත්තං; විත්තස්ස ථද්ධභාවොති අත්ථො. විවිකිවිජා හි උප්පජ්ජිත්වා විත්තං ථද්ධං කරොති. යස්මා පනෙසා උප්පජ්ජමානා ආරම්මණං ගහෙත්වා මනං විලිඛන්ති විය, තස්මා මනොවිලෙඛොති වුත්තා. සෙසං සබ්බත්ථ උත්තානත්ථමෙව.

ද්වාදසමවිත්තං

427. ද්වාදසමස්ස සමයවචන්ථානෙ උද්ධච්චෙන සම්පයුත්තන්ති උද්ධච්චසම්පයුත්තං. ඉදඤ්භි විත්තං ඡසු ආරම්මණෙසු වෙදනාවසෙන මජ්ඣන්තං හුත්වා උද්ධතං හොති. ඉධ ධම්මුද්දෙසෙ ‘විවිකිවිජා’-යානෙ ‘උද්ධච්චං හොති’ ති ආගතං. පදපටිපාටියා අට්ඨවිසති පදානි හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන වුද්දස. තෙසං වසෙන සවිහත්තිකාවිහත්තිකරාසිවිධානං වෙදිතබ්බං. අධිමොක්ඛො මනසිකාරොති ද්වෙයෙව යෙවාපනකා.

429. නිද්දෙසවාරස්ස උද්ධච්චනිද්දෙසෙ විත්තස්සාති න සත්තස්ස, න පොසස්ස. උද්ධච්චන්ති උද්ධතාකාරො. න වූපසමොති අවූපසමො. වෙනො වික්ඛිපතීති වෙනසොවික්ඛෙපො. හන්තත්තං විත්තස්සාති විත්තස්ස හන්තභාවො, හන්තයානහන්තගොණාදීනි විය. ඉමිනා එකාරම්මණස්මිංයෙව විජ්චන්දනං කථිතං. උද්ධච්චඤ්භි එකාරම්මණෙ විජ්චන්දනි, විවිකිවිජා නානාරම්මණෙ. සෙසං සබ්බවාරෙසු හෙට්ඨා වුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං.

ඉදානි ඉමස්මිං විත්තද්වයෙ පකිණ්ණකච්චිඡයො හොති. ‘ආරම්මණෙ පවට්ටනකච්චිත්තානි නාම කතී’ ති? හි වුත්තෙ ‘ඉමානෙව ද්වෙ’ ති වත්තබ්බං. තත්ථ විවිකිවිජාසහගතං එකන්තෙන පවට්ටති, උද්ධච්චසහගතං පන ලද්ධාධිමොක්ඛත්තා ලද්ධපතිට්ඨං පවට්ටති. යථා හි වට්ටවතුරස්සෙසු ද්විසු මණිසු පබ්භාරට්ඨානෙ පවට්ටෙත්වා විස්සටියෙසු වට්ටමණි එකන්තෙනෙව පවට්ටති, වතුරස්සො පතිට්ඨාය පතිට්ඨාය පවට්ටති, එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. සබ්බෙසුපි හීනාදිහෙදො න උද්ධටො, සබ්බෙසං එකන්තහීනත්තා. සහජාතාධිපති ලබ්භමානොපි න උද්ධටො, හෙට්ඨා දස්සිතනයත්තා. ඤාණාභාවතො පනෙත්ථ විමංසාධිපති නාම නත්ථි.

පවිෂ්ටද්වයෙ සෙසොපි නත්ථි එව. කස්මා? කඤ්චි ධම්මං ධුරං කත්වා
අනුප්පජ්ජනතො, පට්ඨානෙ ව පටිසිද්ධතො.

ඉමෙහි පන ද්වාදසහිපි අකුසලවිත්තෙහි කම්මෙ ආයුහිනෙ, යපෙත්වා
උද්ධව්වසහගතං, සෙසානි එකාදසෙව පටිසන්ධිං ආකඨස්සන්ති. විචිකිච්ඡාසහගතෙ
අලද්ධාධිමොක්ඛෙ දුබ්බලෙපි පටිසන්ධිං ආකඨස්මානෙ උද්ධව්වසහගතං
ලද්ධාධිමොක්ඛං බලවං කස්මා නාකඨස්සන්ති? දස්සනෙන පහාතබ්බාභාවතො. යදි හි
ආකඨස්සෙය්‍ය ‘දස්සනෙනපහාතබ්බ’-පදවිහඬිගෙ ආගච්ඡෙය්‍ය, තස්මා, යපෙත්වා තං,
සෙසානි එකාදස ආකඨස්සන්ති. තෙසු හි යෙන කෙනචි කම්මෙ ආයුහිනෙ තාය
වෙනතාය චතුසු අපායෙසු පටිසන්ධි භොති. අකුසලවිපාකෙසු
අහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුඋපෙක්ඛාසහගතාය පටිසන්ධිං ගණ්හාති. ඉතරස්සාපි
එත්ථෙව පටිසන්ධිදානං භවෙය්‍ය. යස්මා පනෙතං නත්ථි, තස්මා
‘දස්සනෙනපහාතබ්බ’-පදවිහඬිගෙ නාගතන්ති.

අකුසලා ධම්මානිපදස්ස වණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අබ්‍යාකතපදං

අහෙතුකකුසලවිපාකො

431. ඉදානි අබ්‍යාකතපදං භාජෙත්වා දස්සෙතුං කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතාතිආදි
ආරද්ධං. තත්ථ චතුබ්බිධං අබ්‍යාකතං – විපාකං කිරියං රූපං නිබ්බානන්ති. තෙසු
විපාකාබ්‍යාකතං. විපාකාබ්‍යාකතෙපි කුසලවිපාකං. තස්මිම්පි පරිත්තවිපාකං.
තස්මිම්පි අහෙතුකං. තස්මිම්පි පඤ්චවිඤ්ඤාණං. තස්මිම්පි ද්වාරපටිපාටියා
චක්ඛුවිඤ්ඤාණං. තස්සාපි, යපෙත්වා ද්වාරාරම්මණාදිසාධාරණපච්චයං,
අසාධාරණකම්මපච්චයවසෙනෙව උප්පත්තිං දීපෙතුං කාමාවචරස්ස කුසලස්ස
කම්මස්ස කතත්තාතිආදි චුත්තං. තත්ථ කතත්තාති කතකාරණා. උපචිතත්තාති
ආචිතත්තා, වඩ්ඪිතකාරණා. චක්ඛුවිඤ්ඤාණන්ති කාරණභූතස්ස චක්ඛුස්ස
විඤ්ඤාණං, චක්ඛුතො වා පචත්තං, චක්ඛුස්මිං වා නිස්සිතං විඤ්ඤාණන්ති
චක්ඛුවිඤ්ඤාණං. පරතො සොතවිඤ්ඤාණාදීසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ චක්ඛුසන්තිස්සිතරූපවිජානනලක්ඛණං චක්ඛුවිඤ්ඤාණං,
රූපමත්තාරම්මණරසං, රූපාභිමුඛභාවපච්චුපට්ඨානං, රූපාරම්මණාය
කිරියමනොධාතුයා අපගමපදට්ඨානං. පරතො ආගතානි
සොතාදිසන්තිස්සිතසද්දාදිවිජානනලක්ඛණානි සොතසානප්චිභාකායවිඤ්ඤාණානි
සද්දාදිමත්තාරම්මණරසානි, සද්දාදිඅභිමුඛභාවපච්චුපට්ඨානානි, සද්දාදිආරම්මණානං
කිරියමනොධාතුනං අපගමපදට්ඨානානි.

ඉධ පදපටිපාටියා දස පදානි භොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන සත්ත. තෙසු පඤ්ච
අවිහත්තිකානි, ද්වෙ සවිහත්තිකානි. තෙසු චිත්තං එස්සපඤ්චකවසෙන වෙව
ඉන්ද්‍රියවසෙන ව ද්විසු යානෙසු විහත්තිං ගච්ඡති, වෙදනා

එස්සපඤ්චකක්ඛානභිග්ගන්ද්‍රියවසෙන තීඝ්‍රයෙව. රාසයොපි ඉමෙව තයො භොන්ති. යෙවාපනකො එකො මනසිකාරො එව.

436. නිද්දෙසවාරෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණං පණ්ඩරන්ති චන්ද්‍රතො වුත්තං. කුසලඤ්ඤි අත්තනො පරිසුද්ධතාය පණ්ඩරං නාම, අකුසලං භවභිගනිස්සන්දෙන, විපාකං චන්ද්‍රපණ්ඩරත්තා.

439. චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ චිත්තස්ස ධීතිති එකමෙව පදං වුත්තං. ඉදම්පි හි දුබ්බලං චිත්තං පචත්තිට්ඨිතිමත්තමෙවෙත්ථ ලබ්භති, ‘සණ්ඨිතිඅවට්ඨිති’-භාවං පාපුණිතුං න සක්කොති. සභිගහවාරෙ ක්ඛානභිග්ගභිගානි න උද්ධවානි. කස්මා? චිත්තක්කපච්ඡිමකඤ්ඤි ක්ඛානං නාම, හෙතුපච්ඡිමකො මග්ගො නාම. පකතියා අචිත්තක්කචිත්තෙ ක්ඛානභිගං න ලබ්භති, අහෙතුකචිත්තෙ ච මග්ගභිගානි. තස්මා ඉධ උභයම්පි න උද්ධටං. සභිබාරක්ඛන්ධොපෙත්ථ චතුරභිගිකොයෙව භාජිතො. සුඤ්ඤතවාරො පාකතිකොයෙව. සොතවිඤ්ඤාණාදිනිද්දෙසාපි ඉමිනාව නයෙන වෙදිතබ්බො.

කෙවලඤ්ඤි චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීසු ‘උපෙක්ඛා’ භාජිතා, කායවිඤ්ඤාණෙ ‘සුඛ’න්ති, අයමෙත්ථ විසෙසො. සොපි ච සට්ඨන්තවසෙන භොතිති වෙදිතබ්බො. චක්ඛුද්වාරාදීසු හි චතුසු උපාදාරූපමෙව උපාදාරූපං සට්ඨෙති, උපාදාරූපෙයෙව උපාදාරූපං සට්ඨෙත්තෙ පටිසට්ඨනානිසංසො බලවා න භොති. චතුන්තං අධිකරණිතං උපරි චත්තාරො කප්පාසපිච්ඡිණ්ඩෙ යපෙත්වා පිච්ඡිණ්ඩෙහෙව පහතකාලො විය ප්‍රට්ඨමත්තමෙව භොති. වෙදනා මජ්ඣන්තට්ඨානෙ තිට්ඨති. කායද්වාරෙ පන බහිද්ධා මහාභූතාරම්මණං අජ්ඣන්තිකකායපසාදං සට්ඨෙත්වා පසාදපච්චයෙසු මහාභූතෙසු පටිහඤ්ඤති. යථා අධිකරණිමත්ථකෙ කප්පාසපිච්ඡිණ්ඩං යපෙත්වා කූටෙන පහරන්තස්ස කප්පාසපිච්ඡිණ්ඩං ඡින්දිත්වා කූටං අධිකරණිං ගණ්හතිති, නිසංසො බලවා භොති, එවමෙව පටිසට්ඨනානිසංසො බලවා භොති. ඉට්ඨෙ ආරම්මණෙ සුඛසහගතං කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති, අනිට්ඨෙ දුක්ඛසහගතං.

ඉමෙසං පන පඤ්චන්තං චිත්තානං චන්ද්‍රද්වාරාරම්මණානි නිබද්ධානෙව භොන්ති, චන්ද්‍රාදිසඬකමනං නාමෙත්ථ නත්ථී. කුසලවිපාකචක්ඛුවිඤ්ඤාණඤ්ඤි චක්ඛුපසාදං චන්ද්‍රං කත්වා ඉට්ඨෙ ච ඉට්ඨමජ්ඣන්තෙ ච චතුසමුට්ඨානිකරූපාරම්මණෙ දස්සනකිච්චං සාධයමානං චක්ඛුද්වාරෙ යත්වා විපච්චති. සොතවිඤ්ඤාණාදීනි සොතපසාදාදීනි චන්ද්‍රං කත්වා ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣන්තෙසු සද්දාදීසු සචනසායනසායනච්ඡසනකිච්චානි සාධයමානානි සොතද්වාරාදීසු යත්වා විපච්චන්ති. සද්දො පනෙත්ථ ද්විසමුට්ඨානිකොයෙව භොති.

455. මනොධාතුනිද්දෙසෙ සභාවසුඤ්ඤතනිස්සන්තට්ඨෙත මනොයෙව ධාතු මනොධාතු. සා චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං අනන්තරං රූපාදිවිජානනලක්ඛණා, රූපාදීනං සම්පට්ච්ඡන්තරසා, තථාභාවපච්චපට්ඨානා, චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදිඅපගමපදට්ඨානා. ඉධ ධම්මද්දෙසෙ ද්වාදස පදානි භොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන නව. තෙසු සත්ත

අවිභක්තිකානි ද්වෙ සවිභක්තිකානි. අධිමොක්ඛො මනසිකාරොති ද්වෙ
 යෙවාපනකා. විතක්කනිද්දෙසො අභිනිරොපනං පාපෙත්වා යපිතො. යස්මා පනෙනං
 චිත්තං නෙව කුසලං නාකුසලං, තස්මා සම්මාසඬකප්පොති වා මිච්ඡාසඬකප්පොති
 වා න චුත්තං. සඬගහවාරෙ ලබ්භමානමපි ක්කානඬගං පඤ්චවිඤ්ඤාණසොනෙ
 පතිත්වා ගතන්ති. මග්ගඬගං පන න ලබ්භතියෙවාති න උද්ධටං. සුඤ්ඤතවාරො
 පාකතිකොයෙව. ඉමස්ස චිත්තස්ස වත්ථු නිබ්බද්ධං හදයවත්ථුමෙව හොති.
 ද්වාරාරම්මණානි අනිබ්බද්ධානි. තත්ථ කිඤ්චාපි ද්වාරාරම්මණානි සඬකමන්ති, යානං
 පන එකං. සම්පට්ච්ඡනකිච්චමෙව හෙතං හොති. ඉදඤ්භි පඤ්චද්වාරෙ පඤ්චසු
 ආරම්මණෙසු සම්පට්ච්ඡනං හුත්වා විපච්චති. කුසලවිපාකෙසු වක්ඛ්විඤ්ඤාණාදීසු
 නිරුද්ධෙසු තංසමනන්තරා තානෙව යානප්පත්තානි රූපාරම්මණාදීනි සම්පට්ච්ඡති.

469. මනොවිඤ්ඤාණධාතුනිද්දෙසෙසු පයමමනොවිඤ්ඤාණධාතුයං ‘පීති’ පදං
 අධිකං. වෙදනාපි ‘සොමනස්ස’-වෙදනා හොති. අයඤ්භි ඉට්ඨාරම්මණස්මිංයෙව
 පවත්නති. දුතියමනොවිඤ්ඤාණධාතු ඉට්ඨමජ්ඣක්තාරම්මණෙ. තස්මා තත්ථ
 ‘උපෙක්ඛා’ වෙදනා හොතීති. පදානි මනොධාතුනිද්දෙසසදිසානෙව. උභයත්ථාපි
 පඤ්චවිඤ්ඤාණසොනෙ පතිත්වා ගතත්තායෙව ක්කානඬගානි න උද්ධටානි.
 මග්ගඬගානි අලාභතොයෙව. සෙසං සබ්බත්ථ චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං.
 ලක්ඛණාදිතො පනෙසා දුට්ඨාපි මනොවිඤ්ඤාණධාතු අහෙතුකවිපාකා,
 ඡළාරම්මණවිජානනලක්ඛණා, සන්තීරණාදිරසා, තථාභාවපච්චුපට්ඨානා,
 හදයවත්ථුපදට්ඨානානි වෙදිතබ්බා.

තත්ථ පයමා ද්විසු යානෙසු විපච්චති. සා භි පඤ්චද්වාරෙ
 කුසලවිපාකවක්ඛ්විඤ්ඤාණාදිඅනන්තරං, විපාකමනොධාතුයා තං ආරම්මණං
 සම්පට්ච්ඡත්වා නිරුද්ධාය, තස්මිං යෙවාරම්මණෙ සන්තීරණකිච්චං සාධයමානා
 පඤ්චසු ද්වාරෙසු යත්වා විපච්චති. ඡසු ද්වාරෙසු පන බලවාරම්මණෙ තදාරම්මණා
 හුත්වා විපච්චති. කථං? යථා භි වණ්ඨසොනෙ, තිරියං නාවාය ගව්ඡන්තියා, උදකං
 ඡ්ඡ්ඡන්වා ටොකං යානං නාවං අනුබන්ධිත්වා යථාසොතමෙව ගව්ඡති, එවමෙව ඡසු
 ද්වාරෙසු බලවාරම්මණෙ පලොභයමානෙ ආපාඨගතෙ ජවනං ජවති. තස්මිං ජවිතෙ
 භවඬගස්ස වාරො. ඉදං පන චිත්තං භවඬගස්ස වාරං අදත්වා ජවනෙන
 ගහිතාරම්මණං ගහෙත්වා එකං ද්වෙ චිත්තවාරෙ පවත්තිත්වා භවඬගමෙව ඔතරති.
 ගවක්ඛන්ධෙ නදිං තරන්තෙපි එවමෙව උපමා චිත්ථාරෙතබ්බා. එවමෙසා යං
 ජවනෙන ගහිතාරම්මණං තස්සෙව ගහිතත්තා තදාරම්මණං නාම හුත්වා විපච්චති.

දුතියා පන පඤ්චසු යානෙසු විපච්චති. කථං? මනුස්සලොකෙ තාව
 ජච්චන්ධජච්චබ්බිරජච්චඵලජච්චුම්මත්තකඋභතොඛාඤ්ජනකනපුංසකානං
 පටිසන්ධිග්ගහණකාලෙ පටිසන්ධි හුත්වා විපච්චති. පටිසන්ධියා චිතිවත්තාය
 යාවතායුකං භවඬගං හුත්වා විපච්චති. ඉට්ඨමජ්ඣක්තෙ පඤ්චාරම්මණවීරියා
 සන්තීරණං හුත්වා, බලවාරම්මණෙ ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණං හුත්වා, මරණකාලෙ
 චුති හුත්වාති ඉමෙසු පඤ්චසු යානෙසු විපච්චති.

මනොවිඤ්ඤාණධාතුද්වයං නිට්ඨිතං.

අට්ඨමහාවිපාකච්ඡත්තවණ්ණනා

498. ඉදානි අට්ඨමහාවිපාකච්ඡත්තානි දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා

අබ්‍යාකතානිආදි ආරද්ධං. තත්ථ පාළියං නයමත්තං දස්සෙත්වා සබ්බවාරා සංඛිත්තා. තෙසං අත්ථො භෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බො. යො පනෙත්ථ විසෙසො තං දස්සෙතුං අලොභො අබ්‍යාකතමූලන්තිආදි චුත්තං. යම්පි න චුත්තං තං එවං වෙදිතබ්බං – යො හි කාමාවචරකුසලෙසු කම්මද්වාරකම්මපථපුඤ්ඤකිරියවත්ථුභෙදො චුත්තො සො ඉධ නත්ථී. කස්මා? අවිඤ්ඤත්තිජනකතො අවිපාකධම්මතො තථා අප්පවත්තිතො ව. යාපි තා යෙවාපනකෙසු කරුණාමුදිතා චුත්තා, තා සත්තාරම්මණත්තා විපාකෙසු න සන්ති. එකන්තපරිත්තාරම්මණානි හි කාමාවචරවිපාකානි. න කෙවලඤ්ච කරුණාමුදිතා, විරතියොපෙත්ථ න සන්ති. ‘පඤ්ච සික්ඛාපදානි කුසලානෙවා’ති (විභ. 715) හි චුත්තං.

අසඬ්ඛාරසසඬ්ඛාරවිධානඤ්චෙත්ථ කුසලතො වෙව පච්චයභෙදතො ව වෙදිතබ්බං. අසඬ්ඛාරිකස්ස හි කුසලස්ස අසඬ්ඛාරිකමෙව විපාකං, සසඬ්ඛාරිකස්ස සසඬ්ඛාරිකං. බලවපච්චයෙහි ව උප්පන්නං අසඬ්ඛාරිකං, ඉතරෙහි ඉතරං. භීනාදිභෙදෙපි ඉමානි භීනමජ්ඣිමපණීතෙහි ඡන්දාදීහි අනිජ්ඣාදිතත්තා භීනමජ්ඣිමපණීතානි නාම න භොන්ති. භීනස්ස පන කුසලස්ස විපාකං භීනං, මජ්ඣිමස්ස මජ්ඣිමං, පණීතස්ස පණීතං. අධිපතිතො පෙත්ථ න සන්ති. කස්මා? ඡන්දාදීනි ධුරං කත්වා අනුප්පාදෙතබ්බතො. සෙසං සබ්බං අට්ඨසු කුසලෙසු චුත්තසදිසමෙව.

ඉදානි ඉමෙසං අට්ඨන්තං මහාවිපාකච්ඡත්තානං විපච්චනට්ඨානං වෙදිතබ්බං. එතානි හි චතුසු ධානෙසු විපච්චන්ති – පටිසන්ධියං, භවඬ්ගෙ, චුතියං, තදාරම්මණෙනි. කථං? මනුස්සෙසු තාව කාමාවචරදෙවෙසු ව පුඤ්ඤවත්තානං දුභෙතුකතිභෙතුකානං පටිසන්ධිග්ගහණකාලෙ පටිසන්ධි හුත්වා විපච්චන්ති. පටිසන්ධියා චිතිවත්තාය පවත්තෙ සට්ඨිපි අසීතිපි වස්සානි අසඬ්ඛොයායම්පි ආයුකාලං භවඬ්ගං හුත්වා, බලවාරම්මණෙ ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණං හුත්වා, මරණකාලෙ චුති හුත්වාති. එවං චතුසු ධානෙසු විපච්චන්ති.

තත්ථ සබ්බෙපි සබ්බඤ්ඤාබ්‍යාධිසත්තා පච්ඡිමපටිසන්ධිග්ගහණෙ පයමෙන සොමනස්සසහගතතිභෙතුකඅසඬ්ඛාරිකමහාවිපාකච්ඡත්තෙන පටිසන්ධිං ගණ්හන්ති. තං පන මෙත්තාපුබ්බහගච්ඡත්තස්ස විපාකං භොති. තෙන දින්නාය පටිසන්ධියා අසඬ්ඛොයායං ආයු. කාලවසෙන පන පරිණමති. මහාසීවත්ථෙරො පනාහ – ‘සොමනස්සසහගතතො උපෙක්ඛාසහගතං බලවතරං. තෙන පටිසන්ධිං ගණ්හන්ති. තෙන ගහිතපටිසන්ධිකා හි මහජ්ඣාසයා භොන්ති. දිබ්බෙසුපි ආරම්මණෙසු උප්පිලාවිතො න භොන්ති, තිපිටකවූළනාගත්ථෙරාදයො වියා’ති. අට්ඨකථායං පන – ‘අයං ථෙරස්ස මනොරථො,’ ‘නත්ථී එත’න්ති පටික්ඛිපිත්වා ‘සබ්බඤ්ඤාබ්‍යාධිසත්තානං භිතුපවාරො බලවා භොති, තස්මා

මෙත්තාපුබ්බහාගකාමාවචරකුසලවිපාකසොමනස්සසහගතතිහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකචිත්තෙන පටිසන්ධිං ගණ්හන්ති'ති වුත්තං.

විපාකුද්ධාරකථා

ඉදානි විපාකුද්ධාරකථාය මාතිකා යපෙනඛ්ඛා - තිපිටකවූළුනාගත්ථෙරො තාව ආහ - එකාය කුසලචේතනාය සොළස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. එත්ථෙව ද්වාදසකමග්ගොපි අහෙතුකට්ඨකමිපිති. මොරවාපිවාසී මහාදත්තත්ථෙරො පනාහ - එකාය කුසලචේතනාය ද්වාදස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. එත්ථෙව දසකමග්ගොපි අහෙතුකට්ඨකමිපිති. තිපිටකමහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරො ආහ - එකාය කුසලචේතනාය දස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති, එත්ථෙව අහෙතුකට්ඨකන්ති.

ඉමස්මිං යානෙ සාකෙතපඤ්ඤං නාම ගණ්හිංසු. සාකෙතෙ කිර උපාසකා සාලායං නිසීදිත්වා 'කිං නු ඛො එකාය චේතනාය කම්මෙ ආයුහිතෙ එකා පටිසන්ධි හොති උදාහු නානා'ති? පඤ්ඤං නාම සමුට්ඨාපෙත්වා නිච්ඡේතුං අසක්කොන්තා ආහිධම්මිකත්ථෙරෙ උපසඬ්ඛමිත්වා පුච්ඡිංසු. ථෙරා 'යථා එකස්මා අම්බබ්භා එකොව අඬ්ඛුරො නික්ඛමති, එවං එකාව පටිසන්ධි හොති'ති සඤ්ඤාපෙසුං. අථෙකදිවසං 'කිං නු ඛො නානාචේතනාහි කම්මෙ ආයුහිතෙ පටිසන්ධියො නානා හොන්ති උදාහු එකා'ති? පඤ්ඤං සමුට්ඨාපෙත්වා නිච්ඡේතුං අසක්කොන්තා ථෙරෙ පුච්ඡිංසු. ථෙරා 'යථා ඛහුසු අම්බබ්භෙසු රොපිතෙසු ඛහු අඬ්ඛුරා නික්ඛමන්ති, එවං ඛහුකාව පටිසන්ධියො හොන්ති'ති සඤ්ඤාපෙසුං.

අපරම්පි ඉමස්මිං යානෙ උස්සදකිත්තනං නාම ගහිතං. ඉමෙසඤ්ඤි සත්තානං ලොහොපි උස්සන්තො හොති, දොසොපි මොහොපි; අලොහොපි අදොසොපි අමොහොපි. තං නෙසං උස්සන්තභාවං කො නියාමෙතීති? පුබ්බහෙතු නියාමෙති. කම්මායුහනක්ඛණ්ණෙයෙව නානත්තං හොති. කථං? 'යස්ස හි කම්මායුහනක්ඛණ්ණෙ ලොහො ඛලවා හොති අලොහො මන්දො, අදොසාමොහා ඛලවන්තො දොසමොහා මන්දා, තස්ස මන්දො අලොහො ලොහං පරියාදාතුං න සක්කොති, අදොසාමොහා පන ඛලවන්තො දොසමොහෙ පරියාදාතුං සක්කොන්ති. තස්මා සො තෙන කම්මෙන දින්නපටිසන්ධිවසෙන නිබ්බන්තො ලුද්ධො හොති, සුඛසීලො අක්කොධනො, පඤ්ඤවා පන හොති වජිරූපමඤ්ඤාණො'ති.

'යස්ස පන කම්මායුහනක්ඛණ්ණෙ ලොහදොසා ඛලවන්තො හොන්ති අලොහාදොසා මන්දා, අමොහො ඛලවා මොහො මන්දො, සො පුරිමනයෙනෙව ලුද්ධො වෙව හොති දුට්ඨො ව, පඤ්ඤවා පන හොති වජිරූපමඤ්ඤාණො දත්තාහයත්ථෙරො විය.

‘යස්ස පන කම්මායුහනක්ඛණෙ ලොභාදොසමොහා බලවත්තො භොන්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව ලුද්ධො වෙව භොති දන්ධො ව, සුඛසීලකො පන භොති අක්කොධනො.

‘තථා යස්ස කම්මායුහනක්ඛණෙ තයොපි ලොභදොසමොහා බලවත්තො භොන්ති අලොභාදයො මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව ලුද්ධො වෙව භොති දුට්ඨො ව මුළ්භො ව.

‘යස්ස පන කම්මායුහනක්ඛණෙ අලොභදොසමොහා බලවත්තො භොන්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව අප්පකිලෙසො භොති, දිඛ්ඛාරම්මණම්පි දිස්වා නිච්චලො, දුට්ඨො පන භොති දන්ධපඤ්ඤො වාති.

‘යස්ස පන කම්මායුහනක්ඛණෙ අලොභදොසමොහා බලවත්තො භොන්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව අලුද්ධො වෙව භොති, සුඛසීලකො ව, දන්ධො පන භොති.

‘තථා යස්ස කම්මායුහනක්ඛණෙ අලොභදොසමොහා බලවත්තො භොන්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව අලුද්ධො වෙව භොති පඤ්ඤො ව, දුට්ඨො ව පන භොති කොධනො.

‘යස්ස පන කම්මායුහනක්ඛණෙ තයොපි අලොභාදයො බලවත්තො භොන්ති ලොභාදයො මන්දා, සො මහාසඤ්ඤාසංකප්පො ච ය අලුද්ධො අදුට්ඨො පඤ්ඤො ව භොති’ ති.

අපරම්පි ඉමස්මිං යානෙ හෙතුකිත්තනං නාම ගහිතං. තිහෙතුකකම්මඤ්චි තිහෙතුකම්පි දුහෙතුකම්පි අහෙතුකම්පි විපාකං දෙති. දුහෙතුකකම්මං තිහෙතුකවිපාකං න දෙති, ඉතරං දෙති. තිහෙතුකකම්මෙන පටිසන්ධි තිහෙතුකාපි භොති, දුහෙතුකාපි; අහෙතුකා න භොති. දුහෙතුකෙන දුහෙතුකාපි භොති අහෙතුකාපි; තිහෙතුකා න භොති. අසඤ්ඤාසංකප්පං කුසලං අසඤ්ඤාසංකප්පං සසඤ්ඤාසංකප්පං විපාකං දෙති. සසඤ්ඤාසංකප්පං සසඤ්ඤාසංකප්පං අසඤ්ඤාසංකප්පං විපාකං දෙති. ආරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තෙතඛිඛා. ජවනෙන තදාරම්මණං නියාමෙතඛිඛං.

ඉදානි තස්ස තස්ස ථෙරස්ස වාදෙ සොළසමග්ගාදයො වෙදිතඛිඛා. පටිමකාමාවචරකුසලසදිසෙන හි පටිමමහාවිපාකවිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස ගඛිභාවාසතො නික්ඛම්චා සංවරාසංවරෙ පටිසංපෙතුං සමත්ථභාවං උපගතස්ස චක්ඛුද්ධාරස්මිං ‘ඉට්ඨාරම්මණෙ’ ආපාඨමාගතෙ කිරියමනොධාතුයා භවඤ්ඤා අනාවට්ටිතෙයෙව අතික්කමනආරම්මණානං පමාණං නත්ථි. කස්මා එවං භොති? ආරම්මණදුඛිබලතාය. අයං තාව එකො මොඝවාරො.

සෛව පන හවඬගං ආවට්ටෙනි, කිරියමනොධාතුයා හවඬගෙ ආවට්ටිනෙ,
වොට්ට්ඛිනං අපාපෙත්වාප අන්තරා, චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙ වා සම්පට්ච්ඡනෙ වා
සන්තීරණෙ වා යත්වා නිවත්තිස්සතීති නෙතං යානං විජ්ජති. වොට්ට්ඛිනවසෙන
පන යත්වා එකං වා ද්වෙ වා චිත්තානි පවත්තන්ති. තනො ආසෙවනං ලභිත්වා
ජවනට්ඨානෙ යත්වා පුන හවඬගං ඔතරති ඉදම්පි ආරම්මණදුඛ්ඛලතාය එව හොති.
අයං පන වාරො ‘දිට්ඨං විය මෙ, සුතං විය මෙ’ තිආදීනි වදනකාලෙ ලබ්භති. අයම්පි
දුතියො මොසවාරො.

අපරස්ස කිරියමනොධාතුයා හවඬගෙ ආවට්ටිනෙ විචිචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති,
ජවනං ජවති. ජවනපරියොසානෙ පන තදාරම්මණස්ස වාරො. තස්මිං
අනුප්පන්නෙයෙව හවඬගං ඔතරති. තත්‍රායං උපමා – යථා හි නදියා ආවරණං
බන්ධිත්වා මහාමාතිකාභිමුඛෙ උදකෙ කතෙ උදකං ගන්ත්වා උභොසු තීරෙසු
කෙදාරෙ පුරෙත්වා අතිරෙකං කක්කටකමග්ගාදීහි පලායිත්වා පුන නදිංයෙව
ඔතරති, එවමෙනං දට්ඨබ්බං. එත්ථ හි නදියං උදකප්පවත්තනකාලො විය
හවඬගවිචිප්පවත්තනකාලො. ආවරණබන්ධනකාලො විය කිරියමනොධාතුයා
හවඬගස්ස ආවට්ටනකාලො. මහාමාතිකාය උදකප්පවත්තනකාලො විය
විචිචිත්තප්පවත්ති. උභොසු තීරෙසු කෙදාරපුරණං විය ජවනං. කක්කටකමග්ගාදීහි
පලායිත්වා පුන උදකස්ස නදිඔතරණං විය ජවනං ජවිත්වා තදාරම්මණෙ
අනුප්පන්නෙයෙව පුන හවඬගොතරණං. එවං හවඬගං ඔතරණචිත්තානම්පි
ගණනපථො නත්ථි. ඉද්ඤ්වාපි ආරම්මණදුඛ්ඛලතාය එව හොති. අයං තතියො
මොසවාරො.

සෛව පන බලවාරම්මණං ආපාඨගතං හොති කිරියමනොධාතුයා හවඬගෙ
ආවට්ටිනෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි උප්පජ්ජන්ති. ජවනට්ඨානෙ පන
පට්ඨකාමාවචරකුසලචිත්තං ජවනං හුත්වා ඡසත්තවාරෙ ජවිත්වා තදාරම්මණස්ස
වාරං දෙති. තදාරම්මණං පතිට්ඨහමානං තංසදිසමෙව මහාවිපාකචිත්තං පතිට්ඨාති.
ඉදං ද්වෙ නාමානි ලභති – පටිසන්ධිචිත්තසදිසත්තා ‘මූලහවඬග’න්ති ව, යං
ජවනෙන ගහිතං ආරම්මණං තස්ස ගහිතත්තා ‘තදාරම්මණ’න්ති ව. ඉමස්මිං යානෙ
චක්ඛුවිඤ්ඤාණං සම්පට්ච්ඡනං සන්තීරණං තදාරම්මණන්ති චත්තාරි විපාකචිත්තානි
ගණනුපගානි හොන්ති.

යදා පන දුතියකුසලචිත්තං ජවනං හොති, තදා තංසදිසං දුතියවිපාකචිත්තමෙව
තදාරම්මණං හුත්වා පතිට්ඨාති. ඉද්ඤ්ව ද්වෙ නාමානි ලභති. පටිසන්ධිචිත්තෙන
අසදිසත්තා ‘ආගන්තුකහවඬග’න්ති ව පුරිමනෙයෙනෙව ‘තදාරම්මණ’න්ති ව. ඉමිනා
සද්ධිං පුරිමානි චත්තාරි පඤ්ච හොන්ති.

යදා පන තතියකුසලචිත්තං ජවනං හොති, තදා තංසදිසං තතියවිපාකචිත්තං
තදාරම්මණං හුත්වා පතිට්ඨාති. ඉදම්පි චුත්තනෙයෙනෙව
‘ආගන්තුකහවඬගං’ ‘තදාරම්මණ’න්ති ව ද්වෙ නාමානි ලභති. ඉමිනා සද්ධිං පුරිමානි
පඤ්ච ඡ හොන්ති.

යදා පන චතුත්ථකුසලචිත්තං ජවනං හොති, තදා තංසදිසං චතුත්ථවිපාකචිත්තං තදාරම්මණං හුත්වා පතිට්ඨාති. ඉදම්පි චුත්තනයෙනෙව ‘ආගන්තුකභවඬගං’ තදාරම්මණං නිති ව ද්වෙ නාමානි ලභති. ඉමිනා සද්ධිං පුරිමානි ඡ සත්ත හොන්ති.

යදා පන තස්මිං ද්වාරෙ ‘ඉට්ඨමජ්ඣක්කාරම්මණං’ ආපාඨමාගච්ඡති, තත්තාපි චුත්තනයෙනෙව තයො මොසවාරා ලබ්භන්ති. යස්මා පන ආරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තති තස්මා තත්ථ උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං. චතුත්තඤ්ච උපෙක්ඛාසහගතමහාකුසලජවනානං පරියොසානෙ වත්තාරි උපෙක්ඛාසහගතමහාවිපාකචිත්තානෙව තදාරම්මණභාවෙන පතිට්ඨහන්ති. තානිපි චුත්තනයෙනෙව ‘ආගන්තුකභවඬගං’ තදාරම්මණං නිති ව ද්වෙ නාමානි ලභන්ති. ‘පිට්ඨිභවඬගානි’ තිපි චුච්චන්ති එව. ඉති ඉමානි පඤ්ච පුරිමෙහි සත්තහි සද්ධිං ද්වාදස හොන්ති. එවං චක්ඛුද්වාරෙ ද්වාදස, සොතද්වාරාදීසු ද්වාදස ද්වාදසානි, සමසට්ඨි හොන්ති. එවං එකාය වෙනනාය කම්මෙ ආයුහිතෙ සමසට්ඨි විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වාරෙ ද්වාදස, සොතසානපිච්ඡාකායවිඤ්ඤාණානි වත්තාරිති සොළස හොන්ති.

ඉමස්මිං යානෙ අම්බොපමං නාම ගණ්ඨිංසු – එකො කිර පුරිසො එලිතම්බරුක්ඛමුලෙ සසිසං පාරුපිත්වා නිපන්තො නිද්දායති. අටෙකං අම්බපක්කං චණ්ටතො මුච්චිත්වා තස්ස කණ්ණසක්ඛලිං පුඤ්ජමානං විය ‘ථ’ නිති භූමියං පති. සො තස්ස සද්දෙන පබුජ්ඣත්වා උම්මිලෙන්වා ඔලොකෙසි. තතො හත්ථං පසාරත්වා එලං ගහෙන්වා මද්දිත්වා උපසිඬ්ඝිත්වා පරිභුඤ්ජී.

තත්ථ, තස්ස පුරිසස්ස අම්බරුක්ඛමුලෙ නිද්දායනකාලො විය භවඬගසමඬ්ඣිකාලො. අම්බපක්කස්ස චණ්ටතො මුච්චිත්වා කණ්ණසක්ඛලිං පුඤ්ජමානස්ස පතනකාලො විය ආරම්මණස්ස පසාදසට්ඨනකාලො. තෙන සද්දෙන පබුද්ධකාලො විය කිරියමනොධාතුයා භවඬගස්ස ආවට්ඨිතකාලො. උම්මිලෙන්වා ඔලොකිතකාලො විය චක්ඛුච්ඤ්ඤාණස්ස දස්සනකිව්වසාධනකාලො. හත්ථං පසාරත්වා ගහිතකාලො විය විපාකමනොධාතුයා ආරම්මණස්ස සම්පට්ඨිතකාලො. ගහෙන්වා මද්දිතකාලො විය විපාකමනොච්ඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස සන්තීරණකාලො. උපසිඬ්ඝිතකාලො විය කිරියමනොච්ඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස වචන්ථාපිතකාලො. පරිභුත්තකාලො විය ජවනස්ස ආරම්මණරසං අනුභවිතකාලො. අයං උපමා කිං දීපෙති? ආරම්මණස්ස පසාදසට්ඨනමෙව කිව්වං. තෙන පසාදෙ සට්ඨිතෙ කිරියමනොධාතුයා භවඬගාවට්ඨනමෙව, චක්ඛුච්ඤ්ඤාණස්ස දස්සනමත්තකමෙව, විපාකමනොධාතුයා ආරම්මණසම්පට්ඨිතමත්තකමෙව, විපාකමනොච්ඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණසන්තීරණමත්තකමෙව, කිරියමනොච්ඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණවචන්ථාපනමත්තකමෙව කිව්වං. එකන්තෙන පන ආරම්මණරසං ජවනමෙව අනුභවතීති දීපෙති.

එත්ථ ච ‘ත්ථං භවඤ්ඤං නාම භොහි, ත්ථං ආවජ්ජනං නාම, ත්ථං දස්සනං නාම, ත්ථං සම්පට්ඨිජනං නාම, ත්ථං සන්තීරණං නාම, ත්ථං වොට්ඨබ්බනං නාම, ත්ථං ජවනං නාම, භොහි’ති කොචි කත්තා වා කාරෙතා වා නත්ථී.

ඉමස්මිං පන යානෙ පඤ්චවිධං නියාමං නාම ගණ්ඨිංසු – බීජනියාමං උතුනියාමං කම්මනියාමං ධම්මනියාමං විත්තනියාමන්ති. තත්ථ කුලත්ථගච්ඡස්ස උත්තරග්ගභාවො, දක්ඛිණවල්ලියා දක්ඛිණතො රුක්ඛපරිහරණං, සූරියාවට්ටපුප්ඵානං සූරියාහිමුඛභාවො, මාලුවලතාය රුක්ඛාහිමුඛගමනමෙව, නාලිකෙරස්ස මත්ථකෙ ඡිද්දසබ්භාවොති තෙසං තෙසං බීජානං තංතංසදිසඵලදානං බීජනියාමො නාම. තස්මිං තස්මිං සමයෙ තෙසං තෙසං රුක්ඛානං ඵකප්පභාරෙතෙව පුප්ඵඵලපල්ලවග්ගණං උතුනියාමො නාම. තිහෙතුකකම්මං තිහෙතුකදුහෙතුකාහෙතුකවිපාකං දෙති. දුහෙතුකකම්මං දුහෙතුකාහෙතුකවිපාකං දෙති, තිහෙතුකං න දෙතිති, ඵචං තස්ස තස්ස කම්මස්ස තංතංසදිසවිපාකදානමෙව කම්මනියාමො නාම.

අපරොපි කම්මසරික්ඛකවිපාකවසෙනෙව කම්මනියාමො භොති. තස්ස දීපනත්ථමිදං වත්ථුං කථෙන්නි – සම්මාසම්බුද්ධකාලෙ සාවත්ථියා ද්වාරගාමො ඤායි. තතො පජ්ජලිතං තිණකරළං උට්ඨන්තීවා ආකාසෙන ගච්ඡතො කාකස්ස ගීවාය පටිමුඤ්චි. සො විරවන්තො භූමියං පතිත්වා කාලමකාසි. මහාසමුද්දෙපි ඵකා නාවා නිච්චලා අට්ඨාසි. හෙට්ඨා කෙනවි නිරුද්ධභාවං අපස්සන්තා කාලකණ්ණිසලාකං විචාරෙසුං. සා නාවිකස්සෙව උපාසිකාය හත්ථෙ පති. තතො ඵකිස්සා කාරණා මා සබ්බෙ නස්සන්තු, උදකෙ නං බීජාමාති ආභංසු. නාවිකො ‘න සක්ඛිස්සාමි ඵතං උදකෙ උප්පිලවමානං පස්සිතු’න්ති වාලිකාසටං ගීවායං බන්ධාපෙත්වා බීජාපෙසි. තඬ්ඛණඤ්ඤෙව නාවා බිත්තසරො විය පක්ඛන්දි. ඵකො හික්ඛු ලෙණෙ වසති. මහන්නං පබ්බතකුටං පතිත්වා ද්වාරං පිදහි. තං සත්තමෙ දිවසෙ සයමෙව අපගතං. සම්මාසම්බුද්ධස්ස ජෙනවනෙ නිසිදිත්වා ධම්මං කථෙන්නස්ස ඉමානි තිණි වත්ථුනි ඵකප්පභාරෙතෙව ආරොවෙසුං. සත්ථා ‘න ඵතං අඤ්ඤෙහි කතං, තෙහි කතකම්මමෙව ත’න්ති අතීතං ආහරිත්වා දස්සෙන්තො ආභ

කාකො පුරිමත්තභාවෙ මනුස්සො හුත්වා ඵකං දුට්ඨගොණං දමෙතුං අසක්කොන්තො ගීවාය පලාලවෙණිං බන්ධිත්වා අග්ගිං අදාසි. ගොණො තෙනෙව මතො. ඉදානි තං කම්මං ඵතස්ස ආකාසෙන ගච්ඡතොපි න මුච්චිතුං අදාසි. සාපි ඉත්ථී පුරිමත්තභාවෙ ඵකා ඉත්ථීයෙව. ඵකො කුක්කුරො තාය පරිවිතො හුත්වා අරඤ්ඤං ගච්ඡන්තියා සද්ධිං ගච්ඡති, සද්ධිමෙවාගච්ඡති. මනුස්සා ‘නික්ඛන්තො ඉදානි අම්භාකං සුනබලද්දකො’ති උප්පණ්ඨෙත්ති. සා තෙන අට්ඨියමානා කුක්කුරං නිචාරෙතුං අසක්කොන්ති වාලිකාසටං ගීවාය බන්ධිත්වා උදකෙ බීජි. තං කම්මං තස්සා සමුද්දමජ්ඣෙ මුච්චිතුං නාදාසි. සොපි හික්ඛු පුරිමත්තභාවෙ ගොපාලකො හුත්වා බීලං පට්ඨාය ගොධාය සාබ්භඤ්ඤාමුට්ඨියා ද්වාරං ථකෙසි. තතො සත්තමෙ දිවසෙ සයං ආගන්ත්වා විවරි. ගොධා කම්පමානා නික්ඛමි. කරුණාය තං න මාරෙසි.

තං කම්මං තස්ස පබ්බතන්තරං පවිසිත්වා නිසින්තස්ස මුච්චිතුං නාදාසීති. ඉමානි තීණි වත්ථුනි සමොධානෙන්වා ඉමං ගාථමාහ –

“න අත්තලික්ඛෙ න සමුද්දමජ්ඣෙ,
න පබ්බතානං විවරං පවිස්ස;
න විජ්ජතෙ සො ජගතිජ්ජදෙසො,
යත්ථට්ඨිතො මුච්චෙය්‍යා පාපකම්මා”ති. (ධ. ප. 127);

අයම්පි කම්මනියාමොයෙව නාම. අඤ්ඤානිපි එවරුපානි වත්ථුනි කථෙතබ්බානි.

බොධිසත්තානං පන පටිසන්ධිග්ගහණේ, මාතුකුච්ඡිතො නික්ඛමනෙ,
අභිසම්බොධියං තථාගතස්ස ධම්මචක්කජ්ජවත්තනෙ, ආයුසඬ්ඛාරස්ස ඔස්සජ්ජනෙ,
පරිනිබ්බානෙ ව දසසහස්සචක්කවාලකම්පනං ධම්මනියාමො නාම.

ආරම්මණෙන පන පසාදෙ සට්ඨිතෙ ‘ත්ථං ආවජ්ජනං නාම භොහි...පෙ.... ත්ථං ජවනං නාම භොහි’ති කොචි කත්තා වා කාරෙතා වා නත්ථි, අත්තනො අත්තනො පන ධම්මතාය එව ආරම්මණෙන පසාදස්ස සට්ඨිතකාලතො පටියාය කිරියමනොධාතුචිත්තං භවඬ්ඛං ආවට්ටෙති, චක්ඛුච්ඤ්ඤාණං දස්සනකිච්චං සාධෙති, විපාකමනොධාතු සම්පට්ච්ජනකිච්චං සාධෙති, විපාකමනොච්ඤ්ඤාණධාතු සන්තීරණකිච්චං සාධෙති, කිරියමනොච්ඤ්ඤාණධාතු වොට්ඨබ්බනකිච්චං සාධෙති, ජවනං ආරම්මණරසං අනුභවතීති අයං චිත්තනියාමො නාම. අයං ඉධ අධිජ්ජෙතො.

සසඬ්ඛාරිකතිහෙතුකකුසලෙනාපි උපෙක්ඛාසහගතෙහි
අසඬ්ඛාරිකසසඬ්ඛාරිකකුසලචිත්තෙහිපි කම්මෙ ආයුහිතෙ තංසදිසවිපාකචිත්තෙහි
ආදින්නාය පටිසන්ධියා එසෙව නයො. උපෙක්ඛාසහගතද්වයෙ පන පයමං
‘ඉට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණවසෙන’ පවත්තිං දස්සෙන්වා පච්ඡා ‘ඉට්ඨාරම්මණවසෙන’
දස්සෙන්බ්බා.

එවම්පි එකෙකස්මිං ද්වාරෙ ද්වාදස ද්වාදස හුත්වා සමසට්ඨි භොන්ති.
අග්ගහිතග්ගහණෙන සොළස විපාකචිත්තානි උජ්ජජන්ති.

ඉමස්මිං යානෙ පඤ්චඋච්ඡුනාලියන්තොපමං නාම ගණ්හිංසු. උච්ඡුපිළනසමයෙ
කිර එකස්මා ගාමා එකාදස යන්තවාහා නික්ඛමිත්වා එකං උච්ඡුවාටං දිස්වා තස්ස
පරිපක්කභාවං ඤත්වා උච්ඡුසාමිකං උපසඬ්ඛමිත්වා ‘යන්තවාහා මය’න්ති
ආරොවෙසුං. සො ‘අහං තුම්හෙයෙව පරියෙසාමි’ති උච්ඡුසාලං තෙ ගහෙන්වා
අගමාසි. තෙ තත්ථ නාලියන්තං සජ්ජෙන්වා ‘මයං එකාදස ජනා, අපරම්පි එකං
ලද්ධුං වට්ටති, වෙනනෙත ගණ්හථා’ති ආහංසු. උච්ඡුසාමිකො ‘අහමෙව සභායො
භවිස්සාමි’ති උච්ඡුනං සාලං පුරාපෙන්වා තෙසං සභායො අභොසි. තෙ අත්තනො
අත්තනො කිච්චානි කත්වා, ථාණිකපාවකෙන උච්ඡුරසෙ පක්කෙ, ගුලෙන්ධකෙන
බද්ධෙ, උච්ඡුසාමිකෙන තුලයිත්වා භාගෙසු දින්තෙසු, අත්තනො අත්තනො භාගං

ආදාය උච්ඡ්‍රසාලං සාමිකස්ස පටිච්ඡාපෙත්වා, එතෙනෙව උපායෙන අපරාසුපි චතුසු සාලාසු කම්මං කත්වා පක්කමිංසු.

තත්ථ පඤ්ච යන්තසාලා විය පඤ්ච පසාදා දට්ඨබ්බා. පඤ්ච උච්ඡ්‍රවාටා විය පඤ්ච ආරම්මණානි. එකාදස විවරණකයන්තවාහා විය එකාදස විපාකචිත්තානි. පඤ්ච උච්ඡ්‍රසාලාසාමිනො විය පඤ්චවිඤ්ඤාණානි. පට්මකසාලායං සාමිකෙන සද්ධිං ද්වාදසන්තං ජනානං එකතොව හුත්වා කතකම්මානං භාගග්ගහණකාලො විය එකාදසන්තං විපාකචිත්තානං චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන සද්ධිං එකතො හුත්වා චක්ඛුද්වායෙර රූපාරම්මණෙ සකසකකිච්චකරණකාලො. සාලාසාමිකස්ස සාලාය සම්පට්ච්ඡනකාලො විය චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස ද්වාරසඬකන්තිඅකරණං. දුතිය තතිය චතුත්ථ පඤ්චමසාලාය ද්වාදසන්තං එකතො හුත්වා කතකම්මානං භාගග්ගහණකාලො විය එකාදසන්තං විපාකචිත්තානං කායවිඤ්ඤාණෙන සද්ධිං එකතො හුත්වා කායද්වායෙර ඵොට්ඨබ්බාරම්මණෙ සකසකකිච්චකරණකාලො. සාලාසාමිකස්ස සාලාය සම්පට්ච්ඡනකාලො විය කායවිඤ්ඤාණස්ස ද්වාරසඬකන්තිඅකරණං වෙදිතබ්බං. එත්තාවතා තිහෙතුකකම්මෙන පටිසන්ධි තිහෙතුකා භොතීති වාරො කටීතො. යා පන තෙන දුහෙතුකපටිසන්ධි භොති, සා පටිච්ඡන්තාව හුත්වා ගතා.

ඉදානි දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකා පටිසන්ධි භොතීති වාරො කටෙතබ්බො. දුහෙතුකෙන හි සොමනස්සසහගතඅසඬබාරිකචිත්තෙන කම්මෙ ආයුහිතෙ තංසදිසෙනෙව දුහෙතුකවිපාකචිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස චුත්තනයෙනෙව චක්ඛුද්වායෙර ‘ඉට්ඨාරම්මණෙ’ ආපාඨමාගතෙ තයො මොසවාරා. දුහෙතුකසොමනස්සසහගතඅසඬබාරිකජවනාවසානෙ තංසදිසමෙව මූලභවඬගසඬබාතං තදාරම්මණං. සසඬබාරිකජවනාවසානෙ තංසදිසමෙව ආගන්තුකභවඬගසඬබාතං තදාරම්මණං. ‘ඉට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණෙ’ ද්වින්නං උපෙක්ඛාසහගතජවනානං අවසානෙ තාදිසානෙව ද්වෙ තදාරම්මණානි උප්පජ්ජන්ති. ඉධ එකෙකස්මිං ද්වායෙර අට්ඨ අට්ඨ කත්වා සමචිත්තාලීස විත්තානි. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වායෙර අට්ඨ, සොතසානජිවහාකායවිඤ්ඤාණානි චත්තාරීති ද්වාදස භොන්ති. එවං එකාය වෙතනාය කම්මෙ ආයුහිතෙ ද්වාදස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අම්බොපමපඤ්චනියාමකථා පාකතිකා එව. දුහෙතුකසෙසචිත්තත්තයසදිසවිපාකෙන ගහිතපටිසන්ධිකෙපි එසෙව නයො. යන්තවාහොපමාය පනෙත්ථ සත්ත යන්තවාහා. තෙහි තත්ථ යන්තෙ නාම සජ්ජිතෙ සාලාසාමිකං අට්ඨමං කත්වා චුත්තනයානුසාරෙන යොජනා වෙදිතබ්බා. එත්තාවතා දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකපටිසන්ධි භොතීති වාරො කටීතො.

ඉදානි අහෙතුකපටිසන්ධිකථා භොති – චතුත්තඤ්ඤි දුහෙතුකකුසලචිත්තානං අඤ්ඤතරෙන කම්මෙ ආයුහිතෙ කුසලවිපාකඋපෙක්ඛාසහගතාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුවිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස පටිසන්ධි කම්මසදිසානි න චත්තබ්බා. කම්මඤ්ඤි දුහෙතුකං පටිසන්ධි අහෙතුකා. තස්ස වුඩ්ඪිජ්ජත්තස්ස චක්ඛුද්වායෙර ‘ඉට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණෙ’ ආපාඨමාගතෙ පුරිමනයෙනෙව තයො මොසවාරා

වෙදිතබ්බා. චතුත්තං පන දුභෙතුකකුසලචිත්තානං අඤ්ඤතරජවනස්ස පරියොසානෙ අභෙතුකචිත්තං තදාරම්මණභාවෙන පතිට්ඨාති. තං ‘මූලභවඬ්ඨං’ ‘තදාරම්මණ’න්ති ද්වෙ නාමානි ලභති. එවමෙත්ථ චක්ඛුච්ඤ්ඤාණං සම්පට්ඨිජනං උපෙක්ඛාසභගතසන්තීරණං තදාරම්මණම්පි උපෙක්ඛාසභගතමෙවාති තෙසු එකං ගහෙත්වා ගණනුපගාති තිණෙව භොන්ති.

‘ඉට්ඨාරම්මණෙ’ පන සන්තීරණම්පි තදාරම්මණම්පි සොමනස්සසභගතමෙව. තෙසු එකං ගහෙත්වා පුරිමානි තිණි චත්තාරි භොන්ති. එවං පඤ්චසු ද්වා රෙසු චත්තාරි චත්තාරි කත්වා එකාය චෙතනාය කම්මෙ ආයුහිතෙ විසති විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්තිති වෙදිතබ්බාති. අග්ගහිතග්ගභණෙන පන චක්ඛුද්වා රෙ චත්තාරි සොතසානජීවිහාකායච්ඤ්ඤාණානි චත්තාරීති අට්ඨ භොන්ති. ඉදං ‘අභෙතුකට්ඨකං’ නාම. ඉදං මනුස්සලොකෙන ගහිතං.

චතුසු පන අපායෙසු පවත්තෙ ලබ්භති. යදා හි මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරො නිරයෙ පදුමං මාපෙත්වා පදුමකණ්ණිකාය නිසින්තො තෙරයිකානං ධම්මිකථං කථෙසි, තදා තෙසං ථෙරං පස්සන්තානං කුසලවිපාකං චක්ඛුච්ඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති. සද්දං සුණන්තානං සොතච්ඤ්ඤාණං, චන්දනවනෙ දිවා විහාරං නිසීදිත්වා ගතස්ස විවරගන්ධසායනකාලෙ සානච්ඤ්ඤාණං, නිරයග්ගිං නිබ්බාපෙතුං දෙවං වස්සාපෙත්වා පානීයදානකාලෙ ජීවිහාච්ඤ්ඤාණං, මන්දමන්දවාතසමුට්ඨාපනකාලෙ කායච්ඤ්ඤාණන්ති එවං චක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදීනි පඤ්ච, එකං සම්පට්ඨිජනං, ද්වෙ සන්තීරණානීති අභෙතුකට්ඨකං ලබ්භති. නාගසුපණ්ණවෙමානිකපෙතානම්පි අකුසලෙන පටිසන්ධි භොති. පවත්තෙ කුසලං විපච්චති. තථා චක්කවත්තිනො මඬගලභත්ථිඅස්සාදීනං. අයං තාව ‘ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණෙසු’ කුසලජවනවසෙන කථාමග්ගො.

‘ඉට්ඨාරම්මණෙ’ පන චතුසු සොමනස්සසභගතාකුසලචිත්තෙසු ජවිතෙසු කුසලවිපාකං සොමනස්සසභගතාභෙතුකචිත්තං තදාරම්මණං භොති. ‘ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණෙ’ චතුසු උපෙක්ඛාසභගතලොභසම්පයුත්තෙසු ජවිතෙසු කුසලවිපාකං උපෙක්ඛාසභගතාභෙතුකචිත්තං තදාරම්මණං භොති. යං පන ‘ජවනෙන තදාරම්මණං නියමෙතබ්බ’න්ති චුත්තං තං කුසලං සන්ධාය චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. දොමනස්සසභගතජවනානන්තරං තදාරම්මණං උප්පජ්ජමානං කිං උප්පජ්ජතිති? අකුසලවිපාකාභෙතුකමනොච්ඤ්ඤාණධාතුචිත්තං උප්පජ්ජති.

ඉදං පන ජවනං කුසලත්ථාය වා අකුසලත්ථාය වා කො නියාමෙතිති? ආවජ්ජනඤ්චෙව වොට්ඨබ්බනඤ්ච. ආවජ්ජනෙන හි යොනියො ආවට්ටිතෙ වොට්ඨබ්බනෙන යොනියො වචත්ථාපිතෙ ජවනං අකුසලං භවිස්සතිති අට්ඨානමෙතං. ආවජ්ජනෙන අයොනියො ආවට්ටිතෙ වොට්ඨබ්බනෙන අයොනියො වචත්ථාපිතෙ ජවනං කුසලං භවිස්සතිති අට්ඨානමෙතං. උභයෙන පන යොනියො ආවට්ටිතෙ වචත්ථාපිතෙ ච ජවනං කුසලං භොති, අයොනියො අකුසලන්ති වෙදිතබ්බං.

‘ඉටියාරම්මණේ’ පන කඩ්බතො උද්ධතස්ස ව තදාරම්මණං කිං හොතීති? ඉටියාරම්මණස්මිං කඩ්බතු වා මා වා, උද්ධතො වා හොතු මා වා, කුසලවිපාකාහෙතුකසොමනස්සචිත්තමෙව තදාරම්මණං හොති, ‘ඉටියමජ්ඣන්තාරම්මණේ’ ‘කුසලවිපාකාහෙතුකඋපෙක්ඛාසහගත’න්ති, අයං පනෙත්ථ සඬ්ඛෙපතො අත්ථදීපතො මහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරවාදො නාම. සොමනස්සහගතස්මිඤ්ඤි ජවනෙ ජවිතෙ පඤ්ච තදාරම්මණානි ගවෙසිතබ්බානීති. උපෙක්ඛාසහගතස්මිං ජවනෙ ජවිතෙ ජ ගවෙසිතබ්බානීති.

අථ යදා සොමනස්සහගතපටිසන්ධිකස්ස පවත්තෙ ඤානං නිබ්බත්තෙන්වා පමාදෙන පරිහීනජ්ඣානස්ස ‘පණිතධම්මො මෙ නට්ඨො’ති පච්චවෙක්ඛතො විජ්ජට්ඨාරවසෙන දොමනස්සං උජ්ජජ්ජති, තදා කිං උජ්ජජ්ජති? ‘සොමනස්සානන්තරඤ්ඤි දොමනස්සං දොමනස්සානන්තරඤ්ච සොමනස්සං’ පට්ඨානෙ පටිසිද්ධං. මහග්ගතධම්මං ආරබ්භ ජවනෙ ජවිතෙ තදාරම්මණමපි තත්ථෙව පටිසිද්ධන්ති? කුසලවිපාකා වා අකුසලවිපාකා වා උපෙක්ඛාසහගතාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු උජ්ජජ්ජති, කිමස්සා ආවජ්ජනන්ති? ‘භවඬ්ඨගාවජ්ජනානං විය නත්ථස්සා ආවජ්ජනකිච්ච’න්ති. ‘එතානි තාව අත්තනො නින්තත්තා ව විණ්ණත්තා ව සමුදාවාරත්තා ව උජ්ජජ්ජන්තු, අයං කථං උජ්ජජ්ජති’ති? ‘යථා නිරොධස්ස අනන්තරපච්චයං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං, නිරොධා වුට්ඨහත්තස්ස ඵලසමාපත්තිචිත්තං, අරියමග්ගචිත්තං, මග්ගානන්තරානි ඵලචිත්තානි, එවං අසත්තෙපි ආවජ්ජනෙ, නින්තවිණ්ණසමුදාවාරභාවෙන උජ්ජජ්ජති. විනා හි ආවජ්ජනෙන චිත්තං උජ්ජජ්ජති, ආරම්මණෙන පන විනා නුජ්ජජ්ජති’ති. ‘අථ කිමස්සාරම්මණ’න්ති? ‘රූපාදීසු පරිත්තධම්මෙසු අඤ්ඤතරං. එතෙසු හි යදෙව තස්මිං සමයෙ ආපාට්මාගතං හොති, තං ආරබ්භ එතං චිත්තං උජ්ජජ්ජති’ති වෙදිතබ්බං.

ඉදානි සබ්බෙසමපි එතෙසං චිත්තානං පාකට්ඨාවත්ථං අයං පකිණ්ණකනායො වුත්තො –

සුත්තං දොචාරිකො ව, ගාමිල්ලො අම්බො කොලියකෙන ව;
ජච්චන්ධො පිට්ඨසජ්ජි ව, විසයග්ගාහො ව උපනිස්සයමත්ථසොති.

තත්ථ ‘සුත්ත’න්ති, එකො පන්ථමක්කටකො පඤ්චසු දිසාසු සුත්තං පසාරෙත්වා ජාලං කත්වා මජ්ඣෙ නිපජ්ජති. පට්ඨමදිසාය පසාරිතසුත්තෙ පාණකෙන වා පටඬ්ඨගෙන වා මක්ඛිකාය වා පහටෙ නිපන්නට්ඨානතො වලිත්වා නික්ඛමිත්වා සුත්තානුසාරෙන ගන්ත්වා තස්ස යුසං පිචිත්වා පුනආගන්ත්වා තත්ථෙව නිපජ්ජති. දුතියදිසාදීසු පහටකාලෙපි එවමෙව කරොති.

තත්ථ පඤ්චසු දිසාසු පසාරිතසුත්තං විය පඤ්චපසාදා. මජ්ඣෙ නිපන්නමක්කටකො විය චිත්තං. පාණකාදිහි සුත්තසට්ඨනකාලො විය ආරම්මණෙන පසාදස්ස සට්ඨිතකාලො. මජ්ඣෙ නිපන්නමක්කටකස්ස වලනං විය

පසාදසට්ටනකං ආරම්භණං ගහෙත්වා කිරියමනොධාතුයා භවඬගස්ස
ආවට්ටිතකාලො. සුත්තානුසාරෙන ගමනකාලො විය වීථිවිත්තජ්ජවත්ති. සීසෙ
විජ්ඣාත්වා යුසපිවනං විය ජවනස්ස ආරම්භණෙ ජවිතකාලො. පුනආගන්ත්වා
මජ්ඣෙ නිපජ්ජනං විය විත්තස්ස භද්දවත්ථුමෙව නිස්සාය පවත්තනං.

ඉදං ඔපම්මං කිං දීපෙති? ආරම්භණෙන පසාදෙ සට්ටිතෙ
පසාදවත්ථුකවිත්තතො භද්දරූපවත්ථුකවිත්තං පට්ඨමනරං උජ්ජජ්ජතිති දීපෙති.
එකෙකං ආරම්භණං ද්විසු ද්විසු ද්වාරෙසු ආපාටමාගවිජ්ජතිපි.

‘දොවාරිකො’ති, එකො රාජා සයනගතො නිද්දායති. තස්ස පරිවාරකො පාදෙ
පරිමජ්ජන්තො නිසීදි. ඛධිරදොවාරිකො ද්වාරෙ යීතො. තයො පටිභාරා පටිපාටියා
යීතා. අටෙකො පච්චන්තවාසී මනුස්සො පණ්ණාකාරං ආදාය ආගන්ත්වා ද්වාරං
ආකොටෙසි. ඛධිරදොවාරිකො සද්දං න සුණාති. පාදපරිමජ්ජකො සඤ්ඤං අදාසී.
තාය සඤ්ඤාය ද්වාරං විවරිත්වා පස්සි. පට්ඨපටිභාරො පණ්ණාකාරං ගහෙත්වා
දුතියස්ස අදාසී, දුතියො තතියස්ස, තතියො රඤ්ඤො. රාජා පරිභුඤ්ජී.

තත්ථ සො රාජා විය ජවනං දට්ඨබ්බං. පාදපරිමජ්ජකො විය ආවජ්ජනං.
ඛධිරදොවාරිකො විය චක්ඛුවිඤ්ඤාණං. තයො පටිභාරා විය සම්පට්ච්ඡනාදීනි තීණි
වීථිවිත්තානි. පච්චන්තවාසීනො පණ්ණාකාරං ආදාය ආගන්ත්වා ද්වාරාකොටනං
විය ආරම්භණස්ස පසාදසට්ටනං. පාදපරිමජ්ජකෙන සඤ්ඤාය දින්නකාලො විය
කිරියමනොධාතුයා භවඬගස්ස ආවට්ටිතකාලො. තෙන දින්නසඤ්ඤාය
ඛධිරදොවාරිකස්ස ද්වාරවිවරණකාලො විය චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස ආරම්භණ
දස්සනකිච්චසාධනකාලො. පට්ඨපටිභාරෙන පණ්ණාකාරස්ස ගහිතකාලො විය
විපාකමනොධාතුයා ආරම්භණස්ස සම්පට්ච්ඡිතකාලො. පට්ඨමෙන දුතියස්ස
දින්නකාලො විය විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්භණස්ස සන්තීරණකාලො.
දුතියෙන තතියස්ස දින්නකාලො විය කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්භණස්ස
චන්ද්‍රාපිතකාලො. තතියෙන රඤ්ඤො දින්නකාලො විය වොට්ඨබ්බනෙන
ජවනස්ස නියාදිතකාලො. රඤ්ඤො පරිභොගකාලො විය ජවනස්ස
ආරම්භණරසානුභවනකාලො.

ඉදං ඔපම්මං කිං දීපෙති? ආරම්භණස්ස පසාදසට්ටමත්තනමෙව කිච්චං,
කිරියමනොධාතුයා භවඬගාවට්ටනමත්තනමෙව, චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං
දස්සනසම්පට්ච්ඡනසන්තීරණචන්ද්‍රාපනමත්තනෙනෙව කිච්චානි. එකන්තෙන පන
ජවනමෙව ආරම්භණරසං අනුභොතීති දීපෙති.

‘ගාමීල්ලො’ති, සම්බහුලා ගාමදාරකා අන්තරවීරියං පංසුකීළං කීළන්ති.
තත්ථෙකස්ස භත්ථෙ කභාපණො පටිභඤ්ඤි. සො ‘මය්භං භත්ථෙ පටිභනං, කිං නු
බො එත’න්ති ආහ. අටෙකො ‘පණ්ඩරං එත’න්ති ආහ. අපරො සහ පංසුනා ගාල්භං
ගණ්ඨි. අඤ්ඤො ‘පුටුලං චතුරස්සං එත’න්ති ආහ. අපරො ‘කභාපණො එසො’ති
ආහ. අථ නං ආහරිත්වා මාතු අදාසී. සා කම්මෙ උපනෙසී.

තත්ථ සම්බන්ධානං දාරකානං අන්තරවිථියං කීළන්තානං නිසින්නකාලො විය
 භවභිගවිත්තජපවත්ති දට්ඨබ්බා. කභාපණස්ස භත්ථෙ පටිභතකාලො විය
 ආරම්මණෙන පසාදස්ස සට්ඨිතකාලො. ‘කිං නු ඛො එත’න්ති චුත්තකාලො විය තං
 ආරම්මණං ගහෙත්වා කිරියමනොධාතුයා භවභිගස්ස ආවට්ටිතකාලො. ‘පණ්ඩරං
 එත’න්ති චුත්තකාලො විය චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන දස්සනකිව්වස්ස සාධිතකාලො. සහ
 පංසුනා ගාල්හං ගහිතකාලො විය විපාකමනොධාතුයා ආරම්මණස්ස
 සම්පට්ච්ඡිතකාලො. ‘පුපුලං චතුරස්සං එත’න්ති චුත්තකාලො විය
 විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස සන්තීරණකාලො. ‘එසො
 කභාපණො’ති චුත්තකාලො විය කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස
 චවත්ථාපිතකාලො. මාතරා කම්මෙ උපතීතකාලො විය ජවනස්ස
 ආරම්මණරසානුභවනං වෙදිතබ්බං.

ඉදං ඔපම්මං කිං දීපෙති? කිරියමනොධාතු අදිස්වාච භවභිගං ආවට්ටෙති,
 විපාකමනොධාතු අදිස්වාච සම්පට්ච්ඡති, විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතු අදිස්වාච
 සන්තීරෙති, කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතු අදිස්වාච චවත්ථාපෙති, ජවනං අදිස්වාච
 ආරම්මණරසං අනුභොති. එකන්තෙන පන චක්ඛුවිඤ්ඤාණමෙව දස්සනකිව්වං
 සාධෙතීති දීපෙති.

‘අම්බො කොලියකෙන වා’ති, ඉදං හෙට්ඨා චුත්තං අම්බොපමඤ්ච
 උච්ඡුසාලාසාමිකොපමඤ්ච සන්ධාය චුත්තං.

‘ජවචන්ධො පීඨසජ්ජි වා’ති, උභොපි කිර තෙ නගරද්වාරෙ සාලායං නිසිදිංසු.
 තත්ථ පීඨසජ්ජි ආහ – ‘හො අන්ධක, කස්මා ත්වං ඉධ සුස්සමානො විවරසි, අසුකො
 පදෙසො සුභික්ඛො ඛන්වන්තපානො, කිං තත්ථ ගන්ත්වා සුඛෙන ජීවිතුං න
 වට්ටති’ති? ‘මය්හං තාව තයා ආචික්ඛිතං, තුය්හං පන තත්ථ ගන්ත්වා සුඛෙන ජීවිතුං
 කිං න වට්ටති’ති? ‘මය්හං ගන්තුං පාදා නත්ථී’ති. ‘මය්හමිපි පස්සිතුං චක්ඛුනි
 නත්ථී’ති. ‘යදි එවං, තව පාදා හොන්තු, මම චක්ඛුනී’ති උභොපි ‘සාධු’ති
 සම්පට්ච්ඡිත්වා ජවචන්ධො පීඨසජ්ජිං ඛන්ධං ආරොපෙසි. සො තස්ස ඛන්ධෙ
 නිසිදිත්වා වාමහත්ථෙතස්ස සිසං පරික්ඛිපිත්වා දක්ඛිණහත්ථෙත ‘ඉමස්මිං යානෙ
 මූලං ආවරිත්වා යිතං, ඉමස්මිං පාසාණො, වාමං මුඤ්ච දක්ඛිණං ගණ්හ, දක්ඛිණං
 මුඤ්ච වාමං ගණ්හා’ති මග්ගං නියමෙත්වා ආචික්ඛති. එවං ජවචන්ධස්ස පාදා
 පීඨසජ්ජස්ස චක්ඛුනීති උභොපි සම්පයොගෙන ඉච්ඡිතට්ඨානං ගන්ත්වා සුඛෙන
 ජීවිංසු.

තත්ථ ජවචන්ධො විය රූපකායො, පීඨසජ්ජි විය අරූපකායො. පීඨසජ්ජිනා විනා
 ජවචන්ධස්ස දිසං ගන්තුං ගමනාභිසංඛාරස්ස අනිබ්බත්තිතකාලො විය රූපස්ස
 අරූපෙන විනා ආදානගහණචොපනං පාපෙනුං අසමත්ථතා. ජවචන්ධෙන විනා
 පීඨසජ්ජස්ස දිසං ගන්තුං ගමනාභිසංඛාරස්ස අජපවත්තනං විය පඤ්චවොකාරෙ
 රූපං, විනා අරූපස්ස අජපවත්ති. ද්විත්තමිපි සම්පයොගෙන ඉච්ඡිතට්ඨානං ගන්ත්වා

සුඛෙන ජීවිතකාලො විය රූපාරූපධම්මානං අඤ්ඤමඤ්ඤයොගෙන සබ්බකිච්චෙසු පවත්තිසම්භාවොති. අයං පඤ්භො පඤ්චවොකාරහවවසෙන කථිතො.

‘විසයග්ගාහො’ වානි, චක්ඛු රූපවිසයං ගණ්භානි. සොතාදීනි සද්දාදිවිසයෙ.

‘උපනිස්සයමත්ථසො’ති, ‘උපනිස්සයතො’ ව ‘අත්ථතො’ ව. තත්ථ අසම්භින්නත්තා චක්ඛුස්ස, ආපාඨගතත්තා රූපානං, ආලොකසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති චක්ඛුවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ මතස්සාපි චක්ඛු සම්භින්නං භොති. ජීවතො නිරුද්ධම්පි, පිත්තෙන වා සෙම්භෙන වා රුහිරෙන වා පලිඛුද්ධම්පි, චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස පච්චයො භවිතුං අසක්කොන්තං ‘සම්භින්නං’ නාම භොති. සක්කොන්තං අසම්භින්නං නාම. සොතාදීසුපි එසෙව නයො. චක්ඛුස්මිං පන අසම්භින්නෙපි බහිද්ධා රූපාරම්මණෙ ආපාඨං අනාගච්ඡන්තෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණං නුප්පජ්ජති. තස්මිං පන ආපාඨං ආගච්ඡන්තෙපි ආලොකසන්නිස්සයෙ අසති නුප්පජ්ජති. තස්මිං සන්නෙපි කිරියමනොධාතුයා භවඬ්ගෙ අනාවට්ටිතෙ නුප්පජ්ජති. ආවට්ටිතෙයෙව උප්පජ්ජති. එවං උප්පජ්ජමානං සම්පයුත්තධම්මෙහි සද්ධිංයෙව උප්පජ්ජති. ඉති ඉමෙ චත්තාරො පච්චයෙ ලහිත්වා උප්පජ්ජති චක්ඛුවිඤ්ඤාණං (ම. නි. 1.306 ටොකං විසදිසං).

අසම්භින්නත්තා සොතස්ස, ආපාඨගතත්තා සද්දානං, ආකාසසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති සොතවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ ‘ආකාසසන්නිස්සිත’න්ති ආකාසසන්නිස්සයං ලද්ධාව උප්පජ්ජති, න විනා තෙන. න හි පිහිතකණ්ණවිජ්දස්ස සොතවිඤ්ඤාණං පවත්ති. සෙසං පුරිමනෙයෙනෙව වෙදිතබ්බං. යථා චෙත්ථ එවං ඉතො පරෙසුපි. විසෙසමත්තං පන චක්ඛාම.

අසම්භින්නත්තා ඝාතස්ස, ආපාඨගතත්තා ගන්ධානං, වායොසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති ඝාතවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ ‘වායොසන්නිස්සිත’න්ති ඝාතබ්ලං වායුමහි පටිසන්නෙයෙව උප්පජ්ජති, තස්මිං අසති නුප්පජ්ජති අත්ථො.

අසම්භින්නත්තා ජීව්හය, ආපාඨගතත්තා රසානං, ආපොසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති ජීව්හවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ ‘ආපොසන්නිස්සිත’න්ති ජීව්හාතෙමනං ආපං ලද්ධාව උප්පජ්ජති, න විනා තෙන. සුක්ඛජීව්හානඤ්ඤි සුක්ඛබාදනීයෙ ජීව්හය යපිතෙපි ජීව්හවිඤ්ඤාණං නුප්පජ්ජතෙව.

අසම්භින්නත්තා කායස්ස, ආපාඨගතත්තා ථොට්ඨබ්බානං, පථවිසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති කායවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ ‘පථවිසන්නිස්සිත’න්ති කායපසාදපච්චයං පථවිසන්නිස්සයං ලද්ධාව උප්පජ්ජති, න තෙන විනා. කායද්වාරස්මිඤ්ඤි

බහිද්ධාමභාහුකාරම්මණං අප්ඤ්ඤාත්තං කායපසාදං සට්ඨන්තං පසාදපච්චයෙසු මභාහුතෙසු පටිභඤ්ඤාති.

අසම්භින්නත්තා මනස්ස, ආපාඨගතත්තා ධම්මානං, චත්ථුසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුභි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති මනොවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ ‘මනො’ති භවඤ්ඤාතිත්තං. තං නිරුද්ධම්පි, ආවජ්ජනවිත්තස්ස පච්චයො භවිතුං අසමත්ථං මන්දථාමගතමෙව පවත්තමානම්පි, සම්භින්නං නාම භොති. ආවජ්ජනස්ස පන පච්චයො භවිතුං සමත්ථං අසම්භින්නං නාම. ‘ආපාඨගතත්තා ධම්මාන’න්ති ධම්මාරම්මණෙ ආපාඨගතෙ. ‘චත්ථුසන්නිස්සිත’න්ති හදයචත්ථුසන්නිස්සයං උද්ධාව උප්පජ්ජති, න තෙන විනා. අයම්පි පඤ්ඤා පඤ්ඤාවොකාරභවං සන්ධාය කට්ඨෙතො. ‘මනසිකාරහෙතුක’න්ති කිරියමනොවිඤ්ඤාණාදානා භවඤ්ඤා ආවට්ටිතෙයෙව උප්පජ්ජති අත්ථො. අයං තාව ‘උපනිස්සයමත්ථසො’ති එත්ථ උපනිස්සයවණ්ණනා.

‘අත්ථතො’ පන චක්ඛු දස්සනත්ථං, සොතං සවනත්ථං, ඝාතං ඝායනත්ථං, ජීවිහා සායනත්ථා, කායො චුසනත්ථො, මනො විජානනත්ථො. තත්ථ දස්සනං අත්ථො අස්ස. තඤ්ඤි තෙන නිජ්ජාදෙතබ්බන්ති දස්සනත්ථං. සෙසෙසුපි එසෙව නයො. එත්තාවතා තිපිටකවුළුනාගත්ථෙරවාදෙ සොළසකමග්ගො නිට්ඨිතො, සද්ධිං ද්වාදසකමග්ගෙන චෙව අහෙතුකට්ඨකෙන චාති.

ඉදානි මොරවාපිවාසිමභාදත්තත්ථෙරවාදෙ ද්වාදසකමග්ගකථා භොති. තත්ථ සාකෙතපඤ්ඤාඋප්පදකිත්තනහෙතුකිත්තනානි පාකතිකානෙව. අයං පන ථෙරො අසඤ්ඤාසංසාරිකෙසු දොසං දිස්වා ‘අසඤ්ඤාකං අසඤ්ඤාකමෙව විපාකං දෙති, නො සසඤ්ඤාකං; සසඤ්ඤාකම්පි සසඤ්ඤාකමෙව නො අසඤ්ඤාක’න්ති ආහ. ජවනෙන චෙස විත්තනියාමං න කථෙති. ආරම්මණෙන පන වෙදනානියාමං කථෙති. තෙනස්ස විපාකද්ධාරෙ ද්වාදසකමග්ගො නාම ජාතො. දසකමග්ගෙපි, අහෙතුකට්ඨකම්පි එත්ථෙව පටිට්ඨං.

තත්තායං නයො – සොමනස්සසහගතතිහෙතුකඅසඤ්ඤාකවිත්තෙන හි කම්මෙ ආයුහිතෙ තාදිසෙනෙව විපාකවිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස වුඩ්ඪිජ්ජත්තස්ස චක්ඛුද්ධාරෙ ‘ඉට්ඨාරම්මණෙ’ ආපාඨගතෙ හෙට්ඨා චුත්තනෙයෙනෙව නයො මොසවාරා භොන්ති. තස්ස කුසලතො චත්තාරි සොමනස්සසහගතානි, අකුසලතො චත්තාරි, කිරියතො පඤ්ඤාති ඉමෙසං තෙරසන්නං විත්තානං අඤ්ඤාතරෙන ජවිතපරියොසානෙ තදාරම්මණං පතිට්ඨහමානං. සොමනස්සසහගතඅසඤ්ඤාකතිහෙතුකවිත්තම්පි දුහෙතුකවිත්තම්පි පතිට්ඨාති. එවමස්ස චක්ඛුද්ධාරෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි තිණි, තදාරම්මණානි ද්වෙති, පඤ්ඤා ගණනුපගවිත්තානි භොන්ති.

ආරම්මණෙන පන වෙදනං පටිවත්තෙත්වා කුසලතො චතුන්නං, අකුසලතො චතුන්නං, කිරියතො චතුන්නන්ති, ද්වාදසන්නං උපෙක්ඛාසහගතවිත්තානං.

අඤ්ඤතරෙත ජවිතාවසානෙ උපෙක්ඛාසහගතතිහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකවිපාකම්පි
 දුහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකවිපාකම්පි තදාරම්මණං හුත්වා උප්පජ්ජති. එවමස්ස
 චක්ඛුද්ද්වාරෙ උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං, ඉමානි ද්වෙ තදාරම්මණානීති, තිණි
 ගණනුපගචිත්තානි හොන්ති. තානි පුරිමෙහි පඤ්චහි සද්ධිං අට්ඨං. සොතද්වාරාදීසුපි
 අට්ඨං අට්ඨාති එකාය වෙනනාය කම්මෙ ආයුහිතෙ සමචත්තාලීස විත්තානි
 උප්පජ්ජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්ද්වාරෙ අට්ඨං, සොතවිඤ්ඤාණාදීනි
 චත්තාරිති, ද්වාදස හොන්ති. තත්ථ
 ‘මූලහවඬගතා’ ‘ආගන්තුකහවඬගතා’ ‘අම්බොපමනියාමකථා’ ච චුත්තනයෙනෙව
 වෙදිතබ්බො.

සොමනස්සසහගතතිහෙතුකසසඬ්ඛාරිකකුසලචිත්තෙන කම්මෙ ආයුහිතෙපි
 උපෙක්ඛාසහගතතිහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකසසඬ්ඛාරිකෙහි කම්මෙ ආයුහිතෙපි එසෙව
 නයො. තත්ථ යන්තොපමාපි එත්ථ පාකතිකා එව. එත්තාවතා තිහෙතුකකම්මෙන
 තිහෙතුකපටිසන්ධි හොතීති වාරො කථිතො. තිහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකපටිසන්ධි
 හොතීති වාරො පන පටිච්ඡන්තො හුත්වා ගතො.

ඉදානි දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකපටිසන්ධිකථා හොති.
 සොමනස්සසහගතදුහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකචිත්තෙන හි කම්මෙ ආයුහිතෙ තාදිසෙනෙව
 විපාකචිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස චුඬ්ඪිප්පත්තස්ස චක්ඛුද්ද්වාරෙ ඉට්ඨාරම්මණං
 ආපාඨගතෙ හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව තයො මොසවාරා හොන්ති. දුහෙතුකස්ස පන
 ජවනකිරියා නත්ථි. තස්මා කුසලතො චත්තාරි සොමනස්සසහගතානි, අකුසලතො
 චත්තාරිති ඉමෙසං අට්ඨන්තං. අඤ්ඤතරෙත ජවිතපරියොසානෙ දුහෙතුකමෙව
 සොමනස්සසහගතඅසඬ්ඛාරිකං තදාරම්මණං හොති. එවමස්ස චක්ඛුචිඤ්ඤාණාදීනි
 තිණි, ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති, චත්තාරි ගණනුපගචිත්තානි හොන්ති.
 ‘ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණං’ පන කුසලතො උපෙක්ඛාසහගතානං චතුන්තං,
 අකුසලතො චතුන්තන්ති, අට්ඨන්තං. අඤ්ඤතරෙත ජවිතපරියොසානෙ
 දුහෙතුකමෙව උපෙක්ඛාසහගතං අසඬ්ඛාරිකං තදාරම්මණං හොති. එවමස්ස
 උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං, ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති, ද්වෙ ගණනුපගචිත්තානි
 හොන්ති. තානි පුරිමෙහි චතුහි සද්ධිං ඡ. සොතද්වාරාදීසුපි ඡ ඡාති එකාය වෙනනාය
 කම්මෙ ආයුහිතෙ සමතිංස විත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන
 චක්ඛුද්ද්වාරෙ ඡ, සොතවිඤ්ඤාණාදීනි චත්තාරිති දස හොන්ති.
 අම්බොපමනියාමකථා පාකතිකා එව. යන්තොපමා ඉධ න ලබ්භතීති චුත්තං.

සොමනස්සසහගතදුහෙතුකසසඬ්ඛාරිකකුසලචිත්තෙන කම්මෙ ආයුහිතෙපි
 උපෙක්ඛාසහගතදුහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකසසඬ්ඛාරිකෙහි කම්මෙ ආයුහිතෙපි එසෙව
 නයො. එත්තාවතා දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකපටිසන්ධි හොතීති වාරො කථිතො.

අහෙතුකපටිසන්ධි හොතීති වාරො පන එවං වෙදිතබ්බො – කුසලතො චතුහි
 ඤාණවිජ්ජුත්තෙහි කම්මෙ ආයුහිතෙ,
 කුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා උපෙක්ඛාසහගතාය පටිසන්ධියා
 ගහිතාය, කම්මසදිසා පටිසන්ධිති න චත්තබ්බො. ඉතො පට්ඨාය හෙට්ඨා

වුත්තනයෙනෙව කටෙත්වා ඉටියෙපි ඉටියමජ්ඣක්තෙපි විත්තජ්ජවත්ති වෙදිතබ්බා. ඉමස්ස හි ථෙරස්ස වාදෙ පිණ්ඩපවනං ජවති. සෙසා ඉදං පන ජවනං කුසලත්ථාය වා අකුසලත්ථාය වා කො නියාමෙතීතිආදිකථා සබ්බා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බාති. එත්තාවතා මොරවාපිවාසිමහාදත්තත්ථෙරවාදෙ ද්වාදසකමග්ගො නිට්ඨිතො සද්ධිං දසකමග්ගෙන වෙව අහෙතුකට්ඨකෙන ව.

ඉදානි මහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරවාදෙ දසකමග්ගකථා හොති. තත්ථ සාකෙතපඤ්ඤාඋස්සදකිත්තනානි පාකතිකානෙව. හෙතුකිත්තනෙ පන අයං විසෙසො. තිහෙතුකකම්මං තිහෙතුකවිපාකම්පි දුහෙතුකවිපාකම්පි අහෙතුකවිපාකම්පි දෙති. දුහෙතුකකම්මං තිහෙතුකමෙව න දෙති, ඉතරං දෙති. තිහෙතුකකම්මෙන පටිසන්ධි තිහෙතුකාව හොති; දුහෙතුකාහෙතුකා න හොති. දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකාහෙතුකා හොති, තිහෙතුකා න හොති. අසඬ්ඛාරිකකම්මං විපාකං අසඬ්ඛාරිකමෙව දෙති, නො සසඬ්ඛාරිකං. සසඬ්ඛාරිකම්පි සසඬ්ඛාරිකමෙව දෙති, නො අසඬ්ඛාරිකං. ආරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තෙතබ්බා. ජවනං පිණ්ඩපවනමෙව ජවති. ආදිතො පට්ඨාය විත්තානි කටෙතබ්බාති.

තත්තායං කථා – එකො පයමකුසලවිත්තෙන කම්මං ආයුහති, පයමවිපාකවිත්තෙනෙව පටිසන්ධිං ගණ්හාති. අයං කම්මසදිසා පටිසන්ධි. තස්ස වුඩ්ඪිජ්ජත්තස්ස චක්ඛුද්වාරෙ ‘ඉටියාරම්මණෙ’ ආපාඨගතෙ වුත්තනයෙනෙව තයො මොසවාරා හොන්ති. අථස්ස හෙට්ඨා වුත්තානං තෙරසන්තං සොමනස්සහගතජවනානං අඤ්ඤතරෙන ජවිතපරියොසානෙ පයමවිපාකවිත්තමෙව තදාරම්මණං හොති. තං ‘මූලභවඬ්ගං’ ‘තදාරම්මණ’න්ති ද්වෙ නාමානි ලහති. එවමස්ස චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි තීණි, ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති, චත්තාරි ගණනුපගවිත්තානි හොන්ති. ‘ඉටියමජ්ඣක්තාරම්මණෙ’ හෙට්ඨා වුත්තානංයෙව ද්වාදසන්තං උපෙක්ඛාසහගතජවනානං අඤ්ඤතරෙන ජවිතපරියොසානෙ උපෙක්ඛාසහගතං තිහෙතුකං අසඬ්ඛාරිකවිත්තං තදාරම්මණතාය පවත්ති. තං ‘ආගන්තුකභවඬ්ගං’ ‘තදාරම්මණ’න්ති ද්වෙ නාමානි ලහති. එවමස්ස උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති ද්වෙ ගණනුපගවිත්තානි. තානි පුරිමෙහි චතුහි සද්ධිං ඡ හොන්ති. එවං එකාය චෙතනාය කම්මෙ ආයුහිතෙ පඤ්චස්ස ද්වාරෙස්ස සමතිංස විත්තානි උජ්ජජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වාරෙ ඡ, සොතවිඤ්ඤාණාදීනි චත්තාරිති දස හොන්ති. අම්බොපමනියාමකථා පාකතිකායෙව.

දුතියතනියචතුත්ථකුසලවිත්තෙහි කම්මෙ ආයුහිතෙපි එත්තකානෙව විපාකවිත්තානි හොන්ති. චතුහි උපෙක්ඛාසහගතවිත්තෙහි ආයුහිතෙපි එසෙව තයො. ඉධ පන පයමං ඉටියමජ්ඣක්තාරම්මණං දස්සෙතබ්බං. පච්ඡා ඉටියාරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තෙතබ්බා. අම්බොපමනියාමකථා පාකතිකා එව. යන්තොපමා න ලබ්හති. ‘කුසලතො පන චතුත්තං ඤාණවිජ්ජයුත්තානං අඤ්ඤතරෙන කම්මෙ ආයුහිතෙ’ති ඉතො පට්ඨාය සබ්බං විත්ථාරෙත්වා

අහෙතුකට්ඨකං කපේතබ්බං. එත්තාවතා මහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරවාදෙ
දසකමග්ගො නිට්ඨිතො හොති, සද්ධිං අහෙතුකට්ඨකෙනාති.

ඉමෙසං පන තිණ්ණං ථෙරානං කතරස්ස වාදො ගහෙනබ්බොති? න කස්සචි ඵකංසෙන. සබ්බෙසං පන වාදෙසු යුත්තං ගහෙනබ්බං. පට්ඨවාදස්මිඤ්ඤි සසඬ්ඛාරාසඬ්ඛාරවිධානං පච්චයහෙදතො අධිප්පෙනං. තෙනෙන්ථ, අසඬ්ඛාරිකකුසලස්ස දුබ්බලපච්චයෙහි උප්පන්නං සසඬ්ඛාරිකවිපාකං, සසඬ්ඛාරිකකුසලස්ස බලවපච්චයෙහි උප්පන්නං අසඬ්ඛාරිකවිපාකඤ්ච ගහෙන්වා, ලබ්භමානානිපි කිරියජවනානි පභාය, කුසලජවනෙන තදාරම්මණං ආරම්මණෙන ව වෙදනං නියාමෙන්වා, සෙක්ඛපුට්ඨ්ජනවසෙන සොළසකමග්ගො කථිතො. යං පනෙන්ථ අකුසලජවනාවසානෙ අහෙතුකවිපාකමෙව තදාරම්මණං දස්සිතං, තං ඉතරෙසු න දස්සිතමෙව. තස්මා තං තත්ථ තෙසු චුත්තං සහෙතුකවිපාකඤ්ච, ඵත්ථාපි සබ්බමිදං ලබ්භතෙව. තත්ත්වායං නයො – යදා හි කුසලජවනානං අන්තරන්තරා අකුසලං ජවති, තදා කුසලාවසානෙ ආචිණ්ණසදිසමෙව, අකුසලාවසානෙ සහෙතුකං තදාරම්මණං යුත්තං. යදා නිරන්තරං අකුසලමෙව තදා අහෙතුකං. ඵචං තාව පට්ඨවාදෙ යුත්තං ගහෙනබ්බං.

දුතියවාදේ පන කුසලතො සසඬිබාරාසඬිබාරවිධානං අධිජ්ජෙනං. තෙනෙන්ථ අසඬිබාරිකකුසලස්ස අසඬිබාරිකමෙව විපාකං, සසඬිබාරිකකුසලස්ස ච සසඬිබාරිකමෙව ගහෙන්වා, ජවනෙන තදාරම්මණනියාමං අකත්වා, සබ්බෙසම්පි සෙක්ඛාසෙක්ඛපුට්ඨජනානං උජ්ජත්තිරහො පිණ්ඩජවනවසෙනෙව ද්වාදසකමග්ගො කථිතො. තිහෙතුකජවනාවසානෙ පනෙන්ථ තිහෙතුකං තදාරම්මණං යුත්තං. දුහෙතුකජවනාවසානෙ දුහෙතුකං, අහෙතුකජවනාවසානෙ අහෙතුකං භාජෙන්වා පන න චුත්තං. එවං දුතියවාදේ යුත්තං ගහෙතබ්බං.

තනියවාදෙයි කුසලතොව අසඬිබාරසසඬිබාරවිධානං අධිජ්ජෙතං.
 ‘තිහෙතුකකම්මං තිහෙතුකවිපාකම්පි දුහෙතුකවිපාකම්පි අහෙතුකවිපාකම්පි දෙති’ති
 පන වචනතො අසඬිබාරිකතිහෙතුකපටිසන්ධිකස්ස අසඬිබාරිකදුහෙතුකෙනපි
 තදාරම්මණෙන භවිතබ්බං. තං අදස්සෙත්වා හෙතුසදිසමෙව තදාරම්මණං දස්සිතං.
 තං පුරිමාය හෙතුකිත්තනලද්ධියා න යුජ්ජති. කෙවලං දසකමග්ගවිභාවනත්ථමෙව
 චුත්තං. ඉතරම්පි පන ලබ්භතෙව. එවං තනියවාදෙයි යුත්තං ගහෙතබ්බං. අයඤ්ච
 සබ්බාපි පටිසන්ධිජනකස්සෙව කම්මස්ස විපාකං සන්ධාය තදාරම්මණකථා.
 ‘සහෙතුකං භවඬ්ගං අහෙතුකස්ස භවඬ්ගස්ස අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො’ති
 (පටියා. 3.1.102) වචනතො පන නානාකම්මෙන අහෙතුකපටිසන්ධිකස්සාපි
 සහෙතුකවිපාකං තදාරම්මණං උජ්ජජ්ජති. තස්ස උජ්ජත්තිවිධානං මහාපකරණෙ ආවි
 හවිස්සතිති.

කාමාවචරකුසලවිපාකකලා නිව්ඨිතා.

රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකකථා

499. ඉදානි රූපාවචරාදිවිපාකං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතානිආදි ආරද්ධං. තත්ථ යස්මා කාමාවචරවිපාකං අත්තනො කුසලෙන සදිසම්පි හොති, අසදිසම්පි, තස්මා න තං කුසලානුගතිකං කත්වා භාජිතං. රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකං පන යථා හත්ථිඅස්සපබ්බතාදීනං ඡායා හත්ථිආදිසදිසාව හොන්ති, තථා අත්තනො කුසලසදිසමෙව හොතීති කුසලානුගතිකං කත්වා භාජිතං. කාමාවචරකම්මඤ්ච යදා කදාවි විපාකං දෙති, රූපාවචරාරූපාවචරං පන අනන්තරායෙන, දුතියස්මිංයෙව අත්තනාවෙ, විපාකං දෙතීතිපි කුසලානුගතිකමෙව කත්වා භාජිතං. සෙසං කුසලෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. අයං පන විසෙසො – පටිපදාදිහෙදො ව භීතපණිතමජ්ඣිමභාවො ව එතෙසු ඤානාගමනතො වෙදිතබ්බො. ඡන්දාදීනං පන අඤ්ඤතරං ධුරං කත්වා අනුප්පාදනීයත්තා නිරධිපතිකානෙව එතානීති.

රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකකථා නිට්ඨිතා.

ලොකුත්තරවිපාකකථා

505. ලොකුත්තරවිපාකම්පි කුසලසදිසත්තා කුසලානුගතිකමෙව කත්වා භාජිතං. යස්මා පන තෙභුමකකුසලං වුතිපටිසන්ධිවසෙන වට්ටං ආවිනාති වඩ්ඪෙති, තස්මා තත්ථ කතත්තා උපචිතත්තාති වුත්තං. ලොකුත්තරං පන තෙන ආචිතම්පි අපචිනාති, සයම්පි වුතිපටිසන්ධිවසෙන න ආවිනාති, තෙනෙත්ථ ‘කතත්තා උපචිතත්තා’ති අවත්වා කතත්තා භාචිතත්තාති වුත්තං.

සුඤ්ඤතන්තිආදීසු ‘මග්ගො’ තාව ‘ආගමනතො සගුණතො ආරම්මණතොති තීභි කාරණෙහි නාමං ලහතී’ති, ඉදං හෙට්ඨා කුසලාධිකාරෙ විත්ථාරිතං. තත්ථ සුත්තන්තිකපරියායෙන සගුණතොපි ආරම්මණතොපි නාමං ලහති. පරියායදෙසනා හෙසා. අභිධම්මකථා පන නිප්පරියායදෙසනා. තස්මා ඉධ සගුණතො වා ආරම්මණතො වා නාමං න ලහති, ආගමනතොව ලහති. ආගමනමෙව හි ධුරං. තං දුට්ඨං හොති – විපස්සනාගමනං මග්ගාගමනන්ති.

තත්ථ මග්ගස්ස ආගතට්ඨානෙ විපස්සනාගමනං ධුරං, ඵලස්ස ආගතට්ඨානෙ මග්ගාගමනං ධුරන්ති, ඉදම්පි හෙට්ඨා වුත්තමෙව. තෙසු ඉදං ඵලස්ස ආගතට්ඨානං, තස්මා ඉධ මග්ගාගමනං ධුරන්ති වෙදිතබ්බං. සො පනෙස මග්ගො ආගමනතො ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං ලහිත්වා සගුණතො ව ආරම්මණතො ව ‘අනිමිත්තො’ ‘අප්පණිහිතො’ තිපි වුච්චති. තස්මා සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො ඵලස්ස තිණි නාමානි දෙති. කථං? අයඤ්භි සුද්ධාගමනවසෙනෙව ලද්ධනාමො ‘සුඤ්ඤතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං අකාසි. ‘සුඤ්ඤතඅනිමිත්තමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අනිමිත්ත’න්ති නාමං අකාසි. ‘සුඤ්ඤතඅප්පණිහිතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අප්පණිහිත’න්ති නාමං අකාසි. ඉමානි පන තිණි නාමානි මග්ගානන්තරෙ ඵලචිත්තස්මිංයෙව ඉමිනා නයෙන ලබහන්ති, නො අපරභාගෙ

වළඤ්ජනකඵලසමාපත්තියා. අපරභාගෙ පන අනිච්චතාදීහි තීහි විපස්සනාහි විපස්සිතුං සක්කොති. අථස්ස වුට්ඨිතවුට්ඨිතවිපස්සනාවසෙන අනිමිත්තඅප්පණ්ණිහිසසුඤ්ඤතසංඛාරානාහි තීණි ඵලානි උප්පජ්ජන්ති. තෙසං තානෙව සංඛාරාරම්මණාහි. අනිච්චානුපස්සනාදීනි ඤාණානි අනුලොමඤාණානි නාම භොන්ති.

යො වායං සුඤ්ඤතමග්ගෙ වුත්තො. අප්පණ්ණිහිතමග්ගෙපි ඵසෙව නයො. අයම්පි හි සුද්ධාගමනවසෙන ලද්ධනාමො ‘අප්පණ්ණිහිතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අප්පණ්ණිහිත’න්ති නාමං අකාසි. ‘අප්පණ්ණිහිතඅනිමිත්තමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අනිමිත්ත’න්ති නාමං අකාසි. ‘අප්පණ්ණිහිතසුඤ්ඤතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං අකාසි. ඉමානිපි තීණි නාමානි මග්ගානන්තරෙ ඵලචිත්තස්මිංයෙව ඉමිනා නයෙන ලබ්භන්ති, න අපරභාගෙ වළඤ්ජනකඵලසමාපත්තියාහි. ඵචං ඉමස්මිං විපාකනිද්දෙසෙ කුසලචිත්තෙහි තිගුණානි විපාකචිත්තානි වෙදිතබ්බානි.

යථා පන තෙභුමකකුසලානි අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං න සක්කොන්ති, න ඵචං ලොකුත්තරකුසලානි. කස්මා? තෙභුමකකුසලානඤ්ඤි අඤ්ඤො ආයුභනකාලො අඤ්ඤො විපච්චනකාලො. තෙන තානි අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං න සක්කොන්ති. ලොකුත්තරානි පන තාය සද්ධාය, තස්මිං චිරියෙ, තාය සතියා, තස්මිං සමාධිමිහි, තාය පඤ්ඤාය අවුපසන්තාය, අපණ්ණකං අචිරද්ධං මග්ගානන්තරමෙව විපාකං පටිලභන්ති, තෙන අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං සක්කොන්ති.

යථා හි පරිත්තකස්ස අග්ගිනො ගතට්ඨානෙ අග්ගිස්මිං නිබ්බුතමත්තෙයෙව උණ්භාකාරො නිබ්බාසිත්වා කිඤ්චි න භොති, මහන්තං පන ආදිත්තං අග්ගික්ඛන්ධං නිබ්බාපෙත්වා ගොමයපරිභණ්ඩෙ කතෙපි උණ්භාකාරො අවුපසන්තොව භොති, ඵචමෙව තෙභුමකකුසලෙ අඤ්ඤො කම්මක්ඛණො අඤ්ඤො විපාකක්ඛණො පරිත්තඅග්ගිට්ඨානෙ උණ්භාභාවනිබ්බුතකාලො විය භොති. තස්මා තං අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං න සක්කොති. ලොකුත්තරෙ පන තාය සද්ධාය...පෙ.... තාය පඤ්ඤාය අවුපසන්තාය, මග්ගානන්තරමෙව ඵලං උප්පජ්ජති, තස්මා තං අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතිති වෙදිතබ්බං. තෙනාහු පොරාණා – ‘විපාකෙ අධිපති නත්ථි යපෙත්වා ලොකුත්තර’න්ති.

555. චතුත්ථඵලනිද්දෙසෙ අඤ්ඤාතාවින්ද්‍රියන්ති අඤ්ඤාතාවිනො චතුසු සච්චෙසු නිට්ඨිතඤාණකිච්චස්ස ඉන්ද්‍රියං, අඤ්ඤාතාවිනං වා චතුසු සච්චෙසු නිට්ඨිතකිච්චානං චත්තාරි සච්චානි ඤත්වා පටිච්ඡික්ඛිත්වා යිතානං ධම්මානං අබ්භන්තරෙ ඉන්ද්‍රියධර්මානෙහි ඉන්ද්‍රියං. නිද්දෙසවාරෙපිස්ස අඤ්ඤාතාවිනන්ති ආජානිත්වා යිතානං. ධම්මානන්ති සම්පයුත්තධම්මානං අබ්භන්තරෙ. අඤ්ඤාති

ආජානනා, පඤ්ඤා පජානනාතිආදීනි චුත්තත්ථානෙව. මග්ගඛිගං.
මග්ගපරියාපන්නන්ති ඵලමග්ගස්ස අඛිගං, ඵලමග්ගෙ ව පරියාපන්නන්ති අත්ථො.

අපිවෙත්ථ ඉදං පකිණ්ණකං – එකං ඉන්ද්‍රියං එකං යානං ගච්ඡති, එකං ඡ
යානානි ගච්ඡති, එකං එකං යානං ගච්ඡති. එකඤ්ඤි
‘අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රියං’ එකං යානං ගච්ඡති සොතාපත්තිමග්ගං. එකං
‘අඤ්ඤින්ද්‍රියං’ හෙට්ඨා තිණි ඵලානි, උපරි තයො මග්ගෙනි ඡ යානානි ගච්ඡති. එකං
‘අඤ්ඤාතාවින්ද්‍රියං’ එකං යානං ගච්ඡති අරහත්තඵලං. සබ්බෙසුපි මග්ගඵලෙසු
අත්ථනො අට්ඨ අට්ඨ ඉන්ද්‍රියානීනි චතුසට්ඨි ලොකුත්තරින්ද්‍රියානි කථිතානි. පාළිතො
පන නව නව කත්වා ද්වාසත්තති හොන්ති. මග්ගෙ මග්ගඛිගන්ති චුත්තං. ඵලෙපි
මග්ගඛිගං. මග්ගෙ බොජ්ඣංගිගොති චුත්තො ඵලෙපි බොජ්ඣංගිගො. මග්ගක්ඛණේ
ආරති විරතීති චුත්තා ඵලක්ඛණෙපි ආරති විරතීති. තත්ථ මග්ගො මග්ගභාවෙනෙව
මග්ගො, ඵලං පන මග්ගං උපාදාය මග්ගො නාම; ඵලඛිගං ඵලපරියාපන්නන්ති
චත්තුම්පි වට්ටති. මග්ගෙ බුජ්ඣනකස්ස අඛිගොති සම්බොජ්ඣංගිගො, ඵලෙ
බුද්ධස්ස අඛිගොති සම්බොජ්ඣංගිගො. මග්ගෙ ආරමණවිරමණවසෙනෙව ආරති
විරති. ඵලෙ පන ආරතිවිරතිවසෙනානි.

ලොකුත්තරවිපාකකථා නිට්ඨිතා.

අකුසලවිපාකකථා

556. ඉතො පරානි අකුසලවිපාකානි – පඤ්ච

චක්ඛුසොතසානජිවිභාකායවිඤ්ඤාණානි, එකා මනොධාතු, එකා
මනොවිඤ්ඤාණධාතූති ඉමානි සත්ත විත්තානි – පාළිතො ව අත්ථනො ව හෙට්ඨා
චුත්තෙහි තාදිසෙහෙව කුසලවිපාකචිත්තෙහි සදිසානි.

කෙවලඤ්ඤි තානි කුසලකම්මපච්චයානි ඉමානි අකුසලකම්මපච්චයානි. තානි ව
ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣන්තෙසු ආරම්මණෙසු චත්තන්ති, ඉමානි
අනිට්ඨඅනිට්ඨමජ්ඣන්තෙසු. තත්ථ ව සුඛසහගතං කායවිඤ්ඤාණං, ඉධ
දුක්ඛසහගතං. තත්ථ ව උපෙක්ඛාසහගතා මනොවිඤ්ඤාණධාතු මනුස්සෙසු
ජව්චන්ධාදීනං පටිසන්ධිං ආදිං කත්වා පඤ්චසු යානෙසු විපච්චති. ඉධ පන
එකාදසවිධෙනාපි අකුසලචිත්තෙන කම්මෙ ආයුහිතෙ
කම්මකම්මනිමිත්තගතිනිමිත්තෙසු අඤ්ඤතරං ආරම්මණං කත්වා චතුසු අපායෙසු
පටිසන්ධි හුත්වා විපච්චති; දුතියවාරතො පටියාය යාවතායුකං භවඛිගං හුත්වා,
අනිට්ඨඅනිට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණාය පඤ්චවිඤ්ඤාණවීරියා සන්තීරණං හුත්වා,
බලවාරම්මණෙ ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණං හුත්වා, මරණකාලෙ චුති හුත්වානි, ඵවං
පඤ්චසු ඵව යානෙසු විපච්චති.

අකුසලවිපාකකථා නිට්ඨිතා.

කිරියාබ්‍යාකතවණ්ණනා

මනොධාතුචිත්තං

566. ඉදානි කිරියාබ්‍යාකතං භාජේත්වා දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ කිරියාති කරණමත්තං. සබ්බෙසුයෙව හි කිරියචිත්තෙසු යං ජවනභාවං අප්පත්තං තං වාතපුප්ඵං විය. යං ජවනභාවප්පත්තං තං ඡින්නමූලකරුක්ඛපුප්ඵං විය අඵලං හොති, තං තං කිච්චසාධනවසෙන පවත්තත්තා පන කරණමත්තමෙව හොති. තස්මා කිරියාති චුත්තං. නෙවකුසලානාකුසලාතිආදීසු කුසලමූලසංඛ්‍යාතස්ස කුසලහෙතුනො අභාවා ‘නෙවකුසලා’; අකුසලමූලසංඛ්‍යාතස්ස අකුසලහෙතුනො අභාවා ‘නෙවඅකුසලා’; යොනිසොමනසිකාරඅයොනිසොමනසිකාරසංඛ්‍යාතානම්පි කුසලාකුසලපච්චයානං අභාවා ‘නෙවකුසලානාකුසලා’. කුසලාකුසලසංඛ්‍යාතස්ස ජනකහෙතුනො අභාවා නෙවකම්මවිපාකා.

ඉධාපි චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ පවත්තිට්ඨිතිමත්තමෙව ලබ්භති. ද්වෙ පඤ්චවිඤ්ඤාණානි, තිස්සො මනොධාතුයො, තිස්සො මනොවිඤ්ඤාණධාතුයො, විචිකිච්ඡාසහගතන්ති ඉමෙසු සත්තරසසු චිත්තෙසු දුබ්බලත්තා සංඝට්ඨිති අවට්ඨිතිආදීනි න ලබ්භන්ති. සෙසං සබ්බං විපාකමනොධාතූනිද්දෙසෙ චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං, අඤ්ඤත්‍ර උප්පත්තිට්ඨානා. තඤ්චි චිත්තං පඤ්චවිඤ්ඤාණානන්තරං උප්පජ්ජති. ඉදං පන පඤ්චද්වාරෙ වළඤ්ජනකප්පවත්තිකාලෙ සබ්බෙසං පුරෙ උප්පජ්ජති. කථං? චක්ඛුද්වාරෙ තාව ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣන්තඅනිට්ඨඅනිට්ඨමජ්ඣන්තෙසු රූපාරම්මණෙසු යෙන කෙනචි පසාදෙ සට්ඨිතෙ තං ආරම්මණං ගහෙත්වා ආවජ්ජනවසෙන පුරෙවාරිකං හුත්වා භවභිගං ආවට්ටයමානං උප්පජ්ජති. සොතද්වාරාදීසුපි එසෙව නයොති.

කිරියමනොධාතුචිත්තං නිට්ඨිතං.

කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුචිත්තානි

568. මනොවිඤ්ඤාණධාතු උප්පන්නා හොති...පෙ.... සොමනස්සසහගතාති, ඉදං චිත්තං අඤ්ඤෙසං අසාධාරණං. ඛිණ්ණසවස්සෙව පාටිපුග්ගලිකං. ඡසු ද්වාරෙසු ලබ්භති. චක්ඛුද්වාරෙ හි පධානසාරුප්පං යානං දිස්වා ඛිණ්ණසවො ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. සොතද්වාරෙ භණ්ඩභාජනීයට්ඨානං පත්වා මහාසද්දං කත්වා ලුද්ධලුද්ධෙසු ගණ්හන්තෙසු ‘ඵවරූපා නාම මෙ ලොලුප්පතණ්හා පහිනා’ති ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. සානද්වාරෙ ගන්ධෙහි වා පුප්ඵෙහි වා වෙතියං පුප්පන්තො ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. ජිව්හාද්වාරෙ රසසම්පන්නං පිණ්ඩපාතං ලද්ධා භාජේත්වා පරිභුඤ්ජන්තො ‘සාරණීයධම්මො වත මෙ පූරිතො’ති ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. කායද්වාරෙ අභිසමාවාරිකචිත්තං කරොන්තො ‘කායද්වාරෙ මෙ චිත්තං පූරිත’න්ති ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. එවං තාව පඤ්චද්වාරෙ ලබ්භති.

මනොද්වාරෙ පන අතීතානාගතමාරබ්භ උප්පජ්ජති. ජොතිපාලමාණව(ම. නි. 2.282 ආදයො) මග්ගදෙවරාජ(ම. නි. 2.308 ආදයො) කණ්භතාපසාදිකාලස්මිඤ්ඨි (ජා. 1.10.11 ආදයො) කතං කාරණං ආවජ්ජේත්වා තථාගතො සිතං පාත්වාකාසි. තං පන පුබ්බෙනිවාසඤාණසබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණානං කිව්වං. තෙසං පන ද්විත්තං ඤාණානං විණ්ණපරියන්තෙ ඉදං චිත්තං භාසයමානං උප්පජ්ජති. අනාගතෙ ‘තත්තිස්සරො මුද්දිගස්සරො පච්චෙකචුද්ධො භවිස්සති’ ති සිතං පාත්වාකාසි. තම්පි අනාගතංසඤාණසබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණානං කිව්වං. තෙසං පන ද්විත්තං ඤාණානං විණ්ණපරියන්තෙ ඉදං චිත්තං භාසයමානං උප්පජ්ජති.

නිද්දෙසවාලෙ පනස්ස සෙසඅභෙතුකචිත්තෙහි බලවතරතාය චිත්තකල්පනා සමාධිබලං පාපෙත්වා යපිතා. වීරියම්පි වීරියබලං පාපෙත්වා. උද්දෙසවාලෙ පන ‘සමාධිබලං භොති වීරියබලං භොති’ ති අනාගතත්තා පරිපුණ්ණෙන බලටියෙනතං ද්වයං බලං නාම න භොති. යස්මා පන ‘නෙව කුසලං නාකුසලං’ තස්මා බලන්ති වත්වාන යපිතං. යස්මා ච න නිප්පරියායෙන බලං, තස්මා සඬග්ගවාලෙපි ‘ද්වෙ බලාති භොන්ති’ ති න චුත්තං. සෙසං සබ්බං. සොමනස්සහගතාභෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුනිද්දෙසෙ චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

574. උපෙක්ඛාසහගතාති ඉදං චිත්තං තීසු භවෙසු සබ්බෙසං සචිත්තකසත්තානං සාධාරණං, න කස්සචි සචිත්තකස්ස තුප්පජ්ජති නාම. උප්පජ්ජමානං පන පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨබ්බතං භොති, මනොද්වාරෙ ආවජ්ජනං. ඡ අසාධාරණඤාණානිපි ඉමිනා ගතිතාරම්මණමෙව ගණ්භන්ති. මහාගජං නාමෙතං චිත්තං; ඉමස්ස අනාරම්මණං නාම නත්ථි. ‘අසබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණගතිකං නාම කතම’න්ති චුත්තෙ ‘ඉද’න්ති වත්තබ්බං. සෙසමෙත්ථ පුරිමචිත්තෙ චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. කෙවලඤ්ඨි තත්ථ සජ්ජිතිකත්තා නවඬගිකො සඬාරක්ඛන්ධො විභත්තො. ඉධ නිජ්ජිතිකත්තා අට්ඨඬගිකො.

ඉදානි යානි කුසලතො අට්ඨ මහාචිත්තානෙව ඛිණාසවස්ස උප්පජ්ජනතාය කිරියානි ජාතානි, තස්මා තානි කුසලනිද්දෙසෙ චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි.

ඉධ යත්වා භසනකචිත්තානි සමොධානෙතබ්බානි. කති පනෙතානි භොන්තිති? චුච්චතෙ තෙරස. පුටුප්පනා හි කුසලතො චතුහි සොමනස්සහගතෙහි, අකුසලතො චතුහිති, අට්ඨහි චිත්තෙහි භසන්ති. සෙක්ඛා කුසලතො චතුහි සොමනස්සහගතෙහි, අකුසලතො ද්විහි දිට්ඨිගතවිප්පයුත්තෙහි සොමනස්සහගතෙහිති, ඡහි චිත්තෙහි භසන්ති. ඛිණාසවා කිරියතො පඤ්චහි සොමනස්සහගතෙහි භසන්තිති.

රූපාවචරාරූපාවචරකිරියං

577. රූපාවචරාරූපාවචරකිරියනිද්දෙසෙසු දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරන්ති දිට්ඨධම්මෙ, ඉමස්මිංයෙව අත්තභාවෙ, සුඛවිහාරමත්තං. තත්ථ ඛිණාසවස්ස පුටුප්පනකාලෙ

නිබ්බත්තිතා සමාපත්ති යාව න නං සමාපජ්ජති තාව කුසලාව සමාපන්නකාලෙ කිරියා හොති. ඛිණාසවකාලෙ පනස්ස නිබ්බත්තිතා සමාපත්ති කිරියාව හොති. සෙසං සබ්බං තංසදිසත්තා කුසලනිද්දෙසෙ චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බත්ති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසඬගහඅට්ඨකථාය

චිත්තුප්පාදකණ්ඩකථා නිට්ඨිතා.

අබ්‍යාකතපදං පන නෙව තාව නිට්ඨිතන්ති.

චිත්තුප්පාදකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

2. රූපකණ්ඩො

උද්දෙසවණ්ණනා

ඉදානි රූපකණ්ඩං භාජෙත්වා දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ කිඤ්චාපි හෙට්ඨා චිත්තුප්පාදකණ්ඩෙ විපාකාබ්‍යාකතඤ්චෙව කිරියාබ්‍යාකතඤ්ච නිස්සෙසං කත්වා භාජිතං, රූපාබ්‍යාකතනිබ්බානාබ්‍යාකතාති පන අකථිතාති, තාති කට්ඨෙතුං චතුබ්බිධම්පි අබ්‍යාකතං සමොධානෙන්වා දස්සෙන්තො කුසලාකුසලානං ධම්මානං විපාකාතිආදිමාහ. තත්ථ කුසලාකුසලානන්ති චතුභූමකකුසලානඤ්චෙව අකුසලානඤ්ච. එවං තාව විපාකාබ්‍යාකතං කුසලවිපාකාකුසලවිපාකවසෙන ද්විභි පදෙභි පරියාදිශිත්වා දස්සිතං. යස්මා පන තං සබ්බම්පි කාමාවචරං වා හොති, රූපාවචරාදීසු වා අඤ්ඤතරං, තස්මා ‘කාමාවචරා’තිආදිනා නයෙන තදෙව විපාකාබ්‍යාකතං භූමන්තරවසෙන පරියාදිශිත්වා දස්සිතං. යස්මා පන තං වෙදනාක්ඛන්ධොපි හොති...පෙ.... විඤ්ඤාණක්ඛන්ධොපි, තස්මා පුන සම්පයුත්තවතුක්ඛන්ධවසෙන පරියාදිශිත්වා දස්සිතං.

එවං විපාකාබ්‍යාකතං කුසලාකුසලවසෙන භූමන්තරවසෙන සම්පයුත්තක්ඛන්ධවසෙනාති තිභි නයෙහි පරියාදාය දස්සෙන්වා, පුන කිරියාබ්‍යාකතං දස්සෙන්තො යෙ ව ධම්මා කිරියාතිආදිමාහ. තත්ථ ‘කාමාවචරා රූපාවචරා අරූපාවචරා වෙදනාක්ඛන්ධො...පෙ.... විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො’ති චත්තබ්බං භවෙය්‍ය. හෙට්ඨා පන ගහිතමෙවාති නයං දස්සෙන්වා නිස්සජ්ජිතං. ඉදානි අචිහත්තං දස්සෙන්තො සබ්බඤ්ච රූපං අසඬ්ඛතා ව ධාතුති ආහ. තත්ථ ‘සබ්බඤ්ච රූප’න්ති පදෙන පඤ්චවිසති රූපාති ඡන්තචුතිරූපකොට්ඨාසා නිජ්ජදෙසතො ගහිතාති වෙදිතබ්බා. ‘අසඬ්ඛතා ව ධාතු’ති පදෙන නිබ්බානං නිජ්ජදෙසතො ගහිතන්ති. එත්තාවතා ‘අබ්‍යාකතා ධම්මා’ති පදං නිට්ඨිතං හොති.

584. තත්ථ කතමං සබ්බං රූපන්ති ඉදං කස්මා ගහිතං? හෙට්ඨා රූපාබ්‍යාකතං සඬ්ඛෙපෙන කථිතං. ඉදානි තං එකකදුකතිකචතුක්ක...පෙ.... එකාදසකවසෙන

විත්ථාරතො භාජෙත්වා දස්සෙතුං ඉදං ගහිතං. තස්සත්ථො – යං චුත්තං ‘සබ්බඤ්ච රූපං, අසඬ්ඛතා ව ධාතු’ති, තස්මිං පදද්වයෙ ‘කතමං සබ්බං රූපං නාම’? ඉදානි තං දස්සෙන්නො චත්තාරො ච මහාභූතාතිආදිමාහ. තත්ථ චත්තාරොති ගණනපරිච්ඡේදො. තෙන තෙසං ඌනාධිකභාවං නිවාරෙති. ‘ච’-සද්දො සම්පිණ්ඩනත්ථො. තෙන න කෙවලං ‘චත්තාරො මහාභූතාව’ රූපං, අඤ්ඤම්පි අත්ථිති ‘උපාදාරූපං’ සම්පිණ්ඩෙති.

මහාභූතාති එත්ථ මහන්තපාතුභාවාදීහි කාරණෙහි මහාභූතතා වෙදිතබ්බා. එතානි හි මහන්තපාතුභාවතො, මහාභූතසාමඤ්ඤතො, මහාපරිභාරතො, මහාවිකාරතො, මහන්තභූතත්තා වාති ඉමෙහි කාරණෙහි මහාභූතානීති වුච්චන්ති. තත්ථ ‘මහන්තපාතුභාවතො’ති, එතානි හි අනුපාදින්නකසන්නානෙපි උපාදින්නකසන්නානෙපි මහන්තානි පාතුභූතානි. තෙසං අනුපාදින්නකසන්නානෙ එවං මහන්තපාතුභාවතා වෙදිතබ්බා – එකඤ්චි චක්කවාලං ආයාමතො ච විත්ථාරතො ච යොජනානං ද්වාදස සතසහස්සානි තිණි සහස්සානි චත්තාරි සතානි පඤ්ඤාසඤ්ච යොජනානි. පරික්ඛෙපතො –

සබ්බං සතසහස්සානි, ඡත්තිංස පරිමණ්ඩලං;
දස වෙච සහස්සානි, අඩ්ඨුඩ්ඨානි සතානි ව. (පාරා. අට්ඨ. 1.1; විසුද්ධි. 1.137);

තත්ථ –

දූවෙ සතසහස්සානි, චත්තාරි නහුතානි ව;
එත්තකං බහලත්තෙන, සඬ්ඛාතායං වසුන්ධරා. (පාරා. අට්ඨ. 1.1; විසුද්ධි. 1.137);

තස්සායෙව සන්ධාරකං –

චත්තාරි සතසහස්සානි, අට්ඨෙව නහුතානි ව;
එත්තකං බහලත්තෙන, ජලං වාතෙ පතිට්ඨිතං.

තස්සාපි සන්ධාරකො –

නවසතසහස්සානි, මාලුතො නහමුග්ගතො;
සට්ඨි වෙච සහස්සානි, එසා ලොකස්ස සණ්ඨිති.

එවං සණ්ඨිතෙ චෙත්ථ යොජනානං –

චතුරාසීතිසහස්සානි, අජ්ඣොගාල්හො මහණ්ණවෙ;
අච්චුග්ගතො තාවදෙව, සිනෙරු පබ්බතූත්තමො.

තතො උපඨිඤ්ඤාපඨිඤ්ඤා, පමාණෙන යථාක්කමං;
අජ්ඣෙය්‍යාගාලිභ්‍රහ්මනා දිබ්බා, නානාරතනචිත්තිනා.

යුගන්ධරො ඊසධරො, කරචිකො සුදස්සනො;
නෙමිත්ධරො විනතකො, අස්සකණ්ණො ගිරි බ්‍රහ්මා.

එතෙ සත්ත මහාසෙලා, සිනෙරුස්ස සමන්තතො;
මහාරාජානමාවාසා දෙවයක්ඛනිසෙවිතා.

යොජනානං සතානුවචො, හිමවා පඤ්ච පබ්බතො;
යොජනානං සහස්සානි, තිණි ආයතචිත්තතො;
චතුරාසිතිසහස්සෙහි, කුට්ඨෙහි පටිමණ්ඩිතො.

තිපඤ්චයොජනක්ඛන්ධපරික්ඛෙපා නගච්ඡයා;
පඤ්ඤාසයොජනක්ඛන්ධසාධායාමා සමන්තතො.

සතයොජනචිත්තීණ්ණා, තාවදෙව ච උග්ගතා;
ජම්බු යස්සානුභාවෙන, ජම්බුදීපො පකාසිතො. (පාරා. අට්ඨ. 1.1; විසුද්ධි. 1.137);

යඤ්චෙනං ජම්බුයා පමාණං තදෙව අසුරානං චිත්තපාටලියා, ගරුළානං
සිම්බලිරුක්ඛස්ස, අපරගොයානෙ කදම්බරුක්ඛස්ස, උත්තරකුරුමිහි
කප්පරුක්ඛස්ස, පුබ්බවිදෙහෙ සිරිසස්ස, තාවතිංසෙසු පාරිච්ඡත්තකස්සාති. තෙනාහු
පොරාණා –

පාටලී සිම්බලී ජම්බු, දෙවානං පාරිච්ඡත්තකො;
කදම්බො කප්පරුක්ඛො ච, සිරිසෙන භවති සත්තමන්ති.

ද්වෙඅසිතිසහස්සානි, අජ්ඣෙය්‍යාගාලිහො මහණ්ණවෙ;
උඅච්චුග්ගතො තාවදෙව, චක්කවාලසිලුච්චයො;
පරික්ඛිපිත්වා තං සබ්බං, ලොකධාතුමයං යිතොති.

උපාදිත්තකසන්තානෙපි මච්ඡකච්ඡපදෙවදානවාදිසර්වසෙන මහන්තානෙව
පාතුභූතාති. චුත්තඤ්ඤෙනං භගවතා – “සන්ති, හික්ඛවෙ, මහාසමුද්දෙ
යොජනසතිකාපි අත්තභාවාති” ආදි.

‘මහාභූතසාමඤ්ඤකො’ති එතානි හි යථා මායාකාරො අමණිංයෙව උදකං මණිං
කත්වා දස්සෙති, අසුචණ්ණංයෙව ලෙඩ්ඬුං සුචණ්ණං කත්වා දස්සෙති, යථා ච සයං
නෙව යක්ඛො න පක්ඛි සමානො යක්ඛභාවමිපි පක්ඛිභාවමිපි දස්සෙති, එවමෙව
සයං අනිලානෙව හුත්වා නිලං උපාදාරූපං දස්සෙන්ති, අපිතාති... අලොහිතාති...
අනොදාතානෙව හුත්වා ඔදාතං උපාදාරූපං දස්සෙන්තිති

මායාකාරමහාභූතසාමඤ්ඤතො මහාභූතානි. යථා ච යක්ඛාදීනි මහාභූතානි යං ගණ්හන්ති නෙව තෙසං තස්ස අන්තො න ඛනිධානං උපලබ්භති, න ච තං නිස්සාය න තිට්ඨන්ති, එවමෙව එතානිපි නෙව අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස අන්තො න ඛනි ධීතානි හුත්වා උපලබ්භන්ති, න ච අඤ්ඤමඤ්ඤං නිස්සාය න තිට්ඨන්තිති.
අවින්තෙයාට්ඨානතාය යක්ඛාදිමහාභූතසාමඤ්ඤතොපි මහාභූතානි.

යථා ච යක්ඛිනීසඬ්ඛාතානි මහාභූතානි මනාපෙහි වණ්ණසණ්ඨානවික්ඛෙපෙහි අත්තනො භයානකභාවං පටිච්ඡාදෙන්වා සත්තෙ වඤ්චෙන්ති, එවමෙව එතානිපි ඉත්ථිපුරිසසරීරාදීසු මනාපෙන ඡවිවණ්ණෙන, මනාපෙන අඬ්ගපච්චඬ්ගසණ්ඨානෙන, මනාපෙන ච හත්ථපාදඬ්ගලිහමුකවික්ඛෙපෙන අත්තනො කක්ඛලතාදිහෙදං සරසලක්ඛණං පටිච්ඡාදෙන්වා බාලජනං වඤ්චෙන්ති, අත්තනො සභාවං දට්ඨුං න දෙන්ති. ඉති වඤ්චකට්ඨෙන යක්ඛිනිමහාභූතසාමඤ්ඤතොපි මහාභූතානි.

‘මහාපරිහාරතො’ති මහත්තෙහි පච්චයෙහි පරිහරිතබ්බතො. එතානි හි දිවසෙ දිවසෙ උපනෙතබ්බත්තා මහත්තෙහි සාසච්ඡාදනාදීහි භූතානි පවත්තානීති මහාභූතානි. මහාපරිහාරානි චා භූතානීති මහාභූතානි.

‘මහාවිකාරතො’ති භූතානං මහාවිකාරතො. එතානි හි උපාදිණ්ණානිපි අනුපාදිණ්ණානිපි මහාවිකාරානි භොන්ති. තත්ථ අනුපාදිණ්ණානං කප්පවුට්ඨානෙ විකාරමහත්තං පාකටං භොති, උපාදිණ්ණානං ධාතුක්ඛොභකාලෙ. තථා හි –

භූමිතො වුට්ඨිතා යාව, බ්‍රහ්මලොකා විධාවති;
අච්චි අච්චිමතො ලොකෙ, දස්භමානමිහි තෙජසා.

කොට්ඨසතසහස්සෙකං, චක්කවාලං විලීයති;
කුපිතෙන යදා ලොකො, සලිලෙන විනස්සති.

කොට්ඨසතසහස්සෙකං, චක්කවාලං විකීරති;
වායොධාතුප්පකොපෙන, යදා ලොකො විනස්සති.

පත්ථද්ධො භවති කායො, දට්ඨො කට්ඨමුඛෙන වා;
පථවිධාතුප්පකොපෙන, භොති කට්ඨමුඛෙව සො.

පුනිකො භවති කායො, දට්ඨො පුනිමුඛෙන වා;
ආපොධාතුප්පකොපෙන, භොති පුනිමුඛෙව සො.

සන්තත්තො භවති කායො, දට්ඨො අග්ගිමුඛෙන වා;
තෙජොධාතුප්පකොපෙන, භොති අග්ගිමුඛෙව සො.

සඤ්ජින්නො භවති කායො, දට්ඨො සත්ථමුඛෙන වා;

වායොධාතුප්පකොපෙන, හොති සත්ථමුඛෙව සො. (සං. නි. අට්ඨ.
3.4.238);

ඉති මහාවිකාරානි භූතානීති මහාභූතානි.

‘මහත්තභූතත්තා වා’ති එතානි හි මහත්තානි මහතා වායාමෙන
පරිග්ගහෙන ඛිඛත්තා, භූතානි විජ්ජමානත්තානි, මහත්තභූතත්තා ව මහාභූතානි. එවං
මහත්තපාතුභාවාදීහි කාරණෙහි මහාභූතානි.

චතුත්තඤ්ච මහාභූතානං උපාදාය රූපන්ති උපයොගත්තේ සාමිවචනං. චත්තාරි
මහාභූතානි උපාදාය, නිස්සාය, අමුඤ්චිත්වා පචත්තරූපන්ති අත්තේ. ඉදං වුවචති
සබ්බං රූපන්ති ඉදං චත්තාරි මහාභූතානි, පදපට්ඨායා නිද්දිට්ඨානි තෙව්සති
උපාදාරූපානීති, සත්තව්සතිප්පහෙදං සබ්බං රූපං නාම.

එකවිධරූපසඬගහො

ඉදානි තං විත්ථාරතො දස්සෙතුං එකවිධාදීහි එකාදසහි සඬගහෙහි මානිකං
යපෙන්නො සබ්බං රූපං න හෙතුනිආදිමාහ.

තත්ථ ‘සබ්බං රූප’න්ති ඉදං පදං ‘සබ්බං රූපං න හෙතු’ ‘සබ්බං රූපං
අහෙතුක’න්ති එවං සබ්බපදෙහි සද්ධිං යොජෙතබ්බං. සබ්බානෙව චෙතානි ‘න
හෙතු’තිආදීනි තෙචත්තාලීසපදානි උද්දිට්ඨානි. තෙසු පට්ඨායා චත්තාලීසපදානි
මානිකතො ගහෙත්වා යපිතානි, අවසානෙ තිණි මානිකාමුත්තකානීති. එවං තාව
පයමෙ සඬගහෙ පාළිවචත්ථානමෙව වෙදිතබ්බං. තථා දුතියසඬගහාදීසු.

ද්විවිධරූපසඬගහො

තත්ත්වං නයො – දුතියසඬගහෙ තාව සතං චත්තාරො ව දුකා. තත්ථ අත්ථී රූපං
උපාදා, අත්ථී රූපං නොඋපාදාතිආදයො ආදිමිහි වුද්දස දුකා
අඤ්ඤමඤ්ඤසම්බන්ධාභාවතො පකිණ්ණකදුකා නාම. තතො අත්ථී රූපං
චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස චත්ථුතිආදයො පඤ්චවීසති දුකා
චත්ථුආචත්ථුඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන පචත්තත්තා චත්ථුදුකා නාම. තතො අත්ථී රූපං
චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස ආරම්මණන්තිආදයො පඤ්චවීසති
ආරම්මණාරම්මණඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන පචත්තත්තා ආරම්මණදුකා නාම. තතො
අත්ථී රූපං චක්ඛායතනන්ති ආදයො දස ආයතනානායතනඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන
පචත්තත්තා ආයතනදුකා නාම. තතො අත්ථී රූපං චක්ඛුධාතුතිආදයො දස
ධාතුඅධාතුඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන පචත්තත්තා ධාතුදුකා නාම. තතො අත්ථී රූපං
චක්ඛුන්ද්‍රියන්තිආදයො අට්ඨ ඉන්ද්‍රියානින්ද්‍රියඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන පචත්තත්තා
ඉන්ද්‍රියදුකා නාම. තතො අත්ථී රූපං කායවිඤ්ඤත්තීතිආදයො ද්වාදස
සුඛ්‍රමාසුඛ්‍රමරූපඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන පචත්තත්තා සුඛ්‍රමරූපදුකා නාමානි. ඉදං
දුතියසඬගහෙ පාළිවචත්ථානං.

නිව්ධරූපසඩගහො

585. තනියසඩගහෙ සතං තිණි ව තිකානි. තත්ථ දුතියසඩගහෙ චුත්තෙසු චුද්දසසු පකිණ්ණකදුකෙසු එකං අජ්ඣත්තිකදුකං සෙසෙහි තෙරසහි යොජෙත්වා යං තං රූපං අජ්ඣත්තිකං තං උපාදා; යං තං රූපං බාහිරං තං අත්ථි උපාදා, අත්ථි නොඋපාදාතිආදිනා නයෙන යපිතා තෙරස පකිණ්ණකතිකා නාම. තතො තමෙව දුකං සෙසදුකෙහි සද්ධිං යොජෙත්වා යං තං රූපං බාහිරං තං චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස වත්ථු, යං තං රූපං අජ්ඣත්තිකං තං අත්ථි චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස වත්ථු, අත්ථි චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස න වත්ථුතිආදිනා නයෙන සෙසතිකා යපිතා. තෙසං නාමඤ්ච ගණනා ව තෙසංයෙව වත්ථුදුකාදිනං වසෙන වෙදිතබ්බාති. ඉදං තනියසඩගහෙ පාළිවචත්ථානං.

චතුබ්බිධාදිරූපසඩගහො

586. චතුත්ථසඩගහෙ ද්වාවිසති චතුක්කා. තත්ථ සබ්බපච්ඡිමො අත්ථි රූපං උපාදා අත්ථි රූපං නොඋපාදාති එවං ඉධ චුත්තං මානිකං අනාමසිත්වා යපිතො. ඉතරෙ පන ආමසිත්වා යපිතා. කථං? යෙ තාව ඉධ දුච්චසඩගහෙ පකිණ්ණකෙසු ආදිතො තයො දුකා, තෙසු එකෙකං ගහෙත්වා යං තං රූපං උපාදා තං අත්ථි උපාදිණ්ණං, අත්ථි අනුපාදිණ්ණන්තිආදිනා නයෙන පඤ්චහි පඤ්චහි දුකෙහි සද්ධිං යොජෙත්වා දුකත්තයමූලකා ආදිමහි පඤ්චදස චතුක්කා යපිතා.

ඉදානි යො යං චතුක්කො සනිදස්සනදුකො සො යස්මා යං තං රූපං සනිදස්සනං තං අත්ථි සප්පට්ඨං, අත්ථි අප්පට්ඨන්තිආදිනා නයෙන පරෙහි වා, අත්ථි උපාදා අත්ථි නොඋපාදාතිආදිනා නයෙන පුරිමෙහි වා, දුකෙහි සද්ධිං අත්ථාභාවතො කමාභාවතො විසෙසාභාවතො ව යොගං න ගච්ඡති. සනිදස්සනඤ්ඤි ‘අප්පට්ඨං’ නාම, ‘නො උපාදා’ වා නත්ථිති අත්ථාභාවතො යොගං න ගච්ඡති. ‘උපාදිණ්ණං පන අනුපාදිණ්ණඤ්ච අත්ථි තං කමාභාවා යොගං න ගච්ඡති. සබ්බදුකා හි පච්ඡිමපච්ඡිමෙහෙව සද්ධිං යොජිතා. අයමෙත්ථ කමො. පුරිමෙහි පන සද්ධිං කමාභාවොති. ‘සති අත්ථෙව කමාභාවො අකාරණං. තස්මා උපාදිණ්ණපදාදිහි සද්ධිං යොජෙතබ්බො’ති වෙ – න, විසෙසාභාවා; උපාදිණ්ණපදාදිහි හි ඉමිනා සද්ධිං යොජිතානි. තත්ථ ‘උපාදිණ්ණං වා සනිදස්සනං, සනිදස්සනං වා උපාදිණ්ණං’න්ති චුත්තෙ විසෙසො නත්ථිති විසෙසාභාවාපි යොගං න ගච්ඡති. තස්මා තං චතුත්ථදුකං අනාමසිත්වා, තතො පරෙහි අත්ථි රූපං සප්පට්ඨන්තිආදිහි තිහි දුකෙහි සද්ධිං ‘යං තං රූපං සප්පට්ඨං තං අත්ථි ඉන්ද්‍රියං, අත්ථි න ඉන්ද්‍රියං, යං තං රූපං අප්පට්ඨං තං අත්ථි ඉන්ද්‍රියං, අත්ථි න ඉන්ද්‍රියං’න්තිආදිනා නයෙන යුජ්ජමානෙ ද්වෙ ද්වෙ දුකෙ යොජෙත්වා ඡ චතුක්කා යපිතා.

යථා වායං චතුත්ථදුකො යොගං න ගච්ඡති, තථා තෙන සද්ධිං ආදිදුකොපි. කස්මා? අනුපාදාරූපස්ස එකන්තෙන අනිදස්සනන්තා. සො හි යං තං රූපං නොඋපාදා තං අත්ථි සනිදස්සනං, අත්ථි අනිදස්සනන්ති – එවං චතුත්ථෙව දුකෙන

සද්ධිං යොජියමානො යොගං න ගච්ඡති. තස්මා තං අතික්කමිත්වා පඤ්චමෙන සහ යොජිතො. එවං යො යෙන සද්ධිං යොගං ගච්ඡති, යො ච න ගච්ඡති සො වෙදිතබ්බොති. ඉදං චතුත්ථසඬගහෙ පාළිවචත්ථානං. ඉතො පරෙ පන පඤ්චවිධසඬගහාදයො සත්ත සඬගහා අසම්මිස්සා එව. එවං සකලායපි මාතිකාය පාළිවචත්ථානං වෙදිතබ්බං.

රූපවිහත්තිඵකකනිද්දෙසවණ්ණනා

594. ඉදානි තස්සා අත්ථං භාජෙත්වා දස්සෙතුං සබ්බං රූපං න හෙතුමෙවාතිආදි ආරද්ධං. කස්මා පනෙත්ථ ‘කතමං තං සබ්බං රූපං න හෙතු’ති පුච්ඡා න කතාති? හෙදාභාවතො. යථා හි දුකාදීසු ‘උපාදාරූප’මිපි අත්ථී ‘නොඋපාදාරූප’මිපි, එවමිධ හෙතු න හෙතූතිපි සහෙතුකමහෙතුකන්තිපි හෙදො නත්ථී, තස්මා පුච්ඡං අකත්ථාව විහත්තං. තත්ථ ‘සබ්බ’න්ති සකලං, නිරවසෙසං. ‘රූප’න්ති අයමස්ස සීතාදීහි රූප්පනභාවදීපනො සාමඤ්ඤලක්ඛණනිද්දෙසො. න හෙතුමෙවාති සාධාරණහෙතුපටික්ඛෙපනිද්දෙසො.

තත්ථ හෙතුහෙතු පච්චයහෙතු උත්තමහෙතු සාධාරණහෙතූති චතුබ්බිධො හෙතු. තෙසු ‘තයො කුසලහෙතු, තයො අකුසලහෙතු, තයො අබ්‍යාකතහෙතු’ති (ධ. ස. 1059) අයං ‘හෙතුහෙතු’ නාම. ‘චත්තාරො ඛො, භික්ඛු, මහාභූතා හෙතු, චත්තාරො මහාභූතා පච්චයො රූපක්ඛන්ධස්ස පඤ්ඤාපනායා’ති (ම. නි. 3.85; සං. නි. 3.82) අයං ‘පච්චයහෙතු’ නාම. ‘කුසලාකුසලං අත්තනො විපාකට්ඨානෙ, උත්තමං ඉට්ඨාරම්මණං කුසලවිපාකට්ඨානෙ, උත්තමං අනිට්ඨාරම්මණං අකුසලවිපාකට්ඨානෙ’ති අයං ‘උත්තමහෙතු’ නාම. යථාහ – ‘අතීතානාගතපච්චුප්පන්තානං කම්මසමාදානානං ධානසො හෙතුසො විපාකං යථාභූතං පජානාති’ති (ම. නි. 1.148; විහ. 810; පාටි. ම. 2.44), ‘එසෙව හෙතු එස පච්චයො සඬබ්බාරානං යදිදං අවිජ්ජා’ති අවිජ්ජා සඬබ්බාරානං සාධාරණහෙතු හුත්වා පච්චයට්ඨං එරතීති අයං ‘සාධාරණහෙතු’ නාම. යථා හි පථවීරසො ආපොරසො ච මධුරස්සාපි අමධුරස්සාපි පච්චයො, එවං අවිජ්ජා කුසලසඬබ්බාරානම්පි අකුසලසඬබ්බාරානම්පි සාධාරණපච්චයො හොති. ඉමස්මිං පනත්ථෙ ‘හෙතුහෙතු’ අධිජ්ජෙතො. ඉති ‘හෙතු ධම්මා න හෙතු ධම්මා’ති (ධ. ස. දුකමාතිකා 1) මාතිකාය ආගතං හෙතුභාවං රූපස්ස නියමෙත්වා පටික්ඛිපන්තො ‘න හෙතුමෙවා’ති ආහ. ඉමිනා නයෙන සබ්බපදෙසු පටික්ඛෙපනිද්දෙසො ච අප්පටික්ඛෙපනිද්දෙසො ච වෙදිතබ්බො. චචනත්ථො පන සබ්බපදානං මාතිකාවණ්ණනායං වුත්තොයෙව.

සප්පච්චයමෙවාති එත්ථ පන කම්මසමුට්ඨානං කම්මපච්චයමෙව හොති, ආහාරසමුට්ඨානාදීනි ආහාරාදිපච්චයානෙවාති එවං රූපස්සෙව වුත්තචතුපච්චයවසෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. රූපමෙවාති ‘රූපිනො ධම්මා අරූපිනො ධම්මා’ති මාතිකාය වුත්තං අරූපිභාවං පටික්ඛිපති. උප්පන්නං ඡහි විඤ්ඤාණෙනිති පච්චුප්පන්තරූපමෙව චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීහි ඡහි වෙදිතබ්බං. නියාමො පන චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි සන්ධාය ගහිතො. න හි තානි අතීතානාගතං

විජානන්ති. මනොවිඤ්ඤාණං පන අතීතමපි අනාගතමපි විජානාති. තං ඉමස්මිං පඤ්චවිඤ්ඤාණසොතෙ පතිතත්තා සොතපතිතමෙව හුත්වා ගතං. හුත්වා අභාවට්ඨෙන පන අනිච්චමෙව. ජරාය අභිභවිතඛිඛධම්මකත්තා ජරාභිභූතමෙව. යස්මා වා රූපකායෙ ජරා පාකටා හොති, තස්මාපි ‘ජරාභිභූතමෙවා’ති වුත්තං.

එවං එකවිධෙන රූපසඬගහොති එත්ථ ‘විධා’-සද්දො

මානසණ්ඨානකොට්ඨාසෙසු දිස්සති. “සෙය්‍යාහමස්මීති විධා, සදිසොහමස්මීති විධා”තිආදීසු (විහ. 962) හි මානො විධා නාම. “කථංවිධං සීලවන්තං වදන්ති, කථංවිධං පඤ්ඤවන්තං වදන්ති”තිආදීසු (සං. නි. 1.95) සණ්ඨානං. ‘කථංවිධ’න්ති හි පදස්ස කථංසණ්ඨානන්ති අත්ථො. “එකවිධෙන ඤාණවත්ථුං දුට්ඨෙන ඤාණවත්ථු”තිආදීසු (විහ. 751-752) කොට්ඨාසො විධා නාම. ඉධාපි කොට්ඨාසොව අධිජ්ජෙතො.

සඬගහසද්දොපි සජාතිසඤ්ජාතිකිරියාගණනවසෙන චතුඛිඛිධො. තත්ථ “සඬබ්බෙ ඛත්තියා ආගච්ඡන්තු, සඬබ්බෙ බ්‍රාහ්මණා සඬබ්බෙ වෙස්සා සඬබ්බෙ සුද්දා ආගච්ඡන්තු”, “යා වාචුසො විසාඛ, සම්මාවාචා, යො ච සම්මාකම්මන්තො, යො ච සම්මාආජීවො – ඉමෙ ධම්මා සීලක්ඛන්තෙ සඬගහිතා”ති (ම. නි. 1.462) අයං ‘සජාතිසඬගහො’ නාම. ‘එකජාතිකා ආගච්ඡන්තු’ති වුත්තට්ඨානෙ විය හි ඉධ සඬබ්බෙ ජාතියා එකසඬගහං ගතා. “සඬබ්බෙ කොසලකා ආගච්ඡන්තු, සඬබ්බෙ මාගධකා, සඬබ්බෙ භාරුකච්ඡකා ආගච්ඡන්තු”, “යො වාචුසො විසාඛ, සම්මාවායාමො, යා ච සම්මාසති, යො ච සම්මාසමාධි – ඉමෙ ධම්මා සමාධික්ඛන්තෙ සඬගහිතා”ති අයං ‘සඤ්ජාතිසඬගහො’ නාම. එකට්ඨානෙ ජාතා සංවුද්ධා ආගච්ඡන්තූති වුත්තට්ඨානෙ විය හි ඉධ සඬබ්බෙ සඤ්ජාතිට්ඨානෙන නිවුත්ථොකාසෙන එකසඬගහං ගතා. “සඬබ්බෙ හත්ථාරොහා ආගච්ඡන්තු, සඬබ්බෙ අස්සාරොහා, සඬබ්බෙ රජීකා ආගච්ඡන්තු”, “යා වාචුසො විසාඛ, සම්මාදිට්ඨි, යො ච සම්මාසඬකජ්ජො – ඉමෙ ධම්මා පඤ්ඤාක්ඛන්තෙ සඬගහිතා”ති (ම. නි. 1.462) අයං ‘කිරියාසඬගහො’ නාම. සඬබ්බෙව හෙතෙ අත්තනො කිරියාකරණෙන එකසඬගහං ගතා. “වක්ඛායතනං කතමක්ඛන්ධගණනං ගච්ඡති? වක්ඛායතනං රූපක්ඛන්ධගණනං ගච්ඡති. භඤ්චි වක්ඛායතනං රූපක්ඛන්ධගණනං ගච්ඡති, තෙන චත රෙ වත්තඛිඛෙ – වක්ඛායතනං රූපක්ඛන්ධෙන සඬගහිත”න්ති (කථා. 471), අයං ‘ගණනසඬගහො’ නාම. අයමිධ අධිජ්ජෙතො. එකකොට්ඨාසෙන රූපගණනාති අයඤ්ඤෙත්ථ අත්ථො. එස නයො සඬබ්බත්ථ.

දුක්ඛද්දෙසවණ්ණනා

උපාදාභාජනීයකථා

595. ඉදානි දුට්ඨසඬගහාදීසු ‘අත්ථි රූපං උපාදා, අත්ථි රූපං නොඋපාදා’ති එවං හෙදසඬභාවතො පුච්ඡාපුඛිඛිධම්මං පදභාජනං දස්සෙන්නො කතමං තං රූපං උපාදාතිආදිමාහ. තත්ථ උපාදියතීති ‘උපාදා’; මහාභූතාති ගහෙත්වා, අමුඤ්චිත්වා,

තානි නිස්සාය පවත්නැති අත්පො. ඉදානි තං පහෙදතො දස්සෙන්නො
චක්ඛායතනන්තිආදිමාහ.

596. එවං තෙවිසතිවිධං උපාදාරූපං සඬ්ඛෙපතො උද්දිසිත්වා පුන තදෙව
විත්ථාරතො නිද්දිසන්තො කතමං තං රූපං චක්ඛායතනන්තිආදිමාහ. තත්ථ දුට්ඨං
චක්ඛු - මංසචක්ඛු පඤ්ඤාචක්ඛු ව. එතෙසු ‘බුද්ධචක්ඛු සමන්තචක්ඛු ඤාණචක්ඛු
දිබ්බචක්ඛු ධම්මචක්ඛු’ති පඤ්චවිධං පඤ්ඤාචක්ඛු. තත්ථ “අද්දසං ඛො අහං,
හික්ඛවෙ, බුද්ධචක්ඛුනා ලොකං වොලොකෙන්නො සත්තෙ අප්පරජක්ඛෙ...පෙ....
දුට්ඨඤ්ඤාපයෙ”ති (ම. නි. 1.283) ඉදං බුද්ධචක්ඛු නාම. “සමන්තචක්ඛු වුව්චති
සබ්බඤ්ඤාතඤ්ඤාණ”න්ති ඉදං සමන්තචක්ඛු නාම. “චක්ඛුං උදපාදි ඤාණං
උදපාදි”ති (සං. නි. 5.1081; මහාව. 15) ඉදං ඤාණචක්ඛු නාම. “අද්දසං ඛො අහං,
හික්ඛවෙ, දිබ්බෙන චක්ඛුනා විසුද්ධොනා”ති (ම. නි. 1.284) ඉදං දිබ්බචක්ඛු නාම.
“තස්මිං යෙවාසනෙ විරජං චිතමලං ධම්මචක්ඛුං උදපාදි”ති (ම. නි. 2.395) ඉදං
හෙට්ඨිමමග්ගත්තයසඬ්ඛාතං ඤාණං ධම්මචක්ඛු නාම.

මංසචක්ඛුපි පසාදචක්ඛු සසම්භාරචක්ඛුති දුට්ඨං හොති. තත්ථ යොයං
අක්ඛිකූපකෙ පතිට්ඨිතො හෙට්ඨා අක්ඛිකූපකට්ඨිකෙන, උපරි හමුකට්ඨිකෙන,
උභතො අක්ඛිකූටෙහි, අන්තො මත්ථලුඬ්ඛගෙන, බහිද්ධා අක්ඛිලොමෙහි
පරිවිජින්නො මංසපිණ්ඩො. සඬ්ඛෙපතො ‘චතස්සො ධාතුයො, චණ්ණො ගන්ධො
රසො ඔජා, සම්භවො සණ්ඨානං, ජීවිතං භාවො කායපසාදො චක්ඛුපසාදො’ති
චුද්දසසම්භාරො. විත්ථාරතො ‘චතස්සො ධාතුයො,
තංසන්තිස්සිතචණ්ණගන්ධරසඔජාසණ්ඨානසම්භවා වා’ති ඉමානි දස
චතුසමුට්ඨානිකත්තා චත්තාලීසං හොන්ති. ජීවිතං භාවො කායපසාදො
චක්ඛුපසාදොති චත්තාරි එකන්තකම්මසමුට්ඨානානෙවාති ඉමෙසං චතුචත්තාලීසාය
රූපානං වසෙන චතුචත්තාලීසසම්භාරො. යං ලොකො සෙනං චක්ඛුං පුටුලං විසටං
විත්ථිණ්ණං ‘චක්ඛු’න්ති සඤ්ජානන්තො න චක්ඛුං සඤ්ජානාති, චත්ථං චක්ඛුතො
සඤ්ජානාති, සො මංසපිණ්ඩො අක්ඛිකූපෙ පතිට්ඨිතො, න්භාරුසුත්තකෙන
මත්ථලුඬ්ඛගෙ ආබද්ධො, යත්ථ සෙනම්පි අත්ථි, කණ්හම්පි ලොහිතකම්පි, පථවිපි
ආපොපි තෙජොපි වායොපි, යං සෙම්භුස්සදත්තා සෙනං, පිත්තුස්සදත්තා කණ්හං,
රුහිරුස්සදත්තා ලොහිතකං, පථවුස්සදත්තා පත්ථිණ්ණං හොති, ආපුස්සදත්තා
පග්ගරති, තෙජුස්සදත්තා පරිදය්හති, වායුස්සදත්තා සම්භමති, ඉදං සසම්භාරචක්ඛු
නාම.

යො පනෙත්ථ සිතො එත්ථ පටිබද්ධො චතුත්තං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො,
ඉදං පසාදචක්ඛු නාම. තදෙනං තස්ස සසම්භාරචක්ඛුතො
සෙනමණ්ඩලපරික්ඛිත්තස්ස කණ්හමණ්ඩලස්ස මජ්ඣෙ, අභිමුඛෙ ධිතානං
සරිරසණ්ඨානුප්පත්තිදෙසභූතෙ දිට්ඨිමණ්ඩලෙ, සත්තසු පිටුපටලෙසු ආසිත්තතෙලං
පිටුපටලානි විය, සත්තක්ඛිපටලානි බ්‍යාපෙත්වා,
ධාරණන්භාපනමණ්ඩනබ්ජනකිව්වාහි චතුහි ධාතීහි ඛත්තියකුමාරො විය,
සන්ධාරණආබන්ධනපරිපාවනසමුදිරණකිව්වාහි චතුහි ධාතූහි කතුපකාරං,

උතුරින්තාහාරෙහි උපත්ථම්භියමානං, ආයුතා අනුපාලියමානං, වණ්ණගන්ධරසාදීහි පරිවුතං, පමාණතො උභාසිරමත්තං, චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං තිට්ඨති. චුත්තම්භි චෙතං ධම්මසෙනාපතිනා –

“යෙන චක්ඛුප්පසාදෙන, රූපානි මනුපස්සති;
පරිත්තං සුබ්බමං එතං, උභාසිරසමුපම” ත්ති.

චක්ඛු ව තං ආයතනඤ්ඤාති චක්ඛායතනං. යං චක්ඛු චතුත්තං මහාභූතානං උපාදාය පසාදොති ඉධාපි උපයොගත්ථෙපෙව සාම්චවනං; චත්තාරි මහාභූතානි උපාදිසිත්වා පචත්තප්පසාදොති අත්ථො. ඉමිනා පසාදචක්ඛුමෙව ගණ්හාති, සෙසචක්ඛුං පටික්ඛිපති. යං පන ඉන්ද්‍රියගොචරසුත්තෙ “එකං මහාභූතං උපාදාය පසාදො පථව්ඨාතුයා තීහි මහාභූතෙහි සඬගහිතො ආපොධාතුයා ච තෙජොධාතුයා ච වායොධාතුයා ච,” චතුපරිචත්තසුත්තෙ “ද්විත්තං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො පථව්ඨාතුයා ච ආපොධාතුයා ච ද්විති මහාභූතෙහි සඬගහිතො තෙජොධාතුයා ච වායොධාතුයා චා” ති චුත්තං, තං පරියායෙන චුත්තං. අයඤ්ඤි සුත්තන්තිකකථා නාම පරියායදෙසනා. යො ච චතුත්තං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො සො තෙසු එකෙකස්සාපි දිත්තං ද්විත්තම්භි පසාදොයෙවාති ඉමිනා පරියායෙන තත්ථ දෙසනා ආගතා. අභිධම්මො පන නිප්පරියායදෙසනා නාම. තස්මා ඉධ ‘චතුත්තං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො’ ති චුත්තං.

‘අයං මෙ අත්තා’ ති බාලජනෙන පරිග්ගහිතත්තා අත්තභාවො වුව්චති සරිරම්භි ඛන්ධපඤ්චකම්භි. තස්මිං පරියාපන්නො තන්තිස්සිතොති අත්තභාවපරියාපන්නො චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන පස්සිතුං න සක්කාති අනිදස්සනො. පටිසට්ටනානිසංඝො එත්ථ ජායතීති සප්පට්ඨො.

යෙනාතිආදීසු අයං සඬබ්බෙපත්ථො – යෙන කරණභූතෙන චක්ඛුනා අයං සත්තො ඉදං චුත්තප්පකාරං රූපං අතීතෙ පස්සි වා, චත්තමානෙ පස්සති වා, අනාගතෙ පස්සිස්සති වා, සචස්ස අපරිහින්නං චක්ඛු භවෙය්‍ය, අථානෙන ආපාඨගතං රූපං පස්සෙ වා, අතීතං වා රූපං අතීතෙන චක්ඛුනා පස්සි, පච්චුප්පන්නං පච්චුප්පන්නෙන පස්සති, අනාගතං අනාගතෙන පස්සිස්සති, සචෙ තං රූපං චක්ඛුස්ස ආපාඨං ආගච්ඡෙය්‍ය චක්ඛුනා තං රූපං පස්සෙය්‍යාති ඉදමෙත්ථ පරිකප්පව්චනං. දස්සනපරිණායකට්ඨෙත චක්ඛුංපෙතං, සඤ්ජාතිසමොසරණට්ඨෙත චක්ඛායතනංපෙතං, සුඤ්ඤතභාවනිස්සත්තට්ඨෙත චක්ඛුධාතුපෙසා. දස්සනලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති චක්ඛුන්ද්‍රියංපෙතං. ලුප්පනපලුප්පනට්ඨෙත ලොකොපෙසො. චළඤ්ජනට්ඨෙත ද්වාරාපෙසා. අසුරණියට්ඨෙත සමුද්දොපෙසො. පරිසුද්ධට්ඨෙත පණ්ඩරංපෙතං. එස්සාදීනං අභිජායනට්ඨෙත බ්බත්තංපෙතං. තෙසංයෙව පතිට්ඨානට්ඨෙත වත්ථුංපෙතං. සමච්ඡිමං දස්සෙන්තං අත්තභාවං නෙතීති නෙත්තංපෙතං. තෙනෙවට්ඨෙත නයනංපෙතං. සක්කායපරියාපන්නට්ඨෙත ඔරිමං තීරංපෙතං. බහුසාධාරණට්ඨෙත අස්සාමිකට්ඨෙත ච සුඤ්ඤො ගාමොපෙසොති.

එත්තාවතා ‘පස්සි වා’ තිආදිහි වතුහි පදෙහි වක්ඛුංපෙනන්තිආදිනි වුද්දස නාමානි යොජෙත්වා වක්ඛායතනස්ස චත්තාරො වචත්ථාපනනායා චුත්තාති වෙදිතඛිබ්බා. කථං? එත්ථ හි යෙන වක්ඛුනා අනිදස්සනෙන සප්පට්ඨෙන රූපං සනිදස්සනං සප්පට්ඨං පස්සි වා වක්ඛුංපෙනං...පෙ.... සුඤ්ඤො ගාමොපෙසො, ඉදං තං රූපං වක්ඛායතනන්ති අයමෙකො නයො. එවං සෙසාපි වෙදිතඛිබ්බා.

597. ඉදානි යස්මා විජ්ජුනිච්ඡරණාදිකාලෙසු අනොලොකෙනුකාමස්සාපි රූපං වක්ඛුපසාදං සට්ඨෙති, තස්මා තං ආකාරං දස්සෙතුං දුතියො නිද්දෙසවාරො ආරද්ධො. තත්ථ යමිහි වක්ඛුමිහිති යමිහි අධිකරණභූතෙ වක්ඛුමිහි. රූපන්ති පච්චත්තවචනමෙනං. තත්ථ පටිහඤ්ඤි වාති අතීතත්ථො. පටිහඤ්ඤති වාති පච්චුප්පන්තත්ථො. පටිහඤ්ඤස්සති වාති අනාගතත්ථො. පටිහඤ්ඤෙ වාති විකප්පනත්ථො. අතීතඤ්ඤි රූපං අතීතෙ වක්ඛුස්මිං පටිහඤ්ඤි නාම. පච්චුප්පන්තං පච්චුප්පන්තෙ පටිහඤ්ඤති නාම. අනාගතං අනාගතෙ පටිහඤ්ඤස්සති නාම. සචෙ තං රූපං වක්ඛුස්ස ආපාථං ආගච්ඡෙය්‍ය, වක්ඛුමිහි පටිහඤ්ඤෙය්‍ය තං රූපන්ති අයමෙත්ථ පරිකප්පො. අත්ථතො පන පසාදං සට්ඨයමානමෙව රූපං පටිහඤ්ඤති නාම. ඉධාපි පුරිමනෙයෙනෙව චත්තාරො වචත්ථාපනනායා වෙදිතඛිබ්බා.

598. ඉදානි යස්මා අත්තනො ඉච්ඡාය ඔලොකෙනුකාමස්ස රූපෙ වක්ඛුං උපසංහරතො වක්ඛු රූපස්මිං පටිහඤ්ඤති, තස්මා තං ආකාරං දස්සෙතුං තතියො නිද්දෙසවාරො ආරද්ධො. සො අත්ථතො පාකට්ඨයෙව. එත්ථ පන වක්ඛු ආරම්මණං සම්පට්ඨිමානමෙව රූපමිහි පටිහඤ්ඤති නාම. ඉධාපි පුරිමනෙයෙනෙව චත්තාරො වචත්ථාපනනායා වෙදිතඛිබ්බා.

599. ඉතො පරං එස්සපඤ්චමකානං උප්පත්තිදස්සනවසෙන පඤ්ච, තෙසංයෙව ආරම්මණපට්ඨද්ධඋප්පත්තිදස්සනවසෙන පඤ්චාති, දස වාරා දස්සිතා. තත්ථ වක්ඛුං නිස්සායාති වක්ඛුං නිස්සාය, පච්චයං කත්වා. රූපං ආරඛ්භාති රූපාරම්මණං ආගම්ම, සන්ධාය, පටිච්ච. ඉමිනා වක්ඛුපසාදවත්ථුකානං එස්සාදිනං පුරෙජාතපච්චයෙන වක්ඛුද්වාරජවනවීථිපරියාපන්තානං ආරම්මණාධිපතිආරම්මණුපනිස්සයපච්චයෙහි රූපස්ස පච්චයභාවො දස්සිතො. ඉතරෙසු පඤ්චසු වාරෙසු රූපං ආරම්මණමස්සාති රූපාරම්මණොති එවං ආරම්මණපච්චයමත්තෙනෙව පච්චයභාවො දස්සිතො. යථා පන පුරිමෙසු තීසු, එවං ඉමෙසුපි දසසු වාරෙසු චත්තාරො චත්තාරො වචත්ථාපනනායා වෙදිතඛිබ්බා. එවං කතමං තං රූපං වක්ඛායතනන්ති පුච්ඡාය උද්ධට්ඨං වක්ඛුං ‘ඉදං ත’න්ති නානප්පකාරතො දස්සෙතුං, පුරිමා තයො, ඉමෙ දසාති, තෙරස නිද්දෙසවාරා දස්සිතා. එකෙකස්මිඤ්ඤත්ථ වතුන්තං වතුන්තං වචත්ථාපනනායානං ආගතන්තා ද්විපඤ්ඤාසාය නයෙහි පටිමණ්ඨෙත්ථාව දස්සිතාති වෙදිතඛිබ්බා.

600. ඉතො පරෙසු සොනායතනාදිනිද්දෙසෙසුපි එසෙව නයො. විසෙසමත්තං පනෙත්ථ එවං වෙදිතඛිබ්බං – සුභාතීති සොතං. තං සසම්භාරසොතඛිලස්ස අත්තො තනුතම්බලොමාවිතෙ අභිගුලිවෙධකසණ්ඨානෙ පදෙසෙ චුත්තප්පකාරාහි ධාතුහි කතුපකාරං, උතුචිත්තභාරෙහි උපත්ථමිහියමානං, ආයුනා අනුපාලියමානං,

වණ්ණාදීහි පරිවූතං සොතවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං
තිට්ඨති.

සායනීති සානං. තං සසම්භාරසානබ්ලස්ස අන්තො අප්පදසණ්ඨානෙ පදෙසෙ
යථාචුත්තප්පකාරඋපකාරුපත්ථම්භනානුපාලනපරිවාරං හුත්වා සාතවිඤ්ඤාණාදීනං
යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං තිට්ඨති.

සායනට්ඨෙන ජීවිතා. සා සසම්භාරජීවිතාමජ්ඣස්ස උපරි
උප්පලදලග්ගසණ්ඨානෙ පදෙසෙ
යථාචුත්තප්පකාරඋපකාරුපත්ථම්භනානුපාලනපරිවාරා හුත්වා
ජීවිතාවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානා තිට්ඨති.

යාවතා පන ඉමස්මිං කායෙ උපාදිණ්ණකරුපං නාම අත්ථී, සබ්බත්ථ
කායායතනං, කප්පසපටලෙ ස්තෙනො විය,
යථාචුත්තප්පකාරඋපකාරුපත්ථම්භනානුපාලනපරිවාරමෙව හුත්වා
කායවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං තිට්ඨති. අයමෙත්ථ
විසෙසො. සෙසො පාළිප්පහෙදො ච අත්ථො ච චක්ඛුනිද්දෙසෙ චුත්තනයෙනෙව
වෙදිතබ්බො. කෙවලඤ්ඤි ඉධ චක්ඛුපදස්ස යානෙ සොතපදාදීනි, රුපපදස්ස යානෙ
සද්දපදාදීනි, පස්සිති ආදීනං යානෙ සුණ්ඨිආදිපදානි ච ආගතානි. ‘නෙත්තංපෙතං,
නායනංපෙත’න්ති ඉමස්ස ච පදද්වයස්ස අභාවා ද්වාදස ද්වාදස නාමානි භොන්ති.
සෙසං සබ්බත්ථ චුත්තසදිසමෙව.

තත්ථ සියා – යදි යාවතා ඉමස්මිං කායෙ උපාදිණ්ණකරුපං නාම අත්ථී,
සබ්බත්ථ කායායතනං, කප්පසපටලෙ ස්තෙනො විය. ‘ඵචං සන්තෙ
ලක්ඛණසම්මිස්සතා ආපජ්ජති’ති. ‘නාපජ්ජති’ති. ‘කස්මා’? ‘අඤ්ඤස්ස අඤ්ඤත්ථ
අභාවතො’. ‘යදි ඵචං, න සබ්බත්ථ කායායතන’න්ති? ‘නෙව පරමත්ථතො
සබ්බත්ථ. විනිබ්භුජිත්වා පනස්ස නානාකරණං පඤ්ඤාපෙතුං න සක්කා, තස්මා ඵචං
චුත්තං. යථා හි රුපරසාදයො, වාලිකාචුණ්ණානි විය, විවෙචෙතුං
අසක්කුණෙය්‍යතාය අඤ්ඤමඤ්ඤබ්‍යාපිනොති චුච්චන්ති, න ච පරමත්ථතො රුපෙ
රසො අත්ථී. යදි සියා රුපග්ගහණෙනෙව රසග්ගහණං ගච්ඡෙය්‍ය. ඵචං
කායායතනම්පි පරමත්ථතො නෙව සබ්බත්ථ අත්ථී, න ච සබ්බත්ථ නත්ථී,
විවෙචෙතුං අසක්කුණෙය්‍යතායාති. ඵචමෙත්ථ න ලක්ඛණසම්මිස්සතා ආපජ්ජති
වෙදිතබ්බා’.

අපිච ලක්ඛණාදිවත්ථාපනතොපෙතෙසං අසම්මිස්සතා වෙදිතබ්බා – ඵතෙසු හි
රුපාභිසාකාරහභූතප්පසාදලක්ඛණං
දට්ඨුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතප්පසාදලක්ඛණං වා චක්ඛු, රුපෙසු
ආවිඤ්ජනරසං, චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානං,
දට්ඨුකාමතානිදානකම්මජ්ඣපදට්ඨානං.

සද්දාහිසාතාරහභූතප්පසාදලක්ඛණං
සොතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතප්පසාදලක්ඛණං වා සොතං, සද්දෙසු
ආවිඤ්ජනරසං, සොතවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානං,
සොතුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානං.

ගන්ධාහිසාතාරහභූතප්පසාදලක්ඛණං
සායිතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතප්පසාදලක්ඛණං වා සානං, ගන්ධෙසු
ආවිඤ්ජනරසං, සානවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානං
සායිතුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානං.

රසාහිසාතාරහභූතප්පසාදලක්ඛණං
සායිතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතප්පසාදලක්ඛණං වා ජීවිහා, රසෙසු
ආවිඤ්ජනරසා, ජීවිහාවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානා,
සායිතුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානා.

ථොට්ඨබ්බාහිසාතාරහභූතප්පසාදලක්ඛණං
චුසිතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතප්පසාදලක්ඛණං වා කායො, ථොට්ඨබ්බෙසු
ආවිඤ්ජනරසො, කායවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානො,
චුසිතුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානො.

කෙවි පන ‘තෙජාධිකානං භූතානං පසාදො චක්ඛු, වායුපථවිආපාධිකානං
භූතානං පසාදා සොතසානජීවිහා, කායො සබ්බෙස’න්ති වදන්ති. අපරෙ
‘තෙජාධිකානං පසාදො චක්ඛු, විවරවායුආපපථවාධිකානං පසාදා
සොතසානජීවිහාකායා’ති වදන්ති. තෙ වත්තබ්බා – ‘සුත්තං ආහරථා’ති. අද්ධා
සුත්තමෙව න දක්ඛිස්සන්ති. කෙවි පනෙත්ථ ‘තෙජාදීනං ගුණෙහි රූපාදීහි
අනුග්ගස්භාවතො’ති කාරණං වදන්ති. තෙ ච වත්තබ්බා – ‘කො පනෙවමාහ –
රූපාදයො තෙජාදීනං ගුණා’ති? අවිනිබ්භොගෙසු හි රූපෙසු ‘අයං ඉමස්ස ගුණො,
අයං ඉමස්ස ගුණො’ති න ලබ්භා වත්තුං. අථාපි වදෙය්‍යං – ‘යථා තෙසු තෙසු
සම්භාරෙසු තස්ස තස්ස භූතස්ස අධිකතාය පථවිආදීනං සන්ධාරණාදීනි කිව්වානි
ඉච්ඡථ, එවං තෙජාදිඅධිකෙසු සම්භාරෙසු රූපාදීනං අධිකභාවදස්සනතො
ඉච්ඡිතබ්බමෙතං රූපාදයො තෙසං ගුණා’ති. තෙ වත්තබ්බා – ඉච්ඡෙය්‍යාම, යදි
ආපාධිකස්ස ආසවස්ස ගන්ධතො පථවිඅධිකෙ කප්පාසෙ ගන්ධො අධිකතරො සීයා,
තෙජාධිකස්ස ච උණ්හොදකස්ස වණ්ණතොපි සීතූදකස්ස වණ්ණො පරිභායෙථ.
යස්මා පනෙතං උභයමිපි නත්ථී, තස්මා පභායෙථෙතං එතෙසං නිස්සයභූතානං
විසෙසකප්පනං, යථා අවිසෙසෙපි එකකලාපෙ භූතානං රූපරසාදයො අඤ්ඤමඤ්ඤං
විසදිසා භොන්ති, එවං චක්ඛුපසාදාදයො, අවිජ්ජමානෙපි අඤ්ඤස්මිං
විසෙසකාරණෙහි ගහෙතබ්බමෙතං.

කිං පන තං යං අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස අසාධාරණං? කම්මමෙව නෙසං
විසෙසකාරණං. තස්මා කම්මවිසෙසතො එතෙසං විසෙසො, න භූතවිසෙසතො.

භූතවිසෙසෙ හි සති පසාදොව නුප්පජ්ජති. සමානානඤ්ඤි පසාදො, න විසමානානන්ති පොරාණා. එවං කම්මෙවිසසතො විසෙසවන්තෙසු ව එතෙසු චක්ඛුසොතානි අසම්පත්තවිසයග්ගාහකානි අත්තනො නිස්සයං අනල්ලීනනිස්සයෙ එව විසයෙ විඤ්ඤාණහෙතුත්තා. සානජිවහාකායා සම්පත්තවිසයග්ගාහකා, නිස්සයවසෙන චෙව සයඤ්ච අත්තනො නිස්සයං අල්ලීනෙයෙව විසයෙ විඤ්ඤාණහෙතුත්තා.

අට්ඨකථායං පන ‘‘ආපාඨගතත්තාව ආරම්මණං සම්පත්තං නාම. චන්දමණ්ඩලසූරියමණ්ඩලානඤ්ඤි ද්වාචන්තාලීසයොජනසහස්සමත්ථකෙ ධීතානං චණ්ණො චක්ඛුපසාදං සට්ඨෙති. සො දුරෙ යත්වා පඤ්ඤායමානොපි සම්පත්තොයෙව නාම. තංගොචරත්තා චක්ඛු සම්පත්තගොචරමෙව නාම. දුරෙ රුක්ඛං ඡිත්තන්තානම්පි, රජකානඤ්ච චත්ථං ධොවන්තානං දුරතොව කායවිකාරො පඤ්ඤායති. සද්දො පන ධාතුපරම්පරාය ආගන්ත්වා සොතං සට්ඨෙත්වා සණ්ඨං චචත්ථානං ගච්ඡති’’ති වුත්තං.

තත්ථ කිඤ්චාපි ආපාඨගතත්තා ආරම්මණං සම්පත්තන්ති වුත්තං, චන්දමණ්ඩලාදිචණ්ණො පන චක්ඛුං අසම්පත්තො දුරෙ ධීතොව පඤ්ඤායති. සද්දොපි සථෙව සණ්ඨං ආගච්ඡෙය්‍ය, දුරෙ උප්පන්නො චිරෙන සුයොය්‍ය, පරම්පරසට්ඨනාය ව ආගන්ත්වා සොතං සට්ඨෙත්තො අසුකදිසාය නාමාති න පඤ්ඤායෙය්‍ය. තස්මා අසම්පත්තගොචරානෙව තාති.

අභිආදිසමානානි චෙතානි. යථා හි අභි නාම ඛෙති සිත්තසම්මට්ඨධානෙ නාහිරමති, සඬිකාරට්ඨානානිණපණ්ණගහනවම්මිකානියෙව පන පවිසිත්වා නිපන්නකාලෙ අහිරමති, එකග්ගතං ආපජ්ජති, එවමෙව චක්ඛුපෙනං විසමජ්ඣාසයං මට්ඨෙය්‍ය සුවණ්ණහිත්තිආදියු නාහිරමති, ඔලොකෙතුම්පි න ඉච්ඡති, රූපචිත්තපුප්ඵලතාදිචිත්තෙසුයෙව පන අහිරමති. තාදිසෙසු හි යානෙසු චක්ඛුම්හි අප්පහොන්තෙ මුඛම්පි විචරිත්වා ඔලොකෙතුකාමා හොන්ති.

සුසුමාරොපි ඛෙති නික්ඛන්තො ගහෙනඛං න පස්සති, අක්ඛිති නිම්මිලෙන්වාච වරති. යදා පන බ්‍යාමසතමත්තං උදකං ඔගාහිත්වා ඛිලං පවිසිත්වා නිපන්නො හොති, තදා තස්ස චිත්තං එකග්ගං හොති සුඛං සුපති, එවමෙව සොතං තම්පෙ ඛිලජ්ඣාසයං ආකාසසන්නිස්සිතං කණ්ණච්ඡිද්දකූපකෙයෙව අප්පකාසයං කරොති. කණ්ණච්ඡිද්දාකාසොයෙව තස්ස සද්දසවනෙ පච්චයො හොති. අප්පකාසොපි වට්ඨෙතියෙව. අන්තොලෙණස්මිඤ්ඤි සප්පකාසෙ කරියමානෙ න ලෙණච්ඡදනං හින්දිත්වා සද්දො ඛෙති නික්ඛමති, ද්වාරවාතපානච්ඡිද්දෙහි පන නික්ඛමිත්වා ධාතුපරම්පරායෙව සට්ඨෙත්තො ගන්ත්වා සොතපසාදං සට්ඨෙති. අථ තස්මිං කාලෙ ‘අසුකො නාම සප්පකාසනී’ති ලෙණපිට්ඨෙ නිසින්නා ජානන්ති.

එවං සන්තෙ සම්පත්තගොචරතා හොති. ‘කිං පනෙතං සම්පත්තගොචර’න්ති? ‘ආම, සම්පත්තගොචරං’. ‘යදි එවං, දුරෙ හෙරිආදියු වජ්ජමානෙසු දුරෙ සද්දොති ජානනං න භවෙය්‍යා’ති? ‘නො න භවති. සොතපසාදස්මිඤ්ඤි සට්ඨිතෙ දුරෙ සද්දො ආසන්නෙ සද්දො, පරතීරෙ ඔරිමතීරෙති තථා තථා ජානනාකාරො හොති. ධම්මතා

එසා'ති. 'කිං එතාය ධම්මතාය? යතො යතො ඡිද්දං තතො තතො සවනං හොති,
චන්දිමසුරියාදීනං දස්සනං වියාති අසම්පත්තගොචරමෙවෙනං'.

පක්ඛිපි රුක්ඛෙ වා භූමියං වා න රමති. යදා පන එකං වා ද්වෙ වා ලෙඬ්ඛිපානෙ
අතික්කම්ම අජටාකාසං පක්ඛන්දො හොති, තදා එකග්ගචිත්තතං ආපජ්ජති, එවමෙව
සානම්පි ආකාසජ්ඣාසයං වාතූපනිස්සයගන්ධගොචරං. තථා හි ගාවො නවවුටියෙ
දෙවෙ භූමියං සාගිත්වා සාගිත්වා ආකාසාහිමුඛා හුත්වා වාතං ආකඩ්ඪන්ති. අඬ්ගුලීහි
ගන්ධපිණ්ඩං ගහෙත්වාපි ච උපසිඬ්ඝනකාලෙ වාතං අනාකඩ්ඪන්තො නෙව තස්ස
ගන්ධං ජානාති.

කුක්කුරොපි බහි විවරන්තො බෙමට්ඨානං න පස්සති ලෙඬ්ඛිපහාරාදීහි
උපද්දන්තො හොති. අන්තොගාමං පවිසිත්වා උද්ධනට්ඨානෙ ඡාරිකං බ්‍යුහිත්වා
නිපන්තස්ස පන ඵාසුකං හොති, එවමෙව ජිව්හාපි ගාමජ්ඣාසයා
ආපොසන්තිස්සිතරසාරම්මණා. තථා හි තියාමරත්තිං සමණධම්මං කත්වාපි පාතොච
පත්තචීරමාදාය ගාමො පවිසිතබ්බො හොති. සුක්ඛබාදනීයස්ස ච න සක්කා
බෙලෙන අතෙමිතස්ස රසං ජානිතුං.

සිඬ්ගාලොපි බහි වරන්තො රතිං න වින්දති, ආමකසුසානෙ මනුස්සමංසං
බාදිත්වා නිපන්තස්සෙව පනස්ස ඵාසුකං හොති, එවමෙව කායොපි
උපාදිණ්ණකජ්ඣාසයො පථවීතිස්සිතථොට්ඨබ්බාරම්මණො. තථා හි අඤ්ඤං
උපාදිණ්ණකං අලභමානා සත්තා අත්තන්තොව හත්ථතලෙ සීසං කත්වා නිපජ්ජන්ති.
අජ්ඣත්තිකබාහිරා වස්ස පථවී ආරම්මණග්ගහණෙ පච්චයො හොති. සුසන්ථතස්සපි
හි සයනස්ස, හත්ථෙ යපිතානම්පි වා ඵලානං, න සක්කා අනිසිදන්තෙන වා
අනිජ්ජිලෙන්තෙන වා ථද්ධමුදුහාවො ජානිතුන්ති. අජ්ඣත්තිකබාහිරාපථවී එතස්ස
කායපසාදස්ස ථොට්ඨබ්බජානනෙ පච්චයො හොති. එවං
ලක්ඛණාදිවචත්ථානතොපෙනෙසං අසම්මිස්සතා වෙදිතබ්බා. අඤ්ඤෙයෙව හි
චක්ඛුපසාදස්ස ලක්ඛණරසපච්චුපට්ඨානපදට්ඨානගොචරජ්ඣාසයනිස්සයා අඤ්ඤෙ
සොතපසාදාදීනන්ති අසම්මිස්සානෙව චක්ඛායතනාදීනි.

අපිච නෙසං අසම්මිස්සතාය අයං උපමාපි වෙදිතබ්බා – යථා හි පඤ්චවණ්ණානං
ධජානං උස්සාපිතානං කිඤ්චාපි ඡායා එකාබද්ධා විය හොති, තස්ස තස්ස පන
අඤ්ඤමඤ්ඤං අසම්මිස්සාව යථා ච පඤ්චවණ්ණෙන කප්පාසෙන වට්ටිං කත්වා
දීපෙ ජාලිතෙ කිඤ්චාපි ජාලා එකාබද්ධා විය හොති, තස්ස තස්ස පන අංසුනො
පාටියෙක්කා පාටියෙක්කා ජාලා අසම්මිස්සා එව, එවමෙව කිඤ්චාපි ඉමානි
පඤ්චායතනානි එකස්මිං අත්තහාවෙ සමොසටානි අඤ්ඤමඤ්ඤං පන
අසම්මිස්සානෙව. න කෙවලඤ්ච ඉමානෙව පඤ්ච, සෙසරූපානිපි අසම්මිස්සානෙව.
ඉමස්මිඤ්ඤි සරීරෙ හෙට්ඨිමකායො මජ්ඣිමකායො උපරිමකායොති තයො
කොට්ඨාසා. තත්ථ නාහිතො පට්ඨාය හෙට්ඨා හෙට්ඨිමකායො නාම. තස්මිං
කායදසකං, භාවදසකං, ආහාරසමුට්ඨානානි අට්ඨ, උතුසමුට්ඨානානි අට්ඨ,
චිත්තසමුට්ඨානානි අට්ඨාති චතුචත්තාලීස රූපානි. නාහිතො උද්ධං යාව ගලවාටකා
මජ්ඣිමකායො නාම. තත්ථ ච කායදසකං, භාවදසකං, චත්ථදසකං,

ආහාරසමුට්ඨානාදීනි තිණි අට්ඨකානීති චතුපඤ්ඤාස රූපානි. ගලවාටකතො උද්ධං උපරිමකායො නාම. තත්ථ චක්ඛුදසකං, සොතදසකං, සානදසකං, ජීවිහාදසකං, කායදසකං, භාවදසකං, ආහාරසමුට්ඨානාදීනි තිණි අට්ඨකානීති චතුරාසීති රූපානි.

තත්ථ චක්ඛුපසාදස්ස පච්චයානි චත්තාරි මහාභූතානි, චණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජා, ජීවිනින්ද්‍රියං චක්ඛුපසාදොති ඉදං එකන්තතො අවිනිභුත්තානං දසන්තං නිජ්ජන්තරූපානං වසෙන චක්ඛුදසකං නාම. ඉමිනා නයෙන සෙසානිපි වෙදිතබ්බානි. තෙසු හෙට්ඨිමකායෙ රූපං මජ්ඣිමකායඋපරිමකායරූපෙහි සද්ධිං අසම්මිස්සං. සෙසකායද්වයෙපි රූපං ඉතරෙහි සද්ධිං අසම්මිස්සමෙව. යථා හි සායන්හසමයෙ පබ්බතච්ඡායා ච රුක්ඛච්ඡායා ච කිඤ්චාපි එකාබද්ධා විය භොන්ති අඤ්ඤමඤ්ඤං පන අසම්මිස්සාව එවං ඉමෙසුපි කායෙසු චතුවත්තාලීස චතුපඤ්ඤාස චතුරාසීති රූපානි ච කිඤ්චාපි එකාබද්ධානි විය භොන්ති, අඤ්ඤමඤ්ඤං පන අසම්මිස්සානෙවානි.

616. රූපායතනනිද්දෙසෙ චණ්ණොව චණ්ණනිභා; නිභාතීති වා නිභා.
චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස පාකටා භොතීති අත්ථො. චණ්ණොව නිභා චණ්ණනිභා. සද්ධිං නිදස්සනෙන සනිදස්සනං, චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන පස්සිතබ්බන්ති අත්ථො. සද්ධිං පටිසෙන සප්පටිසං, පටිසට්ටනනිසංසජනකන්ති අත්ථො. නීලාදීසු උමාපුප්ඵසමානං නීලං, කණ්කාරපුප්ඵසමානං පීතකං, බන්ධුජීවකපුප්ඵසමානං ලොහිතකං, ඔසධිතාරකසමානං ඔදාතං. ක්කාමඛිගාරසමානං කාලකං, මන්දරත්තං සින්දුවාරකරවීරමකුලසමානං මඤ්ජීට්ඨකං.
‘හරිත්තවහෙමචණ්ණකාමංසුමුඛපක්කමා’ති (ජා. 1.15.133) එත්ථ පන කිඤ්චාපි ‘හරී’ති සුවණ්ණං චුත්තං, පරතො පනස්ස ජාතරූපග්ගහණෙන ගහිතත්තා ඉධ සාමං හරී නාම. ඉමානි සත්ත වත්ථුං අනාමසිත්වා සභාවෙනෙව දස්සිතානි.

හරිචණ්ණන්ති හරිතසද්දලචණ්ණං. අම්බඬකුරචණ්ණන්ති අම්බඬකුරෙන සමානචණ්ණං. ඉමානි ද්වෙ වත්ථුං ආමසිත්වා දස්සිතානි. දීඝාදීනි ද්වාදස වොහාරතො දස්සිතානි. සො ව නෙසං වොහාරො උපනිධායසිද්ධො වෙච සන්නිවෙසසිද්ධො ච. දීඝාදීනි හි අඤ්ඤමඤ්ඤං උපනිධායසිද්ධානි, වට්ටාදීනි සන්නිවෙසවිසෙසෙන. තත්ථ රස්සං උපනිධාය තතො උච්චතරං දීඝං, තං උපනිධාය තතො නීචතරං රස්සං. පුලං උපනිධාය තතො බුද්දකතරං අණුං, තං උපනිධාය තතො මහන්තතරං පුලං. චක්කසණ්ඨානං වට්ටං, කුක්කුටණ්ඩසණ්ඨානං පරිමණ්ඩලං. චතුහි අංසෙහි යුත්තං චතුරංසං. ඡළංසාදීසුපි එසෙව නයො. නින්තන්ති ඔනතං, ටලන්ති උන්නතං.

තත්ථ යස්මා දීඝාදීනි ඵ්ඨසිත්වා සක්කා ජානිතුං, නීලාදීනි පනෙවං න සක්කා, තස්මා න නිජ්ජරියායෙන දීඝං රූපායතනං; තථා රස්සාදීනි. තං තං නිස්සාය පන තථා තථා ධීතං දීඝං රස්සන්ති තෙන තෙන වොහාරෙන රූපායතනමෙවෙත්ථ භාසිතන්ති වෙදිතබ්බං. ඡායා ආතපොති ඉදං අඤ්ඤමඤ්ඤපරිච්ඡින්නං; තථා ආලොකො අන්ධකාරො ච. අබ්භා මහිකානිආදීනි චත්තාරි වත්ථුනාව දස්සිතානි. තත්ථ

‘අබ්භා’ති වලාභකො. ‘මහිකා’ති හිමං. ඉමෙහි චතුහි අබ්භාදීනං වණ්ණා දස්සිතා. වන්දමණ්ඩලස්ස වණ්ණනිහානිආදීහි තෙසං තෙසං පභාවණ්ණා දස්සිතා.

තත්ථ වන්දමණ්ඩලාදීනං වත්ථුනං එවං විසෙසො වෙදිතබ්බො – මණ්ණියං රජතපට්ඨිජන්තං එකුතපඤ්ඤාසයොජනායාමවිත්ථාරං වන්දස්ස දෙවපුත්තස්ස විමානං වන්දමණ්ඩලං නාම. සොවණ්ණමයං එලිකපට්ඨිජන්තං සමපණ්ණාසයොජනායාමවිත්ථාරං සූරියස්ස දෙවපුත්තස්ස විමානං සූරියමණ්ඩලං නාම. සත්තරතනමයානි සත්තට්ඨදසද්වාදසයොජනායාමවිත්ථාරානි තෙසං තෙසං දෙවපුත්තානං විමානානි කාරකරූපානි නාම.

තත්ථ හෙට්ඨා වන්දො, සූරියො උපරි, උභින්නමන්තරං යොජනං හොති. වන්දස්ස හෙට්ඨිමන්තතො සූරියස්ස උපරිමන්තො යොජනසතං හොති. ද්විසු පස්සෙසු නක්ඛත්තතාරකා ගච්ඡන්ති. එතෙසු පන තිසු වන්දො දන්ධගමනො, සූරියො සීසගමනො, නක්ඛත්තතාරකා සබ්බසීසගමනා. කාලෙන වන්දිමසූරියානං පුරතො හොන්ති කාලෙන පච්ඡා.

ආදාසමණ්ඩලන්ති කංසමයං. මණ්ණිති යපෙත්වා වෙළරියං සෙසො ජොතිරසාදිඅනෙකප්පහෙදො. සඬබොති සාමුද්දිකො; මුත්තා සාමුද්දිකාපි, සෙසාපි. වෙළරියොති වෙළවණ්ණමණ්ණි. ජාතරූපං වුව්චති සත්ථුවණ්ණො. සත්ථා හි සුවණ්ණවණ්ණො, සුවණ්ණමිපි සත්ථුවණ්ණං. රජතං වුව්චති කභාපණො – ලොහමාසකො දාරුමාසකො ජතුමාසකො, යෙ ‘වොහාරං ගච්ඡන්ති’ති (පාරා. 584) වුත්තං තං සබ්බමිපි ඉධ ගහිතං.

යං වා පනඤ්ඤමිපිති ඉමිනා පාළිආගතං යපෙත්වා සෙසං තට්ඨිකපිලොතිකකණ්ණිකවණ්ණාදිහෙදං රූපං ගහිතං. තඤ්ඤි සබ්බං යෙවාපනකෙසු පට්ඨං.

එවමෙතං නීලාදිනා හෙදෙන භින්නමිපි රූපං සබ්බං ලක්ඛණාදීහි අභින්නමෙව. සබ්බඤ්ඤෙනං වක්ඛුපට්ඨනනලක්ඛණං රූපං, වක්ඛුච්ඤ්ඤාණස්ස විසයභාවරසං, තස්සෙව ගොවරපච්චුපට්ඨානං, චතුමහාභූතපද්ධානං. යථා වෙතං තථා සබ්බානිපි උපාදාරූපානි. යත්ථ පන විසෙසො අත්ථි තත්ථ වක්ඛාම. සෙසමෙත්ථ වක්ඛායතනනිද්දෙසෙ වුත්තනෙයෙනෙව වෙදිතබ්බං. කෙවලඤ්ඤි තත්ථ වක්ඛුපුබ්බගමො නිද්දෙසො ඉධ රූපපුබ්බගමො. තත්ථ ‘වක්ඛුං පෙත’න්තිආදීනි වුද්දස නාමානි, ඉධ ‘රූපංපෙත’න්තිආදීනි තිණි. සෙසං තාදිසමෙව. යථා හි චතුහි චතුහි නයෙහි පට්මණ්ඨෙත්වා වක්ඛුං වචන්ථාපෙතුං තෙරස වාරා වුත්තා, ඉධාපි තෙ තථෙව වුත්තාති.

620. සද්දායතනනිද්දෙසෙ හෙරිසද්දොති මහාහෙරිපහට්ඨෙරීනං සද්දො. මුද්ධිගසඬබපණ්ණවසද්දාපි මුද්ධිගාදිපච්චියා සද්දා. ගීතසඬබාතො සද්දො ගීතසද්දො. වුත්තාවසෙසානං විණාදීනං තන්තිබද්ධානං සද්දො වාදිතසද්දො. සම්මසද්දොති කංසතාලකට්ඨතාලසද්දො. පාණිසද්දොති පාණිප්පහාරසද්දො. සත්තානං

නිග්ගොසසද්දොති බහුනං සන්තිපතිතානං

අපඤ්ඤායමානපදබාඤ්ජනනිග්ගොසසද්දො. ධාතුනං සන්තිසාතසද්දොති රුක්ඛානං අඤ්ඤමඤ්ඤනිසංසනසංචිකාකොටනාදිසද්දො. වාතස්ස වායතො සද්දො වාතසද්දො. උදකස්ස සන්දමානස්ස වා පටිහතස්ස වා සද්දො උදකසද්දො. මනුස්සානං සල්ලාපාදිසද්දො මනුස්සසද්දො. තං යපෙත්වා සෙසො සබ්බොපි අමනුස්සසද්දො. ඉමිනා පදද්වයෙන සබ්බොපි සද්දො පරියාදිත්තො. එවං සත්තෙපි වංසඵාලනපිලොතිකඵාලනාදීසු පවත්තො පාළියං අනාගතසද්දො යෙවාපනකට්ඨානං පටිට්ඨොති වෙදිතබ්බො.

එවමයං හෙරිසද්දාදිනා හෙදෙන හින්තොපි සද්දො ලක්ඛණාදීහි අහින්තොයෙව. සබ්බොපි හෙස සොනපටිහනනලක්ඛණො සද්දො සොනවිඤ්ඤාණස්ස විසයභාවරසො, තස්සෙව ගොවරපච්චුපට්ඨානො. සෙසං චක්ඛායතනනිද්දෙසෙ චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. ඉධාපි හි චතුහි චතුහි නයෙහි පටිමණ්ඩිතා තෙරස වාරා චුත්තා. තෙසං අත්ථො සක්කා චුත්තනයෙනෙව ජානිතුන්ති න විත්ථාරිතො.

624. ගන්ධායතනනිද්දෙසෙ මූලගන්ධොති යං කිඤ්චි මූලං පටිච්ච නිබ්බත්තො ගන්ධො. සාරගන්ධාදීසුපි එසෙව නයො. අසිද්ධසුසිද්ධානං ධාකාදීනං ගන්ධො ආමකගන්ධො. මච්ඡසකලිකාපුත්තිමංසසංකිලිට්ඨසජ්ජිආදීනං ගන්ධො විස්සගන්ධො. සුගන්ධොති ඉට්ඨගන්ධො. දුග්ගන්ධොති අනිට්ඨගන්ධො. ඉමිනා පදද්වයෙන සබ්බොපි ගන්ධො පරියාදිත්තො. එවං සත්තෙපි කණ්ණකගන්ධපිලොතිකගන්ධාදයො පාළියං අනාගතා සබ්බෙපි ගන්ධා යෙවාපනකට්ඨානං පටිට්ඨොති වෙදිතබ්බො.

එවමයං මූලගන්ධාදිනා හෙදෙන හින්තොපි ගන්ධො ලක්ඛණාදීහි අහින්තොයෙව. සබ්බොපි හෙස සානපටිහනනලක්ඛණො ගන්ධො, සානවිඤ්ඤාණස්ස විසයභාවරසො, තස්සෙව ගොවරපච්චුපට්ඨානො. සෙසං චක්ඛායතනනිද්දෙසෙ චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. ඉධාපි හි තථෙව ද්විපඤ්ඤාසනයපටිමණ්ඩිතා තෙරස වාරා චුත්තා. තෙ අත්ථො පාකට්ඨායෙව.

628. රසායතනනිද්දෙසෙ මූලරසොති යංකිඤ්චි මූලං පටිච්ච නිබ්බත්තරසො. බන්ධරසාදීසුපි එසෙව නයො. අම්බිලන්ති තක්කම්බිලාදි. මධුරන්ති එකන්තතො ගොසජ්ජිආදි. මධු පන කසාවයුත්තං විරනික්ඛිත්තං කසාවං භොති. ආණ්ණං බාරියුත්තං විරනික්ඛිත්තං බාරියං භොති. සජ්ජි පන විරනික්ඛිත්තං චණ්ණගන්ධෙ ජහන්තම්පි රසං න ජහන්ති තදෙව එකන්තමධුරං. තිත්තකන්ති නිම්බපණ්ණාදි. කටුකන්ති සිඬිගිවෙරමරිවාදි. ලොණිකන්ති සාමුද්දිකලොණාදි. බාරිකන්ති වාතිඬිගණකලීරාදි. ලම්බිලන්ති බදරාමලකකපිට්ඨසාලවාදි. කසාවන්ති හරිතකාදි. ඉමෙ සබ්බෙපි රසා චත්ථුවසෙන චුත්තා. තංතංචත්ථුතො පනෙත්ථ රසොව අම්බිලාදීහි නාමෙහි චුත්තොති වෙදිතබ්බො. සාදුති ඉට්ඨරසො, අසාදුති අනිට්ඨරසො. ඉමිනා පදද්වයෙන සබ්බොපි රසො පරියාදිත්තො. එවං සත්තෙපි

ලෙඩ්ඩුරසහිත්තිරසපිලොතිකරසාදයො පාළියං අනාගතා සබ්බෙපි රසා
යෙවාපනකට්ඨානං පට්ටියාති වෙදිතබ්බා.

එවමයං මූලරසාදිනාහෙදෙන හින්තොපි රසො ලක්ඛණාදිහි අහින්තොයෙව.
සබ්බෙපි හෙස ජිව්හාපට්ඨනනලක්ඛණො රසො, ජිව්හාවිඤ්ඤාණස්ස
විසයභාවරසො, තස්සෙව ගොවරපච්චුපට්ඨානො. සෙසං චක්ඛායතනනිද්දෙසෙ
චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. ඉධාපි හි තථෙව ද්විපඤ්ඤාසනයපට්මණ්ඩිනා තෙරස
වාරා චුත්තා.

632. ඉත්ථිත්ථියනිද්දෙසෙ යන්ති කරණවචනං. යෙන කාරණෙන ඉත්ථියා
ඉත්ථිලිඛිගාදිති හොන්තිති අයමෙත්ථ අත්ථො. තත්ථ ‘ලිඛිත’න්ති සණ්ඨානං.
ඉත්ථියා හි හත්ථපාදගීවාඋරාදිනං සණ්ඨානං න පුරිසස්ස විය හොති. ඉත්ථිනඤ්ඤි
හෙට්ඨිමකායො විසදො හොති, උපරිමකායො අවිසදො. හත්ථපාදා බුද්දකා, මුඛං
බුද්දකං. නිමිත්තන්ති සඤ්ජානනං. ඉත්ථිනඤ්ඤි උරමංසං අවිසදං හොති, මුඛං
නිමිමස්සදායීකං. කෙසඛන්ධවත්ථග්ගහණමපි න පුරිසානං විය හොති. කුත්තන්ති
කිරියා. ඉත්ථියො හි දහරකාලෙ සුප්පකමුසලකෙහි කීළන්ති, චිත්තධිතලිකාය
කීළන්ති, මත්තිකවාකෙන සුත්තකං නාම කත්තන්ති. ආකාප්පොති
ගමනාදිආකාරො. ඉත්ථියො හි ගච්ඡමානා අවිසදා ගච්ඡන්ති, තිට්ඨමානා
නිපජ්ජමානා නිසීදමානා බාදමානා භුඤ්ජමානා අවිසදා භුඤ්ජන්ති. පුරිසමපි හි
අවිසදං දිස්වා මාතුගාමො විය ගච්ඡති තිට්ඨති නිපජ්ජති නිසීදති බාදති භුඤ්ජන්ති
වදන්ති.

ඉත්ථත්තං ඉත්ථිභාවොති උභයමපි එකත්ථං; ඉත්ථිසභාවොති අත්ථො. අයං
කම්මජො පටිසන්ධිසමුට්ඨිතො. ඉත්ථිලිඛිගාදිති පන ඉත්ථිත්ථියං පට්චිව පචත්තෙ
සමුට්ඨිතාති. යථා හි බීජෙ සති, බීජං පට්චිව, බීජපච්චයා රුක්ඛො වඩ්ඪිත්වා
සාධාවිට්ඨපසම්පන්නො හුත්වා ආකාසං පුරෙත්වා තිට්ඨති, එවමෙව
ඉත්ථිභාවසඬ්ඛාතෙ ඉත්ථිත්ථියෙ සති ඉත්ථිලිඛිගාදිති හොන්ති. බීජං විය හි
ඉත්ථිත්ථියං, බීජං පට්චිව වඩ්ඪිත්වා ආකාසං පුරෙත්වා ධීතරුක්ඛො විය ඉත්ථිත්ථියං
පට්චිව ඉත්ථිලිඛිගාදිති පචත්තෙ සමුට්ඨහන්ති. තත්ථ ඉත්ථිත්ථියං න
චක්ඛුවිඤ්ඤායා, මනොවිඤ්ඤායාමෙව. ඉත්ථිලිඛිගාදිති චක්ඛුවිඤ්ඤායානිපි
මනොවිඤ්ඤායානිපි.

ඉදං තං රූපං ඉත්ථිත්ථියන්ති ඉදං තං රූපං, යථා චක්ඛුත්ථියාදිති පුරිසස්සාපි
හොන්ති, න එවං; නියමතො පන ඉත්ථියා එව ඉත්ථියං ‘ඉත්ථිත්ථියං’.

633. පුරිසිත්ථියෙපි එසෙව නයො. පුරිසලිඛිගාදිති පන ඉත්ථිලිඛිගාදිනං
පටිපක්ඛතො වෙදිතබ්බාති. පුරිසස්ස හි හත්ථපාදගීවාඋරාදිනං සණ්ඨානං න
ඉත්ථියා විය හොති. පුරිසානඤ්ඤි උපරිමකායො විසදො හොති හෙට්ඨිමකායො
අවිසදො, හත්ථපාදා මහන්තා, මුඛං මහන්තං, උරමංසං විසදං, මස්සදායීකා
උප්පජ්ජන්ති. කෙසඛන්ධනවත්ථග්ගහණං න ඉත්ථිනං විය හොති. දහරකාලෙ
රථනඬිගලාදිහි කීළන්ති, වාලිකපාළිං කත්වා වාපිං නාම බනන්ති, ගමනාදිති විසදාති

හොන්නි. ඉත්ථිමිපි ගමනාදිනි විසදානි කුරුමානං දිස්වා ‘පුරිසො විය ගච්ඡති’ තිආදිනි වදන්ති. සෙසං ඉත්ථිත්ථියෙ චුත්තසදිසමෙව.

තත්ථ ඉත්ථිභාවලක්ඛණං ඉත්ථිත්ථියං, ඉත්ථිති පකාසනරසං,
ඉත්ථිලිඛිගනිමිත්තකුත්තාකප්පානං කාරණභාවපච්චුපට්ඨානං. පුරිසභාවලක්ඛණං
පුරිසිත්ථියං, පුරිසොති පකාසනරසං, පුරිසලිඛිගනිමිත්තකුත්තාකප්පානං
කාරණභාවපච්චුපට්ඨානං. උභයමිපෙතං පටිමකප්පිකානං පචත්තෙ සමුට්ඨාති.
අපරභාගෙ පටිසන්ධියං. පටිසන්ධිසමුට්ඨිතමිපි පචත්තෙ චලති පරිවත්තති.

යථාහ –

“තෙන ඛො පන සමයෙන අඤ්ඤතරස්ස භික්ඛුනො ඉත්ථිලිඛිගං
පාතුභූතං හොති. තෙන ඛො පන සමයෙන අඤ්ඤතරස්සා භික්ඛුනියා
පුරිසලිඛිගං පාතුභූතං හොති” ති (පාරා. 69).

ඉමෙසු පන ද්විසු පුරිසලිඛිගං උත්තමං, ඉත්ථිලිඛිගං භීතං. තස්මා පුරිසලිඛිගං
බලවඅකුසලෙන අන්තරධායති, ඉත්ථිලිඛිගං දුබ්බලකුසලෙන පතිට්ඨාති.
ඉත්ථිලිඛිගං පන අන්තරධායන්තං දුබ්බලඅකුසලෙන අන්තරධායති, පුරිසලිඛිගං
බලවකුසලෙන පතිට්ඨාති. එවං උභයමිපි අකුසලෙන අන්තරධායති, කුසලෙන
පතිට්ඨාතීති වෙදිතබ්බං.

උභතොඛ්‍යාඤ්ජනකස්ස පන කිං එකං ඉන්ද්‍රියං උදාහු ද්වෙති? එකං. තඤ්ච ඛො
ඉත්ථිඋභතොඛ්‍යාඤ්ජනකස්ස ඉත්ථිත්ථියං, පුරිසඋභතොඛ්‍යාඤ්ජනකස්ස පුරිසිත්ථියං.
‘එවං සත්තෙ දුතියඛ්‍යාඤ්ජනකස්ස අභාවො ආපජ්ජති. ඉන්ද්‍රියඤ්චි
ඛ්‍යාඤ්ජනකාරණං චුත්තං. තඤ්චස්ස නත්ථි’ ති? ‘න තස්ස ඉන්ද්‍රියං
ඛ්‍යාඤ්ජනකාරණං’. ‘කස්මා’? ‘සදා අභාවතො. ඉත්ථිඋභතොඛ්‍යාඤ්ජනකස්ස භි යදා
ඉත්ථියා රාගචිත්තං උප්පජ්ජති, තදාච පුරිසඛ්‍යාඤ්ජනං පාකටං හොති,
ඉත්ථිඛ්‍යාඤ්ජනං පටිච්ඡන්තං ගුළ්භං හොති. තථා ඉතරස්ස ඉතරං.

යදි ච තෙසං ඉන්ද්‍රියං දුතියඛ්‍යාඤ්ජනකාරණං භවෙය්‍ය, සදාපි ඛ්‍යාඤ්ජනද්වයං
තිට්ඨෙය්‍ය. න පන තිට්ඨති. තස්මා වෙදිතබ්බමෙතං න තස්ස තං ඛ්‍යාඤ්ජනකාරණං.
කම්මසභායං පන රාගචිත්තමෙවෙත්ථ කාරණං. යස්මා වස්ස එකමෙව ඉන්ද්‍රියං
හොති, තස්මා ඉත්ථිඋභතොඛ්‍යාඤ්ජනකො සයමිපි ගබ්භං ගණ්භාති, පරමිපි
ගණ්භාපෙති. පුරිසඋභතොඛ්‍යාඤ්ජනකො පරං ගබ්භං ගණ්භාපෙති, සයං පන න
ගණ්භාතීති.

634. ජීවිතින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ යං වත්තබ්බං තං හෙට්ඨා අරූපජීවිතින්ද්‍රියෙ
චුත්තමෙව. කෙවලඤ්චි තත්ථ යො තෙසං අරූපීනං ධම්මානන්ති චුත්තං, ඉධ
රූපජීවිතින්ද්‍රියන්තා යො තෙසං රූපීනං ධම්මානන්ති අයමෙව විසෙසො.
ලක්ඛණාදිනි පනස්ස එවං වෙදිතබ්බානි – සහජාතරූපානුපාලනලක්ඛණං

ජීවිතින්ද්‍රියං, තෙසං පවත්තනරසං, තෙසං යෙව යපනපච්චුපට්ඨානං,
යාපයිතබ්බභූතපදට්ඨානන්ති.

635. කායවිඤ්ඤත්තීතිද්දෙසෙ කායවිඤ්ඤත්තීති එත්ථ තාව කායෙන
අත්තනො භාවං විඤ්ඤාපෙන්නානං තිරච්ඡානෙනිපි පුරිසානං, පුරිසෙහි වා
තිරච්ඡානානම්පි කායගහණානුසාරෙන ගහිතාය එතාය භාවො විඤ්ඤායතීති
'විඤ්ඤත්ති'. සයං කායගහණානුසාරෙන විඤ්ඤායතීතිපි 'විඤ්ඤත්ති'. “කායෙන
සංවරො සාධු” තිආදීසු (ධ. ප. 361) ආගතො වොපනසඬ්ඛාතො කායොව
විඤ්ඤත්ති 'කායවිඤ්ඤත්ති'. කායවිප්ඵන්දනෙන අධිජ්ජායවිඤ්ඤාපනභෙතුත්තා,
සයඤ්ච තථා විඤ්ඤෙය්‍යත්තා කායෙන විඤ්ඤත්තීතිපි 'කායවිඤ්ඤත්ති'.

කුසලචිත්තස්ස වාතිආදීසු අට්ඨති කාමාවචරෙහි අභිඤ්ඤාචිත්තෙන වාති නවති
කුසලචිත්තෙහි කුසලචිත්තස්ස වා, ද්වාදසහිපි අකුසලචිත්තෙහි අකුසලචිත්තස්ස වා,
අට්ඨති මහාකිරියෙහි ද්විති අභෙතුකකිරියෙහි අභිඤ්ඤාජ්ජත්තෙන එකෙන
රූපාවචරකිරියෙනාති එකාදසහි කිරියචිත්තෙහි අඛ්‍යාකතචිත්තස්ස වා. ඉතො
අඤ්ඤාති හි චිත්තාති විඤ්ඤත්තිං න ජනෙන්නි. සෙක්ඛාසෙක්ඛපුට්ඨජ්ජානං පන
එත්තකෙහෙව චිත්තෙහි විඤ්ඤත්ති භොතීති එතෙසං කුසලාදීනං වසෙන තීහි පදෙහි
'භෙතුතො' දස්සිතා.

ඉදානි ඡහි පදෙහි 'ඵලතො' දස්සෙතුං අභික්කමන්තස්ස වාතිආදි වුත්තං.
අභික්කමාදයො හි විඤ්ඤත්තිවසෙන පවත්තත්තා විඤ්ඤත්තිඵලං නාම. තත්ථ
'අභික්කමන්තස්සා'ති පුරතො කායං අභිහරන්තස්ස. පටික්කමන්තස්සාති පච්ඡතො
පච්චාහරන්තස්ස. ආලොකෙන්තස්සාති උජුකං පෙක්ඛන්තස්ස. විලොකෙන්තස්සාති
ඉතො විතො ව පෙක්ඛන්තස්ස. සම්ඤ්ජේන්තස්සාති සන්ධයො සඬ්ඛොචෙන්තස්ස.
පසාරෙන්තස්සාති සන්ධයො පටිපණාමෙන්තස්ස.

ඉදානි ඡහි පදෙහි 'සභාවතො' දස්සෙතුං කායස්ස ථම්මනාති ආදි වුත්තං. තත්ථ
'කායස්සා'ති සරීරස්ස. කායං ථම්මහත්වා ථද්ධං කරොතීති ථම්මනා. තමෙව
උපසග්ගෙන වඩ්ඪෙත්තවා සන්ථම්මනාති ආහ. බලවතරා වා ථම්මනා 'සන්ථම්මනා'.
සන්ථම්මිතත්තන්ති සන්ථම්මිතභාවො. විඤ්ඤාපනවසෙන විඤ්ඤත්ති.
විඤ්ඤාපනාති විඤ්ඤාපනාකාරො. විඤ්ඤාපිතභාවො විඤ්ඤාපිතත්තං.
සෙසමෙත්ථ යං වත්තබ්බං තං භෙට්ඨා ද්වාරකථායං වුත්තමෙව. තථා
වච්චිඤ්ඤත්තියං.

636. වච්චිඤ්ඤත්තීතිපදස්ස පන නිද්දෙසපදානඤ්ච අත්ථො තත්ථ න වුත්තො,
සො එවං වෙදිතබ්බො – වාචාය අත්තනො භාවං විඤ්ඤාපෙන්නානං තිරච්ඡානෙනිපි
පුරිසානං, පුරිසෙහි වා තිරච්ඡානානම්පි, වච්චගහණානුසාරෙන ගහිතාය එතාය භාවො
විඤ්ඤායතීති විඤ්ඤත්ති. සයඤ්ච වච්චගහණානුසාරෙන විඤ්ඤායතීතිපි විඤ්ඤත්ති.
“සාධු වාචාය සංවරො” තිආදීසු (ධ. ප. 361) ආගතො වොපනසඬ්ඛාතො වච්චි එව
විඤ්ඤත්ති 'වච්චිඤ්ඤත්ති'. වච්චෙසාසෙන අධිජ්ජායවිඤ්ඤාපනභෙතුත්තා සයඤ්ච

තථාවිඤ්ඤායාත්තා වාචාය විඤ්ඤත්තීතිපි ‘වච්චිඤ්ඤත්ති’. වාචා ගිරාතිආදීසු වුවවතීති ‘වාචා’. ගිරියතීති ‘ගිරා’. බ්‍යජ්ජමානා වාක්‍යානෙදො. වාක්‍යාඤ්ච තං පමො ව අත්ථං ඤාතුකාමානං ඤාපෙතුකාමානඤ්චාතිපි ‘බ්‍යජ්ජමො’. උදිරියතීති උදිරණං. සුස්සතීති සොසො. කරියතීති කම්මං. සොසොව කම්මං සොසකම්මං. නානාජ්ජකාරෙහි කතො සොසොති අත්මො. වට්ඨා හෙදො වච්චිහෙදො. සො පන ‘න හඬගො, පහෙදගතා වාචා ඵවා’ති ඤාපනත්ථං වාචා වච්චිහෙදොති වුත්තං. ඉමෙහි සබ්බෙහිපි පදෙහි ‘සද්දවාචා’ දස්සිතා. ඉදානි තාය වාචාය සද්ධං යොජෙත්වා හෙට්ඨා වුත්තත්ථානං විඤ්ඤත්තිආදීනං පදානං වසෙන තීහාකාරෙහි සභාවතො තං දස්සෙතුං යා තාය වාචාය විඤ්ඤත්තිආදි වුත්තං. තං හෙට්ඨා වුත්තනයත්තා උත්තානත්ථමෙව.

ඉදානි විඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපකච්ඡතෙසු අසම්මොහත්ථං ද්වත්තිංස ඡබ්බිස ඵකුනච්ඡති සොළස පච්ඡිමානීති ඉදං පකිණ්ණකං වෙදිතබ්බං – ද්වත්තිංස චිත්තානි හි රූපං සමුට්ඨාපෙන්නි, ඉරියාපථමපි උපත්ථම්මහෙන්නි, දුට්ඨමපි විඤ්ඤත්තිං ජනෙන්නි. ඡබ්බිසති විඤ්ඤත්තිමෙව න ජනෙන්නි, ඉතරද්වයං කරොන්නි. ඵකුනච්ඡති රූපමෙව සමුට්ඨාපෙන්නි, ඉතරද්වයං න කරොන්නි. සොළස ඉමෙසු තීසු ඵකම්පි න කරොන්නි.

තත්ථ ද්වත්තිංසාති හෙට්ඨා වුත්තානෙව කාමාවචරතො අට්ඨ කුසලානි, ද්වාදස අකුසලානි, කිරියතො දස චිත්තානි, සෙක්ඛපුපුජ්ජනානං අභිඤ්ඤාවත්තං, බිණ්ණාසවානං අභිඤ්ඤාවත්තන්ති. ඡබ්බිසාති රූපාවචරතො පඤ්ච කුසලානි, පඤ්ච කිරියානි, අරූපාවචරතො චත්තාරි කුසලානි, චත්තාරි කිරියානි, චත්තාරි මග්ගචිත්තානි, චත්තාරි ඵලචිත්තානීති. ඵකුනච්ඡතීති කාමාවචරකුසලවිපාකතො ඵකාදස, අකුසලවිපාකතො ද්වෙ, කිරියතො කිරියමනොධාතු, රූපාවචරතො පඤ්ච විපාකචිත්තානීති. සොළසාති ද්වෙ පඤ්චවිඤ්ඤාණානි, සබ්බසත්තානං පට්ඨන්ධිචිත්තං, බිණ්ණාසවානං චුතිචිත්තං, අරූපෙ චත්තාරි විපාකචිත්තානීති. ඉමානි සොළස රූපිරියාපථවිඤ්ඤත්තීසු ඵකම්පි න කරොන්නි. අඤ්ඤානිපි බහුනි අරූපෙ උජ්ජන්තානි අනොකාසගතත්තා රූපං න සමුට්ඨාපෙන්නි. න තානෙව, කායවච්චිඤ්ඤත්තියොපි.

637. ආකාසධාතූනිද්දෙසෙ න කස්සති, න නිකස්සති, කසිතුං වා ඡින්දිතුං වා භින්දිතුං වා න සක්කාති ආකාසො. ආකාසොව ආකාසගතං, බෙළගතාදි විය. ආකාසොති වා ගතන්ති ‘ආකාසගතං’. න හඤ්ඤතීති අසං, අසට්ඨතීයන්ති අත්මො. අසමෙව අසගතං. ඡිද්දට්ඨොන විවරො. විවරොව විවරගතං. අසම්චුට්ඨං චතුභි මහාභූතෙහීති ඵතෙහි අසම්චුට්ඨං නිජ්ජට්ඨාකාසංව කමීතං. ලක්ඛණාදිතො පන රූපපරිවෛශ්චලක්ඛණා ආකාසධාතු, රූපපරියන්තජ්ජකාසනරසා, රූපමරියාදපච්චුපට්ඨානා අසම්චුට්ඨභාවඡිද්දවිවරභාවපච්චුපට්ඨානා වා, පරිච්ඡින්නරූපපදට්ඨානා, යාය පරිච්ඡින්නෙසු රූපෙසු ‘ඉදමිතො උද්ධං අධො තිරිය’න්ති ව හොති.

638. ඉතො පරෙ රූපස්සලහුතාදීනං නිද්දෙසා චිත්තස්සලහුතාදීසු
 වුත්තනගෙතෙව වෙදිතබ්බා. ලක්ඛණාදිතො පනෙත්ථ අදන්ධතාලක්ඛණා රූපස්ස
 ලහුතා, රූපානං ගරුභාවවිනොදනරසා, ලහුපරිවත්තිතාපච්චුපට්ඨානා,
 ලහුරූපපදට්ඨානා. අථද්ධතාලක්ඛණා රූපස්ස මුදුතා, රූපානං
 ථද්ධභාවවිනොදනරසා, සබ්බකිරියාසු අවිරොධිතාපච්චුපට්ඨානා, මුදුරූපපදට්ඨානා.
 සරීරකිරියානුකුලකම්මඤ්ඤභාවලක්ඛණා රූපස්ස කම්මඤ්ඤතා,
 අකම්මඤ්ඤතාවිනොදනරසා, අදුබ්බලභාවපච්චුපට්ඨානා, කම්මඤ්ඤරූපපදට්ඨානා.

එතා පන තිස්සො න අඤ්ඤමඤ්ඤං විජහන්ති. එවං සන්තෙපි යො අරොගිනො
 විය රූපානං ලහුභාවො, අදන්ධතාලහුපරිවත්තිජපකාරො,
 රූපදන්ධත්තකරධාතුක්ඛොහපට්ඨපක්ඛපච්චයසමුට්ඨානො, සො රූපවිකාරො
 ‘රූපස්සලහුතා’. යො සුපරිමද්දිතවම්මස්සෙව රූපානං මුදුභාවො
 සබ්බකිරියාවිසෙසෙසු සරසවත්තනභාවො වසවත්තනභාවමද්දවජපකාරො
 රූපථද්ධත්තකරධාතුක්ඛොහපට්ඨපක්ඛපච්චයසමුට්ඨානො, සො රූපවිකාරො
 ‘රූපස්ස මුදුතා’. යො පන සුධන්තසුචණ්ණස්සෙව රූපානං කම්මඤ්ඤභාවො
 සරීරකිරියානුකුලභාවජපකාරො සරීරකිරියානං
 අනනුකුලකරධාතුක්ඛොහපට්ඨපක්ඛපච්චයසමුට්ඨානො, සො රූපවිකාරො ‘රූපස්ස
 කම්මඤ්ඤතා’ති. එවමෙතාසං විසෙසො වෙදිතබ්බො.

එතා පන තිස්සොපි කම්මං කාතුං න සක්කොති, ආභාරාදයොව කරොන්ති. තථා
 හි යොගිනො ‘අජ්ජ අම්හෙහි භොජනසප්පායං ලද්ධං, කායො නො ලහු මුදු
 කම්මඤ්ඤො’ති වදන්ති. ‘අජ්ජ උතුසප්පායං ලද්ධං, අජ්ජ අම්භාකං චිත්තං එකග්ගං,
 කායො නො ලහු මුදු කම්මඤ්ඤො’ති වදන්ති.

641. උපවයසන්තතිනිද්දෙසෙසු ආයතනානන්ති අඛිට්ඨකාදසන්තං
 රූපායතනානං. ආවයොති නිබ්බන්ති. සො රූපස්ස උපවයොති යො ආයතනානං
 ආවයො පුනස්පුනං නිබ්බන්තමානානං, සොව රූපස්ස උපවයො නාම භොති;
 වඬ්ඪීති අත්ථො. යො රූපස්ස උපවයො සා රූපස්ස සන්තතිති යා එවං උපවිතානං
 රූපානං වඬ්ඪී, තතො උත්තරිතරං පවත්තිකාලෙ සා රූපස්ස සන්තති නාම භොති;
 පවත්තිති අත්ථො. නදිතීරෙ බතකූපස්මිඤ්ඤි උදකුග්ගමනකාලො විය ආවයො,
 නිබ්බන්ති; පරිපුණ්ණකාලො විය උපවයො, වඬ්ඪී; අජ්ඣොත්ථරිත්වා ගමනකාලො
 විය සන්තති, පවත්තිති වෙදිතබ්බා.

එවං කිං කථිතං භොතිති? ආයතනෙන හි ආවයො කථිතො, ආවයෙන ආයතනං
 කථිතං. ආවයොව කථිතො ආයතනමෙව කථිතං. එවම්පි කිං කථිතං භොතිති?
 චතුසන්තතිරූපානං ආවයො උපවයො නිබ්බන්ති වඬ්ඪී කථිතා. අත්ථතො හි
 උභයම්පෙතං ජාතිරූපස්සෙව අධිවචනං. ආකාරනානත්තෙන පන වෙනෙයාවසෙන
 ව උපවයො සන්තතිති උද්දෙසදෙසනං කත්වා යස්මා එත්ථ අත්ථතො නානත්තං
 නත්ථී, තස්මා නිද්දෙසෙ “යො ආයතනානං ආවයො සො රූපස්ස උපවයො, යො
 රූපස්ස උපවයො සා රූපස්ස සන්තති”ති වුත්තං.

යස්මා ව උභයමිපෙතං ජාතිරූපස්සෙව අධිවචනං තස්මා එත්ථ ආවයලක්ඛණො
 රූපස්ස උපවයො, පුබ්බන්තතො රූපානං උම්මුජ්ජාපනරසො,
 නියානනපච්චුපට්ඨානො පරිපුණ්ණභාවපච්චුපට්ඨානො වා,
 උපචිතරූපපදට්ඨානො. පචත්තිලක්ඛණො රූපස්ස සන්තති, අනුප්පබන්ධරසා,
 අනුපච්ඡෙදපච්චුපට්ඨානා, අනුප්පබන්ධරූපපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බා.

643. ජරතානිද්දෙසෙ ජීරණකවසෙන ජරා; අයමෙත්ථ සභාවනිද්දෙසො.
 ජීරණාකාරො ජීරණතා. ඛණ්ඩිච්චන්ති ආදයො තයො කාලාතික්කමෙ
 කිච්චනිද්දෙසා. පච්ඡිමා ද්වෙ පකතිනිද්දෙසා. අයඤ්ඨි ‘ජරා’ති ඉමිනා පදෙන
 සභාවතො දීපිතා; තෙනස්සායං සභාවනිද්දෙසො. ‘ජීරණතා’ති ඉමිනා ආකාරතො;
 තෙනස්සායං ආකාරනිද්දෙසො. ඛණ්ඩිච්චන්ති ඉමිනා කාලාතික්කමෙ දන්තනබ්බානං
 ඛණ්ඩිතභාවකරණකිච්චතො. පාලිච්චන්ති ඉමිනා කෙසලොමානං
 පලිතභාවකරණකිච්චතො. චලිත්තවතාති ඉමිනා මංසං මිලාපෙත්වා තවෙ
 චලිතභාවකරණකිච්චතො දීපිතා. තෙනස්සා ඉමෙ ‘ඛණ්ඩිච්ච’න්තිආදයො තයො
 කාලාතික්කමෙ කිච්චනිද්දෙසා. තෙහි ඉමෙසං විකාරානං දස්සනවසෙන පාකට්ඨුතා
 පාකට්ඨරා දස්සිතා. යටෙව හි උදකස්ස වා අග්ගිතො වා තිණරුක්ඛාදීනං
 සංභග්ගපලිහග්ගතාය වා කුමාමතාය වා ගතමග්ගො පාකට්ඨා හොති, න ව සො
 ගතමග්ගො තානෙව උදකාදීනි, එවමෙව ජරාය දන්තාදීසු ඛණ්ඩිච්චාදිවසෙන
 ගතමග්ගො පාකට්ඨා, චක්ඛුං උම්මිලෙත්වාපි ගය්හති, න ව ඛණ්ඩිච්චාදීනෙව ජරා.
 න හි ජරා චක්ඛුච්ඤ්ඤායා හොති.

ආයුතො සංභාති ඉන්ද්‍රියානං පරිපාකොති ඉමෙහි පන පදෙහි
 කාලාතික්කමෙයෙව අභිබ්‍යන්තාය ආයුක්ඛයචක්ඛාදිඉන්ද්‍රියපරිපාකසඤ්ඤිතාය
 පකතියා දීපිතා. තෙනස්සිමෙ පච්ඡිමා ද්වෙ පකතිනිද්දෙසාති වෙදිතබ්බා. තත්ථ
 යස්මා ජරං පත්තස්ස ආයු භායති, තස්මා ජරා ‘ආයුතො සංභාති’ති ඵලූපචාරෙන
 වුත්තා. යස්මා ව දහරකාලෙ සුප්පසන්නාති, සුබ්බමම්පි අත්තතො විසයං සුබ්බෙනෙව
 ගණ්හනසමත්ථාති චක්ඛාදීනි ඉන්ද්‍රියානි ජරං පත්තස්ස පරිපක්කාති ආලුලිතාති
 අවිසදාති, ඔලාරිකම්පි අත්තතො විසයං ගහෙතුං අසමත්ථාති හොන්ති, තස්මා
 ‘ඉන්ද්‍රියානං පරිපාකො’තිපි ඵලූපචාරෙනෙව වුත්තා.

සා පනායං එවං නිද්දිට්ඨා සබ්බාපි ජරා පාකට්ඨා පටිච්ඡන්තාති දුට්ඨා හොති.
 තත්ථ දන්තාදීසු ඛණ්ඩිතභාවාදිදස්සනතො රූපධම්මෙසු ජරා පාකට්ඨරා නාම.
 අරූපධම්මෙසු පන ජරා තාදිසස්ස විකාරස්ස අදස්සනතො පටිච්ඡන්තජරා නාම. පුන
 අවිච්චි සච්චිති එවම්පි දුට්ඨා හොති. තත්ථ මණිකනකරජතපවාලවන්දිමසුරියාදීනං
 විය, මන්දදසකාදීසු පාණිනං විය ව, පුප්ඵඵලපල්ලවාදීසු ව අපාණිනං විය,
 අත්තරන්තරා වණ්ණවිසෙසාදීනං දුට්ඤ්ඤායාත්තා ජරා අවිච්ඡරා නාම;
 නිරන්තරජරාති අත්ථො. තතො අඤ්ඤාසු පන යථාචුත්තෙසු අත්තරන්තරා
 වණ්ණවිසෙසාදීනං සුට්ඤ්ඤායාත්තා ජරා සච්චිජරා නාමාති වෙදිතබ්බා.

ලක්ඛණාදිතොපි රූපපරිපාකලක්ඛණා රූපස්ස ජරතා, උපනයනරසා,
සභාවානපගමෙපි නවභාවාපගමපච්චුපට්ඨානා, වීහිපුරාණභාවො විය
පරිපච්චමානරූපපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බා.

644. අනිච්චතානිද්දෙසෙ ඛයගමනවසෙන බයො, වයගමනවසෙන වයො,
හිජ්ජනවසෙන හෙදො. අථ වා, යස්මා තං පත්වා රූපං බීයති, වෙති, හිජ්ජති ව,
තස්මා බීයති එතස්මිත්ති ‘බයො’, වෙති එතස්මිත්ති ‘වයො’, හිජ්ජති එතස්මිත්ති
‘හෙදො’. උපසග්ගවසෙන පදං වඩ්ඪෙස්ත්වා හෙදොව පරිහෙදො. භුත්වා
අභාවට්ඨෙත, න නිච්චන්ති අනිච්චං. තස්ස භාවො අනිච්චතා. අන්තරධායති එත්ථාති
අන්තරධානං. මරණඤ්ඤි පත්වා රූපං අන්තරධායති, අදස්සනං ගච්ඡති. න
කෙවලඤ්ඤව රූපමෙව, සබ්බෙපි පඤ්චක්ඛන්ධා. තස්මා පඤ්චන්තමිපි ඛන්ධානං
අනිච්චතාය ඉදමෙව ලක්ඛණන්ති වෙදිතබ්බං. ලක්ඛණාදිතො පන පරිහෙදලක්ඛණා
රූපස්ස අනිච්චතා, සංසිදනරසා, ඛයවයපච්චුපට්ඨානා, පරිහිජ්ජමානරූපපදට්ඨානාති
වෙදිතබ්බා.

හෙට්ඨා ජාති ගහිතා ජරා ගහිතා, ඉමස්මිං යානෙ මරණං ගහිතං. ඉමෙ තයො
ධම්මා ඉමෙසං සත්තානං උක්ඛිත්තාසිකපච්චාමිත්තසදිසා. යථා හි පුරිස්ස්ස තයො
පච්චාමිත්තා ඔතාරං ගවෙසමානා විවරෙය්‍යුං. තෙසු එකො එවං වදෙය්‍ය – ‘එතං
නීහරිත්වා අට්ඨප්පවෙසනං මය්හං භාරො හොතු’ති. දුතියො ‘අට්ඨගතකාලෙ
පොථෙත්වා පට්ඨියං පාතනං මය්හං භාරො’ති. තතියො ‘පට්ඨගතකාලතො පට්ඨාය
අසිතා සීසවිෂ්ඨදනං මය්හං භාරො’ති. එවරූපා ඉමෙ ජාති ආදයො. නීහරිත්වා
අට්ඨප්පවෙසනපච්චාමිත්තසදිසා හෙත්ථ ජාති, තස්මිං තස්මිං යානෙ
නිබ්බත්තාපනතො. අට්ඨගතං පොථෙත්වා පට්ඨියං පාතනපච්චාමිත්තසදිසා ජරා,
නිබ්බත්තක්ඛන්ධානං දුබ්බලපරාධිනමඤ්චපරායණභාවකරණතො. පට්ඨගතස්ස
අසිතා සීසවිෂ්ඨකපච්චාමිත්තසදිසං මරණං, ජරාප්පත්තානං ඛන්ධානං
ජීවිතක්ඛයපාපනතොති.

645. කබ්ලිකාරාභාරනිද්දෙසෙ කබ්ලං කරියතීති කබ්ලිකාරො. ආහරියතීති
ආභාරො. කබ්ලං කත්වා අජ්ඣොභරියතීති අත්ථො. රූපං වා ආහරතීතිපි
‘ආභාරො’. එවං වත්ථුචසෙන නාමං උද්ධරිත්වා පුන වත්ථුචසෙනෙවෙතං
පහෙදතො දස්සෙතුං ඔදනො කුම්මාසොතිආදි චුත්තං. ඔදනාදීනි හි
එාණිතපරියන්තානි ද්වාදස ඉධාධිජ්ජෙතස්ස ආභාරස්ස වත්ථුනි. පාළියං අනාගතානි
මූලඵලාදීනි යෙවාපනකං පට්ඨානාති.

ඉදානි තානි මූලඵලාදීනි කත්තබ්බතො දස්සෙතුං යමිහි යමිහි
ජනපදෙතිආදිමාහ. තත්ථ මුඛෙන අසිතබ්බං භුඤ්ජිතබ්බන්ති මුඛාසියං. දන්තෙහි
විබාදිතබ්බන්ති දන්තවිබාදනං. ගලෙන අජ්ඣොභරිතබ්බන්ති ගලජ්ඣොභරණියං.
ඉදානි තං කිච්චවසෙන දස්සෙතුං කුච්ඡිවිත්ථම්භනන්ති ආහ. තඤ්ඤි මූලඵලාදි
ඔදනකුම්මාසාදි වා අජ්ඣොභරිතං කුච්ඡං විත්ථම්භෙති. ඉදමස්ස කිච්චං. යාය ඔජාය

සත්තා යාපෙන්තීති හෙට්ඨා සබ්බපදෙහි සවත්ථුකං ආහාරං දස්සෙත්වා ඉදානි නිබ්බට්ඨතඹජමෙව දස්සෙතුං ඉදං වුත්තං.

කිං පනෙත්ථ චත්ථස්ස කිච්චං? කිං ඔජාය? පරිස්සයහරණපාලනානි. චත්ථුහි පරිස්සයං හරති පාලෙතුං න සක්කොති, ඔජා පාලෙති පරිස්සයං හරිතුං න සක්කොති. ද්වෙපි එකතො හුත්වා පාලෙතුම්පි සක්කොත්ති පරිස්සයම්පි හරිතුං. කො පනෙස පරිස්සයො නාම? කම්මජනෙජො. අන්තොකුච්ඡියඤ්ඤි ඔදනාදිචත්ථස්මිං අසති, කම්මජනෙජො උට්ඨන්තිවා උදරපටලං ගණ්හාති, ‘ජානොම්හි, ආහාරං මෙ දෙථා’ති වදාපෙති. භුත්තකාලෙ උදරපටලං මුඤ්චිත්වා චත්ථුං ගණ්හාති. අථ සත්තො එකග්ගො හොති.

යථා හි ඡායාරක්ඛසො ඡායං පට්ඨං ගහෙත්වා දෙවසඬ්ඛලිකාය ඛන්ධිත්වා අත්තනො භවනෙ මොදන්තො ඡාතකාලෙ ආගන්ත්වා සීසෙ ඩංසති. සො ඩට්ඨත්තා විරවති. තං විරවං සුත්වා ‘දුක්ඛජපත්තො එත්ථ අත්ථී’ති තතො තතො මනුස්සා ආගච්ඡන්ති. සො ආගතාගතෙ ගහෙත්වා බාදිත්වා භවනෙ මොදති. එවංසම්පදම්ඨං වෙදිතබ්බං. ඡායාරක්ඛසො විය හි කම්මජනෙජො, දෙවසඬ්ඛලිකාය ඛන්ධිත්වා යපිතසත්තො විය උදරපටලං, පුන ආගතමනුස්සා විය ඔදනාදිචත්ථු, ඔතරිත්වා සීසෙ ඩංසනං විය කම්මජනෙජස්ස චත්ථුතො මුත්තස්ස උදරපටලග්ගණං, ඩට්ඨස්ස විරවනකාලො විය ‘ආහාරං දෙථා’ති වචනකාලො, තාය සඤ්ඤාය ආගතාගතෙ ගහෙත්වා බාදිත්වා භවනෙ මොදනකාලො විය කම්මජනෙජෙන උදරපටලං මුඤ්චිත්වා චත්ථස්මිං ගහිතෙ එකග්ගචිත්තතා.

තත්ථ ඔළාරිකෙ චත්ථස්මිං ඔජා මන්දා හොති. සුබ්බමෙ බලවතී. කුදුසකහත්තාදීනි හි භුඤ්ජිත්වා මුහුත්තෙනෙව ඡාතො හොති. සප්පිආදීනි පිටිත්වා ඨිතස්ස දිවසම්පි හත්තං න රුච්චති. එත්ථ ව උපාදායුපාදාය ඔළාරිකසුබ්බමතා වෙදිතබ්බා. කුම්භීලානඤ්ඤි ආහාරං උපාදාය මොරානං ආහාරො සුබ්බමො. කුම්භීලා කිර පාසාණෙ ගිලන්ති. තෙ ව නෙසං කුච්ඡජපත්තා විලියන්ති. මොරා සප්පවිච්ඡිකාදිපාණෙ බාදන්ති. මොරානං පන ආහාරං උපාදාය තරච්ඡානං ආහාරො සුබ්බමො. තෙ කිර තිවස්සජඩ්ඞිතානි විසාණානි වෙව අට්ඨිති ව බාදන්ති. තානි ව නෙසං බෙළෙන තෙමිතමත්තානෙව කන්දමුලං විය මුදුකානි හොන්ති. තරච්ඡානම්පි ආහාරමුපාදාය හත්ථීනං ආහාරො සුබ්බමො. තෙ හි නානාරුක්ඛසාබාදයො බාදන්ති. හත්ථීනං ආහාරතො ගවයගොකණ්ණමිගාදීනං ආහාරො සුබ්බමො. තෙ කිර නිස්සාරානි නානාරුක්ඛපණ්ණාදීනි බාදන්ති. තෙසම්පි ආහාරතො ගුන්තං ආහාරො සුබ්බමො. තෙ අල්ලසුක්ඛතිණානි බාදන්ති. තෙසම්පි ආහාරතො සසානං ආහාරො සුබ්බමො. සසානං ආහාරතො සකුණානං ආහාරො සුබ්බමො. සකුණානං ආහාරතො පච්චන්තවාසීනං ආහාරො සුබ්බමො. පච්චන්තවාසීනං ආහාරතො ගාමහොජකානං ආහාරො සුබ්බමො. ගාමහොජකානං ආහාරතො රාජරාජමහාමත්තානං ආහාරො සුබ්බමො. තෙසම්පි ආහාරතො චක්කවත්තිනො ආහාරො සුබ්බමො. චක්කවත්තිනො ආහාරතො භුම්මදෙවානං ආහාරො සුබ්බමො. භුම්මදෙවානං ආහාරතො වාතුමහාරාජිකානං ආහාරො සුබ්බමො. එවං යාව පරනිම්මිතවසවත්තීනං ආහාරො විත්ථාරෙතබ්බො. තෙසං පනාහාරො සුබ්බමොත්ථෙව නිට්ඨං පත්තො.

ලක්ඛණාදිතොපි ඔජාලක්ඛණො කබලීකාරො ආභාරො, රූපාහරණරසො,
උපත්ථම්භනපච්චුපට්ඨානො, කබලං කත්වා ආහරිතබ්බවත්ථුපදට්ඨානොති
වෙදිතබ්බො.

646. නොඋපාදානිද්දෙසෙ යථා උපාදාරූපං උපාදියතෙව, න අඤ්ඤෙන
උපාදියති, එවමෙතං න උපාදියතෙවාති නොඋපාදා.

647. චුසිතබ්බන්ති ඵොට්ඨබ්බං. චුසිත්වා ජාතිතබ්බන්ති අත්ථො.
ඵොට්ඨබ්බඤ්ච තං ආයතනඤ්චාති ඵොට්ඨබ්බායතනං. ආපො ච තං
නිස්සත්තසුඤ්ඤතසභාවට්ඨෙත ධාතු වාති ආපොධාතු. ඉදානි යස්මා තිණි රූපානි
චුසිත්වා ජාතිතබ්බානි තස්මා තානි භාජෙත්වා දස්සෙතුං කතමං තං රූපං
ඵොට්ඨබ්බායතනං? පට්ඨිධාතුතිආදිමාහ. තත්ථ කක්ඛලත්තලක්ඛණො පට්ඨිධාතු,
පතිට්ඨානරසා, සම්පට්ච්ඡනපච්චුපට්ඨානා. තෙජොධාතු උණ්භත්තලක්ඛණො,
පරිපාචනරසා, මද්දවානුප්පදානපච්චුපට්ඨානා. වායොධාතු විත්ථම්භනලක්ඛණො,
සමුදිරණරසා, අභිනිහාරපච්චුපට්ඨානා. පුරිමා පන ‘ආපොධාතු’ පග්ගරණලක්ඛණො,
බ්ලහනරසා, සභිගහපච්චුපට්ඨානා. එකෙකා චෙත්ථ සෙසත්තයපදට්ඨානාති
වෙදිතබ්බො.

කක්ඛලන්ති ථද්ධං. මුදුකන්ති අථද්ධං. සණ්භන්ති මට්ඨං. ඵරුසන්ති බරං.
සුඛසම්ඵස්සන්ති සුඛවෙදනාපච්චයං ඉට්ඨඵොට්ඨබ්බං. දුක්ඛසම්ඵස්සන්ති
දුක්ඛවෙදනාපච්චයං අනිට්ඨඵොට්ඨබ්බං. ගරුකන්ති භාරියං. ලහුකන්ති අභාරියං,
සල්ලහුකන්ති අත්ථො. එත්ථ ච ‘කක්ඛලං මුදුකං සණ්භං ඵරුසං ගරුකං ලහුක’න්ති
පදෙහි පට්ඨිධාතු එව භාජිතා. ‘යදායං කායො ආයුසහගතො ච හොති
උස්මාසහගතො ච විඤ්ඤාණසහගතො ච තදා ලහුතරො ච හොති මුදුතරො ච
කම්මඤ්ඤතරො චා’ති (දී. නි. 2.424) සුත්තෙපි ලහුමුදුහුතං පට්ඨිධාතුමෙව
සන්ධාය චුත්තං.

‘සුඛසම්ඵස්සං දුක්ඛසම්ඵස්ස’න්ති පදද්වයෙන පන තිණිපි මහාභූතානි භාජිතානි.
පට්ඨිධාතු හි සුඛසම්ඵස්සාපි අත්ථී දුක්ඛසම්ඵස්සාපි. තථා
තෙජොධාතුවායොධාතුයො. තත්ථ සුඛසම්ඵස්සා පට්ඨිධාතු මුදුතලුණහත්ථෙ දහරෙ
පාදෙ සම්බාහන්තෙ අස්සාදෙන්වා අස්සාදෙන්වා ‘සම්බාහ තාත, සම්බාහ තාතා’ති
වදාපනාකාරං කරොති. සුඛසම්ඵස්සා තෙජොධාතු සීතසමයෙ අභිගාරකපල්ලං
ආහරිත්වා ගත්තං සෙදෙන්තෙ අස්සාදෙන්වා අස්සාදෙන්වා ‘සෙදෙහි තාත, සෙදෙහි
තාතා’ති වදාපනාකාරං කරොති. සුඛසම්ඵස්සා වායොධාතු උණ්භසමයෙ
වත්තසම්පන්තෙ දහරෙ බීජනෙන බීජන්තෙ අස්සාදෙන්වා අස්සාදෙන්වා ‘බීජ තාත,
බීජ තාතා’ති වදාපනාකාරං කරොති. ථද්ධහත්ථෙ පන දහරෙ පාදෙ සම්බාහන්තෙ
අට්ඨිතං භිජ්ජනකාලො විය හොති. සොපි ‘අපෙහි’ති වත්තබ්බතං ආපජ්ජති.
උණ්භසමයෙ අභිගාරකපල්ලෙ ආහතෙ ‘අපනෙහි න’න්ති වත්තබ්බං හොති.
සීතසමයෙ බීජනෙන බීජන්තෙ ‘අපෙහි, මා බීජා’ති වත්තබ්බං හොති. එවමෙතාසං
සුඛසම්ඵස්සතා දුක්ඛසම්ඵස්සතා ච වෙදිතබ්බො.

යං චොට්ඨබ්බං අනිදස්සනං සප්පට්ඨන්තිආදිනා නයෙන චුත්තා පන චතුභි චතුභි නයෙහි පටිමණ්ඩිකා තෙරස වාරා හෙට්ඨා රූපායනනාදීසු චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බා.

කිං පනෙතානි තීණි මහාභුතානි එකප්පහාරෙතෙව ආපාථං ආගච්ඡන්ති උදාහු නොති? ආගච්ඡන්ති. එවං ආගතානි කායපසාදං සට්ඨෙන්ති න සට්ඨෙන්තිති? සට්ඨෙන්ති. එකප්පහාරෙතෙව තානි ආරම්මණං කත්වා කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති තුප්පජ්ජති? තුප්පජ්ජති. ආභුජ්ඣවසෙන වා හි උස්සදවසෙන වා ආරම්මණකරණං හොති.

තත්ථ ආභුජ්ඣවසෙන තාව, පත්තස්මිඤ්ඤි ඔදනෙන පුරෙත්වා ආහනෙ එකං සිත්ථං ගහෙත්වා ථද්ධං වා මුදුකං වාති වීමංසන්තො කිඤ්චාපි තත්ථ තෙජොපි අත්ථි වායොපි අත්ථි, පථව්ඨාතුමෙව පන ආභුජති. උණ්හොදකෙ හත්ථං ඔතාරෙත්වා වීමංසන්තො කිඤ්චාපි තත්ථ පථව්පි අත්ථි වායොපි අත්ථි, තෙජොධාතුමෙව පන ආභුජති. උණ්හසමයෙ වාතපානං විවරිත්වා වාතෙන සරීරං පහරාපෙන්තො ධීතො මන්දමන්දෙ වාතෙ පහරන්තෙ කිඤ්චාපි තත්ථ පථව්පි අත්ථි තෙජොපි අත්ථි, වායොධාතුමෙව පන ආභුජති. එවං ආභුජ්ඣවසෙන ආරම්මණං කරොති නාම.

යො පන උපක්ඛලති වා සීසෙන වා රුක්ඛං පහරති භුඤ්ජන්තො වා සක්ඛරං ඩංසති, යො කිඤ්චාපි තත්ථ තෙජොපි අත්ථි වායොපි අත්ථි, උස්සදවසෙන පන පථව්ඨාතුමෙව ආරම්මණං කරොති. අග්ගිං අක්කමන්තොපි කිඤ්චාපි තත්ථ පථව්පි අත්ථි වායොපි අත්ථි, උස්සදවසෙන පන තෙජොධාතුමෙව ආරම්මණං කරොති. බලවචාතෙ කණ්ණසක්ඛලිං පහරිත්වා බධිරභාවං කරොන්තෙ. කිඤ්චාපි තත්ථ පථව්පි අත්ථි තෙජොපි අත්ථි, උස්සදවසෙන පන වායොධාතුමෙව ආරම්මණං කරොති.

යංකිඤ්චි ධාතුං ආරම්මණං කරොන්තස්ස කායවිඤ්ඤාණම්පි එකප්පහාරෙන තුප්පජ්ජති. සුවිකලාපෙන විද්ධස්ස එකප්පහාරෙන කායො සට්ඨියති. යස්මිං යස්මිං පන යානෙ කායපසාදො උස්සන්තො හොති, තත්ථ තත්ථ කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති. යත්ථ යත්ථාපි පටිසට්ඨනනිසංසො බලවා හොති තත්ථ තත්ථ පයමං උප්පජ්ජති. කුක්කුට්ඨපත්තෙන වණෙ ධොවියමානෙ අංසුඅංසු කායපසාදං සට්ඨෙන්ති. යත්ථ යත්ථ පන පසාදො උස්සන්තො හොති, තත්ථ තත්ථෙව කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති. එවං උස්සදවසෙන ආරම්මණං කරොති. උස්සදවසෙනෙව ව කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති නාම.

කථං පන චිත්තස්ස ආරම්මණතො සඬකන්ති හොතිති? ද්විභාකාරෙහි හොති — අජ්ඣාසයතො වා විසයාධිමත්තතො වා. විහාරපූජාදීසු හි ‘තානි තානි චෙතියානි චෙව පටිමායො ව චන්දිස්සාමි, පොත්ථකම්මචිත්තකම්මානි ව ඔලොකෙස්සාමි’ ති අජ්ඣාසයෙන ගතො එකං චන්දිත්වා වා පස්සිත්වා වා ඉතරස්ස චන්දනත්ථාය වා දස්සනත්ථාය වා මනං කත්වා චන්දිතුම්පි පස්සිතුම්පි ගච්ඡතියෙව, එවං අජ්ඣාසයතො සඬකමති නාම.

කෙලාසකූටපටිභාගං පන මහාවෙනියං ඔලොකෙන්තො යීතොපි අපරභාගෙ සබ්බතුරියෙසු පග්ගහිතෙසු රූපාරම්මණං විස්සජ්ජේත්වා සද්දාරම්මණං සඬකමති. මනුස්සද්දගන්ධෙසු පුජ්චෙසු වා ගන්ධෙසු වා ආහතෙසු සද්දාරම්මණං විස්සජ්ජේත්වා ගන්ධාරම්මණං සඬකමති. එවං විසයාධිමත්තතො සඬකමති නාම.

651. ආපොධාතුනිද්දෙසෙ ආපොති සභාවනිද්දෙසො. ආපොච ආපොගතං. සිනෙහවසෙන සිනෙහො, සිනෙහොච සිනෙහගතං. බන්ධනත්තං රූපස්සාති පථවීධාතුආදිකස්ස භූතරූපස්ස බන්ධනභාවො. අයොපිණ්ඩිආදීනි හි ආපොධාතු ආබන්ධිත්වා බද්ධාති කරොති. තාය ආබද්ධත්තා තාති බද්ධාති නාම භොන්ති. පාසාණපබ්බතතාලට්ඨිහත්ථිදන්තගොසිඬගාදීසුපි එසෙව නයො. සබ්බාති භෙතාති ආපොධාතු එව ආබන්ධිත්වා බද්ධාති කරොති. ආපොධාතුයා ආබද්ධත්තාව බද්ධාති භොන්ති.

කිං පන පථවීධාතු සෙසධාතුනං පතිට්ඨා භොති න භොතීති භොති ඵ්ඨිත්වා භොති උදාහු අඵ්ඨිත්වා? ආපොධාතු වා සෙසා ආබන්ධමානා ඵ්ඨිත්වා ආබන්ධති උදාහු අඵ්ඨිත්වාති? පථවීධාතු තාව ආපොධාතුයා අඵ්ඨිත්වාච පතිට්ඨා භොති, තෙජොධාතුයා ච වායොධාතුයා ච ඵ්ඨිත්වා. ආපොධාතු පන පථවීධාතූපි තෙජොවායොධාතුයොපි අඵ්ඨිත්වාච ආබන්ධති. යදි ඵ්ඨිත්වා ආබන්ධෙය්‍ය ඵොට්ඨබ්බායතනං නාම භවෙය්‍ය.

තෙජොධාතුවායොධාතුනම්පි සෙසධාතුසු සකසකකිච්චකරණෙ එසෙව නයො. තෙජොධාතු හි පථවීධාතුං ඵ්ඨිත්වා ක්කාපෙති. සා පන න උණ්භා හුත්වා ක්කායති. යදි උණ්භා හුත්වා ක්කායෙය්‍ය උණ්භත්තලක්ඛණා නාම භවෙය්‍ය. ආපොධාතුං පන අඵ්ඨිත්වාච තාපෙති. සාපි තපමානා න උණ්භා හුත්වා තපති. යදි උණ්භා හුත්වා තපෙය්‍ය උණ්භත්තලක්ඛණා නාම භවෙය්‍ය. වායොධාතුං පන ඵ්ඨිත්වාච තාපෙති. සාපි තපමානා න උණ්භා හුත්වා තපති. යදි උණ්භා හුත්වා තපෙය්‍ය උණ්භත්තලක්ඛණා නාම භවෙය්‍ය. වායොධාතු පථවීධාතුං ඵ්ඨිත්වා විත්ථම්භෙති, තථා තෙජොධාතුං ආපොධාතුං පන අඵ්ඨිත්වාච විත්ථම්භෙති.

උච්ඡුරසං පචිත්වා ථාණිතපිණ්ඩෙ කරියමානෙ ආපොධාතු ථද්ධා භොති න භොතීති? න භොති. සා හි පග්ගරණලක්ඛණා. පථවීධාතු කක්ඛළලක්ඛණා. ඔමත්තං පන ආපො අධිමත්තපථවීගතිකං ජාතං. සා හි රසාකාරෙන යීතභාවං විජහති, ලක්ඛණං න විජහති. ථාණිතපිණ්ඩෙ විලියමානෙපි පථවීධාතු න විලියති. කක්ඛළලක්ඛණා හි පථවීධාතු පග්ගරණලක්ඛණා ආපොධාතු. ඔමත්තා පන පථවී අධිමත්තආපගතිකා භොති. සා පිණ්ඩාකාරෙන යීතභාවං විජහති, ලක්ඛණං න විජහති. චතුත්තස්සි මහාභූතානං භාවස්සද්ධත්තමෙව භොති, ලක්ඛණස්සද්ධත්තං නාම නත්ථි. තස්ස අභාවො අට්ඨානපරිකප්පසුත්තෙන දීපිතො. චුත්තස්සද්ධතං -

“සියා, ආනන්ද, චතුත්තං මහාභූතානං අස්සද්ධත්තං,
පථවීධාතුයා...පෙ.... වායොධාතුයා; න ත්වෙව බුද්ධෙ අවෙච්චප්පසාදෙන
සමන්තාගතස්ස අරියසාවකස්ස සියා අස්සද්ධත්ත”න්ති (අ. නි. 3.76).

අයඤ්ඤතේඨ අත්ථො - ආනන්ද, කක්ඛලත්තලක්ඛණා පඨව්ඛාතු පරිවත්තිත්වා පග්ගරණලක්ඛණා ආපොධාතු නාම භවෙය්‍ය, අරියසාවකස්ස පන අඤ්ඤාපඤ්ඤානං නාම නත්ථිති. එවමෙත්ථ අට්ඨානපරිකප්පො ආගතො.

652. ඉතො පරෙස්සු උපාදිණ්ණරූපාදිනිද්දෙසෙස්ස උපාදිණ්ණපදාදීනං අත්ථො මාතිකාකථායං වුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බො. වක්ඛායතනාදිනි හෙට්ඨා විත්ථාරිතානෙව. තත්ථ තත්ථ පන විසෙසමත්තමෙව වක්ඛාම.

උපාදිණ්ණනිද්දෙසෙ තාව වක්ඛායතනාදිනි එකන්තඋපාදිණ්ණත්තා වුත්තාති. යස්මා පන රූපායතනාදිනි උපාදිණ්ණානිපි අත්ථි අනුපාදිණ්ණානිපි, තස්මා තානි යං වා පනාති සඬ්ඛෙපතො දස්සෙත්වා පුන කම්මස්ස කතත්තා රූපායතනන්තිආදීනා නායෙන විත්ථාරිතාති. ඉමිනා උපායෙන සබ්බයෙවාපනකෙසු අත්ථො වෙදිතබ්බො.

කස්මා පන ‘කම්මස්ස කතත්තා’ති ව ‘න කම්මස්ස කතත්තා’ති ව උභින්නම්පි නිද්දෙසෙ ‘ජරතා ව අනිච්චතා ව’ න ගහිතා, අනුපාදිණ්ණාදීනංයෙව නිද්දෙසෙස්ස ගහිතාති? න කම්මස්ස කතත්තාති එත්ථ තාව කම්මතො අඤ්ඤපච්චයසමුට්ඨානං සඬ්ගහිතං. ‘කම්මස්ස කතත්තා’ති එත්ථ කම්මසමුට්ඨානමෙව. ඉමානි ව ද්වෙ රූපානි නෙව කම්මතො න අඤ්ඤස්මා රූපජනකපච්චයා උප්පජ්ජන්ති, තස්මා න ගහිතාති. සා ව නෙසං අනුප්පත්ති පරතො ආවි භවිස්සති. අනුපාදිණ්ණන්තිආදීසු පන කෙවලං අනුපාදිණ්ණාදිග්ගහණෙන කම්මාදිසමුට්ඨානතා පටික්ඛිත්තා, නඅඤ්ඤපච්චයසමුට්ඨානතා අනුඤ්ඤාතා. තස්මා තත්ථ ගහිතානිති වෙදිතබ්බාති.

666. විත්තසමුට්ඨානනිද්දෙසෙ කායවිඤ්ඤත්ති වච්චිඤ්ඤත්තිති ඉදං ද්වයං යස්මා එකන්තවිත්තසමුට්ඨානානි භූතානි උපාදාය පඤ්ඤායති, තස්මා වුත්තං. පරමත්ථතො පන තස්ස නිස්සයභූතානි භූතානෙව විත්තසමුට්ඨානානි, තංනිස්සිතත්තා. යථා අනිච්චස්ස රූපස්ස ජරාමරණං අනිච්චං නාම හොති, එවමිදම්පි විත්තසමුට්ඨානං නාම ජාතං.

668. විත්තසහභූනිද්දෙසෙපි එසෙව නයො. යාව විත්තං තාව පඤ්ඤායනතො ඉදමෙව ද්වයං වුත්තං. න පනෙතං විත්තෙන සහ භූතානි විය, චෙතනාදයො විය ව උප්පජ්ජති.

670. විත්තානුපරිවත්තිතායපි එසෙව නයො. යාව විත්තං තාව පඤ්ඤායනතො එව හෙතං ද්වයං විත්තානුපරිවත්තිති වුත්තං.

674. ඔළාරිකන්ති වත්ථාරම්මණභූතත්තා සංඛිසට්ඨනවසෙන ගහෙතබ්බතො පුලං. වුත්තවිපල්ලාසතො සුමුමං වෙදිතබ්බං.

676. දුරෙති සට්ඨනවසෙන අග්ගහෙතබ්බත්තා දුබ්බිඤ්ඤෙය්‍යභාවෙන සමීපෙ ඨිතම්පි දුරෙ. ඉතරං පන සට්ඨනවසෙන ගහෙතබ්බත්තා සුවිඤ්ඤෙය්‍යභාවෙන දුරෙ ඨිතම්පි සන්තිකෙ. වක්ඛායතනාදිනිද්දෙසා හෙට්ඨා වුත්තනායෙනෙව විත්ථාරතො

වෙදිතබ්බා. ඉදං තාව දුට්ඨොන රූපසංඛගහෙ විසෙසමත්තං. තිව්ධසංඛගහො උත්තානත්ථොව.

චතුක්කනිද්දෙසවණ්ණනා

966. චතුබ්බිධසංඛගහාවසානෙ දිට්ඨාදීනං පච්ඡිමපදස්ස භෙදාභාවෙන ආදිතො පට්ඨාය පුච්ඡං අකත්ථාව රූපායතනං දිට්ඨං සද්දායතනං සුත්තනිආදි වුත්තං. තත්ථ රූපායතනං චක්ඛුනා ඔලොකෙත්වා දක්ඛිතුං සක්කාති ‘දිට්ඨං’ නාම ජාතං. සද්දායතනං සොතෙන සුත්ථා ජානිතුං සක්කාති ‘සුත්තං’ නාම ජාතං. ගන්ධායතනාදිත්තයං ඝාතජීවිහාකායෙහි පත්ථා ගහෙතබ්බතො මුනින්වා ජානිතබ්බට්ඨොන මුත්තං නාම ජාතං. ඵ්ඨස්ත්ථා විඤ්ඤාණුප්පත්තිකාරණතො ‘මුත්තං’ නාමාතිපි වුත්තං. සබ්බමෙව පන රූපං මනොවිඤ්ඤාණෙන ජානිතබ්බත්ති මනසා විඤ්ඤාතං නාම ජාතං.

පඤ්චකනිද්දෙසවණ්ණනා

967. පඤ්චවිධසංඛගහනිද්දෙසෙ කක්ඛලන්ති ථද්ධං. බරමෙව බරගතං, ඵරුසන්ති අත්ථො. ඉතරෙ ද්වෙපි සභාවනිද්දෙසා ඵව. අජ්ඣත්තන්ති නියකජ්ඣත්තං. බහිද්ධාති බාහිරං. උපාදිණ්ණන්ති න කම්මසමුට්ඨානමෙව. අවිසෙසෙන පන සරීරට්ඨකස්සෙතං ගහණං. සරීරට්ඨකඤ්ඤි උපාදිණ්ණං වා භොතු අනුපාදිණ්ණං වා, ආදිත්තගහිතපරාමට්ඨවසෙන සබ්බං උපාදිණ්ණමෙව නාම.

969. තෙජොගතන්ති සබ්බතෙජස්ස ගතං උණ්හත්තලක්ඛණං, තෙජො ඵව වා තෙජොභාවං ගතන්ති ‘තෙජොගතං’. උස්මාති උස්මාකාරො. උස්මාගතන්ති උස්මාභාවං ගතං. උස්මාකාරස්සෙවෙනං නාමං. උසුමන්ති බලවඋස්මා. උසුමමෙව උසුමභාවං ගතන්ති උසුමගතං.

970. වායනකවසෙන වායො. වායොව වායොභාවං ගතත්තා වායොගතං. ථම්මිතත්තන්ති උප්පලනාලතවාදීනං විය වාතපුණ්ණානං ථම්මිතභාවො රූපස්ස.

ඡක්කාදිනිද්දෙසවණ්ණනා

972-4. ඡබ්බිධාදිසංඛගහානං තිණ්ණං ඔසානපදස්ස භෙදාභාවතො ආදිතො පට්ඨාය අපුච්ඡිත්ථාව නිද්දෙසො කතො. තත්ථ චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන ජානිතුං සක්කාති චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යං...පෙ.... මනොවිඤ්ඤාණෙන ජානිතුං සක්කාති මනොවිඤ්ඤෙය්‍යං. තිව්ධාය මනොධාතුයා ජානිතුං සක්කාති මනොධාතුවිඤ්ඤෙය්‍යං සබ්බං රූපන්ති ඵත්ථ යස්මා ඵකං රූපමිපි මනොවිඤ්ඤාණධාතුයා අජානිතබ්බං නාම නත්ථී, තස්මා ‘සබ්බං රූප’න්ති වුත්තං. සම්මාසම්බුද්ධොන හි අහිටම්මං පත්ථා නයං කාතුං යුත්තට්ඨානෙ නයො අකතො නාම නත්ථී. ඉදංඤ්ච ඵකරූපස්සාපි මනොවිඤ්ඤාණධාතුයා අජානිතබ්බස්ස

අභාවෙන නයං කාතුං යුත්තට්ඨානං නාම, තස්මා නයං කරොන්තො ‘සබ්බං රූප’න්ති ආහ.

974. සුඛසම්ඵස්සොති සුඛවෙදනාපට්ඨානපච්චයො. දුක්ඛසම්ඵස්සොති දුක්ඛවෙදනාපට්ඨානපච්චයො. ඉධාපි ථොට්ඨබ්බාරම්මණස්ස සුඛදුක්ඛස්ස සබ්භාවතො අයං නයො දින්නො.

නවකාදිනිද්දෙසවණ්ණනා

975. නවකෙ පන ඉන්ද්‍රියරූපස්ස නාම අත්ථිතාය නයො දින්නො. තස්සෙව සප්පට්ඨසඅප්පට්ඨිතාය දසකෙ නයො දින්නො. එකාදසකෙ අඬ්ඬෙකාදස ආයතනානි විහත්තානි. තෙසං නිද්දෙසවාරා හෙට්ඨා වුත්තනයෙන විත්ථාරතො වෙදිතබ්බං. සෙසං සබ්බත්ථ උත්තානත්ථමෙව.

පකිණ්ණකකථා

ඉමෙසු පන රූපෙසු අසම්මොහත්ථං සමොධානං සමුට්ඨානං පරිනිප්ඵන්නඤ්ච සඬ්ඛතන්ති ඉදං ‘පකිණ්ණකං’ වෙදිතබ්බං.

තත්ථ ‘සමොධාන’න්ති සබ්බමෙව හිදං රූපං සමොධානතො චක්ඛායතනං...පෙ.... කබ්ලිකාරො ආහාරො, ථොට්ඨබ්බායතනං ආපොධාතුති පඤ්චවිසතිසඬ්ඛායං හොති. තං චත්ථුරූපෙන සද්ධිං ඡබ්බිසතිසඬ්ඛායං වෙදිතබ්බං. ඉතො අඤ්ඤං රූපං නාම නත්ථි. කෙච්චි පන ‘මිද්ධරූපං නාම අත්ථි’ති වදන්ති. තෙ “අද්ධා මුනිසි සම්බුද්ධො, නත්ථි නිවරණා තවා”තිආදීනි (සු. නි. 546) චත්ථා මිද්ධරූපං නාම නත්ථිති පටිසෙධෙනබ්බං. අපරෙ බලරූපෙන සද්ධිං සත්තවිසති, සම්භවරූපෙන සද්ධිං අට්ඨවිසති, ජාතිරූපෙන සද්ධිං එකුනතිංසති, රොගරූපෙන සද්ධිං සමතිංසති රූපානිති වදන්ති. තෙපි තෙසං විසුං අභාවං දස්සෙත්ථා පටික්ඛිපිතබ්බං. වායොධාතුයා හි ගහිතාය බලරූපං ගහිතමෙව, අඤ්ඤං බලරූපං නාම නත්ථි. ආපොධාතුයා සම්භවරූපං, උපවයසන්තතිහි ජාතිරූපං, ජරතාඅනිච්චතාහි ගහිතාහි රොගරූපං ගහිතමෙව. අඤ්ඤං රොගරූපං නාම නත්ථි. යොපි කණ්ණරොගාදි ආබාධො සො විසමපච්චයසමුට්ඨිතධාතුමත්තමෙව. න අඤ්ඤො තත්ථ රොගො නාම අත්ථිති සමොධානතො ඡබ්බිසතිමෙව රූපානි.

‘සමුට්ඨාන’න්ති කති රූපානි කතිසමුට්ඨානානි? දස එකසමුට්ඨානානි, එකං ද්විසමුට්ඨානං, තිණි තිසමුට්ඨානානි, නව චතුසමුට්ඨානානි, ද්වෙ න කෙනච්චි සමුට්ඨහන්ති.

තත්ථ චක්ඛුපසාදො...පෙ.... ජීවිතින්ද්‍රියන්ති ඉමානි අට්ඨ එකන්තං කම්මතොව සමුට්ඨහන්ති. කායවිඤ්ඤත්තිවච්චිඤ්ඤත්තිද්වයං එකන්තෙන විත්තතො සමුට්ඨානිති දස ‘එකසමුට්ඨානානි’ නාම. සද්දො උතුතො ච විත්තතො ච සමුට්ඨානිති එකො ‘ද්විසමුට්ඨානො’ නාම. තත්ථ අවිඤ්ඤාණකසද්දො උතුතො

සමුට්ඨානි, සවිඤ්ඤාණකසද්දො චිත්තතො. ලුහුතාදිත්තයං පන උතුචිත්තාභාරෙහි සමුට්ඨානිති තිණි ‘තිසමුට්ඨානානි’ නාම. අවසෙසානි නව රූපානි තෙහි කම්මෙන වානි වතුහි සමුට්ඨහන්තිති නව ‘වතුසමුට්ඨානානි’ නාම. ජරතා අනිච්චතා පන එතෙසු එකතොපි න සමුට්ඨහන්තිති ද්වෙ ‘න කෙනවි සමුට්ඨහන්ති’ නාම. කස්මා? අජායනතො. න හි එතානි ජායන්ති. කස්මා? ජාතස්ස පාකභෙදත්තා. උප්පන්නඤ්ඤි රූපං ජීරති හිජ්ජතිති අවස්සං පනෙතං සම්පට්ඨිතබ්බං. න හි උප්පන්නං රූපං අරූපං වා අක්ඛයං නාම දිස්සති. යාව පන න හිජ්ජති තාවස්ස පරිපාකොති සිද්ධමෙතං. ‘ජාතස්ස පාකභෙදත්තා’ති යදි ව තානි ජායෙය්‍යං තෙසම්පි පාකභෙදා භවෙය්‍යං. න ව පාකො පච්චති, භෙදො වා හිජ්ජතිති ජාතස්ස පාකභෙදත්තා නෙතං ද්වයං ජායති.

තත්ථ සියා – යථා ‘කම්මස්ස කතත්තා’ති ආදිනිද්දෙසෙසු ‘රූපස්ස උපවයො රූපස්ස සන්තති’ති වචනෙන ‘ජාති’ ජායතිති සම්පට්ඨිතං භොති, එවං ‘පාකො’පි පච්චතු ‘භෙදො’පි හිජ්ජතුති. ‘න තත්ථ ‘ජාති ජායති’ති සම්පට්ඨිතං. යෙ පන ධම්මා කම්මාදිහි නිබ්බත්තන්ති තෙසං අභිනිබ්බත්තිභාවතො ජාතියා තප්පච්චයභාවචොභාරො අනුමතො. න පන පරමත්ථතො ජාති ජායති. ජායමානස්ස හි අභිනිබ්බත්තිමත්තං ජාති’ති.

තත්ථ සියා – ‘යථෙව ජාති යෙසං ධම්මානං අභිනිබ්බත්ති තප්පච්චයභාවචොභාරං අභිනිබ්බත්තිචොභාරඤ්ඤව ලහති, තථා පාකභෙදාපි යෙසං ධම්මානං පාකභෙදා තප්පච්චයභාවචොභාරං අභිනිබ්බත්තිචොභාරඤ්ඤව ලහන්තු. එවං ඉදම්පි ද්වයං කම්මාදිසමුට්ඨානමෙවානි වත්තබ්බං භවිස්සති’ති. ‘න පාකභෙදා තං චොභාරං ලහන්ති. කස්මා? ජනකපච්චයානුභාවක්ඛණෙ අභාවතො. ජනකපච්චයානඤ්ඤි උප්පාදෙනබ්බධම්මස්ස උප්පාදක්ඛණෙයෙව ආනුභාවො, න තතො උත්තරි. තෙහි අභිනිබ්බත්තිතධම්මක්ඛණස්ථිඤ්ඤව ජාති පඤ්ඤායමානා තප්පච්චයභාවචොභාරං අභිනිබ්බත්තිචොභාරඤ්ඤව ලහති, තස්මිං බණෙ සබ්භාවතො; න ඉතරද්වයං, තස්මිං බණෙ අභාවතොති නෙවෙනං ජායති’ති වත්තබ්බං. ‘ජරාමරණං, භික්ඛවෙ, අනිච්චං සඬ්ඛනං පටිච්චසමුප්පන්න’න්ති (සං. නි. 2.20) ආගතත්තා ඉදම්පි ද්වයං ජායතිති වෙ – ‘න, පරියායදෙසිතත්තා. තත්ථ හි පටිච්චසමුප්පන්නානං ධම්මානං ජරාමරණත්තා පරියායෙන තං පටිච්චසමුප්පන්න’න්ති වුත්තං.

‘යදි එවං, තයම්පෙනං අජාතත්තා සසවිසාණං විය නත්ථි; නිබ්බානං විය වා නිච්ච’න්ති වෙ – න, නිස්සයපට්ඨද්ධවුත්තිතො; පථවිආදීනඤ්ඤි නිස්සයානං භාවෙ ජාතිආදිත්තයං පඤ්ඤායති, තස්මා න නත්ථි. තෙසඤ්ඤව අභාවෙ න පඤ්ඤායති, තස්මා න නිච්චං. එතම්පි ව අභිනිවෙසං පටිසෙධෙනුං එව ඉදං වුත්තං – ‘ජරාමරණං, භික්ඛවෙ, අනිච්චං සඬ්ඛනං පටිච්චසමුප්පන්න’න්ති (සං. නි. 2.20). එවමාදිහි නයෙහි තානි ද්වෙ රූපානි න කෙහිවි සමුට්ඨහන්තිති වෙදිතබ්බං.

අපිව ‘සමුට්ඨාන’ න්ති එත්ථ අයමඤ්ඤොපි අත්ථො. තස්සායං මානිකා –
‘කම්මජං කම්මපච්චයං කම්මපච්චයඋතුසමුට්ඨානං, ආභාරසමුට්ඨානං
ආභාරපච්චයං ආභාරපච්චයඋතුසමුට්ඨානං, උතුසමුට්ඨානං උතුපච්චයං
උතුපච්චයඋතුසමුට්ඨානං, චිත්තසමුට්ඨානං චිත්තපච්චයං
චිත්තපච්චයඋතුසමුට්ඨාන’ න්ති.

තත්ථ චක්ඛුපසාදාදි අට්ඨවිධං රූපං සද්ධිං භදයචත්ථුනා ‘කම්මජං’ නාම.
කෙසමස්සු භත්ථිදන්තා අස්සවාලා චමරවාලානි එවමාදි ‘කම්මපච්චයං’ නාම.
චක්කරතනං දෙවතානං උය්‍යානවිමානාදීනිනි එවමාදි ‘කම්මපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’
නාම.

ආභාරතො සමුට්ඨිතං සුද්ධට්ඨකං ‘ආභාරසමුට්ඨානං’ නාම. කබලීකාරො
ආභාරො ද්විත්තමිපි රූපසන්තතිනං පච්චයො හොති ආභාරසමුට්ඨානස්ස ච
උපාදින්නස්ස ච. ආභාරසමුට්ඨානස්ස ජනකො භුත්වා පච්චයො හොති, කම්මජස්ස
අනුපාලකො භුත්වානි ඉදං ආභාරානුපාලිතං කම්මජරූපං ‘ආභාරපච්චයං’ නාම.
විසභාගාභාරං සෙවිත්වා ආතපෙ ගච්ඡන්තස්ස තිලකකාලකුට්ඨාදීනි උප්පජ්ජන්ති,
ඉදං ‘ආභාරපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’ නාම.

උතුතො සමුට්ඨිතං සුද්ධට්ඨකං ‘උතුසමුට්ඨානං’ නාම. තස්මිං උතු අඤ්ඤං
අට්ඨකං සමුට්ඨාපෙනි, ඉදං ‘උතුපච්චයං’ නාම. තස්මිමිපි උතු අඤ්ඤං අට්ඨකං
සමුට්ඨාපෙනි, ඉදං ‘උතුපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’ නාම. එවං තිස්සොයෙව සන්තතියො
සට්ඨොතො සක්කොති. න තතො පරං. ඉමමත්ථං අනුපාදින්නකෙනාපි දීපෙන
චට්ටති. උතුසමුට්ඨානො නාම චලාභකො. උතුපච්චයා නාම වුට්ඨිධාරා. දෙවෙ පන
වුට්ඨෙ ඛිජානි විරුහන්ති, පථවි ගන්ධං මුඤ්චති, පබ්බතා නිලා බායන්ති, සමුද්දො
චඬ්ඬති, එතං උතුපච්චයඋතුසමුට්ඨානං නාම.

චිත්තතො සමුට්ඨිතං සුද්ධට්ඨකං ‘චිත්තසමුට්ඨානං’ නාම. ‘පච්ඡාජානා
චිත්තචෙතසිකා ධම්මා පුරෙජාතස්ස ඉමස්ස කායස්ස පච්ඡාජාතපච්චයෙන
පච්චයො’ ති (පට්ඨා. 1.1.11) ඉදං ‘චිත්තපච්චයං’ නාම. ආකාසෙ අන්තලික්ඛෙ
භත්ථිමිපි දස්සෙති, අස්සමිපි දස්සෙති, රථමිපි දස්සෙති, විවිධමිපි සෙනාඛ්‍යුහං
දස්සෙතිනි (පට්. ම. 3.18) ඉදං ‘චිත්තපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’ නාම.

‘පරිනිප්පන්න’ න්ති පන්නරස රූපානි පරිනිප්පන්නානි නාම, දස
අපරිනිප්පන්නානි නාම. ‘යදි අපරිනිප්පන්නා, අසඬ්ඛතා නාම භවෙය්‍යුං’.
‘තෙසංයෙව පන රූපානං කායවිකාරො ‘කායවිඤ්ඤත්ති’ නාම, වච්චිකාරො
‘වච්චිඤ්ඤත්ති’ නාම, ඡිද්දං විචරං ‘ආකාසධාතු’ නාම, ලහුභාවො ‘ලහුතා’ නාම,
මුදුභාවො ‘මුදුතා’ නාම, කම්මඤ්ඤභාවො ‘කම්මඤ්ඤතා’ නාම, නිබ්බන්ති
‘උපචයො’ නාම, පචත්ති ‘සන්තති’ නාම, ජීරණාකාරො ‘ජරතා’ නාම, භුත්වා
අභාවාකාරො ‘අනිච්චතා’ නාමානි. සබ්බං පරිනිප්පන්නං සඬ්ඛතමෙව හොති’ ති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසංඛගභඅට්ඨකථාය

රූපකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

3. නික්බෙපකණ්ඩො

තික්කනික්බෙපකථා

985. එත්තාවතා කුසලත්තිකො සබ්බෙසං කුසලාදිධම්මානං පදභාජනනායෙන විත්ථාරිතො භොති. යස්මා පන ය්වායං කුසලත්තිකස්ස විභජනනායො චුත්තො, සෙසතිකදුක්ඛානම්පි එසෙව විභජනනායො භොති – යථා හි එත්ථ, එවං ‘කතමෙ ධම්මා සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා? යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං භොති සොමනස්සසහගතං ඤාණසම්පයුත්තං රූපාරම්මණං වා...පෙ.... යෙ වා පන තස්මිං සමයෙ අඤ්ඤෙපි අත්ථි පටිච්චසමුප්පන්නා අරුපිතො ධම්මා යපෙත්වා වෙදනාබන්ධං, ඉමෙ ධම්මා සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා’තිආදිනා අනුක්කමෙන සබ්බතිකදුක්ඛෙසු සක්කා පණ්ඩිතෙහි විභාජනනායං සල්ලක්ඛෙතුං – තස්මා තං විත්ථාරදෙසනං නික්ඛිපිත්වා, අඤ්ඤෙන නාතිසංඛිඛෙපනාතිවිත්ථාරනායෙන සබ්බතිකදුක්ඛධම්මවිභාගං දස්සෙතුං කතමෙ ධම්මා කුසලාති නික්බෙපකණ්ඩං ආරද්ධං. විත්තුප්පාදකණ්ඩඤ්ඤි විත්ථාරදෙසනා, අට්ඨකථාකණ්ඩං සංඛිඛෙපදෙසනා. ඉදං පන නික්බෙපකණ්ඩං විත්තුප්පාදකණ්ඩං උපාදාය සංඛිඛෙපො, අට්ඨකථාකණ්ඩං උපාදාය විත්ථාරොති සංඛිඛිත්තවිත්ථාරධාතුකං භොති. තයිදං, විත්ථාරදෙසනං නික්ඛිපිත්වා දෙසිතත්තාපි, හෙට්ඨා චුත්තකාරණවසෙනාපි, නික්බෙපකණ්ඩං නාමාති වෙදිතබ්බං. චුත්තඤ්ඤෙනං –

මූලතො ඛන්ධතො වාපි, ද්වාරතො වාපි භූමිතො;
අත්ථතො ධම්මතො වාපි, නාමතො වාපි ලිඛිගතො;
නික්ඛිපිත්වා දෙසිතත්තා, නික්බෙපොති පවුච්චතිති.

ඉදඤ්ඤි තිණි කුසලමූලානිතිආදිනා නායෙන මූලතො නික්ඛිපිත්වා දෙසිතං. තංසම්පයුත්තො වෙදනාක්ඛන්ධොති ඛන්ධතො. තංසමුට්ඨානං කායකම්මන්ති ද්වාරතො. කායද්වාරප්පවත්තඤ්ඤි කම්මං කායකම්මන්ති වුච්චති. සුඛභූමියං, කාමාවචරෙති භූමිතො නික්ඛිපිත්වා දෙසිතං. තත්ථ තත්ථ අත්ථධම්මනාමලිඛිගානං වසෙන දෙසිතත්තා අත්ථාදීහි නික්ඛිපිත්වා දෙසිතං නාමාති වෙදිතබ්බං.

තත්ථ කුසලපදනිද්දෙසෙ තාව තිණිති ගණනපරිච්ඡේදො. කුසලාති ච තාති මූලාති ච, කුසලානං වා ධම්මානං. හෙතුපච්චයපභවජනකසමුට්ඨානනිබ්බත්තකට්ඨෙත මූලානිති කුසලමූලාති. එවං අත්ථවසෙන දස්සෙත්වා ඉදානි නාමවසෙන දස්සෙතුං අලොභො අදොසො අමොහොති ආහ. එත්තාවතා යස්මා මූලෙන මුත්තං කුසලං නාම නත්ථි, තස්මා

චතුර්මකකුසලං තීභි මූලෙහි පරියාදිශිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. තංසම්පයුත්තොති තෙහි අලොභාදීහි සම්පයුත්තො. තත්ථ අලොභෙන සම්පයුත්තෙ සඬ්ඛාරක්ඛන්ධො, අදොසාමොභාපි අලොභෙන සම්පයුත්තසඬ්ඛාරක්ඛන්ධගණනංයෙව ගච්ඡන්ති. සෙසද්වයවසෙන සම්පයොගෙපි එසෙව නයො. ඉති චතුර්මකකුසලං පුන තංසම්පයුත්තකචතුක්ඛන්ධවසෙන පරියාදිශිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. තංසමුට්ඨානන්ති තෙහි අලොභාදීහි සමුට්ඨිතං. ඉමිනාපි නයෙන තදෙව චතුර්මකකුසලං තිණ්ණං කම්මද්වාරානං වසෙන පරියාදිශිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. එවං තාව කුසලං තිසු යානෙසු පරියාදිශිත්වා දස්සිතං.

986. අකුසලෙපි එසෙව නයො. ද්වාදසන්තඤ්ඤි අකුසලචිත්තානං එකමිපි මූලෙන මුත්තං නාම නත්ථිති මූලෙන පරියාදිශිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. තංසම්පයුත්තචතුක්ඛන්ධතො ව උද්ධං අකුසලං නාම නත්ථිති තානෙව ද්වාදස අකුසලචිත්තානි චතුක්ඛන්ධවසෙන පරියාදිශිත්වා දස්සෙසි. ධම්මරාජා කායකම්මාදිවසෙන පන නෙසං පචත්තිසඬ්ඛාවතො කම්මද්වාරවසෙන පරියාදිශිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. යං පනෙත්ථ තදෙකට්ඨා ව කිලෙසාතිආදි මුත්තං, තත්ථ එකස්මිං චිත්තෙ පුග්ගලෙ වා යිතන්ති ‘එකට්ඨං’. තත්ථ එකස්මිං චිත්තෙ යිතං සහජෙකට්ඨං නාම භොති. එකස්මිං පුග්ගලෙ යිතං පභානෙකට්ඨං නාම. තෙන ලොභාදිනා අඤ්ඤෙන වා තත්ථ තත්ථ නිද්දිට්ඨෙන සහ එකස්මිං යිතන්ති තදෙකට්ඨං. තත්ථ ‘කතමෙ ධම්මා සංකිලිට්ඨසංකිලෙසිකා? තිණ්ණ අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති සංකිලිට්ඨත්තිකෙ; ‘කතමෙ ධම්මා භීනා? තිණ්ණ අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති භීනත්තිකෙ ‘කතමෙ ධම්මා අකුසලා? තිණ්ණ අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති ඉමස්මිං කුසලත්තිකෙ; ‘කතමෙ ධම්මා සංකිලිට්ඨා? තිණ්ණ අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති කිලෙසගොච්ඡකෙ ‘කතමෙ ධම්මා සරණා? තිණ්ණ අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසාති සරණදුකෙ’ති – ඉමෙසු එත්තකෙසු යානෙසු ‘සහජෙකට්ඨං’ ආගතං.

දස්සනෙනපභාතඬ්ඛන්තිකෙ පන ‘ඉමානි තිණ්ණ සංයොජනානි, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති, දස්සනෙනපභාතඬ්ඛනෙතුකත්තිකෙපි ‘ඉමානි තිණ්ණ සංයොජනානි, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති, පුන තත්ථෙව තිණ්ණ සංයොජනානි – සක්කායදිට්ඨි විචිකිච්ඡා සීලඬ්ඛතපරාමාසො, ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙනපභාතඬ්ඛා; තදෙකට්ඨො ලොභො දොසො මොහො, ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙනපභාතඬ්ඛනෙතු; තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා තංසම්පයුත්තො වෙදනාඛන්ධො...පෙ.... විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො, තංසමුට්ඨානං කායකම්මං චරිකම්මං මනොකම්මං, ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙනපභාතඬ්ඛනෙතුකාති; සම්මජ්ජධානවිභඩ්ගෙ “තත්ථ කතමෙ පාපකා අකුසලා ධම්මා? තිණ්ණ අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා”ති (විභ. 391) – ඉමෙසු පන එත්තකෙසු යානෙසු ‘පභානෙකට්ඨං’ ආගතන්ති වෙදිතඬ්ඛං.

987. අබ්‍යාකතපදනිද්දෙසො උත්තානත්ථොයෙවාති. ඉමස්මිං තිකෙ තිණි ලක්ඛණානි තිස්සො පඤ්ඤත්තියො කසිණුග්ගාට්ඨාකාසං අජටාකාසං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනස්ස ආරම්මණං නිරොධසමාපත්ති ව න ලබ්භතීති වුත්තං.

988. වෙදනාත්තිකනිද්දෙසෙ සුඛභූමියන්ති එත්ථ යථා තම්බභූමි කණ්භභූමිති තම්බකණ්භභූමියොව වුව්චන්ති, එවං සුඛමිපි සුඛභූමි නාම. යථා උච්ඡුභූමි සාලිභූමිති උච්ඡුසාලිතං උජ්ජජනට්ඨානානි වුව්චන්ති, එවං සුඛස්ස උජ්ජජනට්ඨානං විත්තමිපි සුඛභූමි නාම. තං ඉධ අධිජ්ජෙතං. යස්මා පන සා කාමාවචරෙ වා හොති, රූපාවචරාදීසු වා, තස්මාස්සා තං පහෙදං දස්සෙතුං කාමාවචරෙතිආදි වුත්තං. සුඛවෙදනං යපෙත්වාති යා සා සුඛභූමියං සුඛවෙදනා, තං යපෙත්වා. තංසම්පයුත්තොති තාය යපිතාය සුඛවෙදනාය සම්පයුත්තො. සෙසපද්දවයෙපි ඉමිනාව නයෙන අත්ථො වෙදිතබ්බොති.

ඉමස්මිං තිකෙ තිස්සො වෙදනා, සබ්බං රූපං, නිබ්බානන්ති ඉදමිපි න ලබ්භති. අයඤ්ඤි තිකො කුසලත්තිකෙ ව අලබ්භමානෙහි ඉමෙහි ව තීහි කොට්ඨාසෙහි මුත්තකො නාම. ඉතො පරෙසු පන තිකදුකෙසු පාළිතො ව අත්ථතො ව යං චත්තබ්බං සියා තං සබ්බං පදානුක්කමෙන මාතිකාකථායඤ්චෙව කුසලාදීනං නිද්දෙසෙ ව වුත්තමෙව. යං පන යත්ථ විසෙසමත්තං තදෙව චක්ඛාම.

991. තත්ථ විපාකත්තිකෙ තාව කිඤ්චාපි අරූපධම්මා විය රූපධම්මාපි කම්මසමුට්ඨානා අත්ථී, අනාරම්මණත්තා පන තෙ කම්මසරික්ඛකා න හොන්තීති සාරම්මණා අරූපධම්මාව කම්මසරික්ඛකත්තා විපාකාති වුත්තා, බීජසරික්ඛකං ඵලං විය. සාලිබ්බස්මිඤ්ඤි වපිතෙ අඬකුරපත්තාදීසු නික්ඛන්තෙසුපි සාලිඵලන්ති න වුව්චති. යදා පන සාලිසීසං පක්කං හොති පරිණතං, තදා බීජසරික්ඛකො සාලි ඵව සාලිඵලන්ති වුව්චති. අඬකුරපත්තාදීනි පන බීජජාතානි බීජතො නිබ්බත්තානීති වුව්චන්ති, එවමෙව රූපමිපි කම්මජන්ති වා උපාදිණ්ණන්ති වා චත්තුං වට්ටති.

994. උපාදිණ්ණත්තිකෙ කිඤ්චාපි බීණාසවස්ස ඛන්ධා ‘අම්භාකං මාතුලත්ථෙරො අම්භාකං චූළපිතුත්ථෙරො’ති වදන්තානං පරෙසං උපාදානස්ස පච්චයා හොන්ති, මග්ගඵලනිබ්බානානි පන අග්ගහිතානි අපරාමට්ඨානි අනුපාදිණ්ණානෙව. තානි හි, යථා දිවසං සන්තත්තො අයොගුලො මක්ඛිකානං අහිනිසීදනස්ස පච්චයො න හොති, එවමෙව තෙජුස්සදත්තා තණ්හාමානදිට්ඨිවසෙන ගහණස්ස පච්චයා න හොන්ති. තෙන වුත්තං – ඉමෙ ධම්මා අනුපාදිණ්ණඅනුපාදානියාති.

998. අසංකිලිට්ඨඅසංකිලෙසිකෙසුපි ඵසෙව නයො.

1000. විතක්කත්තිකෙ විතක්කසහජාතෙන විචාරෙන සද්ධිං කුසලත්තිකෙ අලබ්භමානාව න ලබ්භන්ති.

1003. පිතිසහගතත්තිකෙ පිතිආදයො අත්තනා සහජාතධම්මානං පිතිසහගතාදිභාවං දත්වා සයං පිට්ඨිවට්ටකා ජාතා. ඉමස්මිඤ්ඤි තිකෙ ද්වෙ දොමනස්සසහගතචිත්තුප්පාදා දුක්ඛසහගතං කායවිඤ්ඤාණං උපෙක්ඛාවෙදනා රූපං නිබ්බානන්ති – ඉදම්පි න ලබ්භති. අයඤ්ඤි තිකො කුසලත්තිකෙ ච අලබ්භමානෙහි ඉමෙහි ච පඤ්චහි කොට්ඨාසෙහි මුත්තකො නාම.

1006. දස්සනෙනපහාතබ්බත්තිකෙ සඤ්ඤොජනානීති බන්ධනානි. සක්කායදිට්ඨිති විජ්ජමානට්ඨෙත සති බන්ධපඤ්චකසඬ්ඛාතෙ කායෙ; සයං චා සතී තස්මිං කායෙ දිට්ඨිති ‘සක්කායදිට්ඨි’. සිලෙන සුජ්ඣත්තුං සක්කා, වනෙන සුජ්ඣත්තුං සක්කා, සිලවතෙහි සුජ්ඣත්තුං සක්කාති ගහිතසමාදානං පන සිලබ්බතපරාමාසො නාම.

1007. ඉධාති දෙසාපදෙසෙ නිපාතො. ස්වායං කත්ථවි ලොකං උපාදාය වුච්චති. යථාහ – “ඉධ තථාගතො ලොකෙ උප්පජ්ජති” ති (දී. නි. 1.189). කත්ථවි සාසනං. යථාහ – “ඉධෙව, හික්ඛෙව, සමණො ඉධ දුතියො සමණො” ති (ම. නි. 1.139; අ. නි. 4.241). කත්ථවි ඔකාසං. යථාහ –

“ඉධෙව තිට්ඨමානස්ස, දෙවභූතස්ස මෙ සතො;
පුනරායු ච මෙ ලද්ධො, එවං ජානාහි මාරිසා” ති. (දී. නි. 2.369);

කත්ථවි පදපුරණමත්තමෙව. යථාහ – “ඉධාහං, හික්ඛෙව, භුත්තාචි අස්සං පචාරිතො” ති (ම. නි. 1.30). ඉධ පන ලොකං උපාදාය වුත්තොති වෙදිතබ්බො.

අස්සුතවා පුටුජ්ජනොති එත්ථ පන ‘ආගමාධිගමාභාවා ඤෙය්‍යො අස්සුතවා ඉති’. යස්ස හි බන්ධධාතුආයතනපච්චයාකාරසතිපට්ඨානාදීසු උග්ගහපරිපුච්ඡාචිනිච්ඡයරහිතත්තා දිට්ඨිපටිසෙධකො නෙව ‘ආගමො’, පටිපත්තියා අධිගත්තබ්බස්ස අනධිගතත්තා නෙව ‘අධිගමො’ අත්ථි, සො ‘ආගමාධිගමාභාවා ඤෙය්‍යො අස්සුතවා ඉති’. ස්වායං –

පුටුනං ජනනාදිහි, කාරණෙහි පුටුජ්ජනො;
පුටුජ්ජනන්තොගධත්තා, පුටුචායං ජනො ඉති. (දී. නි. අට්ඨ. 1.7; ම. නි. අට්ඨ. 1.2; අ. නි. අට්ඨ. 1.1.51; පටි. ම. අට්ඨ. 2.1.130; චූළනි. අට්ඨ. 88; නෙත්ති. අට්ඨ. 56);

සො හි පුටුනං නානප්පකාරානං කිලෙසාදීනං ජනනාදිහි කාරණෙහි පුටුජ්ජනො. යථාහ – “පුටු කිලෙසෙ ජනෙන්නීති පුටුජ්ජනා. පුටු අවිහතසක්කායදිට්ඨිකාති පුටුජ්ජනා. පුටු සත්ථාරානං මුබ්බල්ලොකිකාති පුටුජ්ජනා. පුටු සබ්බගතීහි අවුට්ඨිතාති පුටුජ්ජනා. පුටු නානාහිසඬ්ඛාරෙ අහිසඬ්ඛරොන්තීති පුටුජ්ජනා. පුටු නානාඔසෙහි වුය්හන්තීති පුටුජ්ජනා. පුටු නානාසන්තාපෙහි සන්තප්පන්තීති පුටුජ්ජනා. පුටු නානාපරිලාභෙහි පරිඨය්හන්තීති පුටුජ්ජනා. පුටු පඤ්චසු කාමගුණෙසු රත්තා ගිද්ධා ගධිතා මුච්ඡිතා අප්ඤ්ඤාසන්තා ලග්ගා ලග්ගිතා පලිබ්බද්ධාති පුටුජ්ජනා. පුටු පඤ්චහි

නීවරණෙහි ආවුතා නිවුතා ඔවුතා පිහිතා පටිච්ඡන්තා පටිකුප්පිතානි පුපුප්පනා’ ති (මහානි. 94). පුපුනං වා ගණනපට්මතීතානං අරියධම්මපරම්මුඛානං නීවධම්මසමාවාරානං ජනානං අන්තොගධත්තාපි පුපුප්පනා. පුපු වා අයං – විසුංයෙව සඬ්ඛාං ගතො, විසංසට්ඨො සීලසුතාදිගුණයුත්තෙහි අරියෙහි – ජනොතිපි පුපුප්පනො. එවමෙනෙහි ‘අස්සුතවා පුපුප්පනො’ ති ද්විති පදෙහි යෙ තෙ –

“දුට්ඨෙ පුපුප්පනා වුත්තා, බුද්ධොනාදිච්චබන්ධුතා;
අන්ධො පුපුප්පනො එකො, කල්‍යාණෙකො පුපුප්පනො” ති. (දී. නි. අට්ඨ. 1.7; අ. නි. අට්ඨ. 1.1.51; පටි. ම. අට්ඨ. 2.1.130; චූළනි. අට්ඨ. 88);

ද්වෙ පුපුප්පනා වුත්තා, තෙසු අන්ධපුපුප්පනො වුත්තො භොතීති වෙදිතබ්බො.

අරියානං අදස්සාවීතිආදියු අරියාති ආරකත්තා කිලෙසෙහි, අනෙය න ඉරියනතො, අයෙ ඉරියනතො, සදෙවකෙන ලොකෙන ව අරණියතො බුද්ධා ව පච්චෙකබුද්ධා ව බුද්ධසාවකා ව වුව්චන්ති. බුද්ධා එව වා ඉධ අරියා. යථාහ – “සදෙවකෙ, හික්ඛවෙ, ලොකෙ...පෙ.... තථාගතො අරියොති වුව්චති” ති (සං. නි. 5.1098).

සප්පුරිසාති එත්ථ පන පච්චෙකබුද්ධා තථාගතසාවකා ව සප්පුරිසාති වෙදිතබ්බො. තෙ හි ලොකුත්තරගුණයොගෙන සොහනා පුරිසාති සප්පුරිසා. සබ්බෙව වා එතෙ ද්වෙධාපි වුත්තා. බුද්ධාපි හි අරියා ව සප්පුරිසා ව පච්චෙකබුද්ධා බුද්ධසාවකාපි. යථාහ –

“යො වෙ කතඤ්ඤ කතවෙදි ධීරො,
කල්‍යාණමිත්තො දළ්භහත්ති ව භොති;
දුබ්බස්ස සක්කච්ච කරොති කිච්චං,
තථාවිධං සප්පුරිසං වදන්ති” ති. (ජා. 2.17.78);

‘කල්‍යාණමිත්තො දළ්භහත්ති ව භොති’ ති එත්තාවතා හි බුද්ධසාවකො වුත්තො. කතඤ්ඤතාදීහි පච්චෙකබුද්ධා බුද්ධාති. ඉදානි යො තෙසං අරියානං අදස්සනසීලො, න ව දස්සනෙ සාධුකාරී, සො අරියානං අදස්සාවීති වෙදිතබ්බො. සො චක්ඛුතා අදස්සාවී ඤාණෙන අදස්සාවීති දුට්ඨො. තෙසු ඤාණෙන අදස්සාවී ඉධ අධිප්පෙනො. මංසචක්ඛුතා හි දිබ්බචක්ඛුතා වා අරියා දිට්ඨාපි අදිට්ඨාව භොන්ති, තෙසං චක්ඛුතං චණ්ණමත්තග්ගහණතො, න අරියභාවගොචරතො. සොණසිඬ්ඛාලාදයොපි චක්ඛුතා අරියෙ පස්සන්ති, න ව තෙ අරියානං දස්සාවිතො.

තත්තිදං වත්ථු – චිත්තලපබ්බතවාසිතො කිර ඛිණාසවත්ථෙරස්ස උපට්ඨාකො වුඬ්ඨපබ්බජිතො එකදිවසං ථෙරෙත සද්ධිං පිණ්ඩාය වරින්වා ථෙරස්ස පත්තච්චරං ගහෙත්වා පිට්ඨිතො ආගච්ඡන්තො ථෙරං පුච්ඡි – ‘අරියා නාම හන්තෙ කිදිසා’ ති? ථෙරො ආහ – ‘ඉධෙකච්චො මහල්ලකො අරියානං පත්තච්චරං ගහෙත්වා වත්තපටිපත්තිං කත්වා සහ වරන්තොපි නෙව අරියෙ ජානාති, එවංදුප්පානාවුසො,

අරියා'ති. එවං චුත්තෙපි සො නෙව අඤ්ඤාසි. තස්මා න චක්ඛුනා දස්සනං 'දස්සනං', ඤාණදස්සනමෙව 'දස්සනං'. යථාහ - "කිං තෙ චක්කලි ඉමිනා පුත්තිකායෙන දිට්ඨෙත? යො ඛො, චක්කලි, ධම්මං පස්සති, සො මං පස්සති"ති (සං. නි. 3.87). තස්මා චක්ඛුනා පස්සන්තොපි, ඤාණෙන අරියෙහි දිට්ඨං අනිච්චාදිලක්ඛණං අපස්සන්තො, අරියාධිගතඤ්ච ධම්මං අනාධිගච්ඡන්තො, අරියකරධම්මානං අරියභාවස්ස ච අදිට්ඨත්තා, 'අරියානං අදස්සාපී'ති වෙදිතබ්බො.

අරියධම්මස්ස අකොවිදොති සතිපට්ඨානාදිහෙදෙ අරියධම්මෙ අකුසලො. අරියධම්මෙ අවිනිතොති, එත්ථ පන

දුට්ඨො විනයො නාම, එකමෙකෙත්ථ පඤ්චධා;
අභාවතො තස්ස අයං, අවිනිතොති වුච්චති.

අයඤ්ඤි සංවරවිනයො පභානවිනයොති දුට්ඨො විනයො. එත්ථ ච දුට්ඨෙපි විනයෙ එකමෙකො විනයො පඤ්චධා භිජ්ජති. සංවරවිනයොපි හි සීලසංවරො සතිසංවරො ඤාණසංවරො ඛන්තිසංවරො වීරියසංවරොති පඤ්චවිධො. පභානවිනයොපි තද්ධිගපභානං වික්ඛම්භනපභානං සමුච්ඡේදපභානං පටිජ්ජස්සද්ධිපභානං නිස්සරණපභානන්ති පඤ්චවිධො.

තත්ථ "ඉමිනා පාතිමොක්ඛසංවරෙන උපෙතො හොති සමුපෙතො"ති (විහ. 511) අයං සීලසංවරො. "රක්ඛති චක්ඛුන්ද්‍රියං, චක්ඛුන්ද්‍රියෙ සංවරං ආපජ්ජති"ති (දී. නි. 1.213; ම. නි. 1.295; සං. නි. 4.239; අ. නි. 3.16) අයං සතිසංවරො.

"යානි සොතානි ලොකස්මිං, (අජිතානි භගවා)
සති තෙසං නිවාරණං;
සොතානං සංවරං බුමි,
පඤ්ඤායෙන පිට්ඨෙරෙ"ති. (සු. නි. 1041) -

අයං ඤාණසංවරො නාම. "ඛමො හොති සිතස්ස උණ්හස්සා"ති (ම. නි. 1.24; අ. නි. 4.114; 6.58) අයං ඛන්තිසංවරො. "උජ්ජන්තං කාමචිතක්කං නාධිවාසෙති"ති (ම. නි. 1.26; අ. නි. 4.114; 6.58) අයං වීරියසංවරො. සබ්බොපි වායං සංවරො යථාසකං සංවරිතබ්බානං විනෙතබ්බානඤ්ච කායදුච්චරිතාදීනං සංවරණතො සංවරො, විනයනතො විනයොති වුච්චති. එවං තාව 'සංවරවිනයො' පඤ්චධා භිජ්ජතිති වෙදිතබ්බො.

තථා යං නාමරූපපරිච්ඡේදාදීසු විපස්සනාඤාණසු පටිපක්ඛභාවතො, දීපාලොකෙනෙව තමස්ස, තෙන තෙන විපස්සනාඤාණෙන තස්ස තස්ස අනත්ථස්ස පභානං, සෙය්‍යාපීදං - නාමරූපච්චත්ථානෙන සක්කායදිට්ඨියා, පච්චයපරිග්ගහෙන අහෙතුච්ඡිමහෙතුදිට්ඨිනං, තස්සෙව අපරභාගෙන කඬ්ඛාවිතරණෙන කථංකථිභාවස්ස, කලාපසම්මසනෙන 'අභං මමා'ති ගාහස්ස, මග්ගාමග්ගච්චත්ථානෙන අමග්ගෙ මග්ගසඤ්ඤාය, උදයදස්සනෙන

උච්ඡේදදිට්ඨියා, වයදස්සනෙන සස්සතදිට්ඨියා, භයදස්සනෙන සහයෙ අභයසක්කොය, ආදීනවදස්සනෙන අස්සාදසක්කොය, නිබ්බිදානුපස්සනාය අභිරතිසක්කොය, මුච්චිතුකමානාකොණෙන අමුච්චිතුකාමතාය, උපෙක්ඛාකොණෙන අනුපෙක්ඛාය, අනුලොමෙන ධම්මට්ඨිතියං නිබ්බානෙ ව පටිලොමභාවස්ස, ගොත්‍රභූතා සඬ්ඛාරනිමිත්තග්ගාහස්ස පභානං, එතං ‘තදඬිගපභානං’ නාම.

යං පන උපචාරජ්ජනාහෙදෙන සමාධිතා පවත්තිභාවනිචාරණතො, සට්ඨපභාරෙතෙව උදකපිට්ඨෙය් සෙවාලස්ස, තෙසං තෙසං නීවරණාදිධම්මානං පභානං, එතං ‘වික්ඛම්භනපභානං’ නාම. “යං චතුත්තං අරියමග්ගානං භාවිතත්තා තංතංමග්ගවතො අත්තතො අත්තතො සන්තානෙ දිට්ඨිගතානං පභානායා” තිආදිනා (ධ. ස. 277) නයෙන චුත්තස්ස සමුදයපක්ඛිකස්ස කිලෙසගණස්ස අවිචන්තං අප්පවත්තිභාවෙන පභානං, ඉදං ‘සමුච්ඡේදපභානං’ නාම. යං පන ඵලක්ඛණෙ පටිජ්ජස්සද්ධත්තං කිලෙසානං, එතං ‘පටිජ්ජස්සද්ධිපභානං’ නාම. යං සබ්බසබ්බතනිස්සටත්තා පහීනසබ්බසබ්බතං නිබ්බානං, එතං ‘නිස්සරණපභානං’ නාම. සබ්බම්පි වෙතං පභානං යස්මා වාගට්ඨෙත පභානං, විනයනට්ඨෙත විනයො, තස්මා ‘පභානවිනයො’ ති වුච්චති. තංතංපභානවතො වා තස්ස තස්ස විනයස්ස සම්භවතොපෙතං පභානවිනයොති වුච්චති. එවං පභානවිනයොපි පඤ්චධා හිජ්ජතිති වෙදිතබ්බො.

එවමයං සඬ්ඛෙපතො දුට්ඨො, හෙදතො ව දසට්ඨො විනයො, හින්තසංවරත්තා, පභාතබ්බස්ස ව අප්පහීනත්තා, යස්මා එතස්ස අස්සුතවතො පුපුජ්ජනස්ස නත්ථී, තස්මා අභාවතො තස්ස, අයං ‘අවිනීතො’ ති වුච්චති. එස නයො සප්පුරිසානං අදස්සාවී සප්පුරිසධම්මස්ස අකොවිදො සප්පුරිසධම්මෙ අවිනීතොති එත්ථාපි. නින්තානාකරණඤ්ඤෙන අත්ථතො. යථාහ – “යෙව තෙ අරියා තෙව තෙ සප්පුරිසා, යෙව තෙ සප්පුරිසා තෙව තෙ අරියා. යො එව සො අරියානං ධම්මො සො එව සො සප්පුරිසානං ධම්මො, යො එව සො සප්පුරිසානං ධම්මො සො එව සො අරියානං ධම්මො. යෙව තෙ අරියවිනයා තෙව තෙ සප්පුරිසවිනයා, යෙව තෙ සප්පුරිසවිනයා තෙව තෙ අරියවිනයා. අරියෙති වා සප්පුරිසෙති වා, අරියධම්මෙති වා සප්පුරිසධම්මෙති වා, අරියවිනයෙති වා සප්පුරිසවිනයෙති වා, එසෙසෙ එකෙ එකට්ඨෙය් සමෙ සමභාගෙ තජ්ජාතෙ තඤ්ඤෙවා” ති.

රූපං අත්තතො සමනුපස්සතීති ඉධෙකච්චො රූපං අත්තතො සමනුපස්සති – ‘යං රූපං සො අභං, යො අභං තං රූප’න්ති රූපඤ්ච අත්තානඤ්ච අද්වයං සමනුපස්සති. “සෙය්ථාපි නාම තෙලජ්ජපස්ස ඤායතො යා අවිච්චි සො වණ්ණො, යො වණ්ණො සා අවිච්චි අවිච්චිඤ්ච වණ්ණඤ්ච අද්වයං සමනුපස්සති,” එවමෙව ඉධෙකච්චො රූපං අත්තතො සමනුපස්සතීති එවං රූපං අත්තාති දිට්ඨිපස්සනාය පස්සති. රූපවත්තං වා අත්තානන්ති ‘අරූපං අත්තා’ ති ගහෙත්වා, ඡායාවත්තං රුක්ඛං විය, තං රූපවත්තං සමනුපස්සති. අත්තති වා රූපන්ති ‘අරූපමෙව අත්තා’ ති ගහෙත්වා, පුජ්ජමිති ගන්ධං විය, අත්තති රූපං සමනුපස්සති. රූපස්මිං වා

අත්තානන්ති ‘අරූපමෙව අත්තා’ති ගහෙත්වා, කරණධකෙ මණිං විය, අත්තානං රූපස්මිං සමනුපස්සති. වෙදනාදීසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ ‘රූපං අත්තතො සමනුපස්සති’ති සුද්ධරූපමෙව අත්තාති කථිතං. ‘රූපවත්තං වා අත්තානං, අත්තති වා රූපං, රූපස්මිං වා අත්තානං; වෙදනං අත්තතො සමනුපස්සති... සඤ්ඤං... සඬබ්බාරං... විඤ්ඤාණං අත්තතො සමනුපස්සති’ති ඉමෙසු සත්තසු යානෙසු ‘අරූපං අත්තා’ති කථිතං. වෙදනාවත්තං වා අත්තානං, අත්තති වා වෙදනං, වෙදනාය වා අත්තානන්ති එවං චතුසු ඛන්ධෙසු තිණ්ණං තිණ්ණං වසෙන ද්වාදසසු යානෙසු ‘රූපාරූපමිස්සකො අත්තා’ කථිතො. තත්ථ ‘රූපං අත්තතො සමනුපස්සති වෙදනං... සඤ්ඤං... සඬබ්බාරං... විඤ්ඤාණං අත්තතො සමනුපස්සති’ති ඉමෙසු පඤ්චසු යානෙසු උච්ඡෙදදිට්ඨි කථිතා. අවසෙසෙසු සස්සතදිට්ඨි. එවමෙත්ථ පන්තරස භවදිට්ඨියො පඤ්ච විභවදිට්ඨියො භොන්ති. තා සබ්බාපි මග්ගාවරණා, න සග්ගාවරණා, පයමමග්ගවජ්ඣාති වෙදිතබ්බා.

1008. සත්ථරි කඬබතිති සත්ථු සරීරෙ වා ගුණෙ වා උභයත්ථ වා කඬබති. සරීරෙ කඬබමානො ‘ද්වත්තිංසවරලක්ඛණපටිමණ්ඩිතං නාම සරීරං අත්ථි නු බො නත්ථි’ති කඬබති. ගුණෙ කඬබමානො ‘අතීතානාගතපච්චුප්පන්තජානනසමත්ථං සබ්බඤ්ඤාඤාණං අත්ථි නු බො නත්ථි’ති කඬබති. උභයත්ථ කඬබමානො ‘අසීතිඅනුබ්බාසඤ්ජනබ්බාසමජ්ජභානුරඤ්ජිතාය සරීරනිජ්ජත්තියා සමන්තාගතො සබ්බකෙඤ්ජානනසමත්ථං සබ්බඤ්ඤාඤාණං පටිවිජ්ඣිත්වා යිතො ලොකතාරකො බුද්ධො නාම අත්ථි නු බො නත්ථි’ති කඬබති. අයඤ්ඤිස්ස අත්තභාවෙ ගුණෙ වා කඬබනතො උභයත්ථ කඬබති නාම. විචිකිච්ඡතිති ආරම්මණං නිවිජ්ජතුං අසක්කොන්තො කිච්ඡති කිලමති. නාධිමුච්චතිති තත්ථෙව අධිමොක්ඛං න ලහති. න සම්පසීදතිති විත්තං අනාවලං කත්වා පසීදිතුං න සක්කොති, ගුණෙසු නජ්ජසීදති.

ධම්මෙ කඬබතිතිආදීසු පන ‘කිලෙසෙ පජහන්තා චත්තාරො අරියමග්ගා, පටිජ්ජස්සද්ධකිලෙසානි චත්තාරි සාමඤ්ඤඵලානි, මග්ගඵලානං ආරම්මණපච්චයභූතං අමතං මහානිබ්බානං නාම අත්ථි නු බො නත්ථි’ති කඬබන්තොපි ‘අයං ධම්මො නියානිකො නු බො අනියානිකො’ති කඬබන්තොපි ධම්මෙ කඬබති නාම. ‘චත්තාරො මග්ගට්ඨකා චත්තාරො ඵලට්ඨකාති ඉදං සඬසරතනං අත්ථි නු බො නත්ථි’ති කඬබන්තොපි, ‘අයං සඬසො සුජ්ජපට්ඨන්තො නු බො දුජ්ජපට්ඨන්තො’ති කඬබන්තොපි, ‘එතස්මිං සඬසරතනෙ දින්නස්ස විපාකඵලං අත්ථි නු බො නත්ථි’ති කඬබන්තොපි සඬසෙ කඬබති නාම. ‘තිස්සො පන සික්ඛා අත්ථි නු බො නත්ථි’ති කඬබන්තොපි, ‘තිස්සො සික්ඛා සික්ඛිතපච්චයෙන ආනිසංසො අත්ථි නු බො නත්ථි’ති කඬබන්තොපි සික්ඛාය කඬබති නාම.

පුබ්බන්තො චුච්චති අතීතානි ඛන්ධාකායතනානි. අපරන්තො අනාගතානි. තත්ථ අතීතෙසු ඛන්ධාදීසු ‘අතීතානි නු බො, න නු බො’ති කඬබන්තො පුබ්බන්තෙ

කඩබිති නාම. අනාගතෙසු ‘අනාගතානි නු බො, න නු බො’ති කඩබිත්තො
 අපරන්තෙ කඩබිති නාම. උභයත්ථ කඩබිත්තො පුබ්බන්තාපරන්තෙ කඩබිති නාම.
 ‘ද්වාදසපදිකං පච්චයවට්ඨං අත්ථි නු බො නත්ථි’ති කඩබිත්තො
 ඉදස්පච්චයනාපට්චවසමුප්පන්තෙසු ධම්මෙසු කඩබිති නාම. තත්ත්වං වචනත්ථො –
 ඉමෙසං ජරාමරණාදීනං පච්චයා ‘ඉදස්පච්චයා’. ඉදස්පච්චයානං භාවො
 ‘ඉදස්පච්චයනා’. ඉදස්පච්චයා එව වා ‘ඉදස්පච්චයනා’; ජාතිආදීනමෙනං අධිවචනං.
 ජාතිආදීසු තං තං පට්චව ආගම්ම සමුප්පන්තාති ‘පට්චවසමුප්පන්තා’. ඉදං වුත්තං
 හොති – ඉදස්පච්චයනාය ව පට්චවසමුප්පන්තෙසු ව ධම්මෙසු කඩබිතීති.

1009. සීලෙනාති ගොසීලාදිනා. වතෙනාති ගොවතාදිනාව. සීලබ්බතෙනාති
 තදුභයෙන. සුද්ධිති කිලෙසසුද්ධි; පරමත්ථසුද්ධිභූතං වා නිබ්බානමෙව. තදෙකට්ඨාති
 ඉධ පහානෙකට්ඨං ධුරං. ඉමිස්සා ව පාළියා දිට්ඨිකිලෙසො විචිකිච්ඡාකිලෙසොති
 ද්වෙයෙව ආගතා. ලොභො දොසො මොහො මානො ටීනං උද්ධච්චං අහිරිකං
 අනොත්තප්පන්ති ඉමෙ පන අට්ඨ අනාගතා. ආහරිත්වා පන දීපෙනබ්බා. එත්ථ හි
 දිට්ඨිවිචිකිච්ඡාසු පභීයමානාසු අපායගමනීයො ලොභො දොසො මොහො මානො
 ටීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති සබ්බෙපිමෙ පහානෙකට්ඨා හුත්වා
 පභීයන්ති. සහජෙකට්ඨං පන ආහරිත්වා දීපෙනබ්බං. සොතාපත්තිමග්ගෙන හි
 වත්තාරි දිට්ඨිසහගතාති විචිකිච්ඡාසහගතඤ්චාති පඤ්ච විත්තාති පභීයන්ති. තත්ථ
 ද්විසු අසඬාරිකදිට්ඨිවිත්තෙසු පභීයන්තෙසු තෙහි සහජාතො ලොභො මොහො
 උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති ඉමෙ කිලෙසා සහජෙකට්ඨවසෙන පභීයන්ති.
 සෙසදිට්ඨිකිලෙසො ව විචිකිච්ඡාකිලෙසො ව පහානෙකට්ඨවසෙන පභීයන්ති.
 දිට්ඨිගතසම්පයුත්තසසඬාරිකවිත්තෙසුපි පභීයන්තෙසු තෙහි සහජාතො ලොභො
 මොහො ටීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති ඉමෙ කිලෙසා
 සහජෙකට්ඨවසෙන පභීයන්ති. සෙසදිට්ඨිකිලෙසො ව විචිකිච්ඡාකිලෙසො ව
 පහානෙකට්ඨවසෙන පභීයන්ති. එවං පහානෙකට්ඨස්මිංයෙව සහජෙකට්ඨං
 ලබ්හතීති ඉදං සහජෙකට්ඨං ආහරිත්වා දීපයිංසු.

තංසම්පයුත්තොති තෙහි තදෙකට්ඨෙහි අට්ඨහි කිලෙසෙහි සම්පයුත්තො.
 විනිබ්භොගං වා කත්වා තෙන ලොභෙන තෙන දොසෙනාති එවං එකෙකෙන
 සම්පයුත්තතා දීපෙනබ්බා. තත්ථ ලොභෙ ගහිතෙ, මොහො මානො ටීනං උද්ධච්චං
 අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති අයං සඬාරිකත්ථෙධෙ කිලෙසගණො
 ලොභසම්පයුත්තො නාම. දොසෙ ගහිතෙ, මොහො ටීනං උද්ධච්චං අහිරිකං
 අනොත්තප්පන්ති අයං කිලෙසගණො දොසසම්පයුත්තො නාම. මොහෙ ගහිතෙ,
 ලොභො දොසො මානො ටීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති අයං
 කිලෙසගණො මොහසම්පයුත්තො නාම. මානෙ ගහිතෙ, තෙන සහුප්පන්තො
 ලොභො මොහො ටීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති අයං කිලෙසගණො
 මානසම්පයුත්තො නාම. ඉමිනා උපායෙන තෙන ටීනෙන තෙන උද්ධච්චෙන තෙන
 අහිරිකෙන තෙන අනොත්තප්පෙන සම්පයුත්තො තංසම්පයුත්තොති යොජනා
 කාතබ්බා. තංසමුට්ඨානන්ති තෙන ලොභෙන...පෙ.... තෙන අනොත්තප්පෙන
 සමුට්ඨිතන්ති අත්ථො.

ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙන පහාතබ්බාති එත්ථ දස්සනං නාම සොතාපත්තිමග්ගො; තෙන පහාතබ්බාති අත්ථො. ‘කස්මා පන සොතාපත්තිමග්ගො දස්සනං නාම ජාතො’ති? ‘පයමං නිබ්බානදස්සනතො’. ‘නනු ගොත්‍රභූ පයමතරං පස්සති’ති? ‘නො න පස්සති; දිස්වාපි කත්තබ්බකිව්වං පන න කරොති, සංයොජනානං අප්පහානතො. තස්මා පස්සති’ති න වත්තබ්බො. යත්ථ කත්ථවි රාජානං දිස්වාපි පණ්ණාකාරං දත්වා කිව්වනිජ්ජත්තියා අදිට්ඨත්තා ‘අප්පාපි රාජානං න පස්සාමී’ති වදන්තො චෙත්ථ ජානපදපුරිසො නිදස්සනං.

1011. අවසෙසො ලොභොති දස්සනෙන පහිනාවසෙසො. ලොභො දොසමොහෙසුපි එසෙව නයො. දස්සනෙන හි අපායගමනීයාව පහිනා. තෙහි පන අඤ්ඤ දස්සෙතුං ඉදං චුත්තං. ‘තදෙකට්ඨා’ති තෙහි පාළියං ආගතෙහි තීහි කිලෙසෙහි සම්පයොගතොපි පහානතොපි එකට්ඨා පඤ්ච කිලෙසා. නෙව දස්සනෙන න භාවනායාති ඉදං සංයොජනාදීනං විය තෙහි මග්ගෙහි අප්පහාතබ්බතං සන්ධාය චුත්තං. යං පන ‘‘සොතාපත්තිමග්ගඤ්ජාණෙන අභිසංඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන සත්ත භවෙ යපෙත්වා අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති’’තිආදීනා නයෙන කුසලාදීනම්පි පහානං අනුඤ්ඤාතං, තං තෙසං මග්ගානං අභාවිතත්තා යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, තෙ උපනිස්සයපච්චයානං කිලෙසානං පහිනත්තා පහිනාති ඉමං පරියායං සන්ධාය චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

1013. දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතුකත්තිකෙ ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙන පහාතබ්බහෙතුකාති නිට්ඨපෙත්වා, පුන ‘තිණි සංයොජනාති’තිආදි පහාතබ්බෙ දස්සෙත්වා, තදෙකට්ඨභාවෙන හෙතු චෙව සහෙතුකෙ ව දස්සෙතුං චුත්තං. තත්ථ ‘කිඤ්චාපි දස්සනෙන පහාතබ්බෙසු හෙතුසු ලොභසහගතො මොහො ලොභෙන සහෙතුකො හොති, දොසසහගතො මොහො දොසෙන, ලොභදොසා ව මොහෙනාති පහාතබ්බහෙතුකපදෙපෙනෙ සංඛගහං ගච්ඡන්ති, විචිකිච්ඡාසහගතො පන මොහො අඤ්ඤස්ස සම්පයුත්තහෙතුතො අභාවෙන හෙතුයෙව, න සහෙතුකොති තස්ස පහානං දස්සෙතුං ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙන පහාතබ්බහෙතු’ති චුත්තං.

1018. දුතියපදෙ උද්ධච්චසහගතස්ස මොහස්ස පහානං දස්සෙතුං ඉමෙ ධම්මා භාවනාය පහාතබ්බහෙතුති චුත්තං. සො හි අත්තනා සම්පයුත්තධම්මෙ සහෙතුකෙ කත්වා පිට්ඨිවට්ටකො ජාතො, විචිකිච්ඡාසහගතො විය අඤ්ඤස්ස සම්පයුත්තහෙතුතො අභාවා පහාතබ්බහෙතුකපදං න භජති. තතියපදෙ අවසෙසා අකුසලාති පුන අකුසලග්ගහණං විචිකිච්ඡුද්ධච්චසහගතානං මොහානං සංඛගතත්ථං කතං. තෙ හි සම්පයුත්තහෙතුතො අභාවා පහාතබ්බහෙතුකා නාම න හොන්ති.

1029. පරිත්තාරම්මණත්තිකෙ ආරබ්භාති ආරම්මණං කත්වා. සයඤ්ඤි පරිත්තා වා හොන්තු මහග්ගතා වා, පරිත්තධම්මෙ ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නා පරිත්තාරම්මණා, මහග්ගතෙ ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නා මහග්ගතාරම්මණා,

අප්පමාණෙ ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නා අප්පමාණාරම්මණා. තෙ පන පරිත්තාපි හොන්ති මහග්ගතාපි අප්පමාණාපි.

1035. මිච්ඡත්තත්තිකෙ ආනන්තරිකානීති අනන්තරායෙන ඵලදායකානි; මාතුසාතකකම්මාදීනමෙතං අධිවචනං. තෙසු හි එකස්මිම්පි කම්මෙ කතෙ තං පටිබාහිත්වා අඤ්ඤං කම්මං අත්තනො විපාකස්ස ඔකාසං කාතුං න සක්කොති. සිනෙරුප්පමාණෙපි හි සුවණ්ණපුපෙ කත්වා චක්කවාලමත්තං වා රත්තමයපාකාරං විහාරං කාරෙත්වා තං පුරෙත්වා නිසින්තස්ස බුද්ධප්පමුඛස්ස සඬ්ඝස්ස යාවජීවං චත්තාරො පච්චයෙ දදතොපි තං කම්මං එතෙසං කම්මානං විපාකං පටිබාහෙතුං න සක්කොති ඵව. යා ව මිච්ඡාදිට්ඨී නියතාති අහෙතුකවාදඅකිරියවාදනත්ථිකවාදෙසු අඤ්ඤතරා. තඤ්ඤි ගහෙත්වා යීතං පුග්ගලං බුද්ධසත්මපි බුද්ධසහස්සමපි බොධෙතුං න සක්කොති.

1038. මග්ගාරම්මණත්තිකෙ අරියමග්ගං ආරබ්භාති ලොකුත්තරමග්ගං ආරම්මණං කත්වා. තෙ පන පරිත්තාපි හොන්ති මහග්ගතාපි.

1039. මග්ගහෙතුකනිද්දෙසෙ පයමනයෙන පච්චයට්ඨෙන හෙතුනා මග්ගසම්පයුත්තානං ඛන්ධානං සහෙතුකභාවො දස්සිතො. දුතියනයෙන මග්ගභූතෙන සම්මාදිට්ඨිසඬ්ඛාතෙන හෙතුනා සෙසමග්ගඬ්ඛානං සහෙතුකභාවො දස්සිතො. තතියනයෙන මග්ගෙ උප්පන්නහෙතුහි සම්මාදිට්ඨියා සහෙතුකභාවො දස්සිතොති වෙදිතබ්බො.

1040. අධිපතිං කරිත්වාති ආරම්මණාධිපතිං කත්වා. තෙ ව බො පරිත්තධම්මාව හොන්ති. අරියසාවකානඤ්ඤි අත්තනො මග්ගං ගරුං කත්වා පච්චවෙක්ඛණකාලෙ ආරම්මණාධිපති ලබ්භති. වෙනොපරියඤ්ඤාණෙන පන අරියසාවකො පරස්ස මග්ගං පච්චවෙක්ඛමානො ගරුං කරොන්තොපි අත්තනා පටිවිද්ධමග්ගං විය ගරුං න කරොති. ‘යමකපාටිහාරියං කරොන්තං තථාගතං දිස්වා තස්ස මග්ගං ගරුං කරොති න කරොති’ ති? කරොති, න පන අත්තනො මග්ගං විය. අරහා න කිඤ්චි ධම්මං ගරුං කරොති යපෙත්වා මග්ගං ඵලං නිබ්බානන්ති. එත්ථාපි අයමෙචත්ථො. වීමංසාධිපතෙය්‍යන්ති ඉදං සහජාතාධිපතිං දස්සෙතුං චුත්තං. ඡන්දඤ්ඤි ඡෙට්ඨකං කත්වා මග්ගං භාවෙන්තස්ස ඡන්දො අධිපති නාම හොති, න මග්ගො. සෙසධම්මාපි ඡන්දාධිපතිනො නාම හොන්ති, න මග්ගාධිපතිනො. චිත්තෙපි එසෙව නයො. වීමංසං පන ඡෙට්ඨකං කත්වා මග්ගං භාවෙන්තස්ස වීමංසාධිපති වෙච හොති මග්ගො වාති. සෙසධම්මා මග්ගාධිපතිනො නාම හොන්ති. චිරියෙපි එසෙව නයො.

1041. උප්පන්නත්තිකනිද්දෙසෙ ඡාතාති නිබ්බත්තා, පටිලද්ධත්තභාවා. භූතාතිආදීනි තෙසංයෙව වෙචචනානි. ඡාතා ඵව හි භාවප්පත්තියා භූතා. පච්චයසංයොගෙ ඡාතත්තා සඤ්ජාතා. නිබ්බත්තිලක්ඛණප්පත්තත්තා නිබ්බත්තා. උපසග්ගෙන පන පදං වඩ්ඪෙත්වා අභිනිබ්බත්තාති චුත්තා. පාකට්ඨිකාති පාතුභූතා. පුබ්බත්තතො උද්ධං පන්නාති උප්පන්නා. උපසග්ගෙන පදං වඩ්ඪෙත්වා සමුප්පන්නාති චුත්තා. නිබ්බත්තට්ඨෙතෙව උද්ධං යීතාති උට්ඨිතා. පච්චයසංයොගෙ

උට්ඨිතාති සමුට්ඨිතා. පුන උප්පන්නාතිවචනෙ කාරණං හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. උප්පන්නංසෙන සචගහිතාති උප්පන්නකොට්ඨාසෙන ගණනං ගතා. රූපං වෙදනා සඤ්ඤා සඬබ්බාරා විඤ්ඤාණන්ති ඉදං නෙසං සභාවදස්සනං. දුතියපදනිද්දෙසො චුත්තපටිසෙධනයෙන වෙදිතබ්බො. තතියපදනිද්දෙසො උත්තානත්ථොයෙව.

අයං පන තිකො ද්විත්තං අද්ධානං වසෙන පුරෙත්වා දස්සිතො. ලද්ධොකාසස්ස හි කම්මස්ස විපාකො දුට්ඨො – ඛණප්පත්තො, ව අප්පත්තො ව. තත්ථ ‘ඛණප්පත්තො’ උප්පන්නො නාම. ‘අප්පත්තො’ විත්තානන්තරෙ වා උප්පජ්ජතු, කප්පසතසහස්සාතික්කමෙ වා. ධුවපච්චයට්ඨෙන නත්ථි නාම න හොති, උප්පාදිනො ධම්මා නාම ජාතො. යථා හි – “තිට්ඨතෙව සායං, පොට්ඨපාද, අරුපී අත්තා සඤ්ඤාමයො. අථ ඉමස්ස පුරිසස්ස අඤ්ඤා ව සඤ්ඤා උප්පජ්ජන්ති අඤ්ඤා ව සඤ්ඤා නිරුජ්ඣන්ති” ති (දී. නි. 1.419). එත්ථ ආරුප්පෙ කාමාවචරසඤ්ඤාපචත්තිකාලෙ කිඤ්චාපි මූලභවඬගසඤ්ඤා නිරුද්ධා කාමාවචරසඤ්ඤාය පන නිරුද්ධකාලෙ අවස්සං සා උප්පජ්ජස්සතිති අරුපසඬබ්බාතො අත්තා නත්ථිති සඬබ්බං අගන්ත්වා ‘තිට්ඨතෙව’ නාමාති ජාතො. එවමෙව ලද්ධොකාසස්ස කම්මස්ස විපාකො දුට්ඨො...පෙ.... ධුවපච්චයට්ඨෙන නත්ථි නාම න හොති, උප්පාදිනො ධම්මා නාම ජාතො.

යදි පන ආයුහිතං කුසලාකුසලකම්මං සබ්බං විපාකං දදෙය්‍ය, අඤ්ඤස්ස ඕකාසො න භවෙය්‍ය. තං පන දුට්ඨං හොති – ධුවවිපාකං, අධුවවිපාකඤ්ච. තත්ථ පඤ්ච ආනන්තරියකම්මානි, අට්ඨ සමාපත්තියො, වත්තාරො අරියමග්ගාති එතං ‘ධුවවිපාකං’ නාම. තං පන ඛණප්පත්තම්පි අත්ථි, අප්පත්තම්පි. තත්ථ ‘ඛණප්පත්තං’ උප්පන්නං නාම. ‘අප්පත්තං’ අනුප්පන්නං නාම. තස්ස විපාකො විත්තානන්තරෙ වා උප්පජ්ජතු කප්පසතසහස්සාතික්කමෙ වා. ධුවපච්චයට්ඨෙන අනුප්පන්නං නාම න හොති, උප්පාදිනො ධම්මා නාම ජාතං. මෙත්තෙය්‍යබ්බොධිසත්තස්ස මග්ගො අනුප්පන්නො නාම, එලං උප්පාදිනො ධම්මායෙව නාම ජාතං.

1044. අතීතත්තිකනිද්දෙසෙ අතීතාති ඛණත්තයං අතික්කන්තා. නිරුද්ධාති නිරොධප්පත්තා. විගතාති විභවං ගතා, විගච්ඡිතා වා. විපරිණාතාති පකතිවිජ්ඣනෙන විපරිණාමං ගතා. නිරොධසඬබ්බාතං අත්ථං ගතාති අත්ථඬගතා. අබ්භත්ථඬගතාති උපසග්ගෙන පදං වඬඪිතං. උප්පජ්ජන්ත්වා විගතාති නිබ්බන්තිත්වා විගච්ඡිතා. පුන අතීතවචනෙ කාරණං හෙට්ඨා චුත්තමෙව. පරතො අනාගතාදීසුපි එසෙව නයො. අතීතංසෙන සචගහිතාති අතීතකොට්ඨාසෙන ගණනං ගතා. කතමෙ තෙති? රූපං වෙදනා සඤ්ඤා සඬබ්බාරා විඤ්ඤාණං. පරතො අනාගතාදීසුපි එසෙව නයො.

1047. අතීතාරම්මණත්තිකනිද්දෙසෙ අතීතෙ ධම්මෙ ආරබ්භාතිආදීසු පරිත්තමභග්ගතාව ධම්මා වෙදිතබ්බා. තෙ හි අතීතාදීනි ආරබ්භ උප්පජ්ජන්ති.

1050. අප්ඤ්ඤානන්තිකනිද්දෙසෙ තෙසං තෙසන්ති පදද්වයෙන සබ්බසත්තෙ පරියාදියති. අප්ඤ්ඤානං පච්චත්තන්ති උභයං නියකප්ඤ්ඤානාධිවචනං. නියතාති අත්තති ජාතා. පාටිපුග්ගලිකාති පාටියෙක්කස්ස පාටියෙක්කස්ස පුග්ගලස්ස සන්තකා. උපාදිණ්ණාති සරිරට්ඨකා. තෙ හි කම්මනිබ්බත්තා වා භොන්තු මා වා, ආදින්නගහිතපරාමට්ඨවසෙන පන ඉධ උපාදිණ්ණාති වුත්තා.

1051. පරසත්තානන්ති අත්තානං යපෙත්වා අවසෙසසත්තානං. පරපුග්ගලානන්ති තස්සෙව වෙච්චනං. සෙසං හෙට්ඨා වුත්තසදිසමෙව. තදුභයන්ති තං උභයං.

1053. අප්ඤ්ඤාතාරම්මණත්තිකස්ස පයම්පදෙ පරිත්තමහග්ගතා ධම්මා වෙදිතබ්බා. දුතියෙ අප්පමාණාපි. තතියෙ පරිත්තමහග්ගතාව. අප්පමාණා පන කාලෙන බහිද්ධා කාලෙන අප්ඤ්ඤානං ආරම්මණං න කරොන්ති. සනිදස්සනත්තිකනිද්දෙසො උත්තානොයෙවාති.

දුකනික්ඛෙපකථා

1062. දුකෙසු අදොසනිද්දෙසෙ මෙත්තායනවසෙන මෙත්ති. මෙත්තාකාරො මෙත්තායනා. මෙත්තාය අයිතස්ස මෙත්තාසම්චිගිනො චිත්තස්ස භාවො මෙත්තායිතත්තං. අනුදයතිති අනුද්දා, රක්ඛතිති අත්ථො. අනුද්දාකාරො අනුද්දායනා. අනුද්දායිතස්ස භාවො අනුද්දායිතත්තං. හිතස්ස එසනවසෙන හිතෙසිතා. අනුකම්පනවසෙන අනුකම්පා. සබ්බෙහිපි ඉමෙහි පදෙහි උපචාරප්පනාප්පත්තා මෙත්තාව වුත්තා. සෙසපදෙහි ලොකියලොකුත්තරො අදොසො කථිතො.

1063. අමොහනිද්දෙසෙ දුක්ඛෙ ඤාණන්ති දුක්ඛසච්චෙ පඤ්ඤා. දුක්ඛසමුදයෙතිආදීසුපි එසෙව නයො. එත්ථ ව දුක්ඛෙ ඤාණං සවනසම්මසනපටිවෙධපච්චවෙක්ඛණාසු වත්තති. තථා දුක්ඛසමුදයෙ. නිරොධෙ පන සවනපටිවෙධපච්චවෙක්ඛණාසු එව. තථා පටිපදාය. පුබ්බන්තෙති අතීතකොට්ඨාසෙ. අපරන්තෙති අනාගතකොට්ඨාසෙ. පුබ්බන්තාපරන්තෙති තදුභයෙ. ඉදප්පච්චයනාපටිච්චසමුප්පන්තෙසු ධම්මෙසු ඤාණන්ති අයං පච්චයො, ඉදං පච්චයුප්පන්තං, ඉදං පටිච්ච ඉදං නිබ්බත්තන්ති, එවං පච්චයෙසු ව පච්චයුප්පන්තධම්මෙසු ව ඤාණං.

1065. ලොහනිද්දෙසෙපි හෙට්ඨා අනාගතානං පදානං අයමත්ථො – රඤ්ජනවසෙන රාගො. බලවරඤ්ජනට්ඨෙත සාරාගො. විසයෙසු සත්තානං අනුනයනතො අනුනයො. අනුරුප්ඤ්ඤාතිති අනුරොධො, කාමෙතිති අත්ථො. යත්ථ කත්ථවි හවෙ සත්තා එතාය නන්දන්ති, සයං වා නන්දන්ති නන්දී. නන්දී ව සා රඤ්ජනට්ඨෙත රාගො වාති නන්දීරාගො. තත්ථ එකස්මිං ආරම්මණෙ සකිං උප්පන්නා තණ්හා ‘නන්දී’. පුනස්පුනං උප්පජ්ජමානා ‘නන්දීරාගො’ති වුච්චති.

විත්තස්ස සාරාගොති යො හෙට්ඨා බලවරඤ්ජනටියෙන සාරාගොති චුත්තො, සො න සත්තස්ස, විත්තස්සෙව සාරාගොති අත්ථො.

ඉච්ඡන්ති ඵතාය ආරම්මණානිති ඉච්ඡා. බහලකිලෙසභාවෙන මුච්ඡන්ති ඵතාය පාණිනොති මුච්ඡා. ගිලිත්වා පරිනිට්ඨපෙත්වා ගහණවසෙන අජ්ඣේයාසානං. ඉමිනා සත්තා ගිජ්ඣන්ති, ගෙධං ආපජ්ජන්තිති ගෙධො; බහලටියෙන වා ගෙධො. “ගෙධං වා පවනසණ්ඨ”න්ති හි බහලටියෙනෙව චුත්තං. අනන්තරපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. සබ්බතොභාගෙන වා ගෙධොති පලිගෙධො. සඤ්ජන්ති ඵතෙනාති සඬිගො; ලග්ගනටියෙන වා සඬිගො. ඔසිදනටියෙන පඬිකො. ආකඬ්ඪනවසෙන ඵජා. “ඵජා ඉමං පුරිසං පරිකඬ්ඪති තස්ස තස්සෙව භවස්ස අභිනිබ්බත්තියා”ති හි චුත්තං. වඤ්චනටියෙන මායා. වට්ටස්මිං සත්තානං ජනනටියෙන ජනිකා. “තණ්හා ජනෙති පුරිසං විත්තමස්ස විධාවතී”ති (සං. නි. 1.55-57) හි චුත්තං. වට්ටස්මිං සත්තෙ දුක්ඛෙන සංයොජයමානා ජනෙතීති සඤ්ජනතී. සටනටියෙන සිබ්බිතී. අයඤ්චි වට්ටස්මිං සත්තෙ චුතිපටිසන්ධිවසෙන සිබ්බති සටෙති, තුන්තකාරො විය පිලොතිකාය පිලොතිකං; තස්මා සටනටියෙන සිබ්බිතීති චුත්තා. අනෙකජ්ජකාරං විසයජාලං තණ්හාවිජ්ජන්දිතනිවෙසසඬ්ඛානං වා ජාලමස්සා අත්ථිති ජාලිතී.

ආකඬ්ඪනටියෙන සීසසොතා සරිතා වියාති සරිතා. අල්ලටියෙන වා සරිතා. චුත්තඤ්ඤෙනං – “සරිතාති සිනෙහිතාති ව සොමනස්සාති භවන්ති ජන්තුනො”ති (ධ. ප. 341). අල්ලානි වෙව සිනිද්ධානි වාති අයඤ්ඤෙන්ථ අත්ථො. විසතාති විසත්තිකා. විසටාති විසත්තිකා. විසාලාති විසත්තිකා. විසක්කතීති විසත්තිකා. විසංවාදිකාති විසත්තිකා. විසංහරතීති විසත්තිකා. විසමුලාති විසත්තිකා. විසඵලාති විසත්තිකා. විසපරිභොගාති විසත්තිකා. විසතා වා පන සා තණ්හා රූපෙ සද්දෙ ගන්ධෙ රසෙ ඵොට්ඨබ්බෙ ධම්මෙ කුලෙ ගණෙ විත්ථතාති විසත්තිකා (මහානි. 3). අනායබ්බසනපාපනටියෙන කුම්මානුබන්ධසුත්තකං වියාති සුත්තං. චුත්තඤ්ඤෙනං – “සුත්තකන්ති බො, භික්ඛවෙ, නන්දිරාගස්සෙනං අධිවචන”න්ති (සං. නි. 2.159). රූපාදීසු විත්ථතවටියෙන විසටා. තස්ස තස්ස පටිලාභත්ථාය සත්තෙ ආයුභාපෙතීති ආයුහිතී. උක්කණ්ඨිතුං අජ්ජදානතො සභායටියෙන දුතියා. අයඤ්චි සත්තානං වට්ටස්මිං උක්කණ්ඨිතුං න දෙති, ගතගතටියානෙ පියසභායො විය අභිරමාපෙති. තෙන චුත්තං –

“තණ්හාදුතියො පුරිසො, දීසමද්ධාන සංසරං;
ඉත්ථභාවඤ්ඤථාභාවං, සංසාරං නාතිවත්තතී”ති. (අ. නි. 4.9; ඉතිවු. 15;
මහානි. 191; වුළුනි. පාරායනානුගීතිගාථානිද්දෙස 107);

පණ්ඩානකවසෙන පණ්ඩි. භවනෙත්තීති භවරජ්ජු. ඵතාය හි සත්තා, රජ්ජුයා ගීවාය බද්ධා ගොණා විය, ඉච්ඡිතිච්ඡිතටියානං නියාන්ති. තං තං ආරම්මණං වනති භජති අල්ලියතීති වනං. වනති යාවතීති වා වනං. වනටොති බ්බඤ්ජනෙන පදං වඩ්ඪිතං. අනත්ථදුක්ඛානං වා සමුට්ඨාපනටියෙන ගහනටියෙන ව වනං වියාති

‘වනං’; බලවතණ්භායෙනං නාමං. ගහනතරටියෙන පන තතො බලවතරො
‘වනථො’ නාම. තෙන චුත්තං –

“වනං ඡිත්ථං මා රුක්ඛං, වනතො ජායතෙ භයං;
ඡේත්වා වනඤ්ච වනථඤ්ච, නිබ්බතා භොථ භික්ඛවො”ති. (ධ. ප. 283);

සන්ථවනවසෙන සන්ථවො; සංසග්ගොති අත්ථො. සො දුට්ඨො –
තණ්භාසන්ථවො මිත්තසන්ථවො ව. තෙසු ඉධ තණ්භාසන්ථවො අධිප්පෙනො.
සිනෙහවසෙන සිනෙහො. ආලයකරණවසෙන අපෙක්ඛතීති අපෙක්ඛා. චුත්තම්පි
වෙතං – “ඉමානි තෙ දෙව වතුරාසීතිනගරසහස්සානි කුසාවතීරාජධානීපමුඛානි.
එත්ථ දෙව ඡන්දං ජනෙහි, ඡීවිතෙ අපෙක්ඛං කරොහී”ති (දී. නි. 2.266). ආලයං
කරොහීති අයඤ්ඤත්ථ අත්ථො. පාටියෙක්කෙ පාටියෙක්කෙ ආරම්මණ
බන්ධනීති පටිබන්ධු. ඤාතකටියෙන වා පාටියෙක්කො බන්ධුනිපි පටිබන්ධු.
නිව්වසන්තිස්සිතටියෙන හි සත්තානං තණ්භාසමො බන්ධු නාම නත්ථී.

ආරම්මණානං අසනතො ආසා. අජ්ඣොත්ථරණතො වෙව තිත්ති.
අනුපගන්ත්වාච පරිභුඤ්ජනතො වාති අත්ථො. ආසිසනවසෙන ආසිසනා.
ආසිසිතස්ස භාවො ආසිසිතත්තං. ඉදානි තස්සා පවත්තිට්ඨානං දස්සෙතුං
රූපාසානිආදි චුත්තං. තත්ථ ආසිසනවසෙන ආසාති ආසාය අත්ථං ගහෙත්වා රූපෙ
ආසා රූපාසානි එවං නවපි පදානි වෙදිතබ්බානි. එත්ථ ව පුරිමානි පඤ්ච
පඤ්චකාමගුණවසෙන චුත්තානි. පරික්ඛාරලොභවසෙන ඡට්ඨං. තං විසෙසතො
පබ්බේතානං. තතො පරානි තිණි අතිත්තියවත්ථුචසෙන ගහට්ඨානං. න හි තෙසං
ධනපුත්තඡීවිතෙහි අඤ්ඤං පියතරං අත්ථී. ‘එතං මය්හං එතං මය්හ’න්ති වා
‘අසුකෙන මෙ ඉදං දිත්තං ඉදං දිත්ත’න්ති වා එවං සත්තෙ ජප්පාපෙතීති ජප්පා.
පරතො ද්වෙ පදානි උපසග්ගෙන වඩ්ඪිතානි. තතො පරං අඤ්ඤානාකාරෙන
විභජිතුං ආරද්ධත්තා පුන ජප්පාති චුත්තං. ජප්පනාකාරො ජප්පනා. ජප්පිතස්ස
භාවො ජප්පිතත්තං. පුනස්පුනං විසයෙ ලුම්පති ආකඩ්ඪතීති ලොලුපො. ලොලුපස්ස
භාවො ලොලුප්පං. ලොලුප්පාකාරො ලොලුප්පායනා. ලොලුප්පමඬ්ඪිතො භාවො
ලොලුප්පාසිතත්තං.

පුච්ඡඤ්ජිකතානි යාය තණ්භාය ලාභට්ඨානෙසු, පුච්ඡං වාලයමානා සුනඛා විය,
කම්පමානා විවරන්ති, තං තස්සා කම්පනතණ්භාය නාමං. සාධු මනාපමනාපෙ
විසයෙ කාමෙතීති සාධුකාමො. තස්ස භාවො සාධුකම්පනා. මානා මාතුච්ඡානිආදිකෙ
අයුත්තට්ඨානෙ රාගොති අධම්මරාගො. යුත්තට්ඨානෙපි බලවා හුත්වා
උප්පන්නලොභො විසමලොභො. “රාගො විසම”න්තිආදිවචනතො (විභ. 924) වා
යුත්තට්ඨානෙ වා අයුත්තට්ඨානෙ වා උප්පන්නො ඡන්දරාගො අධම්මට්ඨොන
‘අධම්මරාගො’, විසමට්ඨොන ‘විසමලොභො’ති වෙදිතබ්බො.

ආරම්මණානං නිකාමනවසෙන නිකන්ති. නිකාමනාකාරො නිකාමනා.
පත්ථනාවසෙන පත්ථනා. පිභායනවසෙන පිභනා. සුට්ඨු පත්ථනා සම්පත්ථනා.

පඤ්චස්ස කාමගුණෙස්ස තණ්හා කාමතණ්හා. රූපාරූපහවෙ තණ්හා භවතණ්හා. උච්ඡේදසඬ්ඛාතෙ විභවෙ තණ්හා විභවතණ්හා. සුද්ධෙ රූපභවස්මිංයෙව තණ්හා රූපතණ්හා. අරූපභවෙ තණ්හා අරූපතණ්හා. උච්ඡේදදිට්ඨිසහගතො රාගො දිට්ඨිරාගො. නිරොධෙ තණ්හා නිරොධතණ්හා. රූපෙ තණ්හා රූපතණ්හා. සද්දෙ තණ්හා සද්දතණ්හා. ගන්ධතණ්හාදීසුපි එසෙව නයො. ඔසාදයො චුත්තත්ථාව.

කුසලධම්මෙ ආවරතිති ආවරණං. ඡාදනවසෙන ඡාදනං. සත්තෙ වට්ටස්මිං බන්ධනිති බන්ධනං. චිත්තං උපගන්ත්වා කිලිස්සති සංකිලිට්ඨං කරොතිති උපක්කිලෙසො. ථාමගතට්ඨෙන අනුසෙතිති අනුසයො. උප්පජ්ජමානා චිත්තං පරිවුට්ඨාතිති පරිවුට්ඨානං; උප්පජ්ජිතං අප්පදානෙන කුසලචාරං ගණ්හාතිති අත්ථො. “වොරා මග්ගෙ පරිවුට්ඨිංසු ධුත්තා මග්ගෙ පරිවුට්ඨිංසු” තිආදීසු (වුළුව. 430) හි මග්ගං ගණ්හිංසුති අත්ථො. එවම්ධාපි ගහණට්ඨෙන පරිවුට්ඨානං වෙදිතබ්බං. පලිවෙයනට්ඨෙන ලතා වියාති ලතා. “ලතා උබ්භිජ්ජ තිට්ඨති” ති (ධ. ප. 340) ආගතට්ඨානෙපි අයං තණ්හා ලතාති චුත්තා. විවිධානි වත්ථුනි ඉච්ඡතිති වෙවිච්ඡං. වට්ටදුක්ඛස්ස මූලන්ති දුක්ඛමූලං. තස්සෙව දුක්ඛස්ස නිදානන්ති දුක්ඛනිදානං. තං දුක්ඛං ඉතො පභවතිති දුක්ඛජ්ජහවො. බන්ධනට්ඨෙන පාසො වියාති පාසො. මාරස්ස පාසො මාරපාසො. දුරුග්ගිලනට්ඨෙන බලිසං වියාති බලිසං. මාරස්ස බලිසං මාරබලිසං. තණ්හාහිභූතා මාරස්ස විසයං නාතික්කමන්ති, තෙසං උපරි මාරො වසං වත්තෙතිති ඉමිනා පරියායෙන මාරස්ස විසයොති මාරවිසයො. සන්දනට්ඨෙන තණ්හාව නදී තණ්හානදී. අප්පකොත්ථරණට්ඨෙන තණ්හාව ජාලං තණ්හාජාලං. යථා සුනඛා ගද්දුලබ්ද්ධා යදිච්ඡකං නියන්ති, එවං තණ්හාබ්ද්ධා සත්තාපිති දළ්භබන්ධනට්ඨෙන ගද්දුලං වියාති ගද්දුලං. තණ්හාව ගද්දුලං තණ්හාගද්දුලං. දුප්පුරණට්ඨෙන තණ්හාව සමුද්දො තණ්හාසමුද්දො.

1066. දොසනිද්දෙසෙ අනත්ථං මෙ අවරීති අවුඬ්ඨිං මෙ අකාසි. ඉමිනා උපායෙන සබ්බපදෙස්ස අත්ථො වෙදිතබ්බො. අට්ඨානෙ වා පන ආසානොති අකාරණෙ කොපො – එකච්චො හි ‘දෙවො අතිවස්සති’ ති කුප්පති, ‘න වස්සති’ ති කුප්පති, ‘සුරියො තප්පති’ ති කුප්පති, ‘න තප්පති’ ති කුප්පති, වාතෙ වායන්තෙපි කුප්පති, අවායන්තෙපි කුප්පති, සම්මජ්ජිතං අසක්කොන්තො බොධිපණ්ණානං කුප්පති, චීවරං පාරුපිතං අසක්කොන්තො වාතස්ස කුප්පති, උපක්ඛලිත්වා බාණුකස්ස කුප්පති ඉදං සන්ධාය චුත්තං – අට්ඨානෙ වා පන ආසානො ඡායතිති. තත්ථ හෙට්ඨා නවස්ස යානෙස්ස සත්තෙ ආරබ්භ උප්පන්නත්තා කම්මපථහෙදො හොති. අට්ඨානාසානො පන සඬ්ඛාරෙස්ස උප්පන්නො කම්මපථහෙදං න කරොති. චිත්තං ආසානෙන්නො උප්පන්නොති චිත්තස්ස ආසානො. තතො බලවතරො පටිසානො. පටිහඤ්ඤනවසෙන පටිසං. පටිවිරුජ්ඣතිති පටිවිරොධො. කුප්පනවසෙන කොපො. පකොපො සම්පකොපොති උපසග්ගෙන පදං වඬ්ඨිතං. දුස්සනවසෙන දොසො. පදොසො සම්පදොසොති උපසග්ගෙන පදං වඬ්ඨිතං. චිත්තස්ස බ්‍යාපත්තිති චිත්තස්ස විපන්නතා, විපරිවත්තනාකාරො. මනං

පද්‍රසයමානෝ උප්පජ්ජති මනොපදොසො. කුප්ඤ්ඤානවසෙන කොධො.
කුප්ඤ්ඤානාරො කුප්ඤ්ඤා. කුප්ඤ්ඤස්ස භාවො කුප්ඤ්ඤත්තං.

ඉදානි අකුසලනිද්දෙසෙ චුත්තනයං දස්සෙතුං දොසො දුස්සනාතිආදි චුත්තං.
තස්මා “යො එවරුපො චිත්තස්ස ආසානො...පෙ.... කුප්ඤ්ඤත්ත” න්ති ච ඉධ
චුත්තො, “දොසො දුස්සනා” තිආදිනා නයෙන හෙට්ඨා චුත්තො, අයං චුච්චති
දොසොති. එවමෙත්ථ යොජනා කාතබ්බො. එවඤ්ඤි සති පුනරුත්තිදොසො
පටිසෙධිතො හොති. මොහනිද්දෙසො අමොහනිද්දෙසෙ චුත්තපටිපක්ඛනයෙන
වෙදිතබ්බො. සබ්බාකාරෙන පනෙස විහඬිගට්ඨකථායං ආවි භවිස්සති.

1079. තෙහි ධම්මෙහි යෙ ධම්මා සහෙතුකාති තෙහි හෙතුධම්මෙහි යෙ අඤ්ඤෙ
හෙතුධම්මා වා නහෙතුධම්මා වා තෙ සහෙතුකා. අහෙතුකපදෙපි එසෙව නයො.
එත්ථ ච හෙතු හෙතුයෙව ච හොති, තිණ්ණං වා ද්විත්තං වා එකතො උප්පත්තියං
සහෙතුකො ච. විචිකිච්ඡද්ධවචසහගතො පන මොහො හෙතු අහෙතුකො.
හෙතුසම්පයුත්තදුකනිද්දෙසෙපි එසෙව නයො.

1091. සඬ්ඛතදුකනිද්දෙසෙ පුරිමදුකෙ චුත්තං අසඬ්ඛතධාතුං සන්ධාය යො එව
සො ධම්මොති එකවචනනිද්දෙසො කතො. පුරිමදුකෙ පන බහුවචනවසෙන පුච්ඡාය
උද්ධටත්තා ඉමෙ ධම්මා අප්පච්චයාති පුච්ඡානුසන්ධිනයෙන බහුවචනං කතං. ඉමෙ
ධම්මා සනිදස්සනාතිආදිසුපි එසෙව නයො.

1101. කෙනවි විඤ්ඤෙයාදුකනිද්දෙසෙ චක්ඛුවිඤ්ඤෙයානි
චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන විජානිතබ්බො. සෙසපදෙසුපි එසෙව නයො. එත්ථ ච කෙනවි
විඤ්ඤෙයානි චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදිසු කෙනවි එකෙන චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන වා
සොතවිඤ්ඤාණෙන වා විජානිතබ්බො. කෙනවි න විඤ්ඤෙයානි තෙනෙව
චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන වා සොතවිඤ්ඤාණෙන වා න විජානිතබ්බො. ‘එවං සන්තෙ
ද්විත්තමිපි පදානං අත්ථනානත්තතො දුකො හොති’ ති හෙට්ඨා චුත්තත්තා ‘යෙ තෙ
ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤෙයා න තෙ ධම්මා සොතවිඤ්ඤෙයා’ ති අයං දුකො න හොති.
රූපං පන චක්ඛුවිඤ්ඤෙයා සද්දො න චක්ඛුවිඤ්ඤෙයොති ඉමමත්ථං ගහෙත්වා
‘යෙ තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤෙයා න තෙ ධම්මා සොතවිඤ්ඤෙයා, යෙ වා පන
තෙ ධම්මා සොතවිඤ්ඤෙයා න තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤෙයා’ ති අයමෙකො
දුකොති වෙදිතබ්බො. එවං එකෙකඉන්ද්‍රියමූලකෙ චත්තාරො චත්තාරො කත්වා
විසති දුකා විහත්තාති වෙදිතබ්බො.

කිං පන ‘මනොවිඤ්ඤාණෙන කෙනවි විඤ්ඤෙයා කෙනවි න විඤ්ඤෙයා’
නත්ථි? තෙනෙත්ථ දුකා න චුත්තාති? නො නත්ථි, වචන්ථානාභාවතො පන න
චුත්තා. න හි, යථා චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන අවිඤ්ඤෙයා එවාති වචන්ථානං අත්ථි, එවං
මනොවිඤ්ඤාණෙනාපිති වචන්ථානාභාවතො එත්ථ දුකා න චුත්තා.
මනොවිඤ්ඤාණෙන පන කෙනවි විඤ්ඤෙයා වෙව අවිඤ්ඤෙයා වාති
අයමත්ථො අත්ථි. තස්මා සො අචුත්තොපි යථාලාභවසෙන වෙදිතබ්බො.

මනෝවිඤ්ඤාණන්ති හි සඬ්ඛං ගතෙහි කාමාවචරධම්මෙහි කාමාවචරධම්මා එව තාව කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙහියෙව රූපාවචරාදිධම්මාපි කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. රූපාවචරෙහිපි කාමාවචරා කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙහෙව රූපාවචරාදයොපි කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. අරූපාවචරෙහි පන කාමාවචරා රූපාවචරා අපරියාපන්නා ච නෙව විඤ්ඤෙය්‍යා. අරූපාවචරා පන කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙපි ච කෙවිදෙව විඤ්ඤෙය්‍යා කෙවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. අපරියාපන්නෙහි කාමාවචරාදයො නෙව විඤ්ඤෙය්‍යා. අපරියාපන්නා පන නිබ්බානෙන අවිඤ්ඤෙය්‍යත්තා කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙපි ච මග්ගඵලානං අවිඤ්ඤෙය්‍යත්තා කෙවිදෙව විඤ්ඤෙය්‍යා කෙවි අවිඤ්ඤෙය්‍යාති.

1102. ආසවනිද්දෙසෙ පඤ්චකාමගුණිකො රාගො කාමාසවො නාම. රූපාරූපහවෙසු ඡන්දරාගො ඤානනිකත්ති සස්සතදිට්ඨිසහජාතො රාගො හවචසෙන පත්ථනා භවාසවො නාම. ද්වාසට්ඨි දිට්ඨියො දිට්ඨාසවො නාම. අට්ඨසු යානෙසු අඤ්ඤාණං අවිජ්ජාසවො නාම. තත්ථ තත්ථ ආගතෙසු පන ආසවෙසු අසම්මොහත්ථං එකවිධාදිහෙදො වෙදිතබ්බො. අත්ථතො හෙතෙ විරපාරිවාසියට්ඨෙන ආසවාති එවං එකවිධාව හොත්ති. විනයෙ පන “දිට්ඨධම්මිකානං ආසවානං සංවරාය සම්පරායිකානං ආසවානං පටිඝාතායා”ති (පාරා. 39) දුට්ඨෙන ආගතා. සුත්තන්තෙ සළායතනෙ තාව “තයොමෙ, ආචුසො, ආසවා – කාමාසවො භවාසවො අවිජ්ජාසවො”ති (සං. නි. 4.321) තිට්ඨෙන ආගතා. නිබ්බේධිකපරියායෙ “අත්ථි, හික්ඛෙව, ආසවා නිරයගමනීයා, අත්ථි ආසවා තිරවිජානායොනිගමනීයා, අත්ථි ආසවා පෙත්තිවිසයගමනීයා, අත්ථි ආසවා මනුස්සලොකගමනීයා, අත්ථි ආසවා දෙවලොකගමනීයා”ති (අ. නි. 6.63) පඤ්චවිධෙන ආගතා. ඡක්කනිපාතෙ ආහුනෙය්‍යාසුත්තෙ – “අත්ථි ආසවා සංවරා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා පටිසෙවනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා අධිවාසනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා පරිවජ්ජනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා විනොදනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා භාවනා පහාතබ්බා”ති (අ. නි. 6.58) ඡබ්බිධෙන ආගතා. සබ්බාසවපරියායෙ (ම. නි. 1.14 ආදයො) ‘දස්සනපහාතබ්බෙහි’ සද්ධිං සත්තවිධෙන ආගතා. ඉධ පනෙතෙ කාමාසවාදිහෙදතො චතුබ්බිධෙන ආගතා. තත්‍රායං වචනත්ථො – පඤ්චකාමගුණසඬ්ඛාතෙ කාමෙ ආසවො ‘කාමාසවො’. රූපාරූපසඬ්ඛාතෙ කම්මතො ච උපපත්තිතො ච දුට්ඨෙපි හවෙ ආසවො ‘භවාසවො’. දිට්ඨි එව ආසවො ‘දිට්ඨාසවො’. අවිජ්ජාව ආසවො ‘අවිජ්ජාසවො’.

1103. කාමෙසුති පඤ්චසු කාමගුණෙසු. කාමච්ඡන්දොති කාමසඬ්ඛාතො ඡන්දො, න කත්තුකම්‍යතාඡන්දො, න ධම්මච්ඡන්දො. කාමනවසෙන රජ්ජනවසෙන ච කාමොයෙව රාගො කාමරාගො. කාමනවසෙන නන්දනවසෙන ච කාමොව නන්දිති කාමනන්දි. එවං සබ්බත්ථ කාමත්ථං විදිත්වා තණ්හායනට්ඨෙන කාමතණ්හා, සිනෙහනට්ඨෙන කාමසිනෙහො, පරිඛය්හනට්ඨෙන කාමපරිලාහො, මුච්ඡනට්ඨෙන කාමමුච්ඡා, ගිලිත්වා පරිනිට්ඨාපනට්ඨෙන කාමච්ඡෙක්ඛාසානන්ති වෙදිතබ්බං. අයං වුවච්ඡිති අයං අට්ඨහි පදෙහි විහත්තො කාමාසවො නාම වුවච්ඡිති.

1104. හවෙසු හවජන්දොති රුපාරුපහවෙසු හවපත්ථනාවසෙනෙව පවත්තො ඡන්දො ‘හවජන්දො’. සෙසපදානිඨි ඉමිනාව නයෙන වෙදිතබ්බානි.

1105. සස්සතො ලොකොති වාතිආදිහි දසහාකාරෙහි දිට්ඨිප්පහෙදොව චුත්තො. තත්ථ සස්සතො ලොකොති එත්ථ ඛන්ධපඤ්චකං ලොකොති ගහෙත්වා ‘අයං ලොකො නිච්චො ධුවො සබ්බකාලිකො’ති ගණ්හන්තස්ස ‘සස්සත’න්ති ගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. අසස්සතොති තමෙව ලොකං ‘උච්ඡිජ්ජති විනස්සති’ති ගණ්හන්තස්ස උච්ඡෙදගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. අන්තවාති පරිත්තකසිණලාභිනො ‘සුප්පමත්තෙ වා සරාවමත්තෙ වා’ කසිණෙ සමාපන්නස්ස අන්තොසමාපත්තියං පවත්තිතරුපාරුපධම්මෙ ලොකොති ව කසිණපරිච්ඡෙදන්තෙන ව ‘අන්තවා’ති ගණ්හන්තස්ස ‘අන්තවා ලොකො’ති ගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. සා සස්සතදිට්ඨිපි හොති උච්ඡෙදදිට්ඨිපි. විපුලකසිණලාභිනො පන තස්මිං කසිණෙ සමාපන්නස්ස අන්තොසමාපත්තියං පවත්තිතරුපාරුපධම්මෙ ලොකොති ව කසිණපරිච්ඡෙදන්තෙන ව ‘අන්තො’ති ගණ්හන්තස්ස ‘අන්තවා ලොකො’ති ගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. සා සස්සතදිට්ඨිපි හොති, උච්ඡෙදදිට්ඨිපි.

තං ජීවං තං සරිරන්ති හෙදනාධම්මස්ස සරිරස්සෙව ‘ජීව’න්ති ගහිතත්තා සරිරෙ උච්ඡිජ්ජමානෙ ‘ජීවමිපි උච්ඡිජ්ජති’ති උච්ඡෙදගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. දුතියපදෙ සරිරතො අඤ්ඤස්ස ජීවස්ස ගහිතත්තා සරිරෙ උච්ඡිජ්ජමානෙපි ‘ජීවං න උච්ඡිජ්ජති’ති සස්සතගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. හොති තථාගතො පරං මරණානිආදිසු සත්තො තථාගතො නාම. සො පරං මරණො හොතීති ගණ්හතො පට්ඨා සස්සතදිට්ඨි. න හොතීති ගණ්හතො දුතියා උච්ඡෙදදිට්ඨි. හොති ව න ව හොතීති ගණ්හතො තතියා එකච්චසස්සතදිට්ඨි. නෙව හොති න නහොතීති ගණ්හතො චතුත්ථා අමරාවික්ඛෙපදිට්ඨි. ඉමෙ ධම්මා ආසවාති ඉමෙ කාමාසවඤ්ච භවාසවඤ්ච රාගවසෙන එකතො කත්වා, සඬ්ඛෙපතො තයො, විත්ථාරතො චත්තාරො ධම්මා ආසවා නාම.

යො පන බ්‍රහ්මානං විමානකප්පරුක්ඛආහරණෙසු ඡන්දරාගො උප්පජ්ජති, සො කාමාසවො හොති න හොතීති? න හොති. කස්මා? පඤ්චකාමගුණිකස්ස රාගස්ස ඉධෙව පහීනත්තා. හෙතුගොච්ඡකං පන පත්වා ලොභො හෙතු නාම හොති. ගන්ථගොච්ඡකං පත්වා අභිජ්ඣාකායගන්ථො නාම. කිලෙසගොච්ඡකං පත්වා ලොභො කිලෙසො නාම හොති. දිට්ඨිසහජාතො පන රාගො කාමාසවො හොති න හොතීති? න හොති; දිට්ඨිරාගො නාම හොති. චුත්තඤ්ඤෙනං “දිට්ඨිරාගරත්තෙ පුරිසපුග්ගලෙ දින්නදානං න මහජ්ඵලං හොති, න මහානිසංස”න්ති (පටි. ම. 1.129).

ඉමෙ පන ආසවෙ කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති, මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමාසවො අනාගාමිමග්ගෙන පහීයති, භවාසවො අරහත්තමග්ගෙන, දිට්ඨාසවො සොනාපත්තිමග්ගෙන, අවිජ්ජාසවො

අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොතාපත්තිමග්ගෙන දිට්ඨාසවො පභීයති,
අනාගාමිමග්ගෙන කාමාසවො, අරහත්තමග්ගෙන භවාසවො අවිජ්ජාසවො වාති.

1121. සංයොජනෙසු මානනිද්දෙසෙ සෙය්‍යාහමස්මීති මානොති

උත්තමට්ඨෙයන ‘අහං සෙය්‍යා’ති එවං උප්පන්නමානො. සද්ධිසොහමස්මීති මානොති
සමසමට්ඨෙයන ‘අහං සද්ධිසො’ති එවං උප්පන්නමානො. භීනොහමස්මීති මානොති
ලාමකට්ඨෙයන ‘අහං භීනො’ති එවං උප්පන්නමානො. එවං සෙය්‍යමානො
සද්ධිසමානො භීනමානොති ඉමෙ තයො මානා තිණ්ණං ජනානං උප්පජ්ජන්ති.
සෙය්‍යස්සාපි හි ‘අහං සෙය්‍යා සද්ධිසො භීනො’ති තයො මානා උප්පජ්ජන්ති.
සද්ධිසස්සාපි, භීනස්සාපි. තත්ථ සෙය්‍යස්ස සෙය්‍යමානොව යාථාවමානො, ඉතරෙ
ද්වෙ අයාථාවමානා. සද්ධිසස්ස සද්ධිසමානොව...පෙ.... භීනස්ස භීනමානොව
යාථාවමානො, ඉතරෙ ද්වෙ අයාථාවමානා. ඉමිනා කිං කථිතං? එකස්ස තයො මානා
උප්පජ්ජන්ති කථිතං. බුද්දකචත්ථුකෙ පන පට්ඨමකමානභාජනීයෙ එකො මානො
තිණ්ණං ජනානං උප්පජ්ජන්ති කථිතො.

මානකරණවසෙන මානො. මඤ්ඤනා මඤ්ඤිතත්තන්ති ආකාරභාවනිද්දෙසා.
උස්සිතට්ඨෙයන උන්නති. යස්සුප්පජ්ජති තං පුග්ගලං උන්නාමෙති, උක්ඛිපිත්වා
යපෙතිති උන්නමො. සමුස්සිතට්ඨෙයන ධජො. උක්ඛිපනට්ඨෙයන චිත්තං
සම්පග්ගණ්හාති සම්පග්ගාහො. කෙතු චුච්චති බහුසු ධජෙසු අච්චුග්ගතධජො.
මානොපි පුනස්පුනං උප්පජ්ජමානො අපරාපරෙ උපාදාය අච්චුග්ගතට්ඨෙයන කෙතු
වියාති ‘කෙතු’. කෙතුං ඉච්ඡතිති කෙතුකමාසං, තස්ස භාවො කෙතුකමාසතා. සා පන
චිත්තස්ස, න අත්තනො. තෙන චුත්තං – ‘කෙතුකමාසතා චිත්තස්සා’ති.
මානසම්පයුත්තඤ්ඤි චිත්තං කෙතුං ඉච්ඡති. තස්ස ච භාවො කෙතුකමාසතා;
කෙතුසඬ්ඛාතො මානොති.

1126. ඉස්සානිද්දෙසෙ යා පරලාභසක්කාරගරුකාරමානනවන්දනපූජනාසු

ඉස්සාති යා එතෙසු පරෙසං ලාභාදීසු ‘කිං ඉමිනා ඉමෙස’න්ති
පරසම්පත්තිබ්බියනලක්ඛණා ඉස්සා. තත්ථ ලාභොති වීචරාදීනං චතුත්තං පච්චයානං
පටිලාභො. ඉස්සුකී හි පුග්ගලො පරස්ස තං ලාභං බ්බියති, ‘කිං ඉමෙස ඉමිනා’ති න
ඉච්ඡති. සක්කාරොති තෙසංයෙව පච්චයානං සුකතානං සුන්දරානං පටිලාභො.
ගරුකාරොති ගරුකිරියා, භාරියකරණං. මානනන්ති මනෙන පියකරණං. වන්දනන්ති
පඤ්චපතිට්ඨිතෙන වන්දනං. පූජනාති ගන්ධමාලාදීහි පූජනා. ඉස්සායනවසෙන
ඉස්සා. ඉස්සාකාරො ඉස්සායනා. ඉස්සායිතභාවො ඉස්සායිතත්තං. උසුයාදීති
ඉස්සාදිවෙච්චනාති.

ඉමිස්සා පන ඉස්සාය බ්බියනලක්ඛණං ආගාරිකෙනාපි අනාගාරිකෙනාපි
දීපෙනබ්බං. ආගාරිකො හි එකච්චො කසිවණ්ණප්පාදීසු අඤ්ඤතරෙන ආජීවෙන
අත්තනො පුරිසකාරං නිස්සාය හද්දකං යානං වා වාහනං වා රතනං වා ලභති. අපරො
තස්ස අලාභත්ථිකො තෙන ලාභෙන න තුස්සති. ‘කදා නු ඛො එස ඉමාය
සම්පත්තියා පරිභාසිත්වා කපණො හුත්වා වරිස්සති’ති චිත්තෙන්වා එකෙන

කාරණෙන තස්මිං තාය සම්පත්තියා පරිහීනෙන අත්තමනො හොති. අනාගාරිකොපි එකො ඉස්සාමනකො අඤ්ඤං අත්තනො සුතපරියත්තිආදීනි නිස්සාය උප්පන්නලාභාදිසම්පත්තිං දිස්වා ‘කදා නු ඛො එසො ඉමෙහි ලාභාදීහි පරිහායිස්සති’ ති වින්තෙත්වා, යදා තං එකෙන කාරණෙන පරිහීනං පස්සති, තදා අත්තමනො හොති. එවං පරසම්පත්තිබ්බියානලක්ඛණා ‘ඉස්සා’ ති වෙදිතබ්බා.

1127. මච්ඡරියනිද්දෙසෙ වත්ථුතො මච්ඡරියදස්සනත්ථං ‘පඤ්ච මච්ඡරියානි ආවාසමච්ඡරිය’න්තිආදි වුත්තං. තත්ථ ආවාසෙ මච්ඡරියං ආවාසමච්ඡරියං. සෙසපදෙසුපි එසෙව නයො.

ආවාසො නාම සකලාරාමොපි පරිවෙණම්පි එකොවරකොපි රත්තිට්ඨානදිවාට්ඨානාදීනිපි. තෙසු වසන්තා සුඛං වසන්ති පච්චයෙ ලහන්ති. එකො හික්ඛු වත්තසම්පන්නස්සෙව පෙසලස්ස හික්ඛුනො තත්ථ ආගමනං න ඉච්ඡති. ආගතොපි ‘බ්ඡපං ගච්ඡතු’ ති වින්තෙති. ඉදං ‘ආවාසමච්ඡරියං’ නාම. භණ්ඩනකාරකාදීනං පන තත්ථ වාසං අනිච්ඡතො ආවාසමච්ඡරියං නාම න හොති.

කුලන්ති උපට්ඨාකකුලම්පි ඤාතිකුලම්පි. තත්ථ අඤ්ඤස්ස උපසඬකමනං අනිච්ඡතො කුලමච්ඡරියං හොති. පාපපුග්ගලස්ස පන උපසඬකමනං අනිච්ඡන්තොපි මච්ඡරී නාම න හොති. සො හි තෙසං පසාදහෙදාය පටිපජ්ජති. පසාදං රක්ඛිතුං සමත්ථස්සෙව පන හික්ඛුනො තත්ථ උපසඬකමනං අනිච්ඡන්තො මච්ඡරී නාම හොති.

ලාභොති චතුපච්චයලාභොව. තං අඤ්ඤස්මිං සීලවන්තෙයෙව ලහන්තෙ ‘මා ලහතු’ ති වින්තෙන්තස්ස ලාභමච්ඡරියං හොති. යො පන සද්ධාදෙයාං විනිපාතෙති, අපරිභොගදුප්පරිභොගාදිවසෙන විනාසෙති, පුනිභාවං ගච්ඡන්තම්පි අඤ්ඤස්ස න දෙති, තං දිස්වා ‘සවෙ ඉමං එස න ලභෙයා, අඤ්ඤො සීලවා ලභෙයා, පරිභොගං ගච්ඡෙයා’ ති වින්තෙන්තස්ස මච්ඡරියං නාම නත්ථී.

වණ්ණො නාම සරීරවණ්ණොපි ගුණවණ්ණොපි. තත්ථ සරීරවණ්ණෙ මච්ඡරිපුග්ගලො ‘පරො පාසාදිකො රූපවා’ ති වුත්තෙ තං න කට්ඨකාමො හොති. ගුණවණ්ණමච්ඡරී සීලෙන ධුතඬගෙන පටිපදාය ආචාරෙන වණ්ණං න කට්ඨකාමො හොති.

ධම්මොති පරියත්තිධම්මො ව පටිවෙධධම්මො ව. තත්ථ අරියසාවකා පටිවෙධධම්මං න මච්ඡරායන්ති, අත්තනා පටිවිද්ධධම්මෙ සදෙවකස්ස ලොකස්ස පටිවෙධං ඉච්ඡන්ති. තං පන පටිවෙධං ‘පරෙ ජානන්තු’ ති ඉච්ඡන්ති. තත්තිධම්මෙයෙව පන ධම්මමච්ඡරියං නාම හොති. තෙන සමන්තාගතො පුග්ගලො යං ගුළ්හං ගන්ථං වා කථාමග්ගං වා ජානාති තං අඤ්ඤං න ජානාපෙතුකාමො හොති. යො පන පුග්ගලං උපපරික්ඛිත්වා ධම්මානුග්ගහෙන, ධම්මං වා උපපරික්ඛිත්වා පුග්ගලානුග්ගහෙන න දෙති, අයං ධම්මමච්ඡරී නාම න හොති.

තත්ථ එකච්චො පුග්ගලො ලොලො හොති, කාලෙන සමණො හොති, කාලෙන බ්‍රාහ්මණො, කාලෙන නිගණ්ඨො. යො හි භික්ඛු ‘අයං පුග්ගලො පච්චේදාගතං තත්තිං සණ්ඨං සුබ්බමං ධම්මන්තරං භින්දිත්වා ආලුප්පිස්සති’ ති න දෙති, අයං පුග්ගලං උපපරික්ඛිත්වා ධම්මානුග්ගහෙන න දෙති නාම. යො පන ‘අයං ධම්මො සණ්ඨො සුබ්බමො, සවායං පුග්ගලො ගණ්ඨිස්සති අඤ්ඤං ඛ්‍යාකරිත්වා අත්තානං ආචිකත්වා නස්සිස්සති’ ති න දෙති, අයං ධම්මං උපපරික්ඛිත්වා පුග්ගලානුග්ගහෙන න දෙති නාම. යො පන ‘සවායං ඉමං ධම්මං ගණ්ඨිස්සති, අම්භාකං සමයං භින්දිතුං සමත්ථො භවිස්සති’ ති න දෙති, අයං ධම්මමච්ඡරි නාම හොති.

ඉමෙසු පඤ්චස්ස මච්ඡරියෙසු ආවාසමච්ඡරියෙන තාව යක්ඛො වා පෙතො වා හුත්වා තස්සෙව ආවාසස්ස සඬකාරං සිසෙන උක්ඛිපිත්වා විවරති. කුලමච්ඡරියෙන තස්මිං කුලෙ අඤ්ඤෙසං දානමානනාදීනි කරොන්තෙ දිස්වා ‘භින්තං වතිදං කුලං මමා’ ති චිත්තයතො ලොභිතමිපි මුඛතො උග්ගච්ඡති, කුච්ඡිවිරොචනමිපි හොති, අත්තානිපි ඛණ්ඩාඛණ්ඩානි හුත්වා නික්ඛමන්ති. ලාභමච්ඡරියෙන සඬසස්ස වා ගණස්ස වා සන්තකෙ ලාභෙ මච්ඡරායිත්වා පුග්ගලිකපරිහොගං විය පරිභුඤ්ජිත්වා යක්ඛො වා පෙතො වා මහාඅපගරො වා හුත්වා නිබ්බත්තති. සරීරවණ්ණගුණවණ්ණමච්ඡරෙන පරියත්තිධම්මමච්ඡරියෙන ව අත්තනොව වණ්ණං වණ්ණෙනි, පරෙසං වණ්ණෙ ‘කිං වණ්ණො එසො’ ති තං තං දොසං වදන්තො පරියත්තිධම්මඤ්ච කස්සචි කිඤ්චි අදෙන්තො දුබ්බණ්ණො චෙව ඵලමුගො ව හොති.

අපිච ආවාසමච්ඡරියෙන ලොභගෙහෙ පච්චති. කුලමච්ඡරියෙන අප්පලාහො හොති. ලාභමච්ඡරියෙන ගුප්තිරයෙ නිබ්බත්තති. වණ්ණමච්ඡරියෙන භවෙ භවෙ නිබ්බත්තස්ස වණ්ණො නාම න හොති. ධම්මමච්ඡරියෙන කුක්කුළුතිරයෙ නිබ්බත්තති.

මච්ඡරායනවසෙන මච්ඡෙරං. මච්ඡරායනාකාරො මච්ඡරායනා. මච්ඡරෙන අයිතස්ස මච්ඡෙරසමඬගිතො භාවො මච්ඡරායිතත්තං. ‘මය්හමෙව හොන්තු මා අඤ්ඤස්සා’ ති සබ්බාපි අත්තනො සම්පත්තියො ඛ්‍යාපෙතුං න ඉච්ඡති විච්චිණ්ණො. විච්චිණ්ණස්ස භාවො චෙච්චිණ්ණං, මුදුමච්ඡරියස්සෙතං නාමං. කදරියො වුච්චති අනාදරො. තස්ස භාවො කදරියං. ථද්ධමච්ඡරියස්සෙතං නාමං. තෙන හි සමන්තාගතො පුග්ගලො පරමිපි පරෙසං දදමානං නිවාරෙති. චුත්තමිපි චෙතං –

කදරියො පාපසඬකප්පො, මිච්ඡාදිට්ඨි අනාදරො;
දදමානං නිවාරෙති, යාවමානාන හොජනන්ති. (සං. නි. 1.132);

යාවකෙ දිස්වා කටුකභාවෙන චිත්තං අඤ්චති සඬකොචෙතීති කටුකඤ්චුකො. තස්ස භාවො කටුකඤ්චුකතා. අපරො නයො – කටුකඤ්චුකතා වුච්චති කට්චජුග්ගාහො. සමතිත්තිකපුණ්ණාය හි උක්ඛලියා භත්තං ගණහන්තො සබ්බතොහාගෙන සඬකුටිතෙන අග්ගකට්චජුනා ගණ්භාති, පුරෙත්වා ගහෙතුං න

සක්කොති; එවං මච්ඡරිපුග්ගලස්ස චිත්තං සඬ්ඛවති. තස්මිං සඬ්ඛවිතෙ කායොපි තථෙව සඬ්ඛවති, පටිකුටති, පටිනිවත්තති, න සම්පසාරියතීති මච්ඡෙරං ‘කටුකඤ්චුකතා’ති වුත්තං.

අග්ගහිත්තං චිත්තස්සාති පරෙසං උපකාරකරණෙ දානාදිනා ආකාරෙණ යථා න සම්පසාරියති, එවං ආවරිත්වා ගහිතභාවො චිත්තස්ස. යස්මා පන මච්ඡරිපුග්ගලො අත්තනො සන්තකං පරෙසං අදාතුකාමො භොති පරසන්තකං ගණ්හිතුකාමො, තස්මා ‘ඉදං අච්ඡරියං මය්හමෙව භොතු, මා අඤ්ඤස්සා’ති පවත්තිවසෙනස්ස අත්තසම්පත්තිනිගුහනලක්ඛණතා අත්තසම්පත්තිග්ගහණලක්ඛණතා වා වෙදිතබ්බං. සෙසං ඉමස්මිං ගොච්ඡකෙ උත්තානත්ථමෙව.

ඉමානි පන සංයොජනානි කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමරාගපටිසංයොජනානි අනාගාමිමග්ගෙන පහියන්ති, මානසංයොජනං අරහත්තමග්ගෙන, දිට්ඨිවිච්ඡිකිච්ඡාසීලබ්බතපරාමාසා සොතාපත්තිමග්ගෙන, භවරාගසංයොජනං අරහත්තමග්ගෙන, ඉස්සාමච්ඡරියානි සොතාපත්තිමග්ගෙන, අවිජ්ජා අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා දිට්ඨිවිච්ඡිකිච්ඡාසීලබ්බතපරාමාසඉස්සාමච්ඡරියානි සොතාපත්තිමග්ගෙන පහියන්ති, කාමරාගපටිසා අනාගාමිමග්ගෙන, මානභවරාගඅවිජ්ජා අරහත්තමග්ගෙනාති.

1140. ගන්ථගොච්ඡකෙ නාමකායං ගන්ථෙති, වුත්තිපටිසන්ධිවසෙන වට්ටස්මිං සට්ඨෙති කායගන්ථො. සබ්බඤ්ඤාභාසිතමපි පටික්ඛිපිත්වා සස්සනො ලොකො ඉදමෙව සච්චං මොසමඤ්ඤන්ති ඉමිනා ආකාරෙණ අහිනිවිසති ඉදංසච්චාහිනිවෙසො. යස්මා පන අහිජ්ඣාකාමරාගානං විසෙසො අත්ථි, තස්මා අහිජ්ඣාකායගන්ථස්ස පදභාජනෙ ‘‘යො කාමෙසු කාමච්ඡන්දො කාමරාගො’’ති අවත්වා යො රාගො සාරාගොතිආදි වුත්තං. ඉමිනා යං භෙට්ඨා වුත්තං ‘බුඡ්මානං විමානාදීසු ඡන්දරාගො කාමාසවො න භොති, ගන්ථගොච්ඡකං පත්වා අහිජ්ඣාකායගන්ථො භොති’ති තං සුචුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. පරතො කිලෙසගොච්ඡකෙපි එසෙව නයො. යථෙත්වා සීලබ්බතපරාමාසන්ති ඉදං යස්මා සීලබ්බතපරාමාසො ‘ඉදමෙව සච්ච’න්තිආදිනා ආකාරෙණ නාහිනිවිසති, ‘සීලෙන සුද්ධි’තිආදිනා එව පන අහිනිවිසති, තස්මා මිච්ඡාදිට්ඨිභූතමපි තං පටික්ඛිපන්තො ‘යථෙත්වා’ති ආහ.

1162. නිවරණගොච්ඡකස්ස ථිනමිද්ධනිද්දෙසෙ චිත්තස්ස අකල්ලතාති චිත්තස්ස ගිලානභාවො. ගිලානො හි අකල්ලකොති වුච්චති. ථිනයෙපි වුත්තං – ‘‘නාහං, හන්තෙ, අකල්ලකො’’ති (පාරා. 151). අකම්මඤ්ඤතාති චිත්තගෙලඤ්ඤසඬ්ඛාතොව අකම්මඤ්ඤතාකාරො. ඔලීයනාති ඔලීයනාකාරො. ඉරියාපටිකචිත්තඤ්ඤි ඉරියාපථං සන්ධාරෙතුං අසක්කොන්තං, රුක්ඛෙ වග්ගුලි විය, බීලෙ ලග්ගිතථාණිතවාරකො විය ව, ඔලීයති. තස්ස තං ආකාරං සන්ධාය ඔලීයනාති වුත්තං. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. ලීනන්ති අවිජ්ජාරිකතාය පටිකුටිතං. ඉතරෙ ද්වෙ ආකාරභාවනිද්දෙසා. ථිනන්ති සජ්ජිපිණ්ඩො විය අවිජ්ජාරිකතාය

සනභාවෙන යිතං. ථීයනාති ආකාරනිද්දෙසො. ථීයිතභාවො ථීයිතත්තං,
අවිජ්ජාරවසෙනෙව ඵද්ධතාති අත්ථො.

1163. කායස්සාති ඛන්ධත්තයසඤ්ඤාතස්ස නාමකායස්ස. අකල්ලතා
අකම්මඤ්ඤතාති හෙට්ඨා චුත්තනයමෙව. මෙසො විය ආකාසං කායං ඔනස්හතීති
ඔනාහො. සබ්බතොහාගෙන ඔනාහො පරියොනාහො. අබ්භන්තරෙ සමොරුන්ධතීති
අන්තොසමොරොධො. යථා හි නගරෙ රුන්ධිත්වා ගහිතෙ මනුස්සා බහි නික්ඛමිතුං
න ලහන්ති, එවමිපි මිද්ධෙන සමොරුද්ධා ධම්මා විජ්ජාරවසෙන නික්ඛමිතුං න
ලහන්ති. තස්මා අන්තොසමොරොධොති චුත්තං. මෙධතීති මිද්ධං;
අකම්මඤ්ඤභාවෙන විහිංසතීති අත්ථො. සුපන්ති තෙනාති සොප්පං. අක්ඛිදලාදීනං
පවලභාවං කරොතීති පවලායිකා. සුපනා සුපිතත්තන්ති ආකාරභාවනිද්දෙසා. යං පන
තෙසං පුරතො සොප්පපදං තස්ස පුනවචනෙ කාරණං චුත්තමෙව. ඉදං චූචචති
ථීනමිද්ධනීවරණන්ති ඉදං ථීනඤ්ච මිද්ධඤ්ච එකතො කත්වා ආවරණට්ඨෙන
ථීනමිද්ධනීවරණන්ති චූචචති. යං යෙභුයොන සෙක්ඛපුප්ප්ප්පනානං නිද්දාය
පුබ්බභාගඅපරභාගෙසු උප්පජ්ජති තං අරහත්තමග්ගෙන සමුච්ඡිජ්ජති. බිණ්ණාසවානං
පන කරජකායස්ස දුබ්බලභාවෙන භවඤ්ඤාතරණං හොති, තස්මිං අසම්මිස්සෙ
චත්තමානෙ තෙ සුපන්ති, සා තෙසං නිද්දා නාම හොති. තෙනාහ භගවා –
“අභිජානාමි ඛො පනාහං, අග්ගිවෙස්සන, ගිම්හානං පච්ඡිමෙ මාසෙ චතුග්ගුණං
සඬ්ඝාටිං පඤ්ඤාපෙත්වා දක්ඛිණෙන පස්සෙන සතො සම්පජානො නිද්දං
ඔක්කමිතා”ති (ම. නි. 1.387). එවරුපො පනායං කරජකායස්ස දුබ්බලභාවො න
මග්ගචජ්ජෙධා, උපාදින්නකෙපි අනුපාදින්නකෙපි ලබ්භති. උපාදින්නකෙ
ලබ්භමානො යදා බිණ්ණාසවො දීඝමග්ගං ගතො හොති, අඤ්ඤතරං වා පන කම්මං
කත්වා කිලන්තො, එවරුපෙ කාලෙ ලබ්භති. අනුපාදින්නකෙ ලබ්භමානො
පණ්ණපුප්ප්පෙසු ලබ්භති. එකච්චානඤ්ඤි රුක්ඛානං පණ්ණානි සුරියාතපෙන
පසාරියන්ති රත්තිං පටිකුටන්ති, පදුමපුප්පාදීනි සුරියාතපෙන පුප්ඵන්ති, රත්තිං පුන
පටිකුටන්ති. ඉදං පන මිද්ධං අකුසලත්තා බිණ්ණාසවානං න හොතීති.

තත්ථ සියා – “න මිද්ධං අකුසලං. කස්මා? රූපත්තා. රූපඤ්ඤි අබ්‍යාකතං.
ඉදඤ්ච රූපං. තෙනෙවෙත්ථ ‘කායස්ස අකල්ලතා අකම්මඤ්ඤතා’ති කායග්ගහණං
කත”න්ති. යදි ‘කායස්සා’ති චුත්තමත්තෙනෙවෙනං රූපං, කායපස්සද්ධාදයොපි
ධම්මා රූපමෙව භවෙය්‍යුං. ‘සුඛඤ්ච කායෙන පටිසංවෙදෙති’ (ධ. ස. 163; දී. නි.
1.230) ‘කායෙන වෙව පරමසච්චං සච්ඡිකරොති’ති (ම. නි. 2.183; අ. නි. 4.113)
සුඛපටිසංවෙදනපරමත්ථසච්චසච්ඡිකරණානිපි රූපකායෙනෙව සිද්ධං. තස්මා න
චත්තබ්බමෙතං ‘රූපං මිද්ධ’න්ති. නාමකායො හෙත්ථ කායො නාම. යදි
නාමකායො, අථ කස්මා ‘සොප්පං පවලායිකා’ති චුත්තං? න හි නාමකායො සුපති,
න ච පවලායතීති. ‘ලිඬිගාදීනි විය ඉන්ද්‍රියස්ස, තස්ස ඵලත්තා. යථා හි ‘ඉත්ථිලිඬිගං
ඉත්ථිනිමිත්තං ඉත්ථිකුත්තං ඉත්ථාකප්පො’ති ඉමානි ලිඬිගාදීනි ඉත්ථින්ද්‍රියස්ස
ඵලත්තා චුත්තානි, එවං ඉමස්සාපි නාමකායගෙලඤ්ඤසඤ්ඤාතස්ස මිද්ධස්ස ඵලත්තා
සොප්පාදීනි චුත්තානි. මිද්ධෙ හි සති තානි හොන්තීති. ඵලූපවාරෙන, මිද්ධං අරූපමිපි
සමානං ‘සොප්පං පවලායිකා සුපනා සුපිතත්තන්ති චුත්තං.

‘අක්ඛිදලාදීනං පවලභාවං කරොතීති පවලායිකා’ති වචනත්ථෙත්තාපි වායමත්ථො සාධිතොයෙවාති න රූපං මිද්ධං. ඔනාහාදීහිපි වස්ස අරූපභාවො දීපිතොයෙව. න හි රූපං නාමකායස්ස ‘ඔනාහො පරියොනාහො අන්තොසමොරොධො’ හොතීති. ‘නනු ව ඉමිනාව කාරණෙනෙනං රූපං? න හි අරූපං කස්සපි ඔනාහො, න පරියොනාහො, න අන්තොසමොරොධො හොතී’ති. යදි එවං, ආවරණමිපි න භවෙය්‍ය. තස්මා. යථා කාමච්ඡන්දාදයො අරූපධම්මා ආවරණධර්මෙන නිවරණා, එවං ඉමස්සාපි ඔනාහනාදිඅත්ථෙත්ත ඔනාහාදිතා වෙදිතඛිඛා. අපිච ‘‘පඤ්ච නිවරණෙ පභාය වෙනසො උපක්කිලෙසෙ පඤ්ඤාය දුඛිකලිකරණෙ’’ති (දී. නි. 2.146; සං. නි. 5.233) වචනතොපෙතං අරූපං. න හි රූපං චිත්තපක්කිලෙසො, න පඤ්ඤාය දුඛිකලිකරණං හොතීති.

කස්මා න හොතී? නනු චුත්තං –

‘‘සන්ති, හික්ඛවෙ, එකෙ සමණබ්‍රාහ්මණා සුරං පිචන්ති මෙරයං, සුරාමෙරයපානා අප්පට්ඨිරතා, අයං, හික්ඛවෙ, පඨමො සමණබ්‍රාහ්මණානං උපක්කිලෙසො’’ති (අ. නි. 4.50).

අපරමිපි චුත්තං ‘‘ඡ බොමෙ, ගහපතිපුත්ත, ආදීනවා සුරාමෙරයමජ්ජපමාදට්ඨානානුයොගෙ – සන්දිට්ඨිකා ධනජාති, කලහජ්ජවච්ඡති, රොගානං ආයතනං, අකිත්තිසඤ්ජනනී, කොපිනනිදංසනී, පඤ්ඤාය දුඛිකලිකරණිත්ථෙව ඡට්ඨං පදං භවති’’ති (දී. නි. 3.248). පච්චක්ඛතොපි වෙනං සිද්ධමෙව. යථා මජ්ජෙ උදරගතෙ, චිත්තං සංකිලිස්සති, පඤ්ඤා දුඛිකලා හොති, තස්මා මජ්ජං විය මිද්ධමිපි චිත්තසංකිලෙසො වෙව පඤ්ඤාය දුඛිකලිකරණඤ්ච සියාති. න, පච්චයනිද්දෙසතො. යදි හි මජ්ජං සංකිලෙසො භවෙය්‍ය, සො ‘‘ඉමෙ පඤ්ච නිවරණෙ පභාය වෙනසො උපක්කිලෙසෙ’’ති (ම. නි. 1.297) වා, ‘‘එවමෙව බො, හික්ඛවෙ, පඤ්චිමෙ චිත්තස්ස උපක්කිලෙසා, යෙහි උපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨං චිත්තං න වෙව මුදු හොති, න ච කම්මනියං, න ච පහස්සරං, පහඬගු ව, න ච සම්මා සමාධියති ආසවානං ඛයාය. කතමෙ පඤ්ච? කාමච්ඡන්දො, හික්ඛවෙ, චිත්තස්ස උපක්කිලෙසො’’ති (සං. නි. 5.214) වා, ‘‘කතමෙ ව, හික්ඛවෙ, චිත්තස්ස උපක්කිලෙසා? අභිජ්ඣා විසමලොභො චිත්තස්ස උපක්කිලෙසො’’ති (ම. නි. 1.71) වා – එවමාදීසු උපක්කිලෙසනිද්දෙසෙසු නිද්දෙසං ආගච්ඡෙය්‍ය. යස්මා පන තස්මිං පිතෙ උපක්කිලෙසා උප්පජ්ජන්ති යෙ චිත්තසංකිලෙසා වෙව පඤ්ඤාය ව දුඛිකලිකරණා හොන්ති, තස්මා තං තෙසං පච්චයන්තා පච්චයනිද්දෙසතො එවං චුත්තං. මිද්ධං පන සයමෙව චිත්තස්ස සංකිලෙසො වෙව පඤ්ඤාය දුඛිකලිකරණඤ්චාති අරූපමෙව මිද්ධං.

කිඤ්ච හියොයා? සම්පයොගවචනතො. ‘‘ථිනමිද්ධනිවරණං අවිජ්ජානිවරණෙන නිවරණඤ්චෙව නිවරණසම්පයුත්තඤ්චා’’ති (ධ. ස. 1176) හි චුත්තං. තස්මා සම්පයොගවචනතො නයිදං රූපං. න හි රූපං සම්පයුත්තසඛිඛං ලහතීති. අථාපි සියා – ‘යථාලාභවසෙනෙනං චුත්තං. යථා හි ‘‘සිප්පිසම්බුකමිපි සක්ඛරකථලමිපි

මව්පුත්‍රමිත්‍රමිත්‍ර වරන්තමිත්‍ර තිට්ඨන්තමිත්‍ර” කි (දී. නි. 1.249; ම. නි. 1.433) එවං
එකතො කත්වා යථාලාභවසෙන චුත්තං. සක්ඛරකථලක්ඛි තිට්ඨති යෙව න වරති,
ඉතරද්වයං තිට්ඨති වරති. එවමිධාපි මිද්ධං නිවරණමෙව, න සම්පයුත්තං, ථිනං
නිවරණමිත්‍ර සම්පයුත්තමිත්‍ර සබ්බං එකතො කත්වා යථාලාභවසෙන
“නිවරණක්ඛෙව නිවරණසම්පයුත්තක්ඛවා” කි චුත්තං. මිද්ධං පන යථා
සක්ඛරකථලං තිට්ඨතෙව න වරති, එවං නිවරණමෙව, න සම්පයුත්තං. තස්මා
රූපමෙව මිද්ධන්ති. න, රූපභාවාසිද්ධිතො. සක්ඛරකථලක්ඛි න වරති විනාපි
සුත්තෙන සිද්ධං. තස්මා තත්ථ යථාලාභවසෙනත්ථො භොතු. මිද්ධං පන රූපන්ති
අසිද්ධමෙතං. න සක්කා තස්ස ඉමිනා සුත්තෙන රූපභාවො සාධෙතූන්ති මිද්ධස්ස
රූපභාවාසිද්ධිතො න ඉදං යථාලාභවසෙන චුත්තන්ති අරූපමෙව මිද්ධං.

කිඤ්ච භියො? ‘වත්තත්තා’ තිආදිවචනතො. විභවිගස්මික්ඛි
“විගතථිනමිද්ධොති තස්ස ථිනමිද්ධස්ස වත්තත්තා වත්තත්තා මුත්තත්තා
පභිනත්තා පටිනිස්සට්ඨන්තා, තෙන චුච්චති විගතථිනමිද්ධො” කි (විභ. 547) ව,
“ඉදං විත්තං ඉමමිහා ථිනමිද්ධා සොධෙති විසොධෙති පරිසොධෙති මොචෙති
විමොචෙති පරිමොචෙති, තෙන චුච්චති ථිනමිද්ධා විත්තං පරිසොධෙති” වාති (විභ.
551) – එවං ‘වත්තත්තා’ තිආදි චුත්තං. න ව ‘රූපං’ එවං චුච්චති, තස්මාපි අරූපමෙව
මිද්ධන්ති. න, විත්තජස්සාසම්භවචනතො. තිට්ඨක්ඛි මිද්ධං – විත්තජං උතුජං
ආභාරජක්ඛි. තස්මා යං තත්ථ විත්තජං තස්ස විභවිගෙ ඤානවිත්තෙහි අසම්භවො
චුත්තො, න අරූපභාවො සාධිතොති රූපමෙව මිද්ධන්ති. න, රූපභාවාසිද්ධිතොව.
මිද්ධස්ස හි රූපභාවෙ සිද්ධෙ සක්කා එතං ලද්ධුං. තත්ථ විත්තජස්සාසම්භවො
චුත්තො. සො එව ව න සිජ්ඣති අරූපමෙව මිද්ධං.

කිඤ්ච භියො? පහානවචනතො. භගවතා හි “ඡ, භික්ඛවෙ, ධම්මෙ පහාය
භබ්බො පයමජ්ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරිතුං; කතමෙ ඡ? කාමච්ඡන්දං, ඛ්‍යාපාදං,
ථිනමිද්ධං, උද්ධච්චං, කක්කුච්චං, විචිකිච්ඡං; කාමෙසු ඛො පනස්ස ආදීනවො
සම්මපඤ්ඤාය සුදිට්ඨො භොති” කි (අ. නි. 6.73) ව, “ඉමෙ පඤ්ච නිවරණ පහාය
බලවතියා පඤ්ඤාය අත්තත්ථං වා පරත්ථං වා ඤස්සති” කි (අ. නි. 5.51) ව ආදීසු
මිද්ධස්සාපි පහානං චුත්තං. න ව රූපං පහානබ්බං. යථාහ – “රූපක්ඛන්ධො
අභිඤ්ඤෙයො, පරිඤ්ඤෙයො, න පහානබ්බො, න භාවෙනබ්බො න
සච්ඡිකාතබ්බො” කි (විභ. 1031) ඉමස්සාපි පහානවචනතො අරූපමෙව මිද්ධන්ති.
න, රූපස්සාපි පහානවචනතො. “රූපං, භික්ඛවෙ, න තුම්භාකං, තං පජ්ඣා” කි (ම.
නි. 1.247; සං. නි. 3.33). එත්ථ හි රූපස්සාපි පහානං චුත්තමෙව. තස්මා
අකාරණමෙතන්ති. න, අඤ්ඤා චුත්තත්තා. තස්මික්ඛි සුත්තෙ “යො, භික්ඛවෙ,
රූපෙ ඡන්දරාගවිනයො තං තත්ථ පහාන” ත්ති (සං. නි. 3.25) එවං.
ඡන්දරාගජ්ජපහානවසෙන රූපස්ස පහානං චුත්තං, න යථා “ඡ ධම්මෙ පහාය පඤ්ච
නිවරණ පහාය” කි එවං පහානබ්බමෙව චුත්තන්ති, අඤ්ඤා චුත්තත්තා, න රූපං
මිද්ධං. තස්මා යානෙතාති “සො ඉමෙ පඤ්ච නිවරණ පහාය චෙතසො
උපක්කිලෙසෙ” තිආදීනි සුත්තානි චුත්තානි, එතෙහි වෙව අඤ්ඤෙහි ව සුත්තෙහි
අරූපමෙව මිද්ධන්ති වෙදිතබ්බං. තථා හි –

“පඤ්චමෙ, භික්ඛවෙ, ආවරණා නිවරණා චෙතසො අප්ඤ්ඤානා
පඤ්ඤාය දුබ්බලිකරණා. කතමෙ පඤ්ඤා? කාමච්ඡන්දො, භික්ඛවෙ,
ආවරණා නිවරණා...පෙ.... ටීනමිද්ධං, භික්ඛවෙ, ආවරණං නිවරණං
චෙතසො අප්ඤ්ඤානා පඤ්ඤාය දුබ්බලිකරණං” න්ති (සං. නි. 5.220) ව,
“ටීනමිද්ධනිවරණං, භික්ඛවෙ, අන්ධකරණං අවක්ඛකරණං
අඤ්ඤාණකරණං පඤ්ඤානිරොධිකං විසාතපක්ඛිකං
අනිබ්බානසංවත්තනිකං” න්ති (සං. නි. 5.221) ව, “එවමෙව ඛො, බ්‍රාහ්මණ,
යස්මිං සමයෙ ටීනමිද්ධපරිසුට්ඨිතෙන චෙතසා විහරති
ටීනමිද්ධපරෙතෙනා” න්ති (සං. නි. 5.236) ව, “අයොනිසො, භික්ඛවෙ,
මනසිකරොතො අනුප්පන්නො චෙව කාමච්ඡන්දො උප්පජ්ජති...පෙ....
අනුප්පන්නඤ්ඤෙව ටීනමිද්ධං උප්පජ්ජති” න්ති (සං. නි. 5.216) ව,
“කෙවලොභායං, භික්ඛවෙ, අකුසලරාසි යදිදං පඤ්ඤා නිවරණා” න්ති (සං. නි.
5.371) ව –

එවමාදීනි ව අනෙකානි එතස්ස අරූපභාවජොතකානෙව සුත්තානි වුත්තානි.
යස්මා චෙතං අරූපං තස්මා ආරුප්පෙපි උප්පජ්ජති. වුත්තඤ්ඤෙනං මහාපකරණෙ
පට්ඨානෙ – “නිවරණං ධම්මං පටිච්ච නිවරණො ධම්මො උප්පජ්ජති, න
පුරෙජාතපච්චයා” න්ති එතස්ස විහඬිගෙ “ආරුප්පෙ කාමච්ඡන්දනිවරණං පටිච්ච
ටීනමිද්ධං... උද්ධච්චං අවිජ්ජානිවරණං” න්ති (පට්ඨා. 3.8.8) සබ්බං විත්ථාරෙතබ්බං.
තස්මා සන්නිට්ඨානමෙත්ථ ගන්තබ්බං අරූපමෙව මිද්ධන්ති.

1166. කුක්කුච්චනිද්දෙසෙ අකප්පියෙ කප්පියසඤ්ඤිතානිආදීනි මූලතො
කුක්කුච්චදස්සනත්ථං වුත්තානි. එවංසඤ්ඤිතාය භි කතෙ චිතිකම්මෙ, නිට්ඨිතෙ
චත්ථජ්ඣාමාසෙ, පුන සඤ්ජාතසතිනොපි ‘දුට්ඨු මයා කත’ න්ති එවං.
අනුතප්පමානස්ස පච්ඡානුතාපවසෙතෙනං උප්පජ්ජති. තෙන තං මූලතො දස්සෙතුං
‘අකප්පියෙ කප්පියසඤ්ඤිතා’ නිආදි වුත්තං. තත්ථ අකප්පියගොජනං කප්පියසඤ්ඤි
හුත්වා පරිභුඤ්ජති, අකප්පියමංසං කප්පියමංසසඤ්ඤි හුත්වා, අච්ඡමංසං
සුකරමංසන්ති, දීපිමංසං වා මිගමංසන්ති බාදති; කාලෙ චිතිවත්තෙ කාලසඤ්ඤාය,
පචාරෙත්වා අප්පචාරිතසඤ්ඤාය, පත්තස්මිං රජෙ පතිතෙ පටිග්ගහිතසඤ්ඤාය
භුඤ්ජති – එවං ‘අකප්පියෙ කප්පියසඤ්ඤාය’ චිතික්කමං කරොති නාම. සුකරමංසං
පන අච්ඡමංසසඤ්ඤාය බාදමානො, කාලෙ ච විකාලසඤ්ඤාය භුඤ්ජමානො
‘කප්පියෙ අකප්පියසඤ්ඤිතාය’ චිතික්කමං කරොති නාම. අනවජ්ජං පන
කිඤ්චිදෙව චජ්ජසඤ්ඤිතාය, චජ්ජඤ්ච අනවජ්ජසඤ්ඤිතාය කරොත්තො
‘අනවජ්ජෙ චජ්ජසඤ්ඤාය චජ්ජෙ ච අනවජ්ජසඤ්ඤාය’ චිතික්කමං කරොති නාම.
යස්මා පනෙනං “අකතං චත මෙ කල්‍යාණං, අකතං කුසලං, අකතං භීරුත්තාණං,
කතං පාපං, කතං ලුද්දං, කතං කිබ්බිස” න්ති එවං අනවජ්ජෙ චජ්ජසඤ්ඤිතායපි
කතෙ චිතික්කමෙ උප්පජ්ජති, තස්මාස්ස අඤ්ඤම්පි චත්ථං අනුජානන්තො යං
එවරූපන්තිආදිමාහ.

තත්ථ කුක්කුච්චපදං චුත්තත්ථමෙව. කුක්කුච්චායනාකාරො කුක්කුච්චායනා. කුක්කුච්චෙන අයිතස්ස භාවො කුක්කුච්චායිතත්තං. වෙනසො විජ්ජට්ඨාරොති එත්ථ කතාකතස්ස සාවජ්ජානවජ්ජස්ස වා අභිමුඛගමනං ‘විජ්ජට්ඨාරො’ නාම. යස්මා පන සො කතං වා පාපං අකතං න කරොති, අකතං වා කල්‍යාණං කතං න කරොති, තස්මා විරූපො කුච්ඡිතො වා පට්ඨාරොති ‘විජ්ජට්ඨාරො’. සො පන වෙනසො, න සත්තස්සාති ඤාපනත්ථං ‘වෙනසො’ විජ්ජට්ඨාරොති චුත්තං. අයමස්ස සභාවනිද්දෙසො. උජ්ජප්පමානං පන කුක්කුච්චං ආරග්ගමිව කංසපත්තං මනං විලිඛමානමෙව උජ්ජප්පති, තස්මා මනොවිලෙඛොති චුත්තං. අයමස්ස කිච්චනිද්දෙසො. යං පන චිතයෙ ‘අථ ඛො ආයස්මා සාරිපුත්තො භගවතා පටික්ඛිත්තං අනුච්ඡිත්වා අනුච්ඡිත්වා ආවසංපිණ්ඩං පරිභුඤ්ජිතු’ ත්ති කුක්කුච්චායන්තො න පටිග්ගහෙසිති (පාටි. 204) කුක්කුච්චං ආගතං, න තං නිවරණං. න හි අරහතො ‘දුට්ඨු මයා ඉදං කත’න්ති එවං අනුතාපො අත්ථි. නිවරණපතිරූපකං පනෙතං ‘කප්පති න කප්පති’ති විමංසනසංඛ්‍යාතං විනයකුක්කුච්චං නාම.

1176. “කතමෙ ධම්මා නිවරණා වෙව නිවරණසම්පයුත්තා වා”ති පදස්ස නිද්දෙසෙ යස්මා ථිනමිද්ධං අඤ්ඤාමඤ්ඤං න විජහති, තස්මා ථිනමිද්ධනිවරණං අවිජ්ජානිවරණෙන නිවරණඤ්චෙව නිවරණසම්පයුත්තඤ්චාති අභිත්තිත්වා චුත්තං. යස්මා පන උද්ධච්චෙ සතිපි කුක්කුච්චස්ස අභාවා කුක්කුච්චෙන විනාපි උද්ධච්චං උජ්ජප්පති, තස්මා තං භිත්තිත්වා චුත්තං. යඤ්ච යෙන සම්පයොගං න ගච්ඡති, තං න යොජිතන්ති වෙදිතඛිං.

ඉමෙ පන නිවරණෙ කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමච්ඡන්දබ්‍යාපාදා අනාගාමිමග්ගෙන පභියන්ති, ථිනමිද්ධද්ධච්චාති අරහත්තමග්ගෙන, කුක්කුච්චවිච්චිකිච්ඡා සොතාපත්තිමග්ගෙන, අවිජ්ජා අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොතාපත්තිමග්ගෙන කුක්කුච්චවිච්චිකිච්ඡා පභියන්ති, අනාගාමිමග්ගෙන කාමච්ඡන්දබ්‍යාපාදා, අරහත්තමග්ගෙන ථිනමිද්ධද්ධච්චාවිජ්ජාති.

1182. පරාමාසගොච්ඡකෙ තෙ ධම්මෙ යපෙත්වාති පුච්ඡාසභාගෙන බහුවචනං කතං.

1219. උපාදානනිද්දෙසෙ වත්ථුසංඛ්‍යාතං කාමං උපාදියතීති කාමුපාදානං කාමො ව සො උපාදානඤ්චාතිපි කාමුපාදානං. උපාදානන්ති දළ්භග්ගහණං. දළ්භත්ථො හි එත්ථ උපසද්දො උපායාසඋපකට්ඨාදීසු විය. තථා දිට්ඨි ව සා උපාදානඤ්චාති දිට්ඨුපාදානං. දිට්ඨිං උපාදියතීති දිට්ඨුපාදානං. ‘සස්සතො අත්තා ව ලොකො වා’තිආදීසු (දී. නි. 1.31) හි පුරිමදිට්ඨිං උත්තරදිට්ඨිං උපාදියති. තථා සීලබ්බතං උපාදියතීති සීලබ්බතුපාදානං. සීලබ්බතඤ්ච තං උපාදානඤ්චාතිපි සීලබ්බතුපාදානං. ගොසීලගොවතාදීති හි ‘එවං සුද්ධි’ති අභිනිවෙසතො සයමෙව උපාදානාති. තථා, වදන්ති එතෙනාති ‘වාදො’; උපාදියන්ති එතෙනාති ‘උපාදානං’. කිං වදන්ති,

උපාදියන්ති වා? අත්තානං. අත්තනො වාද්‍යපාදානං අත්තවාද්‍යපාදානං;
'අත්තවාදමත්තමෙව වා අත්තා'ති උපාදියන්ති එතෙනාති අත්තවාද්‍යපාදානං.

1220. යො කාමෙසු කාමච්ඡන්දොති එත්ථාපි වත්ථුකාමාව අනවසෙසතො කාමාති අධිජ්ජෙතා. තස්මා වත්ථුකාමෙසු කාමච්ඡන්දො ඉධ කාමුපාදානන්ති අනාගාමිනොපි තං සිද්ධං හොති. පඤ්චකාමගුණවත්ථුකො පනස්ස කාමරාගොව නත්ථිති.

1221. දිට්ඨුපාදානනිද්දෙසෙ නත්ථි දිත්තන්ති. දිත්තං නාම අත්ථි, සක්කා කස්සචි කිඤ්චි දාතුන්ති ජානාති; දිත්තස්ස පන ඵලං විපාකො නත්ථිති ගණ්හාති. නත්ථි ශිට්ඨන්ති. ශිට්ඨං වුච්චති මහායාගො. තං යජිතුං සක්කාති ජානාති; ශිට්ඨස්ස පන ඵලං විපාකො නත්ථිති ගණ්හාති. නත්ථි හුතන්ති ආහුතපාහුතමඬිගලකිරියා. තං කාතුං සක්කාති ජානාති; තස්ස පන ඵලං විපාකො නත්ථිති ගණ්හාති. නත්ථි, සුකතදුක්කටානන්ති එත්ථ දස කුසලකම්මපථා සුකතකම්මානි නාම. දස අකුසලකම්මපථා දුක්කටකම්මානි නාම. තෙසං අත්ථිභාවං ජානාති ඵලං විපාකො පන නත්ථිති ගණ්හාති. නත්ථි අයං ලොකොති පරලොකෙ යිතො ඉමං ලොකං නත්ථිති ගණ්හාති. නත්ථි පරලොකොති ඉධ ලොකෙ යිතො පරලොකං නත්ථිති ගණ්හාති. නත්ථි මාතා නත්ථි පිතාති මාතාපිතුනං අත්ථිභාවං ජානාති, තෙසු කතපච්චයෙන කොච්ච ඵලං විපාකො නත්ථිති ගණ්හාති. නත්ථි සත්තා ඔපපාතිකාති වචනකඋපපජ්ජනකා සත්තා නත්ථිති ගණ්හාති. සම්මග්ගතා සම්මා පටිපන්නාති අනුලොමපටිපදං පටිපන්නා ධම්මිකසමණුච්ඡාග්ගණා ලොකස්මිං නත්ථිති ගණ්හාති. යෙ ඉමඤ්ච ලොකං පරඤ්ච ලොකං සයං අභිඤ්ඤා සච්ඡිකත්වා පච්චෙදෙන්තිති ඉමඤ්ච ලොකං පරඤ්ච ලොකං අත්තනාව අභිවිසිට්ඨොන ඤාණෙන ඤත්වා පච්චෙදනසමත්ථො සබ්බඤ්ඤා බුද්ධො නාම නත්ථිති ගණ්හාති.

ඉමානි පන උපාදානානි කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමුපාදානං වතුහි මග්ගෙහි පභීයති, සෙසානි තීණි සොනාපත්තිමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොනාපත්තිමග්ගෙන දිට්ඨුපාදානාදීනි පභීයන්ති, වතුහි මග්ගෙහි කාමුපාදානන්ති.

1235. කිලෙසගොච්ඡකෙ කිලෙසා එව කිලෙසවත්ථුනි. වසන්ති වා එත්ථ අඛිණාසවා සත්තා ලොභාදීසු පතිට්ඨිතත්තාති 'වත්ථුනි'. කිලෙසා ව තෙ තජ්ජතිට්ඨානං සත්තානං වත්ථුනි වාති 'කිලෙසවත්ථුනි'. යස්මා චෙත්ථ අනන්තරපච්චයාදිභාවෙන උජ්ජ්ජමානා කිලෙසාපි වසන්ති එව නාම, තස්මා කිලෙසානං වත්ථුනීතිපි 'කිලෙසවත්ථුනි'.

1236. තත්ථ කතමො ලොභො? යො රාගො සාරාගොති අයං පන ලොභො හෙතුගොච්ඡකෙ ගන්ථගොච්ඡකෙ ඉමස්මිං කිලෙසගොච්ඡකෙති තීසු යානෙසු අතිරෙකපදසතෙන නිද්දිට්ඨො.

ආසවසංයොජනඔසයොගනීවරණඋපාදානගොච්ඡකෙසු අට්ඨහි අට්ඨහි පදෙහි

නිද්දිටියො. ස්වායං අතිරෙකපදසතෙන නිද්දිටියටියානෙපි අටියහි අටියහි පදෙහි නිද්දිටියටියානෙපි නිප්පදෙසතොව ගහිතොති වෙදිතබ්බො. තෙසු හෙතුගත්ථනීවරණඋපාදානකිලෙසගොච්ඡකෙසු චතුමග්ගවජ්ඣා තණ්හා එකෙනෙව කොටියාසෙන යිතා. ආසවසංයොජනඔසයොගෙසු චතුමග්ගවජ්ඣාපි ද්වෙ කොටියාසා හුත්වා යිතා. කථං? ආසවෙසු කාමාසවො භවාසවොති, සංයොජනෙසු කාමරාගසංයොජනං භවරාගසංයොජනන්ති, ඔසෙසු කාමොසො භවොසොති, යොගෙසු කාමයොගො භවයොගොති.

ඉමානි පන කිලෙසවත්ථුනි කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටනි මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා ලොභො චතුහි මග්ගෙහි පහියති, දොසො අනාගාමිමග්ගෙන, මොහමානා අරහත්තමග්ගෙන, දිට්ඨිවිච්ඡිකච්ඡා සොතාපත්තිමග්ගෙන, ටීනාදීනි අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොතාපත්තිමග්ගෙන දිට්ඨිවිච්ඡිකච්ඡා පහියන්ති, අනාගාමිමග්ගෙන දොසො, අරහත්තමග්ගෙන සෙසා සත්තාති.

1287. කාමාවචරනිද්දෙසෙ හෙට්ඨතොති හෙට්ඨාභාගෙන. අවිච්ඡිතරයන්ති වා අග්ගිජාලානං වා සත්තානං වා දුක්ඛවෙදනාය විචි, අන්තරං, ඡිද්දං එත්ථ නත්ථීති අවිචි. සුඛසඬ්ඛාතො අයො එත්ථ නත්ථීති නිරයො. නිරතිඅත්ථෙන්නපි නිරස්සාදත්ථෙන්නපි නිරයො. පරියන්තං කරිත්වාති තං අවිච්ඡිකච්ඡාතං නිරයං අන්තං කත්වා. උපරිතොති උපරිභාගෙන. පරනිමිම්බවසවත්තිදෙවෙති පරනිමිම්බෙසු කාමෙසු වසං වත්තනතො එවංලද්ධවොභාරෙ දෙවෙ. අන්තො කරිත්වාති අන්තො පක්ඛිපිත්වා. යං එතස්මිං අන්තරෙති යෙ එතස්මිං ඔකාසෙ. එත්ථාවචරාති ඉමිනා යස්මා එතස්මිං අන්තරෙ අඤ්ඤෙපි වරන්ති කදාචි කත්ථවි සම්භවතො, තස්මා තෙසං අසඬ්ගණ්හනත්ථං ‘අවචරා’ති වුත්තං. තෙන යෙ එතස්මිං අන්තරෙ ඔගාළ්භා හුත්වා වරන්ති සබ්බත්ථ සදා ව සම්භවතො, අධොභාගෙ වරන්ති අවිච්ඡිතරයස්ස හෙට්ඨා භුතූපාදායපවත්තිභාවෙන, තෙසං සඬ්ගහො කතො හොති. තෙ හි අවගාළ්භාව වරන්ති, අධොභාගෙව වරන්තිති අවචරා. එත්ථ පරියාපන්තාති ඉමිනා පන යස්මා එතෙ එත්ථාවචරා අඤ්ඤත්ථාපි අවචරන්ති, න පන තත්ථ පරියාපන්තා හොන්ති, තස්මා තෙසං අඤ්ඤත්ථාපි අවචරන්තානං පරිග්ගහො කතො හොති. ඉදානි තෙ එත්ථ පරියාපන්තධම්මෙ රාසිසුඤ්ඤතපච්චයභාවතො වෙච්ච සභාවතො ව දස්සෙන්නො ඛන්ධාතිආදිමාහ.

1289. රූපාවචරනිද්දෙසෙ බ්‍රහ්මලොකන්ති පයමජ්ඣානභූමිසඬ්ඛාතං බ්‍රහ්මට්ඨානං. සෙසමෙත්ථ කාමාවචරනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. සමාපන්තස්ස වාතිආදීසු පයමපදෙන කුසලජ්ඣානං වුත්තං, දුතියෙන විපාකජ්ඣානං, වුත්තං තතියෙන කිරියජ්ඣානං වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

1291. අරූපාවචරනිද්දෙසෙ ආකාසානඤ්ඤායතනූපගෙති ආකාසානඤ්ඤායතනසඬ්ඛාතං භවං උපගතෙ. දුතියපදෙපි එසෙව නයො. සෙසං හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

1301. සරණදායකනිද්දෙසෙ ය්වායං තිස්ස අකුසලමූලෙසු මොහො, සො ලොහසම්පයුත්තො ච ලොහෙන සරණො, දොසසම්පයුත්තො ච දොසෙන සරණො. විවිකිච්ඡුද්ධවිචසම්පයුත්තො පන මොහො දිට්ඨිසම්පයුත්තෙන චෙව රූපරාගඅරූපරාගසංඛාතෙන ච රාගරණෙන පහානෙකට්ඨභාවතො සරණො සරජොති වෙදිතඛිබ්බො.

සුත්තන්තිකදායකනික්ඛෙපකථා

1303. සුත්තන්තිකදායකෙසු මාතිකාකථායං අත්ථතො විචෙවිතත්තා යාති ච නෙසං නිද්දෙසපදානි තෙසම්පි හෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව සුවිඤ්ඤායාත්තා යෙභුයොන උත්තානත්ථානි ඵව. ඉදං පනෙත්ථ විසෙසමත්තං – විජ්ජුපමදුකෙ තාව චක්ඛුමා කිර පුරිසො මෙසන්ධකාරෙ රත්තිං මග්ගං පටිපජ්ජී. තස්ස අන්ධකාරතාය මග්ගො න පඤ්ඤායි. විජ්ජු නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරං විද්ධංසෙසි. අථස්ස අන්ධකාරවිගමා මග්ගො පාකටො අහොසි. සො දුතියම්පි ගමනං අභිනීහරී. දුතියම්පි අන්ධකාරො ඔත්ථරී. මග්ගො න පඤ්ඤායි. විජ්ජු නිච්ඡරිත්වා තං විද්ධංසෙසි. විගතෙ අන්ධකාරෙ මග්ගො පාකටො අහොසි. තතියම්පි ගමනං අභිනීහරී. අන්ධකාරො ඔත්ථරී. මග්ගො න පඤ්ඤායි. විජ්ජු නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරං විද්ධංසෙසි.

තත්ථ චක්ඛුමතො පුරිසස්ස අන්ධකාරෙ මග්ගපටිපජ්ජනං විය අරියසාවකස්ස සොතාපත්තිමග්ගත්ථාය විපස්සනාරම්භො. අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස අපඤ්ඤායනකාලො විය සච්චච්ඡාදකතමං. විජ්ජුයා නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරස්ස විද්ධංසිතකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගොභාසෙන උප්පජ්ජිත්වා සච්චච්ඡාදකතමස්ස විනොදිතකාලො. විගතෙ අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස පාකටකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගස්ස චතුත්තං සච්චානං පාකටකාලො. මග්ගස්ස පාකටං පන මග්ගසමඬිගිපුග්ගලස්ස පාකටමෙව. දුතියගමනාභිනීහාරො විය සකදාගාමිමග්ගත්ථාය විපස්සනාරම්භො. අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස අපඤ්ඤායනකාලො විය සච්චච්ඡාදකතමං. දුතියං විජ්ජුයා නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරස්ස විද්ධංසිතකාලො විය සකදාගාමිමග්ගොභාසෙන උප්පජ්ජිත්වා සච්චච්ඡාදකතමස්ස විනොදිතකාලො. විගතෙ අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස පාකටකාලො විය සකදාගාමිමග්ගස්ස චතුත්තං සච්චානං පාකටකාලො. මග්ගස්ස පාකටං පන මග්ගසමඬිගිපුග්ගලස්ස පාකටමෙව. තතියගමනාභිනීහාරො විය අනාගාමිමග්ගත්ථාය විපස්සනාරම්භො. අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස අපඤ්ඤායනකාලො විය සච්චච්ඡාදකතමං. තතියං විජ්ජුයා නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරස්ස විද්ධංසිතකාලො විය අනාගාමිමග්ගොභාසෙන උප්පජ්ජිත්වා සච්චච්ඡාදකතමස්ස විනොදිතකාලො. විගතෙ අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස පාකටකාලො විය අනාගාමිමග්ගස්ස චතුත්තං සච්චානං පාකටකාලො. මග්ගස්ස පාකටං පන මග්ගසමඬිගිපුග්ගලස්ස පාකටමෙව.

චජීරස්ස පන පාසාණො වා මණි වා අහෙජ්ජො නාම නත්ථී. යත්ථ පතති තං විනිවිද්ධමෙව භොති. චජීරං බ්බපෙත්තං අසෙසෙත්වා බ්බපෙති. චජීරෙන ගතමග්ගො නාම පුන පාකතිකො න භොති. ඵ්වමෙව අරහත්තමග්ගස්ස

අවජ්ඣකිලෙසො නාම නත්ථි. සබ්බකිලෙසෙ විනිවිජ්ඣකි වජිරං විය.
 අරහත්තමග්ගොපි කිලෙසෙ ඛෙපෙත්තො අසෙසෙත්වා ඛෙපෙති. වජිරෙන
 ගතමග්ගස්ස පුන පාකතිකත්තාභාවො විය අරහත්තමග්ගෙන පභිනකිලෙසානං පුන
 පච්චුදාවත්තනං නාම නත්ථිති.

1307. බාලදුකනිද්දෙසෙ බාලෙසු අභිරිකානොත්තප්පානි පාකටානි, මූලානි ච
 සෙසානං බාලධම්මානං. අභිරිකො හි අනොත්තප්පි ච න කිඤ්චි අකුසලං න කරොති
 නාමාති. එතානි ද්වෙ පයමංයෙව විසුං චුත්තානි. සුක්කපක්ඛෙපි අයමෙව නයො.
 තථා කණ්ඞදුකෙ.

1311. තපනියදුකනිද්දෙසෙ කතත්තා ච අකතත්තා ච තපනං වෙදිතබ්බං.
 කායදුච්චරිතාදීනි හි කතත්තා තපන්ති, කායසුචරිතාදීනි අකතත්තා. තථා හි
 පුග්ගලො ‘කතං මෙ කායදුච්චරිත’න්ති තප්පති, ‘අකතං මෙ කායසුචරිත’න්ති
 තප්පති. ‘කතං මෙ වච්චුච්චරිත’න්ති තප්පති...පෙ.... ‘අකතං මෙ මනොසුචරිත’න්ති
 තප්පති. අතපනියෙපි එසෙව නයො. කල්‍යාණකාරී හි පුග්ගලො ‘කතං මෙ
 කායසුචරිත’න්ති න තප්පති, ‘අකතං මෙ කායදුච්චරිත’න්ති න තප්පති...පෙ....
 ‘අකතං මෙ මනොසුච්චරිත’න්ති න තප්පතිති (අ. නි. 2.3).

1313. අධිවචනදුකනිද්දෙසෙ යා තෙසං තෙසං ධම්මානන්ති
 සබ්බධම්මග්ගහණං. සඬ්ඛායතීති සඬ්ඛා, සංකප්පියතීති අත්ථො. කින්ති සංකප්පියති?
 අහන්ති මමන්ති පරොති පරස්සාති සත්තොති භාවොති පොසොති පුග්ගලොති
 නරොති මාණුවොති තිස්සොති දත්තොති, ‘මඤ්චො පීඨං හිසි බිම්බොහනං’
 ‘විහාරො පරිවෙණං ද්වාරං වාතපාන’න්ති එවං අනෙකෙහි ආකාරෙහි සංකප්පියතීති
 ‘සඬ්ඛා’. සමඤ්ඤායතීති සමඤ්ඤා. කින්ති සමඤ්ඤායති? ‘අහන්ති...පෙ....
 වාතපාන’න්ති සමඤ්ඤායතීති ‘සමඤ්ඤා’. පඤ්ඤාපියතීති පඤ්ඤත්ති.
 වොහරියතීති වොහාරො. කින්ති වොහරියති? ‘අහ’න්ති...පෙ.... ‘වාතපාන’න්ති
 වොහරියතීති වොහාරො.

නාමන්ති චතුබ්බිධං නාමං – සාමඤ්ඤනාමං ගුණනාමං කිත්තිමනාමං
 ඔපපාතිකනාමන්ති. තත්ථ පයමකප්පිකෙසු මහාජනෙන සම්මන්තිත්වා යපිතත්තා
 මහාසම්මතොති රඤ්ඤො නාමං ‘සාමඤ්ඤනාමං’ නාම. යං සන්ධාය චුත්තං –
 “මහාජනසම්මතොති ඛො, වාසෙට්ඨ, මහාසම්මතො ත්වෙව පයමං අක්ඛරං
 උපනිබ්බත්ත”න්ති (දී. නි. 3.131). ධම්මකප්පිකො පංසුකුලිකො විනයධරො
 තෙපිටකො සද්ධො පසන්තොති එවරූපං ගුණතො ආගතනාමං ‘ගුණනාමං’ නාම.
 භගවා අරහං සම්මාසම්බුද්ධොතිආදීනිපි තථාගතස්ස අනෙකානි නාමසතානි
 ගුණනාමානෙව. තෙන චුත්තං –

“අසඬ්ඛොය්‍යානි නාමානි, සගුණෙන මහෙසිනො;
 ගුණෙන නාමමුද්ධෙය්‍යං, අපි නාමසහස්සතො”ති.

යං පන ජාතස්ස කුමාරකස්ස නාමග්ගහණදිවසෙ දක්ඛිණෙය්‍යානං සක්කාරං කත්වා සමීපෙ ධීනා ඤාතකා කප්පෙත්වා පකප්පෙත්වා ‘අයං අසුකොනාමා’ති නාමං කරොන්ති, ඉදං ‘කිත්තිමනාම’ නාම. යා පන පුරිමපඤ්ඤත්ති පච්ඡිමපඤ්ඤත්තියං පතති, පුරිමවොහාරො පච්ඡිමවොහාරෙ පතති, සෙය්‍යථිදං – පුරිමකප්පෙපි චන්දො චන්දොයෙව නාම, එතරහිපි චන්දොව. අතීතෙ සුරියො... සමුද්දො... පථවී... පබ්බතො පබ්බතොයෙව, නාම, එතරහිපි පබ්බතොයෙවාති ඉදං ‘ඔපපාතිකනාමං’ නාම. ඉදං චතුබ්බිධම්පි නාමං එත්ථ නාමමෙව හොති.

නාමකම්මන්ති නාමකරණං. නාමධෙය්‍යන්ති නාමට්ඨපනං. නිරුත්තීති නාමනිරුත්ති. ඛ්‍යඤ්ජනන්ති නාමඛ්‍යඤ්ජනං. යස්මා පනෙතං අත්ථං ඛ්‍යඤ්ජෙති තස්මා එවං චුත්තං. අභිලාපොති නාමාභිලාපොව. සබ්බෙව ධම්මා අධිවචනපථාති අධිවචනස්ස නොපට්ඨම්මො නාම නත්ථි. එකධම්මො සබ්බධම්මෙසු නිපතති, සබ්බධම්මා එකධම්මස්මිං නිපතන්ති. කථං? අයඤ්චි නාමපඤ්ඤත්ති එකධම්මො, සො සබ්බෙසු චතුර්වකධම්මෙසු නිපතති. සත්තොපි සඬ්ඛාරොපි නාමතො මුත්තකො නාම නත්ථි.

අට්ඨිපබ්බතාදිසු රුක්ඛොපි ජානපදානං භාරො. තෙ හි ‘අයං කිං රුක්ඛො නාමා’ති පුට්ඨා ‘බදිරො’ ‘පලාසො’ති අත්තනා ජානනකනාමං කථෙන්නි. යස්ස නාමං න ජානන්ති තම්පි ‘අනාමකො’ නාමාති වදන්ති. තම්පි තස්ස නාමධෙය්‍යමෙව භුත්වා තිට්ඨති. සමුද්දෙ මච්ඡකච්ඡපාදිසුපි එසෙව නයො. ඉතරෙ ද්වෙ දුකා ඉමිනා සමානත්ථා එව.

1316. නාමරූපදුකෙ නාමකරණට්ඨෙත ච නමනට්ඨෙත ච නාමනට්ඨෙත ච නාමං. තත්ථ චත්තාරො ඛන්ධා තාව නාමකරණට්ඨෙත ‘නාමං’. යථා හි මහාජනසම්මතත්තා මහාසම්මතස්ස මහාසම්මතොති නාමං අහොසි, යථා වා මාතාපිතරො ‘අයං තිස්සො නාම හොතු, චුස්සො නාම හොතු’ති එවං පුත්තස්ස කිත්තිමනාමං කරොන්ති, යථා වා ‘ධම්මකථිකො’ ‘විනයධරො’ති ගුණතො නාමං ආගච්ඡති, න එවං වෙදනාදීනං. වෙදනාදයො හි මහාපට්ඨිආදයො විය අත්තනො නාමං කරොන්තාව උප්පජ්ජන්ති. තෙසු උප්පන්නෙසු තෙසං නාමං උප්පන්නමෙව හොති. න හි වෙදනං උප්පන්නං ‘ත්වං වෙදනා නාම හොති’ති කොචි භණති. න ච තස්සා නාමග්ගහණකිච්චං අත්ථි. යථා පථවියා උප්පන්නාය ‘ත්වං පථවී නාම හොති’ති නාමග්ගහණකිච්චං නත්ථි, චක්කවාළසිනෙරුවන්දිමසුරියනක්ඛත්තෙසු උප්පන්නෙසු ‘ත්වං චක්කවාළං නාම හොති ත්වං නක්ඛත්තං නාම හොති’ති නාමග්ගහණකිච්චං නත්ථි, නාමං උප්පන්නමෙව හොති, ඔපපාතිකපඤ්ඤත්තියං නිපතති, එවං වෙදනාය උප්පන්නාය ‘ත්වං වෙදනා නාම හොති’ති නාමග්ගහණකිච්චං නත්ථි. තාය උප්පන්නාය වෙදනාති නාමං උප්පන්නමෙව හොති. ඔපපාතිකපඤ්ඤත්තියං නිපතති. සඤ්ඤාදිසුපි එසෙව නයො. අතීතෙපි හි වෙදනා වෙදනායෙව, සඤ්ඤා... සඬ්ඛාරා... විඤ්ඤාණං විඤ්ඤාණමෙව. අනාගතෙපි, පච්චුප්පන්නෙපි. නිබ්බානං පන සදාපි නිබ්බානමෙවාති. ‘නාමකරණට්ඨෙත’ නාමං.

‘නමනටියෙන’ පි වෙන්ට වත්තාරො බන්ධා නාමං. තෙ හි ආරම්මණාහිමුඛා නමන්ති. ‘නාමනටියෙන’ සබ්බම්පි නාමං. වත්තාරො හි බන්ධා ආරම්මණෙ අඤ්ඤාමඤ්ඤං නාමෙන්ති. නිබ්බානං ආරම්මණාධිපතිපච්චයනාය අත්තනි අනවජ්ජධම්මෙ නාමෙති.

1318. අවිජ්ජාභවතණ්හා වට්ටමුලසමුදාචාරදස්සනත්ථං ගහිතා.

1320. භවිස්සති අත්තා ච ලොකො වාති බන්ධපඤ්චකං අත්තා ච ලොකො වාති ගහෙන්වා ‘තං භවිස්සති’ ති ගහණාකාරෙන නිවිට්ඨා සස්සතදිට්ඨි. දුතියා ‘න භවිස්සති’ ති ආකාරෙන නිවිට්ඨා උච්ඡෙදදිට්ඨි.

1326. පුබ්බන්තං ආරබ්භාති අතීතකොට්ඨාසං ආරම්මණං කරිත්වා. ඉමිනා බ්‍රහ්මජාලෙ ආගතා අට්ඨාරස පුබ්බන්තානුදිට්ඨියො ගහිතා. අපරන්තං ආරබ්භාති අනාගතකොට්ඨාසං ආරම්මණං කරිත්වා. ඉමිනා තත්ථෙව ආගතා චතුරත්තාලීස අපරන්තානුදිට්ඨියො ගහිතා.

1332. දොවචස්සතානිද්දෙසෙ සහධම්මිකෙ වුව්චමානෙති සහධම්මිකං නාම යං භගවතා පඤ්ඤත්තං සික්ඛාපදං, තස්මිං වත්ථුං දස්සෙත්වා ආපත්තිං ආරොපෙත්වා ‘ඉදං නාම ත්වං ආපත්තිං ආපන්නො, ඉඨිස දෙසෙහි වුට්ඨාහි පටිකරොහි’ ති වුව්චමානෙ. දොවචස්සායන්තිආදීසු එවං වොදියමානස්ස පටිවොදනාය වා අප්පදක්ඛිණගාහිතාය වා දුබ්බචස්ස කම්මං දොවචස්සායං. තදෙව දොවචස්සන්තිපි වුව්චති. තස්ස භාවො දොවචස්සියං. ඉතරං තස්සෙව වෙවචනං. විජ්ජිකුලගාහිතාති විලොමගාහිතා. විලොමගහණසඬ්ඛානෙන විපච්චනීකෙන සාතං අස්සාති විපච්චනීකසාතො. ‘පටාණිකගහණං ගහෙන්වා එකපදෙනෙව තං නිස්සද්දමකාසි’න්ති සුඛං පටිලහන්තස්සෙතං අධිවචනං. තස්ස භාවො විපච්චනීකසාතකා. ඔවාදං අනාදියනවසෙන අනාදරස්ස භාවො අනාදරියං. ඉතරං තස්සෙව වෙවචනං. අනාදියනාකාරො වා අනාදරතා. ගරුවාසං අවසනවසෙන උප්පන්නො අගාරවභාවො අගාරවතා. සජ්ජෙට්ඨකවාසං අවසනවසෙන උප්පන්නො අප්පටිස්සවභාවො අප්පටිස්සවතා. අයං වුව්චතීති අයං එවරුපා දොවචස්සතා නාම වුව්චති. අත්ථතො පනෙසා තෙනාකාරෙන පවත්තා වත්තාරො බන්ධා, සඬ්ඛාරක්ඛන්ධොයෙව වාති. පාපමිත්තතාදීසුපි එසෙව නයො. දොවචස්සතා පාපමිත්තතාදයො හි විසුං චෙතසිකධම්මා නාම නත්ථි.

1333. නත්ථි එතෙසං සද්ධාති අස්සද්ධා; බුද්ධාදිති වත්ථුනි න සද්දහන්තිති අත්ථො. දුස්සිලාති සිලස්ස දුන්නාමං නත්ථි, නිස්සිලාති අත්ථො. අප්පස්සුතාති සුතරහිතා. පඤ්ච මච්ඡරියාති එතෙසං අත්ථිති මච්ඡරිනො. දුප්පඤ්ඤාති නිප්පඤ්ඤා. සෙවනකවසෙන සෙවනා. බලවසෙවනා නිසෙවනා. සබ්බතොභාගෙන සෙවනා සංසෙවනා. උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. තිහිපි සෙවනාව කථිතා. භජනාති උපසඬ්ඛිකමනා. සම්භජනාති සබ්බතොභාගෙන භජනා. උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. භත්තීති දළ්භහත්ති. සම්භත්තීති සබ්බතොභාගෙන භත්ති.

උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. ද්විතීයි දළ්භහත්ති එව කථිතා. තංසම්පවඩ්ඪකතාති තෙසු පුග්ගලෙසු කායෙන චෙව චිත්තෙන ව සම්පවඩ්ඪකභාවො; තන්තින්තතා තප්පොණතා තප්පබ්භාරතාති අත්ථො.

1334. සොවචස්සතාදුකනිද්දෙසොපි චුත්තපට්ඨකතයෙන චෙදිතබ්බො.

1336. පඤ්චපි ආපත්තික්ඛන්ධාති මානිකානිද්දෙසෙන ‘පාරාජිකං සඬ්ඝාදිසෙසං පාවිත්තියං පාටිදෙසනීයං දුක්ඛට්ඨන්ති ඉමා පඤ්ච ආපත්තියො. සත්තපි ආපත්තික්ඛන්ධාති විනයනිද්දෙසෙන ‘පාරාජිකං සඬ්ඝාදිසෙසං පුල්ලච්චයං පාවිත්තියං පාටිදෙසනීයං දුක්ඛට්ඨං දුබ්භාසිත’න්ති ඉමා සත්ත ආපත්තියො. තත්ථ සහ වත්ථුතා තාසං ආපත්තීනං පරිච්ඡෙදජානනකපඤ්ඤා ආපත්තිකුසලතා නාම. සහ කම්මවාචාය ආපත්තිවුට්ඨානපරිච්ඡෙදජානනකපඤ්ඤා පන ආපත්තිවුට්ඨානකුසලතා නාම.

1338. සමාපජ්ජිතබ්බතො සමාපත්ති. සහ පරිකම්මෙන අප්පනාපරිච්ඡෙදජානනකපඤ්ඤා පන සමාපත්තිකුසලතා නාම. ‘චන්දෙ වා සූරියෙ වා නක්ඛත්තෙ වා එත්තකං යානං ගතෙ වුට්ඨනිස්සාමි’ති අවිරජ්ඣිත්වා තස්මිංයෙව සමයෙ වුට්ඨානකපඤ්ඤාය අත්ථිතාය සමාපත්තිවුට්ඨානකුසලතා නාම.

1340. අට්ඨාරසන්නං ධාතුතං
උග්ගහමනසිකාරසවනධාරණපරිච්ඡෙදජානනකපඤ්ඤා ධාතුකුසලතා නාම.
තාසංයෙව උග්ගහමනසිකාරජානනකපඤ්ඤා මනසිකාරකුසලතා නාම.

1342. ද්වාදසන්නං ආයතනානං
උග්ගහමනසිකාරසවනධාරණපරිච්ඡෙදජානනකපඤ්ඤා ලතා නාම. තීසුපි වා එතාසු කුසලතාසු උග්ගහො මනසිකාරො සවනං සම්මසනං පටිච්චෙධො පච්චචෙක්ඛණාති සබ්බං වට්ටති. තත්ථ සවනඋග්ගහපච්චචෙක්ඛණා ලොකියා, පටිච්චෙධො ලොකුත්තරො. සම්මසනමනසිකාරා ලොකියලොකුත්තරමිස්සකා. ‘අවිජ්ජාපච්චයා සඬ්ඛාරා’තිආදීනි (විභ. අට්ඨ. 225) පටිච්චසමුප්පාදවිභවිගෙ ආවිභවිස්සන්ති. ‘ඉමිනා පන පච්චයෙන ඉදං භොති’ති ජානනකපඤ්ඤා පටිච්චසමුප්පාදකුසලතා නාම.

1344. යානාට්ඨානකුසලතාදුකනිද්දෙසෙ හෙතු පච්චයාති උභයම්පෙනං අඤ්ඤමඤ්ඤවෙච්චනං. චක්ඛුපසාදො හි රූපං ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජනකස්ස චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස හෙතු වෙච්ච පච්චයො ව. තථා සොතපසාදාදයො සොතවිඤ්ඤාණාදීනං, අම්බබ්භාදීනි ව අම්බඵලාදීනං. දුතියනගෙ යෙ යෙ ධම්මාති විසභාගපච්චයධම්මානං නිදස්සනං. යෙසං යෙසන්ති විසභාගපච්චයසමුප්පන්නධම්මනිදස්සනං. න හෙතු න පච්චයාති චක්ඛුපසාදො සද්දං ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජනකස්ස සොතවිඤ්ඤාණස්ස න හෙතු න පච්චයො. තථා සොතපසාදාදයො අවසෙසවිඤ්ඤාණාදීනං. අම්බාදයො ව තාලාදීනං උප්පත්තියාති එවමත්ථො චෙදිතබ්බො.

1346. අප්පවමද්දවනිද්දෙසෙ නිවචිත්තතානි පදමත්තමෙව විසෙසො.
තස්සත්ථො – මානාභාවෙන නිවං චිත්තං අස්සාති නිවචිත්තො. නිවචිත්තස්ස භාවො
නිවචිත්තතා. සෙසං චිත්තුප්පකතාචිත්තමුද්දනානං පදභාජනීයෙ ආගතමෙව.

1348. ඛන්තිනිද්දෙසෙ ඛමනකවසෙන ඛන්ති. ඛමනාකාරො ඛමනතා.
අධිවාසෙත්ති එතාය, අත්තනො උපරි ආරොපෙත්වා වාසෙත්ති, න පටිබාහන්ති, න
පච්චනිකතාය තිට්ඨන්තිති අධිවාසනතා. අවණ්ඨිකස්ස භාවො අවණ්ඨික්කං.
අනසුරොපොති අසුරොපො වුච්චති න සම්මාරොපිතත්තා දුරුත්තවචනං.
තප්පට්ඨකමනො අනසුරොපො සුරුත්තවාචාති අත්ථො. එවමෙත්ථ එලූපවාරෙන
කාරණං නිද්දිට්ඨං. අත්තමනතා චිත්තස්සාති සොමනස්සවසෙන චිත්තස්ස
සකමනතා, අත්තනො චිත්තසභාවොයෙව, න ඛ්‍යාපන්තචිත්තතාති අත්ථො.

1349. සොරච්චනිද්දෙසෙ කායිකො අච්ඡික්කමොති තිවිධං කායසුචරිතං.
වාචසිකො අච්ඡික්කමොති චතුබ්බිධං වච්ඡුචරිතං. කායිකවාචසිකොති ඉමිනා
කායවච්ඡිද්වාරසමුට්ඨිතං ආච්චිට්ඨමකසීලං පරියාදියති. ඉදං වුච්චති සොරච්චන්ති ඉදං
පාපතො සුට්ඨු ඔරතත්තා සොරච්චං නාම වුච්චති. සබ්බොපි සීලසංවරොති ඉදං
යස්මා න කෙවලං කායවාචාහෙව අනාවාරං ආවරති මනසාපි ආවරති එව, තස්මා
මානසිකසීලං පරියාදාය දස්සෙතුං වුත්තං.

1350. සාබ්බලානිද්දෙසෙ අණ්ඨකානි යථා සදොසෙ රුක්ඛෙ අණ්ඨකානි
උට්ඨන්ති, එවං සදොසතාය බුංසනවම්භනාදිවචනෙහි අණ්ඨකා ජාතා. කක්කසාති
පුත්තිකා සා යථා නාම පුත්තිරුක්ඛො කක්කසො හොති පග්ගරිතවුණ්ණො එවං
කක්කසා හොති. සොතං සංසයමානා විය පටිසති. තෙන වුත්තං ‘කක්කසා’ති.
පරකවුකාති පරෙසං කවුකා අමනාපා දොසජනනී. පරාභිසජ්ජනීති
කුට්ඨකණ්ටකසාධා විය වම්මෙසු විජ්ඣිත්වා පරෙසං අභිසජ්ජනී, ගන්තුකාමානම්පි
ගන්තුං අදත්වා ලග්ගනකාරී. කොධසාමන්තාති කොධස්ස ආසන්නා.
අසමාධිසංවත්තනිකාති අප්පනාසමාධිස්ස වා උපචාරසමාධිස්ස වා අසංවත්තනිකා.
ඉති සබ්බානෙවෙනාති සදොසවාචාය වෙච්චනාති. තථාරූපිං වාචං පභායාති ඉදං
එරුසවාචං අප්පජ්ඣිත්වා ධීතස්ස අන්තරන්තරෙ පවත්තාපි සණ්ඨවාචා අසණ්ඨවාචා
එව නාමාති දීපනත්ථං වුත්තං.

නෙළාති එළං වුච්චති දොසො. නාස්සා එළන්ති නෙළා; නිද්දොසාති අත්ථො.
“නෙළඬිගො සෙතපච්ඡාදො”ති (උදා. 65; සං. නි. 4.347; පෙටකො. 25) එත්ථ
වුත්තනෙළං විය. කණ්ණසුඛාති ඛ්‍යාඤ්ජනමධුරතාය කණ්ණානං සුඛා, සුවිච්ඡිකුතං
විය කණ්ණසුලං න ජනෙති. අත්ථමධුරතාය සරීරෙ කොපං අජනෙත්වා පෙමං
ජනෙතිති පෙමනීයා. හදයං ගච්ඡති, අප්පට්ඨඤ්ඤමානා සුඛෙන චිත්තං පටිසතිති
හදයඬිගමා. ගුණපරිපුණ්ණතාය පුරෙ හවාති පොරී. පුරෙ සංවඩ්ඪනාරී විය
සුකුමාරාතිපි පොරී. පුරස්ස එසාතිපි පොරී; නගරවාසීනං කථාති අත්ථො.
නගරවාසීනො හි යුත්තකථා හොන්ති. පිතිමත්තං පිතාති භාතිමත්තං භාතාති වදන්ති.
එවරූපි කථා බහුතො ජනස්ස කන්තා හොතිති බහුජනකන්තා. කන්තභාවෙනෙව

බහුතො ජනස්ස මනාපා චිත්තවුඩ්ඪිකරාති බහුජනමනාපා. යා තත්ථාති යා තස්මිං පුග්ගලෙ. සංඝවාචකාති මට්ඨවාචකා. සබ්බවාචකාති මුද්දවාචකා. අඵරුසවාචකාති අකක්ඛලවාචකා.

1351. පටිසන්ථාරනිද්දෙසෙ ආමිසපටිසන්ථාරොති ආමිසඅලාභෙන අත්තනා සහ පරෙසං ඡිද්දං යථා පිහිතං හොති පටිච්ඡන්තං එවං ආමිසෙන පටිසන්ථරණං. ධම්මපටිසන්ථාරොති ධම්මස්ස අප්පට්ඨාභෙන අත්තනා සහ පරෙසං ඡිද්දං යථා පිහිතං හොති පටිච්ඡන්තං, එවං ධම්මෙන පටිසන්ථරණං. පටිසන්ථාරකො හොතීති ද්වෙයෙව හි ලොකසන්නිවාසස්ස ඡිද්දාති, තෙසං පටිසන්ථාරකො හොති. ආමිසපටිසන්ථාරෙන වා ධම්මපටිසන්ථාරෙන වාති ඉමිනා දුට්ඨෙන පටිසන්ථාරෙන පටිසන්ථාරකො හොති, පටිසන්ථරති, නිරන්තරං කරොති.

තත්‍රායං ආදිතො පට්ඨාය කථා – පටිසන්ථාරකෙන හි භික්ඛුනා ආගන්තුකං ආගච්ඡන්තං දිස්වා පව්වුග්ගන්ත්වා පත්තචීවරං ගහෙනබ්බං, ආසනං දාතබ්බං, තාලවණ්ටෙන බීජිතබ්බං, පාදා ධොවිත්වා මක්ඛෙනබ්බා, සප්පිථාණිතෙ සති හෙසජ්ජං දාතබ්බං, පානීයෙන පුච්ඡිතබ්බො, ආවාසො පටිජග්ගිතබ්බො. එවං එකදෙසෙන ආමිසපටිසන්ථාරො කතො නාම හොති.

සායං පන නවකතරෙපි අත්තනො උපට්ඨානං අනාගතෙයෙව, තස්ස සන්තිකං ගන්ත්වා නිසිදිත්වා අවිසයෙ අපුච්ඡිත්වා තස්ස විසයෙ පඤ්ඤා පුච්ඡිතබ්බො. ‘තුමහෙ කතරහාණකා’ති අපුච්ඡිත්වා තුමහාකං ‘ආචරියුපජ්ඣායා කතරං ගන්ථං වළඤ්ජෙත්ති’ති පුච්ඡිත්වා පහොනකට්ඨානෙ පඤ්ඤා පුච්ඡිතබ්බො. සචෙ කථෙතුං සක්කොති ඉච්චෙනං කුසලං. නො චෙ සක්කොති සයං කථෙත්වා දාතබ්බං. එවං එකදෙසෙන ධම්මපටිසන්ථාරො කතො නාම හොති.

සචෙ අත්තනො සන්තිකෙ වසති තං ආදාය නිබද්ධං පිණ්ඩාය වරිතබ්බං. සචෙ ගන්තුකාමො හොති පුනදිවසෙ ගමනසභාගෙන තං ආදාය එකස්මිං ගාමෙ පිණ්ඩාය වරිත්වා උය්‍යාපෙතබ්බො. සචෙ අඤ්ඤස්මිං දිසාභාගෙ භික්ඛු නිමන්තිතා හොන්ති තං භික්ඛුං ඉච්ඡමානං ආදාය ගන්තබ්බං. ‘න මය්හං එසා දිසා සභාගා’ති ගන්තුං අනිච්ඡන්තෙ සෙසභික්ඛු පෙසෙත්වා තං ආදාය පිණ්ඩාය වරිතබ්බං. අත්තනා ලද්ධාමිසං තස්ස දාතබ්බං. එවං ‘ආමිසපටිසන්ථාරො’ කතො නාම හොති.

ආමිසපටිසන්ථාරකෙන පන අත්තනා ලද්ධං කස්ස දාතබ්බන්ති? ආගන්තුකස්ස තාව දාතබ්බං. සචෙ ගිලානො වා අවස්සිකො වා අත්ථී, තෙසමිපි දාතබ්බං. ආචරියුපජ්ඣායානං දාතබ්බං. භණ්ඩගාහකස්ස දාතබ්බං. සාරාණියධම්මපුරකෙන පන සතචාරමිපි සහස්සචාරමිපි ආගතාගතානං ථෙරාසනතො පට්ඨාය දාතබ්බං. පටිසන්ථාරකෙන පන යෙන යෙන න ලද්ධං, තස්ස තස්ස දාතබ්බං. බහිගාමං නික්ඛමිත්වා ජිණ්ණකං වා අනාථං භික්ඛුං වා භික්ඛුනිං වා දිස්වා තෙසමිපි දාතබ්බං.

තත්‍රිදං වත්ථු – වොරෙහි කිර ගුත්තසාලගාමෙ පහතෙ තඩ්ඛණඤ්ඤෙව එකා නිරොධතො වුට්ඨිතා බිණ්ණසවත්ථෙරී දහරහික්ඛුනියා භණ්ඩකං ගාභාපෙත්වා

මහාජනෙන සද්ධිං මග්ගං පටිපජ්ජිත්වා ධීතමජ්ඣන්තිකෙ නකුලනගරගාමද්වාරං පත්වා රුක්ඛමුලෙ නිසිදි. තස්මිං සමයෙ කාළවල්ලිමණ්ඩපවාසී මහානාගත්ථෙරො නකුලනගරගාමෙ පිණ්ඩාය වරින්වා නික්බන්තො ථෙරිං දිස්වා හත්තෙන ආපුච්ඡි. සා ‘පත්තො මෙ නත්ථී’ති ආහ. ථෙරො ‘ඉමිනාව භුඤ්ජා’ති සහ පත්තෙන අදාසි. ථෙරි හත්තකිච්චං කත්වා පත්තං ධොවිත්වා ථෙරස්ස දත්වා ආහ – ‘අජ්ජ තාව භික්ඛාවාරෙන කිලමිස්සථ, ඉතො පටියාය පන වො භික්ඛාවාරපරිත්තාසො නාම න භවිස්සති, තාතා’ති. තතො පටියාය ථෙරස්ස උනකභාපණ්ණසනකො පිණ්ඩපාතො නාම න උප්පන්නපුබ්බො. අයං ‘ආමිසපටිසන්ථාරො’ නාම.

ඉමං පටිසන්ථාරං කත්වා භික්ඛුනා සඬගහපක්ඛෙ යත්වා තස්ස භික්ඛුනො කම්මට්ඨානං කථෙතබ්බං, ධම්මො වාවෙනබ්බො, කුක්කුච්චං විනොදෙතබ්බං, උප්පන්නං කිච්චං කරණීයං කාතබ්බං, අබ්භානවුට්ඨානමානත්තපරිවාසා දාතබ්බා. පබ්බජ්ජාරහො පබ්බාජෙතබ්බො උපසම්පදාරහො උපසම්පාදෙතබ්බො. භික්ඛුනියාපි අත්තනො සන්තිකෙ උපසම්පදං ආකඬ්ඛමානාය කම්මවාටං කාතුං වට්ටති. අයං ‘ධම්මපටිසන්ථාරො’ නාම.

ඉමෙහි ද්විති පටිසන්ථාරෙහි පටිසන්ථාරකො භික්ඛු අනුප්පන්නං ලාභං උප්පාදෙති, උප්පන්නං ථාවරං කරොති, සහයට්ඨානෙ අත්තනො ජීවිතං රක්ඛති වොරනාගරඤ්ඤො පත්තග්ගහණහත්ථෙතෙව අග්ගං ගහෙත්වා පත්තෙතෙව හත්තං ආකිරන්තො ථෙරො විය. අලද්ධලාභුප්පාදනෙ පන ඉතො පලායිත්වා පරතීරං ගතෙන මහානාගරඤ්ඤො එකස්ස ථෙරස්ස සන්තිකෙ සඬගහං ලහිත්වා පුන ආගන්ත්වා රජ්ජෙ පතිට්ඨිතෙන සෙතම්බඬගණෙ යාවජීවං පවත්තිතං මහාභෙසජ්ජදානවත්ථු කථෙතබ්බං. උප්පන්නලාභථාවරකරණෙ දීඝභාණකඅභයත්ථෙරස්ස හත්ථතො පටිසන්ථාරං ලහිත්වා චෙතියපබ්බතෙ වොරෙහි හණ්ඩකස්ස අවිලුත්තභාවෙ වත්ථු කථෙතබ්බං.

1352. ඉන්ද්‍රියෙසු අගුත්තද්වාරතානිද්දෙසෙ චක්ඛුනා රූපං දිස්වාති කාරණවසෙන චක්ඛුති ලද්ධවොහාරෙන රූපදස්සනසමත්ථෙන චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන රූපං දිස්වා. පොරාණා පනාහු – ‘චක්ඛු රූපං න පස්සති, අවිත්තකත්තා; චිත්තං න පස්සති, අචක්ඛුකත්තා; ද්වාරාරම්මණසඬ්ඝට්ටනෙන පන පසාදවත්ථුකෙන චිත්තෙන පස්සති. ඊදිසි පනෙසා ‘ධනුනා විජ්ජති’තිආදීසු විය සසම්භාරකථා නාම හොති. තස්මා චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන රූපං දිස්වා’ති අයමෙවෙත්ථ අත්ථොති. නිමිත්තග්ගාහීති ඉත්ථිපුරිසනිමිත්තං වා සුභනිමිත්තාදිකං වා කිලෙසවත්ථුභූතං නිමිත්තං ඡන්දරාගවසෙන ගණ්හාති, දිට්ඨමත්තෙයෙව න සණ්ඨාති. අනුඛ්‍යඤ්ජනග්ගාහීති කිලෙසානං අනුඛ්‍යඤ්ජනතො පාකට්ඨාවකරණතො අනුඛ්‍යඤ්ජනන්ති ලද්ධවොහාරං හත්ථපාදසිතහසිතකට්ඨිතආලොකිතවිලොකිතාදිහෙදං ආකාරං ගණ්හාති. යත්වාධිකරණමෙතන්තිආදිමිහි යංකාරණා යස්ස චක්ඛුන්ද්‍රියාසංවරස්ස හෙතු, එතං පුග්ගලං සතිකවාටෙන චක්ඛුන්ද්‍රියං අසංවුතං අපිහිතචක්ඛුද්වාරං හුත්වා විහරන්තං එතෙ අභිජ්ඣාදයො ධම්මා අන්වාස්සවෙය්‍යං අනුබන්ධෙය්‍යං අජ්ඣෙදාත්ථරෙය්‍යං.

තස්ස සංවරාය න පටිපජ්ජති තස්ස චක්ඛුන්ද්‍රියස්ස සතිකවාටෙන පිදහනත්ථාය න පටිපජ්ජති. එවංභූතොයෙව ච න රක්ඛති චක්ඛුන්ද්‍රියං, න චක්ඛුන්ද්‍රියෙ සංවරං ආපජ්ජති වුච්චති.

තත්ථ කිඤ්චාපි චක්ඛුන්ද්‍රියෙ සංවරො වා අසංවරො වා නත්ථී, න හි චක්ඛුපසාදං නිස්සාය සති වා මුට්ඨස්සච්චං වා උප්පජ්ජති. අපිච යදා රූපාරම්මණං චක්ඛුස්ස ආපාඨමාගච්ඡති තදා භවඬගෙ ද්වික්ඛත්තුං උප්පජ්ජිත්වා නිරුද්ධෙ කිරියමනොධාතු ආවජ්ජනාකිච්චං සාධයමානා උප්පජ්ජිත්වා නිරුජ්ඣති. තතො චක්ඛුවිඤ්ඤාණං දස්සනාකිච්චං, තතො විපාකමනොධාතු සම්පට්ච්ඡනාකිච්චං, තතො විපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු සන්තීරණාකිච්චං, තතො කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු වොට්ඨබ්බනාකිච්චං සාධයමානා උප්පජ්ජිත්වා නිරුජ්ඣති. තදනත්තරං ජවනං ජවති. තත්‍රාපි නෙව භවඬගසමයෙ න ආවජ්ජනාදීනං අඤ්ඤතරසමයෙ සංවරො වා අසංවරො වා අත්ථී. ජවනක්ඛණෙ පන දුස්සීලායං වා මුට්ඨස්සච්චං වා අඤ්ඤාණං වා අක්ඛන්ති වා කොසජ්ජං වා උප්පජ්ජති, අසංවරො හොති.

එවං භොන්තො පන සො ‘චක්ඛුන්ද්‍රියෙ අසංවරො’ති වුච්චති. කස්මා? යස්මා තස්මිං අසංවරෙ සති ද්වාරම්පි අගුත්තං හොති, භවඬගම්පි, ආවජ්ජනාදීනිපි වීථිචිත්තානි. යථා කිං? යථා නගරෙ චතුසු ද්වාරෙසු අසංවුතෙසු කිඤ්චාපි අන්තොසරද්වාරකොට්ඨකගබ්භාදයො සුසංවුතා, තථාපි අන්තොනගරෙ සබ්බං භණ්ඩං අරක්ඛිතං අගොපිතමෙව හොති. නගරද්වාරෙන හි පවිසිත්වා වොරා යදිච්ඡකං කරෙය්‍යුං. එවමෙව ජවනෙ දුස්සීලායාදීසු උප්පන්නෙසු තස්මිං අසංවරෙ සති ද්වාරම්පි අගුත්තං හොති, භවඬගම්පි, ආවජ්ජනාදීනිපි වීථිචිත්තානිති.

සොතෙන සද්දං සුත්වාතිආදීසුපි එසෙව නයො. යා ඉමෙසන්ති එවං සංවරං අනාපජ්ජන්තස්ස ඉමෙසං ඡන්තං ඉන්ද්‍රියානං යා අගුත්ති යා අගොපනා යො අනාරක්ඛො යො අසංවරො, අථකනං, අපිදහනන්ති අත්ථො.

1353. භොජනෙ අමත්තඤ්ඤාතානිද්දෙසෙ ඉධෙකච්චොති ඉමස්මිං සත්තලොකෙ එකච්චො. අප්පට්ඨසඬ්ඛාති පට්ඨසඬ්ඛානපඤ්ඤාය අජානිත්වා අනුපධාරෙත්වා. අයොනිසොති අනුපායෙන. ආහාරන්ති අසිතපිතාදිඅප්ඤ්ඤාහරණියං. ආහාරෙතීති පරිභුඤ්ජති අප්ඤ්ඤාහරති. දවායාතිආදි අනුපායදස්සනත්ථං වුත්තං. අනුපායෙන හි ආහාරෙන්තො දවත්ථාය මදත්ථාය මණ්ඩනත්ථාය විභූසනත්ථාය වා ආහාරෙති, නො ඉදමත්ථීතං පටිච්ච. යා තත්ථ අසන්තුට්ඨිතාති යා තස්මිං අයොනිසො ආහාරපරිභොගෙ අසන්තුස්සනා අසන්තුට්ඨිතාවො. අමත්තඤ්ඤාතාති අමත්තඤ්ඤාහාවො, පමාණසඬ්ඛාතාය මත්තාය අජානනං. අයං වුච්චතීති අයං අපච්චවෙක්ඛිතපරිභොගවසෙන පවත්තා භොජනෙ අමත්තඤ්ඤාතා නාම වුච්චති.

1354. ඉන්ද්‍රියෙසු ගුත්තද්වාරතානිද්දෙසෙ වක්ඛුනාතිආදි වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. න නිමිත්තග්ගාහි හොතිති ඡන්දරාගවසෙන වුත්තප්පකාරං නිමිත්තං න ගණ්හාති. එවං සෙසපදානිපි වුත්තපටිපක්ඛනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි. යථා ව හෙට්ඨා ‘ඡවනෙ දුස්සිලාදීසු උප්පන්නෙසු තස්මිං අසංවරෙ සති, ද්වාරම්පි අගුත්තං හොති, හවඬගම්පි, ආවජ්ජනාදීනිපි වීථිචිත්තානි’ ති වුත්තං, එවම්ඨ තස්මිං සීලාදීසු උප්පන්නෙසු ද්වාරම්පි ගුත්තං හොති, හවඬගම්පි, ආවජ්ජනාදීනිපි වීථිචිත්තානි. යථා කිං? යථා නගරද්වාරෙසු සුසංවුතෙසු, කිඤ්චාපි අන්තොසරාදයො අසංවුතා හොත්ති, තථාපි අන්තොනගරෙ සබ්බං භණ්ඩං සුරක්ඛිතං සුගොපිතමෙව හොති – නගරද්වාරෙසු පිහිතෙසු වොරානං පවෙසො නත්ථි – එවමෙව ඡවනෙ සීලාදීසු උප්පන්නෙසු ද්වාරම්පි ගුත්තං හොති, හවඬගම්පි, ආවජ්ජනාදීනිපි වීථිචිත්තානි. තස්මා ඡවනක්ඛණෙ උප්පජ්ජමානොපි ‘වක්ඛුන්ද්‍රියෙ සංවරො’ ති වුත්තො. සොතෙන සද්දං සුත්වානිආදීසුපි එසෙව නයො.

1355. හොජනෙ මත්තඤ්ඤාතානිද්දෙසෙ පටිසඬ්ඛා යොනිසො ආහාරං ආහාරෙතීති පටිසඬ්ඛානපඤ්ඤාය ජානිත්වා උපායෙන ආහාරං පරිභුඤ්ජති. ඉදානි තං උපායං දස්සෙතුං නෙව දවායාතිආදි වුත්තං.

තත්ථ ‘නෙව දවායා’ ති දවත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ නටලඬ්ඝකාදයො දවත්ථාය ආහාරෙත්ති නාම. යඤ්චි හොජනං භුත්තස්ස නච්චගීතකඛ්ඛාසිලොකසඬ්ඛාතො දවො අතිරෙකතරෙන පටිභානි, තං හොජනං අධම්මෙන විසමෙන පරියෙසිත්වා තෙ ආහාරෙත්ති. අයං පන භික්ඛු එවං න ආහාරෙති.

න මදායාති මානමදපුරිසමදානං වඬ්ඬනත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ රාජරාජමහාමත්තා මදත්ථාය ආහාරෙත්ති නාම. තෙ හි අත්තනො මානමදපුරිසමදානං වඬ්ඬනත්ථාය පිණ්ඩරසභොජනාදීනි පණිතභොජනානි භුඤ්ජන්ති. අයං පන භික්ඛු එවං න ආහාරෙති.

න මණ්ඩනායාති සරීරමණ්ඩනත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ රුපුපජීවිතියො මාතුගාමා අන්තෙපුරිකාදයො ව සජ්ජිථාණිතං නාම පිචන්ති, තෙ හි සිනිද්ධං මුදුං මන්දං හොජනං ආහාරෙත්ති ‘එවං නො අඬ්ගලට්ඨි සුසණ්ඨිතා හවිස්සති, සරීරෙ ඡවිචණ්ණො පසන්නො හවිස්සති’ ති. අයං පන භික්ඛු එවං න ආහාරෙති.

න විභූසනායාති සරීරෙ මංසවිභූසනත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ නිබ්බුද්ධමල්ලමුට්ඨිකමල්ලාදයො සුසිනිද්ධෙහි මච්ඡමංසාදීහි සරීරමංසං පිණ්ණන්ති ‘එවං නො මංසං උස්සදං හවිස්සති පහාරසහනත්ථායා’ ති. අයං පන භික්ඛු එවං සරීරෙ මංසවිභූසනත්ථාය න ආහාරෙති.

යාවදෙවාති ආහාරාහරණෙ පයොජනස්ස පරිච්ඡෙදනියමදස්සනං. ඉමස්ස කායස්ස ඨිතියාති ඉමස්ස චතුමහාභූතිකකරජකායස්ස ධ්වනත්ථාය ආහාරෙති.

ඉදමස්ස ආහාරාහරණෙ පයොජනන්ති අත්ථො. යාපනායාති ජීවිතින්ද්‍රියයාපනත්ථාය ආහාරෙති. විහිංසුපරතියාති විහිංසා නාම අභුත්තපච්චයා උප්පජ්ජනකා බුද්දා. තස්සා උපරතියා වූපසමනත්ථාය ආහාරෙති. බ්‍රහ්මවරියානුග්ගහායාති බ්‍රහ්මවරියං නාම තිස්සො සික්ඛා, සකලං සාසනං, තස්ස අනුග්ගණ්හනත්ථාය ආහාරෙති.

ඉතිති උපායනිදස්සනං; ඉමිනා උපායෙනාති අත්ථො. පුරාණඤ්ච වෙදනං පටිහඬිබාමීති පුරාණවෙදනා නාම අභුත්තප්පච්චයා උප්පජ්ජනකවෙදනා. තං පටිහනිස්සාමීති ආහාරෙති. නවඤ්ච වෙදනං න උප්පාදෙස්සාමීති නවවෙදනා නාම අතිභුත්තප්පච්චයෙන උප්පජ්ජනකවෙදනා. තං න උප්පාදෙස්සාමීති ආහාරෙති. අථ වා, ‘නවවෙදනා’ නාම භුත්තප්පච්චයා නඋප්පජ්ජනකවෙදනා. තස්සා අනුප්පන්තාය අනුප්පජ්ජනත්ථමෙව ආහාරෙති. යාත්‍රා ව මෙ හවිස්සතීති යාපනා ව මෙ හවිස්සති. අනවජ්ජනා වාති එත්ථ අත්ථි සාවජ්ජං අත්ථි අනවජ්ජං. තත්ථ අධම්මිකපරියෙසනා අධම්මිකපටිග්ගහණං අධම්මෙන පරිභොගොති ඉදං ‘සාවජ්ජං’ නාම. ධම්මෙන පරියෙසිත්වා ධම්මෙන පටිග්ගහෙත්වා පච්චවෙක්ඛිත්වා පරිභුඤ්ජනං ‘අනවජ්ජං’ නාම. එකච්චො අනවජ්ජෙයෙව සාවජ්ජං කරොති, ‘ලද්ධං මෙ’ති කත්වා පමාණාතික්කන්තං භුඤ්ජති. තං ජීරාපෙතුං අසක්කොන්තො උද්ධංචිරෙවනඅධොචිරෙවනාදීහි කිලමති. සකලවිහාරෙ හික්ඛු තස්ස සරීරපටිජග්ගනහෙසජ්ජපරියෙසනාදීසු උස්සුක්කං ආපජ්ජන්ති. ‘කිං ඉද’න්ති චුත්තෙ ‘අසුකස්ස නාම උදරං උද්ධුමාත’න්තිආදීනි වදන්ති. ‘එස නිව්චකාලම්පි එවංපකතිකොයෙව, අත්තනො කුච්ඡිපමාණං නාම න ජානාති’ති නින්දන්ති ගරහන්ති. අයං අනවජ්ජෙයෙව සාවජ්ජං කරොති නාම. එවං අකත්වා ‘අනවජ්ජනා ව හවිස්සතී’ති ආහාරෙති.

එාසුචිහාරො වාති එත්ථාපි අත්ථි එාසුචිහාරො අත්ථි න එාසුචිහාරො. තත්ථ ‘ආහරහත්ථකො අලංසාටකො තත්ථවට්ටකො කාකමාසකො භුත්තවම්භකො’ති ඉමෙසං පඤ්චන්තං බ්‍රාහ්මණානං භොජනං න එාසුචිහාරො නාම. එතෙසු හි ‘ආහරහත්ථකො’ නාම බහුං භුඤ්ජිත්වා අත්තනො ධම්මතාය උට්ඨාතුං අසක්කොන්තො ‘ආහර හත්ථ’න්ති වදති. ‘අලංසාටකො’ නාම අච්චුද්ධුමාතකුච්ඡිතාය උට්ඨිතොපි සාටකං නිවාසෙතුං න සක්කොති. ‘තත්ථවට්ටකො’ නාම උට්ඨාතුං අසක්කොන්තො තත්ථෙව පරිවට්ටති. ‘කාකමාසකො’ නාම යථා කාකෙහි ආමසිතුං සක්කා හොති, එවං යාව මුඛද්වාරා ආහාරෙති. ‘භුත්තවම්භකො’ නාම මුඛෙන සන්ධාරෙතුං අසක්කොන්තො තත්ථෙව වමති. එවං අකත්වා ‘එාසුචිහාරො ව මෙ හවිස්සතී’ති ආහාරෙති. එාසුචිහාරො නාම චතුහි පඤ්චහි ආලොපෙහි උභුදරතා. එත්තකඤ්චි භුඤ්ජිත්වා පාතීයං පිටතො චත්තාරො ඉරියාපථා සුඛෙන පචත්තන්ති. තස්මා ධම්මසෙනාපති එවමාහ –

“චත්තාරො පඤ්ච ආලොපෙ, අභුත්වා උදකං පිටෙ;
අලං එාසුචිහාරාය, පහිත්තස්ස හික්ඛුනො”ති. (පෙරගා. 983);

ඉමස්මිං පන යානෙ අඬගානි සමොධානෙතබ්බානි. ‘නෙව දවායා’තිහි එකං අඬගං, ‘න මදායා’ති එකං, ‘න මණ්ඩනායා’ති එකං, ‘න විභුසනායා’ති එකං, ‘යාවදෙව ඉමස්ස කායස්ස ධීතියා යාපනායා’ති එකං, ‘විහිංසුපරතියා බ්‍රහ්මවරියානුග්ගහායා’ති එකං, ‘ඉති පුරාණඤ්ච වෙදනං පටිහඬිබාමි නවඤ්ච වෙදනං න උප්පාදෙස්සාමි’ති එකං, ‘යාත්‍රා ව මෙ භවිස්සති’ති එකං අඬගං. අනවජ්ජතා ව ඵාසුචිහාරො වාති අයමෙත්ථ භොජනානිසංසො. මහාසිවත්ථෙරො පනාහ – හෙට්ඨා වත්තාරි අඬගානි පටික්ඛෙපො නාම. උපරි පන අට්ඨඬිගානි සමොධානෙතබ්බානීති – තත්ථ ‘යාවදෙව ඉමස්ස කායස්ස ධීතියා’ති එකං අඬගං, ‘යාපනායා’ති එකං, ‘විහිංසුපරතියාති’ එකං, ‘බ්‍රහ්මවරියානුග්ගහායා’ති එකං, ‘ඉති පුරාණඤ්ච වෙදනං පටිහඬිබාමි’ති එකං, ‘නවඤ්ච වෙදනං න උප්පාදෙස්සාමි’ති එකං, ‘යාත්‍රා ව මෙ භවිස්සති’ති එකං, ‘අනවජ්ජතා’ වාති එකං. ඵාසුචිහාරො පන භොජනානිසංසොති. එවං අට්ඨඬිගසමන්තාගතං ආහාරං ආහාරෙත්තො භොජනෙ මත්තඤ්ඤා නාම භොති. අයං වුච්චතීති අයං පරියෙසනපටිග්ගහණපරිභොගෙසු යුත්තප්පමාණජානනවසෙන පවත්තො පච්චවෙක්ඛිතපරිභොගො භොජනෙ මත්තඤ්ඤා නාම වුච්චති.

1356. මුට්ඨස්සච්චනිද්දෙසෙ අසනීති සතිවිරහිතා වත්තාරො ඛන්ධා. අනනුස්සනි අප්පටිස්සනීති උපසග්ගවසෙන පදං වඬ්ඪිතං. අසරණතාති අසරණාකාරො. අධාරණතාති ධාරෙතුං අසමත්ථතා. තාය හි සමන්තාගතො පුග්ගලො ආධානප්පත්තො නිධානක්ඛමො න භොති. උදකෙ අලාබ්බකටාහං විය ආරම්මණෙ පිලවතීති පිලාපනතා. සංමුසනතාති නට්ඨමුට්ඨස්සනිතා. තාය හි සමන්තාගතො පුග්ගලො නික්ඛිත්තහත්තො විය කාකො, නික්ඛිත්තමංසො විය ව සිඬිගාලො භොති.

1361. භාවනාබලනිද්දෙසෙ කුසලානං ධම්මානන්ති බොධිපක්ඛියධම්මානං ආසෙවනාති ආදිසෙවනා. භාවනාති වඬ්ඪනා. බහුලිකම්මන්ති පුනස්පුනං කරණං.

1368. සීලවිපත්තිනිද්දෙසො සීලසම්පදානිද්දෙසපටිපක්ඛතො වෙදිතබ්බො. දිට්ඨිවිපත්තිනිද්දෙසො ව දිට්ඨිසම්පදානිද්දෙසපටිපක්ඛතො දිට්ඨිසම්පදානිද්දෙසො ව දිට්ඨිපාදානනිද්දෙසපටිපක්ඛතො. සීලවිසුද්ධිනිද්දෙසො කිඤ්චාපි සීලසම්පදානිද්දෙසෙන සමානො, තත්ථ පන විසුද්ධිසම්පාපකං පාතිමොක්ඛසංවරසීලං කථිතං, ඉධ විසුද්ධිප්පත්තං සීලං. සති ව සම්පජ්ඤාඤ්ච, පටිසඬ්ඛානබලඤ්ච භාවනාබලඤ්ච, සමථො ව විපස්සනා ව, සමට්ඨිමිත්තඤ්ච පග්ගහනිමිත්තඤ්ච, පග්ගාහො ව අවික්ඛෙපො ව, සීලසම්පදා ව දිට්ඨිසම්පදා වාති ඉමෙහි පන ඡහි දුකෙහි චතුභූමකාපි ලොකියලොකුත්තරධම්මාව කථිතා.

1373. දිට්ඨිවිසුද්ධිනිද්දෙසෙ කම්මස්සකතඤ්ඤාණන්ති ‘ඉදං කම්මං සකං, ඉදං නො සක’න්ති ජානනපඤ්ඤා. තත්ථ අත්තනා වා කතං භොතු පරෙන වා සබ්බමපි අකුසලකම්මං නො සකං. කස්මා? අත්ථහඤ්ජනතො අනත්ථජනනතො ව. කුසලකම්මං පන අනත්ථහඤ්ජනතො අත්ථජනනතො ව ‘සකං’ නාම. තත්ථ යථා

නාම සධනො සභොගො පුරිසො අද්ධානමග්ගං පටිපජ්ජිත්වා අන්තරාමග්ගෙ
ගාමනිගමාදිසු නක්ඛත්තෙ සඬ්ඝුට්ඨො ‘අභං ආගන්තුකො, කං නු ඛො නිස්සාය
නක්ඛත්තං කීළෙය්‍ය’න්ති අවින්තෙත්වා යථා යථා ඉච්ඡති තෙන තෙන නීභාරෙන
නක්ඛත්තං කීළන්තො සුඛෙන කන්තාරං අතික්කමති, එවමෙව ඉමස්මි.
කම්මස්සකතඤ්ඤාණෙ යත්වා ඉමෙ සත්තා බහුං වට්ටගාමිකම්මං ආයුහිත්වා
සුඛෙන සුඛං අනුභවන්තා අරහත්තං පත්තා ගණනපථං චිතිවත්තා.
සච්චානුලොමිකඤ්ඤාණන්ති චතුත්තං සච්චානං අනුලොමං විපස්සනාඤ්ඤාණං.
මග්ගසමඬ්ඛිස්ස ඤාණං ඵලසමඬ්ඛිස්ස ඤාණන්ති මග්ගඤ්ඤාණඵලඤ්ඤාණානියෙව.

1374. ‘දිට්ඨිවිසුද්ධි ඛො පනා’තිපදස්ස නිද්දෙසෙ යා පඤ්ඤා පජානනාතිආදීහි
පදෙහි හෙට්ඨා චුත්තාති කම්මස්සකතඤ්ඤාණාදීනෙව චත්තාරි ඤාණාති
විහත්තාති.

1375. ‘යථාදිට්ඨස්ස ව පධාන’න්ති පදස්ස නිද්දෙසෙ යො වෙනසිකො
වීරියාරම්භොතිආදීහි පදෙහි නිද්දිට්ඨං වීරියං පඤ්ඤාගතිකමෙව; පඤ්ඤාය හි
ලොකියට්ඨානෙ ලොකියං ලොකුත්තරට්ඨානෙ ලොකුත්තරන්ති වෙදිතබ්බං.

1376. සංවෙගදුකනිද්දෙසෙ ජාතිභයන්ති ජාතිං භයතො දිස්වා යීතඤ්ඤාණං.
ජරාමරණභයාදිසු ඵසෙව නයො.

1377. අනුප්පන්නානං පාපකානන්තිආදීහි ජාතිආදීහි භයතො දිස්වා
ජාතිජරාඛ්‍යාධිමරණෙහි මුච්චිතුකාමස්ස උපායපධානං කථිතං. පදභාජනීයස්ස
පනත්ථො විහඬිගට්ඨකථායං (විහ. අට්ඨ. 367 බොජ්ඣංගපබ්බවණ්ණනා) ආචි
හවිස්සති.

1378. ‘අසන්තුට්ඨිතා ව කුසලෙසු ධම්මෙසු’ති පදනිද්දෙසෙ හියොයාකම්‍යතාති
විසෙසකාමතා. ඉධෙකච්චො හි ආදිනොව පක්ඛිකහත්තං වා සලාකහත්තං වා
උපොසථිකං වා පාටිපදිකං වා දෙති, සො තෙන අසන්තුට්ඨො හුත්වා පුන ධුරහත්තං
සඬ්ඝහත්තං වස්සාවාසිකං දෙති, ආවාසං කාරෙති, චත්තාරොපි පච්චයෙ දෙති.
තත්‍රාපි අසන්තුට්ඨො හුත්වා සරණාති ගණ්භාති, පඤ්ච සීලාති සමාදියති. තත්‍රාපි
අසන්තුට්ඨො හුත්වා පබ්බජති. පබ්බජිත්වා එකං නිකායං ද්වෙ නිකායෙති තෙපිටකං
බුද්ධවචනං ගණ්භාති, අට්ඨ සමාපත්තියො භාවෙති, විපස්සනං වඩ්ඪෙත්වා
අරහත්තං ගණ්භාති. අරහත්තප්පත්තීතො පට්ඨාය මහාසන්තුට්ඨො නාම භොති.
එවං යාව අරහත්තා විසෙසකාමතා ‘හියොයාකම්‍යතා’ නාම.

1379. ‘අප්පට්ඨානිතා ව පධානස්මි’න්ති පදස්ස නිද්දෙසෙ යස්මා
පන්තසෙනාසනෙසු අධිකුසලානං ධම්මානං භාවනාය උක්කණ්ඨමානො පධානං
පට්ඨාසෙති නාම, අනුක්කණ්ඨමානො නො පට්ඨාසෙති නාම, තස්මා තං නයං
දස්සෙතුං යා කුසලානං ධම්මානන්තිආදි චුත්තං. තත්ථ සක්කච්චකිරියතාති
කුසලානං කරණෙ සක්කච්චකාරිතා. සාතච්චකිරියතාති සතතමෙව කරණං.
අට්ඨිතකිරියතාති බණ්ඩං අකත්වා අට්ඨපෙත්වා කරණං. අනොලීනචුත්තිතාති

අලිනඡ්චිතා, අලිනපචත්තිතා වා. අනික්ඛිත්තජන්දතාති කුසලච්ඡන්දස්ස
අනික්ඛිපනං. අනික්ඛිත්තධුරතාති කුසලකරණෙ වීරියධුරස්ස අනික්ඛිපනං.

1380. ‘පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණං විජ්ජා’ති එත්ථ පුබ්බෙනිවාසොති පුබ්බෙ
නිවුත්ථක්ඛන්ධා ච ඛන්ධපට්ඨෙද්ධස්ථව. පුබ්බෙනිවාසස්ස අනුස්සති
පුබ්බෙනිවාසානුස්සති. තාය සම්පයුත්තං ඤාණං පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණං.
තයිදං පුබ්බෙ නිවුත්ථක්ඛන්ධපට්ඨිඡාදකං තමං විජ්ඣතිති විජ්ජා. තං තමං
විජ්ඣත්වා තෙ ඛන්ධෙ විදිතෙ පාකට්ඨෙ කරොතිති විදිතකරණට්ඨෙතාපි විජ්ජා.

චුතුපපාතෙ ඤාණන්ති චුතියස්ථ උපපාතෙ ච ඤාණං. ඉදම්පි සත්තානං
චුතිපට්ඨසන්ධිඡාදකං තමං විජ්ඣතිති විජ්ජා. තං තමං විජ්ඣත්වා සත්තානං
චුතිපට්ඨසන්ධියො විදිතා පාකට්ඨා කරොතිති විදිතකරණට්ඨෙතාපි විජ්ජා. ආසවානං
බයෙ ඤාණන්ති සබ්බකිලෙසානං බයසමයෙ ඤාණං. තයිදං චතුසච්චිඡාදකතමං
විජ්ඣතිති විජ්ජා. තං තමං විජ්ඣත්වා චත්තාරි සච්චාති විදිතාති පාකට්ඨාති කරොතිති
විදිතකරණට්ඨෙතාපි විජ්ජා.

1381. ‘චිත්තස්ස ච අධිමුත්ති නිබ්බානස්ථා’ති එත්ථ ආරම්මණෙ
අධිමුච්චනට්ඨෙත, පච්චනිකධම්මෙහි ච සුට්ඨමුත්තට්ඨෙත අට්ඨ සමාපත්තියො
චිත්තස්ස අධිමුත්ති නාම. ඉතරං පන ‘නත්ථි එත්ථ තණ්හාසඬ්ඛාතං වානං’,
‘නිග්ගතං වා තස්මා වානා’ති නිබ්බානං. තත්ථ අට්ඨ සමාපත්තියො සයං
චිත්තමිතිකිලෙසෙහි විමුත්තත්තා විමුත්තිති චුත්තා, නිබ්බානං පන
සබ්බකිලෙසෙහි අච්චන්තං විමුත්තත්තා විමුත්තිති.

1382. මග්ගසමඬ්ඛිස්ස ඤාණන්ති චත්තාරි මග්ගඤාණාති. ඵලසමඬ්ඛිස්ස
ඤාණන්ති චත්තාරි ඵලඤාණාති. තත්ථ පඨමමග්ගඤාණං පස්ථව කිලෙසෙ
බ්බෙපෙන්තං නිරොධෙන්තං වූපසමෙන්තං පටිප්පස්සම්භෙන්තං උප්පජ්ජතිති බයෙ
ඤාණං නාම ජාතං. දුතියමග්ගඤාණං චත්තාරො කිලෙසෙ. තථා තතියමග්ගඤාණං.
චතුත්ථමග්ගඤාණං පන අට්ඨ කිලෙසෙ බ්බෙපෙන්තං නිරොධෙන්තං වූපසමෙන්තං
පටිප්පස්සම්භෙන්තං උප්පජ්ජතිති ‘බයෙ ඤාණං’ නාම ජාතං. තං තං
මග්ගඵලඤාණං පන තෙසං තෙසං කිලෙසානං ඛිණන්තෙ නිරුද්ධන්තෙ
වූපසමන්තෙ පටිප්පස්සම්භන්තෙ අනුප්පාදන්තෙ අප්පචත්තන්තෙ උප්පන්නන්ති
අනුප්පාදෙ ඤාණං නාම ජාතන්ති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසඬ්ඛගඤ්ඤාට්ඨකථාය

නික්ඛෙපකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

4. අට්ඨකථාකණ්ඩො

තිකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා

1384. ඉදානි නික්බෙපකණ්ඩානන්තරං යපිතස්ස අට්ඨකථාකණ්ඩස්ස වණ්ණනාක්කමො අනුප්පත්තො. කස්මා පනෙනං අට්ඨකථාකණ්ඩං නාම ජාතන්ති? තෙපිටකස්ස බුද්ධචරිතස්ස අත්ථං උද්ධරිත්වා යපිතත්තා. තීසුපි හි පිටකෙසු ධම්මන්තරං ආගතං අට්ඨකථාකණ්ඩෙනෙව පරිච්ඡින්නදිත්වා විනිච්ඡිතං සුවිනිච්ඡිතං නාම හොති. සකලෙ අභිධම්මපිටකෙ නයමග්ගං මහාපකරණෙ පඤ්ඤාද්ධාරං ගණනවාරං අසල්ලක්ඛෙන්තෙනාපි අට්ඨකථාකණ්ඩතොයෙව සමානෙනුං වට්ටති.

කුතො පහවං පන ඵතන්ති? සාරිපුත්තත්ථෙරප්පහවං. සාරිපුත්තත්ථෙරො හි ඵකස්ස අත්තනො සද්ධිවිහාරිකස්ස නික්බෙපකණ්ඩෙ අත්ථුද්ධාරං සල්ලක්ඛෙනුං අසක්කොත්තස්ස අට්ඨකථාකණ්ඩං කථෙත්වා අදාසි. ඉදං පන මහාඅට්ඨකථායං පටික්ඛිපිත්වා ඉදං චුත්තං - අභිධම්මො නාම න සාවකවිසයො, න සාවකගොචරො; බුද්ධචරිතයො ඵස, බුද්ධගොචරො. ධම්මසෙනාපති පන සද්ධිවිහාරිකෙන පුච්ඡිතො තං ආදාය සත්ථු සන්තිකං ගන්ත්වා සම්මාසම්බුද්ධස්ස කථෙසි. සම්මාසම්බුද්ධො තස්ස හික්ඛුනො අට්ඨකථාකණ්ඩං කථෙත්වා අදාසි. කථං? භගවා හි ‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’ති පුච්ඡි. ‘කුසලා ධම්මා නාම කතමෙ’ති සල්ලක්ඛෙසිති අත්ථො. අට්ඨස්ස තුණ්හිභූතස්ස ‘නනු යං මයා කතමෙ ධම්මා කුසලා? යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොතීතිආදිනා නයෙන භූමිහෙදතො කුසලං දස්සිතං, සබ්බමපි තං චතුසු භූමියු කුසලං, ඉමෙ ධම්මා කුසලා’ති ඉමිනා නයෙන කණ්ණිකං කණ්ණිකං සටං සටං ගොච්ඡකං ගොච්ඡකං කත්වා අත්ථුද්ධාරවසෙන කුසලාදිධම්මෙ දස්සෙන්තො කථෙත්වා අදාසි.

තත්ථ චතුසුති කාමාවචරරූපාවචරාරූපාවචරඅපරියාපන්නාසු. කුසලන්ති ඵස්සාදිහෙදං කුසලං. ඉමෙ ධම්මා කුසලාති ඉමෙ සබ්බමපි තාසු තාසු භූමියු චුත්තා ඵස්සාදයො ධම්මා කුසලා නාම.

1385. අකුසලානං පන භූමිවසෙන හෙදාභාවතො ද්වාදස අකුසලචිත්තූප්පාදාති ආහ. තත්ථ උප්පජ්ජතිති උප්පාදො. චිත්තමෙව උප්පාදො චිත්තූප්පාදො. දෙසනාසිසමෙව චෙතං. යථා පන ‘රාජා ආගතො’ති චුත්තෙ අමච්චාදීනමපි ආගමනං චුත්තමෙව හොති, ඵවං ‘චිත්තූප්පාදා’ති චුත්තෙ තෙහි සම්පයුත්තධම්මාපි චුත්තාව හොත්තීති. සබ්බත්ථ චිත්තූප්පාදග්ගහණෙන සසම්පයුත්තධම්මං චිත්තං ගහිතන්ති චෙදිතබ්බං. ඉතො පරං චතුසු භූමියු විපාකොතිආදිනං සබ්බෙසමපි තිකදුකභාජනීයපදානං අත්ථො, චෙදනාත්තිකාදියු ච සුඛාදිනං නවත්තබ්බතා හෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව පාළියත්ථං වීමංසිත්වා චෙදිතබ්බා. විසෙසමත්තමෙව පන චක්ඛාම.

1420. තත්ථ පරිත්තාරම්මණත්තිකෙ තාව සබ්බො කාමාවචරස්ස විපාකොති ඵත්ථ ද්විපඤ්චවිඤ්ඤාණානි චක්ඛුපසාදාදයො නිස්සාය නියමෙනෙව ඉට්ඨානිට්ඨාදිහෙදෙ රූපසද්දගන්ධරසථොට්ඨබ්බධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තන්තීති පරිත්තාරම්මණානි. කුසලාකුසලවිපාකා පන ද්වෙ මනොධාතුයො හදයවත්ථුං නිස්සාය චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදිනං අනන්තරා නියමතො රූපාදිනෙව ආරබ්භ

පවත්තනීති පරිත්තාරම්මණා. කුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු
සොමනස්සසහගතා පඤ්චද්වාලෙ සන්තීරණවසෙන ඡසු ද්වාලෙසු
තදාරම්මණවසෙනානි නියමනො රූපාදීනි ඡ පරිත්තාරම්මණානෙව ආරබ්භ
පවත්තනීති පරිත්තාරම්මණා. කුසලාකුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුද්වයං
පඤ්චද්වාලෙ සන්තීරණවසෙන ඡසු ද්වාලෙසු තදාරම්මණවසෙන නියමනො රූපාදීනි
ඡ පරිත්තාරම්මණානෙව ආරබ්භ පවත්තනී. පටිසන්ධිවසෙන පවත්තමානම්පි
පරිත්තං කම්මං කම්මනිමිත්තං ගතිනිමිත්තං වා ආරම්මණං කරොති, පවත්තියං
භවභිගවසෙන, පරියොසානෙ වුත්තිවසෙන පවත්තමානම්පි තදෙව ආරම්මණං
කරොතීති පරිත්තාරම්මණං. අට්ඨ පන සහෙතුකවිපාකවිත්තුප්පාදා එත්ථ
වුත්තනගෙනෙව තදාරම්මණවසෙන පටිසන්ධිභවභිගවුත්තිවසෙන ව
පරිත්තධම්මෙයෙව ආරබ්භ පවත්තනීති. කිරියමනොධාතු පඤ්චද්වාලෙ රූපාදීනි
ආරබ්භ පවත්තනී. සොමනස්සසහගතාහෙතුකකිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතු ඡසු
ද්වාලෙසු පච්චුප්පත්තෙ මනොද්වාලෙ අතිතානාගතෙපි පරිත්තෙ රූපාදිධම්මෙයෙව
ආරබ්භ ඛිණාසවානං පහට්ඨාකාරං කුරුමානා පවත්තනීති පරිත්තාරම්මණා. එවම්මෙ
පඤ්චවිසති විත්තුප්පාදා එකන්තෙනෙව පරිත්තාරම්මණානි වෙදිතබ්බා.

1421. විඤ්ඤාණඤ්චායතනනෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනධම්මා අත්තනො
අත්තනො හෙට්ඨිමං සමාපත්තිං ආරබ්භ පවත්තනනො මහග්ගතාරම්මණා. එව
මග්ගඵලධම්මා නිබ්බානාරම්මණත්තා අප්පමාණාරම්මණා.

කුසලතො චත්තාරො කිරියතො චත්තාරොති අට්ඨ ඤාණවිප්පයුත්තවිත්තුප්පාදා
සෙක්ඛපුපුප්පනඛිණාසවානං අසක්කච්චදානපච්චවෙක්ඛණධම්මසවනාදීසු
කාමාවචරධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තිකාලෙ පරිත්තාරම්මණා. අතිපගුණානං
පයමප්ඤ්ඤානාදීනං පච්චවෙක්ඛණකාලෙ මහග්ගතාරම්මණා.
කසිණනිමිත්තාදිපඤ්ඤත්තිපච්චවෙක්ඛණකාලෙ නවත්තබ්බාරම්මණා. අකුසලතො
චත්තාරො දිට්ඨිගතසම්පයුත්තවිත්තුප්පාදා පඤ්චපණ්ණාසාය කාමාවචරධම්මානං
‘සත්තො සත්තො’ති පරාමසනඅස්සාදනාහිනන්දනකාලෙ පරිත්තාරම්මණා.
තෙනෙවාකාරෙන සත්තවිසති මහග්ගතධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තිකාලෙ
මහග්ගතාරම්මණා. පණ්ණත්තිධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තනකාලෙ සියා
නවත්තබ්බාරම්මණා. දිට්ඨිවිප්පයුත්තානං තෙයෙව ධම්මෙ ආරබ්භ කෙවලං
අස්සාදනාහිනන්දනවසෙන, පවත්තියං පටිසසම්පයුත්තානං දොමනස්සවසෙන,
විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තවිත්තුප්පාදස්ස අනිට්ඨභිගතවසෙන, උද්ධච්චසහගතස්ස
වික්ඛෙපවසෙන අවුපසමවසෙන ව පවත්තියං
පරිත්තමහග්ගතනවත්තබ්බාරම්මණා වෙදිතබ්බා. එතෙසු පන එකධම්මොපි
අප්පමාණෙ ආරබ්භ පවත්තිතුං න සක්කොති, තස්මා න අප්පමාණාරම්මණා.

කුසලතො චත්තාරො කිරියතො චත්තාරොති අට්ඨ
ඤාණසම්පයුත්තවිත්තුප්පාදා සෙක්ඛපුපුප්පනඛිණාසවානං
සක්කච්චදානපච්චවෙක්ඛණධම්මසවනාදීසු යථාවුත්තප්පකාරෙ ධම්මෙ ආරබ්භ
පවත්තිකාලෙ පරිත්තමහග්ගතනවත්තබ්බාරම්මණා භොන්ති. ගොත්රභූකාලෙ

ලොකුත්තරධම්මෙ පච්චවෙක්ඛණකාලෙ ව නෙසං අප්පමාණාරම්මණතා
වෙදිතබ්බා.

යං පනෙතං රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣානං තං සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථං
ආකාසකසිණචතුත්ථං ආලෝකකසිණචතුත්ථං බ්‍රහ්මවිහාරචතුත්ථං
ආනාපානචතුත්ථං ඉද්ධිවිධචතුත්ථං දිබ්බසොතචතුත්ථං වෙතොපරියඤාණචතුත්ථං
යථාකම්මුපගඤාණචතුත්ථං දිබ්බවක්ඛුඤාණචතුත්ථං පුබ්බෙනිවාසඤාණචතුත්ථං
අනාගතංසඤාණචතුත්ථන්ති කුසලතොපි කිරියතොපි ද්වාදසවිධං හොති.

තත්ථ ‘සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථං’ නාම අට්ඨසු කසිණෙසු චතුත්ථජ්ඣානං. තඤ්ඤි
විපස්සනායපි පාදකං හොති, අභිඤ්ඤානම්පි, නිරොධස්සාපි, වට්ටස්සාපි පාදකං
හොතියෙවාති සබ්බත්ථපාදකන්ති වුත්තං. ‘ආකාසකසිණආලෝකකසිණචතුත්ථානි’
පන විපස්සනායපි අභිඤ්ඤානම්පි වට්ටස්සාපි පාදකානි හොන්ති,
නිරොධපාදකානෙව න හොන්ති. ‘බ්‍රහ්මවිහාරආනාපානචතුත්ථානි’ විපස්සනාය
වෙව වට්ටස්ස ව පාදකානි හොන්ති, අභිඤ්ඤානං පන නිරොධස්ස ව පාදකානි න
හොන්ති. තත්ථ දසවිධම්පි කසිණජ්ඣානං කසිණපණ්ණත්තිං ආරබ්භ පවත්තත්තා,
බ්‍රහ්මවිහාරචතුත්ථං සත්තපණ්ණත්තිං ආරබ්භ පවත්තත්තා, ආනාපානචතුත්ථං
නිමිත්තං ආරබ්භ පවත්තත්තා පරිත්තාදිවසෙන නවත්තබ්බධම්මාරම්මණතො
නවත්තබ්බාරම්මණං නාම හොති.

‘ඉද්ධිවිධචතුත්ථං’ පරිත්තමහග්ගතාරම්මණං හොති. කථං? තඤ්ඤි යදා කායං
චිත්තසන්තිස්සිතං කත්වා අදිස්සමානෙන කායෙන ගන්තුකාමො චිත්තවසෙන
කායං පරිණාමෙති, මහග්ගතචිත්තෙ සමොදහති, සමාරොපෙති, තදා උපයොගලද්ධං
ආරම්මණං හොතීති කත්වා රූපකායාරම්මණතො පරිත්තාරම්මණං හොති. යදා
චිත්තං කායසන්තිස්සිතං කත්වා දිස්සමානෙන කායෙන ගන්තුකාමො කායවසෙන
චිත්තං පරිණාමෙති, පාදකජ්ඣානචිත්තං රූපකායෙ සමොදහති, සමාරොපෙති, තදා
උපයොගලද්ධං ආරම්මණං හොතීති කත්වා මහග්ගතචිත්තාරම්මණතො
මහග්ගතාරම්මණං හොති.

‘දිබ්බසොතචතුත්ථං’ සද්දං ආරබ්භ පවත්තත්තා එකන්තපරිත්තාරම්මණමෙව.
‘වෙතොපරියඤාණචතුත්ථං’ පරිත්තමහග්ගතඅප්පමාණාරම්මණං හොති. කථං?
තඤ්ඤි පරෙසං කාමාවචරචිත්තජානනකාලෙ පරිත්තාරම්මණං හොති,
රූපාවචරාරූපාවචරචිත්තජානනකාලෙ මහග්ගතාරම්මණං, මග්ගඵලජානනකාලෙ
අප්පමාණාරම්මණං හොති. එත්ථ ව පුපුජ්ජනො සොතාපන්නස්ස චිත්තං න ජානාති,
සොතාපන්නො වා සකදාගාමිස්සාති එවං යාව අරහතො නෙතබ්බං. අරහා පන
සබ්බෙසං චිත්තං ජානාති. අඤ්ඤාපි ව උපරිමො හෙට්ඨිමස්සාති අයං විසෙසො
වෙදිතබ්බො. ‘යථාකම්මුපගඤාණචතුත්ථං’ කාමාවචරකම්මජානනකාලෙ
පරිත්තාරම්මණං හොති, රූපාවචරාරූපාවචරකම්මජානනකාලෙ මහග්ගතාරම්මණං.

‘දිබ්බවක්ඛුඤාණවතුත්ථං’ රූපාරම්මණත්තා එකන්තපරිත්තාරම්මණමෙව.
 ‘පුබ්බෙනිවාසඤාණවතුත්ථං’ පරිත්තමහග්ගනඅප්පමාණනවත්තබ්බාරම්මණං
 හොති. කථං? තඤ්ඤි කාමාවචරක්ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ පරිත්තාරම්මණං හොති.
 රූපාවචරාරූපාවචරක්ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ මහග්ගතාරම්මණං. අතීතෙ අත්තනා
 වා පරෙහි වා භාවිතමග්ගං සව්ඡිකතඵලඤ්ච අනුස්සරණකාලෙ අප්පමාණාරම්මණං.
 අතීතෙ බුද්ධා මග්ගං භාවයිංසු, ඵලං සච්ඡාකංසු, නිබ්බානධාතුයා පරිනිබ්බායිංසුති
 ඡින්නවටුමකානුස්සරණවසෙන මග්ගඵලනිබ්බානපච්චවෙක්ඛණතොපි
 අප්පමාණාරම්මණං. අතීතෙ ‘විපස්සි නාම භගවා’ අහොසි. තස්ස ‘බන්ධුමතී නාම
 නගරං අහොසි, බන්ධුමා නාම රාජා පිතා, බන්ධුමතී නාම මාතා’ තිආදිනා නයෙන
 නාමගොත්තපථවීනිමිත්තාදිඅනුස්සරණකාලෙ නවත්තබ්බාරම්මණං හොති.

‘අනාගතංසඤාණවතුත්ථෙ’ පි එසෙව නයො. තම්පි අයං අනාගතෙ ‘කාමාවචරෙ
 නිබ්බත්තිස්සති’ ති ජානනකාලෙ පරිත්තාරම්මණං හොති. ‘රූපාවචරෙ වා
 අරූපාවචරෙ වා නිබ්බත්තිස්සති’ ති ජානනකාලෙ මහග්ගතාරම්මණං. ‘මග්ගං
 භාවෙස්සති ඵලං සව්ඡිකරිස්සති’ ‘නිබ්බානධාතුයා පරිනිබ්බායිස්සති’ ති
 ජානනකාලෙ අප්පමාණාරම්මණං. අනාගතෙ “මෙත්තෙයො නාම භගවා
 උප්පජ්ජිස්සති, සුබ්බමා නාමස්ස බ්‍රාහ්මණො පිතා භවිස්සති, බ්‍රහ්මවතී නාම බ්‍රාහ්මණී
 මාතා භවිස්සති” තිආදිනා නයෙන නාමගොත්තජානනකාලෙ නවත්තබ්බාරම්මණං
 හොති.

අරූපාවචරවතුත්ථං පන ආසවානං ඛයවතුත්ථඤ්ච පාළියං ආගතට්ඨානෙයෙව
 කටෙස්සාමි. කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු උපෙක්ඛාසහගතා සබ්බෙසම්පි
 එතෙසං කුසලාකුසලකිරියවිත්තානං පුරෙවාරිකා. තස්සා තෙසු චුත්තනෙයෙනෙව
 ආරම්මණහෙදො වෙදිතබ්බො. පඤ්චද්ද්වාරෙ පන වොට්ඨබ්බනවසෙන පවත්තියං
 එකන්තපරිත්තාරම්මණාව හොති. රූපාවචරතිකවතුක්කජ්ඣානාදීනි
 පරිත්තාදිභාවෙන නවත්තබ්බධම්මං ආරබ්භ පවත්තිතො නවත්තබ්බාරම්මණානි.
 එත්ථ හි රූපාවචරානි පථවීකසිණාදීසු පවත්තන්ති, ආකාසානඤ්චායතනං
 උග්ඝාට්මාකාසෙ, ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං විඤ්ඤාණාපගමෙති.

1429. මග්ගාරම්මණත්තිකෙ ආදිමිති චුත්තා අට්ඨ ඤාණසම්පයුත්තවිත්තුප්පාදා
 සෙක්ඛාසෙක්ඛානං අත්තනා පටිවිද්ධමග්ගානං පච්චවෙක්ඛණකාලෙ
 මග්ගාරම්මණා, මග්ගෙන පන අසහජාතත්තා න මග්ගහෙතුකා, අත්තනා
 පටිවිද්ධමග්ගං ගරුං කත්වා පච්චවෙක්ඛණකාලෙ ආරම්මණාධිපතිවසෙන
 මග්ගාධිපතිනො, අඤ්ඤධම්මාරම්මණකාලෙ න වත්තබ්බා මග්ගාරම්මණාතිපි
 මග්ගාධිපතිනොතිපි. වත්තාරො අරියමග්ගා මග්ගසඬ්ඛාතස්ස මග්ගසම්පයුත්තස්ස
 වා හෙතුනො අත්ථිතාය එකන්තතො මග්ගහෙතුකාව. වීරියං පන වීමංසං වා
 ඡෙට්ඨකං කත්වා මග්ගභාවනාකාලෙ සහජාතාධිපතිනා සියා මග්ගාධිපතිනො,
 ඡන්දවිත්තානං අඤ්ඤතරඡෙට්ඨකකාලෙ සියා න වත්තබ්බා මග්ගාධිපතිනොති.

ද්වාදසවිධෙ රූපාවචරවතුත්ථජ්ඣානෙන සබ්බත්ථපාදකවතුත්ථාදීනි නව ඥානානි නෙව මග්ගාරම්මණානි න මග්ගහෙතුකානි න මග්ගාධිපතීනි. වෙනොපරියඤ්ඤාණපුබ්බෙනිවාසඤ්ඤාණඅනාගතංසඤ්ඤාණවතුත්ථානි පන අරියානං මග්ගචිත්තජානනකාලෙ මග්ගාරම්මණානි භොන්ති, මග්ගෙන පන අසහජාතත්තා න මග්ගහෙතුකානි, මග්ගං ගරුං කත්වා අප්පවත්තිතො න මග්ගාධිපතීනි. කස්මා පනෙතානි න මග්ගං ගරුං කරොන්ති? අත්තනො මහග්ගතතාය. යථා හි රාජානං සබ්බො ලොකො ගරුං කරොති, මාතෘපිතරො පන න කරොන්ති. න හි තෙ රාජානං දිස්වා ආසනා වුට්ඨහන්ති, න අඤ්ජලිකම්මාදීනි කරොන්ති, දහරකාලෙ වොහරිතයෙනෙව වොහරන්ති. එවමෙතානිපි අත්තනො මහග්ගතතාය න මග්ගං ගරුං කරොන්ති.

කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුපි අරියානං මග්ගපච්චවෙක්ඛණකාලෙ පච්චවෙක්ඛණපුරෙචාරිකත්තා මග්ගාරම්මණා භොති, මග්ගෙන අසහජාතත්තා පන න මග්ගහෙතුකා, මග්ගං ගරුං කත්වා අප්පවත්තිතො න මග්ගාධිපතී. කස්මා ගරුං න කරොන්ති? අත්තනො අහෙතුකතාය භීතතාය ජළතාය. යථා හි රාජානං සබ්බො ලොකො ගරුං කරොති, අත්තනො පරිජනා පන බුජ්ජවාමනකවෙට්ඨකාදයො අත්තනො අඤ්ඤාණතාය පණ්ඩිතමනුස්සා විය නාතිගරුං කරොන්ති, එවමෙව ඉදම්පි චිත්තං අත්තනො අහෙතුකතාය භීතතාය ජළතාය මග්ගං ගරුං න කරොති.

ඤ්ඤාණවිජ්ජයුත්තකුසලාදීනි ඤ්ඤාණාභාවෙන වෙව ලොකියධම්මාරම්මණතාය ව මග්ගාරම්මණාදිභාවං න ලභන්ති, නවත්තබ්බාරම්මණානෙව භොන්තිති වෙදිතබ්බානීති.

1432. අතීතාරම්මණත්තිකෙ

විඤ්ඤාණඤ්ඤායතනනෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනධම්මා හෙට්ඨා අතීතසමාපත්තිං ආරබ්භ පවත්තිතා එකන්තෙන අතීතාරම්මණාව.

1433. නියොගා අනාගතාරම්මණා නත්ථීති නියමෙන පාටියෙක්කං චිත්තං

අනාගතාරම්මණං නාම නත්ථී. නනු ව අනාගතංසඤ්ඤාණං එකන්තෙන අනාගතාරම්මණං, වෙනොපරියඤ්ඤාණම්පි අනාගතං ආරබ්භ පවත්තතීති? නො න පවත්තති. පාටියෙක්කං පන එතං එකං චිත්තං නාම නත්ථී. රූපාවචරවතුත්ථජ්ඣානෙන සඬගහිතත්තා අඤ්ඤෙහි මහග්ගතචිත්තෙහි මිස්සකං භොති. තෙන වුත්තං ‘නියොගා අනාගතාරම්මණා නත්ථී’ති.

1434. ද්විපඤ්චවිඤ්ඤාණානි, තිස්සො මනොධාතුයො ව පච්චුප්පන්තෙසු

රූපාදීසු පවත්තිතො පච්චුප්පන්තාරම්මණා නාම. දස චිත්තූප්පාදානි එත්ථ අට්ඨ තාව සහෙතුකා දෙවමනුස්සානං පටිසන්ධිග්ගහණකාලෙ කම්මං වා කම්මනිමිත්තං වා ආරබ්භ පවත්තියං අතීතාරම්මණා. භවඬගවුතිකාලෙසුපි එසෙව නයො. ගතිනිමිත්තං පන ආරබ්භ පටිසන්ධිග්ගහණකාලෙ තතො පරං භවඬගකාලෙ ව පච්චුප්පන්තාරම්මණා. තථා පඤ්චද්වාරෙ තදාරම්මණවසෙන පවත්තියං. මනොද්වාරෙ පන අතීතානාගතපච්චුප්පන්තාරම්මණානං ජවනානං ආරම්මණං.

ගහෙත්වා පවත්නිතො අතිතානාගතපච්චුප්පන්තාරම්මණා.

‘කුසලවිපාකාහෙතුකඋපෙක්ඛාසහගතමනොවිඤ්ඤාණධාතුය’ මිපි එසෙව නයො. කෙවලඤ්ඤි සා මනුස්සෙසු ජව්වන්ධාදීනං පටිසන්ධි හොති. පඤ්චද්වාරෙ ව සන්තීරණවසෙනාපි පච්චුප්පන්තාරම්මණා හොතීති අයමෙත්ථ විසෙසො.

‘සොමනස්සසහගතා’ පන පඤ්චද්වාරෙ සන්තීරණවසෙන තදාරම්මණවසෙන ව පච්චුප්පන්තාරම්මණා හොති. මනොද්වාරෙ තදාරම්මණවසෙන සහෙතුකවිපාකා විය අතිතානාගතපච්චුප්පන්තාරම්මණාති වෙදිතබ්බා.

‘අකුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු’ පන කුසලවිපාකාය උපෙක්ඛාසහගතාහෙතුකාය සමානගතිකා එව. කෙවලඤ්ඤි සා ආපායිකානං පටිසන්ධිහවච්චගවුතිවසෙන පවත්තතීති අයමෙත්ථ විසෙසො.

‘කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු’ සොමනස්සසහගතා බීණාසවානං පඤ්චද්වාරෙ පහට්ඨාකාරං කුරුමානා පච්චුප්පන්තාරම්මණා හොති. මනොද්වාරෙ අතිතාදිහෙදෙ ධම්මෙ ආරබ්භ හසිතුප්පාදවසෙන පවත්තියං අතිතානාගතපච්චුප්පන්තාරම්මණා හොති.

කාමාවචරකුසලන්තිආදීසු කුසලතො තාව චත්තාරො ඤාණසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා. සෙක්ඛපුට්ඨජනානං අතිතාදිහෙදානි බන්ධධාතුආයතනානි සම්මසන්තානං පච්චවෙක්ඛන්තානං අතිතානාගතපච්චුප්පන්තාරම්මණා හොන්ති. පණ්ණත්තිනිබ්බානපච්චවෙක්ඛණෙ නචත්තබ්බාරම්මණා. ඤාණවිප්පයුත්තෙසුපි එසෙව නයො. කෙවලඤ්ඤි තෙහි මග්ගඵලනිබ්බානපච්චවෙක්ඛණා නත්ථි. අයමෙවෙත්ථ විසෙසො.

අකුසලතො චත්තාරො දිට්ඨිසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා අතිතාදිහෙදානං බන්ධධාතුආයතනානං අස්සාදනාහිනන්දනපරාමාසකාලෙ අතිතාදිආරම්මණා හොන්ති. පණ්ණත්තිං ආරබ්භ අස්සාදෙන්තස්ස අහිනන්දන්තස්ස ‘සත්තො සත්තො’ ති පරාමසිත්වා ගණ්හන්තස්ස නචත්තබ්බාරම්මණා හොන්ති. දිට්ඨිවිප්පයුත්තෙසුපි එසෙව නයො. කෙවලඤ්ඤි තෙහි පරාමාසග්ගහණං නත්ථි. ද්වෙ පටිසසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා අතිතාදිහෙදෙ ධම්මෙ ආරබ්භ දොමනස්සිකානං අතිතාදිආරම්මණා, පණ්ණත්තිං ආරබ්භ දොමනස්සිකානං නචත්තබ්බාරම්මණා. විචිකිච්ඡුද්ධවචසම්පයුත්තා තෙසු එව ධම්මෙසු අනිට්ඨගතභාවෙන වෙව උද්ධතභාවෙන ව පවත්තියං අතිතානාගතපච්චුප්පන්තනචත්තබ්බාරම්මණා. කිරියතො අට්ඨ සහෙතුකචිත්තුප්පාදා කුසලචිත්තුප්පාදගතිකා එව. කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු උපෙක්ඛාසහගතා පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨබ්බනවසෙන පවත්තියං පච්චුප්පන්තාරම්මණාව. මනොද්වාරෙ අතිතානාගතපච්චුප්පන්තාරම්මණානඤ්චෙව පණ්ණත්තිනිබ්බානාරම්මණානඤ්ච ජවනානං පුරෙවාරිකකාලෙ අතිතානාගතපච්චුප්පන්තනචත්තබ්බාරම්මණා.

යථාචුත්තජ්ජහෙදෙ රූපාවචරජ්ඣානෙ සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථං ආකාසකසිණචතුත්ථං ආලෝකකසිණචතුත්ථං බ්‍රහ්මවිහාරචතුත්ථං ආනාපානචතුත්ථන්ති ඉමානි පඤ්ච නචත්තබ්බාරම්මණානෙව. ‘ඉද්ධිවිධචතුත්ථං’

කායවසෙන චිත්තං පරිණාමෙන්තස්ස අතීතපාදකජ්ඣානචිත්තං ආරබ්භ පවත්තනතො අතීතාරම්මණං. මහාධාතුනිධානෙ මහාකස්සපත්ථෙරාදීනං විය අනාගතං අධිට්ඨන්තානං අනාගතාරම්මණං හොති. මහාකස්සපත්ථෙරො කිර මහාධාතුනිධානං කරොන්තො අනාගතෙ අට්ඨාරසවස්සාධිකානි ද්වෙ වස්සසතානි ඉමෙ ගන්ධා මා සුස්සිංසු, පුප්ඵානි මා මිලායිංසු, දීපා මා නිබ්බායිංසුති අධිට්ඨති. සබ්බං තථෙව අහොසි. අස්සගුත්තත්ථෙරො චත්තනියසෙනාසනෙ හික්ඛුසඬ්ඨං සුක්ඛහත්තං භුඤ්ජමානං දිස්වා ‘උදකසොණ්ඩි දිවසෙ දිවසෙ, පුරෙහත්තං දධිරසා හොතු’ති අධිට්ඨති. පුරෙහත්තං ගහිතං දධිරසං හොති පච්ඡාහත්තෙ පාකතිකමෙව. කායං පන චිත්තසන්නිස්සිතං කත්වා අදිස්සමානෙන කායෙන ගමනකාලෙ, අඤ්ඤස්ස වා පාටිභාරියස්ස කරණකාලෙ, කායං ආරබ්භ පවත්තත්තා පච්චුප්පන්තාරම්මණං හොති.

‘දිබ්බසොතචතුත්ථං’ විජ්ජමානසද්දමෙව ආරබ්භ පවත්තිතො පච්චුප්පන්තාරම්මණං හොති. චෙතොපරියඤ්ඤාණචතුත්ථං අතීතෙ සත්තදිවසබ්භන්තරෙ අනාගතෙ සත්තදිවසබ්භන්තරෙ පරෙසං චිත්තං ජානන්තස්ස අතීතාරම්මණං අනාගතාරම්මණඤ්ච හොති. සත්තදිවසාතික්කමෙ පන තං ජානිතුං න සක්කොති. අතීතානාගතංසඤ්ඤාණානඤ්චි එස වියයො. න එතස්ස පච්චුප්පන්තජානනකාලෙ පන පච්චුප්පන්තාරම්මණං හොති.

පච්චුප්පන්තඤ්ච නාමෙතං තිවිධං – බණපච්චුප්පන්තං සන්තතිපච්චුප්පන්තං අද්ධාපච්චුප්පන්තඤ්ච. තත්ථ උප්පාදට්ඨිතිහඬිගප්පත්තං ‘බණපච්චුප්පන්තං’. එකද්විසන්තතිවාරපරියාපන්තං ‘සන්තතිපච්චුප්පන්තං’. තත්ථ අන්ධකාරෙ නිසිදිත්වා ආලොකට්ඨානං ගතස්ස න තාව ආරම්මණං පාකටං හොති; යාව පන තං පාකටං හොති, එත්ථන්තරෙ එකද්විසන්තතිවාරා වෙදිතබ්බා. ආලොකට්ඨානෙ විචරිත්වා ඔවරකං පටිට්ඨස්සාපි න තාව සහසා රූපං පාකටං හොති; යාව තං පාකටං හොති, එත්ථන්තරෙ එකද්විසන්තතිවාරා වෙදිතබ්බා. දුරෙ යත්වා පන රජකානං හත්ථවිකාරං සංඤ්චිගෙරිආදිආකොටනවිකාරඤ්ච දිස්වාපි න තාව සද්දං සුණාති; යාව පන තං සුණාති, එතස්මිම්පි අන්තරෙ එකද්විසන්තතිවාරා වෙදිතබ්බා. එවං තාව මජ්ඣිමභාණකා. සංයුත්තභාණකා පන ‘රූපසන්තති අරූපසන්තති’ති ද්වෙ සන්තතියො චත්වා, ‘උදකං අක්කමිත්වා ගතස්ස යාව තීරෙ අක්කන්තඋදකලෙඛා න විජ්ජෙද්ධි, අද්ධානතො ආගතස්ස යාව කායෙ උසුමභාවො න වූපසම්මති, ආතපා ආගන්ත්වා ගබ්භං පටිට්ඨස්ස යාව අන්ධකාරභාවො න විගච්ඡති, අන්තොගබ්භෙ කම්මට්ඨානං මනසිකරිත්වා දිවා වාතපානං විචරිත්වා ඔලොකෙන්තස්ස යාව අක්ඛීනං එන්දනභාවො න වූපසම්මති, අයං රූපසන්තති නාම; ද්වෙ තයො ජවනවාරා අරූපසන්තති නාමා’ති චත්වා ‘තද්දුහයම්පි සන්තතිපච්චුප්පන්තං නාමා’ති වදන්ති.

එකභවපරිච්ඡින්නං පන අද්ධාපච්චුප්පන්තං නාම. යං සන්ධාය හද්දෙකරත්තසුත්තෙ “යො වාචුසො, මනො යෙ ව ධම්මා උභයමෙතං පච්චුප්පන්තං. තස්මිං චෙ පච්චුප්පන්තෙ ඡන්දරාගපට්ඨෙද්ධං හොති විඤ්ඤාණං,

ජන්දරාගපට්ඨද්ධත්තා විඤ්ඤාණස්ස තදහිනන්දති, තදහිනන්දන්තො පච්චුප්පන්නෙසු ධම්මෙසු සංභීරති''ති (ම. නි. 3.284) වුත්තං.
සන්තතිපච්චුප්පන්නඤ්ඤවෙත්ථ අට්ඨකථාසු ආගතං. අද්ධාපච්චුප්පන්තං සුත්තෙ.

තත්ථ කෙවි 'ඛණපච්චුප්පන්තං චිත්තං වෙතොපරියඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණං හොති'ති වදන්ති. කිංකාරණා? යස්මා ඉද්ධිමස්ස ච පරස්ස ච එකක්ඛණෙ චිත්තං උප්පජ්ජතිති. ඉද්ඤ්ඤ වනෙසං ඔපම්මං - යථා ආකාසෙ ඛිත්තෙ පුප්ඵමුට්ඨිමිති අවස්සං එකං පුප්ඵං එකස්ස වණ්ටං පටිච්ඡිකුති වණ්ටෙන වණ්ටං පටිච්ඡිකුති, එවං පරස්ස චිත්තං ජානිස්සාමිති රාසිවසෙන මහාජනස්ස චිත්තෙ ආවජ්ජිතෙ අවස්සං එකස්ස චිත්තං එකෙන චිත්තෙන උප්පාදක්ඛණෙ වා ධීතික්ඛණෙ වා හඬගක්ඛණෙ වා පටිච්ඡිකුතිති. තං පන වස්සසතමපි වස්සසහස්සමපි ආවජ්ජන්තො යෙන චිත්තෙන ආවජ්ජෙති, යෙන ච ජානාති තෙසං ද්විත්තං සහට්ඨානාභාවතො ආවජ්ජනජවනානඤ්ඤව අනිට්ඨෙ යානෙ නානාරම්මණභාවජ්ජන්තිදොසතො අයුත්තන්ති අට්ඨකථාසු පටික්ඛිත්තං. සන්තතිපච්චුප්පන්තං පන අද්ධාපච්චුප්පන්නඤ්ඤව ආරම්මණං හොතිති වෙදිතබ්බං.

තත්ථ යං වත්තමානජවනවිටීතො අතීතානාගතවසෙන ද්විතිජවනවිටීපරිමාණකාලෙ පරස්ස චිත්තං, තං සබ්බමිපි සන්තතිපච්චුප්පන්තං නාම. අද්ධාපච්චුප්පන්තං පන ජවනවාරෙන දීපෙතබ්බන්ති යං අට්ඨකථායං වුත්තං තං සුවුත්තං. තත්ත්වයං දීපනා - ඉද්ධිමා පරස්ස චිත්තං ජානිතුකාමො ආවජ්ජෙති. ආවජ්ජනං ඛණපච්චුප්පන්තං ආරම්මණං කත්වා තෙනෙව සහ නිරුජ්ජකුති. තතො චත්තාරි පඤ්ඤ ජවනානි යෙසං පච්ඡිමං ඉද්ධිචිත්තං, සෙසානි කාමාවචරානි. තෙසං සබ්බෙසමපි තදෙව නිරුද්ධං චිත්තමාරම්මණං හොති. න ච තානි නානාරම්මණානි හොන්ති. අද්ධාපච්චුප්පන්තවසෙන පච්චුප්පන්තාරම්මණත්තා එකාරම්මණානි. එකාරම්මණත්තෙපි ච ඉද්ධිචිත්තමෙව පරස්ස චිත්තං පජානාති, න ඉතරානි; යථා චක්ඛුද්ධාරෙ චක්ඛුච්ඤ්ඤාණමෙව රූපං පස්සති, න ඉතරානීති. ඉති ඉදං සන්තතිපච්චුප්පන්තස්ස වෙව අද්ධාපච්චුප්පන්තස්ස ච වසෙන පච්චුප්පන්තාරම්මණං හොති. යස්මා වා සන්තතිපච්චුප්පන්තමිපි අද්ධාපච්චුප්පන්තෙයෙව පතති, තස්මා අද්ධාපච්චුප්පන්තවසෙනෙතං පච්චුප්පන්තාරම්මණන්ති වෙදිතබ්බං.

'පුබ්බෙනිවාසඤ්ඤාණචතුත්ථං' නාමගොත්තානුස්සරණෙ නිබ්බානනිමිත්තපච්චවෙක්ඛණෙ ච නවත්තබ්බාරම්මණං, සෙසකාලෙ අතීතාරම්මණමෙව. යථාකම්මුපගඤ්ඤාණචතුත්ථමිපි අතීතාරම්මණමෙව. තත්ථ කිඤ්ඤාපි පුබ්බෙනිවාසවෙතොපරියඤ්ඤාණානිපි අතීතාරම්මණානි හොන්ති, අථ බො තෙසං පුබ්බෙනිවාසඤ්ඤාණස්ස අතීතක්ඛන්ධා ඛන්ධපට්ඨද්ධඤ්ඤව කිඤ්ඤි අනාරම්මණං නාම නත්ථී. තඤ්ඤි අතීතක්ඛන්ධඛන්ධපට්ඨද්ධෙසු ධම්මෙසු සබ්බඤ්ඤාතඤ්ඤාණසමගතිකං හොති. වෙතොපරියඤ්ඤාණස්ස ච සත්තදිවසබ්හන්තරාතීතං චිත්තමෙව ආරම්මණං. තඤ්ඤි අඤ්ඤං ඛන්ධං වා ඛන්ධපට්ඨද්ධං වා න ජානාති, මග්ගසම්පයුත්තචිත්තාරම්මණත්තා පන පරියායතො

මග්ගාරම්මණන්ති චුත්තං. යථාකම්මප්‍රගඤ්ඤාණස්ස ච
 අතීතවෙනනාමත්තමෙවාරම්මණන්ති. අයං විසෙසො වෙදිතබ්බො. අයමෙත්ථ
 අට්ඨකථානසො. යස්මා පන ‘කුසලා ඛන්ධා ඉද්ධිවිධඤ්ඤාණස්ස
 වෙනොපරියඤ්ඤාණස්ස පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤ්ඤාණස්ස යථාකම්මප්‍රගඤ්ඤාණස්ස
 අනාගතංසඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො’ති (පටියා. 1.1.404) පටියානෙ
 චුත්තං, තස්මා චත්තාරොපි ඛන්ධා වෙනොපරියඤ්ඤාණයථාකම්මප්‍රගඤ්ඤාණානං
 ආරම්මණං භොන්ති. තත්‍රාපි යථාකම්මප්‍රගඤ්ඤාණස්ස කුසලාකුසලා ඵ්වාති.

‘දිබ්බවක්ඛුඤ්ඤාණචතුත්ථං’ විජ්ජමානවණ්ණාරම්මණත්තා
 පච්චුප්පන්තාරම්මණමෙව. අනාගතංසඤ්ඤාණචතුත්ථං අනාගතාරම්මණමෙව. තඤ්ඤි
 අනාගතක්ඛන්ධඛන්ධපට්ඨද්ධෙසු ධම්මෙසු පුබ්බෙනිවාසඤ්ඤාණං විය
 සබ්බඤ්ඤාතඤ්ඤාණසමගතිකං භොති. තත්ථ කිඤ්චාපි වෙනොපරියඤ්ඤාණමිපි
 අනාගතාරම්මණං භොති, තං පන සත්තදිවසබ්භන්තරෙ උප්පජ්ජනකචිත්තමෙව
 ආරම්මණං කරොති. ඉදං අනාගතෙ කප්පසතසභස්සෙ උප්පජ්ජනකචිත්තමිපි
 ඛන්ධෙපි ඛන්ධපට්ඨද්ධමිපි. රූපාවචරතිකචතුක්කජ්ඣානාදීනි
 අතීතානාගතපච්චුප්පන්තෙසු ඵකධම්මමිපි ආරබ්භ අප්පචත්තිතො
 ඵකන්තනචත්තබ්බාරම්මණානෙචාති වෙදිතබ්බාති.

1435. අජ්ඣත්තත්තිකෙ අනින්දියබද්ධරූපඤ්ච නිබ්බානඤ්ච බහිද්ධාති ඉදං
 යථා ඉන්ද්‍රියබද්ධං පරපුග්ගලසන්තානෙ බහිද්ධාති වුව්චමානමිපි තස්ස අත්තනො
 සන්තානපරියාපන්නත්තා නියකජ්ඣත්තං භොති, ඵ්වං න කෙනචි පරියායෙන
 අජ්ඣත්තං භොතිති නියකජ්ඣත්තපරියායස්ස අභාවෙන බහිද්ධාති චුත්තං, න
 නියකජ්ඣත්තමත්තස්ස අසම්භවතො. නියකජ්ඣත්තමත්තස්ස පන අසම්භවමත්තං
 සන්ධාය අජ්ඣත්තාරම්මණත්තිකෙ බහිද්ධාරම්මණතා චුත්තා.
 අජ්ඣත්තධම්මාපගමමත්තතොව ආකිඤ්චඤ්ඤායතනාරම්මණස්ස
 අජ්ඣත්තභාවමිපි බහිද්ධාභාවමිපි අජ්ඣත්තබහිද්ධාභාවමිපි අනනුජානිත්වා
 ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං න චත්තබ්බං අජ්ඣත්තාරම්මණන්තිපිතිආදි චුත්තං.

තත්ථ න කෙවලං තදෙව නචත්තබ්බාරම්මණං, තස්ස පන ආවජ්ජනමිපි,
 උපචාරචිත්තානිපි, තස්සාරම්මණස්ස පච්චවෙක්ඛණචිත්තානිපි, තස්සෙව
 අස්සාදනාදිවසෙන පචත්තානි අකුසලචිත්තානිපි නචත්තබ්බාරම්මණානෙචාති. තානි
 පන තස්මිං චුත්තෙ චුත්තානෙව භොන්තිති විසුං න චුත්තානි. කථං චුත්තානෙව
 භොන්තිති? ඵතඤ්ඤි ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං, යඤ්ච තස්ස පුරෙවාරිකං
 ආවජ්ජනඋපචාරාදිවසෙන පචත්තං, තෙන සභ ඵකාරම්මණං භවෙය්‍ය. තං සබ්බං
 අතීතාරම්මණත්තිකෙ ‘කාමාවචරකුසලං, අකුසලං, කිරියතො නච චිත්තුප්පාදා,
 රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣාන’න්ති ඵ්වං චුත්තානං ඵතෙසං චිත්තුප්පාදානං ‘සියා න
 චත්තබ්බා අතීතාරම්මණාතිපි’තිආදිනා නයෙන නචත්තබ්බාරම්මණභාවස්ස
 අනුඤ්ඤාතත්තා, ආකිඤ්චඤ්ඤායතනස්ස ච ‘ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං, චත්තාරො
 මග්ගා අපරියාපන්නා, චත්තාරි ච සාමඤ්ඤඵලානි, ඉමෙ ධම්මා න චත්තබ්බා
 අතීතාරම්මණාතිපි’ති ඵ්වං ඵකන්තෙන නචත්තබ්බාරම්මණත්තච්චනතො

නවත්තබ්බාරම්මණන්ති වුත්තං. ඉදානි තං අජ්ඣත්තාරම්මණන්තිකෙ එකම්පි
 වුච්චමානං යස්මා හෙට්ඨා තෙන සහ එකාරම්මණභාවම්පි සන්ධාය
 කාමාවචරකුසලාදීනං නවත්තබ්බාරම්මණතා වුත්තා, තස්මා ඉධාපි තෙසං
 නවත්තබ්බාරම්මණභාවං දීපෙති. කො හි තෙන සහ එකාරම්මණානං
 නවත්තබ්බාරම්මණභාවෙ අත්තරායොති? එවං තස්මිං වුත්තෙ ‘වුත්තානෙව
 භොන්ති’ ති වෙදිතබ්බානි. සෙසමෙත්ථ අජ්ඣත්තාරම්මණන්තිකෙ පාළිතො
 උත්තානමෙව.

ආරම්මණවිභාගෙ පන විඤ්ඤාණඤ්චායනනං
 නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායනනන්ති ඉමෙසං තාව කුසලවිපාකකිරියවසෙන ඡන්තං
 විත්තුප්පාදානං අත්තනො සන්තානසම්බන්ධං හෙට්ඨිමසමාපත්තිං ආරබ්භ
 පවත්තිතො අජ්ඣත්තාරම්මණතා වෙදිතබ්බා. එත්ථ ච කිරියආකාසානඤ්චායනනං
 කිරියවිඤ්ඤාණඤ්චායනනස්සෙව ආරම්මණං භොති, න ඉතරස්ස. කස්මා?
 ආකාසානඤ්චායනනකිරියසමඬගිතො කුසලස්ස වා විපාකස්ස වා
 විඤ්ඤාණඤ්චායනනස්ස අභාවතො. කුසලං පන කුසලවිපාකකිරියානං තිණ්ණම්පි
 ආරම්මණං භොති. කස්මා? ආකාසානඤ්චායනනකුසලං නිබ්බත්තෙන්වා යිතස්ස
 තතො උද්ධං තිව්ධස්සපි විඤ්ඤාණඤ්චායනනස්ස උප්පත්තිසම්භවතො. විපාකං පන
 න කස්සපි ආරම්මණං භොති. කස්මා? විපාකතො වුට්ඨහිත්වා විත්තස්ස
 අභිනීභාරාසම්භවතො. නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායනනස්ස ආරම්මණකරණෙපි
 එසෙව නයො. රූපාවචරත්තිකවතුක්කජ්ඣානාදීනං සබ්බෙසම්පි
 නියකජ්ඣත්තතො බහිද්ධාභාවෙන බහිද්ධාභූතානි පථවිකසිණාදීනි ආරබ්භ
 පවත්තිතො බහිද්ධාරම්මණතා වෙදිතබ්බා.

සබ්බෙව කාමාවචරා කුසලාකුසලාඛ්‍යාකතා ධම්මා, රූපාවචරං චතුත්ථං
 ඤානන්ති එත්ථ කුසලතො තාව චත්තාරො ඤාණසම්පයුත්තවිත්තුප්පාදා අත්තනො
 බන්ධාදීනි පච්චචෙක්ඛන්තස්ස අජ්ඣත්තාරම්මණා. පරෙසං
 බන්ධාදිපච්චචෙක්ඛණෙ පණ්ණත්තිනිබ්බානපච්චචෙක්ඛණෙ ච බහිද්ධාරම්මණා.
 තදුභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා. ඤාණවිප්පයුත්තෙසුපි එසෙව නයො.
 කෙවලඤ්ඤි තෙසං නිබ්බානපච්චචෙක්ඛණං නත්ථි. අකුසලතො චත්තාරො
 දිට්ඨිසම්පයුත්තවිත්තුප්පාදා අත්තනො බන්ධාදීනං
 අස්සාදනාහිනන්දනපරාමාසගහණකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරස්ස බන්ධාදීසු
 වෙව අනින්ද්‍රියබද්ධරූපකසිණාදීසු ච තථෙව පවත්තිකාලෙ බහිද්ධාරම්මණා,
 තදුභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා. දිට්ඨිවිප්පයුත්තෙසුපි එසෙව නයො.
 කෙවලඤ්ඤි තෙසං පරාමාසගහණං නත්ථි. ද්වෙපි පටිසසම්පයුත්තා අත්තනො
 බන්ධාදීසු දොමනස්සිතස්ස අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරස්ස බන්ධාදීසු වෙව
 අනින්ද්‍රියබද්ධරූපපණ්ණත්තිසු ච බහිද්ධාරම්මණා, තදුභයවසෙන
 අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා. විචිකිච්ඡුද්ධව්චසම්පයුත්තානම්පි වුත්තපකාරෙසු
 ධම්මෙසු විචිකිච්ඡනඵන්දනභාවවසෙන පවත්තියං අජ්ඣත්තාදිආරම්මණතා
 වෙදිතබ්බා.

ද්විපඤ්චවිඤ්ඤාණානි, තිස්සො ව මනොධාතුයොති, ඉමෙ තෙරස චිත්තූප්පාදා අත්තනො රූපාදීනි ආරබ්භ පචත්තියං අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරස්ස රූපාදීසු පචත්තා බ්හිද්ධාරම්මණා, තදුභයවසෙන අජ්ඣත්තබ්හිද්ධාරම්මණා.

සොමනස්සසහගතඅහෙතුකවිපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතු පඤ්චද්වාරෙ සන්තීරණතදාරම්මණවසෙන අත්තනො පඤ්ච රූපාදිධම්මෙ, මනොද්වාරෙ තදාරම්මණවසෙනෙව අඤ්ඤෙපි අජ්ඣත්තිකෙ කාමාවචරධම්මෙ ආරබ්භ පචත්තියං අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරෙසං ධම්මෙසු පචත්තමානා බ්හිද්ධාරම්මණා, උභයවසෙන අජ්ඣත්තබ්හිද්ධාරම්මණා.

උපෙක්ඛාසහගතවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුද්වයෙපි එසෙව නයො. කෙවලං පනෙනා සුගතියං දුග්ගතියඤ්ච පටිසන්ධිභවභිගච්ඡිතිවසෙනාපි අජ්ඣත්තාදිහෙදෙසු කම්මාදීසු පචත්තන්ති.

අට්ඨ මහාවිපාකචිත්තානිපි තාසංයෙව ද්විත්තං සමානගතිකානි. කෙවලං පනෙනානි සන්තීරණවසෙන න පචත්තන්ති. පටිසන්ධිභවභිගච්ඡිතිවසෙනෙව එතානි සුගතියංයෙව පචත්තන්ති. සොමනස්සසහගතාහෙතුකකිරියා පඤ්චද්වාරෙ අත්තනො රූපාදීනි ආරබ්භ පහට්ඨාකාරකරණවසෙන පචත්තියං අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරස්ස රූපාදීසු පචත්තා බ්හිද්ධාරම්මණා. මනොද්වාරෙ තථාගතස්ස ජොතිපාලමාණවමසදෙවරාජකණ්ඨතාපසාදිකාලෙසු අත්තනා කතකිරියං පච්චවෙක්ඛන්තස්ස භසිතූප්පාදවසෙන පචත්තා අජ්ඣත්තාරම්මණා.

මල්ලිකාය දෙවියා සන්තතිමහාමත්තස්ස සුමනමාලාකාරස්සාති එවමාදීනං කිරියාකරණං ආරබ්භ පචත්තිකාලෙ බ්හිද්ධාරම්මණා. උභයවසෙන අජ්ඣත්තබ්හිද්ධාරම්මණා. උපෙක්ඛාසහගතකිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨබ්බතවසෙන මනොද්වාරෙ ව ආවජ්ජතවසෙන පචත්තියං අජ්ඣත්තාදිආරම්මණා. අට්ඨ මහාකිරියා කුසලචිත්තගතිකා එව. කෙවලඤ්චි තා බ්ණාසවානං උප්පජ්ජන්ති, කුසලානි සෙක්ඛපුපුජ්ජනානන්ති එත්තකමෙවෙත්ථ නානාකරණං.

චුත්තජ්ජකාරෙ රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣානෙ සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථාදීනි පඤ්ච ඥානානි ඉමස්මිං තිකෙ ඔකාසං ලහන්ති. එතානි හි කසිණපණ්ණත්තිනිමිත්තාරම්මණත්තා බ්හිද්ධාරම්මණානි.

‘ඉද්ධිවිධචතුත්ථං’ කායවසෙන චිත්තං, චිත්තවසෙන වා කායං පරිණාමනකාලෙ අත්තනො කුමාරකචණ්ණාදිනිම්මානකාලෙ ව සකායචිත්තානං ආරම්මණකරණතො අජ්ඣත්තාරම්මණං, බ්හිද්ධා හත්ථිඅස්සාදිස්සනකාලෙ බ්හිද්ධාරම්මණං, කාලෙන අජ්ඣත්තං කාලෙන බ්හිද්ධා, පචත්තියං අජ්ඣත්තබ්හිද්ධාරම්මණං.

‘දිබ්බසොතචතුත්ථං’ අත්තනො කුච්ඡිසද්දසවනකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණං, පරෙසං සද්දසවනකාලෙ බ්හිද්ධාරම්මණං, උභයවසෙන අජ්ඣත්තබ්හිද්ධාරම්මණං. ‘වෙනොපරියඤ්ඤාණචතුත්ථං’ පරෙසං චිත්තාරම්මණතො බ්හිද්ධාරම්මණමෙව.

අත්තනො විත්තජානනෙ පන තෙන පයොජනං නත්ථී. ‘පුබ්බෙනිවාසවතුත්ථං’
 අත්තනො ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ අප්ඤ්ඤාත්තාරම්මණං, පරස්ස ඛන්ධෙ,
 අනිද්‍රියබද්ධරූපං, තිස්සො ව පණ්ණත්තියො අනුස්සරණතො ඛනිද්ධාරම්මණං,
 උභයවසෙන අප්ඤ්ඤාත්තඛනිද්ධාරම්මණං.

‘දිබ්බවක්ඛවතුත්ථං’ අත්තනො කුච්ඡිගතාදිරූපදස්සනකාලෙ
 අප්ඤ්ඤාත්තාරම්මණං, අවසෙසරූපදස්සනකාලෙ ඛනිද්ධාරම්මණං, උභයවසෙන
 අප්ඤ්ඤාත්තඛනිද්ධාරම්මණං. ‘අනාගතංසඤ්ඤාණවතුත්ථං’ අත්තනො
 අනාගතක්ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ අප්ඤ්ඤාත්තාරම්මණං, පරස්ස අනාගතක්ඛන්ධානං
 වා අනිත්තියබද්ධස්ස වා රූපස්ස අනුස්සරණකාලෙ ඛනිද්ධාරම්මණං, උභයවසෙන
 අප්ඤ්ඤාත්තඛනිද්ධාරම්මණං. ආකිඤ්ඤාදිඤ්ඤායතනස්ස නවත්තඛිබ්බාරම්මණතාය
 කාරණං හෙට්ඨා වුත්තමෙව.

දුකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා

1441. හෙතුගොච්ඡකනිද්දෙසෙ තයො කුසලහෙතූතිආදිනා නයෙන හෙතු
 දස්සෙත්වා පුන තෙයෙව උප්පත්තිට්ඨානතො දස්සෙතුං චතුසු භූමීසු කුසලෙසු
 උප්පජ්ජන්තීතිආදි වුත්තං. ඉමිනා උපායෙන සෙසගොච්ඡකෙසුපි දෙසනානායො
 වෙදිතබ්බො.

1473. යත්ථ ද්වෙ තයො ආසවා එකතො උප්පජ්ජන්තීති එත්ථ තිව්ධෙන
 ආසවානං එකතො උප්පත්ති වෙදිතබ්බො. තත්ථ චතුසු දිට්ඨිවිප්පයුත්තෙසු
 අවිජ්ජාසවෙන, දිට්ඨිසම්පයුත්තෙසු දිට්ඨාසවඅවිජ්ජාසවෙනි සද්ධිත්ති කාමාසවො
 දුච්ඡිධෙන එකතො උප්පජ්ජති. භවාසවො චතුසු දිට්ඨිවිප්පයුත්තෙසු අවිජ්ජාසවෙන
 සද්ධිත්ති එකධාව එකතො උප්පජ්ජති. යථා චෙත්ථ එවං යත්ථ ද්වෙ තීණි
 සංයොජනානි එකතො උප්පජ්ජන්තීති එත්ථාපි සංයොජනානං උප්පත්ති එකතො
 දසධා භවෙ. තත්ථ කාමරාගො චතුධා එකතො උප්පජ්ජති, පටිඝො තිධා, මානො
 එකධා. තථා විචිකිච්ඡා චෙව භවරාගො ව. කථං? කාමරාගො තාව
 මානසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙනි වෙව, දිට්ඨිසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙනි ව,
 සීලබ්බතපරාමාසඅවිජ්ජාසංයොජනෙනි ව, අවිජ්ජාසංයොජනමත්තෙනෙව ව
 සද්ධිත්ති එවං චතුධා එකතො උප්පජ්ජති. පටිඝො පන
 ඉස්සාසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙනි වෙව,
 මච්ඡරියසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙනි ව, අවිජ්ජාසංයොජනමත්තෙනෙව ව
 සද්ධිත්ති එවං තිධා එකතො උප්පජ්ජති. මානො භවරාගාවිජ්ජාසංයොජනෙනි සද්ධිං
 එකධාව එකතො උප්පජ්ජති. තථා විචිකිච්ඡා. සා හි අවිජ්ජාසංයොජනෙ සද්ධිං
 එකධා උප්පජ්ජති. භවරාගෙපි එසෙව නයොති. එවමෙත්ථ ද්වෙ තීණි සංයොජනානි
 එකතො උප්පජ්ජන්ති.

1511. යං පනෙතං නිවරණගොච්ඡකෙ යත්ථ ද්වෙ තීණි නිවරණානි එකතො
 උප්පජ්ජන්තීති වුත්තං, තත්ථාපි අට්ඨධා නිවරණානං එකතො උප්පත්ති වෙදිතබ්බො.

එතෙසු හි කාමච්ඡන්දො දුට්ඨා එකතො උප්පජ්ජති, ඛ්‍යාපාදො චතුර්ධා, උද්ධච්චං එකධා. තථා විචිකිච්ඡා. කථං? කාමච්ඡන්දො තාව අසඬ්ඛාරිකචිත්තෙසු උද්ධච්චනීවරණඅවිජ්ජානීවරණෙනි, සසඬ්ඛාරිකෙසු ටීනමිද්ධඋද්ධච්චඅවිජ්ජානීවරණෙනි සද්ධිං දුට්ඨා එකතො උප්පජ්ජති. යං පනෙනං ද්වෙ තිණිති වුත්තං, තං හෙට්ඨිමපරිවෘත්තදවසෙන වුත්තං. තස්මා චතුන්නම්පි එකතො උප්පජ්ජතිති වචනං යුජ්ජති එව. ඛ්‍යාපාදො පන අසඬ්ඛාරිකචිත්තෙ උද්ධච්චඅවිජ්ජානීවරණෙනි, සසඬ්ඛාරිකෙ ටීනමිද්ධඋද්ධච්චඅවිජ්ජානීවරණෙනි, අසඬ්ඛාරිකෙයෙව උද්ධච්චකුක්කුච්චඅවිජ්ජානීවරණෙනි, සසඬ්ඛාරිකෙයෙව ටීනමිද්ධඋද්ධච්චකුක්කුච්චඅවිජ්ජානීවරණෙනි සද්ධිත්ති චතුර්ධා එකතො උප්පජ්ජති. උද්ධච්චං පන අවිජ්ජානීවරණමත්තෙන සද්ධිං එකධාව එකතො උප්පජ්ජති. විචිකිච්ඡද්ධච්චඅවිජ්ජානීවරණෙනි සද්ධිං එකධාව එකතො උප්පජ්ජති.

1577. යම්පිදං කිලෙසගොච්ඡකෙ යත්ථ ද්වෙ තයො කිලෙසා එකතො උප්පජ්ජන්තිති වුත්තං, තත්ථ ‘ද්වෙ කිලෙසා අඤ්ඤෙහි, තයො වා කිලෙසා අඤ්ඤෙහි කිලෙසෙහි සද්ධිං උප්පජ්ජන්ති’ති එවමත්ථො වෙදිතබ්බො. කස්මා? ද්වින්නං තිණිණංයෙව වා එකතො උප්පත්තියා අසම්භවතො.

තත්ථ දසධා කිලෙසානං එකතො උප්පත්ති හොති. එත්ථ හි ලොභො ඡධා එකතො උප්පජ්ජති. පටිසො ද්විධා. තථා මොහොති වෙදිතබ්බො. කථං? ලොභො තාව අසඬ්ඛාරිකෙ දිට්ඨිවිජ්ජයුත්තෙ මොහඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, සසඬ්ඛාරිකෙ මොහටීනඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, අසඬ්ඛාරිකෙයෙව මොහමානුද්ධච්චාහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, සසඬ්ඛාරිකෙයෙව මොහමානටීනඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, දිට්ඨිසම්පයුත්තෙ පන අසඬ්ඛාරිකෙ මොහඋද්ධච්චදිට්ඨිඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, සසඬ්ඛාරිකෙ මොහදිට්ඨිටීනඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි සද්ධිත්ති ඡධා එකතො උප්පජ්ජති.

පටිසො පන අසඬ්ඛාරිකෙ මොහඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, සසඬ්ඛාරිකෙ මොහටීනඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි සද්ධිත්ති එවං ද්විධා එකතො උප්පජ්ජති. මොහො පන විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තෙ විචිකිච්ඡද්ධච්චඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, උද්ධච්චසම්පයුත්තෙ උද්ධච්චඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි සද්ධිත්ති එවං ද්විධා එකතො උප්පජ්ජති. සෙසං සබ්බත්ථ උත්තානත්ථමෙවාති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසඬ්ඛගභඅට්ඨකථාය

අට්ඨකථාකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නිගමනකථා

එත්තාවතා ව —

විත්තං රූපඤ්ච නික්ඛෙපං, අත්ථුද්ධාරං මනොරමං;

යං ලොකනාටො භාජෙන්නො, දෙසෙසි ධම්මසඬගණිං.

අභිධම්මස්ස සඬග්ග්හ, ධම්මෙ අනවසෙසතො;
ධීතාය තස්සා ආරද්ධා, යා මයා අත්ථවණ්ණනා.

අනාකුලානමත්ථානං, සම්භවා අට්ඨසාලිනී;
ඉති නාමෙන සා ඵසා, සන්නිට්ඨානමුපාගතා.

ඵකුනවත්තාලිසාය, පාළියා භාණුවාරතො;
විරට්ඨිතත්ථං ධම්මස්ස, නිට්ඨාපෙන්නෙන තං මයා.

යං පත්තං කුසලං තස්ස, ආනුභාවෙන පාණිතො;
සබ්බෙ සද්ධම්මරාජස්ස, ඤාත්වා ධම්මං සුඛාවහං.

පාපුණන්තු විසුද්ධාය, සුඛාය පටිපත්තියා;
අසොකමනුපායාසං, නිබ්බානසුඛමුත්තමං.

විරං තිට්ඨතු සද්ධම්මො, ධම්මෙ භොන්තු සගාරවා;
සබ්බෙපි සත්තා කාලෙන, සම්මා දෙවො පවස්සතු.

යථා රක්ඛිංසු පොරාණා, සුරාජානො තට්ඨවිමං;
රාජා රක්ඛතු ධම්මෙන, අත්තනොව පජං පජන්ති.

පරමවිසුද්ධසද්ධාබුද්ධිවීරියපටිමණ්ඩිතෙන
සීලාවාරජ්ජවමද්දවාදිගුණසමුදයසමුදිතෙන
සකසමයසමයන්තරගහනජ්ඣෙධාගාහණසමත්ථෙන
පඤ්ඤාවෙය්‍යත්තියසමන්තාගතෙන තිපිටකපරියත්තිජ්ජහෙදෙ සාට්ඨකට්ඨ
සත්ථුසාසනෙ අජ්ජට්ඨනඤාණජ්ජහාවෙන මහාවෙය්‍යාකරණෙන
කරණසම්පත්තිජනිතසුඛවිනිශ්ශතමධුරොදාරවචනලාවණ්ණයුත්තෙන
යුත්තමුත්තවාදිනා වාදීවරෙන මහාකවිනා පහින්තපටිසම්භිදාපරිවාරෙ
ජළභිඤ්ඤාදිජ්ජහෙදගුණපටිමණ්ඩිතෙ උත්තරිමනුස්සධම්මෙ සුජ්ජනිට්ඨිතබුද්ධිනං
ට්ඨරවංසජ්ජපදීපානං ට්ඨරානං මහාවිහාරවාසීනං වංසාලඬකාරභූතෙන
විපුලවිසුද්ධබුද්ධිනා බුද්ධසොසොති ගරුභි ගහිතනාමධෙය්‍යෙන ට්ඨරෙන කතා අයං
අට්ඨසාලිනී නාම ධම්මසඬග්ගට්ඨකථා.

තාව තිට්ඨතු ලොකස්මිං, ලොකනිත්ථරණසිනං;
දස්සෙන්නී කුලපුත්තානං, නයං පඤ්ඤාවිසුද්ධියා.

යාව 'බුද්ධො'ති නාමමපි, සුද්ධචිත්තස්ස තාදිනො;
ලොකමිහි ලොකජෙට්ඨස්ස, පවත්තති මහෙසිනොති.

අට්ඨසාලිනී නාම

ධම්මසංඝිගහ-අට්ඨකථා නිට්ඨේතා.